DE GESCHIEDENIS DER MENSCHHEID

MET MEDEWERKING VAN DEN SCHRIJVER VOOR NEDERLAND BEWERKT

DOOR

Dr C. P. GUNNING

RECTOR VAN HET AMSTERDAMSCH LYCEUM

HENDRIK VAN LOON

DE GESCHIEDENIS DER MENSCHHEID

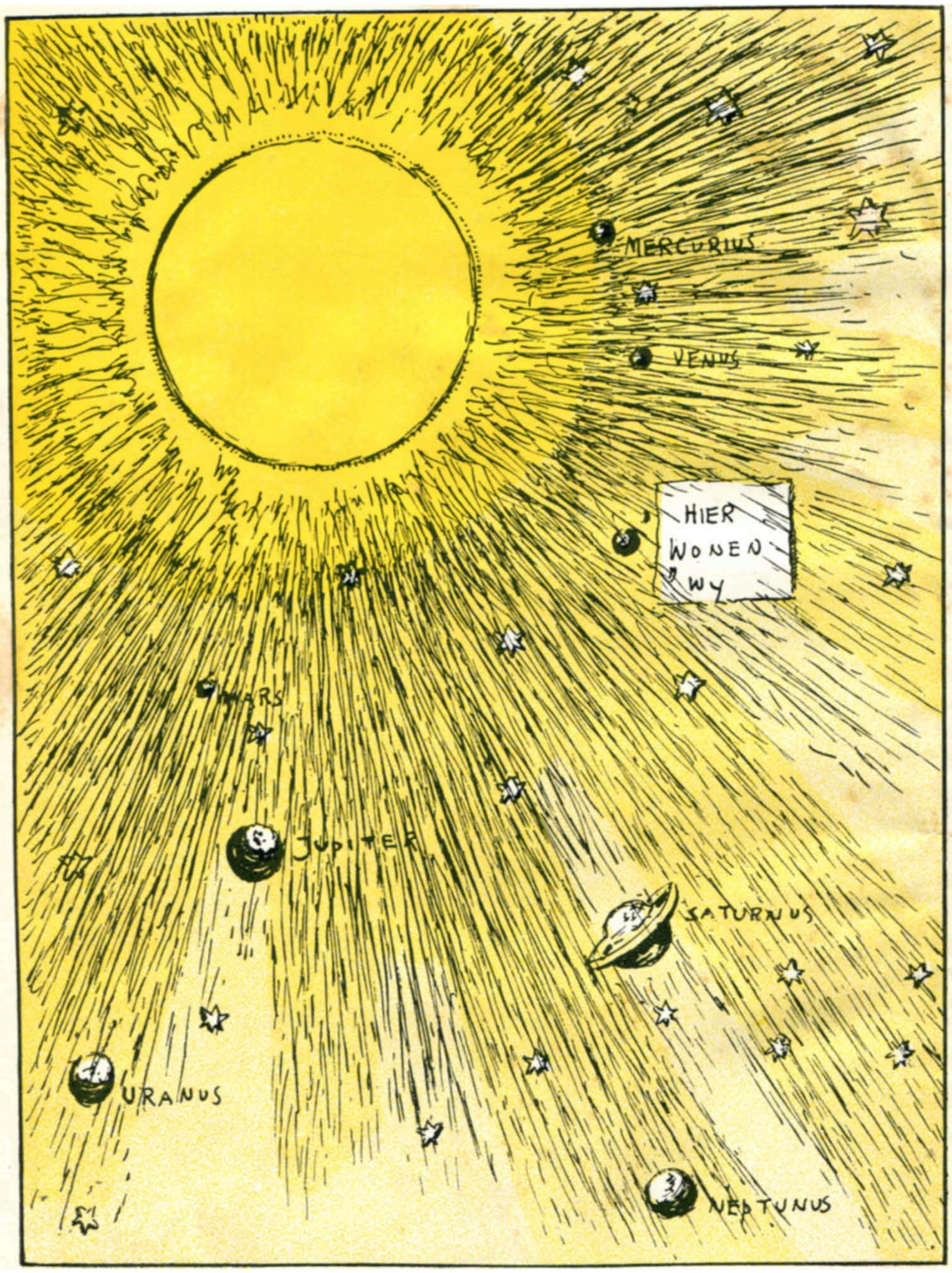

DE GESCHIEDENIS DER MENSCHHEID SPEELT ZICH AF OP EEN KLEINE PLANEET, VRIJWEL VERLOREN IN DE UITGESTREKTHEID VAN HET HEELAL.

DE GESCHIEDENIS DER MENSCHHEID

DOOR

HENDRIK VAN LOON

MET MEDEWERKING VAN DEN SCHRIJVER VOOR NEDERLAND BEWERKT

DOOR

Dr C. P. GUNNING

RECTOR VAN HET AMSTERDAMSCH LYCEUM

WOORD VOORAF VAN DEN SCHRIJVER

Voor Hansje en Willem.

Ik zal ongeveer twaalf of dertien jaar oud geweest zijn toen een oom, aan wien ik ook mijn groote liefde voor boeken en platen te danken heb, beloofde om mij eens op een merkwaardigen ontdekkingstocht mede te nemen. Wij zouden den ouden St. Laurens-toren in Rotterdam gaan beklimmen.

Zoo gebeurde het op een goeden dag dat de koster met een sleutel zoo groot als die van den Heiligen Petrus een geheimzinnige deur voor ons ontsloot. „Trek maar aan de bel als ge weer beneden zijt en eruit wilt", zoo zeide hij, en met een afgrijselijk geknars van de oude scharnieren viel de deur achter onzen rug weer dicht. Wij waren afgesloten van het drukke straatrumoer en opgesloten in een wereld van gansch ongekende en wonderbaarlijke ervaringen.

Voor het eerst van mijn leven stond ik voor de geheimzinnigheid van een hoorbare stilte. Wij beklommen de eerste trap — en toen kon ik reeds een tweede ontdekking voegen bij mijn beperkte kennis van natuurwonderen — die van een tastbare duisternis. Een lucifer hielp ons den weg verder naar boven te vinden. Wij klommen omhoog naar de volgende toren-verdieping en toen naar de volgende en weer naar de volgende totdat ik den tel kwijt was geraakt en toen kwam er weer een verdieping en toen keken wij opeens in een schel licht. Deze verdieping lag op dezelfde hoogte als het dak van de kerk en werd gebruikt als bergplaats. Onder een dikke laag stof rustten daar de achteloos weggeworpen symbolen van een eerbiedwaardig geloof, door de brave burgers der stad

lange jaren geleden afgezworen. Voorwerpen, die voor onze voorouders leven en dood hadden beteekend, zag ik daar liggen als een hoop oude rommel en waardelooze prullen. De vlijtige rat had een knus hoekje gevonden tusschen de gesneden beelden en de rustelooze spin had haar web gespannen tusschen de uitgestrekte armen van een vriendelijke heilige.

Een verdieping hooger zagen wij waar het volle daglicht in deze ruimte vandaan kwam. Door reusachtige open vensterbogen, alleen afgesloten met zware ijzeren tralies, konden honderde duiven hier binnenvliegen en er een veilige schuilplaats vinden. De wind suisde door de ijzeren stangen en de lucht was vol met onbegrijpelijke, heerlijke klanken. Het was het geluid van de stad diep onder ons, dat gezuiverd en gereinigd door den afstand tot onze ooren doordrong. Het geratel der zware karren, het gekletter der paardehoeven, het rammelen van de zware kettingen aan hijschkranen en katrollen, het gesis van de geduldige stoom die gedwongen werd het werk der menschen op duizenderlei wijze te verrichten — dit alles was samengesmolten tot een zachtklinkend geruisch dat een mooien achtergrond vormde voor het bevende kirren der duiven.

De trap eindigde hier. Wie nog hooger wilde moest van ladders gebruik maken. Na de eerste ladder — een glibberig oud ding, waarop men voorzichtig voetje voor voetje omhoog moest klimmen — stond voor onze verbaasde oogen opeens een nieuw nog grooter wonder: het torenuurwerk. Ik zag het hart van den tijd. Duidelijk kon ik hier de zware polsslagen van de snelle seconden hooren — één — twee — drie — tot zestig toe. Dan was het of er opeens een sidderring door al de raderen ging en een volgende minuut was afgekapt van de eeuwigheid. Zonder ophouden begon het dan weer — één — twee — drie — totdat eindelijk na een waarschuwend gerommel en geknars van het geheele raderwerk een donderende stem hoog boven ons aan de wereld kond deed dat het middag was.

Weer een verdieping hooger was het carillon: de heldere kleine klokjes en hun groote broers met zware basstem. In

het midden hing de groote klok, die mij 's-nachts in bed van angst deed verstijven als ik haar opeens brand of overstrooming hoorde luiden. In haar grootheid scheen zij iets te weerspiegelen van die zeshonderd jaren gedurende welke zij lief en leed met de brave burgerij van Rotterdam had gedeeld. Om haar heen, netjes gerangschikt als potjes in een ouderwetsche apothekerswinkel, hingen de kleine bengels, die tweemaal per week een vroolijk deuntje lieten hooren als de boeren en boerinnen uit heel den omtrek naar de markt kwamen om daar handel te drijven en het laatste nieuws van de groote wereld te vernemen. Maar in een hoek — heelemaal alleen en door alle anderen verlaten — hing een groote, zwarte klok, ernstig en stil, de doodsklok.

Toen werd het weer donker en volgden er weer ladders, steiler nog en gevaarlijker dan de vorigen — totdat plotseling de frissche wind van den ruimen hemel onze wangen kleurde. Wij waren op de bovenste galerij aangekomen! Boven ons niets dan lucht. Diep onder ons de stad, piepkleine huisjes als uit een speelgoeddoos, waar tusschendoor drukke mieren haastig heen en weer krioelden; en achter al die steenen en al dat gedoe, de uitgestrekte groene vlakten van Holland's weiden.

Het was mijn eerste blik in de groote wereld.

Sedert dien dag ben ik vaak, wanneer ik de kans schoon zag, alleen naar boven geklommen om daar op den toren volop te genieten. Het was een heele physieke inspanning om al die treden op te klimmen, maar deze moeite werd dubbel en dwars beloond, dat wist ik.

Daar boven immers zag ik het geheele land in den omtrek en den vrijen ruimen hemel en mocht bovendien luisteren naar de verhalen van mijn vriend den torenwachter, die huisde in een klein vertrek, gebouwd in een beschutte hoek van de galerij. Hij droeg zorg voor het uurwerk, en had ook het toezicht op de klokken; als er brand was gaf hij het alarmteeken. Maar bovenal had hij veel vrijen tijd, stak dan graag een pijp op en dacht zijn eigen vredelievende gedachten. Vijftig jaren

waren reeds verloopen sedert hij de school bezocht, met boeken had hij zich niet opgehouden, maar hij had daarboven op den toren zoovele jaren gesleten, dat hij de wijsheid van de wijde wereld, die hem aan alle kanten omringde, geheel in zich had opgenomen!

Met de geschiedenis was hij goed bekend, want dat was voor hem een stuk leven. „Kijk," zoo kon hij zeggen, en wees daarbij naar een bocht van de rivier, „kijk, jongen, zie je daar die boomen wel? Nu, je moet weten, daar stak de Prins van Oranje de dijken door om Leiden te ontzetten". Of hij vertelde vol vuur van de goede oude Maas, totdat de breede rivier niet langer een ruime haven was, aan onze voeten gelegen, maar wij in verbeelding daarlangs de trotsche schepen van de Ruijter en Tromp zagen uitzeilen op hun laatsten beroemden tocht, toen zij hun leven gaven opdat de zee vrij zou zijn voor allen.

Dan keken wij weer naar de vele dorpjes rondom, de huisjes saamgedrongen om de veilige kerk, waarin eenmaal vele jaren geleden hun schutsheiligen werden vereerd. Op eenigen afstand konden wij den bekenden toren van Delft duidelijk onderscheiden. Welhaast in de schaduw van zijn groote gewelven was Willem de Zwijger vermoord; en daar had Hugo de Groot zijn eerste Latijnsche zinnen geleerd. Verder weg aan den horizon verrees de kerk van Gouda, waar een man, wiens scherp verstand machtiger gebleken is dan de legers van menigen keizer, zijn jeugdjaren had doorgebracht, toen nog een arme knaap, later aan de geheele wereld bekend als Erasmus.

Dit geheele tafereel werd ten westen afgesloten door de zilveren lijn van de eindelooze zee. Welk een contrast vormde daarmede vlak onder ons die lappendeken van daken en schoorsteenen en huizen en tuinen en scholen en spoorlijnen, die wij ons thuis noemden. Maar de toren liet ons dit oude thuis in een nieuw licht zien. Die warwinkel van straten en pleinen en fabrieken en werkplaatsen werd ongemerkt de duidelijke en overzichtelijke uitdrukking van de menschelijke energie en

wilskracht, die op een vast doel aanstuurt. Bovenal, het ruime uitzicht op het glorierijk verleden dat ons aan alle kanten omringde, gaf ons nieuwen moed om de problemen, die de toekomst ons zou brengen, weer vol vertrouwen onder het oog te zien wanneer wij teruggekeerd waren tot ons dagelijksch werk.

Geschiedenis is de machtige Toren van Levenservaring, opgericht door den Tijd te midden van de eindelooze uitgestrektheden der verloopen eeuwen. Het is niet gemakkelijk om de top van dit oude gebouw te beklimmen en ten volle te profiteeren van het ruime uitzicht. Er is geen lift in — maar jonge beenen zijn sterk en mogelijk is het.

Hierbij geef ik je den sleutel om de deur, die toegang geeft, te openen.

Wanneer ge dan straks weer afgedaald zijt, zult ge de reden van mijn enthousiasme wel begrepen hebben.

HENDRIK WILLEM VAN LOON.

NEW YORK,
9. Februari 1923.

WOORD VOORAF VAN DEN BEWERKER

Gaarne heb ik gevolg gegeven aan de uitnoodiging van schrijver en uitgever om dit boek voor onze Nederlandsche jongeren (en ouderen) te bewerken. Ik acht het werk voor gebruik buiten, zoowel als in onze scholen van uitnemende waarde. Deze „bewerking" is echter wel in hoofdzaak een vertaling geworden. Ik meende aan de eenheid van opvatting en samenstelling afbreuk te doen door al te veel aanvullingen in te voegen, die misschien op zichzelf met het oog op Nederlandsche lezers wenschelijk zouden kunnen zijn. De groote waarde van dit werk voor lezers van elken rang en stand, elk volk en elke gezindte, ligt voor mijn gevoel in den waarlijk „humanistischen" geest (dit woord in zijn volste beteekenis genomen, een geest waardoor het beste in ons wordt gewekt en versterkt) waarvan dit geheele werk doortrokken is. Dit moet opvoedend werken, op een wijze die onze tijd waarlijk wel behoeft.

In de eerste hoofdstukken, die ik daarom eveneens nagenoeg ongewijzigd overnam, vindt de lezer een populaire weergave van de gangbare theorieën der laatste decennia. De bekwame schrijver is natuurlijk de eerste om toe te geven dat veel hiervan hoogst onzeker is. De wetenschap vermag ons in dit opzicht nog uiterst weinig met zekerheid mede te deelen — door de grootsten op dit gebied wordt het grif erkend. Mogen er door anders-denkenden tegen deze hoofdstukken dan ook licht bezwaren kunnen worden ingebracht, zoo ben ik er toch van overtuigd, dat er weinig in te vinden is wat hen kan kwetsen of op een dwaalspoor brengen; en de poging daar gedaan om het betrekkelijke van tijd en ruimte tot ons te doen spreken kan, dunkt mij, slechts verhelderend werken.

C. P. G.

OVERZICHT VAN DEN INHOUD

Bladz.

1. Het schouwtooneel van het Leven 3
2. Onze eerste voorvaders 9
3. De voor-historische mensch begint voorwerpen voor eigen gebruik te maken 13
4. De Egyptenaren vinden de schrijfkunst uit. Hierdoor wordt het praehistorische tijdperk afgesloten en begint de geschiedenis 17
5. Hoe in het Nijldal de eerste beschaving ontstond 22
6. De opkomst en ondergang van Egypte 27
7. Het tweede middelpunt van Oostersche beschaving 29
8. De Sumerische kleitabletten verhalen ons de geschiedenis van het land Mesopotamië, de groote Semitische smeltkroes 32
9. Hoe Mozes het Joodsche volk uit Egypte naar Palestina leidde . . . 38
10. Van de Phoeniciërs hebben wij ons alfabet gekregen 42
11. De Perzen, een Indo-Europeesche volksstam, veroveren de Semitische en Egyptische wereld 44
12. Hoe het volk van de Aegeïsche Zee de oude beschaving van Azië overbracht naar de Europeesche wildernis 48
13. Ondertusschen namen de Hellenen, een Indo-Europeesche volksstam, bezit van Griekenland 54
14. De Grieksche steden, die eigenlijk staten waren 58
15. De Grieken waren het eerste volk dat een proef nam met den moeilijken staatsvorm van zelfregeering 62
16. Hoe de Grieken leefden 66
17. De oorsprong van het Theater, de eerste vorm van publieke vermakelijkheid 71
18. Hoe de Grieken Europa verdedigden tegen den inval der Aziaten en de Perzen terugdreven over de Aegeïsche zee 74
19. Hoe Athene en Sparta een langen en rampzaligen oorlog tegen elkaar voerden over de vraag wie de opperheerschappij in Griekenland zou krijgen 81

Bladz.

20. Hoe Alexander de Groote een Grieksch wereldrijk stichtte en hoe het met zijn grootsche plannen afliep 84

21. Een kort overzicht van de hoofdstukken 1—20 87

22. Hoe de Semitische kolonie Carthago op de Noordkust van Afrika en de Indo-Europeesche stad Rome op de Westkust van Italië elkander bevochten om het bezit van het westelijk bekken van de Middellandsche Zee, en hoe Carthago in dezen strijd het onderspit delfde 90

23. Hoe het Romeinsche wereldrijk eigenlijk „bij toeval" ontstond . . . 108

24. Hoe uit de Romeinsche Republiek na eeuwen van onrust en strijd een keizerrijk ontstand 112

25. Het verhaal van Jozua uit Nazareth, door de Grieken Jezus genaamd 124

26. De avondschemering van Rome 130

27. Hoe Rome het wereldsche middelpunt werd voon alle Christenen . . 137

28. Over Ahmed, den kameeldrijver, die de profeet werd van het Arabische woestijngebied en wiens volgelingen vrijwel de geheele bekende wereld veroverden tot verheerlijking van Allah, den éénen waren God . . 146

29. Hoe Karel de Groote, koning der Franken, den titel kreeg van Keizer en het oude ideaal van een wereldrijk trachtte te verwezenlijken . . 153

30. Waarom het volk in de 10e eeuw den Heer bad om hen te verlossen van de plaag der Noormannen 158

31. Hoe Centraal-Europa, aangevallen van drie kanten, een versterkt kamp werd, en waarom Europa te gronde zou zijn gegaan zonder beroepssoldaten en staatsambtenaren, die onafscheidelijk verbonden waren aan het leenstelsel 164

32. Ridderlijkheid 168

33. De vreemdsoortige tweeledige trouw van het volk in de middeleeuwen en hoe dit aanleiding gaf tot eindelooze twisten tusschen den Paus van Rome en den Keizer van het Heilige Roomsche Rijk 171

34. Maar al deze twisten en oneenigheden namen een einde toen de Turken het Heilige Land veroverden, en den handel tusschen Oost en West ernstig belemmerden. Europa begon nu kruistochten te ondernemen 178

35. Waarom het volk in de middeleeuwen zeide dat „stadslucht gelijk is aan vrije lucht" 184

36. Hoe de bevolking van de steden haar recht handhaafde om door den Koning te worden gehoord in staatsaangelegenheden 195

37. Wat het volk in de Middeleeuwen zoo al dacht van de wereld waarin men leefde 202

Bladz.

38. Hoe de kruistochten van de Middellandsche Zee wederom een druk handelscentrum maakten, en hoe de steden van het Apennijnsche schiereiland groote distributiekantoren werden voor de volkeren van Azië en Afrika 210

39. Hoe het volk weer gelukkig en blijde durfde te zijn alleen reeds omdat het leven mocht. Men trachtte de overblijfselen van de oude beschaving van Griekenland en Rome, waar het leven immers zooveel aangenamer geweest was, van algeheelen ondergang te redden en men was zoo trotsch op hetgeen in dit opzicht bereikt werd, dat men ging spreken van een „Renaissance" of „Wedergeboorte" van de beschaving 219

40. Het volk gevoelde levendig behoefte om uiting te geven aan zijn nieuwe levensvreugde en levensgeluk. Zij deden dat in dichtkunst, beeldhouwkunst, bouwkunst, schilderkunst, en ook in boeken, die zij drukten 234

41. Door alle ontwikkeling en vernieuwing, waren nu de banden van de Middeleeuwen, die overal beperking oplegden, geheel verbroken. Men zocht nieuwe arbeidsvelden; de oude Europeesche wereld was te klein geworden voor al hun verreikende idealen. De tijd der groote ontdekkingsreizen was aangebroken 240

42. Over Buddha en Confucius 257

43. De vooruitgang van de menschen kan men het best vergelijken met een reusachtigen slinger, die steeds vooruit en dan weer achteruit zwaait. Op de godsdienstige onverschilligheid en het artistieke en litteraire enthousiasme van de Renaissance volgden weer de artistieke en litteraire onverschilligheid en het religieuse enthousiasme van de Kerkhervorming 267

44. De tijd der groote godsdiensttwisten 279

45. Hoe de strijd tusschen het „Goddelijk Recht van de Koningen" en het minder Goddelijke maar meer Redelijke „Recht van het Parlement" een rampzalig einde nam voor Koning Karel II. 29

46. In Frankrijk daarentegen handhaafde het „Goddelijk Recht der Koningen" zich nog langen tijd met grooter praal en luister dan ooit tevoren, en de vorst werd nog slechts in bedwang gehouden door de nieuw-uitgevonden wet van het „Staatkundig Evenwicht" . . . 316

47. De geschiedenis van het geheimzinnige Moscovitische wereldrijk, dat op het groote politieke schouwtooneel van Europa plotselig voor het voetlicht verscheen 322

48. Rusland en Zweden bevochten elkaar in vele oorlogen om uit te maken wie in Noord-Oost-Europa het meest te zeggen zou hebben . 330

49. De merkwaardige opkomst van een kleinen staat, Pruisen geheeten, in een woest deel van Noord-Duitschland 335

Bladz.

50. Hoe de nieuwe dynastieke staten van Europa zichzelf trachtten te verrijken en wat men bedoelt met het Mercantiele Stelsel 339

51. In de 18e eeuw had Europa vreemde berichten gehoord over gebeurtenissen die hadden plaatsgegrepen in de wildernis van Noord-Amerika. De afstammelingen van de menschen die Koning Karel gestraft hadden voor zijn halstarrig vasthouden aan zijn „Goddelijke Rechten" waren bezig daar een nieuw hoofdstuk toe de voegen aan het oude verhaal van den strijd voor zelf-regeering 345

52. De groote Fransche Revolutie verkondigt de beginselen van Vrijheid, Gelijkheid en Broederschap aan alle volkeren van den aardbodem . 357

53. Napoleon 373

54. Nauwelijks was Napoleon verbannen naar St. Helena of de heerschers, die zoo vaak verslagen waren door den gehaten Corsicaan, kwamen te Weenen bijeen en trachtten de vele hervormingen, die dank zij de Fransche Revolutie overal tot stand waren gekomen, weer ongedaan te maken 386

55. Zij trachtten aan de wereld een nieuw tijdperk van ongestoorden vrede te verschaffen door allerlei nieuwe ideeën te onderdrukken. Zij maakten den politiespion tot hoogsten ambtenaar in den staat. Weldra waren de gevangenissen in alle landen vol met menschen, die luide verkondigd hadden dat elk volk het recht heeft om zichzelf te besturen zooals het wil 399

56. De drang naar nationale zelfstandigheid was evenwel te sterk om aldus te worden onderdrukt. De Zuid-Amerikanen waren de eersten, die in opstand kwamen tegen de reactionnaire maatregelen van het Congres te Weenen. Griekenland, België, Spanje en andere landen van het Europeesche vasteland volgden hun voorbeeld, en in de 19e eeuw weerklonk het rumoer van vele vrijheidsoorlogen 408

57. Terwijl de volkeren van Europa streden voor nationale zelfstandigheid, was de wereld waarin zij leefden geheel van aanzien veranderd door een reeks uitvindingen, die de plompe, ouderwetsche stoommachine van de 18e eeuw herschapen hadden in den meest betrouwbaren en meest bruikbaren slaaf van de menschheid 430

58. De nieuwe machines waren zeer kostbaar en alleen schatrijke menschen konden zich deze aanschaffen. De vroegere timmerman of schoenmaker, die zijn eigen meester geweest was in de kleine werkplaats, zag zich nu genoodzaakt in loondienst te gaan bij den eigenaar van de groote fabriek. Terwijl hij daar meer geld verdiende dan vroeger had hij toch zijn zelfstandigheid verloren, wat hem in het geheel niet beviel 441

Bladz.

59. De algemeene toepassing van de stoommachine bracht niet dat tijdperk van geluk en welvaart dat men vroeger verwacht had, toen de diligence vervangen werd door den spoorweg. Verschillende geneesmiddelen werden aanbevolen, maar geen enkele bracht uitredding . . 447

60. Intusschen had de wereld nog een andere verandering ondergaan, die van meer belang bleek dan politieke en industrieele revolutie te samen. Na eeuwen van onderdrukking had de wetenschap zich ten laatste vrijgevochten. Zij trachtte nu de fundamenteele wetten, die het heelal beheerschen, te ontdekken 455

61. Een hoofdstuk over kunst 461

62. Een hoofdstuk waarin men vele bijzonderheden zal aantreffen over de politiek van de laatste 50 jaren, maar dat eigenlijk niets anders bevat dan een aantal verklaringen en enkele verontschuldigingen . 475

63. De groote oorlog, die in den grond der zaak een strijd was voor een nieuwe en betere wereld 486

64. Een korte chronologie in woord en beeld 498

65. Over de plaatjes 503

66. Register 506

AAN H. B. EN E. B.

De wereld is wel schoon en waerdigh om 't aenschouwen,
Maar 't reisen heeft wat in. De kosten vallen swaer.
Men magh den Oceaen niet al te veel betrouwen.
De bergen rijsen steil. De bosschen sien te naer.
De stroomen gaepen wijd, om over heen te stappen.
De mijlen recken staegh. De landen strecken veer.
De rijcken, tegens een gedeelt door vijandschappen,
Die staen in 't harrenas en trecken het geweer.
De bittre kou verkleumt. De hitte braed de leden.
De lucht die hangt vol damps, of moord met felle pest.
Men vind ongastvrij volck, en onbewoonde steden,
Woestijnen, daer 't gediert des nachts verlaet sijn nest,
En brult en huilt, om roof en aes van vee of menschen.
Het sand beswaert den gang. De ganger hijght en roockt,
Op 't ongebaende pad. Dan is 't vergeefs te wenschen
Na den verlaeten haerd, daer Moeder eten koockt.
O reisgesinde geest, ghij kunt 't die moeite sparen,
En sien op dit Toonneel de Wereld groot en ruim,
Beschreven en gemaelt in kleen begrip van blaren.
Soo draeit de schrandre kunst den aardbol op haer duim.

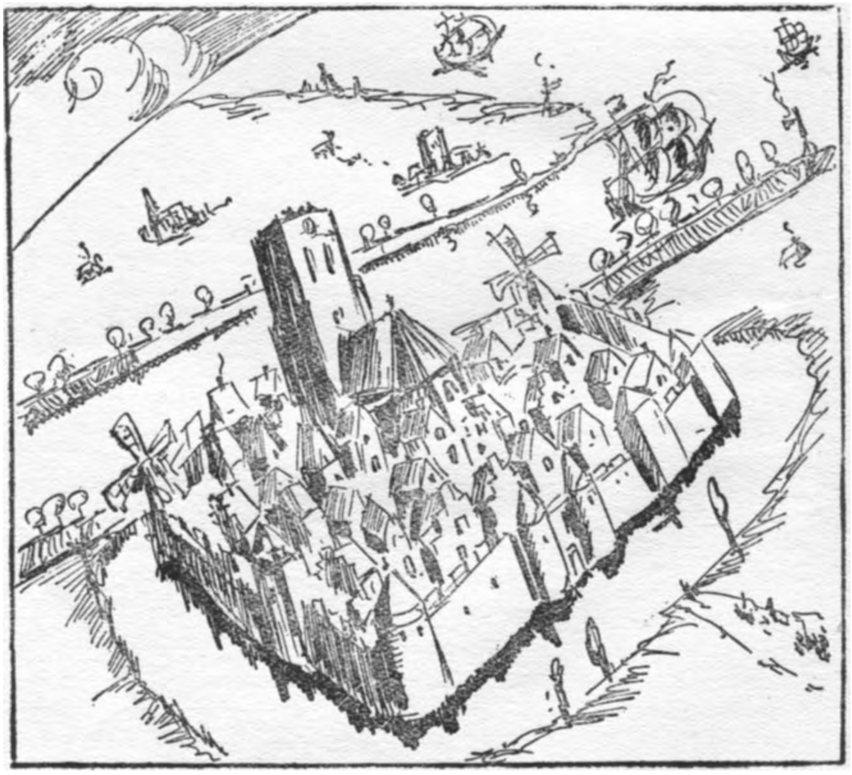

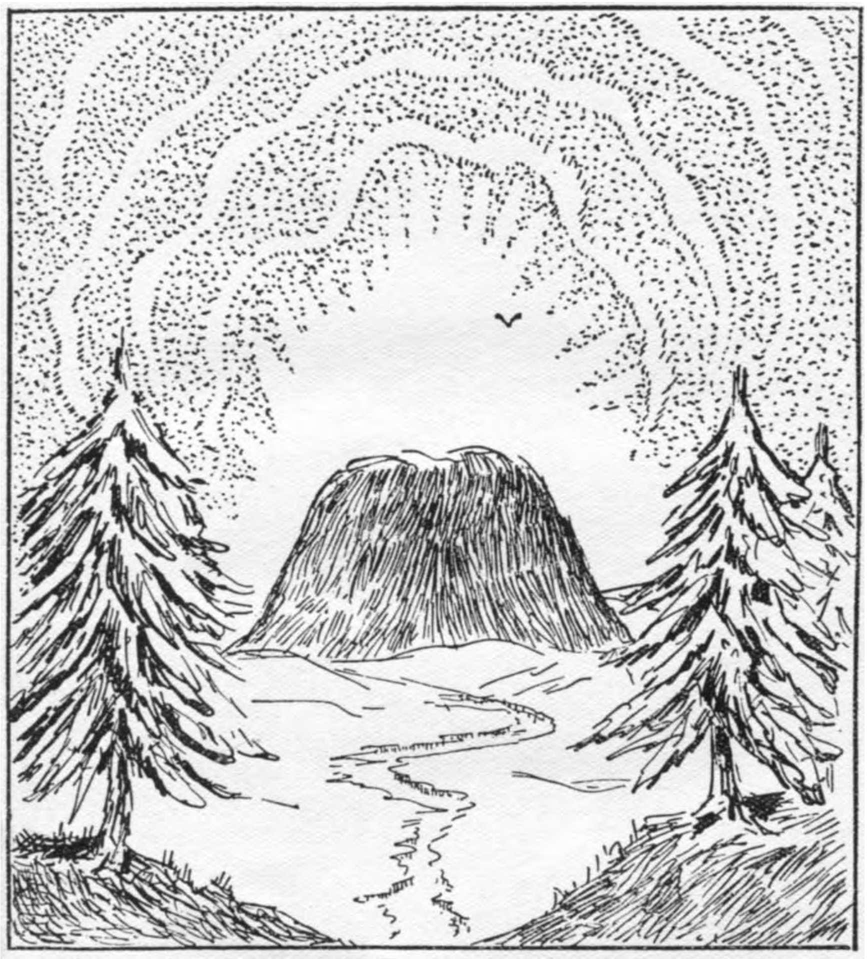

Ver weg in het Hooge Noorden, in het land genaamd Svithjod, staat eenzaam en verlaten een rotsblok. Het is honderd mijlen hoog en honderd mijlen in omtrek. Eenmaal in elke duizend jaar komt een kleine vogel aangevlogen en wet zijn snavel aan deze steenrots. Wanneer het rotsblok hierdoor geheel afgesleten zal zijn — dan zal één enkele dag van de eeuwigheid voorbij zijn gegaan.

1. HET SCHOUWTOONEEL VAN HET LEVEN

Aan het begin en aan het einde van den ontwikkelingsgang der menschheid staat een groot vraagteeken.

Wie zijn wij?

Waar komen wij vandaan?

Waarheen gaat onze reis?

Langzaam, heel langzaam, maar toch met nimmer falende volharding hebben wij dit vraagteeken verder en verder teruggedrongen, naar die verre grenslijn, achter den horizon, waar wij een antwoord hopen te vinden op al ons vragen.

Toch zijn wij nog niet heel ver gekomen. Weinig weten wij pas, maar wij hebben ten minste het punt bereikt, waar wij met eenige zekerheid vele dingen kunnen vermoeden.

In dit hoofdstuk zal ik U vertellen hoe (naar mijn beste weten) het schouwtooneel in elkaar is gezet, waarop zich het leven van de menschheid zou afspelen.

Indien wij het tijdperk, gedurende welke het mogelijk is geweest voor dierlijk leven om op onze planeet een bestaan te vinden, voorstellen door een lijn van deze lengte:

dan geeft het kleine lijntje er vlak onder den tijd aan, gedurende welke de mensch, of althans een levend wezen dat min of meer op een mensch geleek, op deze aarde heeft geleefd. De mensch was de laatste, die op het schouwtooneel verscheen, maar hij was de eerste, die zijn hersenen wist te gebruiken, om de machten der natuur aan zich te onderwerpen en in zijn dienst te stellen. Daarom willen wij dan ook zijn ontwikkelingsgang nagaan, en niet die van katten of honden of paarden, of van welk ander

dier ook, al hebben ook deze, ieder op zijn of hare wijze, een heel interessante historische ontwikkeling doorgemaakt.

HET REGENDE ONOPHOUDELIJK

In den beginne was de planeet, waarop wij wonen (voor zoover althans onze kennis nu reikt) een groote, vlammende vuurbol, een klein rookwolkje in de oneindige oceaan van het heelal. Langzamerhand in den loop van millioenen jaren, brandde de oppervlakte uit; onze aarde was toen bedekt door een dunne rotslaag. Op deze rotsen, waarop geen levend wezen was te ontdekken, viel de regen in stroomen neer, sleet in den loop der tijden het harde graniet uit en voerde het slib mee naar de valleien, die verscholen lagen tusschen de geweldige steilten van de nog stoomende aarde.

Eindelijk kwam het tijdstip waarop de zon doorbrak door de wolken en onze nietige planeet bescheen, bedekt als deze toen was met kleine modderpoelen, die naderhand zich uit zouden breiden tot de geweldige oceanen van het Oostelijk en Westelijk halfrond.

Toen had op een zekeren dag het groote wonder plaats. Het doode bracht leven voort. De eerste levende cel dreef op de wateren van de zee. Millioenen jaren dobberde deze doelloos rond, meegevoerd door den stroom. Maar gedurende al dien tijd was zij bezig zekere eigenschappen in zich te ontwikkelen, die haar in staat zouden stellen op de onherbergzame aarde in leven te blijven. Enkele dezer cellen bleven liever in de donkere diepte van meren en binnenzeeën, en zetten zich vast in de slijmerige bezinksels, die meegevoerd waren van de toppen van de heuvels; zij werden planten. Andere gaven er de voorkeur aan in beweging te blijven, en langzamerhand kregen zij vreemdsoortige pooten met gewrichten, als schorpioenen. Zij begonnen rond te kruipen over den bodem van de zee, tusschen de planten, tusschen de vale, groene dingen, die er uitzagen als kwallen; andere weer, bedekt met schubben,

handhaafden zich door zwemmende van plaats tot plaats rond te zwerven op zoek naar voedsel, en langzamerhand bevolkten zij den oceaan met millioenen visschen.

Intusschen was het aantal planten geweldig toegenomen en zij moesten op zoek gaan naar nieuwe verblijfplaatsen. Er was geen ruimte meer voor hen op den bodem van de zee. Met tegenzin verlieten zij het water en zochten een nieuw tehuis in de moerassen en op de modderbanken, die zij aan den voet van de bergen aantroffen. Tweemaal per dag bedekte hen door het getij het zilte water van den oceaan. Voor 't overige schikten de planten zich zoo goed als het ging in hun ongemakkelijk verblijf, en poogden hun leven te rekken in de ijle

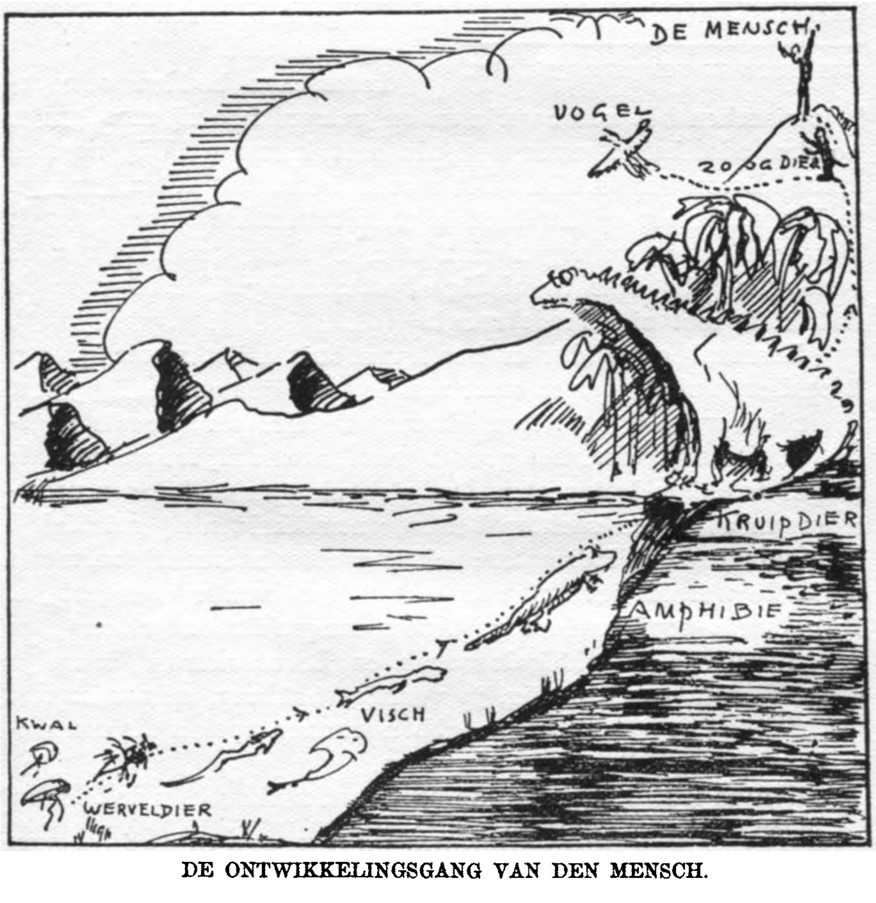

DE ONTWIKKELINGSGANG VAN DEN MENSCH.

atmospheer, die onze planeet aan alle kanten omgaf. Na eeuwen van oefening leerden zij om even gemakkelijk in de lucht te leven als vroeger in het water. Zij werden grooter, groeiden uit tot struiken en boomen en eindelijk leerden zij hoe zij prachtige bloemen konden voortbrengen, die de aandacht trokken van de werkzame, groote hommels, en van de vogels, die de zaden wijd en zijd verspreidden over de geheele aarde, totdat deze geheel bedekt was met groen gras, of beschaduwd door hooge boomen.

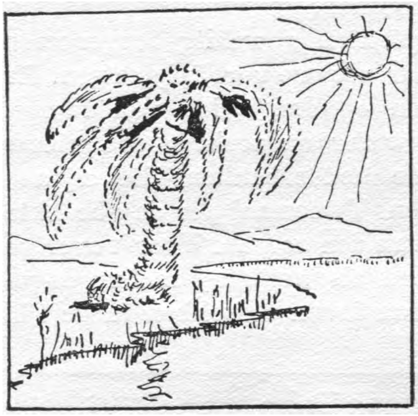

DE PLANTEN VERLATEN DE ZEE.

Intusschen hadden ook enkele visschen het water verlaten en geleerd hoe zij met longen konden ademhalen, evengoed als met kieuwen. Wij noemen zulke dieren Amphibiën. Dit woord beteekent dat zij zoowel in het water als op het land kunnen leven. De eerste de beste kikvorsch, dien ge tegenkomt, kan U alles vertellen van de geneugten die deze tweeledige bestaansmogelijkheid voor de Amphibie met zich medebrengt.

Eenmaal gewend aan het leven buiten het water, pasten deze dieren zich meer en meer aan de leefwijze op het land aan. Sommige werden reptielen, dieren die kruipen, zooals hagedissen. De stilte van het groote woud kozen zij tot woonplaats met al de duizende insecten. Om zich vlugger te kunnen voortbewegen over den zachten bodem, ontwikkelden zij geleidelijk door oefening hun ledematen; ook in grootte namen zij toe, totdat de heele wereld bevolkt was met dieren van reuzengestalte. In geleerde boeken vindt ge deze gerangschikt onder den naam van Ichthyosaurus, Megalosaurus en Brontosaurus. Sommige dezer dieren waren dertig, ja veertig voet lang, en zouden met olifanten even gemakkelijk hebben kunnen spelen als een volwassen kat speelt met haar jongen.

Eenige leden dezer familie begonnen nu boven in de boomen te leven, boomen, die toen vaak meer dan 100 voet hoog waren! Hun pooten hadden zij dus niet langer noodig om zich voort

te bewegen. Wel was het voor hen noodzakelijk om zich vlug van tak tot tak te verplaatsen. Zoo veranderden zij een deel van hun huid in een soort parachute, gespannen tusschen de zijde van het lichaam en de kleine teenen van hun voorvoeten. Langzamerhand werd deze parachute, die eerst uit vel bestond, bedekt met veeren. Hun staart groeide uit tot een mooi bruikbaar roer. Zoo vlogen zij van boom tot boom en ontwikkelden zich tot echte vogels.

Toen gebeurde er iets wonderlijks. Al deze reusachtige kruipdieren stierven in korten tijd uit. Wij kunnen niet precies meer nagaan waardoor dit kwam. Misschien was het een gevolg van een plotselinge verandering van het klimaat. Misschien ook waren zij zoo groot geworden dat zij niet meer konden zwemmen of loopen of kruipen, zoodat zij geen voedsel meer konden ophalen en aldus doodhongerden. Hoe dit zij, een feit is het, dat het duizendjarige wereldrijk der groote kruipdieren opeens een einde nam.

Onze aardbol werd daarna bevolkt door geheel andere wezens. Zij stamden nog wel af van die reptielen, maar toch leken zij er weinig meer op. Dit was voornamelijk een gevolg van het feit dat zij hun jongen voedden aan de borst, de „mammae" van de moeder. Daarom noemen wij deze dieren „mammalia" of zoogdieren.

De vischschubben hadden zij verloren, en veeren konden zij ook niet gebruiken. Zij lieten over hun geheele lichaam lang haar groeien. Bovenal echter ontwikkelden deze mammalia zekere eigenschappen, waardoor zij een geweldigen voorsprong kregen op alle andere levende wezens. De wijfjes-dieren droegen de eitjes van de jongen in hun lichaam, totdat ze geheel uitgebroed waren. Terwijl alle andere levende wezens tot op dien tijd hun jongen hadden moeten blootstellen aan de gevaren van koude en hitte en de aanvallen van wilde dieren, hielden de mammalia ze een tijd lang veilig bij zich en behoedden ze, zoolang ze nog te zwak waren om alleen den levensstrijd te voeren. Op deze wijze kregen de jonge zoogdieren een veel gunstiger levenskans, omdat ze allerlei nuttige dingen van hun moeder leerden. Ge moet maar eens zien hoe een kat haar jongen met veel zorg leert om voor zichzelf te zorgen en muizen te vangen!

Maar over deze mammalia kunnen wij kort zijn. Iedereen kent ze. Wij zien ze dagelijks om ons heen, thuis en op straat; en onze minder bekende neefjes en achterneefjes kunnen wij in den dierentuin rustig gadeslaan.

Doch nu komen wij op onzen tocht aan een belangrijken tweesprong, waar de mensch den gewonen ontwikkelingsgang van alle stomme en redelooze wezens verlaat en een eigen weg inslaat, doordat hij zijn verstand gaat gebruiken bij het bepalen van zijn verderen levensloop.

Eén bepaald zoogdier zal langzamerhand de meerdere van alle anderen zijn geworden door de handigheid, ja het vernuft waarmede het voedsel en een schuilplaats wist te vinden. Het had zich aangewend om zijn voorpooten te gebruiken voor het vasthouden van zijn prooi, en zoodoende waren zijn voorklauwen tot een soort grijphanden omgevormd. Na tallooze vruchtelooze pogingen was het er toen eindelijk in geslaagd zijn lichaam alleen op zijn twee achterpooten in evenwicht te houden. Dit vooral is een geweldig moeilijke kunst, ieder kind moet het weer opnieuw leeren, ofschoon de menschheid het nu reeds duizende jaren heeft gedaan.

Dit schepsel, een soort aapachtig wezen, kon met veel gemak jacht maken op andere dieren, en kon ook zorgen dat het niet te veel last had van de wisselende weersgesteldheid. Om zich verder te beveiligen trokken zij gewoonlijk in groote troepen rond. Zij wenden zich nu spoedig aan om allerlei geluiden te maken, waardoor zij hun jongen bij naderend gevaar waarschuwden.

Toen aldus weer duizende, duizende jaren verloopen waren, begonnen zij door middel van deze vreemdsoortige geluiden langzamerhand met elkaar te praten.

En zoo ontstond in den loop der eeuwen ten slotte onze eerste eigenlijke voorvader!

2. ONZE EERSTE VOORVADERS

Van den eersten „echten“ mensch weten wij niet veel af. Plaatjes van hem bestaan niet. Diep verborgen in eeuwenoude aardlagen heeft men wel stukken van zijn beenderen gevonden, verspreid tusschen de gebroken geraamten van andere dieren, die sinds lang volkomen verdwenen zijn van den aardbodem. Anthropologen (zoo noemen wij de geleerden, die hun leven hebben gewijd aan de studie van den mensch als lid van het dierenrijk) hebben deze beenderen nauwkeurig onderzocht, en zij zijn er ten slotte in geslaagd met een groote mate van waarschijnlijkheid onze eerste voorouders weer te reconstrueeren.

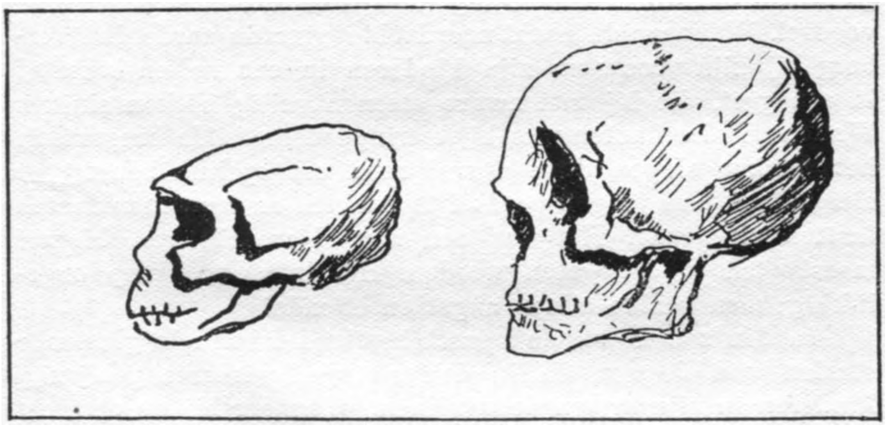

DE GROEI VAN DEN MENSCHELIJKEN SCHEDEL.

De over-overgrootvader van het menschelijk geslacht was een verbazend leelijk, onoogelijk zoogdier. Hij was heel klein, veel kleiner dan het tegenwoordige geslacht. Door de zonnehitte en de winterkoude was zijn huid donkerbruin gekleurd. Zijn lichaam was grootendeels bedekt met lang ruig haar, ook

zijn handen. Hij had lange dunne vingers, zoodat zijn handen leken op die van een aap. Doordat zijn voorhoofd laag was, zag hij met zijn vooruitstekende kaken er uit als een of ander wild beest dat zijn tanden tevens gebruikt als mes en vork! Kleeren droeg hij natuurlijk niet. De nuttige kracht van het vuur kende hij nog niet, hij had alleen in de verte vulkanen hun vuurmassa's zien uitwerpen, die de aarde met rook en lava vulden.

Zijn leven bracht hij door in uitgebreide bosschen, vochtig en donker, zooals de dwergachtige Boschjesmannen in Afrika tot op den huidigen dag. Wanneer hij honger had voedde hij zich met bladeren van boomen of wortels van planten; hij stal de eieren weg van een vogel en voedde daarmee zijn jongen. Soms slaagde hij er ook in na een lange en geduldige jacht een musch te vangen of een kleinen wilden hond, of misschien ook een konijn. Deze dieren at hij dan rauw op, want hij was nog nooit tot de ontdekking gekomen dat vleesch beter smaakt wanneer het gekookt of gebraden is.

Zoo slopen deze primitieve menschelijke wezens den ganschen dag rond. Hun eenige bezigheid was het zoeken van voedsel. Wanneer de nacht neerdaalde over de aarde dan verborg hij zijn vrouw en zijn kinderen in een hollen boom of in een grot, die hij met zware steenen veilig af kon sluiten. Want aan alle kanten was hij omringd door wilde beesten. In het donker slopen deze overal rond om op hun beurt voor zichzelf en hun jongen voedsel te zoeken, en menschenvleesch lustten zij graag. Het was een wereld waarin men òf zelf moest eten òf opgegeten worden. Het leven was diep ongelukkig; men voelde alleen angst en ellende!

In den zomer was de mensch blootgesteld aan de gloeiende stralen van de zon en in den strengen winter zag hij zijn kinderen in zijn armen doodvriezen. Wanneer hij op de jacht een kleine wond opliep was er niemand die voor hem kon zorgen; onvermijdelijk moest hij dan een vreeselijken dood sterven.

Evenals de dieren, die ge in den dierentuin kunt hooren grommen en knorren, hield deze mensch ervan voortdurend allerlei vreemdsoortige geluiden te maken. Hij hoorde graag zijn eigen stem en herhaalde eindeloos dezelfde niets beteeke-

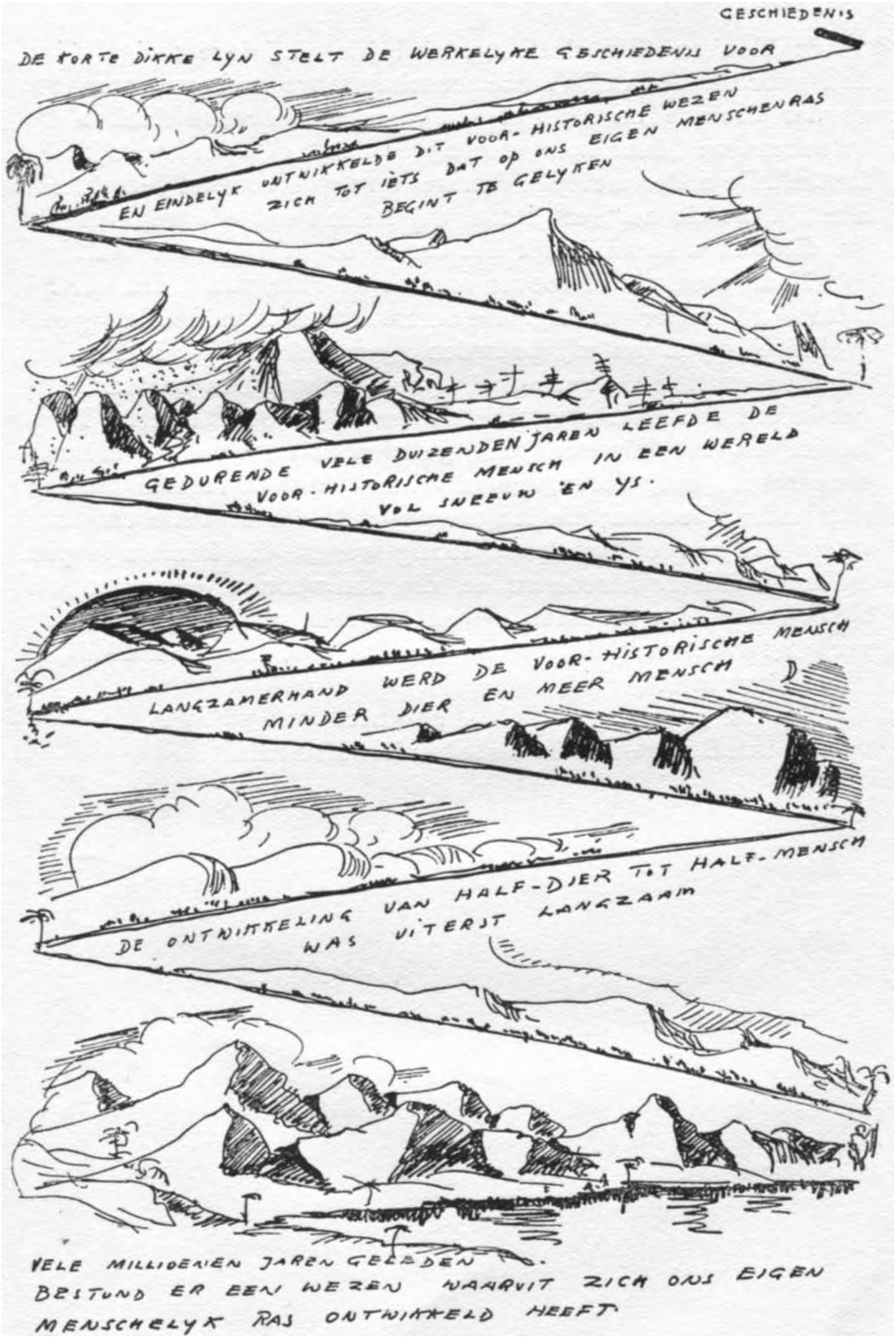

HET PRAEHISTORISCHE TIJDPERK.

nende klanken. Ten slotte merkte hij hoe hij deze keelgeluiden kon gebruiken om zijn medemenschen te waarschuwen wanneer gevaar dreigde en hij gaf nu bepaalde schreeuwklanken die beteekenden: „daar komt een tijger aan,“ of „pas op, vijf olifanten“. De anderen riepen dan wat terug dat zooveel beteekende als: „ja, ik zie ze,“ of „laten wij maken dat wij wegkomen!“ En dit was waarschijnlijk het eerste begin van onze taal.

Maar, zooals ik hierboven reeds opmerkte, van dezen oertijd weten wij bitter weinig. De eerste menschen hadden geen gereedschappen en zij bouwden geen huizen. Zij leefden en stierven en lieten geen enkel spoor na van hun bestaan, uitgezonderd een paar sleutelbeenderen of schedelstukken. Deze leeren ons dat duizende jaren geleden de wereld bewoond was door zekere zoogdieren, die in velerlei opzicht verschilden van alle andere beesten; die langzamerhand door evolutie ontstaan waren uit een of ander aapachtig wezen, die konden loopen op hun beide achterbeenen en die hun voorste ledematen als handen konden gebruiken, — en die zeer waarschijnlijk weer verwant waren aan de levende wezens, die onze onmiddellijke voorouders zijn.

Zooals ge ziet — veel is het niet wat wij weten — en verder is alles gehuld in onbekende duisternis.

3. DE VOOR-HISTORISCHE MENSCH

DE VOOR-HISTORISCHE MENSCH BEGINT ENKELE VOORWERPEN VOOR EIGEN GEBRUIK TE MAKEN.

De eerste mensch wist niet wat „tijd" beteekende. Hij hield geen aanteekeningen van geboorte, huwelijk of dood. Dagen, weken of jaren bestonden niet voor hem. Wel merkte hij natuurlijk langzamerhand dat er een zekere regelmaat in de wisseling der jaargetijden was, dat de koude winter altijd weer gevolgd werd door de zachte lente, dat op de lente weer de warme zomer volgde, waarin de vruchten tot rijpheid kwamen en men de korenaren af kon plukken om op te eten, dat deze zomer een einde nam wanneer de herfststormen de bladeren van de boomen zwiepten en allerlei dieren hun hol gingen opzoeken voor den langen winterslaap.

Doch eens op een dag gebeurde er iets dat een groote angst en ontsteltenis te weeg bracht. Het weer was in de war. De warme dagen van den zomer waren heel laat gekomen en de vruchten aan de boomen waren niet rijp geworden. Terwijl de toppen van de bergen gewoonlijk bedekt waren met gras, lagen deze thans diep verborgen onder een zware laag sneeuw. Toen kwam er op een morgen een wilde horde van de bergen afdalen naar de vlakte, menschelijke wezens, die er heel anders uitzagen dan alle andere die in de nabijheid woonden. Zij waren geheel vermagerd en blijkbaar uitgehongerd. Allerlei vreemde geluiden stootten zij uit, die niemand kon verstaan; doch de beteekenis ervan scheen wel te wezen dat zij honger hadden. Nu was er geen voedsel genoeg zoowel voor de oude bewoners als voor deze vreemdelingen. Een paar dagen ging het nog goed, maar toen brak er een vreeselijk gevecht uit, waarbij zij elkaar met handen en voeten te lijf gingen. Geheele families werden uitgeroeid, de anderen vluchtten terug

naar de hellingen van de bergen en kwamen daar in den volgenden winterstorm om.

Maar de bewoners van de bosschen bleven met grooten angst vervuld; immers van dag tot dag werden de dagen korter en de nachten kouder dan gewoonlijk het geval was geweest.

Eindelijk, daar verscheen in een kloof tusschen twee hooge heuvels een klein blok groenachtig ijs. Het nam snel in grootte toe en bleek een geweldige gletscher te zijn, die naar beneden kwam schuiven! Reusachtige steenen stuwde hij voor zich uit, en met het geweld van een dozijn wolkbreuken bedekten stroomen van ijs, modder en granietblokken weldra het volk dat in de bosschen huisde, en deed hen een ellendigen dood sterven. Eeuwenoude boomen braken af als spaanders. En toen begon het te sneeuwen.

Het sneeuwde maanden en maanden achtereen. Alle planten stierven, alle dieren vluchtten zuidwaarts om te zien of zij daar weer zonnewarmte en voedsel konden vinden. De mensch nam zijn kinderen op zijn rug en trachtte hen te volgen, maar hij kon niet zoo vlug voorttrekken als de wilde dieren. Aldus stond hij ten laatste voor deze keus: „vlug denken of vlug sterven." Het schijnt wel dat hij het eerste verkoos, want hij slaagde er in de vreeselijke ijsperiode, die zich vier keer herhaalde en telkens het geheele menschelijke geslacht van den aardbodem dreigde te verdelgen, te overleven.

In de eerste plaats was het dus noodzakelijk voor hem om zich te kleeden, wilde hij niet dood vriezen. Hij leerde nu ook kuilen te graven en deze van boven netjes met takken en bladeren te bedekken, om dan in deze vallen beren en hyena's te vangen. Deze doodde hij met zware steenen en gebruikte vervolgens de dikke vacht als lichaamsbekleeding voor zichzelf en zijn familie.

Toen kwam het woon-probleem. Dit was niet zoo moeilijk om op te lossen. Vele dieren sliepen geregeld in donkere holen, de mensch volgde hun voorbeeld, verdreef de dieren uit hun warm verblijf en legde er voor zichzelf beslag op.

Doch ook zóó was het klimaat nog te streng voor de meeste menschen. Ouden en jongen, zij stierven de een na den ander. Toen kwam een geniaal mensch op het idee om vuur te gaan gebruiken. Eens, toen hij buiten aan het jagen

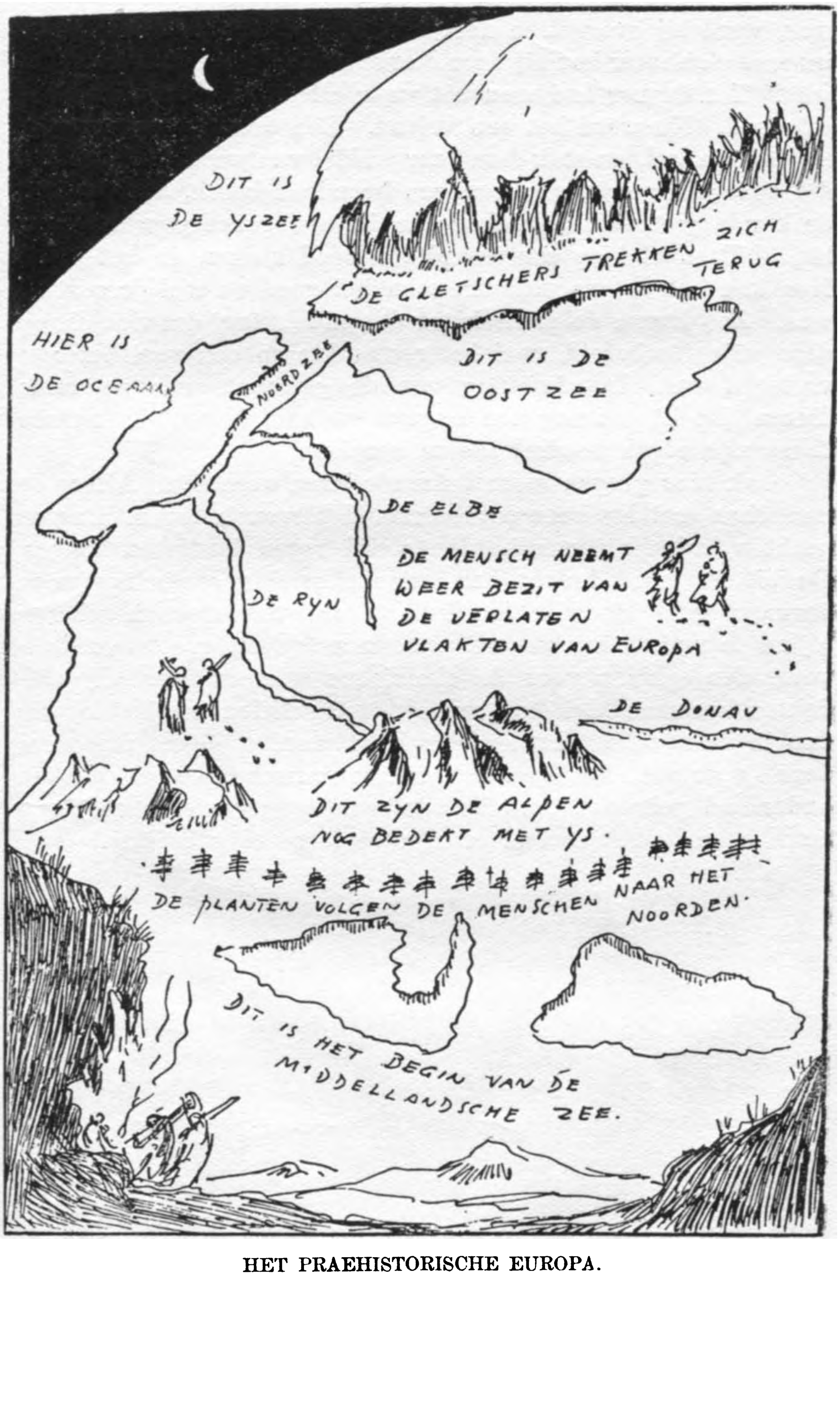

HET PRAEHISTORISCHE EUROPA.

was, werd hij overvallen door een grooten boschbrand. Hij herinnerde zich later hoe hij door de vlammen bijna doodgeroosterd was. Tot dusver had men het vuur alleen als een vijand beschouwd. Nu werd het een vriend. Een doode boom sleepte hij in zijn hol, en stak dien door middel van smeulende takken, die overgebleven waren van een brandend bosch, aan; en zie, de koude grot veranderde opeens in een gezellig, warm verblijf! Toen viel op een avond een dood kuiken in het vuur. Men kon het er pas uithalen toen het goed en wel geroosterd was. Zoo kwam de mensch tot de ontdekking, dat vleesch, op deze wijze toebereid, veel beter smaakte en ook veel beter te verteren was. In afwijking van de gewoonte van de wilde dieren, die hij tot nog toe nagevolgd had, begon de mensch thans zijn eigen voedsel toe te bereiden.

Ook hier gingen weer duizende jaren overheen. Alleen de menschen met het scherpste verstand bleven in leven. Dag en nacht voerden zij een harden strijd tegen koude en honger. De bittere nood bracht hen ertoe allerlei gereedschappen te vervaardigen. Spoedig leerden zij om van steenen scherpe bijlen te maken en hamers. Ook moesten zij groote voedselvoorraden opslaan voor de eindelooze winterdagen. Zij ontdekten hoe men klei kon vormen tot schalen en potten, die dan in de zonnestralen spoedig hard werden — en zoo werd deze ijsperiode, die bijna het geheele menschelijke geslacht ten onder had gebracht, ten slotte de beste leermeesteres voor den mensch en bracht hem ertoe zijn verstand te gebruiken!

4. HIEROGLYPHEN

DE EGYPTENAREN VINDEN DE SCHRIJFKUNST UIT! HIERDOOR WORDT HET PRAEHISTORISCHE TIJDPERK AFGESLOTEN EN BEGINT DE GESCHIEDENIS.

Zooals wij zagen leerden onze eerste voorouders, die in de groote wildernis, welke destijds Europa bedekte, leefden, telkens nieuwe en nuttige dingen. Wij kunnen gerust zeggen dat, wanneer dit zoo door was gegaan, zij na verloop van tijd zich verder zouden hebben ontwikkeld en een eigen cultuur, een eigen beschaving zouden hebben verworven. Maar onverwachts kwam er een einde aan hun afgezonderd bestaan. Zij werden ontdekt! Een reiziger uit een onbekend land in het Zuiden, die het gewaagd had de zee over te steken en de hooge bergpassen over te trekken, was doorgedrongen tot aan de wilde volkeren die Europa bewoonden. Hij kwam uit Afrika, zijn vaderland heette Egypte.

In het Nijldal hadden de bewoners reeds een hoogen trap van beschaving bereikt, vele duizende jaren voordat de menschen in het hooge Noorden zelfs maar hadden gedroomd van het gebruik van een vork, of een wiel, of een huis. Wij zullen dus onze over-over-grootvaders een oogenblik in hun holen alleen laten en een bezoek gaan brengen aan de Zuid- en Oostkust van de Middellandsche Zee. Want daar vinden wij eigenlijk de eerste oefenschool van de menschheid.

Aan de Egyptenaren hebben wij heel wat te danken. Zij waren uitstekende boeren. Van irrigatie wisten zij alles af. Zij bouwden prachtige tempels, die later werden nagemaakt door de Grieken en die het alleroudste model waren voor onze hedendaagsche kerken. Zij waren ook al op de gedachte gekomen om een kalender in elkaar te zetten, die goede diensten bewees bij het afmeten van den tijd en die vrijwel onveranderd

tot op den huidigen dag in gebruik bleef. Maar wat het allerbelangrijkste was: zij hadden geleerd hun taal op te teekenen ten dienste van het nageslacht. Zij zijn de uitvinders van de schrijfkunst.

Wij zijn zoo gewend aan onze couranten en boeken en tijdschriften, dat wij gaan denken dat men altijd heeft kunnen lezen en schrijven. Maar dat is geenszins het geval. Integendeel, de schrijfkunst, deze allerbelangrijkste uitvinding, is nog niet eens zoo heel oud. Zonder geschreven documenten zouden wij het niet veel verder hebben gebracht dan honden en katten, die hun jongen maar enkele eenvoudige dingen kunnen leeren, en die, aangezien zij niet kunnen schrijven, geen enkel middel bezitten om te profiteeren van de ervaring van al de voorafgaande honden- en kattengeneraties.

In de eerste eeuw vóór onze jaartelling, toen de Romeinen in Egypte kwamen, vonden zij overal in het Nijldal eigenaardige kleine teekeningetjes, die wel iets te maken schenen te hebben met de geschiedenis van het land. De Romeinen zelf hadden voor zulke dingen echter niet veel belangstelling; het liet hen volmaakt koud wat al die figuurtjes wel beteekenden die de muren van tempels en paleizen vulden, en die zij ook zagen op eindelooze rollen, samengesteld uit aan elkaar gelijmde reepen, die uit den papyrusstengel werden gesneden. De laatste Egyptische priester, die de gewijde kunst verstond om deze figuurtjes te maken, was al lang dood. Zoo was Egypte, toen het zijn vrijheid verloor en onder vreemde heerschappij kwam, een groot pakhuis vol waardevolle historische documenten, die echter niemand kon ontcijferen, en die dus voor niemand van eenig nut waren.

Zeventien eeuwen verliepen zonder dat de sluier, die over het wonderland Egypte lag, werd opgelicht. Maar in het jaar 1798 kwam een Fransch generaal, Bonaparte geheeten, bij toeval in Oost-Egypte, om daar een aanval voor te bereiden op de Engelsche koloniën in Indië. Hij kwam echter niet verder dan de Nijl en zijn geheele krijgstocht liep op een mislukking uit. Maar, geheel bij toeval, werd door deze beroemde Fransche expeditie het raadsel van de aloude Egyptische teeken-taal opgelost.

Op een zekeren dag besloot een jong Fransch officier, die

meer dan genoeg had van het eentonige leven in de kleine vesting aan de Rosetta-rivier (een mond van den Nijl), eens een paar uurtjes te gaan rondwandelen tusschen de talrijke ruïnen in den omtrek. Daar ziet hij opeens een grooten steen, die in bijzondere mate zijn aandacht trekt. Zooals alles in Egypte was ook deze steen bedekt met al die eigenaardige kleine figuurtjes. Maar dit blok zwart bazalt vertoonde toch nog een geheel nieuwe bijzonderheid. Er waren drie inscripties op aangebracht. Eén daarvan bleek in het Grieksch te zijn opgesteld. De Grieksche taal nu was sedert lang bekend. De conclusie lag voor de hand: als wij de Grieksche tekst maar nauwkeurig vergelijken met de Egyptische figuurtjes dan moeten deze hun geheim loslaten!

Dat leek heel eenvoudig, maar het duurde toch nog meer dan twintig jaar, voordat het raadsel was opgelost. In het jaar 1802 begon een Fransch Professor, Champollion genaamd, de Grieksche en Egyptische letterteekens van dezen beroemden steen van Rosetta met elkaar te vergelijken. In 1823 kon hij eindelijk bekend maken dat hij erin geslaagd was de beteekenis van 14 kleine figuurtjes te ontcijferen. Kort daarna stierf hij, doordat hij zich had overwerkt, maar het voornaamste werk was gedaan. Heden ten dage is de geschiedenis van het Nijldal beter bekend dan die van de meeste andere landen. Wij bezitten van Egypte doorloopende geschiedkundige aanteekeningen, die een periode van meer dan 4000 jaar omvatten!

Waar deze aloude Egyptische hiëroglyphen (dit woord beteekent: heilig schrift) zulk een belangrijke rol hebben gespeeld in de geschiedenis (sommige van deze teekenen zijn met kleine veranderingen nog in ons alphabet blijven voortbestaan) wil ik iets meer vertellen van dit vernuftige systeem, dat 50 eeuwen geleden in gebruik was om het gesproken woord vast te leggen ten dienste van het nageslacht. Gij hebt natuurlijk allen wel eens gehoord of gelezen van een teekenschrift. In elk Indianenverhaal wordt verteld van een of ander geheimschrift, waarbij door middel van kleine teekens de boodschap werd overgebracht hoeveel buffels er waren gedood, of hoeveel personen er aan de jacht hadden deelgenomen. Het kost gewoonlijk niet veel moeite zelf achter de beteekenis van zulke mededeelingen te komen.

Het oude Egyptische schrift evenwel was niet enkel zoo'n teekenschrift. Over dat eenvoudige begin waren de slimme Nijlbewoners reeds lang heengekomen. Hun figuurtjes beteekenden heel wat meer dan enkel het voorwerp dat zij voorstelden. Ik wil trachten uit te leggen hoe dat mogelijk was.

Stel je eens voor dat ge zelve Champollion waart en dat ge bezig waart om een lange papyrusrol, die geheel beschreven is met onbegrijpelijke hiëroglyphen, te bestudeeren. Opeens ontdekt ge tusschen allerlei andere figuurtjes duidelijk een „bij". „Wel", zegt ge verheugd, „dat heeft dus iets met bijenteelt te maken". Dan begint ge aan een volgende papyrus. Deze bevat de levensgeschiedenis van een koningin, die stierf op 82-jarigen leeftijd. Midden in een zin staat opeens weer datzelfde plaatje van een bij. Wat heeft nu een koningin met bijenteelt te maken? Dat is geen gebruikelijke bezigheid voor stokoude vorstinnen. Het figuurtje moet dus blijkbaar nog iets anders beteekenen, maar wat?

Dat is het raadsel dat de beroemde Fransche geleerde eindelijk heeft opgelost. Hij ontdekte dat de Egyptenaren de eerste waren die zoogenaamd „phonetisch schrift" gebruikten, een systeem van teekens die elk de klank (of phone) van het gesproken woord weergeven. Aldus kan men op eenvoudige wijze alle gesproken woorden omzetten in het een of andere te teekenen figuurtje.

Laten wij even terugkeeren tot dat plaatje van de bij. Het woord „bij" kan natuurlijk beteekenen het bekende insect dat de honig uit de bloemen verzamelt, maar het kan ook beteekenen het voorzetsel „bij". Deze woorden hebben denzelfden klank. Deze klank alleen wordt weergegeven in het phonetische schrift.

Een klein voorbeeld zal dit alles nog wat duidelijker maken. Zie hier een gewone Hollandsche volzin in hiëroglyphen-schrift.

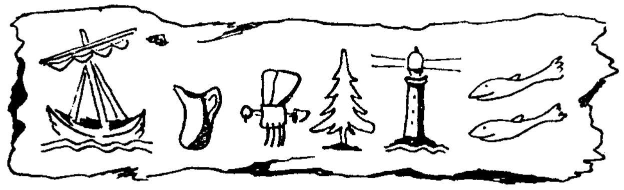

Het eerste figuurtje beteekent natuurlijk een schip.

Dan volgt een „kan”. Dit zou kunnen aanduiden het gewone gebruiksvoorwerp, maar kan ook beteekenen den tegenwoordigen tijd van „kunnen”. Daarna komt de bij, waar wij het reeds over hadden. Daarachter staat een „den” afgebeeld, een boom, maar misschien ook ons lidwoord. Dan zien wij een vuurtoren 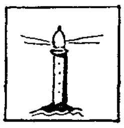 en ten slotte ook eenige visschen. 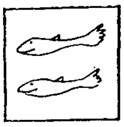 Laten wij nu deze woordklanken gewoon achter elkaar zetten en oplezen, dan krijgen wij een prachtigen zin: het schip kan bij den vuurtoren visschen. Zouden wij ons niet kunnen voorstellen dat in oorlogstijd een dergelijke boodschap door zulke geheimzinnige teekens aan een of ander schip op zee werd overgebracht?

Toen de Egyptenaren eenmaal deze manier van schrijven hadden uitgevonden, hebben zij hun systeem in de volgende eeuwen op allerlei wijze aangevuld en verbeterd, zoodat zij vrijwel alles op schrift konden brengen wat zij wilden. En zoo gebruikten zij deze „ingemaakte“ woorden om een boodschap te sturen aan hun kennissen, om boek te houden en om de geschiedkundige gebeurtenissen van hun land op te teekenen, opdat latere geslachten hun voordeel zouden kunnen doen met de fouten die vroegere geslachten hadden gemaakt.

5. HET NIJLDAL

HOE IN HET NIJLDAL DE EERSTE BESCHAVING ONTSTOND.

De geschiedenis der menschheid verhaalt ons de levensloop van een hongerig wezen, dat steeds op zoek is naar voedsel. Waar voedsel in overvloed te vinden was, daar trok hij heen om er zich te vestigen.

In dit opzicht nu moet het Nijldal reeds heel vroeg wijd en zijd vermaard zijn geweest. Vanuit de donkere binnenlanden van Afrika, vanuit de woestijn van Arabië, en vanuit het westelijk deel van Azië waren de menschen in groote troepen hierheen gekomen, en eischten voor zich een deel op van het vruchtbare bouwland. Deze vreemde veroveraars smolten weldra samen tot een nieuw ras en noemden zich „Remi"; dit beteekent zooveel als „De Menschen". Bepaald bescheiden klinkt dat niet, doch vinden niet de meeste natiën dat zij eigenlijk God's uitverkoren volk zijn? Wel hadden zij reden om dankbaar te zijn dat het lot hen gebracht had naar deze smalle strook land. Iederen zomer veranderde de Nijl het geheele dal in een ondiep moeras en als de wateren weer terugweken naar hun gewone bedding, dan waren de velden bedekt met een dikke laag klei. Zoo deed in Egypte de rivier het werk van millioenen en millioenen menschen. Zij was het die er voor zorgde dat er genoeg voedsel was voor de overvloedige bevolking van de groote steden, de eerste waar wij van hooren. Zeker, niet al het beploegbare land lag in het dal, maar door een samengesteld systeem van kleine kanalen en hefboomen, waaraan wateremmers hingen, slaagden zij erin het water van de rivierbedding te brengen tot boven op de bergen, die het dal begrensden, en door een nog ingewikkelder systeem van irrigatiewerken werd het verder over het geheele land verspreid.

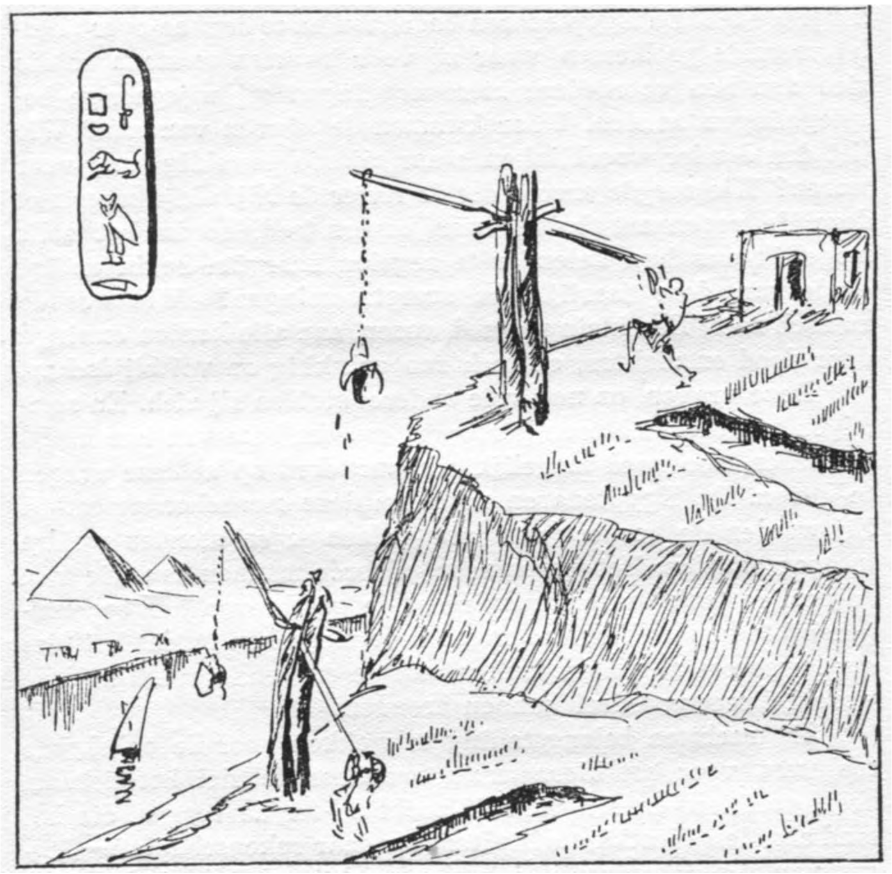

HET NIJLDAL.

Terwijl de mensch van de vóór-historische periode zich gedwongen zag om van elke 24 uur er 16 te besteden aan het zoeken van voedsel voor zichzelf en voor de andere leden van zijn familie zag de Egyptische boer, en de inwoner van de Egyptische stad, zich door dit alles in het genot gesteld van veel vrijen tijd. Dezen vrijen tijd gebruikte hij om een aantal voorwerpen te maken, die uitsluitend tot versiering dienden en geen enkel praktisch nut hadden. Maar dat niet alleen. Op zekeren dag ontdekte hij dat hij met zijn verstand allerlei dingen kon bedenken, die niets te maken hadden met het groote probleem van eten en slapen en het zoeken van een woonplaats, dingen waarmee de mensch zich tot nu toe vrijwel uitsluitend had be-

ziggehouden. De Egyptenaren begonnen na te denken over allerlei vreemde problemen, waar zij voor kwamen te staan en die zich aan hen voordeden; hierover gingen zij wijsgeerige bespiegelingen houden. Waar kwamen de sterren vandaan? Wie liet den donder weerklinken, waar zij zoo geweldig bang voor waren? Wie zorgde ervoor dat de rivier de Nijl altijd weer met dezelfde regelmaat buiten haar oevers trad, zoodat het zelfs mogelijk was hun kalender te regelen naar het begin en het einde van deze jaarlijksche overstroomingen? Wie was de mensch zelf? Een klein vreemd wezen, aan alle kanten omringd door dood en ziekten, en toch zoo gelukkig en vol blijdschap.

Deze vragen, en nog vele andere, stelden zij zich. En sommigen voelden zich toen geroepen, om, ten bate van hun medemenschen, zoo goed mogelijk een antwoord op al deze vragen te geven. De Egyptenaren noemden deze menschen priesters. Zij werden de hoeders van hun gedachten en stonden weldra in hoog aanzien. Het waren zeer geleerde mannen aan wie men de heilige taak toevertrouwde om de geschreven aanteekeningen bij te houden. Weldra zagen deze menschen in, dat het niet goed was om alleen te denken aan de dingen, die ons in deze wereld direct voordeel kunnen brengen.

Zij trachtten belangstelling te wekken voor de onbekende toekomst, voor het hiernamaals, wanneer de ziel het lichaam heeft verlaten, en een verblijf zoekt achter de bergen, die het land aan den Westkant afsluiten, om daar rekenschap af te leggen van zijn daden aan Osiris, den machtigen God, die heerscht over levenden en over dooden, en die een rechtvaardig oordeel velt over de handelingen der menschenkinderen. Ja, ten slotte gingen de priesters zich zoozeer bezighouden met dit hiernamaals, en met de heerschappij van Isis en Osiris, dat de Egyptenaren zoo langzamerhand dit aardsche leven gingen beschouwen als een korte voorbereiding voor wat er later op volgde; en zij beschouwden het dichtbevolkte dal van den Nijl als een land toegewijd aan de dooden.

Op wonderlijke wijze had zich voorts van de Egyptenaren de gedachte meester gemaakt, dat geen ziel het rijk van Osiris kan binnentreden, wanneer het lichaam, dat haar hier op aarde tot verblijf diende, te gronde is gegaan. Dit bracht hen ertoe om, zoodra iemand gestorven was, zijn lijk op bijzondere wijze

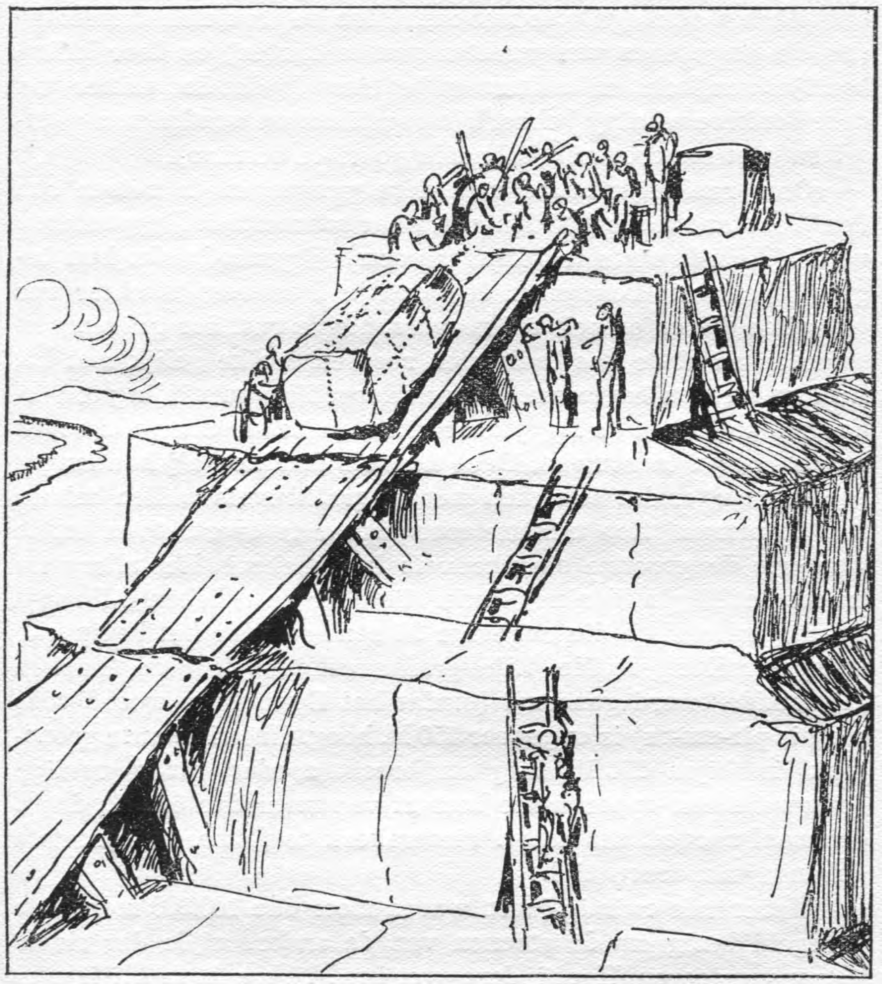

DE BOUW VAN DE PYRAMIDEN.

te prepareeren, en voor bederf te bewaren. Weken lang legden zij het in een oplossing van natron en vulden het dan met specerijen, later ook met pek. Het perzische woord voor pek is „mumiai", en zoo kreeg dit gebalsemde lijk den naam van „mummie". Vervolgens werd het gewikkeld in lange, smalle banden van speciaal geprepareerd linnen, daarna geplaatst in een aparte kist, en kon dan gebracht worden naar zijn laatste rustplaats. Zoo'n Egyptisch graf echter was een echt tehuis, waar

het lichaam omringd was met meubelen en muziekinstrumenten (om de lange uren van wachten wat te korten) en door kleine beeldjes van koks en bakkers en barbiers (opdat de bezitter van deze donkere woning behoorlijk voorzien zou worden van voedsel en niet ongeschoren behoefde voort te bestaan).

Oorspronkelijk hakte men deze graven in de rotsen aan den Westkant van het Nijldal uit, maar naarmate de Egyptenaren verder Noordwaarts trokken, werden zij genoodzaakt hun begraafplaatsen te bouwen in de woestijn. De woestijn echter was vol wilde dieren en ook vol roovers, die de rust der graven verstoorden en al de kostbaarheden roofden, welke gelijk met het lichaam werden begraven. Om een dergelijke ontwijding te verhoeden, begonnen de Egyptenaren nu kleine steenheuvels boven op de graven te bouwen. Deze heuvels maakten zij hoe langer hoe grooter, omdat de rijken mooier grafheuvels wilden hebben dan de armen. Zoo trachtte men elkaar te overtroeven om te zien wie de grootste steenheuvels kon maken! Het allerverst bracht het hierin Koning Chufu, die door de Grieken „Cheops" wordt genoemd en die ongeveer 30 eeuwen vóór het begin van onze jaartelling leefde. Zijn grafheuvel, die door de Grieken „Pyramide" werd genoemd (omdat het Egyptische woord voor hoog is pir-em-us) is ongeveer 150 M. hoog. Het vierkante grondvlak is bijna 250 M. lang en breed, zoodat dit geweldige bouwwerk een oppervlakte beslaat van meer dan 6 H.A., d.w.z. driemaal zooveel als de St. Pieterskerk te Rome, het grootste gebouw van dezen tijd.

Gedurende twintig jaren waren meer dan 100.000 menschen geregeld bezig om de steenen van de andere zijde der rivier te transporteeren. Hoe zij deze over den Nijl brachten, blijft voor ons tot op heden een raadsel. Dan sleepten zij de granietblokken over een grooten afstand door de woestijn en heschen ze eindelijk op de plaats waar zij behoorden. En zoo zorgvuldig bouwden de architecten en ingenieurs van den Koning deze Pyramide, dat de nauwe gang, die naar de koninklijke grafkamer midden in deze reusachtige steenen massa leidt, nog niet de geringste afwijking vertoont, ofschoon eeuwen lang het gewicht van duizende tonnen steen er op drukte aan alle kanten.

6. DE GESCHIEDENIS VAN EGYPTE

DE OPKOMST EN ONDERGANG VAN EGYPTE.

De rivier de Nijl was zeker een behulpzaam vriend, maar zij was toch ook af en toe een strenge schoolmeester. Zij leerde aan de menschen, die langs hare oevers woonden, de zoo noodige kunst van groep-werk. Zij waren volkomen van elkaar afhankelijk bij het bouwen van hun irrigatiewerken, hun slootjes en hun dijken. Hierdoor leerden zij om zich te schikken naar hun buren. Uit deze aaneensluiting voor onderling hulpbetoon ontwikkelde zich toen verder vanzelf de georganiseerde staat.

Eén man werd machtiger dan zijn meeste naburen; hij werd de leider van de gemeenschap, en hun aanvoerder, wanneer afgunstige grensvolkeren uit West-Azië een inval deden in het welvarende Nijldal. Na verloop van tijd werd hij hun Koning. Zijn macht strekte zich uit over al het land van de Middellandsche zee tot aan de bergen in het Westen.

Voor de politieke avonturen echter van de eerste Pharao's (dit woord beteekent eigenlijk: „de Man, die leeft in het Groote Huis"), had de nijvere en gedweeë landbouwer op het land verbazend weinig belangstelling. Wanneer hij aan zijn koning maar niet meer belasting behoefde te betalen, dan volgens zijn oordeel billijk was, aanvaardde hij de heerschappij van den Pharao, juist zooals hij ook de heerschappij van den machtigen Osiris aanvaardde.

Anders echter werd het toen een vreemde indringer hem van al zijn bezittingen kwam berooven. Na gedurende twintig eeuwen een onafhankelijk bestaan te hebben geleid, viel Egypte in handen van een woeste Arabische herdersstam, genaamd de Hyksos. Deze vestigde gedurende meer dan 500 jaar zijn heerschappij in het dal van den Nijl. Morrend onderwierpen zich de

oude bewoners aan deze overheersching. Ook waren zij met haat vervuld tegen de Hebreeën, die naar het land Gosen waren gekomen om daar een rustige woonplaats te vinden na hun langen tocht door de woestijn, en die nu bij het innen van de belastingen en andere administratieve bezigheden hand- en spandiensten verrichtten voor de vreemde onderdrukkers.

Maar kort na het jaar 1700 v. Chr. brak in de stad Thebe een opstand uit; na een langen, hevigen strijd werden de Hyksos uit het land verdreven en herkreeg Egypte zijn oude vrijheid.

Duizend jaren later, toen het machtige Assyrische rijk geheel West-Azië veroverde, werd ook Egypte een deel van het wereldrijk van Sardanapalus. In de zevende eeuw v. Chr. werd het weer een onafhankelijke staat, onder de heerschappij van een koning die leefde in Saïs, een stad in de Nijl-delta. Maar in het jaar 525 v. Chr. veroverde Cambyses, de Koning van de Perzen, geheel Egypte. Ongeveer een eeuw later maakte Alexander de Groote een einde aan de Perzische heerschappij. Toen werd ook Egypte een Macedonische provincie. Een zekere mate van zelfstandigheid kreeg het weer na den dood van Alexander de Groote, toen één van zijn generaals, als eerste Koning uit de dynastie der Ptolemaeërs, een nieuw Egyptisch Rijk stichtte. Zijn residentie werd de pas gestichte stad Alexandrië.

Ten slotte kwamen in het jaar 39 v. Chr. de Romeinen. De laatste Egyptische Koningin Cleopatra deed haar uiterste best om de zelfstandigheid van het Rijk nog te redden. De bekoring, welke er van deze schoone koningin uitging, bleek voor de meeste Romeinsche generaals nog gevaarlijker dan een half dozijn Egyptische legers. Tweemaal wist zij een Romeinsch overwinnaar aan zich te binden, maar in het jaar 30 v. Chr. landde Augustus, de neef en erfgenaam van Caesar, in Alexandrië. Hij zorgde er wel voor om niet zooals zijn oom onder den invloed te komen van deze vorstin. Hij versloeg haar legers, doch spaarde de koningin zelf om haar als buit mee te kunnen voeren bij zijn triomphtocht door Rome. Doch, toen Cleopatra van dit plan hoorde, pleegde zij zelfmoord door vergif te nemen. Zoo werd Egypte ten lange leste een Romeinsche Provincie.

7. MESOPOTAMIE

HET TWEEDE MIDDELPUNT VAN OOSTERSCHE BESCHAVING.

Laat ons in gedachten eens de hoogste pyramide bestijgen. Indien wij nu de scherpe oogen van een valk hadden, zouden wij ver weg op grooten afstand, achter de gele uitgestrektheid van de zandwoestijn, iets groens zien schemeren. Dit is ook een vruchtbaar dal, gelegen tusschen twee rivieren. Het is het paradijs, waarvan wij lezen in het Oude Testament, het is het land van mysterie en wonder! De Grieken noemden het Mesopotamië, wat beteekent: „het land tusschen de rivieren".

De namen van de twee rivieren zijn de Euphrat (de Babyloniërs noemden haar de Purattu) en de Tigris (die door hen Diklat werd genoemd). Deze ontspringen op de sneeuwtoppen van het Armenische bergland, waar de ark van Noach na den zondvloed landde; langzaam stroomen zij naar beneden door de zuidelijke vlakte, totdat zij de modderige kust van de Perzische golf bereiken. Ook zij bewezen goede diensten aan de menschheid. De droge vlakten van West-Azië veranderden zij in een vruchtbaren tuin.

Het dal van den Nijl had, zooals wij zagen, de menschen reeds vroeg aangetrokken, omdat het hun op gemakkelijke voorwaarden voedsel bood. Het land tusschen de rivieren werd gezocht om dezelfde reden. Het was een land vol van belofte en zoowel de bewoners van de bergen ten Noorden als de volksstammen die rondzwierven door de woestijnvlakte ten Zuiden, trachtten dit gebied voor zich te veroveren. Dit leidde tot eindelooze oorlogen tusschen de bergbewoners en de nomaden uit de woestijn. Alleen de sterksten en dappersten hadden een kans om dit te overleven. Wij begrijpen dat zoo-

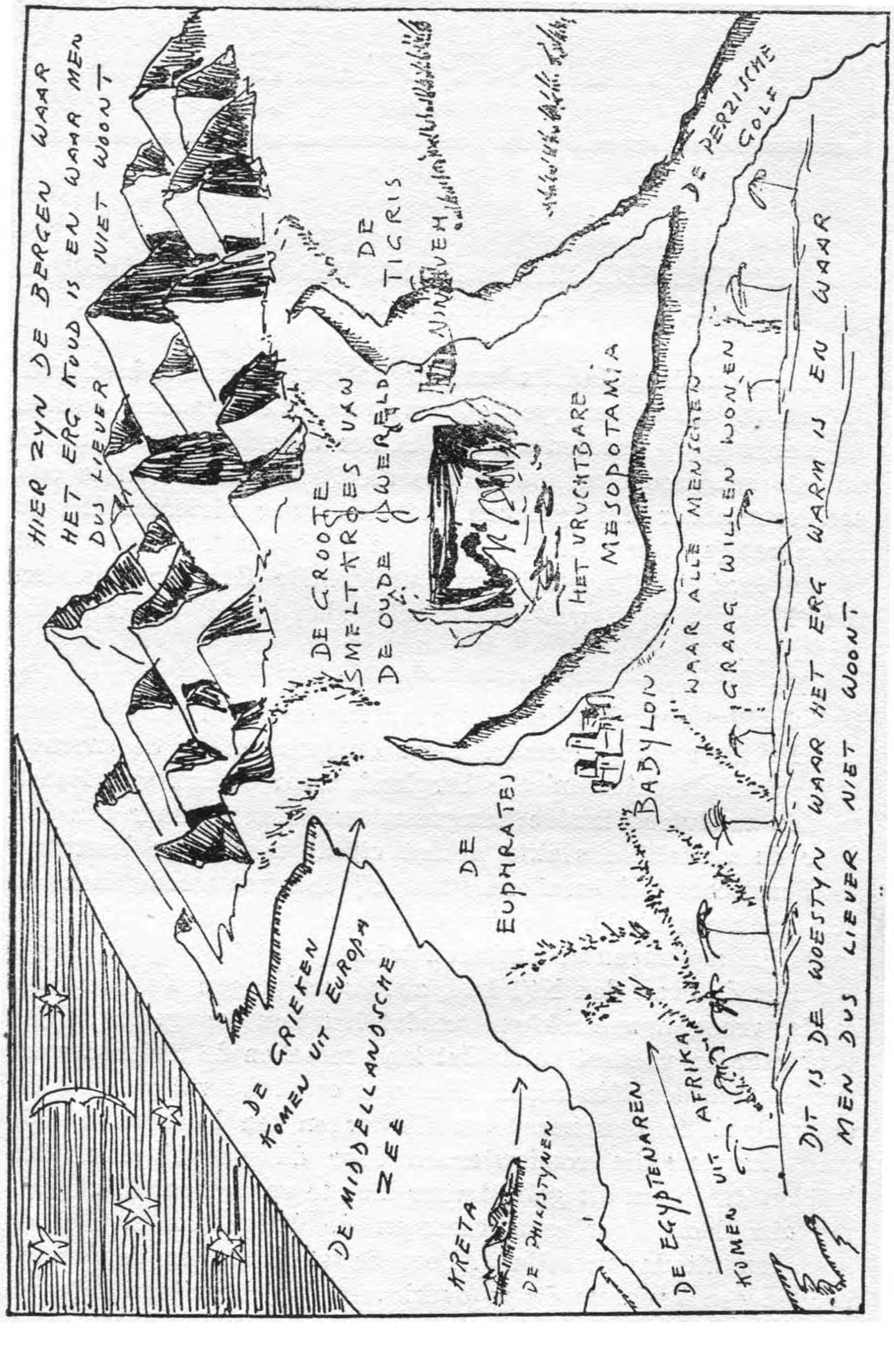

MESOPOTAMIË, DE GROOTE SMELTKROES VAN DE OUDE WERELD.

doende Mesopotamië de woonplaats werd van een krachtig, ondernemend menschenras, dat in staat bleek een beschaving te vormen, die in geen enkel opzicht onder deed voor die van Egypte.

8. DE SUMERIERS

DE SUMERISCHE KLEITABLETTEN VERHALEN ONS DE GESCHIEDENIS VAN HET LAND MESOPOTAMIE, DE GROOTE SEMITISCHE SMELTKROES.

De vijftiende eeuw was een eeuw van groote ontdekkingen. Columbus probeerde een weg te vinden naar het land Kathay, en ontdekte op dien tocht toevallig een nieuw en onbekend vasteland. Een Weensche bisschop rustte een expeditie uit, die moest trachten Oostwaarts te trekken en daar het verblijf te vinden van den Groothertog van Muscowy — wat op een volmaakte mislukking uitliep, want Moscou werd door de Westerlingen pas een generatie later bereikt. Ondertusschen had een Venetiaan, genaamd Barbero, de ruïnes van West-Azië onderzocht, en de eerste berichten thuisgebracht omtrent een eigenaardige taal, waarvan hij de merkteekenen gegrifd zag op de steenblokken van de tempels van Shiraz en op een oneindig aantal kleine kleitabletten.

In Europa echter had men het voorloopig te druk met andere dingen om hier veel aandacht aan te schenken. Zoo duurde het tot het einde van de 18e eeuw voordat de eerste keilvormige inscripties (zoo geheeten omdat de letters wig- of keilvormig zijn) naar Europa werden gebracht door een Deensch onderzoeker, genaamd Niebuhr. 30 jaren verliepen aleer een volhardend Duitsch onderzoeker, namelijk Grotefend, erin slaagde de eerste vier letters van dit schrift te ontcijferen, n.l. een D, een A, een R, en SH. Deze letters vormen te zamen den naam van den Perzischen Koning Darius. Daarna duurde het nog weer twintig jaar voordat een Engelsch officier, Henry Rawlinson, die de beroemde inscriptie van Behistun vond, zoover in de beteekenis van dit spijkerschrift was doorge-

drongen, dat het geen onoverkomelijke moeilijkheid meer voor ons bevat.

Dit spijkerschrift te ontcijferen bleek een heel wat moeilijker werk te zijn dan om achter het geheim van de hiëroglyphen te komen. De Egyptenaren gebruikten teekeningetjes, die nog wel min of meer begrijpelijk waren, maar de Sumeriërs, de oudste bewoners van Mesopotamië, die het eerst op het idee waren gekomen om hun woorden te krassen in kleitabletten, hadden met deze figuurtjes reeds geheel afgedaan. Zij hadden langzamerhand een schrijftaal samengesteld, bestaande uit V-vormige figuurtjes, die nog maar heel weinig overeenkomst vertoonden met de teekeningen, waaruit zij oorspronkelijk waren ontstaan. Laat mij dit door een paar voorbeelden mogen duidelijk maken. Wanneer zij een ster teekenden met een spijker in een stuk klei, dan zag deze er als volgt uit: . Dit teeken was echter te ingewikkeld, en na verloop van tijd, toen bovendien de beteekenis „hemel" gevoegd was bij die van „ster", werd de vorm van het plaatje als volgt: ; dat maakt de beteekenis ervan waarlijk niet duidelijker! Op dezelfde wijze veranderde een os van in ; een visch van in . De zon was oorspronkelijk , dit werd weldra . Wanneer wij nu nog het schrift van de Sumeriërs gebruikten, zou een er aldus uitzien: . Ons lijkt deze manier om

je gedachten neer te schrijven nog al ingewikkeld, maar toch werd deze schrijftaal gedurende meer dan dertig eeuwen gebruikt door de Sumeriërs, de Babyloniërs, de Assyriërs en de Perzen en al de verschillende volkeren, die achtereenvolgens hun weg vonden naar de vruchtbare vallei.

De geschiedenis van Mesopotamië is een eindeloos verhaal van oorlog en verovering. Het eerst waren de Sumeriërs gekomen, uit het Noorden. Zij waren blanken, die in de bergen

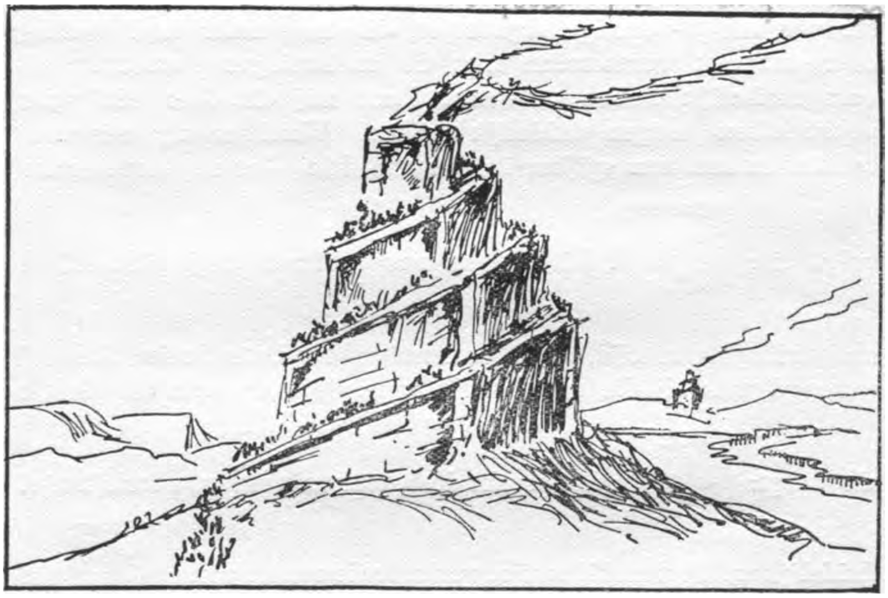

DE TOREN VAN BABEL.

leefden. Het was altijd hun gewoonte geweest hun Goden te aanbidden op den top der bergen. Toen zij nu in de vlakte waren gekomen, maakten zij kunstmatige heuvels en bouwden daar bovenop hun altaren. Zij wisten niet hoe zij trappen moesten bouwen. Daarom omringden zij die heuvels door een langzaam oploopenden weg. Het kost zeker heel wat meer moeite om zoo'n weg dan om een trap te maken, maar voor den beklimmer is het ongetwijfeld makkelijker. Ook kan men er dan met paard en wagen op naar boven rijden. Waarschijnlijk hebben wij heel wat dingen van de Sumeriërs geleerd, maar

wij kunnen niet meer precies nagaan wat. De Sumeriërs werden na verloop van tijd geheel opgeslokt door de volkeren, die daarna het vruchtbare dal overstroomden. Maar hun hooge torens bleven bestaan; de Joden zagen ze nog, toen zij veel later als ballingen in Babylonië leefden; zij noemden zulke hooge torens toen: „torens van Babel".

In de veertigste eeuw vóór het begin van onze jaartelling waren de Sumeriërs in Mesopotamië gekomen. Niet zoo heel

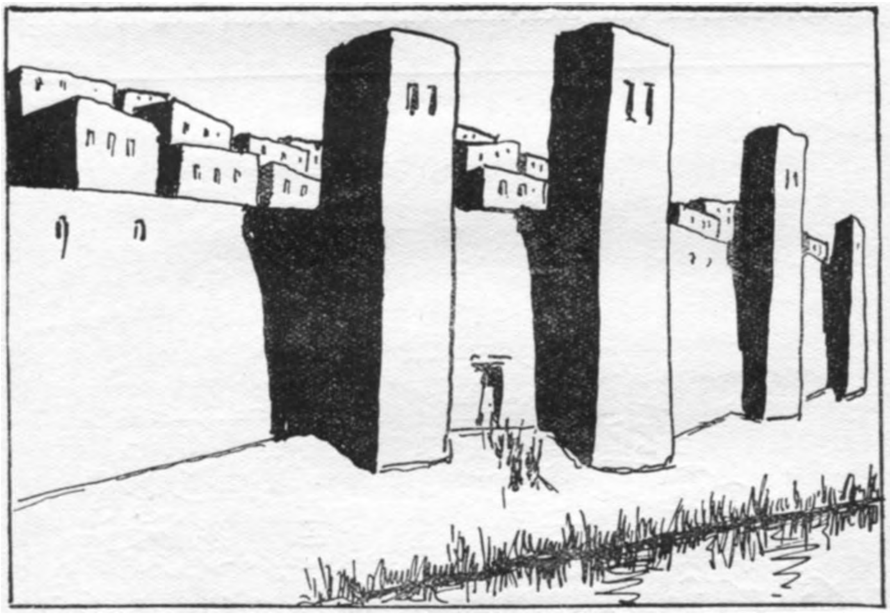

NINEVEH.

lang daarna werden zij overvallen door de Akkadiërs, een van de vele volksstammen die oorspronkelijk huisden in de woestijn van Arabië en die één gemeenschappelijk dialect spraken. Men noemt hen allen te zamen Semieten, omdat zij volgens oude overlevering allen rechtstreeks zouden afstammen van Shem, een van de drie zonen van Noach. Ongeveer 1000 jaar later waren de Akkadiërs op hun beurt weer gedwongen zich te onderwerpen aan de heerschappij der Amorieten, een andere Semitische woestijnstam, wiens groote Koning Hammurabi een prachtig paleis bouwde in de heilige

stad Babylon, en aan zijn volk een groot aantal wetten gaf, waardoor Babylon een uitnemend geadministreerde staat werd, die zijns gelijke in de antieke wereld niet had. Daarna stortten de benden der Hittiten, die ge eveneens vermeld kunt vinden in het Oude Testament, zich uit over de vruchtbare vallei en verwoestten alles wat zij niet mee konden sleepen. Op hun beurt werden deze weer overwonnen door de Assyriërs, die den grooten woestijngod Ashur aanbaden. Zij maakten de stad Nineveh tot het centrum van een reusachtig keizerrijk, wisten al de volkeren van West-Azië en Europa aan zich te onder-

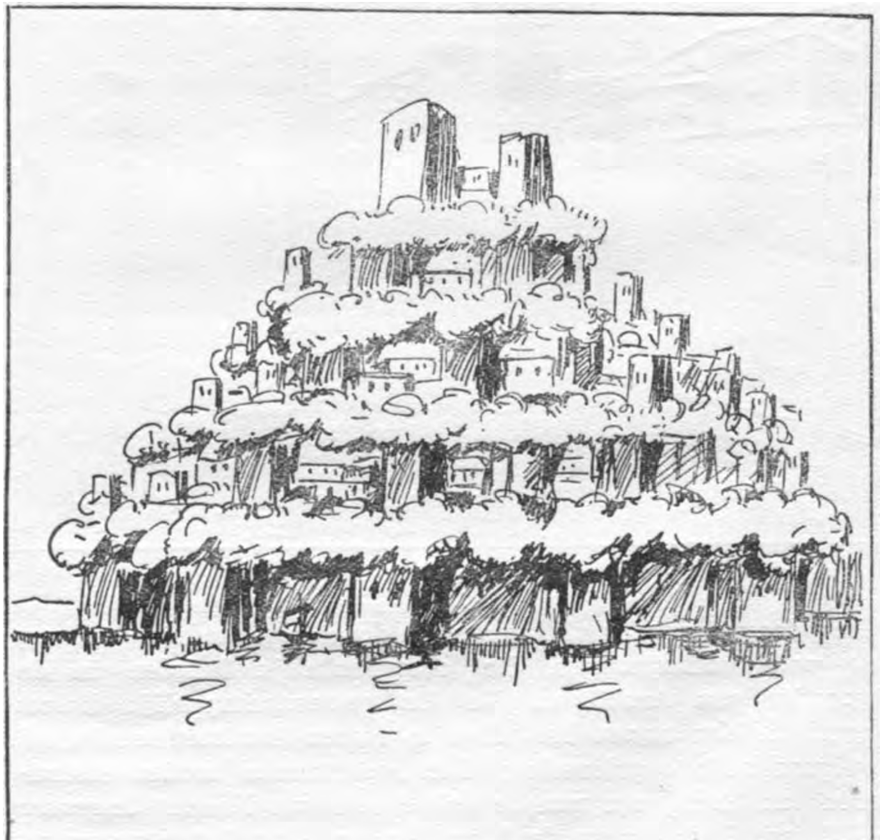

DE HEILIGE STAD BABYLON.

werpen en inden van een eindeloos aantal onderworpen stammen belastingen. Dit duurde totdat op het eind van de zevende eeuw voor de geboorte van Christus de Chaldeeën, eveneens een Semitische stam, het rijk Babylon herstelden en deze stad weer in haar oude glorie opbouwden. Nebukadnezar, hun meest bekende koning, moedigde de studie van de wetenschappen aan en onze tegenwoordige kennis van astronomie en mathematiek is grootendeels gebaseerd op de eerste grondbeginselen, die door de Chaldeeën werden vastgelegd.

In het jaar 538 v. Chr. deed een woeste stam van Perzische schaapherders een inval in het land en bracht het Keizerrijk der Chaldeeën ten val. 200 jaar later werd aan hun rijk weer een einde gemaakt door Alexander de Groote, die de vruchtbare vallei, deze oude smeltkroes van zoovele Semitische stammen, tot een Grieksche provincie maakte. Daarna kwamen de Romeinen en na de Romeinen de Turken.

Zoo bleef Mesopotamië het tooneel van voortdurenden strijd; de oude beschaving en welvaart verdwenen ten slotte geheel. Ja, dit tweede centrum van wereldbeschaving werd ten slotte één reusachtige woestenij, waar nog slechts geweldige ruïnen en aardheuvels van oude glorie weten te verhalen!

9. MOZES

HOE MOZES HET JOODSCHE VOLK UIT EGYPTE NAAR PALESTINA LEIDDE.

Ongeveer 2000 jaar vóór het begin van onze jaartelling had een kleine, onbelangrijke stam Semitische schaapherders zijn oude woonplaats, gelegen in het land van Ur, bij de monding van de Euphraat, verlaten en was aan 't zwerven gegaan. Zij hadden getracht nieuwe weiden voor hun kudden te vinden binnen de grenzen van het groote rijk Babylon. Maar de soldaten van den Koning hadden hen op ruwe wijze verdreven. Toen waren zij verder naar het Westen getrokken op zoek naar een klein stukje onbezet land, waar zij ongehinderd hun tenten zouden kunnen opslaan. Deze stam van schaapherders is meer bekend onder den naam van Hebreeën, of, zooals wij ze noemen, Joden. Lang en ver zwierven zij rond, tot zij ten slotte een woonplaats vonden in Egypte. Gedurende meer dan vijf eeuwen bleven zij daar. Toen dit land overvallen werd door de plunderende bende der Hyksos, zooals ik hierboven verteld heb bij de geschiedenis van Egypte, slaagden zij er op handige wijze in allerlei nuttige diensten te bewijzen aan den vreemden indringer, die daar gaarne gebruik van maakte en hen in ruil daarvoor in het rustig bezit van hun weiden liet. Na een langen vrijheidsoorlog slaagden de Egyptenaren erin de Hyksos te verdrijven uit het dal van den Nijl. Toen braken slechte tijden voor de Joden aan. De haat der Nijlbewoners keerde zich nu tegen hen, zij werden als slaven behandeld en gedwongen allerlei werk te verrichten aan de wegen en aan de pyramiden; en aangezien de grenzen bewaakt werden door Egyptische soldaten, was het voor hen onmogelijk te ontsnappen.

Maar na jaren van lijden, brak ook voor hen ten slotte

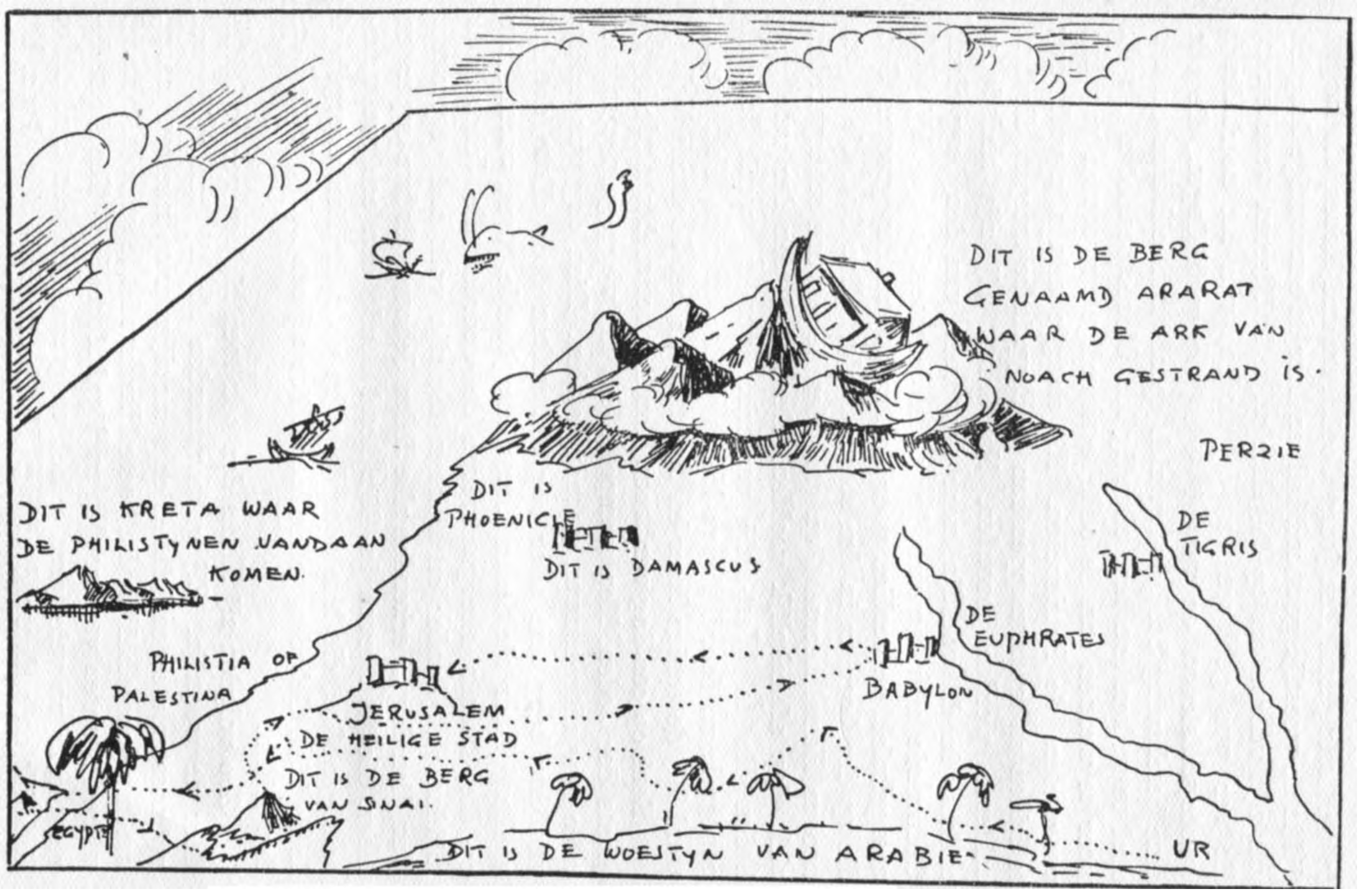

DE OMZWERVINGEN DER JODEN.

de verlossing aan. Een jonge Jood, genaamd Mozes, die langen tijd in de woestijn gewoond had, en daar de eenvoudige deugden van zijn voorouders op de juiste wijze had leeren waardeeren, die ver was gebleven van de steden, van het neerhalende groote-stadsleven, en van al de andere verleidingen, die ook deze beschaving bood, wierp zich op als hun leidsman om een eind te maken aan hun ellendig lot. Mozes besloot zijn volk weer te wennen aan de oude, eenvoudige gewoonten van hun voorvaders, de Patriarchen. Hij slaagde erin zijn volk weg te leiden en te ontsnappen aan de Egyptische troepen, die hem achterna werden gezonden. Nu bracht hij zijn landslieden midden in de woestijn, naar den voet van den berg Sinaï. Gedurende zijn eenzaam leven in de woestijn was hij vaak neergeknield in eerbied voor de kracht van den grooten God, die op den berg en in den storm dondert, dien God, die in den hoogen Hemel heerscht, en van wien de gewone schaapherders zich diep afhankelijk voelden. Deze God, één der vele godheden die in West-Azië vereering vonden, werd Jehovah genoemd; en door hetgeen Mozes verder omtrent Hem leerde, werd Hij de eenige Heer en Meester van het Joodsche Volk.

Eens op een dag verdween Mozes onverwachts uit de legerplaats der Joden. Men mompelde dat hij weggegaan was, met twee ruw uitgehouwen steenen tafelen. Dien dag was de top van den berg aan aller oog onttrokken door dikke donderwolken. Maar zie, toen Mozes terugkeerde, toen waren daar op die steenen neergeschreven de woorden die Jehovah te midden van donder en bliksem tot zijn volk had gesproken. Van dien dag af erkenden alle Joden Jehovah als hun oppersten Heer, die hun leven in Zijn hand houdt, den eenigen waarachtigen God, die hun door de wijze voorschriften, neergelegd in de Tien Geboden, wilde leeren hoe zij een heilig leven konden leiden.

Zoo volgden zij Mozes dan ook toen hij hen verder leidde door de woestijn. Zij gehoorzaamden als hij hun zeide wat zij moesten eten en drinken en waar zij voor op moesten passen, om hun gezondheid in dat heete klimaat niet te schaden. Allerlei wijze lessen en veel goeden raad gaf Mozes hun. Ten slotte bereikten zij na vele jaren te hebben gezworven, een land dat er liefelijk en welvarend uitzag. Het heette Palestina, d.w.z. het

land van de Philistijnen; deze hadden zich, nadat zij van hun oorspronkelijke woonplaats, Creta, verdreven waren, hier aan de kust gevestigd. Palestina zelf was ongelukkigerwijze reeds geheel ingenomen door de Kanaänieten. Maar de Joden drongen met de wapenen in de hand door, veroverden het land, en bouwden verschillende steden om in te wonen. Ook richtten zij een prachtigen tempel op in de stad, die genaamd werd Jeruzalem, dat wil zeggen „Huis des Vredes".

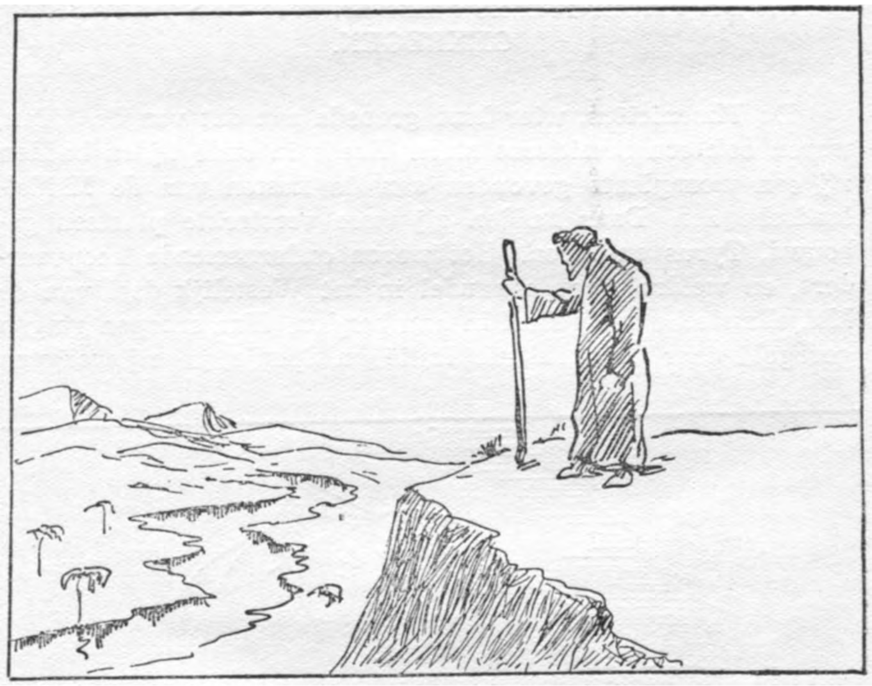

MOZES AANSCHOUWT VAN UIT DE VERTE HET HEILIGE LAND.

Mozes zelf was toen niet meer de leider van zijn volk. De heuvelen en vlakten van Palestina had hij van uit de verte nog mogen aanschouwen. Toen waren zijn moede oogen voor altijd gesloten. Hij had hard en trouw gewerkt, zooals hij meende dat Jehovah van hem verlangde. Niet alleen had hij zijn broederen van de vreemde slavernij verlost en hen geleid naar een land waar zij vrij en onafhankelijk zouden kunnen leven, maar aan hem was het ook te danken dat de Joden het eerste volk waren die één éénigen God aanbaden.

10. DE PHOENICIERS

VAN DE PHOENICIERS HEBBEN WIJ ONS ALFABET GEKREGEN.

De Phoeniciërs, wier land grensde aan dat van de Joden, waren ook een Semitische stam. Reeds in oude tijden hadden zij een woonplaats gevonden aan de kusten van de Middellandsche zee. Daar hadden zij twee versterkte plaatsen gebouwd, Tyrus en Sidon. Het waren ondernemende koopvaarders, en weldra was de handel in het Westelijk deel van de Middellandsche zee geheel in hun handen. Hun schepen gingen geregeld naar Griekenland, Italië en Spanje, ja, zij waagden

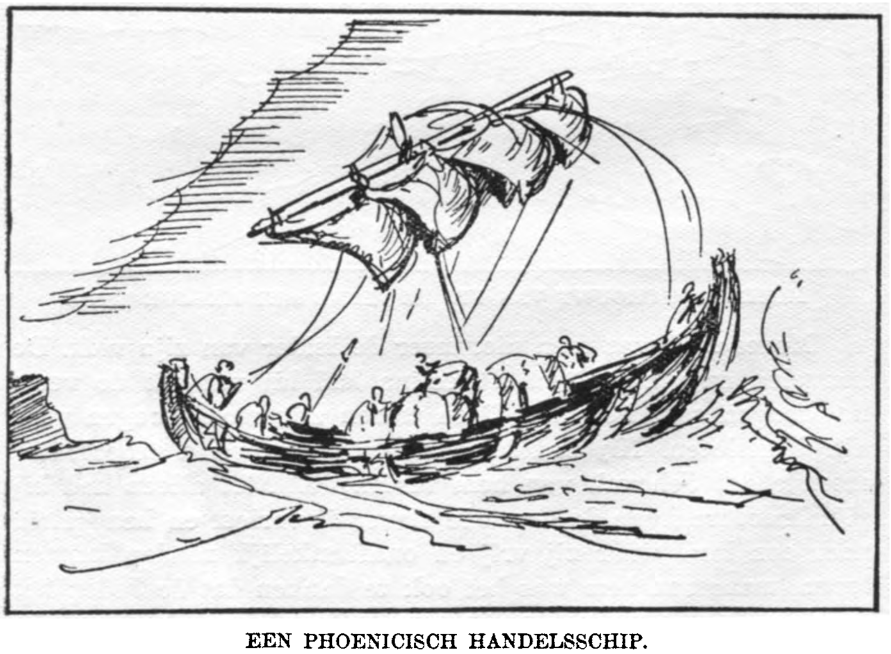

EEN PHOENICISCH HANDELSSCHIP.

zich zelfs buiten de straat van Gibraltar en zetten koers naar de Scilly eilanden om daar tin te koopen. Overal waar zij kwamen stichtten zij kleine handelsfactorijen, die zij kolonies noemden. Vele dezer kolonies zijn later groote steden geworden, zooals Cadiz en Marseille.

Zij kochten en verkochten alles wat maar profijt bood. Al te veel gewetensbezwaren voelden zij bij dien handel niet. Ja, indien wij alles moeten gelooven wat hun buren vertellen, dan toonden zij daarbij al heel weinig besef van recht en eerlijkheid. Een goed-gevulde schatkist beschouwden zij als het hoogste ideaal van een staat. Veel vrienden hadden zij dan ook niet, men beschouwde hen meer als lastige indringers. Toch hebben zij aan de menschheid althans één onschatbaren dienst bewezen. Zij gaven ons het alfabet!

De Phoeniciërs kenden reeds lang de schrijfkunst; die hadden zij zeker van de Sumeriërs geleerd. Maar de omslachtige teekens van het spijkerschrift vonden zij veel te lastig. Dat kostte veel te veel tijd. Zij waren practische handelsmenschen en konden geen twee of drie uren aan een paar letters besteden. Daarom ontwierpen zij een nieuw systeem, dat eenvoudiger was dan het oude, en in de praktijk beter voldeed. Een paar figuurtjes namen zij over van de Egyptenaren, en zij vereenvoudigden enkele teekens van het keilvormige schrift der Sumeriërs. Het mooie offerden zij daarbij op aan het praktische! En zoo brachten zij de duizende verschillende teekeningetjes terug tot een kort handig alfabet van 22 letters.

Na verloop van tijd vond dit Phoenicische alfabet zijn weg tot in Griekenland. De Grieken zelf voegden er nog eenige letterteekens bij, en na het aldus verbeterd te hebben, brachten zij het naar Italië. De Romeinen veranderden er toen ook nog het een en ander in. Van hen namen de onbeschaafde volkeren van West-Europa het later over. Deze volkeren zijn onze voorouders! Zoo is het gekomen, dat dit boek geschreven is in letterteekens, die de Phoeniciërs hebben bedacht, en niet in Egyptische hiëroglyphen of in het keilschrift der Sumeriërs.

11. DE INDO-EUROPEANEN

DE PERZEN, EEN INDO-EUROPEESCHE VOLKSSTAM, VEROVEREN DE SEMITISCHE EN EGYPTISCHE WERELD.

De oude wereldrijken van Egypte en Babylon, Assyrië en Phoenicië bestonden nu al bijna 30 eeuwen en de eerbiedwaardige stammen, die de vruchtbare vallei bewoonden, werden oud en afgeleefd. Hun einde was onherroepelijk gekomen toen een nieuwe, jonge, energieke volksstam op 's werelds schouwtooneel verscheen. Wij noemen dit menschenras het Indo-Europeesche, omdat het niet alleen Europa veroverde, maar ook het gebied dat tegenwoordig Britsch-Indië heet, aan zich wist te onderwerpen.

Deze Indo-Europeesche stam bestond uit blanken, zooals trouwens ook de Semieten, maar zij spraken een aparte taal, die beschouwd kan worden als de gemeenschappelijke moedertaal van vrijwel alle Europeesche talen, uitgezonderd Hongaarsch en Finsch en de Baskische dialecten in Noord-Spanje.

Als wij voor het eerst van dezen volksstam hooren, bewoont hij reeds sedert vele eeuwen het kustgebied van de Caspische zee. Maar op een goeden dag hadden zij hun hebben en houden bij elkaar gezocht, en waren zij „op stap" gegaan om een nieuwe woonplaats te zoeken. Sommigen waren naar de bergen van Centraal-Azië getrokken en leefden vele eeuwen lang tusschen de hooge bergtoppen die het plateau van Iran begrenzen. Daarom noemen wij dezen tak de Ariërs. Anderen waren de ondergaande zon naar het Westen gevolgd en hadden ten slotte de vlakten van Europa in bezit genomen, zooals ik zoo aanstonds zal verhalen, wanneer wij aan de geschiedenis van Griekenland en Rome toe zijn.

Eerst echter volgen wij nog even de Ariërs. Onder leiding

van Zarathustra (ook Zoroaster geheeten), die hun groote leermeester was, hadden velen de bergen verlaten en waren langs den snelvlietenden stroom van den Indus afgedaald naar zee.

Anderen hadden er de voorkeur aan gegeven om te blijven wonen in het heuvelland van West-Azië en daar hadden

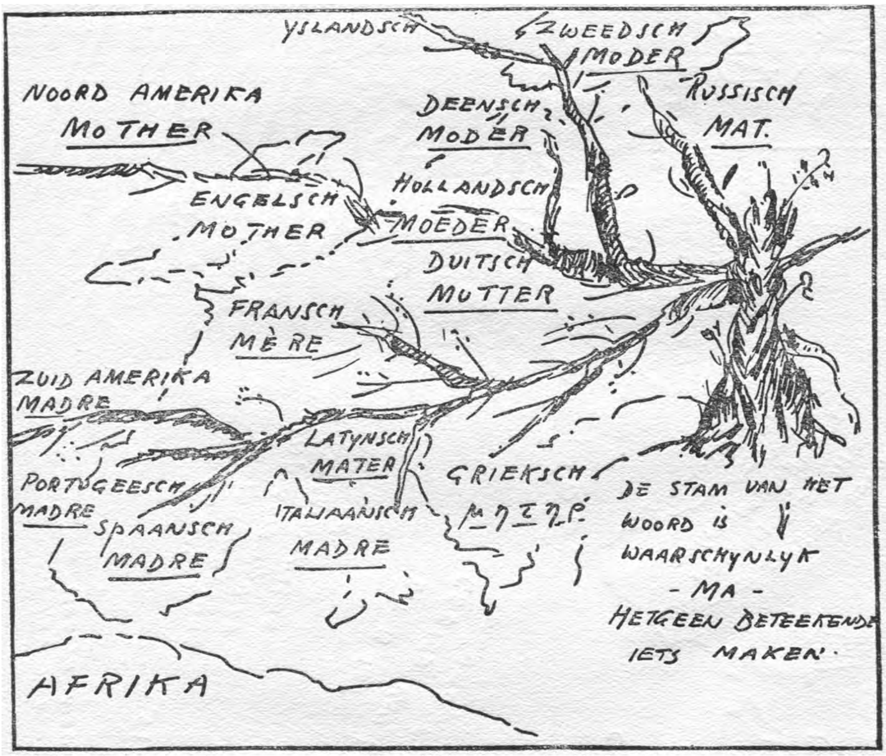

DE GESCHIEDENIS VAN EEN WOORD.

zij de half-onafhankelijke nederzettingen van de Meden en Perzen gevormd, twee volkeren, wier namen ons wel bekend zijn uit de oude Grieksche geschiedverhalen. In de zevende eeuw voor Christus hadden de Meden een groot rijk gesticht, genaamd Medië, maar dit was ten ondergang gedoemd, toen Cyrus zich opwierp tot Koning van alle Perzische stammen en een veroveringsoorlog begon, die hem en zijn opvolgers weldra in het onbetwist bezit bracht van geheel West-Azië en Egypte.

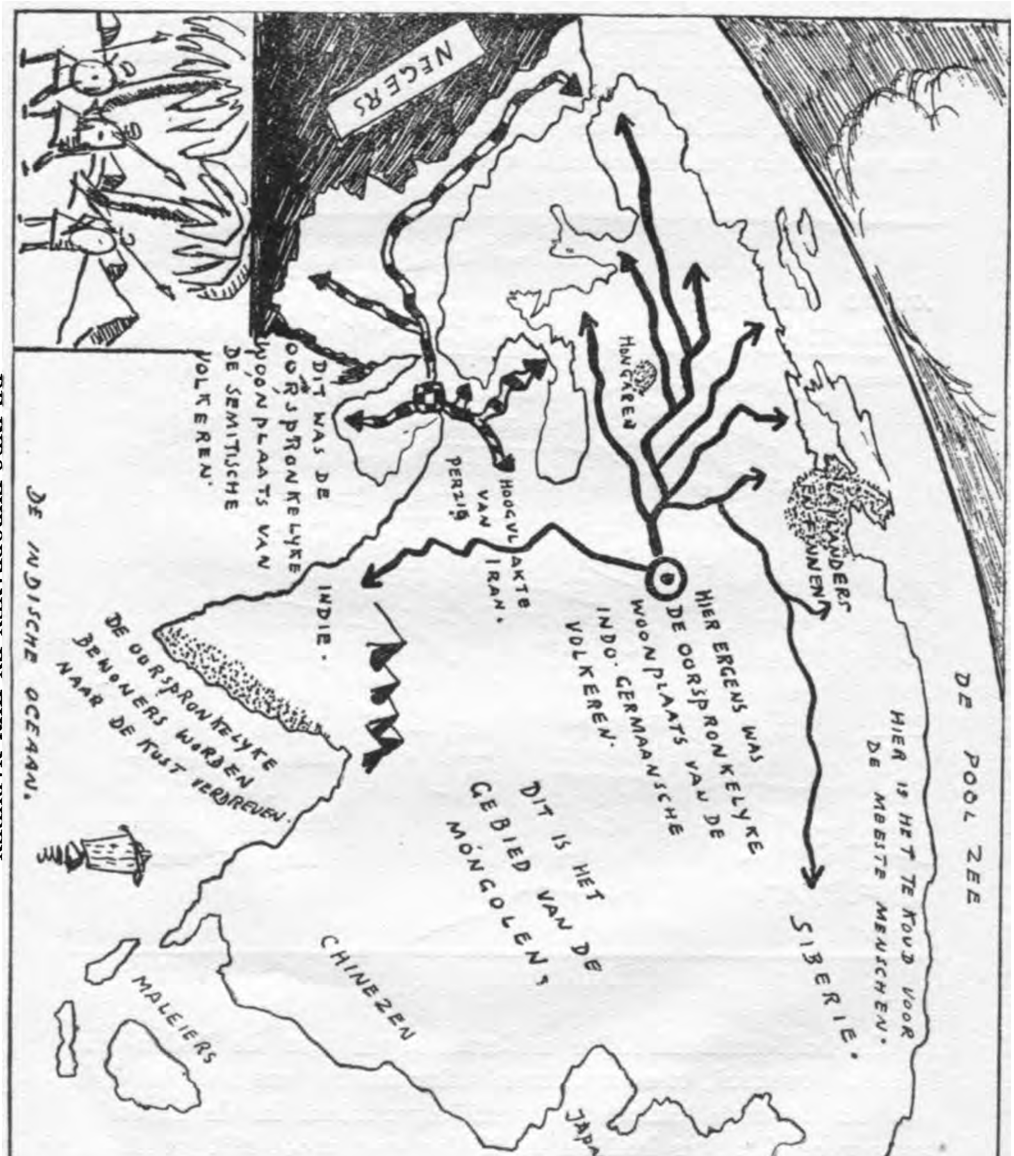

DE INDO-EUROPEANEN EN HUN NABUREN.

Ja, met zoo'n voortvarendheid zetten deze Indo-Europeesche Perzen hun overwinningstocht voort naar het Westen, dat zij weldra groote moeilijkheden kregen met zekere andere Indo-Europeesche stammen, die reeds eeuwen vroeger naar Europa waren gekomen en zich gevestigd hadden in het Grieksche schiereiland en de eilanden van de Aegeïsche zee.

Deze moeilijkheden leidden ten slotte tot de drie beroemde oorlogen tusschen Griekenland en Perzië, waarbij Koning Darius en Koning Xerxes van Perzië een inval deden in het noordelijk deel van het schiereiland. Zij verwoestten heele streken van Griekenland en deden hun uiterste best om vasten voet te krijgen in Europa.

Maar hierin slaagden zij niet. De vloot van Athene bleek onoverwinnelijk. Door de approviandeering van de Perzische legers ernstig te bedreigen, dwongen de Grieksche mariniers den vreemden indringer telkens weer tot den terugtocht.

Dit was de eerste ontmoeting tusschen Azië, de oude leermeesteres, en Europa, de jonge, weetgierige leerling. Vele hoofdstukken van dit geschiedverhaal zullen vermelden hoe deze strijd tusschen Oost en West nimmer eindigde . . . ja voortduurde tot op den huidigen dag.

12. DE AEGEISCHE ZEE

HOE HET VOLK VAN DE AEGEISCHE ZEE DE OUDE BESCHAVING VAN AZIE OVERBRACHT NAAR DE EUROPEESCHE WILDERNIS.

HET TROJAANSCHE PAARD.

Toen Heinrich Schliemann nog een kleine jongen was, vertelde zijn vader hem menigmaal het verhaal van den Trojaanschen oorlog. Geen ander verhaal kon hem zoo boeien, en hij nam zich vast voor om, als hij eenmaal groot geworden zou zijn, naar Griekenland te gaan en „Troje te vinden".

Dat hij slechts de zoon was van een armen dorpsdominee in Mecklenburg kon hem niet schelen. Hij begreep natuurlijk best dat hij veel geld noodig zou hebben; daarom besloot hij eerst een groot fortuin bijeen te krijgen. Inderdaad slaagde hij er wonderwel in om na betrekkelijk korten tijd een aanzienlijk vermogen te verwerven; zoodra hij genoeg had om zijn lievelingsplan ten uitvoer te brengen, ging hij daartoe over. Hij rustte een expeditie uit, ging naar de Noord-West-hoek van Klein-Azië, en vond weldra de plek waar, naar hij meende, Troje gelegen had.

In dien uithoek van Klein-Azië stond een hooge heuvel, bedekt met graanvelden. Volgens aloude overlevering moest hier ergens de beroemde burcht van den ouden Priamus, Koning van Troje, hebben gestaan, al wist men niet precies waar. Schliemann bleek met geniale intuïtie de juiste plaats te hebben

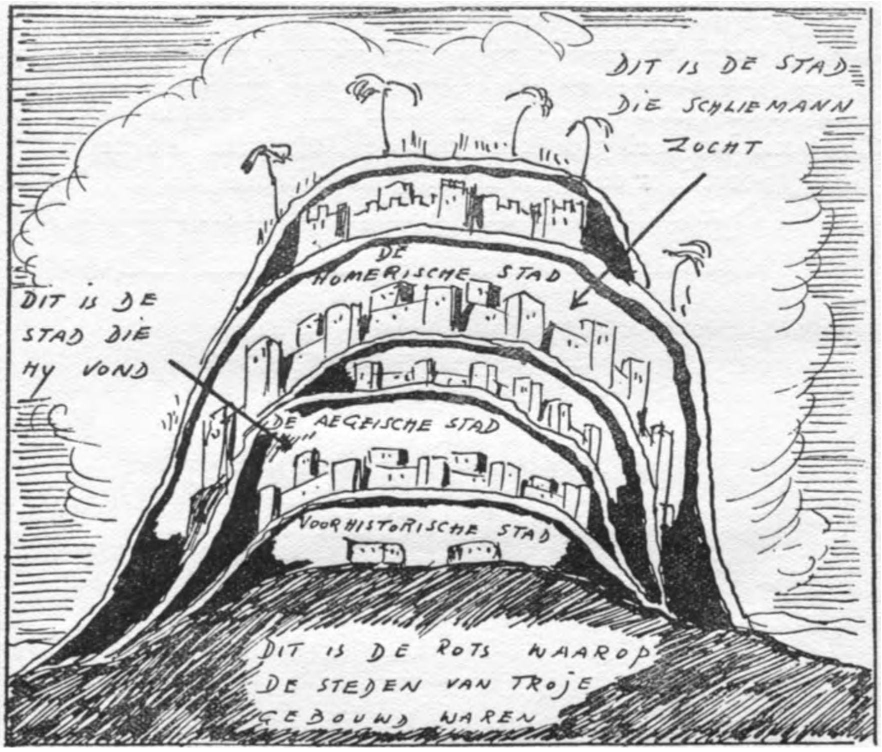

DE OPGRAVINGEN VAN SCHLIEMANN IN DEN TROJAANSCHEN BURCHTHEUVEL.

gevonden. Bij zijn opgravingen liet hij zich echter meer leiden door zijn enthousiasme dan door kennis van zaken. Hij kon echter ook niet weten dat hier achtereenvolgens verschillende nederzettingen waren geweest. Hij groef nu een schacht dwars door den heuvel heen en vond, nog onder de Homerische stad waar hij eigenlijk naar zocht, de sporen van een stad, die zeker wel duizend jaar ouder was dan het Troje waar Homerus het over heeft. Daarbij gebeurde er echter iets heel interessants. Indien Schliemann alleen maar eenige steenen hamers had gevonden of enkele stukjes vaatwerk, dan zou niemand verwonderd zijn geweest. Immers, men wist wel dat zulke voorwerpen in gebruik waren bij de praehistorische menschen die deze kuststreken bewoonden, voordat de Grieken er kwamen. Maar inplaats daarvan bracht Schliemann door zijn opgravingen aan

het daglicht prachtige beeldjes, kostbare gesteenten, halskettingen, broches en andere luxe-voorwerpen, kostbare versierde vazen van geheel andere teekening dan de Grieksche. Hij waagde de veronderstelling dat meer dan 10 eeuwen vóór den Trojaanschen oorlog de kust van de Aegeïsche zee bewoond was geweest door een geheimzinnig menschenras, dat in velerlei opzicht de meerdere was van de wilde Grieksche stammen, die

DE LEEUWENPOORT TE MYCENE IN ARGOS.

later dit gebied binnenvielen en zijn oude beschaving geheel verwoestten, totdat alle sporen van het bestaan ervan verdwenen waren. Dit bleek later inderdaad het geval te zijn. Schliemann bezocht tusschen 1870 en 1880 ook nog de ruïnes van de koningsburcht Mycene, gelegen op het vasteland van Griekenland, ruïnes, die zóó oud waren dat zij in Romeinsche Baedekers reeds onder de merkwaardige oudheden vermeld worden. En zie — daar vond hij een soortgelijke oude schat,

waaruit wij kunnen opmaken dat ook daar dat geheimzinnige volk heeft gewoond. Sporen van hun steden en muren vinden wij overal langs de kust van de Aegeïsche zee. Die muren wekten ook bij de Grieken zelf ongeveinsde bewondering op door den omvang der geweldige rotsblokken, die hier waren opgestapeld. Zij noemden dat een bouw van Cyclopen, reuzen uit de grijze oudheid, halfgoden, die kegelden met bergtoppen!

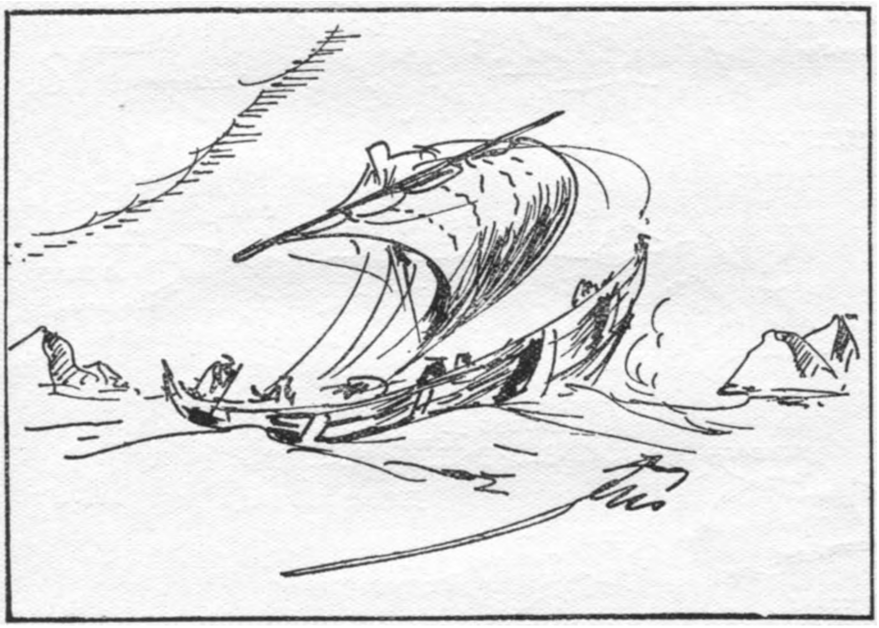

DE AEGEISCHE ZEE.

Een nauwkeurig onderzoek van deze oude vondsten heeft veel opgehelderd en ons een beteren, meer reëelen kijk op deze tijden gegeven. De menschen, die deze eerste kunstvoorwerpen hebben gemaakt, en deze geweldige muren opstapelden, waren geen toovenaars, maar gewone schippers en handelaars. Zij leefden op Creta en op de talrijke eilanden in de Aegeïsche zee. Stoere, onverschrokken zeelui waren het; aan hen is het te danken geweest dat de Aegeïsche zee een handelscentrum van beteekenis werd tusschen het hoogbeschaafde Oosten en de langzaam ontwakende wildernis van het Westen.

DE EILANDEN-BRUGGEN TUSSCHEN EUROPA EN AZIE.

Gedurende meer dan duizend jaren heeft dit eilandenrijk gebloeid, en zelfs een hooge trap van kunst en beschaving bereikt. Hun voornaamste stad, Cnossus, gelegen in het noorden van Creta, kan wat hygiëne en comfort betreft, met menige moderne stad worden vergeleken. Het paleis van den vorst was behoorlijk gedraineerd, de huizen waren voorzien van stookplaatsen; ja, het blijkt dat de bewoners van Cnossus de eerste waren, die geregeld een badkamer gebruikten — tot op dien tijd een onbekende luxe! Het koninklijk paleis was ook beroemd wegens de wenteltrappen en de groote feestzaal. De kelders onder dit paleis, waar wijn, graan en olijfolie in groote voorraden bewaard werden, waren zoo uitgestrekt en hadden zoo'n diepen indruk op de Grieksche bezoekers gemaakt, dat hieruit het verhaal is ontstaan van het „Labyrinth", een naam, dien wij nu nog geven aan een gebouw met zulke samengestelde gangen en corridors, dat het haast onmogelijk is om er niet in te verdwalen, wanneer de voordeur eenmaal achter je gesloten is.

Maar wat er ten slotte met dit machtige rijk gebeurde en wat eigenlijk de oorzaak was van de plotselinge ineenstorting, dat kan ik helaas niet vertellen.

Deze Cretenzers konden schrijven, maar niemand is tot op heden in staat geweest om hun schrift met zekerheid te ontcijferen. Hun geschiedenis is ons dus onbekend. De oude overblijfselen moeten nu helpen om althans eenig idee te geven van het verloop der gebeurtenissen. Deze overblijfselen leeren ons, dat de Aegeïsche wereld plotseling veroverd werd door een ras dat veel lager in beschaving stond en dat kort te voren uit de vlakten in Noord-Europa naar het Zuiden gekomen was. Wij mogen met eenige zekerheid de gevolgtrekking maken dat deze wilde horden, die verantwoordelijk zijn voor de vernieling van de Cretische en Aegeïsche beschaving dezelfde zwervende herdersstammen waren, die juist bezit hadden genomen van het rotsachtige schiereiland tusschen de Adriatische en Aegeïsche zee, en die wij kennen als de Grieken.

13. DE GRIEKEN

ONDERTUSSCHEN NAMEN DE HELLENEN, EEN INDO-EUROPEESCHE VOLKSSTAM, BEZIT VAN GRIEKENLAND.

De pyramiden waren reeds duizend jaar oud en begonnen de eerste teekenen van verval te toonen — en Hammurabi, de wijze koning van Babylonië, was al eenige eeuwen dood en begraven, toen een kleine volksstam van schaapherders zijn oude woonplaats aan de rivier de Donau verliet, en zuidwaarts trok om nieuwe weiden voor zijn kudden te zoeken. Zij noem-

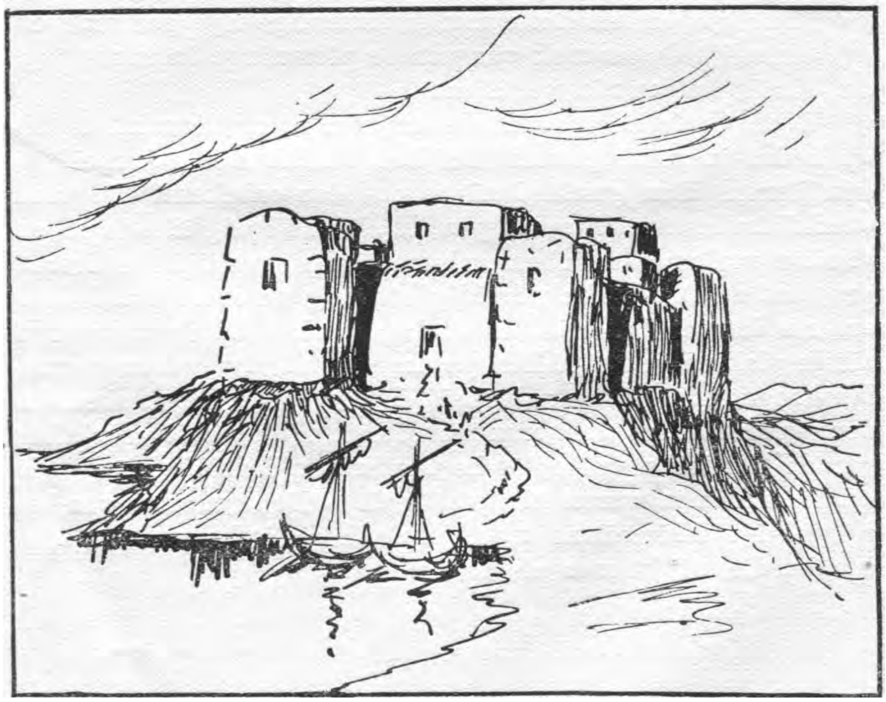

EEN AEGEISCHE STAD OP HET VASTELAND VAN GRIEKENLAND.

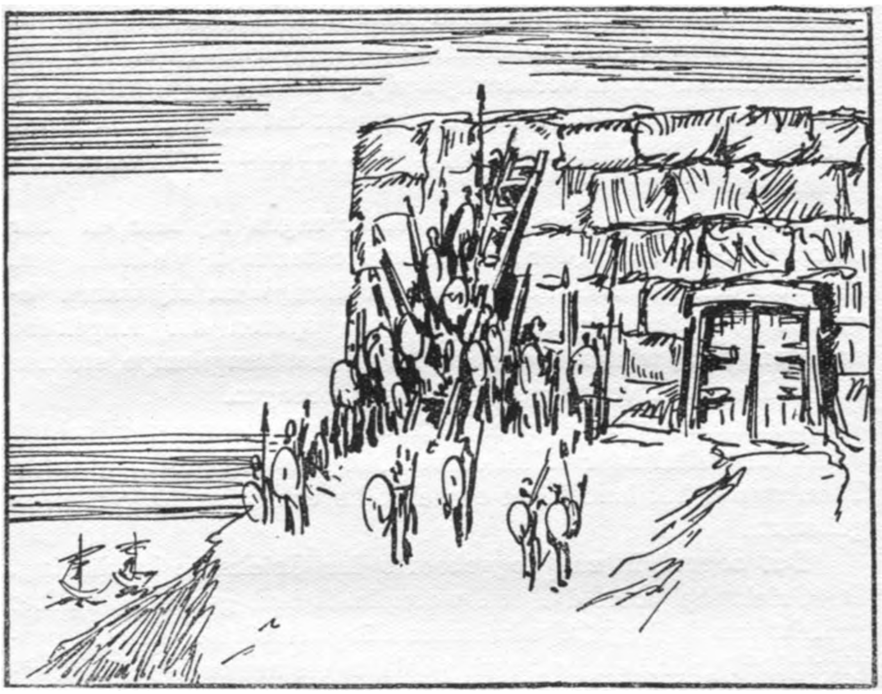

DE ACHAEERS DOEN EEN STORMAANVAL OP EEN AEGEISCHE STAD.

den zichzelf Hellenen, naar Hellen, den zoon van Deucalion en Pyrrha. Volgens oude sagen waren dit de twee eenige menschelijke wezens, die ontkomen waren aan den grooten watervloed, die vele eeuwen vroeger alle menschen van den aardbodem uitgedelgd had, toen zij zóó zondig waren geworden, dat Zeus, de oppermachtige God, die woont op den berg Olympus, het niet langer aan kon zien.

Van deze oude Hellenen weten wij niet veel. Thucydides, de geschiedschrijver, die in later jaren den ondergang van Athene heeft te boek gesteld, zegt, wanneer hij deze eerste voorouders bespreekt, dat zij niet heel veel zaaks waren — en dat zal wel zoo ongeveer waar zijn geweest. Veel manieren hadden zij niet. Zij leefden als varkens en wierpen de lijken hunner verslagen vijanden buiten de legerplaats ten prooi aan de wilde honden, die hun schapen bewaakten. Om eens andermans rechten gaven zij bitter weinig. Zij doodden de oorspronkelijke bewoners van het Grieksche schiereiland (de

zoogenaamde Pelasgen), stalen hun boerderijen, hun vee en verder hebben en houden, en maakten hun vrouwen en dochters tot slavinnen. Toen verheerlijkten zij in vele zegezangen den grooten moed der Achaeërs, het geslacht dat de Hellenen geleid had bij den inval in de bergen van Thessalië en den Peloponnesus.

Van de toppen der bergen echter zagen zij hier en daar de trotsche kasteelen der Aegeïsche vorsten in de vlakte liggen. Zij waagden het niet deze aan te vallen, want zij waren bevreesd voor de metalen zwaarden en speren der Aegeïsche soldaten en zij wisten heel goed dat zij met hun plompe, steenen bijlen daar niet veel tegen in konden brengen.

Gedurende vele eeuwen zetten zij dus hun zwerftochten voort van vallei naar vallei en van hoogvlakte naar hoogvlakte. Toen was al het land bezet en de volksverhuizing tot een einde gekomen.

Dat oogenblik zag de geboorte der Grieksche beschaving. De Grieksche boer, die een woonplaats had gevonden in het gezicht van de Aegeïsche kolonies, ging ten slotte, door nieuwsgierigheid gedreven, ook eens poolshoogte nemen bij zijn hooghartige buren. Hij bemerkte spoedig dat hij vele nuttige dingen

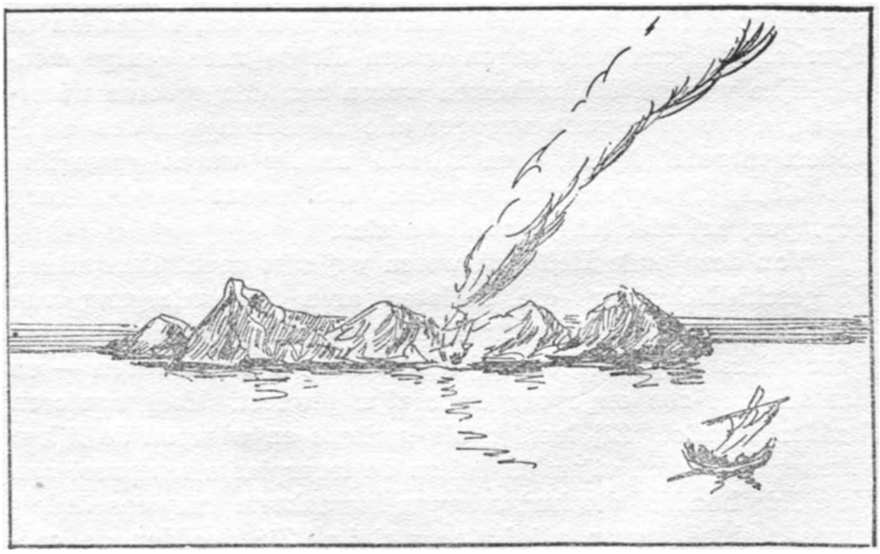

DE ONDERGANG VAN CNOSSUS.

kon leeren van de menschen die daar woonden achter de hooge muren van Mycene en Tiryns.

Gelukkig was hij goedleersch. Binnen korten tijd kon ook hij die rare ijzeren wapenen hanteeren, die de Aegeërs meegebracht hadden uit het Oosten, uit Babylon en uit Egypte. De scheepvaart had voor hem weldra geen geheimen meer. Hij begon kleine booten voor eigen gebruik te maken.

En toen hij eenmaal alles wat er te leeren viel van de Aegeërs had overgenomen, keerde hij zich tegen zijn leermeesters en dreef hen terug naar de eilanden in de Aegeïsche zee. Kort daarop waagde hij zelf den overtocht en overviel nu al de steden in dit gebied. Ten slotte, in de 15de eeuw voor het begin van onze jaartelling, plunderde en verwoestte hij Cnossus. Zoo waren de Hellenen, 10 eeuwen na hun eerste verschijnen, de onbetwiste beheerschers van Griekenland, van de Aegeïsche zee, en van de kuststreken van Klein-Azië. Troje, de laatste groote vesting en handelsstad der oude Aegeïsche beschaving, werd verwoest in de 11e eeuw voor Chr. Met de eigen geschiedenis van Europa werd het nu ernst.

14. DE GRIEKSCHE STEDEN

DE GRIEKSCHE STEDEN, DIE EIGENLIJK STATEN WAREN.

In onzen tijd doen wij alles in het groot. Ieder land wil de grootste vloot en het grootste leger hebben, gaat er prat op als het de grootste spoorwegbrug heeft gebouwd, of de grootste tunnel gegraven, of de grootste tentoonstelling heeft georganiseerd. Elke stad tracht de grootste bioscoop, het grootste stadion te bouwen. Elke courant maakt bekend dat zij het meest gelezen dagblad is en het grootste aantal abonnés heeft. En een staat vinden wij toch eigenlijk alleen maar wat waard als hij tot de „groote staten" hoort.

Een burger uit het oude Griekenland zou ons vreemd hebben aangekeken als hij ons zoo had hooren praten. Hij zou daar niet veel van hebben begrepen. „Maat in alle dingen", dat was zijn levensideaal en massa alleen maakte niet den geringsten indruk op hem. En deze liefde voor matigheid, dat was niet alleen maar een holle frase, die slechts bij bijzondere gelegenheden werd gebruikt. Deze beheerschte inderdaad het leven van den Griek van de wieg tot aan het graf. Overal vinden wij de bewijzen daarvan; matigheid, zelfbeheersching, dat was steeds en overal het wachtwoord. De litteratuur ondervond den invloed ervan; en hierdoor geleid, bouwden zij kleine, maar volmaakte tempels. Dit gevoel kwam tot uiting in de kleederen welke de mannen droegen, in de ringen en armbanden hunner vrouwen. En de dichter, die zondigde tegen deze ijzeren wet van goeden smaak en gezond verstand, kon er zeker van zijn door het geheele volk in den schouwburg te worden uitgefloten. De Grieken handhaafden dezen zedelijken norm ook bij de beoordeeling van hun politieke leiders en hun populaire athleten. Toen eens een bekende renbode uit

Sparta naar Athene kwam en deze zich er heel wat op liet voorstaan dat hij langer dan wie ook in Hellas op één been kon staan, joegen de burgers hem weg uit de stad, omdat hij pochte op iets waarin de eerste de beste gans hem zou kunnen overtreffen.

Maar misschien zegt ge: „Nu ja, dat is allemaal goed en wel, en zonder twijfel is het een bewonderenswaardige eigen-

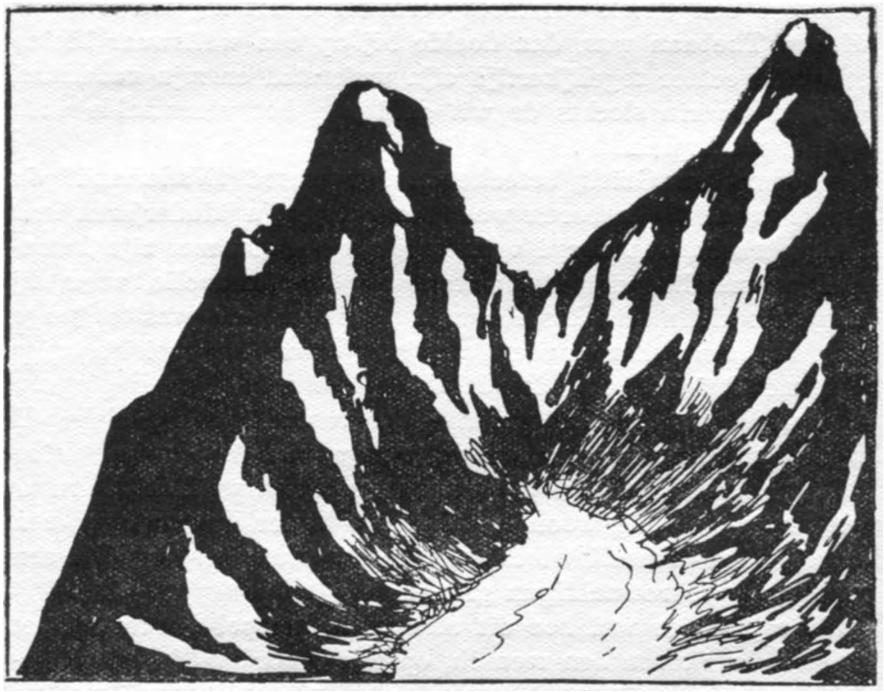

DE OLYMPUS, WAAR DE GODEN WOONDEN.

schap om zooveel te hechten aan matigheid en zedelijke volmaaktheid. Maar waren het nu juist alleen de Grieken die in vroeger eeuwen deze eigenschap trachtten hoog te houden?" Om hierop te kunnen antwoorden moeten wij de levenswijze der Grieken eens wat nauwkeuriger gadeslaan.

De volkeren van Egypte of van Mesopotamië waren de „onderdanen" van den een of anderen mysterieuzen, oppermachtigen heerscher, die mijlen verweg in een donker paleis woonde en die aan de groote massa van het volk persoonlijk

totaal onbekend was. De Grieken aan den anderen kant waren vrije burgers van een honderdtal onafhankelijke, kleine stadjes, waarvan de grootste nauwelijks meer inwoners zal hebben geteld dan een groot dorp in onze dagen. Wanneer een boer, die in het land Ur leefde, zeide dat hij een Babyloniër was, dan bedoelde hij dat hij één was van al die duizenden en duizenden die belasting betaalden aan den koning die op dat oogenblik toevallig de beheerscher was van West-Azië. Maar wanneer een Griek vol trots verzekerde dat hij een Athener of een Thebaan was, dan doelde hij op een weliswaar kleine stad, die echter tegelijkertijd zijn vaderstad en zijn vaderland was en waarin slechts de wil gold van het verzamelde volk op het marktplein.

Voor den Griek beteekende het woord „Vaderland" de plaats waar hij geboren was; waar hij zijn kinderjaren had doorgebracht, onbezorgd verstoppertje spelend met zijn kameraadjes tusschen de rotsblokken van den Acropolis, waar hij eigenlijk niet mocht komen; waar hij opgegroeid was tot jonge man met een paar honderd andere jongens en meisjes, wier bijnamen hij evengoed kende als iedere schooljongen die van zijn vriendjes! Zijn Vaderland — dat was de heilige plek grond waarin zijn vader en moeder begraven waren, dat was het kleine huisje achter de hooge stadsmuren gelegen, waar zijn vrouw en kinderen veilig woonden. Ja, zijn Vaderland, dat was een wereldje op zichzelf, ofschoon het niet meer besloeg dan een paar hectares rotsachtigen grond.

Begrijpt ge wel hoe dit alles zijn stempel drukte op het geheele leven van den mensch, op zijn woorden, daden en gedachten? Het volk van Egypte, Babylonië en Assyrië maakte slechts deel uit van een reusachtig geheel, waarin de enkeling niet telde; deze ging op in de massa. De Griek echter verloor nooit het verband met zijn directe omgeving. Hij hield nooit op deel uit te maken van zijn kleine stad, waar iedereen iedereen kende. Hij was er zich voortdurend van bewust dat hij als het ware leefde onder het oog van zijn medeburgers.

Bij alles wat hij deed — hetzij hij tooneelstukken schreef of standbeelden maakte van marmer, dan wel liederen componeerde — wist hij dat zijn pogingen zouden worden beoordeeld voor de vierschaar van de vrijgeboren burgers van zijn eigen

stad, die dat met kennis van zaken zouden doen. Dit bewustzijn deed hem zijn uiterste krachten inspannen om de volmaaktheid nabij te komen; volmaaktheid echter, zooals hij van kindsbeen af had geleerd, was niet mogelijk zonder maat en zelfbeheersching.

In deze harde school leerden de Grieken om in vele dingen uit te blinken. Zij vonden nieuwe vormen van staatsbestuur uit, nieuwe vormen van litteratuur, nieuwe idealen in de kunst, die wij nooit hebben kunnen overtreffen. En al deze wonderen brachten zij tot stand in hun kleine dorpen, die niet veel meer grond besloegen dan een paar blok huizen in een moderne stad.

En ziehier wat eindelijk gebeurde. In de vierde eeuw voor onze jaartelling overwon Alexander van Macedonië deze geheele wereld. Zoodra hij klaar was met vechten besloot Alexander om alle menschen op aarde deel te laten hebben aan de weldaden van den echten Griekschen geest. Hij wilde dien geest ontnemen aan de kleine staten en dorpjes en een nieuwen groeibodem er aan geven in de uitgestrekte koninklijke residenties van zijn pasgesticht rijk.

Maar nauwelijks had hij de Grieken weggehaald uit de schaduw van hun kleine tempels en ontrukt aan de bekende geluiden en stemmingen van hun eigen kromme straatjes, of zij verloren terstond die opgewekte vreugde en dat bewonderenswaardige begrip van maat, dat hun arbeid van hand en hoofd geïnspireerd had zoolang zij alleen werkten voor de glorie van hun eigen kleine staatje. Het werden derderangs kunstenaars die zich tevreden stelden met minderwaardig werk en namaak. Het origineele was gedood. Op den dag waarop de kleine staatjes van het oude Hellas hun onafhankelijkheid verloren en gedwongen werden deel uit te maken van een groot volk, stierf de oude Grieksche geest, en hij is nooit meer tot leven gekomen.

15. DE GRIEKSCHE ZELFREGEERING

DE GRIEKEN WAREN HET EERSTE VOLK DAT EEN PROEF NAM MET DEN MOEILIJKEN STAATSVORM VAN ZELFREGEERING.

In den aanvang waren alle Grieken even rijk en even arm geweest. Ieder burger bezat een zeker aantal koeien en schapen; een leemhut was zijn kasteel. Hij was altijd vrij geweest om te gaan waarheen hij wilde. Wanneer het noodig was om zaken van algemeen belang in het publiek te bespreken dan kwamen alle burgers samen op het marktplein, een van de ouderen van het dorp werd gekozen tot voorzitter. Het was zijn taak toe te zien dat iedereen gelijke gelegenheid kreeg om zijn inzichten uiteen te zetten. In tijd van oorlog werd de meest energieke en zelfbewuste burger, in wien allen vertrouwen stelden, tot hoofdaanvoerder gekozen. Maar dezelfde personen, die dezen man vrijwillig het recht hadden gegeven om als leider op te treden, handhaafden gelijkelijk hun recht om hem dit weer af te nemen, wanneer eenmaal het gevaar was bezworen.

Langzamerhand echter was het dorp gegroeid tot een stad. Sommige burgers hadden hard gewerkt, anderen waren lui geweest. Sommigen was het meegeloopen in het leven, anderen niet. Enkelen ook hadden op minder eerlijke wijze handel gedreven en aldus een grooten rijkdom verzameld. Zoo kwam het dat de stad niet langer bestond uit een aantal burgers die er even goed aan toe waren; integendeel, zij werd bewoond door een kleine groep van heel rijke, en een groote groep van arme menschen. Ook verdere veranderingen hadden plaats gegrepen. De oude hoofdaanvoerder, die met algemeen goedvinden erkend werd als leider, ook wel als Koning, omdat hij zijn medeburgers den weg naar de overwinning wist aan te wijzen, was geheel en al van het tooneel verdwenen. Zijn plaats

was ingenomen door de edelen, een groep rijken, die in den loop der tijden een onbehoorlijk deel van de landerijen in hun bezit hadden gekregen.

Deze hadden heel wat voor op de gewone burgers. Zij waren in staat om de beste wapenen te koopen op de markten van het oostelijk deel van de Middellandsche Zee. Zij hadden

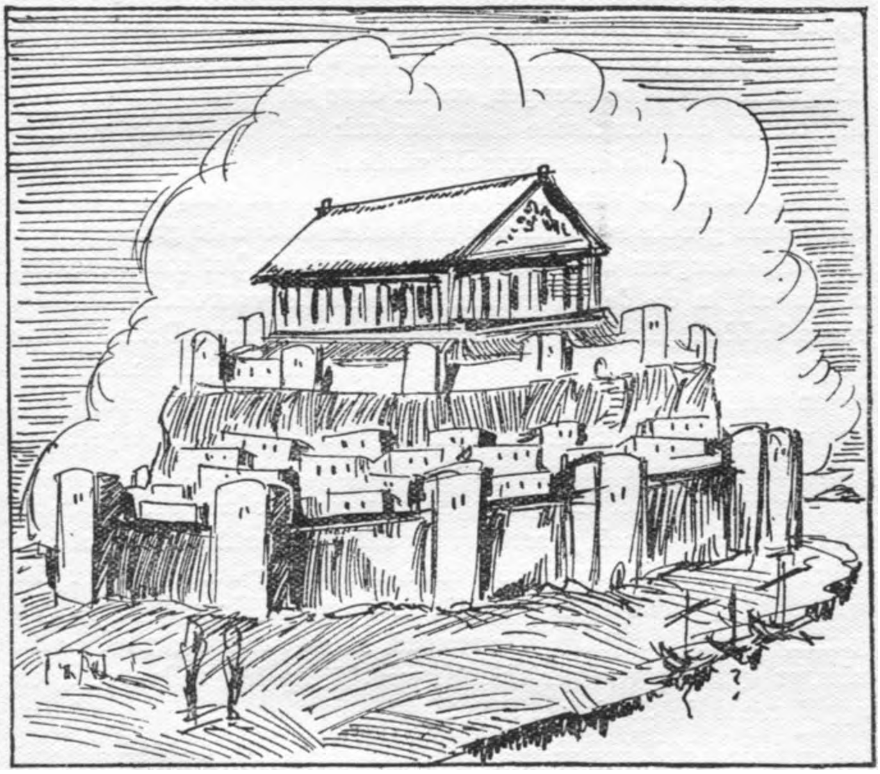

EEN GRIEKSCHE STAD-STAAT.

vrijen tijd in overvloed, waarin zij zich konden oefenen in de vechtkunst. Zij leefden in welversterkte huizen, kleine vestingen, en konden soldaten huren om voor hen te vechten. Onder elkaar hadden zij voortdurend ruzie over de vraag wie aan het hoofd van de stad zou staan. De edelman, tegen wien de anderen niet op konden, kreeg dan een soort koninklijke macht over zijn medeburgers en bestuurde de stad totdat hij

werd gedood, of verdreven door weer een anderen eerzuchtigen edelman.

Zoo'n koning, die bij de gratie van zijn soldaten regeerde, heette destijds „tyran"; gedurende de 7e en 6e eeuw voor het begin van onze jaartelling werd vrijwel iedere Grieksche stad eenigen tijd door zoo'n tyran bestuurd. Vele dezer vorsten bleken in de praktijk uiterst bekwame heerschers te zijn. Maar op den langen duur werd dit toch een onhoudbare toestand. Allerlei pogingen werden toen in het werk gesteld om hervormingen tot stand te brengen, en uit deze hervormingen ontstond het eerste democratische staatsbestuur dat wij in de annalen der wereldgeschiedenis vermeld vinden.

In het begin van de 7e eeuw besloot het volk van Athene thuis eens groote schoonmaak te houden en aan de groote massa der vrije burgers weer een stem te geven in het staatsbestuur, zooals zij in de dagen hunner Achaeische voorouders immers reeds hadden gehad. Zij vroegen aan een zekeren Draco hen te helpen aan een stel wetten, die de armen zouden beschermen tegen machtsmisbruiken der rijken. Draco toog vol moed aan het werk. Ongelukkigerwijze echter was hij een rechtsgeleerde van beroep, een man van studie, die het contact met het volle leven verloren had. In zijn oogen was een misdaad een misdaad; en toen zijn wetboek gereed was, ontdekten de Atheners tot hun schrik dat deze Draconische wetten zoo streng waren dat het niet wel mogelijk was ze in praktijk te brengen. Er zou geen touw genoeg geweest zijn om alle misdadigers op te hangen onder dit nieuwe systeem van jurisdictie, waarbij op het stelen van een appel reeds de doodstraf stond.

De Atheners zagen toen uit naar een meer humaan hervormer. Eindelijk vonden zij iemand die beter dan wie ook in staat bleek om dit zaakje op te knappen. Zijn naam was Solon. Hij behoorde tot een adellijk geslacht, had uitgestrekte reizen gemaakt over de geheele bekende wereld en de staatsvormen van velerlei landen bestudeerd. Na een zorgvuldig onderzoek van den stand van zaken gaf Solon aan de Atheners een stel wetten die wederom een schitterend getuigenis aflegden van dien geest van gematigdheid, die, zooals wij zagen, een essentieel bestanddeel van het Grieksche karakter uitmaakte. Hij trachtte betere levensomstandigheden te scheppen voor den arme, zonder daar-

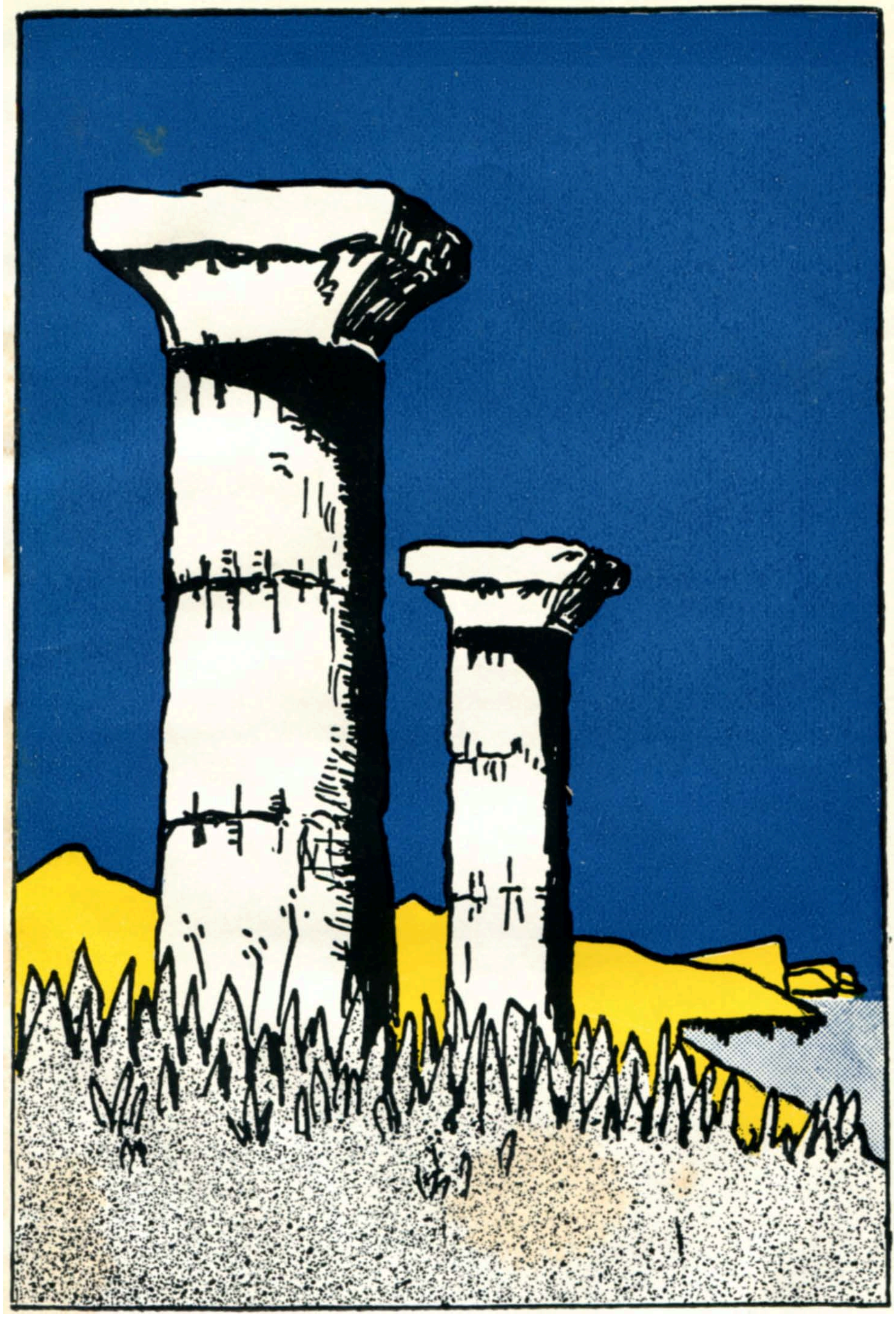

GRIEKENLAND.

bij echter de welvaart te vernietigen van de edelen, die immers van zoo groot belang waren (of althans konden zijn) voor den staat als soldaten. Om de armeren te beschermen tegen misbruiken van de rechters (die altijd gekozen werden uit de rijken, aangezien zij geen salaris ontvingen) trof Solon een regeling waarbij ieder burger het recht kreeg om eventueele klachten ter beslissing voor te leggen aan een jury van 30 medeburgers.

Maar van het allergrootste belang was het volgende. Solon dwong iederen vrijen burger om een rechtstreeksch en persoonlijk aandeel te nemen in de staatszaken. Niet langer was het hem vergund rustig thuis te blijven en te zeggen: „o, ik heb het vandaag zoo druk," of: „het regent zoo hard en het is geloof ik beter dat ik thuis blijf." Van ieder werd verwacht dat hij het zijne zou bijdragen om het geheel goed te laten loopen; hij moest metterdaad toonen dat hij mede verantwoordelijk was voor de veiligheid en de welvaart van den staat.

Dit bestuur van den „demos", het volk, was vaak verre van gelukkig. Er werd veel te veel gepraat, en het marktplein was meermalen getuige van allerlei onverkwikkelijke tooneelen, wanneer twee mededingers naar eenzelfde eereambt elkaar op hatelijke en kwaadaardige wijze te lijf gingen. Maar het leerde den Grieken toch om zelfstandig te zijn en op eigen kracht te vertrouwen als er gevaar dreigde — en dat was alvast een verbazend nuttig iets.

16. HET LEVEN DER GRIEKEN

HOE DE GRIEKEN LEEFDEN.

„Maar," zoo zult ge misschien vragen „hoe vonden deze oude Grieken den tijd om voor hun gezin en hun zaken te zorgen, als zij telkens naar het marktplein moesten loopen om daar de algemeene staatszaken te bespreken?" In dit hoofdstuk zal ik U dat vertellen.

De Grieksche democratie erkende in alle aangelegenheden van het staatsbestuur slechts één klasse van burgers: de vrijgeborenen. Iedere Grieksche stad bestond uit een klein aantal vrij geboren burgers. Daarnaast treffen wij overal een groot aantal slaven aan en voorts nog enkele vreemdelingen.

Alleen bij zeer bijzondere gelegenheden (gewoonlijk in oorlogstijd, als zij deze personen noodig hadden voor hun leger) toonden de Grieken zich bereid om de voorrechten van het burgerschap ook toe te kennen aan de „Barbaren", zooals zij deze vreemdelingen noemden. Maar dat bleef altijd een uitzondering. Burger eener stad was men alleen op grond van geboorte. Als onze vader en grootvader Atheners geweest waren, dan zouden ook wij Atheners zijn. Doch indien wij afstamden van niet-Atheensche ouders, dan zouden wij tot aan onzen dood toe een „vreemdeling" blijven, hoe groote verdiensten als koopman of als soldaat wij ook hadden jegens de stad.

Elke Grieksche staat werd dus, wanneer wij de tijden uitzonderen, waarin een koning of tyran aan het hoofd stond, in stand gehouden door en voor de vrije burgers. Dit nu zou niet mogelijk geweest zijn zonder een groot leger van slaven, die in aantal de vrije burgers overtroffen. Op elken burger kwamen ongeveer vijf of zes slaven. Deze deden al het werk waaraan wij moderne menschen het grootste gedeelte van onzen tijd en energie moeten besteden, indien wij erin willen slagen ons gezin

te onderhouden en onze belastingen te betalen. Niet alleen deden zij thuis al de huishoudelijke bezigheden die er te doen waren, maar zij waren ook de kleermakers, de timmerlieden, de juweliers, de schoolmeesters en de boekhouders van de geheele stad. Zij zorgden voor het magazijn en hielden de zaak

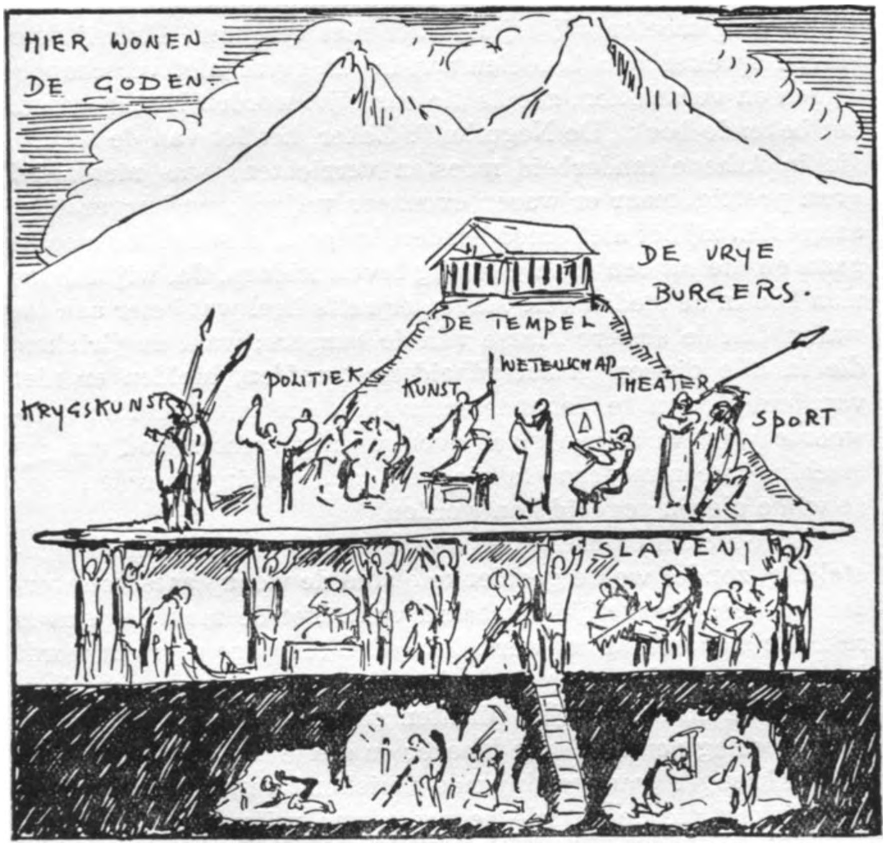

DE GRIEKSCHE MAATSCHAPPIJ.

aan den gang als hun heer en meester naar een openbare samenkomst ging om daar de vragen van oorlog en vrede te bespreken, of een bezoek bracht aan het theater om het laatste treurspel van Aeschylus te zien en de revolutionnaire ideeën aan te hooren welke Euripides verkondigde, die het gewaagd had openlijk zijn twijfel uit te spreken aan den almacht van den grooten God Zeus!

Zoo kunnen wij het oude Athene dus het best vergelijken bij een moderne club of societeit. Alle vrije burgers waren krachtens hun geboorterecht leden van deze societeit en alle slaven waren, evenzeer krachtens geboorterecht, de bedienden. Zij verzorgden hun meesters in elk opzicht zeer goed en het was een waar genoegen lid te zijn van zoo'n organisatie.

Eén ding moeten wij bij dit alles niet vergeten. Als wij over slaven spreken dan bedoelen wij in dit geval niet verschoppelingen en verdrukten, zooals die ons bijv. worden beschreven in het bekende boek „De Negerhut". Zeker, het lot van de slaven, die in Athene landarbeid moesten verrichten, was niet altijd even prettig, maar er waren evenzeer vrijgeboren burgers die, aangezien zij het niet breed hadden, in loondienst hadden moeten gaan en die nu een even ellendig leven leidden. Ja, wij kunnen zien hoe in de steden vele slaven er zelfs heel wat beter aan toe waren dan de armere klasse van de burgers; want de Grieken, die in alle dingen gematigdheid nastreefden, hielden er niet van hun slaven te behandelen, zooals dat later in Rome gewoonte was, waar een slaaf even weinig rechten had als een machine in een moderne fabriek, en om de geringste reden voor de wilde dieren gegooid kon worden.

De Grieken beschouwden de slavernij als een onmisbare instelling, zonder welke geen enkele stad de woonplaats kon worden van een werkelijk beschaafd volk. Tot de taak der slaven rekende men ook al het werk dat heden ten dage verricht wordt door de kooplieden zoowel als door de mannen van wetenschap. En wat de huishoudelijke plichten aangaat, die zooveel vrijen tijd in beslag nemen van je Moeder en die je Vader's hoofd soms op hol brengen wanneer hij moe thuiskomt van zijn kantoor — de Grieken, die de waarde begrepen van vrijen tijd, hadden al deze plichten teruggebracht tot het kleinst denkbare minimum, door hun geheele levenswijze uiterst eenvoudig in te richten.

Om te beginnen was hun huis op het schamele af; zelfs de rijke edelen brachten hun leven door in een verblijfplaats, die volgens onze begrippen niet veel meer was dan een soort schuur. Zij misten zelfs de gemakken die in dezen tijd een arbeider als iets vanzelfsprekends voor zich opeischt. Een Grieksch huis bestond uit vier muren en een dak. Er was een deur in die toegang gaf tot de straat, maar ramen waren niet te

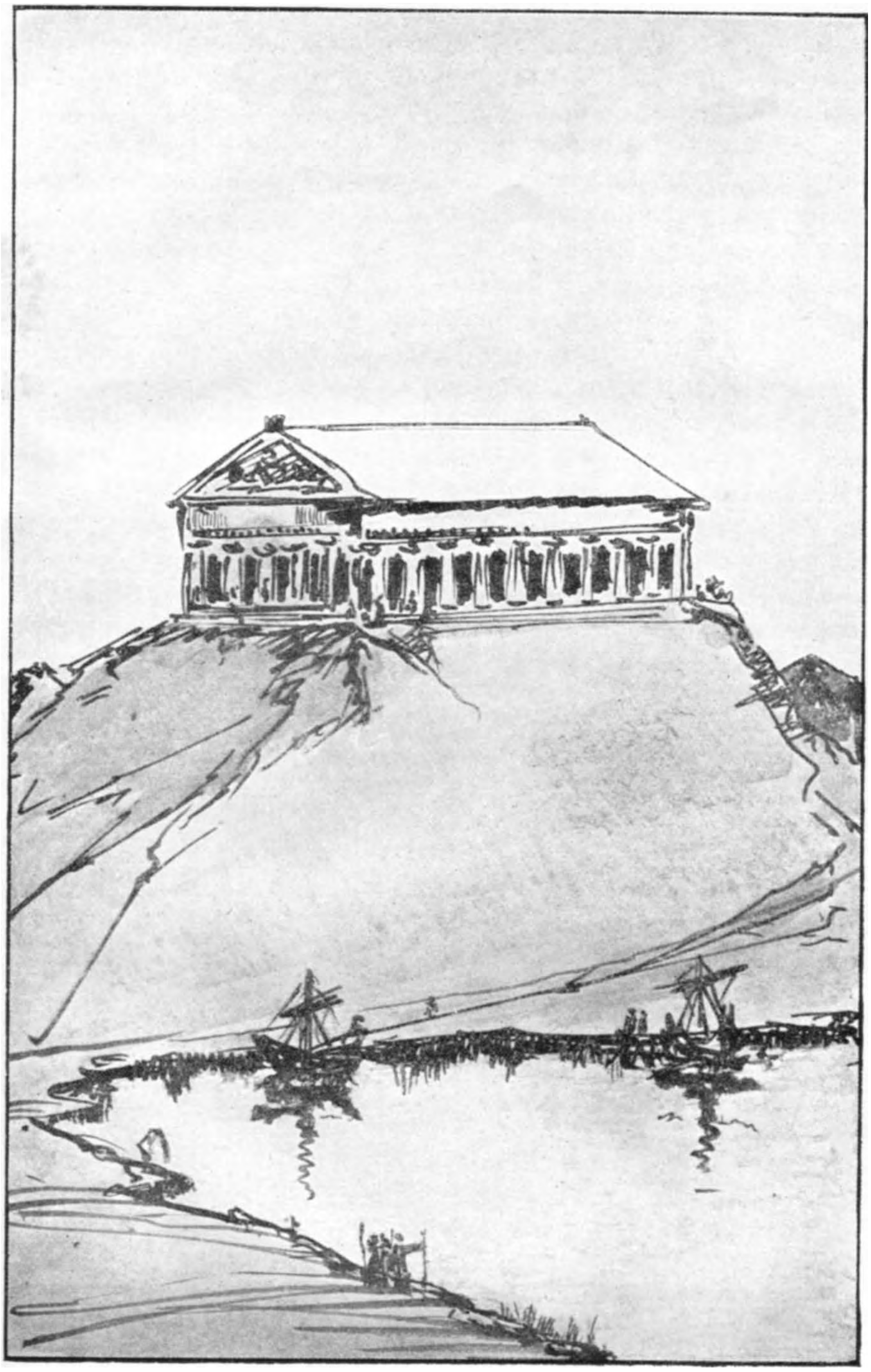

DE GRIEKSCHE TEMPEL.

vinden. De keuken, de woonkamer en de slaapvertrekken waren gebouwd om een open binnenplaats, waar een kleine fontein was, een beeld of een paar planten, om het geheel een wat vroolijker aanblik te geven. Op dit binnenplein leefde de geheele familie wanneer het niet regende en wanneer het niet te koud was. In een hoek van het plein maakte de kok, een slaaf, het eten gereed. In een anderen hoek zat de schoolmeester, ook een slaaf, de kinderen het alfabet en de tafels van vermenigvuldiging te leeren. Weer in een anderen hoek was de vrouw des huizes (die bijna nooit haar huis verliet, want men keurde het in een getrouwde vrouw af wanneer zij al te veel op straat werd gezien) bezig de kleeren van haar man te verstellen met haar naaisters, die slavinnen waren. In het kleine kantoortje, rechts van de deur, was de heer des huizes bezig de afrekening te controleeren, die de opzichter over zijn boerderij, eveneens een slaaf, hem juist gebracht had.

Als het eten gereed was, verzamelde zich de heele familie. De maaltijd was zeer eenvoudig en nam niet veel tijd in beslag. De Grieken beschouwden eten als een noodzakelijk kwaad, en niet als een aangenaam tijdverdrijf waar men vervelende uren mee doodt en waardoor ten slotte ook vele vervelende menschen gedood worden. Hun voedsel bestond hoofdzakelijk uit brood en wijn, voorts een beetje vleesch en wat groenten. Water dronken zij alleen als zij niets anders bij de hand hadden, want zij meenden dat dit niet zoo gezond was. Gaarne bezochten zij elkaar tegen etenstijd, maar onze opvatting van een feestmaal, waarbij iedereen meer eet dan goed voor hem is, zou hen slechts met walging hebben vervuld. Zij vereenigden zich aan den maaltijd om een interessant gesprek met elkaar te voeren en dronken daarbij een goed glas wijn vermengd met water. Maar aangezien zij matige lieden waren, verachtten zij ieder die te veel dronk. Hetzelfde streven naar eenvoud dat wij in de eetkamer waarnemen, beheerschte ook hun keuze van kleederen. Gaarne zagen zij er netjes en welverzorgd uit, hun hoofd- en baardhaar zorgvuldig geknipt. Evenveel zorg besteedden zij aan hun lichaam door allerhande oefening, om het krachtig en goed gevormd te maken. Maar nooit konden zij behagen scheppen in de Aziatische mode, die schelle kleuren voorschreef en allerhande

vreemdsoortige modellen. Zij droegen slechts een lang wit overkleed, maar zij zorgden er wel voor er daarin even correct uit te zien als een modern Italiaansch officier in zijn lange blauwe cape.

Zij wilden wel dat hun vrouwen eenige sieraden droegen, maar zij voelden er niets voor hun rijkdom of ook hun vrouwen te laten aangapen door het publiek, en als de dames zich in het openbaar vertoonden zorgden zij ervoor zoo weinig mogelijk in het oog te vallen.

Om kort te gaan, de geschiedenis van de Grieksche levenswijze is niet alleen een geschiedenis van matigheid maar ook van eenvoud. Gebruiksvoorwerpen, zooals stoelen en tafels en boeken en huizen en rijtuigen, nemen licht al te veel hun bezitter in beslag. Past hij niet op dan wordt hij hun slaaf en moet hij al zijn tijd besteden om voor hen te zorgen, hen op te poetsen en te repareeren. De Grieken wilden boven alles werkelijk „vrij” zijn, zoowel geestelijk als lichamelijk. Om deze vrijheid ten volle te handhaven, om inderdaad vrij van geest te zijn, beperkten zij hun dagelijksche levensbehoeften tot het strikt noodzakelijke.

17. HET GRIEKSCHE THEATER

DE OORSPRONG VAN HET THEATER, DE EERSTE VORM VAN PUBLIEKE VERMAKELIJKHEID.

Reeds heel vroeg waren de Grieken begonnen om een verzameling aan te leggen van de gedichten waarin de heldendaden hunner voorouders, die de Pelasgen uit Griekenland hadden verdreven en het machtige Troje ten val hadden gebracht, werden verheerlijkt. Deze gedichten werden in het openbaar voorgedragen en iedereen kwam daarnaar luisteren. Het theater echter, dat ook in dezen modernen tijd nog een onmisbare plaats in onze samenleving inneemt, ontstond toch niet hieruit. Het eerste begin daarvan is zoo eigenaardig dat ik in een afzonderlijk hoofdstuk hierover het een en ander wil mededeelen.

De Grieken waren van oudsher verzot op processies. Ieder jaar hielden zij plechtige optochten ter eere van Dionysos, den God van den wijn. Aangezien iedereen in Griekenland wijn dronk (water vonden zij alleen geschikt om te zwemmen en te zeilen) genoot deze God natuurlijk een zeer bijzondere populariteit in Griekenland.

Daar men nu meende dat de wijn-God in de wijngaarden leefde te midden van een troep vroolijke saters (vreemde wezens, half mensch, half geit) droeg de menigte die aan deze processies deelnam geitevellen en stootte zij allerlei kreten uit, net als echte geiten. Het Grieksche woord voor geit is „tragos" en een zanger heet in die taal een „oidos". Den zanger dus, die mèh-mèh-de als een geit, noemden zij „tragosoidos" of „geitezanger"; uit deze zonderlinge benaming ontstond langzamerhand het woord „tragoedia", „tragedie"; hiermee bedoelen wij een tooneelstuk dat treurig afloopt. Zoo is „komedie" (eigenlijk beteekent dit woord het zingen van een „komos", van iets vroolijks) de benaming van een tooneelstuk dat een gelukkig slot heeft.

Maar, zoo vraagt allicht iemand, hoe ontstond ooit uit dit luidruchtige koor van maskeradegangers, die rondsprongen als wilde geiten, de edele verheffende tragedie, die in alle theaters over de geheele wereld nu reeds sedert meer dan tweeduizend jaar zoo'n diepen indruk op de toeschouwers maakt?

De vraag is begrijpelijk. Toch hoop ik u terstond duidelijk te kunnen maken dat de schakel tusschen den geitezanger en Hamlet heel eenvoudig is.

Deze optocht van zangers was eerst heel grappig en had veel bekijks. Iedereen kwam aanloopen en bleef langs den kant van den weg lachend staan. Maar van dit malle geschreeuw kregen de Grieken spoedig meer dan genoeg, het werd bar-vervelend; en verveling vonden zij een even groot kwaad als wanstaltigheid of ziekte. Zij vroegen om een amusement van meer onderhoudenden aard. Een vindingrijke jonge dichter uit het dorpje Icaria in Attica kreeg nu een lumineuzen inval. Wat hij trachtte te doen bleek weldra een groot succes. Hij liet een der deelnemers van het geitenkoor naar voren treden en een gesprek aanknoopen met den aanvoerder van de muzikanten, die aan het hoofd van den optocht liepen, spelende op hun Panfluiten. Deze éene persoon mocht dus uit het gelid treden. Hij zwaaide met zijn armen en gesticuleerde op alle mogelijke wijze (dat wil dus zeggen: hij „acteerde", terwijl de anderen er alleen maar bijstonden en zongen) en hij deed een massa vragen, waarop de orkestdirecteur het antwoord gaf dat van te voren door den dichter voor hem op een papyrusrol was neergeschreven.

Dit korte, vlotte gesprek — de dialoog — dat over Dionysos of een der andere Goden liep, sloeg terstond in bij het volk. In het vervolg kwam bij elke Dionysos-processie zoo'n intermezzo, waarbij „geacteerd" werd. Spoedig vond men dit gedeelte veel belangrijker dan de optocht zelf en dan al dat ge-mèh-mèh. Aeschylus, de eerste der drie groote Attische tragediedichters, die gedurende zijn lange leven (van 526—455) niet minder dan 80 tooneelstukken heeft geschreven, bracht wederom een zeer belangrijke verbetering aan toen hij twee acteurs liet optreden in plaats van één. Een menschenleven later bracht Sophocles het aantal acteurs van 2 op 3. Toen Euripides zijn hartverscheurende tragedies in het midden van de vijfde eeuw vóór Christus

begon te dichten, liet hij nog veel meer personen daarin optreden. Toch streefde ook hij ernaar de rollen zóó te schikken, dat drie tooneelspelers deze onder elkaar konden verdeelen. Weer wat later kwam Aristoteles, die beroemde comedies schreef, waarin hij iedereen en alles hekelde, zelfs de Goden op den berg Olympus. Bij hem is het koor reeds geheel op den achtergrond getreden. In den gang van het stuk nemen zij geen belangrijk aandeel meer, zij staan als toeschouwers opgesteld achter de hoofdspelers en zij zingen: „Dit is een vreeselijke wereld", terwijl de held op den voorgrond een of andere misdaad begaat tegen den wil der Goden.

Deze nieuwe vorm van publieke vermakelijkheid, waarbij dus een echt drama, een tooneelstuk werd opgevoerd, vroeg een eigen omgeving en weldra bezat iedere Grieksche stad een theater, uitgehouwen in een rots of een heuvel dicht in de buurt. De toeschouwers zaten op houten banken in een halven cirkel geschaard om wat destijds het tooneel was, n.l. de ruimte die wij tegenwoordig „stalles" noemen of „parterre". Hier speelden de acteurs en stond ook het koor. De achtergrond werd afgesloten door een groote tent, waar de spelers hun groote leemen maskers voordeden, die hun heele gezicht bedekten en waaraan de toeschouwers konden zien of zij iemand voorstelden die blij was en lachte, dan wel iemand, die ongelukkig was en huilde. Het Grieksche woord voor tent is „skene" en daardoor spreken ook wij nu nog van de „scenes" van een tooneelstuk.

Toen eenmaal de Grieksche tragedie een vaste plaats had veroverd in het Grieksche leven, nam het volk dit ook verder ernstig op; zij gingen nimmer naar het theater alleen maar om hun geest wat rust te geven en zich te ontspannen. De opvoering van een nieuw tooneelstuk was een gebeurtenis van evenveel belang als een verkiezing, en aan een tooneeldichter die succes had vielen grooter eerbewijzen ten deel dan aan een generaal, die als overwinnaar huiswaarts keerde.

18. DE PERZISCHE OORLOGEN

HOE DE GRIEKEN EUROPA VERDEDIGDEN TEGEN DEN INVAL DER AZIATEN EN DE PERZEN TERUGDREVEN OVER DE AEGEISCHE ZEE.

De Grieken hadden de kunst van handeldrijven geleerd van de Aegeërs, die hierin weer de leerlingen waren geweest van de Phoeniciërs. Zij hadden dan ook evenals de Phoeniciërs overal kolonies gesticht. En doordat zij in den handel met buitenlanders veel royaler waren dan de vaak krenterige Phoeniciërs, hadden zij het nog heel wat verder gebracht. In den loop van de zesde eeuw hadden zij overal vasten voet gekregen langs de kust van Klein-Azië, en verdrongen zij de Phoeniciërs meer en meer van dit handelsgebied. De Phoeniciërs zelve zagen dat natuurlijk met leede oogen aan, maar zij wisten dat zij niet sterk genoeg waren om een oorlog met hun Grieksche mededingers te riskeeren. Dus bleven zij rustig afwachten tot zij hun kans kregen; wat eindelijk geschiedde!

In een vorig hoofdstuk heb ik verteld hoe een eenvoudige stam Perzische schaapherders opeens op het oorlogspad gegaan was en het grootste gedeelte van Azië had veroverd. De Perzen waren veel te beschaafd om hun nieuwe onderdanen zonder meer uit te plunderen; zij stelden zich tevreden met een jaarlijksche belasting. Toen zij eindelijk de kust van Klein-Azië bereikten stonden zij erop dat ook de Grieksche kolonies van Lydië de Perzische Koningen als hun heer en meester zouden erkennen en aan dezen jaarlijks een vast bedrag zouden betalen. Hiertegen hadden de Grieksche kolonies bezwaar. De Perzen hielden echter voet bij stuk. Toen riepen de Grieken de hulp in van de moedersteden in Europa en zoo leidden al deze gebeurtenissen tot een bloedigen twist!

De Perzische koningen toch beschouwden de Grieksche

steden als gevaarlijke politieke organisaties, die door hun zelfstandigheid en vrijheid een heel slecht voorbeeld gaven aan de andere volken, die immers geduldige slaven waren van den machtigen Koning der Perzen. Zij besloten dus de Grieken te dwingen den trotschen nek te buigen.

Het is te begrijpen dat de Grieken zelf zich betrekkelijk veilig voelden, omdat hun land van het Perzische Rijk geschei-

DE PERZISCHE VLOOT LIJDT SCHIPBREUK BIJ 'T VOORGEBERGTE ATHOS.

den was door de diepe wateren van de Aegeïsche zee. Maar nu boden hun oude vijanden, de Phoeniciërs, hun hulp aan de Perzen aan en gaven hun goeden raad. Als de Perzische Koning maar voor de noodige soldaten zorgde, dan zouden zij wel op zich nemen deze troepen op hun schepen te transporteeren naar Europa. Men schreef het jaar 492 vóór de geboorte van Christus, toen Azië zich opmaakte om de nieuwe macht, die in Europa opkwam, met geweld te onderdrukken!

Als laatste waarschuwing zond de Koning van Perzië nog eenige boden naar Griekenland om, als teeken van onderwerping, aarde en water te vragen. De Grieken gooiden deze boden zonder veel omhaal in de naastbijzijnde put, waar zij aarde en water in overvloed konden vinden. Daarna was de oorlog natuurlijk onvermijdelijk geworden.

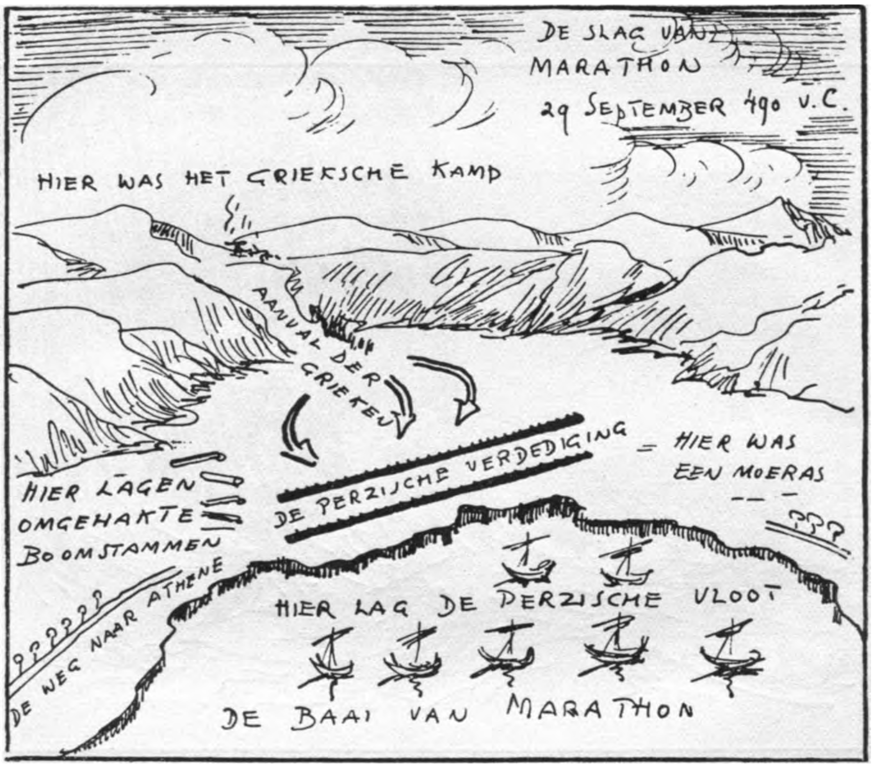

DE SLAG BIJ MARATHON.

Maar de Goden op den hoogen Olympus hielden een waakzaam oog over hun kinderen, en toen de Phoenicische vloot met de Perzische troepen aan boord bij het voorgebergte Athos gekomen was, blies de stormgod zijn wangen op zoodat de aderen op zijn voorhoofd bijna barstten. De vloot werd vernietigd door een verschrikkelijken orkaan, waarbij alle Perzen omkwamen.

Twee jaar later keerden zij terug. Thans staken zij de Aegeïsche zee dwars over en landden bij het dorpje Marathon.

Zoodra de Atheners dit hoorden zonden zij een leger van 10.000 man om de heuvelen, die de vlakte van Marathon omgaven, te bezetten. Terzelfder tijd zonden zij een snelle renbode uit naar de stad Sparta om haar hulp in te roepen. Sparta echter was jaloersch op den groei en den roem van Athene en weigerde haar te hulp te komen. Al de Grieksche staten volgden dit voorbeeld, uitgezonderd het kleine Plataeae, dat duizend man zond. Den 12den September van het jaar 490 voerde Miltiades, de Atheensche aanvoerder, zijn kleine legertje aan tegen den overmacht der Perzen. De Grieken stormden vooruit onder een regen van Perzische pijlen. Hun lange speren veroorzaakten een hevige verwarring onder de slecht georganiseerde Aziatische troepen, die nog nooit tegen zoo'n vijand hadden gevochten.

Dien nacht zag het volk van Athene hoe de lucht in het Noorden rood gekleurd werd door de vlammen van brandende schepen. Angstig stonden zij op nieuws te wachten. Eindelijk werd een kleine stofwolk zichtbaar op den weg, die naar Marathon leidde. Het was Pheidippides, de snelle renbode. Met inspanning van zijn laatste krachten bereikte hij de stad. Pas een paar dagen te voren was hij teruggekeerd van zijn loop naar Sparta. Terstond was hij toen noordwaarts getrokken en had zich bij Miltiades gevoegd. Op den morgen van dien dag had hij nog deelgenomen aan den aanval. Later had hij zich vrijwillig aangeboden om het nieuws van de overwinning naar zijn geliefde vaderstad te brengen. Het volk zag hem neervallen, men schoot toe om hem op te helpen: „Wij hebben overwonnen", zoo fluisterde hij en stierf daarop een glorierijken dood, dien alle mannen hem steeds hebben benijd.

Wat de Perzen betreft, zij probeerden na hun nederlaag om in de buurt van Athene te landen, maar zij merkten dat de kust overal goed werd bewaakt. Daarop verdwenen zij en in het land van Hellas keerde de rust weer.

Acht jaar wachtten de Perzen nu en gedurende dezen tijd zaten de Grieken niet stil. Zij begrepen dat hun nog een laatste aanval te wachten stond. Zij waren het er echter niet over eens hoe zij zich het best op dit dreigend gevaar moesten voorbereiden. Sommigen wilden het leger versterken, anderen daarentegen verzekerden met klem dat in de eerste

plaats een krachtige vloot noodig was om succes te behalen. De twee partijen, die werden aangevoerd door Aristides (voor het leger) en Themistocles (de leider der vlootpartij) bestreden elkander heftig. Zoo gebeurde er praktisch niets, totdat eindelijk Aristides verbannen werd. Toen kreeg Themistocles zijn handen vrij; hij bouwde zooveel schepen als hij maar kon en veranderde de Piraeus in een sterke vlootbasis.

THERMOPYLAE.

In het jaar 481 verscheen een reusachtig Perzisch leger in Thessalia, een provincie van Noord-Griekenland. In dit uur van gevaar werd Sparta, de groote militaire stad van Griekenland, tot opperaanvoerder gekozen. Den Spartanen echter kon het niet veel schelen wat er met Noord-Griekenland gebeurde, zoolang hun eigen land geen gevaar liep. Daarom verwaarloosden zij de versterking van de verschillende bergpassen, die naar Griekenland leidden.

Een klein detachement soldaten onder Leonidas werd aangewezen om den smallen toegang te bewaken, die tusschen de hooge bergen en de zee de verbinding vormde van Thessalië met de meer zuidelijk gelegen provincies. Leonidas gehoorzaamde aan de hem gegeven orders. Met ongeëvenaarde dapperheid vocht hij en verdedigde den pas tot het uiterste. Maar een verrader, Ephialtes geheeten, die de kleine bergpaden van het landschap Malis goed kende, leidde een regiment Perzen over de heuvelen in den rug van de Spartanen. Bij de Warme Bronnen, de Thermopylae, had een ontzettend gevecht plaats. Toen de nacht inviel lagen Leonidas en zijn getrouwen dood terneer, begraven onder de lijken van hun vijanden.

Nu was de toegang naar Griekenland vrij en het grootste

gedeelte ervan viel zonder slag of stoot in handen van de Perzen. Zij marcheerden regelrecht naar Athene, verdreven het garnizoen van den rots van de Acropolis en staken de stad in brand. De bevolking vluchtte naar het eiland Salamis. Alles scheen nu verloren, maar den 20en September van het jaar 480 dwong Themistocles de Perzische vloot tot een gevecht in de nauwe engten, die het eiland Salamis van het vasteland

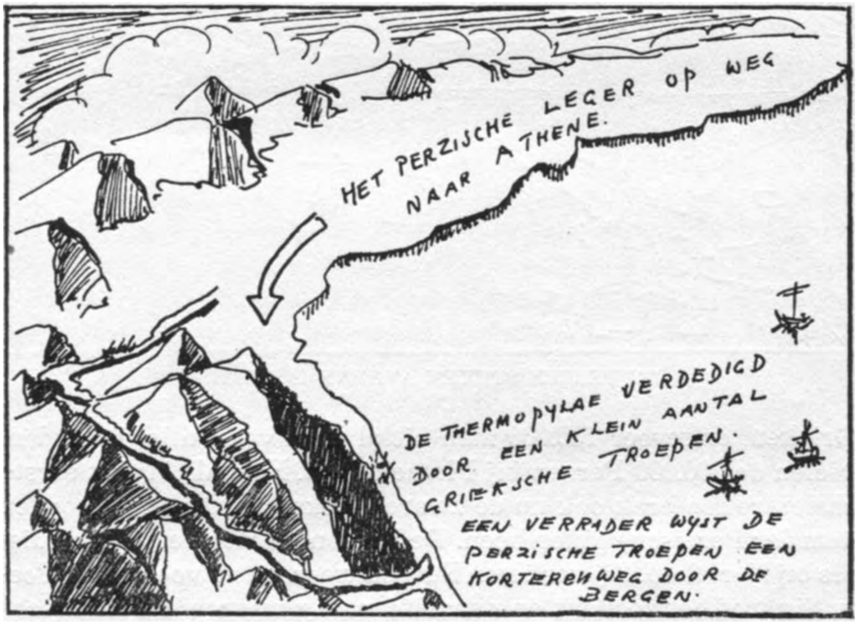

DE SLAG BIJ THERMOPYLAE.

scheidden, en in een paar uur vernietigde hij drie kwart van de Perzische schepen.

Hierdoor keerde de kans geheel. Xerxes werd gedwongen terug te trekken. Het volgend jaar, zoo luidde zijn besluit, zou de definitieve beslissing brengen. Hij voerde zijn troepen terug naar Thessalie en wachtte daar op het voorjaar.

Nu begrepen de Spartanen eindelijk de ernst van het oogenblik. Zij verlieten hun veilige schuilplaats achter den grooten muur, dien zij dwars over den Isthmus van Korinthe gebouwd hadden, en onder aanvoering van Pausanias marcheerden zij tegen Mardonius, den Perzischen generaal op. De verbonden

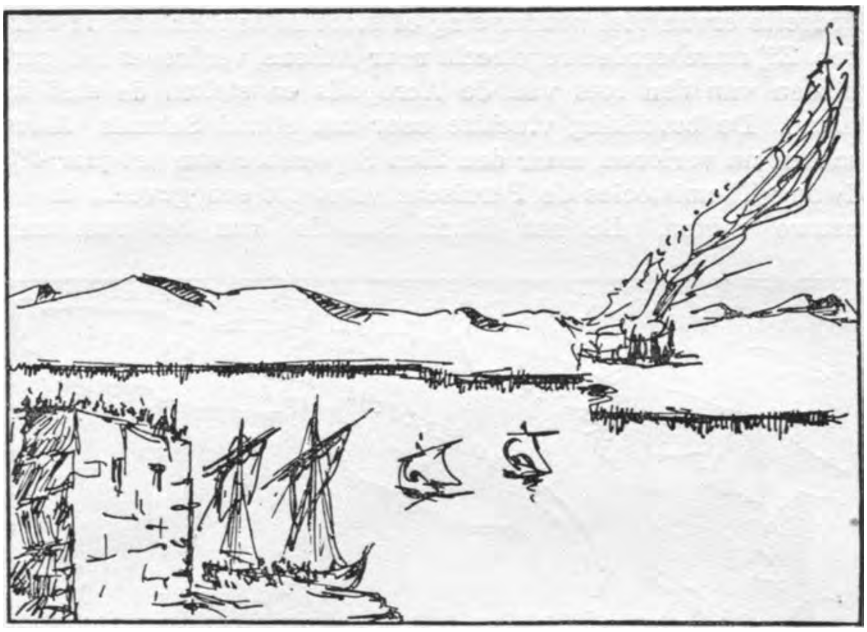

DE PERZEN STEKEN ATHENE IN BRAND.

Grieken, ongeveer 100.000 man uit allerlei verschillende steden, vielen de 300.000 Perzen bij Plataeae aan. Evenals bij het eerste samentreffen brak ook nu de zware Grieksche infanterie door den dam der Perzische pijlen heen. De Perzen werden verslagen, juist als bij Marathon. Zij verlieten Europa weer, en nu voor goed. Toevallig trof het zoo, dat op denzelfden dag waarop het Grieksche leger de overwinning bevocht bij Plataeae ook de Atheensche vloot de vijanden ter zee versloeg bij kaap Mycale in Klein-Azië.

Aldus eindigde het eerste samentreffen tusschen Azië en Europa. Athene had zich met roem overladen en ook Sparta had zich kranig gehouden en dapper gevochten. Indien deze twee steden thans tot overeenstemming hadden kunnen komen en de handen in elkaar hadden geslagen, indien zij hun kleine veeten hadden kunnen begraven en elkander niet voortdurend met schele oogen hadden aangezien — dan zouden zij te zamen leiding hebben kunnen geven aan een sterk en vereenigd Hellas.

Helaas, deze goede kans lieten zij na de behaalde overwinning ongebruikt voorbijgaan, en daarna deed zich zulk een goede gelegenheid nimmer meer voor. Een tweede kans kregen zij niet!

19. DE OORLOG TUSSCHEN ATHENE EN SPARTA

HOE ATHENE EN SPARTA EEN LANGEN EN RAMPZALIGEN OORLOG TEGEN ELKAAR VOERDEN OVER DE VRAAG WIE DE OPPERHEERSCHAPPIJ IN GRIEKENLAND ZOU KRIJGEN.

Athene en Sparta waren beide Grieksche steden en hun inwoners spraken dezelfde taal. Maar in alle andere opzichten verschilden zij totaal van elkaar. De burcht van Athene verhief zich statig en trotsch uit de vlakte, de stad lag aan alle kanten open voor den frisschen zeewind, zij zag op deze wereld neer met de oogen van een gelukkig kind. Sparta daarentegen was gebouwd beneden in een diepe vallei en zij gebruikte de haar omringende muren als een slagboom tegen vreemde indringers. Athene was een drukke handelsstad. Sparta was een versterkte legerplaats, waar alle burgers soldaat waren alleen maar om het soldaat-zijn. De Atheners zaten gaarne in de koesterende zon en spraken dan samen over poëzie of luisterden naar de wijze woorden van een philosoof. De Spartanen echter schreven nooit een enkelen regel litteratuur; zij waren alleen bedreven in de kunst van vechten. Die verstonden zij goed, en zij hielden er van ook; ja, zij maakten alle menschelijke gevoelens ondergeschikt aan hun ideaal om steeds in elk opzicht weerbaar te zijn.

Onder zulke omstandigheden is het licht te begrijpen dat deze sombere Spartanen de opkomst en bloei van Athene met boosaardigen haat aanzagen. De energie, die door de gezamenlijke verdediging van huis en haard in Athene los gekomen was, werd daar nu gebruikt voor meer vredelievende doeleinden. De Acropolis werd herbouwd; allereerst verrees daar een marmeren tempel voor de Godin Athene. Pericles, de leider van de Atheensche democratie, lokte van heinde en ver beroemde

beeldhouwers, schilders en andere kunstenaars naar Athene om de stad te verfraaien en de jonge Atheners in overeenstemming daarmede meer te ontwikkelen. Terzelfder tijd hield hij een waakzaam oog op Sparta en bouwde hooge muren, die Athene met de zee verbonden en van haar de sterkste vesting van dien tijd maakten.

Een kleine twist tusschen twee Grieksche stadjes, die op zichzelf niets beteekende, leidde tot het beslissende conflict. Gedurende dertig jaren vochten Athene en Sparta een strijd op leven en dood. Deze eindigde met een vreeselijke ramp voor Athene.

In het derde jaar van den oorlog was een pest in deze stad uitgebroken, waardoor meer dan de helft der bevolking en ook Pericles, de groote aanvoerder, werden gedood. Toen volgde een periode waarin slechte en onbetrouwbare leiders in de stad den toon aangaven. Vooral de begaafde, maar lichtzinnige Alcibiades had door zijn groote vrijgevigheid in de volksvergadering veel invloed gekregen. Hij deed het voorstel om een krijgstocht te ondernemen tegen de Spartaansche kolonie Syracuse in Sicilië. Een expeditie werd uitgerust. Maar toen alles gereed was werd Alcibiades betrokken in een of ander straatoproer en gedwongen de vlucht te nemen. De generaal die hem opvolgde was van nul en geenerlei waarde. Eerst verloor hij zijn schepen, toen verloor hij zijn leger; de enkele Atheners die overbleven vielen levend in de handen hunner vijanden en moesten als slaven gaan werken in de steengroeven van Syracuse, waar zij omkwamen van honger en dorst.

Op deze expeditie hadden bijna alle jongemannen van Athene den dood gevonden. Het lot van de stad was daardoor beslist. Na een langdurig beleg moest de stad zich overgeven, in April van het jaar 404. De hooge muren werden geslecht, de vloot werd hun door de Spartanen afgenomen, Athene hield op te bestaan als het centrum van het groote koloniale rijk dat zij in dagen van voorspoed aan zich had weten te onderwerpen. Maar die wonderlijke begeerte om te leeren en te weten en te onderzoeken, die haar vrije burgers in de gouden eeuw van haar bestaan altijd had gekenmerkt, ging gelukkig niet ten onder met de muren en de schepen.

Deze leefde voort, ja ging zelfs een nieuwen bloeitijd tegemoet.

Athene hield niet langer het lot van Griekenland in haar hand, maar als het tehuis van de eerste groote universiteit begon de stad nu een invloed uit te oefenen op de geesten van alle menschen, tot ver buiten de grenzen van het kleine Hellas.

20. ALEXANDER DE GROOTE

HOE ALEXANDER DE GROOTE EEN GRIEKSCH WERELDRIJK STICHTTE EN HOE HET MET ZIJN GROOTSCHE PLANNEN AFLIEP.

Toen de Aegeërs hun woonplaatsen verlaten hadden aan de oevers van de Donau om nieuwen weidegrond voor de kudden te zoeken, hadden zij ook eenigen tijd doorgebracht in de bergen van Macedonië. Sinds dien tijd hadden de Grieken altijd betrekkingen onderhouden met het volk dat in dit noordelijke land woonde. De Macedoniers van hun kant waren eveneens in contact gebleven met Griekenland en hielden zich op de hoogte van den gang van zaken.

Nu gebeurde het dat, juist toen Sparta en Athene hun rampzaligen oorlog over de opperheerschappij in Hellas tot een einde hadden gebracht, Macedonië geregeerd werd door een buitengewoon scherpzinnig man, Philippus genaamd. Hij bewonderde den Griekschen geest, zooals die zich uitte in kunsten en wetenschappen, maar hij had diepe verachting voor het gebrek aan zelfbeheersching dat de Grieken toonden in politieke aangelegenheden. Het irriteerde hem om te zien hoe zoo'n volk, dat onder de meest gunstige omstandigheden leefde, al zijn tijd, geld en krachten verbruikte in nuttelooze twisten. Zoo besloot hij om dit probleem tot een goed einde te brengen door zichzelf op te werpen als heerscher over geheel Griekenland. Toen dat geschied was vroeg hij aan zijn nieuwe onderdanen om met hem mee te gaan op een veldtocht, dien hij naar Perzië wilde ondernemen, een bezoek dat hij aan de Perzen terug wilde brengen voor de komst van Xerxes in Griekenland 150 jaar geleden.

Ongelukkigerwijze werd Philippus vermoord, vóór hij zijn goed voorbereide expeditie kon ondernemen. De taak, om de

verwoesting van Athene te wreken, viel nu ten deel aan Philippus' zoon Alexander, den zeer geliefden leerling van den grooten Aristoteles, een der meest beroemde geleerden die Griekenland heeft voortgebracht.

Alexander de Groote keerde Europa den rug toe en richtte zijn schreden in het begin van het jaar 334 oostwaarts. Onvermoeid trok hij verder. Zeven jaar later was hij al tot in Indië doorgedrongen. Ondertusschen had hij Phoenicië, de oude mededinger van de Grieksche kooplieden, geheel verwoest. Hij had Egypte veroverd en door de bevolking van het Nijldal was hem als den zoon en erfgenaam van de oude Pharao's goddelijke eer bewezen. Hij had den Perzischen Koning verslagen en aan diens rijk den doodsteek toegebracht. Hij had orders gegeven om Babylon weer op te bouwen. Hij had zijn troepen gevoerd naar het hart van het Himalaja-gebergte; ja, hij had van de geheele oude wereld een Macedonische provincie gemaakt. Toen hield hij halt, om uitvoering te geven aan een nog stoutmoediger plan. Het nieuw-gevormde rijk moest geheel onder den invloed worden gebracht van den Griekschen geest. Alle volkeren moesten de Grieksche taal leeren; zij moesten leeren leven in steden, gebouwd naar Grieksch model. Elke soldaat van Alexander trad nu op als schoolmeester. De militaire kampen van gisteren werden het vreedzame middelpunt van de nieuw-ingevoerde Grieksche beschaving. Hooger en hooger rees de vloed van Grieksche vormen, zeden en gewoonten — toen Alexander plotseling door een hevige koorts werd aangegrepen, en in het oude paleis van Koning Hammurabi overleed in het jaar 323.

Toen weken de wateren weer terug, maar zij hadden op het oude land een vruchtbare kleilaag achtergelaten van een hoogere beschaving; en Alexander had met zijn kinderlijke ambitie en zijn vaak domme eigenzinnigheden toch een grooten dienst aan de menschheid bewezen. Zijn rijk overleefde hem niet lang; eenige eerzuchtige generaals verdeelden het uitgestrekte gebied onder elkaar. Maar ook zij bleven trouw aan den droom van een groote wereldbroederschap tusschen Grieksche en Aziatische ideeën en kennis.

Zij handhaafden hun onafhankelijkheid totdat de Romeinen West-Azië en Egypte bij hun andere domeinen voegden. De

uitheemsche erfenis van deze Hellenistische beschaving (die dus samengesteld was uit Grieksche, Perzische, Egyptische en Babylonische bestanddeelen) viel daardoor ten deel aan de Romeinsche overwinnaars. Gedurende de volgende eeuwen drong deze beschaving nu als een zuurdesem zoozeer door in de Romeinsche wereld, dat ook wij den invloed daarvan nog kunnen speuren in ons leven tot op den huidigen dag.

21. OVERZICHT

EEN KORT OVERZICHT VAN DE HOOFDSTUKKEN 1—20.

Tot dusverre hebben wij vanaf onzen hoogen toren den blik alleen oostwaarts gericht. Van nu af aan echter wordt de geschiedenis van Mesopotamië en Egypte voortdurend minder belangrijk en moeten wij het landschap ten westen eens in oogenschouw gaan nemen. Maar voordat wij dat doen, willen wij een oogenblik pauzeeren en even nagaan wat wij tot dusverre hebben gezien.

Allereerst toonde ik U den praehistorischen mensch, een wezen, zeer eenvoudig in zijn gewoonten en zeer onoogelijk in zijn uiterlijk en manieren. Ik vertelde, hoe hij de meest weerlooze van alle levende schepsels was, die rondzwierven door de uitgestrekte wildernissen van de vijf werelddeelen. Maar aangezien hij een meer ontwikkeld stel hersenen had, slaagde hij er toch in zich te handhaven.

Toen kwamen de ijsgletschers en er volgden vele eeuwen vàn koud weer. Het leven op deze planeet werd zóó moeilijk dat de mensch zich gedwongen zag driemaal zoo hard te denken als vroeger, indien hij in leven wilde blijven. Aangezien echter deze drang tot leven steeds was (en nog steeds is) de voornaamste kracht die elk levend wezen ertoe brengt zich tot den laatsten ademtocht te blijven inspannen, zoo begon ook het verstand van dezen mensch uit den ijstijd uit alle macht te werken. Niet alleen slaagden deze stoere lieden er in om gedurende de vreeselijke periode van ijs en koude in het leven te blijven, een tijd waarin zoovele wilde beesten den dood vonden, maar toen de aarde weer wat warmer werd en het leven zoodoende dragelijker, had deze prae-historische mensch een aantal dingen geleerd, die hem zulke voordeelen gaven boven zijn minder ontwikkelde buurlieden, dat het gevaar van

algeheele uitroeiing (dat gedurende het eerste half millioen jaren van 's-menschen bestaan op deze planeet lang niet denkbeeldig was geweest) steeds geringer werd.

Ik heb toen laten zien hoe deze onze eerste voorvaders zich langzamerhand verder ontwikkelden totdat opeens, om zeer begrijpelijke reden, het volk dat in de vallei van den Nijl leefde, een geweldigen voorsprong nam, zoodat zich daar in zeer korten tijd het eerste centrum van beschaving vormde.

Toen wees ik U Mesopotamië, het land tusschen de twee rivieren, dat de tweede groote leerschool voor het menschelijk geslacht werd; en wij zagen op de kaart hoe de kennis en de beschaving van het oude Oosten over de kleine eiland-bruggen van de Aegeïsche zee gebracht werd naar het jonge Westen, de woonplaats van de Grieken.

Vervolgens kwam het verhaal aan de beurt van een Indo-Europeeschen volksstam, de Hellenen, die duizend jaren vroeger het hart van Azië verlaten hadden en die in de 11e eeuw vóór onze jaartelling den weg hadden gevonden naar het rotsachtige schiereiland van Griekenland en sinds dien tijd steeds bekend zijn gebleven onder den naam van Grieken. En ik heb de geschiedenis verteld van de kleine Grieksche steden, die eigenlijk staatjes waren, waarin de oude beschaving van Egypte en Azië geheel nieuwe levensvormen aannam, edeler en nobeler dan alles wat de wereld vroeger gezien had.

Als wij nu een blik op de kaart slaan zien wij terstond hoe de beschaving gedurende dezen tijd een halven cirkel heeft beschreven. Zij begon in Egypte, nam vervolgens haar weg over Mesopotamië om via de Aegeïsche eilanden westwaarts te trekken naar het Europeesche vasteland. Gedurende de vierduizend eerste jaren hadden aldus de Egyptenaren, de Babyloniërs, de Phoeniciërs en een groot aantal Semitische stammen (vergeten wij niet dat ook de Joden hoorden tot één van de vele Semitische volksstammen) de fakkel ter verlichting van de wereld verder gedragen. Zij reikten die nu over aan de Indo-Europeesche Grieken, die weer de leermeesters werden van een anderen Indo-Europeeschen stam, namelijk de Romeinen. Ondertusschen echter trokken de Semieten verder westwaarts langs de Noordkust van Afrika en waren reeds de beheerschers geworden van het westelijk gedeelte van de Middellandsche

zee, juist toen het oostelijk deel in het bezit was gekomen van een Griekschen (of liever Indo-Europeeschen) volksstam.

Zooals wij zoo straks zullen zien leidde dit tot een bloedig conflict tusschen de twee concurreerende volkeren. Uit dezen strijd trad ten slotte het Romeinsche Rijk als overwinnaar te voorschijn. Het nam deze Egyptisch-Mesopotamisch-Grieksche beschaving over en bracht haar tot aan de verste uithoeken van het Europeesche vasteland, waar zij weer tot fundament diende voor onze moderne maatschappij.

Ik weet wel dat dit alles heel ingewikkeld klinkt, maar als ge nu maar de enkele hoofdzaken goed vasthoudt, dan zal het vervolg van de geschiedenis veel eenvoudiger worden. Een atlas zal datgene, waarin woorden te kort schieten, wel nader verduidelijken. Na dit korte oponthoud keeren wij tot ons verhaal terug en beginnen nu met een verslag van den beroemden oorlog tusschen Carthago en Rome.

22. ROME EN CARTHAGO

HOE DE SEMITISCHE KOLONIE CARTHAGO OP DE NOORDKUST VAN AFRIKA EN DE INDO-EUROPEESCHE STAD ROME OP DE WESTKUST VAN ITALIE ELKANDER BEVOCHTEN OM HET BEZIT VAN HET WESTELIJK BEKKEN VAN DE MIDDELLANDSCHE ZEE, EN HOE CARTHAGO IN DEZEN STRIJD HET ONDERSPIT DOLF.

De kleine Phoenicische handelsstad, oorspronkelijk Karthadshat geheeten, lag op een lagen heuvel met een mooi uitzicht over de Afrikaansche zee — een groote uitgestrektheid water van negentig mijlen, welke Afrika van Europa scheidde, Het was een ideale plek voor een handelscentrum, bijna te ideaal. De stad groeide snel en werd heel rijk. Toen in de zesde eeuw vóór het begin van onze jaartelling Nebukadnezar, Koning van Babylon, Tyrus innam en verwoestte, verbrak Carthago elke verbinding met het moederland en werd een onafhankelijke staat — de groote vooruitgeschoven post van de Semitische rassen in het Westen.

Ongelukkig had de stad vele karaktertrekken overgenomen, die gedurende meer dan duizend jaar kenschetsend waren geweest voor de Phoeniciërs. Het was een groot handelstehuis, beschermd door een sterke vloot, doch waar men niet veel gaf om verschillende dingen, die het leven verfijnen en veraangenamen. De stad, het omringende land en de verder afgelegen kolonies werden alle geregeerd door een kleine, maar buitengewoon sterke groep van rijke handelslui. Het Grieksche woord voor rijkdom is „ploutos" en de Grieken noemden een dergelijke regeering van enkele „rijken" een „plutocratie". Carthago nu was een Plutocratie in den volsten zin des woords en de eigenlijke macht van den staat lag in

handen van een 12-tal groote reeders, mijneigenaars en kooplui, die in de achterkamer van hun kantoor bijeenkwamen en het gemeenschappelijke vaderland eigenlijk beschouwden als een handelsonderneming, die hun veel profijt moest opbrengen. Maar toch hadden zij een ruimen uitblik en waren zij vol energie; ook werkten zij heel hard.

Naarmate de jaren voorbijgingen nam de invloed van

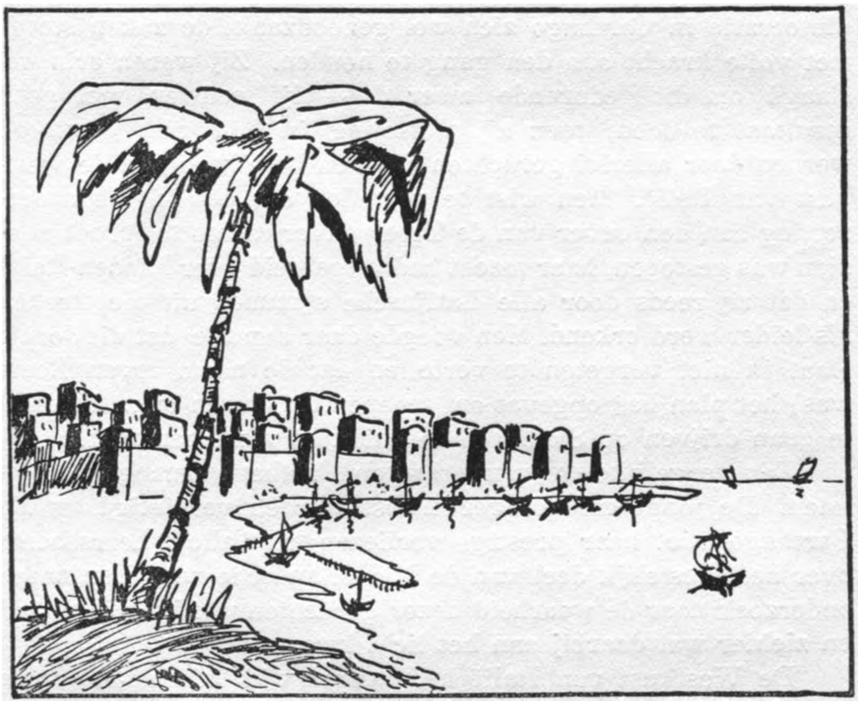

CARTHAGO.

Carthago op haar naburen steeds toe, zoodat het grootste gedeelte van de Afrikaansche kust, van Spanje, en bovendien vele streken in Frankrijk, Carthaagsche bezittingen waren geworden en hun tribuut en belasting betaalden aan deze machtige handelsstad van de Afrikaansche zee. Zooals gemakkelijk te begrijpen valt was deze plutocratie geheel afhankelijk van de groote massa. Zoolang er genoeg werk was en de loonen hoog bleven, was de meerderheid der burgers met den gang van zaken zeer ingenomen, en liet zij de leiders rustig hun gang

gaan, zonder lastige vragen te doen. Maar als de scheepvaart stil lag, als er op de werven niets te doen was en de dokwerkers en stuwadoors tot werkeloosheid waren gedoemd, dan begon men te mopperen en werd de vraag gehoord dat er een algemeene volksvergadering bijeengeroepen moest worden, zooals lang geleden, toen immers ook Carthago een echte republiek was geweest, waar iedereen mee mocht besturen.

Om dergelijke onaangenaamheden te voorkomen zag de plutocratie in Carthago zich wel genoodzaakt de zaken steeds met volle kracht aan den gang te houden. Zij waren erin geslaagd om dit gedurende meer dan vijf eeuwen met goed resultaat te doen, toen zij plotseling in hun rust verstoord werden door allerlei geruchten die hen bereikten van de westkust van Italië. Men wist te vertellen dat een kleine nederzetting aan den oever van de Tiber onverwachts tot groot aanzien was gestegen, haar macht had uitgebreid over Midden-Italië en dat zij reeds door alle Latijnsche stammen uit die streken als leider werd erkend. Men voegde daar aan toe, dat dit dorpje (laat ik niet vergeten te vertellen dat de naam ervan Rome was) het plan had opgevat om schepen te bouwen en zelf handel te gaan drijven op Sicilië en de zuidkust van Frankrijk.

Een dergelijke concurrentie kon Carthago onmogelijk toelaten. De jonge mededinger moest worden vernietigd, wilde Carthago niet haar prestige verliezen als alleen-heerscheres over het Westelijk deel van de Middellandsche zee. Een nader onderzoek naar de waarheid dezer geruchten werd nu ingesteld en ziehier wat daarbij aan het licht kwam.

De Westkust van Italië had langen tijd buiten het bereik van elke beschaving gelegen. Terwijl in Griekenland alle goede havens open lagen naar het Oosten en een vrij uitzicht hadden op de druk bezochte eilanden van de Aegeïsche zee, kon men vanuit de Westkust van Italië den blik slechts laten gaan over de eenzame golven van de Middellandsche zee. Het land was arm. Zelden werd het dan ook bezocht door vreemde kooplieden. De inboorlingen leefden rustig voort in het ongestoord bezit van hun heuvels en moerassige vlakten.

De eerste ernstige inval in dit land kwam uit het Noorden.

Op een onbekend tijdstip waren eenige Indo-Europeesche stammen erin geslaagd om zich een weg te banen door de

passen van de Alpen. Zij waren daarop verder zuidwaarts getrokken, totdat zij ook de hak en de punt van de bekende Italiaansche laars hadden gevuld met hun dorpjes en hun kudden. Van deze eerste veroveraars weten wij heel weinig af. Geen Homerus bezong hun glorierijke daden. Hun eigen verhalen van de stichting van Rome, neergeschreven 600 jaar later, toen de kleine stad het middelpunt was geworden van een groot wereldrijk, berusten louter op fantasie en niet op geschiedkundige feiten. Het verhaal van Romulus en Remus, die over elkaars muur sprongen (ik vergeet altijd wie over wiens muur sprong) is amusant om te lezen, maar de stichting van de stad Rome droeg toch een heel wat meer prozaïsch karakter! De oorsprong van Rome verschilde niet veel van dien der meeste andere groote steden; de plek was n.l. zeer geschikt om handel te drijven en paarden te verkoopen. Zij was gelegen in het middelpunt van de vlakten in Centraal-Italië; bovendien vormde de Tiber een rechtstreeksche verbinding met de zee. De landweg van Noord naar Zuid vond hier een zeer geschikte doorwaadbare plaats, die het geheele jaar door bruikbaar was. En zeven kleine heuvelen, gelegen langs de rivier, boden aan de bewoners een veilige schuilplaats tegen hun vijanden, die in de bergen leefden of zich af en toe op de nabije zee vertoonden.

Deze bergbewoners heetten Sabijnen. Dat was een ruw volkje, dat van roof en plundering leefde. In ontwikkeling hadden zij het niet ver gebracht. Zij gebruikten steenen bijlen en houten schilden en waren geen partij voor de Romeinen met hun stalen zwaarden. De vijanden echter die over zee kwamen waren gevaarlijker tegenstanders. Zij heetten Etruscen. Hun geschiedenis is nog altijd een der groote mysteries van het wereldgebeuren. Niemand wist (of weet) waar zij vandaan kwamen of wie zij waren, noch waarom zij uit hun oorspronkelijke woonplaatsen verdreven waren. Sporen van hun steden, begraafplaatsen en waterwerken heeft men overal langs de kust van Italië gevonden. Vele Etruscische inscripties zijn bovendien tot ons gekomen. Maar niemand is tot op heden in staat geweest deze te ontcijferen. Een schat van wetenswaardige bijzonderheden ligt er dus nog achter deze geheimzinnige teekentjes verborgen. Het wachten is op den Prins,

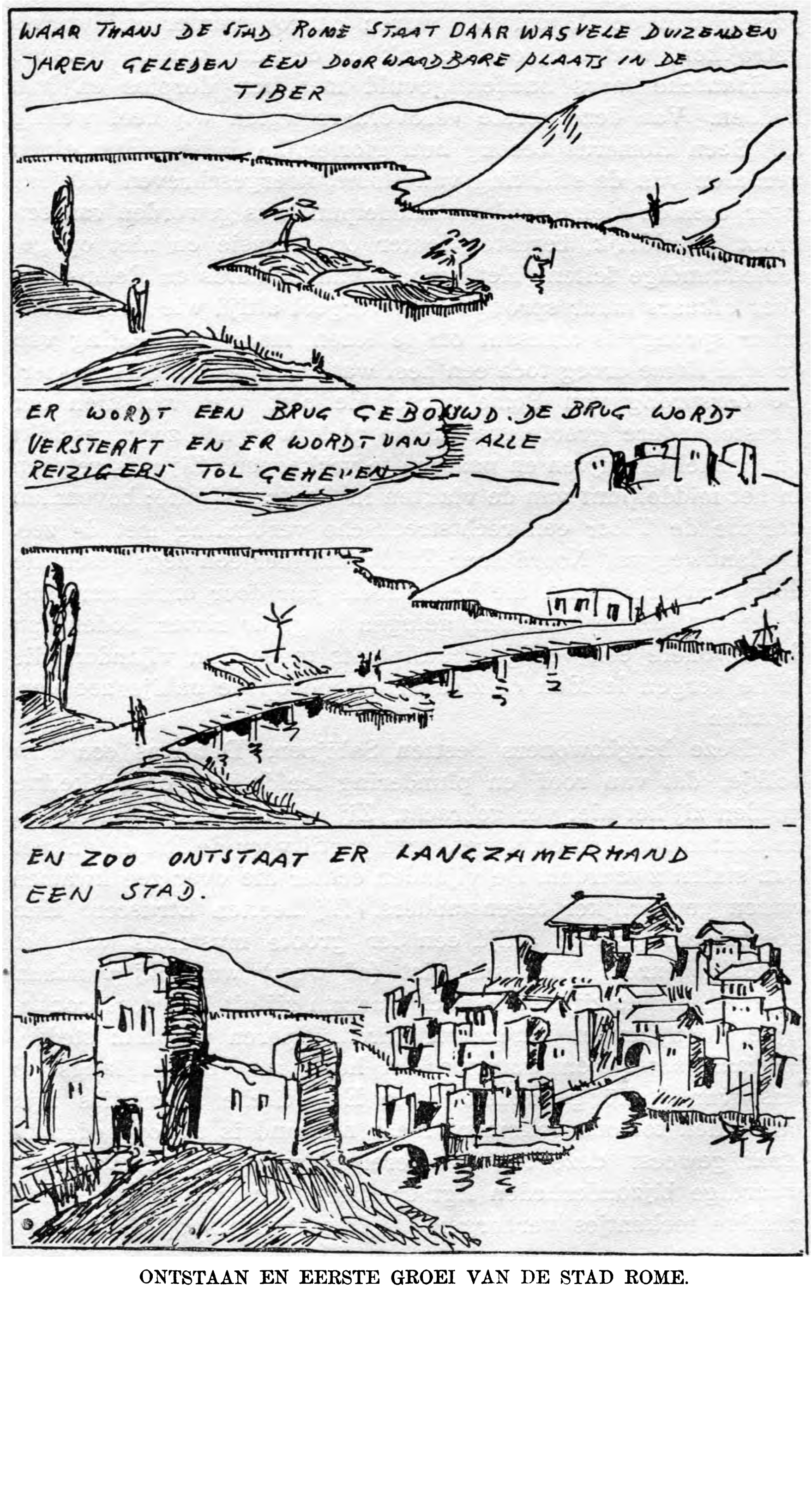

ONTSTAAN EN EERSTE GROEI VAN DE STAD ROME.

die ook deze Schoone Slaapster tot nieuw leven zal wekken!

Wij kunnen op z'n best raden dat de Etruscen oorspronkelijk uit Klein-Azië kwamen en dat een groote oorlog of een pestilentie hen had gedwongen dit land te verlaten en elders een goed heenkomen te zoeken. Hoe dit ook moge geweest zijn, in ieder geval hebben zij daarna een groote rol gespeeld in de geschiedenis. Zij waren het die, om zoo te zeggen, de oude beschaving van Oost naar West brachten, zij leerden aan de Romeinen, die naar wij vrij zeker weten uit het Noorden kwamen, de eerste beginselen van de bouwkunst, den wegenaanleg, het vechten, het koken, de geneeskunde en de sterrekunde.

Maar zooals ook de Grieken niet erg gesteld waren op hun Aegeïsche leermeesters, koesterden ook de Romeinen een diepen haat tegen hun Etruscische onderwijzers. Ze ruimden ze uit den weg, zoodra zij daartoe de kans schoon zagen. De gelegenheid hiertoe bood zich aan toen de Grieksche kooplieden de commercieele mogelijkheden van Italië ontdekten en de eerste vreemde schepen Rome bereikten. De Grieken kwamen oorspronkelijk om handel te drijven, maar zij bleven om les te geven. Zij merkten weldra dat de volksstammen, die de Romeinsche landstreek bewoonden en die Latijnen heetten, gaarne allerlei nuttige dingen van hen wilden leeren. Deze volkeren begrepen terstond het voordeel dat zij konden hebben van een geschreven alfabet. Dit namen zij dus van de Grieken over. Ook zagen zij spoedig de waarde in van een weloverdacht systeem van munten, maten en gewichten; zoo werden ten slotte de Romeinen door de Grieksche beschaving geheel aan den haak geslagen.

Ja, zij gingen zoover de Goden van de Grieken een welkom toe te roepen in hun eigen land. Zeus werd overgebracht naar Rome, waar hij bekend werd onder den nieuwen naam van Jupiter. De ander godheden volgden hem. De Romeinsche goden echter leken niet in elk opzicht op hun vroolijke neefjes, die de Grieken begeleid hadden op hun levensweg. De Romeinsche goden waren staats-dignitarissen, ambtenaren. Elk van hen bestuurde zijn eigen departement met groote voorzichtigheid en een diep gevoel van rechtvaardigheid. In ruil

daarvoor maakte hij dan aanspraak op de gehoorzaamheid van zijn vereerders. Deze gehoorzaamheid werd hun door de Romeinen op nauwgezette wijze bewezen. Maar zij brachten het dan ook nooit tot die hartelijke, persoonlijke betrekking en die warme vriendschap, die er bestaan had tusschen de oude Hellenen en de machtige bewoners van den hoogen Olympus.

De Romeinen namen evenmin zonder meer den Griekschen vorm van staatsbestuur over; maar, waar zij tot dezelfde Indo-Europeesche familie behoorden als de bewoners van Hellas, lijkt de oudste geschiedenis te Rome toch in vele opzichten op die van Athene en de andere Grieksche staten. Zonder veel moeite bevrijdden zij zich van hun Koningen, de afstammelingen van de oude stamhoofden. Toen de Koningen eenmaal verdreven waren stonden de Romeinen nog voor de moeilijkheid om de al te groote macht der edelen aan banden te leggen; het duurde vele eeuwen voor zij erin slaagden een staatsvorm de bedenken, waarbij iedere vrije burger van Rome een kans kreeg zijn persoonlijke belangstelling in de aangelegenheden van de stad metterdaad te toonen. Toen zij eenmaal zoover gekomen waren, hadden de Romeinen een groot voordeel boven de Grieken. Zij deden de staatszaken af zonder al te veel te praten. Zij hadden niet zooveel fantasie als de Grieken en bovendien gaven zij meer om een ons „doen" dan een pond „zeggen". Ook zagen zij heel goed in dat de groote massa (het „Plebs", zooals de vergadering van alle vrije burgers genoemd werd) altijd de neiging heeft om waardevollen tijd te verknoeien met nutteloos gepraat. Daarom lieten zij de eigenlijke leiding van den gang van zaken over aan twee „consuls", die bijgestaan werden door een raad van Ouden, de Senaat geheeten (afgeleid van het woord „senex", dat oude man beteekent). Uit traditie en ook uit gemak werden deze senatoren alleen gekozen uit den adel; maar hun macht was zeer duidelijk omschreven.

Op een zeker tijdstip stond Rome toen voor hetzelfde conflict tusschen Rijk en Arm, dat Athene ertoe gebracht had de wetten van Draco en Solon aan te nemen. In Rome had deze botsing plaats in de vijfde eeuw voor Christus. Als gevolg daarvan kregen de vrije burgers een geschreven wetboek, dat hen beschermde tegen de willekeur van den aristocratischen

rechter door de instelling van de volkstribunen. Deze volkstribunen waren stadsambtenaren, gekozen uit en door de vrije burgers. Zij hadden het recht om elken burger te beschermen tegen handelingen van de magistraten, die geacht werden onrechtvaardig te zijn. Een consul bijv. had het recht een burger ter dood te veroordeelen, maar als de juistheid van zijn beslissing in twijfel kon worden getrokken, dan hadden de tribunen het recht om tusschen beide te komen en aldus het leven van den armen man te redden.

Maar als ik nu het woord Rome gebruik moet ge niet denken, dat ik enkel de kleine stad met haar paar duizend inwoners bedoel. De eigenlijke kracht van Rome lag in het grondgebied buiten haar muren, en het was in het besturen van deze plattelandsdistricten dat Rome reeds zeer vroeg een wonderbaarlijk talent aan den dag legde als koloniseerende mogendheid.

In oude tijden was Rome de eerste versterkte stad in Italië; maar het had steeds een gastvrij onderdak geboden aan de Latijnsche volksstammen, die gevaar liepen te worden aangevallen. Deze Latijnsche buurlieden hadden het voordeel ingezien van een hecht verband met zoo'n machtigen vriend. Men had toen een geschikten vorm van nauwer aansluiting gezocht, een soort of- en defensief bondgenootschap. Andere volken, Egyptenaren, Babyloniërs, Phoeniciërs, ja ook de Grieken zouden onder soortgelijke omstandigheden ongetwijfeld erop hebben gestaan, dat zulke buitenstaanders zich geheel zouden onderwerpen aan hem wiens bescherming zij inriepen. De Romeinen echter moesten daar niets van hebben. Zij zagen heel goed in dat zij daarmee ten slotte ook hun eigen belang niet dienden. Zij gaven deze vreemden de gelegenheid om deelnemers te worden in de gemeenschappelijke „res publica", het gemeenebest.

„Gij wilt u bij ons aansluiten," zoo zeiden zij, „prachtig, vooruit dan maar en sluit u aan, wij zullen u behandelen als vol-gerechtigde burgers van den Romeinschen staat. In ruil voor dit voorrecht dat wij u toekennen, verwachten wij slechts van u dat gij zult vechten voor onze stad, de moederstad van ons allen, wanneer dit noodzakelijk mocht zijn."

De buitenstaanders stelden deze edelmoedigheid natuurlijk

ten zeerste op prijs en zij toonden hun dankbaarheid door onwankelbare trouw. Wanneer een Grieksche stad werd aangevallen dan trokken alle vreemdelingen daaruit zoo gauw mogelijk weg. Waarom zouden zij iets gaan verdedigen dat voor hen slechts beteekenis had als een tijdelijk tehuis, waar zij slechts geduld werden, zoolang als zij hun rekening behoorlijk betaalden? Maar toen de vijand voor de poorten van Rome verscheen, liepen alle Latijnen te wapen om haar te verdedigen. Het was hun eigen moeder die in gevaar verkeerde, het was in waarheid hun thuis, zelfs al leefden zij honderd mijlen ver weg, en al hadden zij nooit de muren op de heilige heuvelen gezien!

Geen nederlaag en geen ramp kon deze gevoelens aan het wankelen brengen. In het begin van de vierde eeuw voor Christus hadden wilde Gallische horden hun weg gevonden naar Italië. Zij hadden het Romeinsche leger verslagen bij de rivier de Allia, en waren opgetrokken naar de stad zelf. Zij hadden Rome ingenomen en toen verwacht dat het volk zou komen en om vrede zou smeeken. Zij wachtten, maar er gebeurde niets. Na een korten tijd zagen de Galliers zich omringd door een vijandige bevolking, die het haar onmogelijk maakte om in eigen levensonderhoud te voorzien. Na zeven maanden dwong de honger hen om weer terug te trekken. De politiek van Rome, om den vreemdeling op voet van gelijkheid te behandelen, was een groot succes gebleken en Rome kwam sterker dan ooit tevoren uit dezen strijd te voorschijn.

Dit korte overzicht van de eerste geschiedenis van Rome toont genoegzaam aan, welk een geweldig verschil er was tusschen het Romeinsche ideaal van een gezonden staat en dat van de oude wereld, dat belichaamd was in de stad Carthago. De Romeinen rekenden, ja steunden op de hartelijke medewerking van een groot aantal gelijkgerechtigde burgers. De Carthagers daarentegen eischten van hun onderdanen, evenals de volkeren van Egypte en West-Azië, de volledige onderwerping, wat onredelijk was en daarom slechts onwillig gegeven werd. Toen deze hen in den steek lieten, huurden zij beroepssoldaten om voor hen te vechten.

Het zal u nu wel duidelijk zijn waarom Carthago steeds in angst zat voor dezen scherpzinnigen en machtigen vijand

en waarom de plutocratie van Carthago de eerste de beste gelegenheid aangreep om dezen gevaarlijken mededinger uit den weg te ruimen, voordat het te laat zou zijn.

De Carthagers echter waren gewiekste kooplieden en zij wisten heel goed dat men een zaak nooit moet overijlen. Zij stelden dus aan de Romeinen voor, dat elke stad op de kaart

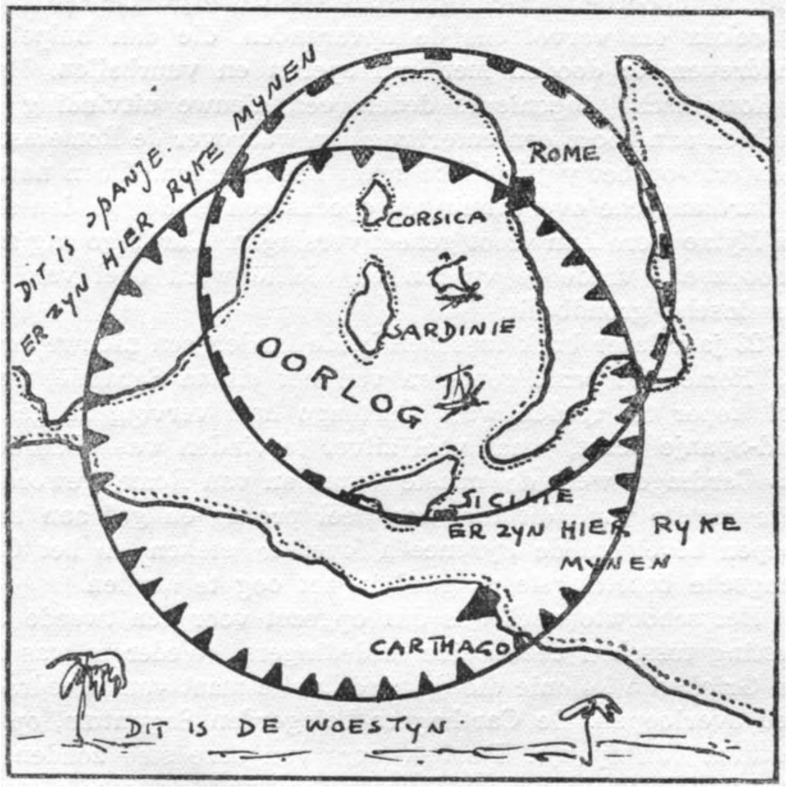

KRINGEN WAAROVER DE INVLOED VAN ROME EN CARTHAGO ZICH UITSTREKTE.

een cirkel zou trekken ter afbakening van eigen grondgebied, en plechtig zou beloven buiten den kring van den ander te blijven. De afspraak werd stipt gemaakt, doch weer even stipt verbroken toen beide partijen er heil in zagen om hun legers naar Sicilië te sturen, waar een vruchtbare bodem en een slechte regeering buitenlandsche inmenging om zoo te zeggen uitnoodigden.

De oorlog, die nu volgde, de z.g. eerste Punische oorlog, duurde 24 jaar. Het was voor het grootste gedeelte een zeeoorlog. In het begin zag het er wel naar uit of de meer geoefende Carthaagsche vloot de pas gebouwde schepen van de Romeinen zou verslaan. Overeenkomstig hun oude taktiek probeerden de Carthagers de schepen van den vijand te rammeien of door een krachtigen flank-aanval zijn roeiriemen af te breken om vervolgens de opvarenden, die dan hulpeloos ronddreven, te dooden met hun speren en vuurballen. Maar de Romeinsche ingenieurs deden een nieuwe uitvinding en brachten aan boord een enterbrug aan waarover de Romeinsche infanterie op het vijandelijke schip kon stormen. Toen namen de Carthaagsche overwinningen opeens een einde. In den slag van Mylae werd hun vloot geheel verslagen. Carthago zag zich genoodzaakt vrede te vragen en Sicilië werd deel van het Romeinsche grondbezit.

23 jaar later brak tusschen beide landen een nieuwe twist uit. Rome had bezit genomen van het eiland Sardinië, waar veel koper te vinden was. Carthago had vervolgens geheel Zuid-Spanje bezet, waar veel zilver te vinden was. Daardoor was Carthago weer de naaste buurman van Rome geworden. Deze laatste vond dit niet zoo heel prettig en gaf aan haar troepen bevel om de Pyreneeën over te steken en het Carthaagsche bezettingsleger goed in het oog te houden.

Het schouwtooneel was dus opgezet voor een tweede uitbarsting tusschen deze beide mededingers. Wederom was het een Grieksche kolonie die de reeds volle maat van tweedracht deed overloopen. De Carthagers belegerden Saguntum, op de Oostkust van Spanje. De bewoners van deze stad zonden nu een verzoek om hulp naar Rome. Deze stad gaf zooals steeds aan dit verzoek gaarne gehoor. De Senaat beloofde de Latijnsche legers ter hulp te zenden, maar de uitrusting van deze expeditie nam eenigen tijd in beslag en ondertusschen werd Saguntum ingenomen en geheel verwoest. Dit geschiedde in regelrechten strijd met de wenschen van Rome. Daarop besloot de Senaat tot den oorlog. Een Romeinsch leger zou de Afrikaansche zee oversteken en op Carthaagschen bodem landen. Een tweede divisie moest de Punische legers in Spanje in bedwang houden, en zorgen dat zij de moederstad niet te hulp

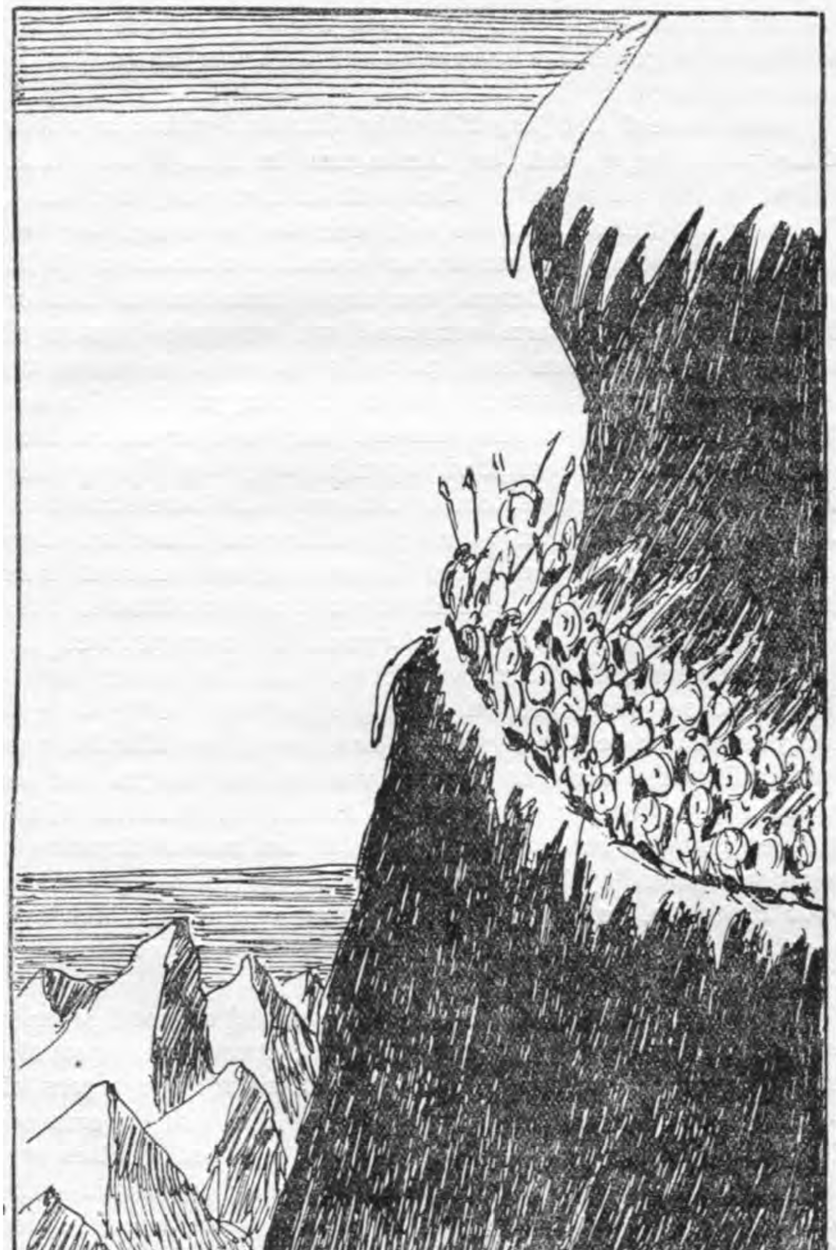

HANNIBAL'S TOCHT OVER DE ALPEN.

konden snellen. Het plan was goed bedacht en iedereen verwachtte een geweldige overwinning. Maar de Goden hadden anders besloten.

Men schreef het jaar 218 vóór Christus' geboorte en het Romeinsche leger, dat de Carthagers in Spanje aan moest vallen, had Italië verlaten. Het volk in Rome zag ongeduldig uit naar het bericht van de algeheele overwinning, toen een vreeselijke tijding tot hen kwam vanuit het Noorden. Wilde bergbewoners, nog sidderend van angst, vertelden hoe honderd duizende bruine mannen, vergezeld van vreemde beesten elk wel zoo groot als een huis, plotseling opgedoken waren tusschen de sneeuwwolken in den ouden bergpas der Graische Alpen, waarlangs Hercules duizend jaar vroeger de runderen van Geryones gedreven had, op zijn weg van Spanje naar Griekenland. Weldra vertoonde zich een eindelooze stroom van uitgeputte vluchtelingen voor de poorten van Rome, smeekend om hulp. Zij vertelden meer bijzonderheden omtrent dezen inval. Hannibal, de zoon van Hamilcar, was met 50.000 soldaten, 900 ruiters en 37 olifanten de Pyreneeën overgestoken. Hij had het Romeinsche leger van Scipio aan den oever van de Rhone geheel verslagen en daarop zijn leger veilig over de bergpassen van de Alpen gevoerd naar de vlakte in het Noorden van Italië, ofschoon het October was en alle wegen dik met sneeuw en ijs bedekt waren. Toen had hij de Galliërs bij zijn troepen gevoegd en te zamen hadden zij het tweede Romeinsche leger verslagen bij de Trebia en vervolgens het beleg geslagen voor Placentia, het noordelijke eindpunt van den grooten heirweg, die Rome verbond met de districten aan den voet van de Alpen.

Kalm en waardig nam de Senaat terstond de noodige maatregelen, zorgde dat het bericht van al deze nederlagen zich niet te ver kon verspreiden en zond twee nieuwe legers uit om den aanrander tegen te houden. Hannibal slaagde erin ook deze troepen onverhoeds te overvallen op een smallen weg langs de kust van het Trasimeensche meer; hij doodde daar al de officieren en het grootste gedeelte der manschappen. Thans brak een paniek uit onder de bevolking van Rome, maar de Senaat hield 't hoofd koel. Een derde leger werd op de been gebracht en het commando gegeven aan Quintus Fabius

HANNIBAL'S LEVENSGESCHIEDENIS

Maximus, aan wien volle vrijheid werd gelaten om zoo te handelen als hij noodig achtte om den staat te redden.

Fabius begreep heel goed dat hij uiterst voorzichtig te werk moest gaan, wilde hij niet alles verliezen. Zijn ruwe en ongeoefende manschappen, de laatste soldaten die Rome bijeen had kunnen brengen, waren in geen enkel opzicht tegen Hannibal's veteranen opgewassen. Hij weigerde dus om met Hannibal een gevecht aan te gaan, maar volgde hem steeds op den voet, verwoestte al het te velde staande koren, vernielde de wegen, viel kleine troepen-afdeelingen aan, en ondermijnde zoo het moreel van de Carthaagsche troepen door een hinderlijken en uiterst afmattenden guerilla-oorlog.

Deze manier van doen echter beviel niet aan de angstige massa, die een veilige schuilplaats gezocht had achter de muren van Rome. Zij wilden daden zien. Er moest iets geschieden en vlug ook. Een populaire held, Varro geheeten, zoo iemand die de heele stad rondgaat en aan iedereen vertelt dat hij de dingen veel beter zou kunnen doen dan die oude zeurpiet van een Fabius, dien „Draler", zooals men hem noemde, werd nu bij acclamatie door het volk tot opperbevelhebber gekozen. Maar in den slag bij Cannae, in het jaar 216, leed hij een ontzettende nederlaag, de vreeselijkste die in de Romeinsche geschiedenis staat opgeteekend. Meer dan 70.000 manschappen werden gedood. Hannibal was heer en meester over geheel Italië.

Hij marcheerde nu van het eene eind van het schiereiland naar het andere en proclameerde zichzelf tot bevrijder van het juk van Rome. Hij riep de verschillende provincies op, zich bij hem aan te sluiten in een oorlog tegen de moederstad. Toen droeg het wijze beleid van Rome wederom heerlijke vruchten. Met uitzondering van Capua en Syracuse bleven alle Italiaansche steden trouw aan Rome. Hannibal, de Bevrijder, zag zichzelf aldus geplaatst tegenover het volk wiens vriend hij voorgaf te zijn. Hij was ver weg van huis en de toestand werd voor hem allesbehalve pleizierig. Hij zond boden naar de stad Carthago en vroeg om versche hulptroepen en geldelijken steun. Maar helaas, Carthago kon hem geen van beide meer toezenden.

De Romeinen met hun enterbruggen beheerschten de zee. Hannibal moest zichzelf dus zien te helpen zoo goed en kwaad als 't ging. Hij ging door met de Romeinsche legers, die tegen

hem uitgezonden werden, te verslaan, maar het aantal van zijn eigen soldaten verminderde snel en de boerenbevolking van Italië wilde niets te maken hebben met deze zoogenaamde bevrijders.

Na vele jaren van voortdurende overwinningen zag Hannibal zichzelf ten slotte opgesloten en belegerd in het land, dat hij had willen veroveren. Eén oogenblik scheen de kans weer

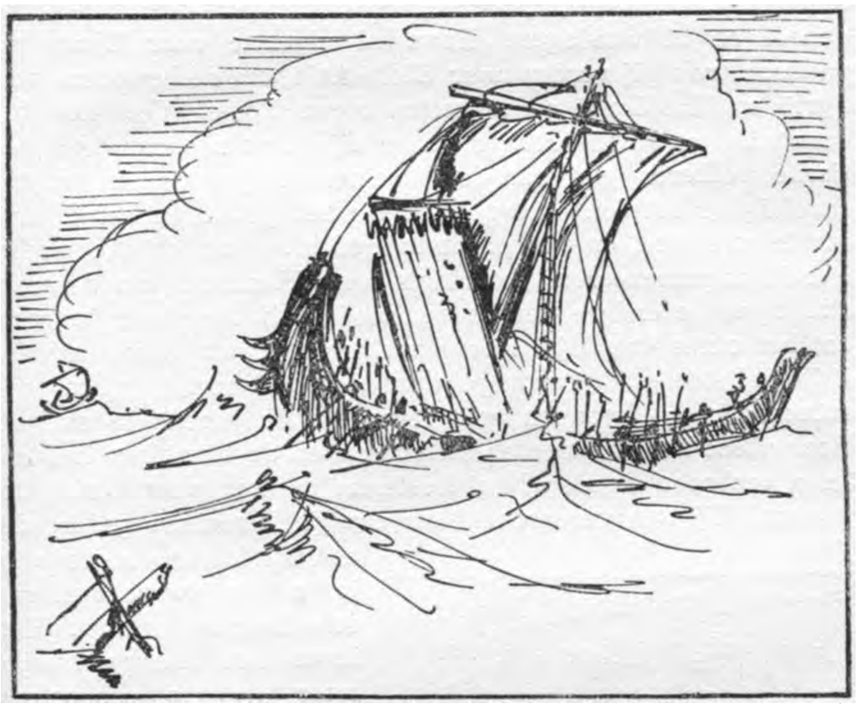

EEN ROMEINSCH OORLOGSSCHIP.

ten zijnen gunste te keeren. Hasdrubal, zijn broeder, had de Romeinsche legers in Spanje verslagen en was de Alpen overgetrokken om Hannibal te helpen. Hij zond boodschappers vooruit naar het Zuiden, om zijn komst te melden en aan zijn broer te vragen hem tegemoet te komen tot in de vlakte van den Tiber. Ongelukkigerwijze vielen deze boodschappers in handen van de Romeinen. Zoo wachtte Hannibal tevergeefs op nader nieuws — totdat op zekeren dag het hoofd van zijn broeder, netjes ingepakt, in zijn legerplaats gegooid werd,

waaruit hij maar al te wel kon begrijpen hoe het afgeloopen was met de laatste troepen, die Carthago had kunnen zenden.

Toen Hasdrubal verslagen was, slaagde de jonge Publius Scipio er gemakkelijk in om Spanje te veroveren, en vier jaar later stonden de Romeinen klaar voor den laatsten aanval op Carthago. Hannibal werd teruggeroepen; hij stak de zee weer over en trachtte de verdediging van zijn moederstad te organiseeren. In het jaar 202 werden de Carthagers toen bij Zama geheel en al verslagen. Hannibal vluchtte naar Tyrus en vandaar trok hij verder naar Klein-Azië, om de bewoners van Syrië en Macedonië op te zetten tegen Rome. Veel kon hij daar niet tot stand brengen, maar zijn stoken onder de Aziatische volkeren gaf aan de Romeinen de gewenschte verontschuldiging om den oorlog ook naar het gebied in het Oosten uit te strekken, en het grootste gedeelte van de Aegeïsche wereld te annexeeren. Inmiddels werd Hannibal van de eene stad naar de andere verdreven, zoodat hij ten slotte begreep dat het einde van zijn heerschzuchtigen droom gekomen was. Zijn geliefde stad Carthago was door den oorlog geheel geruïneerd en gedwongen een vernederenden vrede te sluiten. Haar vloot had zij moeten uitleveren en de Romeinen hadden haar verboden zonder hun toestemming ooit weer oorlog te voeren. Zij was veroordeeld om aan de Romeinen gedurende een eindelooze reeks van jaren een zware oorlogsschatting te betalen. Het leven kon hem geen hoop meer bieden op een betere toekomst. In het jaar 190 v. Chr. nam Hannibal vergif in en maakte zoo een einde aan zijn leven.

DOOD VAN HANNIBAL.

40 jaar later begonnen de Romeinen een laatsten oorlog met Carthago om deze stad geheel ten onder te brengen. Drie jaar lang boden de bewoners van de oude Phoenicische kolonie

wanhopigen weerstand aan de overmacht van de nieuwe republiek. Honger dwong hen ten slotte tot overgave. De weinige mannen en vrouwen, die het beleg overleefden, werden verkocht als slaven; de stad zelf werd in brand gestoken. Gedurende twee weken laaiden de vlammen hoog op van de eenmaal zoo trotsche paleizen, pakhuizen en arsenalen. Een vreeselijke vloek werd daarop uitgesproken over de ruïnes van Carthago — een hoop smeulende asch — en de Romeinsche legioenen keerden terug naar Rome om hun overwinning te vieren.

In de 10 eeuwen, die nu volgden, bleef de Middellandsche zee Europeesch gebied. Maar nauwelijks was het Romeinsche rijk te gronde gegaan of Azië trachtte opnieuw haar heerschappij uit te strekken over deze belangrijke binnenzee. Doch hierop komen wij later vanzelf terug als ik aan de geschiedenis van Mohammed toe ben.

23. ROME'S MACHT

HOE HET ROMEINSCHE WERELDRIJK EIGENLIJK „BIJ TOEVAL" ONTSTOND.

Het Romeinsche wereldrijk dankt zijn ontstaan eigenlijk aan een toevalligen samenloop van omstandigheden. Niemand beoogde zooiets; het kwam vanzelf. Geen enkele beroemde generaal of staatsman of boef was ooit opgestaan en had gezegd: „Vrienden, Burgers van Rome, wij moeten een wereldrijk stichten. Volgt mij allen en te zamen zullen wij al het land veroveren van de zuilen van Heracles tot aan het Taurus-gebergte."

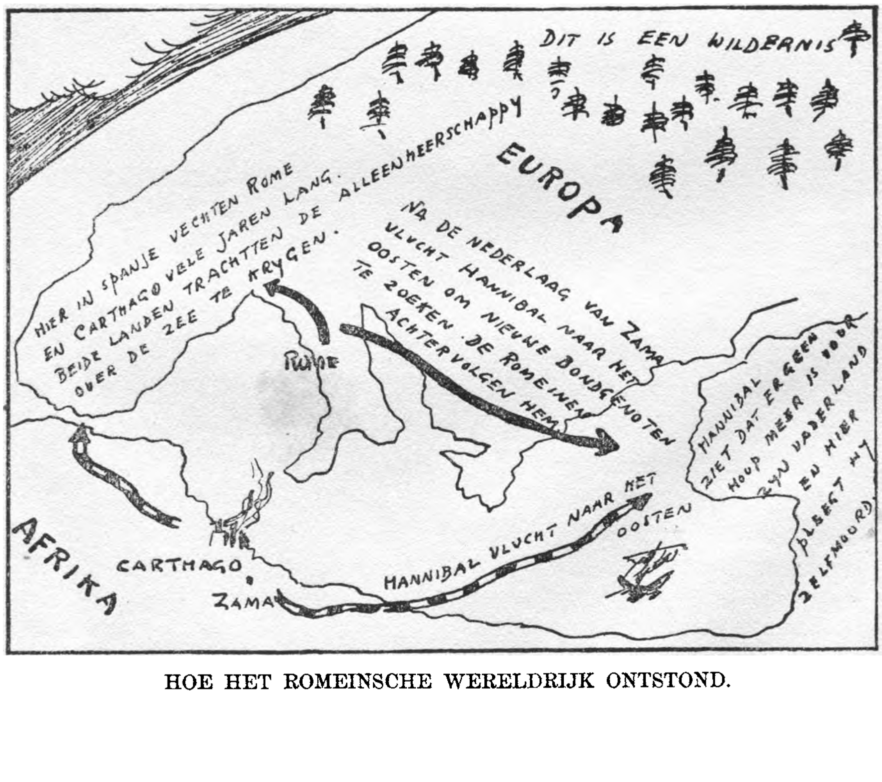

HOE HET ROMEINSCHE WERELDRIJK ONTSTOND.

Rome heeft in den loop der tijden ongetwijfeld vele beroemde generaals voortgebracht en veel uitstekende staatslieden en ook veel boeven; de Romeinsche legers vochten over de geheele wereld. Maar het ontstaan van het Romeinsche wereldrijk geschiedde toch zonder een van te voren wel-overdacht plan. De gemiddelde Romein was een burger van de gewone soort. Hij moest niets hebben van theorieën over staatsbestuur. Wanneer iemand begon te oreeren over de „noodzakelijke uitbreiding van het Romeinsche rijk oostwaarts", dan verliet hij haastig het Forum. Hij ging wel is waar voort met het veroveren van het eene land na het andere, maar dat kwam alleen omdat de omstandigheden hem daartoe dwongen. Hij werd niet gedreven door heerschzucht of door hebzucht. Krachtens natuur en aanleg beide was hij een echte boer, die geen grooter verlangen had dan rustig op zijn stukje land te blijven. Maar wanneer hij aangevallen werd dan was hij wel genoodzaakt zich te verdedigen. En toen zijn aartsvijand de zee overstak om in een ver verwijderd land hulp te gaan zoeken, toen marcheerde de geduldige Romein vele eentonige mijlen om dezen gevaarlijken vijand voor goed te verslaan. Nadat hij hierin geslaagd was, bleef hij er slechts achter om de nieuwveroverde provincies goed te beheeren en er een geregeld bestuur in te voeren, opdat zij niet in handen zouden vallen van rondzwervende barbaren en zoo weer een bedreiging zouden vormen voor de veiligheid van het Romeinsche rijk. Het klinkt misschien wel een beetje ingewikkeld, maar toch was het voor de menschen van dien tijd een heel eenvoudige zaak, zooals ge terstond zult zien.

In het vorige hoofdstuk is verteld hoe Scipio in het jaar 203 v. Chr. de Afrikaansche zee was overgestoken, en den oorlog verplaatst had naar Afrika. Carthago had Hannibal teruggeroepen. Maar, slecht gesteund door zijn huursoldaten, was Hannibal bij Zama verslagen. De Romeinen hadden zijn uitlevering geëischt, doch Hannibal was erin geslaagd te ontvluchten naar het Oosten en daar de hulp te verkrijgen van de koningen van Macedonië en Syrië.

De heerschers van deze twee landen, die ontstaan waren uit het wereldrijk van Alexander den Grooten, beraamden toen juist een expeditie tegen Egypte. Zij koesterden de hoop het

rijke Nijldal onder elkaar te kunnen verdeelen. De Koning van Egypte had hiervan gehoord en hij vroeg nu Rome om hem te helpen. Zoo was het tooneel dus opgezet voor een heele serie interessante complotten en listen. Maar de Romeinen, die absoluut geen fantasie hadden, lieten het gordijn weer vallen, voordat het spel nog goed en wel begonnen was! Hun legioenen maakten aan den twist kort en bondig een einde

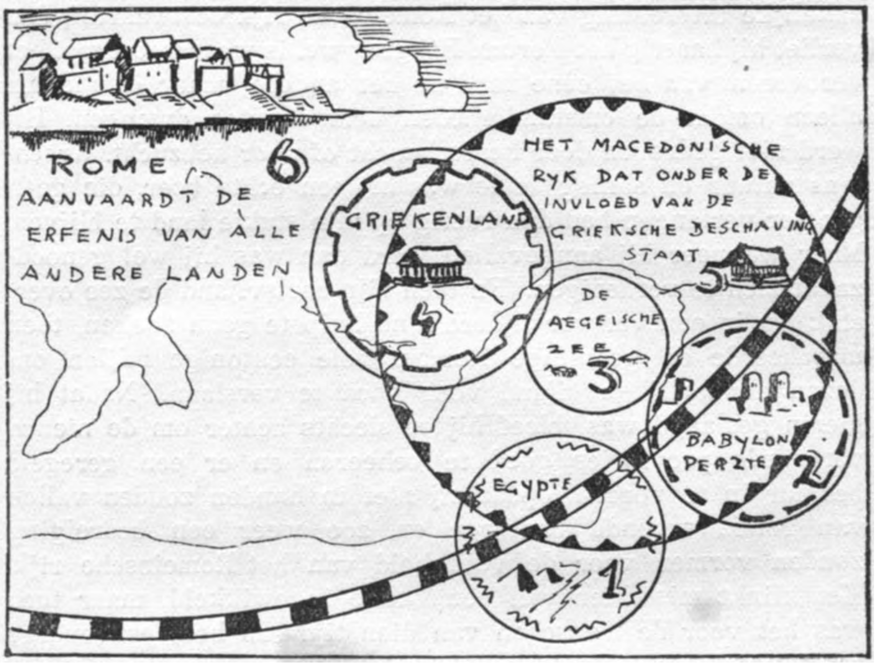

CIRKELGANG DER BESCHAVING VAN HET OOSTEN NAAR HET WESTEN.

door de zware Grieksche phalanx, die bij de Macedoniërs nog steeds in gebruik was, geheel en al te verslaan. Dit gebeurde in het jaar 197 v. Chr. in den slag bij Cynoscephalae of wel „de Hondshoofden", in Midden-Thessalië.

De Romeinen marcheerden vervolgens zuidwaarts naar Attica en deelden aan de Grieken mede dat zij gekomen waren om hen te bevrijden van het Macedonische juk. De Grieken, die niets geleerd hadden in de jaren van hun onderwerping, gebruikten hun nieuwe vrijheid op een allerongelukkigste

ROME.

wijze. Al de kleine stad-staatjes begonnen terstond weer onderling te twisten, zooals zij dat in vroeger dagen ook gedaan hadden. De Romeinen, die niet veel begrip hadden van, en nog minder bewondering voor deze domme kibbelpartijen van een volk, dat zij in den grond van hun hart verachtten, toonden eerst veel geduld; maar toen zij ten slotte deze eindelooze oneenigheden moede waren, deden zij een inval in Griekenland, verbrandden Corinthe en zonden een Romeinsch stadhouder naar Athene om deze onhandelbare provincie te regeeren. Aldus werden Macedonië en Griekenland bufferstaten ter bescherming van het Romeinsche rijk op de Oostgrens.

Intusschen heerschte aan den anderen kant van den Hellespont in het koninkrijk Syrië de machtige Antiochus III, wiens rijk zich uitstrekte over een groot gebied. Deze had een willig oor geleend aan zijn voornamen gast Hannibal, toen deze hem was komen uitleggen hoe makkelijk het zou zijn om een inval in Italië te doen en de stad Rome te verwoesten.

Lucius Scipio, een broeder van dien Scipio die Hannibal en zijn Carthagers in Afrika bij Zama verslagen had, werd nu naar Klein-Azië gezonden. Hij vernietigde de legers van den Syrischen koning bij Magnesia in het jaar 190 v. Chr. Kort daarna werd Antiochus door zijn eigen volk op wreede wijze ter dood gebracht. Klein-Azië kwam onder Romeinsch protectoraat en de kleine stadsrepubliek van Rome beheerschte nu bijna al de landen rondom de Middellandsche zee.

24. HET ROMEINSCHE KEIZERRIJK

HOE UIT DE ROMEINSCHE REPUBLIEK NA EEUWEN VAN ONRUST EN STRIJD EEN KEIZERRIJK ONTSTOND.

Toen de Romeinsche legioenen terugkeerden van hun roemrijke overwinningstochten, werden zij met grooten jubel ontvangen. Maar helaas, deze onverwachte glorie maakte het land niet gelukkiger! Integendeel, de eindelooze veldtochten hadden de boeren aan den rand van den ondergang gebracht, omdat zij gedwongen waren geweest voortdurend een werkzaam aandeel te nemen aan deze uitbreiding van het rijk. Ook hadden succesvolle generaals en hun aanhang veel te veel macht gekregen. Zij hadden deze oorlogen ten eigen bate weten te gebruiken, door afpersingen op groote schaal.

De oude Romeinsche Republiek was steeds prat gegaan op den eenvoud van haar beroemde mannen. De nieuwe Republiek schaamde zich voor de havelooze kleeren en de hooge principes, die het kenmerk waren geweest van goed fatsoen in de dagen van hun grootvaders. Het werd een land van enkele rijke personen, geregeerd door enkele rijke personen, ten bate van enkele rijke personen. Hierdoor was het ten ondergang gedoemd, zooals ik nu zal gaan vertellen.

In minder dan anderhalve eeuw was Rome feitelijk meesteres geworden van al de landen rondom de Middellandsche zee. In vroeger tijd verloor een krijgsgevangene altijd zijn vrijheid en werd slaaf. De Romeinen zetten in den oorlog alle medelijden opzij en toonden geen genade voor hun overwonnen vijand. Na den val van Carthago werden de Carthaagsche vrouwen en kinderen tegelijk met hun slaven verkocht, en een gelijk lot stond de vele weerspannige bewoners van Macedonië, Spanje en Syrië te wachten, toen zij het waagden in opstand te komen tegen de Romeinsche overmacht.

2000 jaar geleden was een slaaf niet veel meer dan een machine. Tegenwoordig belegt een rijk man zijn geld in fabrieken of in zaken, maar de rijke menschen in Rome (senatoren, generaals, O-Wers) staken hun geld in land en in slaven. Het land kochten zij of namen zij in de nieuw-veroverde provincies, de slaven kochten zij op de markt, waar zij maar het goedkoopst te krijgen waren. Gedurende de derde en tweede eeuw vóór Christus was er op deze markt bijna voortdurend overvloedig aanbod; als gevolg daarvan lieten de groot-grondbezitters hun slaven werken tot zij op het land dood neervielen. Dan kochten zij maar weer nieuwe Corinthische of Carthaagsche krijgsgevangenen op de naastbijzijnde markt.

Laten wij nu eens zien wat het lot was van den vrijgeboren Romeinschen boer. Hij had zijn plicht jegens Rome gedaan, hij had voor haar gevochten in eindelooze oorlogen, zonder zich te beklagen. Maar toen hij weer thuiskwam na 10, 15 of 20 jaar, was zijn land geheel bedekt met onkruid en zijn gezin totaal geruïneerd. Hij voelde zich echter sterk en gezond, en was bereid opnieuw te beginnen. Hij ging weer ploegen en zaaien en wachtte op den oogst. Toen bracht hij het koren naar de markt tegelijk met zijn vee en zijn kippen, om tot zijn schrik te bemerken dat de groot-grondbezitters, die hun groote landerijen door slaven lieten bewerken, hun waren veel goedkooper konden aanbieden dan hij. Eén of twee jaren probeerde hij hier tegen op te tornen, maar toen moest hij het in wanhoop opgeven. De naastbijzijnde stad was nu zijn eenig toevluchtsoord. Weliswaar was hij daar even hongerig als vroeger op het land, maar hij deelde nu althans dat lot met duizend anderen, die eveneens hun landerijen in den steek hadden moeten laten. Al deze menschen hokten bij elkaar in de vunzige achterbuurten van de groote steden. Maar al te veel kans was er dat zij daar de een of andere vreeselijke ziekte opliepen en ellendig omkwamen. Dit werkte hun ontevredenheid nog meer in de hand. Zij hadden toch hun leven veil gehad voor hun land; was dit nu hun belooning? Gretig luisterden zij steeds naar al degenen die de algemeene ontevredenheid wisten uit te buiten tot hun eigen voordeel. Zij lieten zich door hen opzweepen tot haat en afgunst. Zoodoende werd deze groote massa weldra een geweldige bedreiging voor de veiligheid van den staat.

Maar de klasse van de nieuwe rijken haalde voor dit alles haar schouders op. „Wij hebben een leger en wij hebben politie," zeiden zij, „daarmee zullen wij het schuim wel in bedwang houden." Zij verschansten zich achter de muren van hun uitgestrekte villa's, verzorgden hun mooie tuinen en lazen de gedichten van een zekeren Homerus, welke een Grieksche slaaf onlangs vertaald had in zoet vloeiende Latijnsche hexameters.

In enkele families echter hield men de oude traditie van onbaatzuchtige toewijding aan de belangen van het gemeenebest nog hoog. Cornelia, de dochter van Scipio Africanus, was in het huwelijk getreden met een Romein, genaamd Gracchus. Zij had twee zonen, Tiberius en Gaius. Toen de jongens groot werden, gingen zij in de politiek en trachtten een aantal hoognoodige verbeteringen tot stand te brengen. Een volkstelling had aangetoond dat het grootste gedeelte van het land op het Apennijnsche schiereiland in bezit was van niet meer dan 2000 adellijke families. Tiberius Gracchus, tot volkstribuun gekozen, probeerde nu de vrije burgers te helpen. Hij stelde twee oude wetten weer in werking, waarbij was bepaald hoeveel grond één enkele persoon hoogstens in bezit mocht hebben. Op deze wijze hoopte hij de oude klasse van kleine onafhankelijke boeren weer te kunnen doen herleven. Zijn tegenstanders, de nieuwe rijken, noemden hem een roover en een vijand van den staat. Er ontstond een straatoproer. Een groep ongure kerels werd gehuurd om den populairen tribuun te dooden. Tiberius Gracchus werd aangevallen toen hij zich naar de volksvergadering begaf en zonder veel omhaal neergesabeld. Tien jaar later trachtte zijn broeder Gaius opnieuw hervormingen voor het volk tot stand te brengen tegen den uitdrukkelijken wensch in van één sterk bevoorrechte klasse. Hij diende een wet in waarvan de bedoeling was de arme boerenbevolking te helpen. Helaas werd dit beoogde doel geenszins bereikt, veeleer was het gevolg dat het grootste gedeelte van de Romeinsche burgers nu beroeps-bedelaars werden.

Hij stichtte voorts kolonies van arme burgers in veraf gelegen deelen van het rijk, waar deze nieuw grondbezit zouden kunnen krijgen, maar deze nederzettingen slaagden er niet in het goede soort menschen tot zich te trekken. Voordat Gaius

Gracchus nog meer onheil kon stichten werd ook hij vermoord, en zijn volgelingen werden of ter dood gebracht of verbannen.

Deze twee eerste hervormers waren in elk opzicht fatsoenlijke burgers geweest, echte gentlemen. De twee die nu volgden waren van een geheel ander slag. Het waren beroepssoldaten. De eene heette Marius, de andere Sulla. Beiden bezaten een grooten aanhang. Sulla was de leider van de grootgrondbezitters, Marius de beroemde overwinnaar op de Cimbren en Teutonen. Hij had deze gevaarlijke volkeren in een grooten slag aan den voet van de Alpen geheel vernietigd en was daarna de volksheld van de onteigende vrije burgers geworden.

Nu gebeurde het in het jaar 88 v. Chr. dat de Senaat van Rome in groote verwarring werd gebracht door allerlei geruchten, die uit Azië kwamen. Mithridates, de koning van een groot land aan den oever van de Zwarte zee, die van moederszijde nog van de Grieken afstamde, had de mogelijkheid ingezien om een tweede Alexandrijnsch wereldrijk te stichten. Hij begon zijn veldtocht voor deze wereldheerschappij met een moord op alle Romeinsche burgers die in Klein-Azië waren, mannen, vrouwen en kinderen. Een dergelijke daad beteekende natuurlijk oorlog. De Senaat rustte een leger uit tegen den koning van Pontus om hem te straffen voor zijn misdaad. Maar wie moest de opperbevelhebber in dezen oorlog zijn? Dat was de groote vraag, die alle gemoederen bezighield. „Sulla," zei de Senaat, „want hij is onze consul." „Marius," zei de volksmenigte, „want hij is nu vijf jaar achtereen consul geweest en hij is de kampioen voor onze rechten." Hebben is hebben en krijgen is de kunst! Sulla had toevallig het commando over een leger. Hij schoof Marius zonder meer opzij en trok oostwaarts om Mithridates te gaan verslaan. Marius vluchtte naar Afrika en wachtte daar tot hij vernomen had dat Sulla overgestoken was naar Azië. Toen keerde hij naar Italië terug, verzamelde een groote hoop malcontenten om zich heen, marcheerde naar Rome en nam de stad met zijn beroepsstraatroovers in. Vijf dagen en vijf nachten bracht hij nu door met een massamoord op zijn vijanden, de senaatspartij. Zelf werd hij tot consul gekozen en stierf toen zooals te verwachten was ten gevolge van de opwinding der laatste veertien dagen.

Vier jaren van groote verwarring volgden. Toen liet Sulla, nadat hij Mithridates verslagen had, weten dat hij gereed stond om naar Rome terug te keeren, en de oude rekening met zijn tegenstanders te vereffenen. Men behoefde er niet aan te twijfelen dat hij woord zou houden. Zoo geschiedde ook. Weken achtereen waren zijn soldaten bezig om hun medeburgers, die verdacht werden van democratische neigingen, ter dood te brengen. Op een zekeren dag kregen zij een jongeman in handen, die men meermalen in gezelschap van Marius gezien had. Zij wilden hem juist op gaan hangen, toen iemand tusschenbeide kwam. „Deze kerel is nog te jong", zeide hij en zoo liet men hem los. Zijn naam was Julius Caesar; wij zullen weldra meer van hem hooren.

Wat Sulla betreft, hij werd „Dictator", hetgeen zooveel beteekent als absoluut alleenheerscher over alle Romeinsche bezittingen. Hij bestuurde Rome gedurende vier jaren en stierf toen rustig op zijn bed, nadat hij het laatste jaar van zijn leven had doorgebracht genietend van het kalme buitenleven, zooals de gewoonte was van zoovele Romeinen, die hun leven lang niets anders hadden gedaan dan hun medemenschen te dooden.

Maar de omstandigheden werden er niet beter op; integendeel, zij werden hoe langer hoe slechter. Een andere generaal, Gnaeus Pompejus, een intieme vriend van Sulla, trok nu naar het Oosten om den oorlog tegen Mithridates, die nog altijd onrust veroorzaakte, te hernieuwen. Hij dreef dezen energieken potentaat terug tot in de bergen, waar Mithridates eindelijk vergif nam en zichzelf doodde, wel wetende welk lot hem te wachten stond indien hij levend in handen van de Romeinen viel. Vervolgens herstelde hij het Romeinsch gezag over Syrië, verwoestte Jeruzalem, zwierf rond door West-Azië, trachtte den ouden droom van Alexander den Grooten weer te doen herleven en keerde eindelijk in het jaar 62 naar Rome terug, met een dozijn schepen vol verslagen koningen en prinsen en generaals, die gedwongen werden om mee te marcheeren in den triomftocht van dezen geweldig populairen Romein, die aan de stad bij zijn terugkeer uit den krijgsbuit een koninklijk geschenk kon aanbieden van meer dan honderd millioen gulden.

Het was intusschen wel noodzakelijk gebleken dat een krachtig persoon in Rome de leiding nam. Slechts een paar maanden vroeger was de stad in handen gevallen van een jongen aristocraat, een losbol, die voor niets deugde, Catilina genaamd. Deze had al zijn geld verspeeld en hoopte nu zijn beurs weer te kunnen vullen door een kleine revolutie. Cicero, een scherpzinnig rechtsgeleerde, had het complot echter ont-

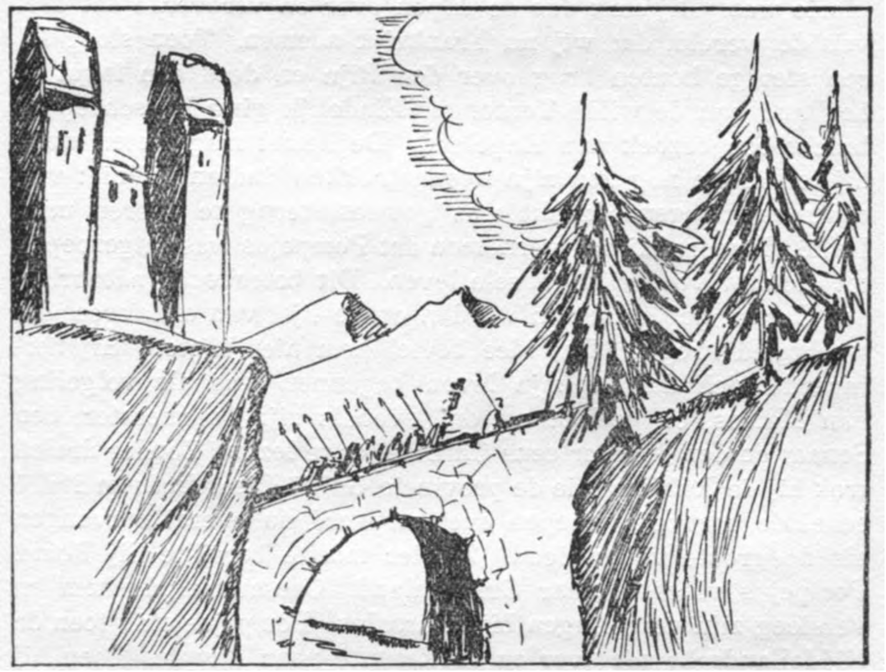

CAESAR MARCHEERT NAAR 'T WESTEN.

dekt, den Senaat gewaarschuwd en Catilina gedwongen om te vluchten. Maar daar waren andere jongemenschen met soortgelijke neigingen en het was geen tijd voor rustig praten, er moest gehandeld worden.

Pompejus organiseerde nu een driemanschap dat het staatsbestuur in handen zou nemen. Hij werd de leider van dit „comité van werkzaamheid". Gaius Julius Caesar, die inmiddels eenigen naam gemaakt had als stadhouder van Spanje, was de tweede, terwijl hij als derde er bij nam iemand van

minder belang, Crassus geheeten. Hij was alleen uitgenoodigd om zitting te nemen van wege zijn rijkdom, die hij bijeenverzameld had door een voorspoedigen handel in oorlogsmateriaal. Kort daarop ondernam hij een veldtocht tegen de Parthen, waarbij hij den dood vond.

Wat Caesar betreft, hij was verreweg de bekwaamste van de drie en hij merkte weldra dat alles wat hij nog noodig had om een populaire held te worden, een beetje militaire glorie was. Hij stak dus de Alpen over en veroverde dat deel van de wereld, dat wij nu Frankrijk noemen. Toen sloeg hij een stevige houten brug over den Rijn en deed een inval in het land van de wilde Teutonen. Eindelijk ging hij scheep en bracht een bezoek aan Engeland. De hemel mag weten waar hij ten slotte nog zou zijn heengetrokken, indien hij niet vrij onverwachts genoodzaakt was geweest terug te keeren naar Italië. Immers hij had vernomen dat Pompejus was uitgeroepen tot dictator voor zijn geheele leven. Dit beteekende natuurlijk dat Caesar geplaatst zou worden op de lijst van officieren, die wachtgeld kregen. Dat idee beviel hem niet bijster. Hij herinnerde zich dat hij zijn leven begonnen was als volgeling van Marius, en besloot nu om, evenals zijn leermeester, den Senaat en den dictator eens flink de les te lezen. Zonder dralen trok hij de Rubicon, die de provincie Gallië-Cisalpina van Italië scheidde, met zijn troepen over en werd nu overal ontvangen als de groote volksvriend. Zonder moeite bereikte hij Rome. Pompejus vluchtte naar Griekenland. Caesar volgde hem en versloeg zijn volgelingen bij Pharsalus. Pompejus stak toen de Middellandsche zee over en ontvluchtte naar Egypte. Toen hij daar landde werd hij echter vermoord op bevel van den jongen koning Ptolemeus. Een paar dagen later kwam ook Caesar daar aan, die echter spoedig bemerkte dat hij in een val geloopen was. Zoowel de Egyptenaren als het Romeinsche garnizoen, dat trouw gebleven was aan Pompejus, deden een aanval op zijn legerkamp.

Maar het geluk was met Caesar. Hij slaagde erin de Egyptische vloot in brand te steken. Toevallig vielen de vonken van de brandende schepen op het dak van de beroemde bibliotheek van Alexandria, die dicht bij de kade lag en verwoestten deze geheel en al. Toen viel hij het Egyptische leger

aan, dreef de soldaten in den Nijl, doodde Ptolemeus en richtte een nieuw bestuur in onder Cleopatra, de zuster van den laatsten koning. Juist op dat oogenblik kreeg hij bericht dat Pharnaces, de zoon en erfgenaam van Mithridates, een nieuwen oorlog begonnen was. Caesar trok noordwaarts, versloeg Pharnaces in een oorlog, die vijf dagen duurde, zond bericht van zijn overwinning naar Rome in de beroemde woorden: „veni, vidi, vici" (welke beteekenen: „Ik kwam, ik zag, ik overwon") en ging toen weer naar Egypte, waar hij geweldig verliefd werd op Cleopatra, die hem naar Rome volgde, toen hij daarheen terugkeerde om er het bestuur in handen te nemen, in het jaar 46. Hij marcheerde eerst aan het hoofd van niet minder dan vier triomfoptochten de stad binnen, want hij had in vier verschillende veldtochten de overwinning behaald.

Toen Caesar vervolgens in den Senaat verscheen om verslag te doen van zijn krijgsbedrijven, begroette men hem plechtig als dictator voor tien jaren. Dit bleek later een fataal besluit!

De nieuwe dictator toog nu aan het werk om in den Romeinschen staat de noodige hervormingen aan te brengen. Hij maakte het ook voor de vrije burgers mogelijk om lid van den Senaat te worden. De rechten van het burgerschap kende hij ook toe aan de bewoners van ver afgelegen steden, zooals geschied was in de eerste dagen van de Romeinsche geschiedenis. Hij stond aan buitenlanders toe om invloed uit te oefenen op het staatsbestuur. Hij hervormde de administratie van de ver verwijderde provincies, welke een aantal aristocratische families zoo langzamerhand waren gaan beschouwen als hun particuliere bezitting. Kortom, hij nam vele maatregelen ten bate van de groote massa van het volk. Hierdoor echter maakte hij zich door en door gehaat bij de oude adellijken. Een twintigtal jonge aristocraten vormden een samenzwering „om de republiek te redden". Den 15en Maart (volgens de nieuwe kalender, die Caesar uit Egypte had ingevoerd) werd Caesar vermoord toen hij den Senaat binnentrad. Wederom was Rome zonder meester.

Er waren twee personen, die nu trachtten de traditie van Caesar's glorie voort te zetten. Eén was Antonius, zijn vroegere secretaris, de andere Octavianus, Caesar's achterneef en erf-

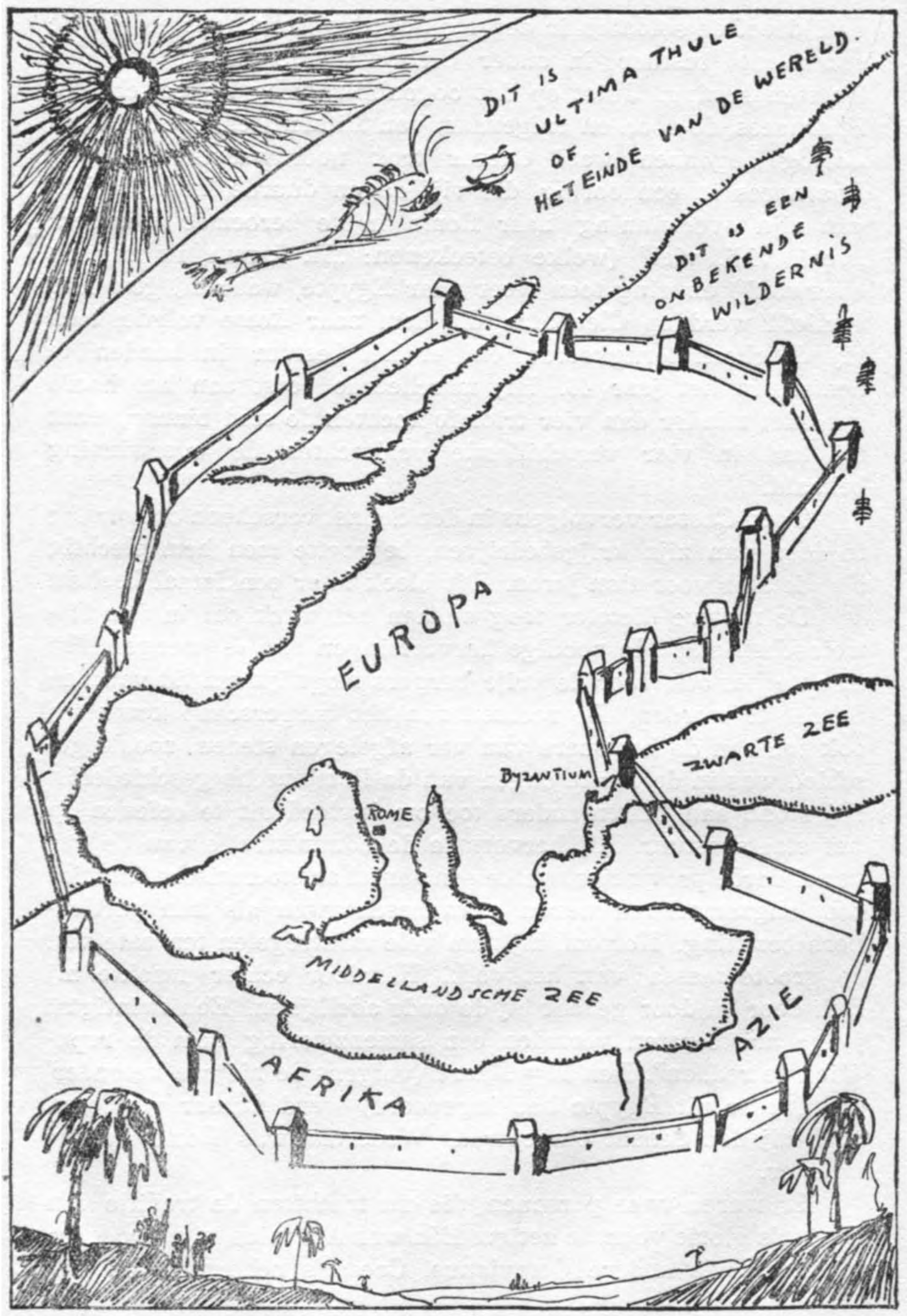

HET GROOTE ROMEINSCHE KEIZERRIJK.

genaam van al zijn bezittingen. Octavianus bleef in Rome, maar Antonius ging naar Egypte om dichtbij Cleopatra te zijn, die hem al te veel had weten te boeien, zooals met meer Romeinsche generaals het geval was geweest.

Een oorlog brak ten slotte tusschen deze beide mededingers uit. In den slag bij Actium werd Antonius door Octavianus verslagen. Antonius doodde zichzelf en liet Cleopatra alleen achter om den vijand tegemoet te treden. Zij deed haar uiterste best om Octavianus als derden Romeinschen heerscher onder haar macht te krijgen; toen zij zag dat zij er niet in kon slagen om eenigen indruk te maken op dezen trotschen aristocraat, doodde ook zij zichzelf en Egypte werd een Romeinsche provincie.

Wat Octavianus betreft, hij bleek een zeer verstandige jongeman te zijn; hij verviel niet in de fatale fout van zijn beroemden oom. Hij wist maar al te goed hoezeer het volk schichtig wordt door groote woorden. Daarom was hij zeer bescheiden in zijn eischen, toen hij als overwinnaar naar Rome terugkeerde. Hij wilde niet tot dictator worden benoemd. Hij zou volkomen tevreden zijn met den titel van „EdelAchtbare". Maar toen de Senaat een paar dagen later hem aansprak met den naam „Augustus", „de Verhevene", had hij daar toch geen bezwaar tegen. Eenige jaren later noemde iedereen hem zonder meer Caesar, of wel Keizer, terwijl de soldaten, die eraan gewend waren om Octavianus te beschouwen als hun opperbevelhebber, steeds over hem spraken als hun „Imperator", uit welk woord later het Fransche „Empereur" is ontstaan.

De Romeinsche Republiek was een Keizerrijk geworden! Maar de gemiddelde Romein had dit nauwelijks bemerkt!

In het jaar 14 v. Chr. was zijn positie als onbeperkt heerscher over het Romeinsche volk zoo zeker geworden dat men hem zelfs Goddelijke eer ging bewijzen, zooals wel in het Oosten, maar nog nimmer in het Westen gebruik was geweest. En zijn opvolgers waren echte „Keizers", absolute monarchen over het grootste rijk dat de wereld nog ooit gezien had. Tot op zekere hoogte is deze ontwikkelingsgang zeer goed te begrijpen. De gewone burgers hadden meer dan genoeg van alle anarchie en wanorde der laatste eeuwen. Het kon hen niets schelen wie over hen heerschte, wanneer deze persoon

hun maar een kans gaf om rustig te leven, zonder den angst voor dagelijksche straatrumoeren. Octavianus gaf aan zijn onderdanen dezen vrede onafgebroken gedurende 40 jaar! Hij koesterde niet de begeerte om de grenzen van zijn rijk nog verder uit te breiden. In het jaar 9 v. Chr. had hij een inval in de wildernis van Noord-West-Europa, die door de Teutonen werd bewoond, beraamd. Maar Varrus, zijn generaal, was gedood met al zijn manschappen in het Teutoburgerwoud, en daarna hadden de Romeinen geen verdere pogingen gedaan om deze wilde volksstammen te beschaven.

Zij concentreerden nu hun krachten op het geweldige probleem der inwendige hervormingen; maar het was te laat om nog iets goeds tot stand te kunnen brengen. Twee eeuwen van revolutie en buitenlandsche oorlogen hadden telkens weer de bloem der jongemannen gedood, en de klasse van de vrije boeren totaal geruïneerd. Als gevolg daarvan was de slavenarbeid overal doorgedrongen, waartegen de vrije burgers niet meer konden concurreeren. De groote steden waren veranderd in bijenkorven, bevolkt door een groote massa paupers, en een onguur zootje van-het-land-weggeloopen boeren. Voorts was er een groote bureaucratie ontstaan, bekrompen ambtenaren, die geen behoorlijk salaris kregen en daarom wel gedwongen waren door allerlei bijbaantjes genoeg te verdienen om althans brood en kleeren te hebben voor hun gezinnen. Maar wat het ergste was, het volk was gewend geraakt aan geweld en aan bloedvergieten en aan het barbaarsch genoegen om medemenschen te zien lijden.

Uiterlijk leek de Romeinsche staat gedurende de eerste eeuw van onze jaartelling een schitterend politiek gebouw, zoo groot dat het rijk van Alexander den Grooten een van zijn kleinere provincies was geworden. Maar onder deze uitwendige dekmantel van glorie leefden millioenen en millioenen straatarme menschen, uitgeputte menschelijke wezens, die hun ellendig bestaan voortsleepten gelijk mieren die een nest hebben gebouwd onder een zwaren steen. Zij werkten ten bate van iemand anders, zij deelden hun voedsel met de dieren van het veld. Zij leefden in stallen. Zij stierven zonder hoop.

Men schreef het jaar 753 sinds de stichting van Rome. Gaius Julius Caesar Octavianus Augustus, zooals zijn offi-

cieele naam was, leefde in het schitterende paleis op den Latijnschen heuvel, voortdurend druk bezig met het bestuur over zijn uitgestrekte rijk.

Tegelijkertijd verzorgde in een klein dorpje ver weg in Syrië Maria, de vrouw van Josef den timmerman, haar kleinen jongen, die geboren was in een stal te Bethlehem.

Dit is een vreemde wereld.

Binnenkort zouden paleis en stal tegen elkaar in het strijdperk treden.

En de stal zou de overwinning wegdragen.

25. JOZUA VAN NAZARETH

HET VERHAAL VAN JOZUA UIT NAZARETH, DOOR DE GRIEKEN JEZUS GENAAMD.

In den herfst van het jaar 821 van de stad Rome, gelijkstaande met het jaar 68 van onze jaartelling, schreef Aesculapius Cultellus, een arts te Rome, aan zijn neef, die meegetrokken was met het leger naar Syrië, den volgenden brief:

„Mijn waarde Neef,

Een paar dagen geleden werd ik aan het ziekbed geroepen van een man genaamd Paulus. Het bleek mij dat hij Romeinsch burger was, van Joodsche afkomst, goed opgevoed en iemand van aangename manieren. Men had mij verteld dat hij in Rome vertoefde naar aanleiding van een rechtszaak, een hooger beroep van een der provinciale gerechtshoven in Caesarea of een dergelijke plaats in het Oostelijk gedeelte van de Middellandsche zee. Volgens de verhalen was hij een „wilde, woeste" kerel, die oproerige redevoeringen hield tegen het volk en tegen de wet. Maar wat ik aantrof was een zeer intelligente, eerlijke man.

Een vriend van mij, die langen tijd bij het leger in Klein-Azië was geweest, vertelt mij nu dat hij over hem wel eens heeft hooren praten in Ephese, waar hij had gesproken over een nieuwen, vreemden God. Ik vroeg aan mijn patiënt of dit waar was en of hij het volk had aangeraden op te staan en zich te verzetten tegen den wil van onzen geliefden keizer. Paulus antwoordde mij dat het Koninkrijk waarover hij gesproken had, niet van deze wereld was en hij voegde er allerlei vreemde dingen aan toe, geheel onbegrijpelijk, maar dit was zeker een gevolg van zijn koortstoestand.

Zijn geheele persoonlijkheid maakte een grooten indruk op mij, en het speet mij te hooren dat hij een paar dagen geleden gedood is op den weg die naar Ostia leidt. Daarom schrijf ik je dezen brief. Als je misschien nog eens in Jeruzalem komt dan moet je toch eens iets te weten trachten te komen van mijn vriend Paulus en den vreemden Joodschen Profeet, die naar het schijnt zijn leermeester geweest is. De slaven hier raken opgewonden over dezen zoogenaamden Messias en enkelen van hen, die openlijk over het nieuwe koninkrijk hebben gesproken (wat zij daarmede bedoelen is niet heel duidelijk) zijn gekruisigd. Ik zou toch wel eens willen weten wat er waar is van al deze geruchten, en blijf inmiddels, met hartelijke groeten,

je toegenegen Oom,
AESCULAPIUS CULTELLUS."

Zes weken later antwoordde zijn neef Gladius Ensa, Kapitein van het zevende regiment Gallische Infanterie, hem als volgt:

„Waarde Oom,

Ik heb Uw brief ontvangen en aan Uw verzoek voldaan. Twee weken geleden werd onze compagnie naar Jeruzalem gedirigeerd. Gedurende de laatste eeuw zijn daar vele revoluties geweest, en van de oude stad is dan ook niet heel veel over. Wij zijn hier nu sinds een maand en morgen marcheeren wij verder door naar Petra, waar eenige moeilijkheden zijn ontstaan door Arabische volksstammen. Ik zal nu dezen avond gebruiken om Uw vraag te beantwoorden, maar verwacht als 't U blieft van mij niet een al te uitvoerig rapport.

Ik heb gepraat met de meeste oude menschen in deze stad, maar slechts enkelen bleken in staat en bereid om mij betrouwbare inlichtingen te geven. Een paar dagen geleden kwam een marskramer in het kamp. Ik kocht wat van zijn olijven en vroeg hem of hij ooit gehoord had van den beroemden Messias, die op nog zoo jeugdigen leeftijd gedood was. Hij vertelde mij dat hij zich dat zeer duidelijk herinnerde, aangezien zijn Vader hem mee had genomen naar Golgotha, een heuvel buiten de stad gelegen, om hem de voltrekking van het vonnis te laten zien en

hem te wijzen hoe men handelde met de vijanden van de wet van het Joodsche volk. Hij gaf mij het adres op van een zekeren Josef, die een persoonlijke vriend van den Messias was geweest en ried mij aan zoo mogelijk naar hem toe te gaan, als ik er meer van wilde weten.

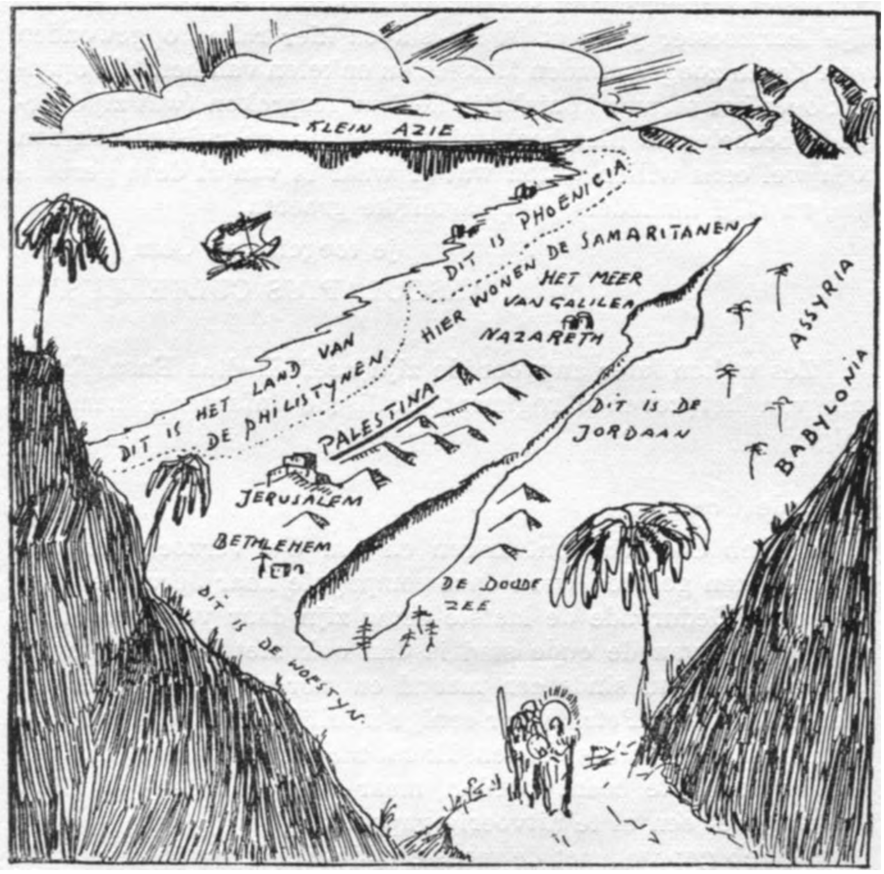

HET HEILIGE LAND.

Van morgen heb ik daarop een bezoek gebracht bij Josef. Dat bleek een heele oude man te zijn. Hij was vroeger visscher geweest aan een van de vele meren van dit land. Zijn geheugen was nog goed en van hem kreeg ik eindelijk een meer samenhangend verhaal van alles wat er gebeurd was gedurende de onrustige tijden vóór mijn geboorte.

Tiberius, onze groote en roemrijke keizer, regeerde nog en een officier, genaamd Pontius Pilatus, was stadhouder van Judaea en Samaria. Van dezen Pilatus wist Josef weinig te vertellen. Het schijnt dat hij een braaf ambtenaar is geweest, die een goede reputatie achter zich heeft gelaten als procurator van deze provincie. In het jaar 785 of 786 (precies herinnerde Josef het zich niet meer) was Pilatus naar Jeruzalem geroepen vanwege een oproer. Een zekere jonge man, de zoon van een timmerman uit Nazareth, beraamde, naar men zeide, een opstand tegen het Romeinsche gezag. Verwonderlijk genoeg hadden onze eigen bekwame officieren, die toch gewoonlijk van alles wel goed op de hoogte zijn, hiervan blijkbaar niets gehoord. Een onderzoek vond plaats, waarna men berichtte dat deze timmerman een uitnemend burger was en dat er geen enkele reden bestond om een proces tegen hem te beginnen. Maar de ouderwetsche leiders van de Joodsche geloovigen waren (altijd volgens Josef) geweldig afgunstig op zijn groote populariteit bij de massa van het armere volk. De Nazarener, zoo vertelden zij Pilatus, had openlijk verklaard dat een Griek of een Romein of zelfs een Philistijn, die maar oprecht en eerlijk trachtte te leven, even goed was als een Jood, die zijn dagen doorbracht met de studie van de oude wetten van Mozes. Het schijnt dat dit argument niet heel veel indruk op Pilatus heeft gemaakt, maar toen een volksoproer plaats vond bij den tempel en men Jezus trachtte te lynchen en zijn volgelingen te dooden, besloot hij den timmerman in verzekerde bewaring te stellen, en zijn leven te beveiligen.

Het schijnt dat hij de eigenlijke reden van den twist niet heeft kunnen begrijpen. Telkens wanneer de Joodsche priesters probeerden hun bezwaren uiteen te zetten, riepen zij maar „ketter" en „verraad" en raakten vreeselijk opgewonden. Eindelijk, (zoo vertelde Josef mij), had Pilatus dezen Jozua, (dat was de naam van den Nazarener maar de Grieken, die in dit deel van de wereld leven, noemen hem altijd Jezus) bij zich laten komen om hem eens persoonlijk te ondervragen. Hij heeft vele uren met hem gepraat. Hij vroeg hem naar zijn staatsgevaarlijke leerstellingen, die hij naar men vertelde aan den oever van het Galileesche meer verkondigd had. Maar Jezus antwoordde hem dat hij nooit iets te maken had gehad met politiek.

Het lichaam van de menschen interesseerde hem lang niet zooveel als hun ziel. Hij wilde dat allen hun medemenschen zouden beschouwen als hun broeders, en dat zij den eenigen God zouden liefhebben, die de Vader van alle levende wezens is.

Pilatus, die goed op de hoogte was van de leerstellingen der Stoicijnen en andere Grieksche filosophen, kon blijkbaar geen enkele oproerige gedachte ontdekken in wat Jezus te vertellen had. Volgens mijn zegsman deed hij nog een laatste poging om het leven van den vriendelijken profeet te redden. Hij hield de zaak slepende. Toen geraakte het Joodsche volk, opgezweept door de priesters, heelemaal in razernij. Nu waren er vroeger ook al heel wat oproeren in Jeruzalem geweest, en er waren maar weinig Romeinsche soldaten die bij het uitbreken van onlusten direct bij de hand zouden zijn. De toestand was dus critiek. Aan de Romeinsche autoriteiten in Caesarea werd voorts rapport uitgebracht dat Pilatus zelf ook al het oor had geleend aan de leerstellingen van den Nazarener. Verzoekschriften circuleerden overal door de stad dat Pilatus zou worden teruggeroepen, omdat hij een vijand van den Keizer was. Ge weet hoe onze stadhouders zeer strikte orders hebben om het uitbreken van een oproer in onze provincies in elk geval te voorkomen. Om bloedvergieten te vermijden had Pilatus toen eindelijk zijn gevangene Jozua prijsgegeven, die zich tot op 't laatst met groote waardigheid gedroeg en allen die hem haatten vergiffenis schonk. Hij werd gekruisigd te midden van het gejoel en het gelach van het gepeupel uit Jeruzalem.

Dit is wat Josef mij wist te vertellen, terwijl tranen langs zijn wangen stroomden. Ik gaf hem een goudstuk toen ik hem verliet, maar hij weigerde het en verzocht mij het te geven aan iemand, die armer was dan hijzelf. Ik deed hem ook nog enkele vragen over Uw vriend Paulus. Dezen had hij maar terloops gekend. Hij wist dat hij tentenmaker van beroep was, maar dat hij dit had opgegeven om de woorden van een liefhebbend en vergevend God te prediken, die zoo in elk opzicht verschilde van dien Jehovah, waarvan de Joodsche priesters ons altijd verhalen. Daarna had Paulus naar het schijnt groote reizen gemaakt in Klein-Azië en Griekenland, waar hij aan de slaven vertelde dat zij allen kinderen waren van eenzelfden liefhebbenden Vader en dat geluk hiernamaals allen wachtte, zoowel

rijk als arm, wanneer zij maar getracht hadden oprecht te leven en goed te doen aan hen, die lijden en ongelukkig zijn.

Ik hoop dat ik al Uw vragen zoo goed mogelijk heb beantwoord. Mij dunkt dat het heele verhaal nogal onschuldig is, zoover het de veiligheid van den Staat betreft. Maar wij Romeinen zijn nooit in staat geweest om het volk van deze provincie goed te begrijpen. Het spijt mij dat zij Uw vriend Paulus gedood hebben. Ik wenschte dat ik weer thuis was, en blijf als steeds,

Uw onderdanige Neef,

GLADIUS ENSA."

26. DE VAL VAN ROME

DE AVONDSCHEMERING VAN ROME.

De oude geschiedenisboeken geven als datum voor den ondergang van Rome het jaar 476, omdat toen de laatste keizer van den troon verdreven werd. Maar Rome, dat niet in één dag gebouwd was, ging ook niet zoo opeens te gronde. Het was een langdurig en slepend proces, dat zóó geleidelijk plaats vond dat de meeste Romeinen zich niet realiseerden hoe hun oude wereld ten einde liep. Zij klaagden vaak over de onrustige tijden. Zij waren ontevreden over de hooge prijzen van de levensmiddelen en over de lage loonen van de werklieden. Zij scholden op de rijke kooplieden die een monopolie hadden van graan en wol en goudgeld. Af en toe kwamen zij in opstand tegen een al te hebzuchtigen stadhouder. Maar de meerderheid van het volk at en dronk (zooveel als hun beurs ten minste toeliet) ging naar het theater (telkens wanneer zij een vrijkaartje konden krijgen voor een gladiatorengevecht) of stierf van honger in de achterbuurten van de groote steden, zonder er zich een oogenblik van bewust te zijn dat dit keizerrijk zichzelf had overleefd en reddeloos ten onder ging.

Hoe zouden zij ook iets hebben kunnen merken van dit dreigende gevaar? Uiterlijk was Rome één en al pracht en luister. Goed onderhouden heirwegen verbonden de verschillende provincies, de keizerlijke politie was waakzaam en toonde weinig medelijden voor struikroovers. De grens werd zorgvuldig bewaakt tegen invallen van wilde volksstammen, die, voor zoover men wist, de meeste streken in Noord-Europa bewoonden. De geheele wereld was schatplichtig aan de machtige stad Rome en een paar dozijn knappe koppen waren immers nacht en dag bezig om de fouten van het verleden te herstellen en de gelukkige tijden van de oude Republiek weer te doen herleven!

De dieper liggende oorzaken van het verval van den staat, waarvan ik in een vorig hoofdstuk een en ander heb verteld, werden door dit alles niet weggenomen en zoodoende was herstel onmogelijk.

Rome was eigenlijk van het begin af aan altijd een stadstaat geweest, juist zooals Athene en Corinthe en de andere stadstaatjes van het oude Hellas. Zij was in staat gebleken om haar macht uit te strekken over het Apennijnsche schiereiland. Maar te heerschen over de geheele beschaafde wereld bleek voor haar een politieke onmogelijkheid te zijn, iets wat slechts korten tijd kon voortduren. Haar jonge mannen waren gedood in eindelooze oorlogen. Haar boeren waren geruïneerd door den onafgebroken krijgsdienst en door zware belastingen. Zij werden òf beroepsbedelaars òf zij verhuurden zich aan de rijke groot-grondbezitters, die hun eten en een onderdak gaven in ruil voor hun diensten, en hen tot „lijfeigenen" maakten, van die ongelukkige menschelijke wezens, die noch slaaf noch vrije zijn, maar die deel uitmaken van het stuk land, waarop zij werken, net zooals de koeien en de boomen.

Het keizerrijk, de Staat, was nu het één en het al geworden. De gewone burger beteekende minder dan niets. Wat de slaven aangaat, zij hadden de woorden gehoord, die door een Paulus waren gesproken, en de boodschap die aan de wereld was gebracht door den timmermanszoon van Nazareth, was tot hen doorgedrongen. Zij geraakten niet in opstand tegen hun meesters, integendeel, zij hadden wel geleerd om zachtmoedig en verdraagzaam te zijn en zij gehoorzaamden aan degenen, die over hen gesteld waren. Maar zij hadden toch niet alle belangstelling verloren in de aangelegenheden dezer wereld, die hun zulk een ellendig verblijf bood. Zij waren bereid om den goeden strijd te strijden, opdat zij mochten ingaan in het Koninkrijk der Hemelen, maar zij waren niet bereid om zich als werktuigen te laten gebruiken in den krijg, alleen ten bate van een eerzuchtigen keizer, die, begeerig naar nieuwen roem, een buitenlandschen oorlog ondernam in het land van de Parthen, de Numidiërs of de Schotten.

Zoo werd de toestand hoe langer hoe erger, naarmate de eeuwen voorbijgingen. De eerste keizers hadden getracht de oude traditie hoog te houden, en eenzelfden invloed op hun on-

derdanen uit te oefenen als heel vroeger het „stamhoofd". Maar de keizers van de tweede en derde eeuw waren soldaten-keizers, die den oorlog als hun beroep beschouwden. Zij waren geheel afhankelijk van den goeden wil van hun lijfwacht, de zoogenaamde Praetorianen. Zij volgden elkaar op met angstwekkende snelheid, baanden zich door moord een weg naar het Paleis om ook weer door moord daaruit te verdwijnen, zoodra hun opvolgers rijk genoeg waren geworden om de soldaten van de lijfwacht om te koopen tot een nieuwen opstand.

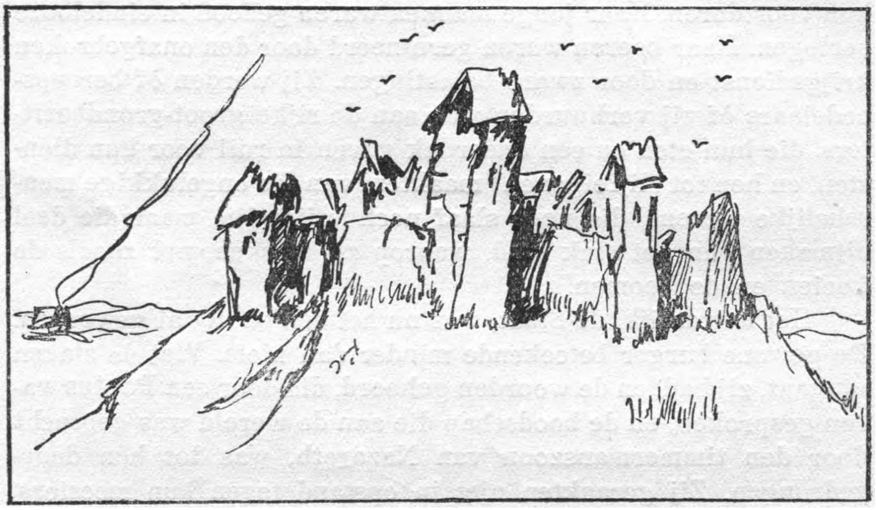

EEN ROMEINSCHE STAD NA EEN OVERVAL DER BARBAREN.

Ondertusschen hamerden de Barbaren op de poorten aan de Noordgrens. Aangezien er geen burgerlegers van Rome meer bestonden, die hun voortgang konden stuiten, moest men vreemde huurtroepen in dienst nemen om tegen den invaller te vechten. Waar deze vreemde soldaat hetzelfde bloed in zijn aderen voelde stroomen als zijn veronderstelden vijand, was hij, zooals men kon verwachten, tegen dezen in den strijd niet al te bloeddorstig gestemd. Ten slotte stond men bij wijze van proef aan een paar stammen toe om zich te vestigen binnen de grenzen van het Keizerrijk. Anderen volgden. Weldra klaagden deze stammen hevig over de hebzuchtige Romeinsche tollenaars, die hun laatste cent wegnamen als zij de belasting kwamen innen. Toen zij geen ge-

hoor op hun klachten kregen marcheerden zij regelrecht naar Rome en vroegen luide om te worden gehoord.

Door een en ander werd Rome een zeer onaangename Keizerlijke residentie. Constantijn de Groote, die regeerde van 323—337, zag daarom uit naar een nieuwe woonplaats en koos Byzantium, de groote toegangspoort voor den handel tusschen Europa en Azië. De stad werd herdoopt in Constantinopel en het heele hof toog oostwaarts. Toen keizer Theodosius in 395 stierf verdeelden zijn twee zonen het rijk onder elkaar om het geheel met meer succes te kunnen besturen. De oudste ging weer in Rome wonen en regeerde over het Westen, de jongste bleef in Constantinopel en werd heer en meester over het Oosten.

Toen volgde de vierde eeuw met zijn verschrikkelijke bezoeking van de Hunnen, die geheimzinnige Aziatische ruiters, die zich gedurende meer dan twee eeuwen wisten te handhaven in Noord-Europa en hun strooptocht van bloed en moord voortzetten totdat zij op de Catalaunische velden (bij Châlons-sur-Marne in Frankrijk) in het jaar 451 verslagen werden. Zoodra de Hunnen den Donau bereikt hadden, begonnen zij een zwaren druk uit te oefenen op de Gothen. De Gothen zagen zich nu genoodzaakt, wilden zij niet geheel ten onder gaan, om een inval in het Romeinsche gebied te doen. Keizer Valens trachtte hen tegen te houden, maar werd gedood bij Adrianopel in het jaar 378. 22 Jaar later, onder hun Koning Alarik, marcheerden deze zelfde West-Gothen naar het Westen en vielen Rome zelf aan. Zij plunderden de stad echter niet en verwoestten alleen enkele paleizen. Toen kwamen de Vandalen, die minder eerbied toonden voor de heilige tradities van de oude stad. Op hen volgden Bourgondiërs, toen de Oost-Gothen, daarna de Alemannen, vervolgens de Franken; er kwam geen eind aan de invallen. Rome was overgeleverd aan de genade en willekeur van den eersten den besten hebzuchtigen struikroover, die enkele volgelingen om zich heen wist te verzamelen!

In het jaar 402 vluchtte de Keizer naar Ravenna, een zeehaven, die stevig versterkt was. In deze stad geschiedde het dat Odoacer, de commandant van een regiment Germaansche huurtroepen, die de boerderijen van Italië onder elkaar wilden verdeelen, den laatsten Keizer van het West-Romeinsche Rijk, Romulus Augustus, dwong om afstand te doen van den troon. Dit

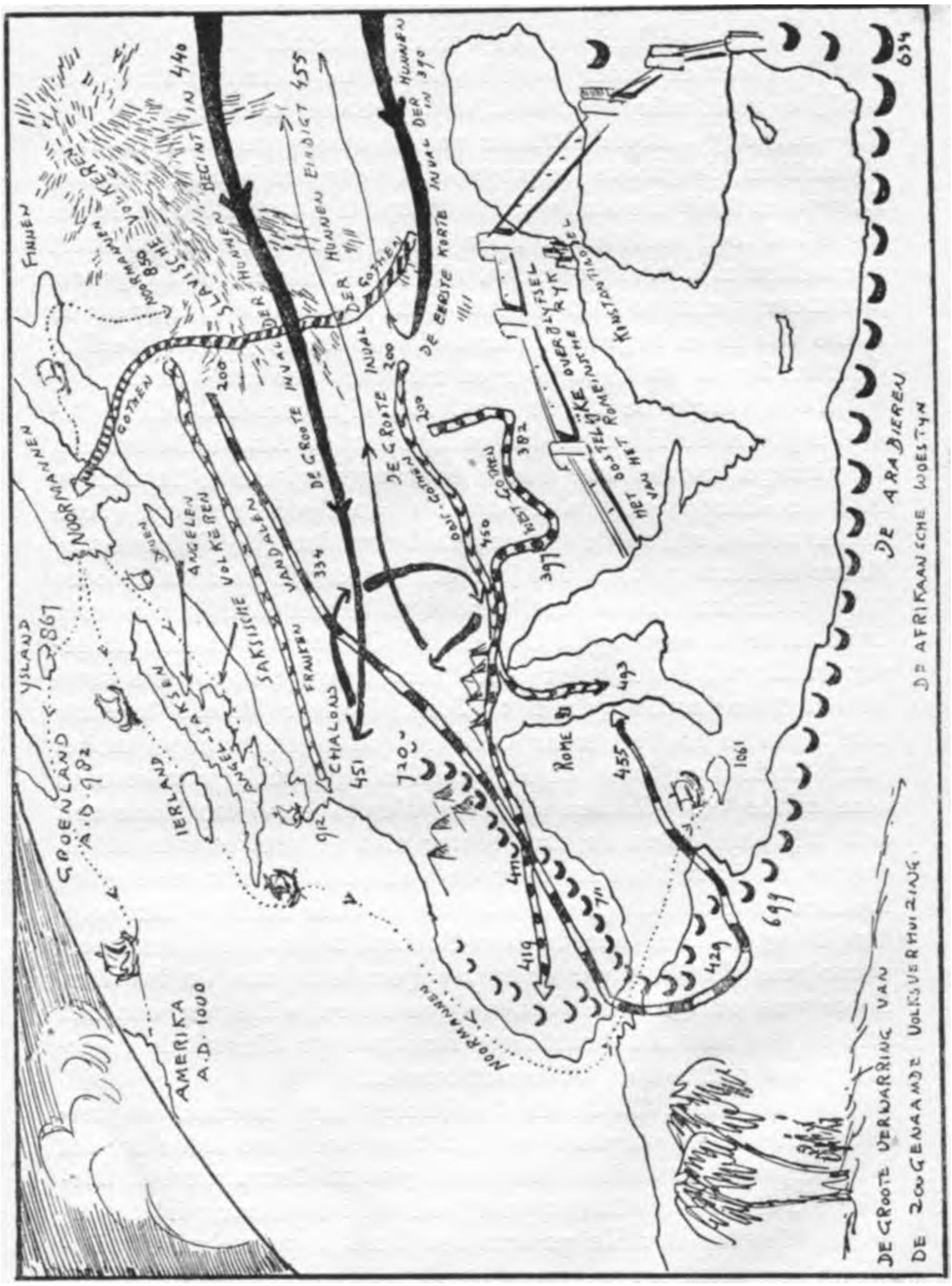

DE INVALLEN DER BARBAREN.

geschiedde in 476. Daarna riep hij zichzelf tot patriarch of wel heerscher over Rome uit. De Keizer van het Oosten, die het veel te druk had met zijn eigen zaken erkende hem en gedurende tien jaren heerschte Odoacer over het gebied dat overgebleven was van de westelijke provinciën.

Enkele jaren later deed Theodorik, Koning van de Oost-Gothen een inval in het nieuw gevormde patriciaat, nam Ravenna in, vermoordde Odoacer aan zijn eigen tafel en stichtte een Gothisch rijk op de ruïnes van het west-romeinsche rijk. Ook dit patriciaat had echter geen langdurig bestaan. In de zesde eeuw werd Italië overstroomd door een woeste horde Longobarden en Saksen en Slaven en Avaren, welke dit Gothische koninkrijk verwoestten en een nieuwen staat oprichtten, waarvan Pavia de hoofdstad werd.

Toen zonk de oude Keizerlijke hoofdstad eindelijk geheel weg in een staat van de uiterste verwaarloozing en wanhoop. De trotsche, oude paleizen waren telkens en telkens weer uitgeplunderd, de scholen waren verbrand, de leeraren waren van honger omgekomen, de rijke burgers waren van hun villa's verdreven, die nu bewoond waren door smerige en harige barbaren. De vroeger zoo wel verzorgde wegen waren geheel vervallen, de oude bruggen waren verdwenen, zoodat geregelde handel niet meer mogelijk was. De beschaving, het resultaat van duizende jaren geduldigen arbeid van de Egyptenaren, de Babyloniërs, de Grieken en de Romeinen, waardoor de menschheid hooger gerezen was dan zijn allereerste voorouders ooit hadden kunnen droomen, dreigde op het westelijk halfrond geheel ten onder te gaan.

Zeker, in het verre Oosten bleef Constantinopel nog bijna duizend jaar lang het middelpunt van een Keizerrijk, maar dit telde toch eigenlijk nauwelijks mee als deel van het Europeesche vasteland. Haar belangen lagen in het Oosten. Zij begon haar Westersche afkomst te vergeten. De Romeinsche taal moest langzamerhand wijken voor het Grieksch. Het Romeinsche schrift dankte men af; de Romeinsche wetten werden geschreven in Grieksche letters en toegepast door Grieksche rechters. De Keizer werd een Aziatisch despoot, aan wien men Goddelijke eer bewees, zooals dat geschied was met de Koningen van Thebe in het dal van den Nijl 3000 jaar vroeger. Toen zendelin-

gen van de Byzantijnsche kerk uitzagen naar een nieuw arbeidsveld, richtten zij hun schreden Oostwaarts en brachten de beschaving van Byzantium naar de uitgestrekte wildernissen van Rusland.

Wat het Westen betreft, de barbaren hadden daar vrij spel. Gedurende 4 eeuwen was moord en doodslag, brand en plundering hier aan de orde van den dag. Eén ding — — en ook maar één ding — — was 't dat Europa redde van algeheelen ondergang, van een terugkeer naar den tijd der holbewoners en der hyena's.

Dit éene was de kerk — — de kleine groep eenvoudige mannen en vrouwen, die sedert de laatste eeuwen er openlijk voor uitkwamen dat zij volgelingen wilden zijn van Jezus, den timmermanszoon uit Nazareth, die ter dood gebracht was om aan 't machtige Romeinsche Rijk de moeite te besparen van een straatoproer in een klein stadje ergens aan de Syrische grens.

27. DE OPKOMST VAN DE KERK

HOE ROME HET WERELDSCHE MIDDELPUNT WERD VOOR ALLE CHRISTENEN.

De ontwikkelde Romeinsche burger, die tijdens het Keizerrijk leefde, toonde nog maar matige belangstelling voor de goden van zijn voorvaders. Eenige keeren per jaar ging hij naar den tempel, doch dat deed hij meer uit gewoonte. Kalm zag hij toe wanneer het volk het een of andere godsdienstige feest vierde met een plechtigen optocht. Maar hij beschouwde de vereering en aanbidding van Jupiter, Minerva en Neptunus als iets heel onnoozels, een overblijfsel uit de donkere dagen van het begin van de republiek, dat van geen beteekenis meer was voor een man van dezen verlichten tijd, die de werken der Stoicijnen en Epicureeërs en andere groote wijsgeeren uit Athene had bestudeerd.

Door deze geesteshouding was de Romein in godsdienstzaken zeer verdraagzaam. Het gouvernement eischte dat alle volkeren, Romeinen zoowel als vreemdelingen, Grieken, Babyloniërs, Joden, een zekere uiterlijken eerbied zouden betoonen aan het beeld van den Keizer, dat immers in elken tempel stond; juist zooals het portret van onze Koningin in vrijwel elk openbaar gebouw te vinden is. Maar dit was (juist als bij ons) toch niet veel meer dan een uiterlijke vorm, zonder veel inhoud. In het algemeen gesproken kon iedereen in Rome ongestoord elke godheid vereeren en aanbidden, die hij maar wilde. Als gevolg daarvan was de stad vol van de wonderlijkste kleine tempels en synagogen, gewijd aan den eeredienst van de een of andere Egyptische, Afrikaansche of Aziatische godheid.

Toen de eerste discipelen van Jezus in Rome kwamen en daar hun nieuwe leer, volgens welke alle menschen broeders zijn, zonen van eenzelfden God, openlijk begonnen te verkon-

digen, liet men hen rustig hun gang gaan. De menschen op straat bleven staan luisteren. Rome, de hoofdstad van de wereld, was altijd vol van rondtrekkende predikers, die hun eigen „mysterie" verkondigden. De meesten van hen deden vooral een beroep op de materieele gevoelens van hun toehoorders; zij spiegelden gouden belooningen en eindelooze zaligheid voor aan degenen die zich wilden scharen onder de volgelingen van hun God. Weldra echter bemerkte de menigte op straat dat deze zoogenaamde Christenen (de volgelingen van Christus, d.w.z. de „Gezalfde") een geheel andere taal spraken. Rijkdom, eer en aanzien, dat alles liet hen blijkbaar koud. Maar zij prezen de heerlijke zegeningen aan van armoede, nederigheid en zelfverloochening. Dat waren nu niet bepaald de deugden waardoor Rome meesteres van de geheele wereld geworden was. Het werd heusch wel interessant eens te luisteren naar een „mysterie," waarbij in dagen van louter voorspoed en geluk verteld werd dat al deze wereldsche vreugde onmogelijk eenige blijvende zaligheid kon schenken.

Maar behalve dat hingen deze verkondigers van den Christelijken godsdienst ook huiveringwekkende tafereelen op van het lot dat hun te wachten stond, die weigerden te luisteren naar de woorden van den waren God. Het was altijd beter het zekere voor het onzekere te nemen. Natuurlijk bestonden de Romeinsche goden nog altijd, o ja, maar zouden zij wel machtig genoeg zijn om hun aanhangers te beschermen tegen deze nieuwe godheid, die uit het afgelegen Azië naar Rome gebracht was? Twijfel omtrent deze vraag was gerechtvaardigd. Men keerde terug om te luisteren naar de verdere uiteenzettingen over dit nieuwe geloof. Na een poos maakten zij ook persoonlijk kennis met de mannen en vrouwen, die het woord van Jezus predikten. Zij bemerkten weldra dat zij gansch anders waren dan de gewone Romeinsche priesters. Zij waren allen vreeselijk arm. Zij waren vriendelijk voor slaven en dieren. Zij trachtten niet rijkdom bijeen te zamelen, maar gaven al wat zij bezaten weg. Het voorbeeld van deze onbaatzuchtige levenswijze bracht vele Romeinen ertoe hun oude geloof op te geven. Zij sloten zich aan bij de kleine gemeenschappen van Christenen, die bijeenkwamen in de achterkamer van een particuliere woning of ergens in het open veld. En de tempels werden meer en meer verlaten.

Zoo ging het jaar aan jaar door en het aantal Christenen nam steeds toe. Presbyters of priesters (het oorspronkelijke Grieksche woord beteekent „oude man," „ouderling") werden gekozen om de belangen van deze kleine kerken te behartigen. Een bisschop stelde men aan het hoofd van alle kerk-gemeenten in éénzelfde provincie. Petrus, die Paulus naar Rome gevolgd was, werd de eerste bisschop van Rome. Na verloop van tijd werden zijn opvolgers (die men aansprak met den naam van Vader of Papa) meer algemeen bekend als „Pausen."

De kerk groeide nu langzamerhand uit tot een machtige organisatie in het Keizerrijk. De Christelijke leerstellingen maakten vooral diepen indruk op degenen, die aan deze wereld waren gaan wanhopen. Zij trokken ook vele krachtige personen aan, die geen kans zagen carrière te maken onder het keizerlijk staatsbestuur, maar die hun gaven en talenten als leider in dienst stelden van de nederige volgelingen van den Nazareenschen Profeet en daar een vruchtbaar arbeidsterrein vonden. Ten langen leste was de staat genoodzaakt van dit alles toch eenige notitie te nemen. Het Romeinsche Rijk was — zooals hierboven werd opgemerkt — verdraagzaam vanwege zijn onverschilligheid. Het liet iedereen vrij om op eigen wijze zalig te worden. Het eischte alleen dat de verschillende secten onderling geen ruzie zouden maken en zich allen zouden weten te voegen naar den wijzen stelregel: „leef en laat leven."

De Christelijke gemeenten evenwel weigerden hardnekkig in dezen eenige toegeeflijkheid te betoonen. Zij verklaarden openlijk dat hun God en hun God alleen, de ware Koning was van Hemel en Aarde, en dat alle andere Goden bedriegers waren. Zulke uitlatingen konden natuurlijk niet geduld worden, ook al met het oog op de andere godsdienstige secten, die men toch alle gelijk moest behandelen. De politie ging er dus tegenin — de Christenen gingen er echter mee door.

Weldra kwamen er andere moeilijkheden bij. De Christenen weigerden ook mee te doen aan de andere gebruikelijke eerbewijzen die aan den Keizer werden gebracht. Zij verkozen niet op te komen om in het leger te dienen. De Romeinsche magistraten dreigden met strafmaatregelen. De Christenen antwoordden dat deze ellendige wereld toch slechts het voorportaal was van een heerlijken Hemel, dat zij niets liever wilden dan te lijden

voor hun beginselen, ja als het moest, te sterven. De Romeinen, die niet goed wisten wat zij met deze menschen moesten beginnen, brachten enkele overtreders ter dood, maar lieten de meesten ongemoeid. Soms werden er eenige Christenen wreedaardig vermoord gedurende de eerste jaren van de Kerk, maar dat was toch meer het werk van het gepeupel in de groote steden, dat hun iedere denkbare misdaad ten laste legde (b.v. het vermoorden

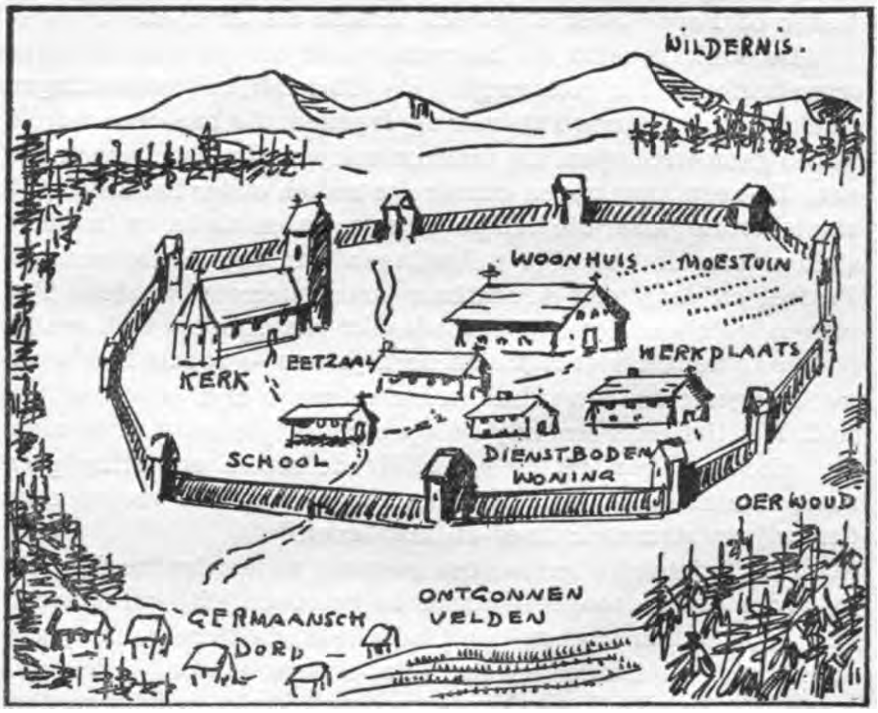

EEN KLOOSTER.

en opeten van kleine kinderen, het moedwillig verspreiden van pest en andere besmettelijke ziekten, landsverraad enz.), daar dit wel een amusante sport was, zonder eenig gevaar, aangezien de Christenen toch nimmer iets terug deden.

Ondertusschen werd het Romeinsche gebied steeds meer overstroomd door de Barbaren en toen de legers daar niets tegen vermochten, gingen de Christelijke zendelingen er op uit om aan deze wilde Germanen het Evangelie, dat sprak van Vrede onder

alle menschen, te verkondigen. Deze zendelingen waren stoere mannen, die geen vrees kenden. Zij spraken een taal, die geen twijfel overliet aangaande het lot dat den onboetvaardigen zondaar te wachten stond. Dit maakte een diepen indruk op de Germanen. Zij koesterden in hun hart nog altijd grooten eerbied voor de oude stad Rome. En deze mannen, die aldus tot hen spraken, kwamen immers uit Rome. Allicht zeiden zij de waarheid. Weldra werd de Christelijke zendeling een man van aanzien en gezag in de onherbergzame streken van de Germanen en

DE GOTHEN KOMEN!

de Franken. Een half dozijn zendelingen vermocht daar meer dan een heel regiment soldaten. De Keizers begonnen in te zien dat de Christenen hun gewichtige diensten zouden kunnen bewijzen. In sommige provincies ging men hen dus meer ontzien, ja volkomen gelijkwaardig behandelen met de burgers die nog trouw waren gebleven aan het oude geloof. De groote verandering in dit opzicht kwam echter pas in de tweede helft van de vierde eeuw.

Constantijn, die vaak (waarom is mij volkomen onduidelijk) Constantijn de Groote wordt genoemd, was Keizer. Hij was een geweldige vechtjas — maar menschen van zachtmoediger aard

hadden niet veel kans om zich in die dagen van strijd te handhaven. — Gedurende zijn lange en veelbewogen leven had hij allerlei wisselingen van het lot meegemaakt. Op een keer, toen hij vrijwel geheel verslagen was door zijn vijanden, kwam hij op de gedachte om het eens met deze nieuwe Aziatische godheid te probeeren, waar iedereen den mond vol van had. Hij deed de gelofte dat ook hij een Christen zou worden als hij in den strijd

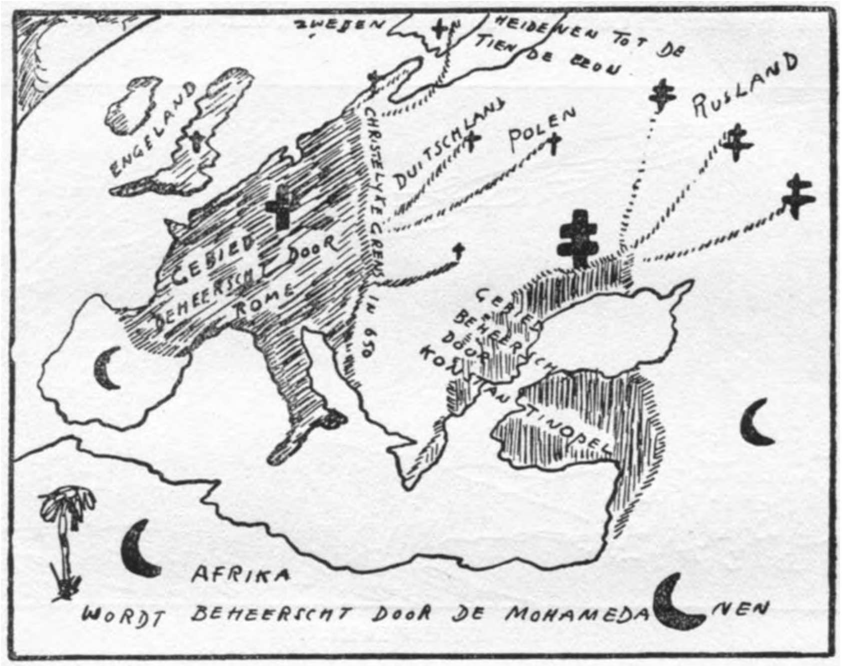

DE GROEI VAN DE CHRISTELIJKE KERK.

overwon. En ziet — de zege viel hem ten deel, waarna hij natuurlijk vast overtuigd was van de macht van den God der Christenen, en zich terstond liet doopen.

Van dat oogenblik af werd de Christelijke Kerk officieel erkend, hetgeen natuurlijk in niet geringe mate de positie van het nieuwe geloof versterkte.

Maar de Christenen vormden toch slechts een zeer kleine minderheid van de geheele bevolking (niet meer dan 5 of 6%) en zij zagen heel goed in dat, om te winnen, zij elk compromis

onverbiddelijk van de hand moesten wijzen. De oude goden moesten geheel vernietigd en afgedankt worden. Gedurende een korten tijd slaagde Keizer Julianus, die een vurig bewonderaar was van de oude Grieksche wijsheid, erin om de heidensche goden voor verderen ondergang te behoeden. Maar Julianus stierf aan zijn wonden, opgeloopen in een veldtocht tegen de Parthen, en zijn opvolger Jovianus herstelde de Kerk in volle glorie. De oude tempels werden een voor een gesloten. Toen kwam Keizer Justinianus op den troon (die ook de Kerk van de Heilige Sofia in Constantinopel gebouwd heeft); en deze sloot zonder veel omhaal de School voor Wijsbegeerte te Athene, welke door Plato was gesticht.

Dat beteekende het einde van de Grieksche wereld, waarin iedereen vrij was geweest om zijn eigen gedachten te denken en zijn eigen droomen te droomen, juist zooals hij maar wilde. De wel wat vage levensregels, opgesteld door de philosofen bleken een armzalig compas te zijn om op te zeilen nadat een zondvloed van barbaarschheid en onkunde de maatschappij geheel uit haar voegen had gelicht. Men had behoefte aan iets dat meer houvast bood en scherper omlijnd was. Dit nu verschafte de Kerk.

Gedurende een tijd waarin alles op losse schroeven scheen te staan, verhief de Kerk zich daar als een onwankelbare rots; nimmer week zij een duimbreed terug van de vaste grondbeginselen die zij eenmaal had aangenomen, en die zij voor heilig en onaantastbaar hield. Deze standvastige trouw verwekte de algemeene bewondering van de groote massa en zij hielp de Kerk veilig door alle moeilijkheden heen welke den Romeinschen Staat te gronde richtten.

Erkend moet worden dat de zegepraal van het Christendom tot op zekere hoogte ook wel aan gelukkige omstandigheden te danken was. Nadat het Romeinsch-Gothische rijk van Theodorik weer verdwenen was, bleef Italië in de 5de eeuw over het algemeen vrij van vreemde overheersching. De Lombarden en Saksen en Slaven, die weer op de Gothen volgden, waren zwakke en achterlijke volkeren. Onder deze omstandigheden viel het den Bisschoppen van Rome niet al te moeilijk om de onafhankelijkheid van de stad te handhaven. Weldra erkende alles wat er van het oude Keizerrijk op het Apennijnsche schiereiland nog over

was den Hertog (of Bisschop van Rome) als wereldlijken en geestelijken leider.

Het schouwtooneel was nu gereed voor het optreden van een krachtigen persoon. Deze verscheen in 590 en heette Gregorius. Hij behoorde tot de heerschende klasse van het oude Rome en was zelf prefect (zooveel als burgemeester) van de stad geweest. Toen was hij monnik geworden, vervolgens bisschop en eindelijk, nog wel zeer tegen zijn zin (want het was zijn wensch om zendeling te worden en het evangelie te gaan verkondigen aan de heidenen in Engeland) naar de Kerk van den Heiligen Petrus gesleept om daar tot Paus te worden verheven. Hij regeerde slechts 14 jaar, maar toen hij stierf erkenden de Christenen overal in West-Europa de bisschoppen van Rome, de Pausen, officieel als hoofd der geheele Kerk.

Deze macht strekte zich evenwel niet over het Oosten uit. In Constantinopel hielden de Keizers het oude gebruik in stand, zoodat de opvolgers van Augustus en Tiberius daar zoowel Hoofd van den Staat als Hoogepriester van den ouden staatsgodsdienst waren. In het jaar 1453 werd het Oost-Romeinsche rijk veroverd door de Turken, Byzantium werd ingenomen, en Constantijn XI, de laatste Romeinsche Keizer, werd vermoord op de trappen van de Kerk van de Heilige Sofia. Deze Hagia Sofia werd nu een Mohammedaansche Moskee.

Eenige jaren vroeger was Zoë, een nicht van Constantijn XI in het huwelijk getreden met Ivan III van Rusland. Zoo kwam het dat de Groot-Hertogen van Moscou zich konden beschouwen als de erfgenamen van de tradities van Constantinopel. De dubbele adelaar van Byzantium (een herinnering aan de dagen toen het Romeinsche rijk gesplitst was in een oostelijk en een westelijk deel) werd het officieele wapen van het moderne Rusland. De Tsaar, die oorspronkelijk slechts de voornaamste van de Russische adellijken was geweest, nam nu dezelfde hooghartige manieren aan als de Romeinsche Keizers. Hij werd even ongenaakbaar voor zijn onderdanen, rijken zoowel als armen, die immers allen slechts zijn nietswaardige slaven waren. Het hof werd hervormd naar het Oostersche model dat de Keizers van het Oostersche rijk hadden geïmporteerd uit Azië en Egypte en dat dus (met deze gedachte vleiden zij zich ten minste) geleek op het hof van Alexander de Groote.

Deze vreemde erfenis, welke het stervende Byzantijnsche Keizerrijk naliet aan een argelooze wereld, bleef met groote kracht gedurende niet minder dan 6 eeuwen voortleven te midden van de uitgestrekte vlakten van Rusland. De laatste persoon, die de kroon met den dubbelen adelaar van Constantinopel droeg, Tsaar Nikolaas, werd om zoo te zeggen pas dezer dagen vermoord. Zijn lijk werd in een put gesmeten. En met hem werd zijn geheele familie, zijn zoon en zijn dochters op wreede wijze ter dood gebracht. Al zijn oude rechten en privileges werden afgeschaft en de kerk werd daar weer teruggebracht tot de positie die zij in Rome had ingenomen vóór de dagen van Constantijn.

Geheel anders was inmiddels het lot geweest van de Oostersche Kerk zelve, zooals wij in het volgende hoofdstuk zullen zien, waar wij gaan beschrijven hoe zij dreigde ten onder te gaan door de concurrentie haar aangedaan door den Godsdienst van een Arabischen kameeldrijver.

28. MOHAMMED

OVER AHMED, DEN KAMEELDRIJVER, DIE DE PROFEET WERD VAN HET ARABISCHE WOESTIJNGEBIED EN WIENS VOLGELINGEN VRIJWEL DE GEHEELE BEKENDE WERELD VEROVERDEN TOT VERHEERLIJKING VAN ALLAH, DEN EENEN WAREN GOD.

Sinds de dagen van Carthago en Hannibal hebben wij niets meer verteld van de Semieten. Ge zult U nog wel herinneren hoe zij vroeger bijna in elk hoofdstuk, dat handelde over de geschiedenis der Oude Wereld, voorkwamen. De Babyloniërs, de Assyriërs, de Phoeniciërs, de Joden, de Arameeërs, de Chaldeeën (die allen behoorden tot de Semieten) hadden over West-Azië geregeerd gedurende 30 of 40 eeuwen. Toen waren zij overwonnen door de Indo-Europeesche Perzen, die uit het Oosten gekomen waren en door de Indo-Europeesche Grieken, die uit het Westen gekomen waren. Ongeveer honderd jaar na den dood van Alexander den Groote had Carthago, een kolonie van de Semitische Phoeniciërs, gevochten tegen de Indo-Europeesche stad Rome om uit te maken wie zou heerschen over de Middellandsche zee. Carthago was verslagen en verwoest en gedurende 800 jaren waren de Romeinen onbetwist heerschers geweest van de wereld. In de 7e eeuw na Christus echter verscheen er een nieuwe Semitische stam ten tooneele, een mededinger naar de opperheerschappij in het Westen. Dat waren de Arabieren, vreedzame schaapherders, die vanaf de oudste tijden rondgezworven hadden door de woestijn zonder ooit eenige heerschzuchtige neigingen aan den dag te leggen.

Toen luisterden zij naar Mohammed, bestegen hun paarden en waren in minder dan een eeuw tijds doorgedrongen tot in het hart van Europa, overal den lof verkondigend van Allah, den

éénigen waren God, en van Mohammed, zijn Profeet, tot schrik van de bewoners van Frankrijk.

Het verhaal van Ahmed, den zoon van Abdallah en Aminah (meer bekend onder den naam van Mohammed, wat zooveel beteekent als „hij, die geprezen zal worden") klinkt als een sprookje uit „Duizend en Eén Nacht". Hij was een kameeldrijver, geboren in Mekka. Naar het schijnt leed hij aan vallende ziekte en zag hij wanneer hij toevallen had allerlei vreemde droomgezichten en verschijningen. Zoo hoorde hij ook de stem van den Engel Gabriël, wiens woorden hij later opschreef in een boek, genaamd de Koran. Zijn werk als karavaanleider bracht hem overal heen door geheel Arabië en zoo kwam hij ook veelvuldig in aanraking met Joodsche en Christelijke kooplieden, waarbij hij weldra tot de overtuiging kwam dat de vereering van een éénigen God voor een volk een buitengewoon goed ding is. Zijn eigen volk, de Arabieren, vereerden nog wonderlijke steenen, en boomstronken, zooals ook hun voorouders hadden gedaan, eeuwen lang. In Mekka, hun heilige stad, stond een klein vierkant gebouwtje, de Kaaba, vol van afgodenbeelden en allerlei vreemde snuisterijen.

DE VLUCHT VAN MOHAMMED.

Mohammed besloot nu onder de Arabieren de taak van een Mozes op zich te gaan nemen. Natuurlijk kon hij moeilijk tegelijkertijd kameeldrijver en profeet zijn. Hij zorgde dus allereerst voor een onafhankelijke positie door zijn werkgeefster, de rijke weduwe Chadija, te trouwen. Toen vertelde hij aan zijn buren in Mekka dat hij de langverwachte profeet was, die door Allah zou worden gezonden om de wereld te redden. Zijn buren lachten hem hartelijk uit en toen Mo-

hammed niet ophield met zijn vervelende praatjes besloten zij hem te dooden. Zij beschouwden hem als een krankzinnige, die het iedereen maar lastig maakte en geen medelijden verdiende. Het complot kwam Mohammed ter oore en in het duister van den nacht vluchtte hij heimelijk naar Medina, slechts vergezeld van Abu Bekr, zijn getrouwe volgeling. Dit gebeurde in het jaar 622. Dit is de meest belangrijke datum in de Mohammedaansche geschiedenis en heet de Hegira (Hedsjra) „het jaar van de groote vlucht". Vanaf dien tijd dagteekenen de Mohammedanen hun jaartelling.

In Medina was het voor Mohammed als vreemdeling gemakkelijker om als profeet op te treden en gehoor te vinden, dan in zijn vaderstad, waar iedereen hem van vroeger kende als een doodgewonen kameeldrijver. Weldra zag hij zich omringd door een steeds aangroeiende schare van volgelingen, of Moslemen (ook Muzelmannen geheeten), die zijn leer, de Islam („overgave aan den wil van God") welke Mohammed overal verkondigde als het hoogste goed, aannamen. Toen voelde hij zich sterk genoeg om een krijgstocht te ondernemen tegen zijn vroegere stadgenooten, die het gewaagd hadden hem in vroeger dagen uit te lachen, en van zijn Goddelijke zending niets hadden willen weten. Aan het hoofd van een troep Medineezen marcheerde hij door de woestijn naar Mekka. Zij namen de stad zonder veel moeite in en nadat een aantal bewoners waren vermoord konden zij de rest er gemakkelijk van overtuigen dat Mohammed werkelijk de uitverkoren profeet was.

Van dat oogenblik af aan was zijn succes verzekerd en liep hem alles mee.

Er zijn twee redenen, die de snelle uitbreiding van den Islam begrijpelijk maken. In de eerste plaats was het geloof dat Mohammed aan zijn discipelen leerde, uiterst eenvoudig. Hij vertelde hun dat zij Allah moesten beminnen, den éénen waren God, den Beheerscher van de Wereld, den Lankmoedige en Genadige. Voorts moesten zij hun ouders eeren en gehoorzamen. Hij waarschuwde streng tegen elke oneerlijkheid en spoorde aan tot vasten en aalmoezen geven aan armen en zieken. Ten slotte verbood hij alle gebruik van sterken drank en maande aan tot eenvoud in 't eten. Dat was alles. Er waren geen priesters, die als schaapherders voor hun kudden zorgden, en onderhouden

moesten worden op algemeene kosten; de Mohammedaansche kerken (of Moskeeën) waren slechts groote steenen hallen, zonder banken of beelden, waar de geloovigen bijeen konden komen, als zij er behoefte aan gevoelden, om te lezen en een hoofdstuk uit den Koran, het heilige boek, te bespreken. Maar de gewone Mohammedaan kon met zijn godsdienst in zijn eentje rustig klaarkomen en werd nooit gehinderd door de vele geboden of verboden van een goed georganiseerde kerk. Vijf keer per dag keerde hij zijn aangezicht naar Mekka, de Heilige stad, en zei een eenvoudig gebed op. Voor het overige liet hij het aan Allah over om voor de wereld te zorgen, zooals deze dat 't beste zou oordeelen, en aanvaardde hij het lot dat hem gewerd met geduldige berusting.

Natuurlijk moedigde een dergelijke houding tegenover het leven de geloovigen niet aan om er opuit te gaan en electrische machines uit te vinden of zich druk te maken met spoorwegen of stoomschepen. Maar het gaf wel aan elken Mohammedaan een zekere mate van tevredenheid. Het bracht hem ertoe vrede te hebben met zichzelf en met de wereld waarin hij leefde en dat was toch al een voornaam ding.

De tweede reden die het groote succes van de Moslems in hun oorlog tegen de Christenen verklaart, heeft te maken met het gedrag van deze Mohammedaansche soldaten, die uittrokken om te vechten voor het ware geloof. De Profeet verzekerde namelijk plechtig dat allen die sneuvelden in den strijd tegen den vijand, regelrecht naar den hemel zouden gaan. Dit maakte een plotselinge dood op het veld van eer verre verkieselijk boven een langdurig maar moeizaam bestaan hier op aarde. Het gaf aan de Mohammedanen een geweldig voordeel boven de kruisvaarders, hun tegenstanders, die in voortdurenden angst zaten over een donker hiernamaals, en die aan het goede dezer aarde vasthielden zoolang zij maar konden. In het voorbijgaan zij opgemerkt dat hierin ook de verklaring ligt van het feit dat nog heden ten dage Mohammedaansche soldaten zonder een spier te vertrekken, tegen het moorddadige vuur van Europeesche machinegeweren in, durven aanvallen, zonder zich blijkbaar in het minst te bekommeren om het lot dat hun daar zeker te wachten staat. Het valt dan ook gemakkelijk te begrijpen waarom zij zulke gevaarlijke en hardnekkige vijanden zijn.

Nadat Mohammed zijn godsdienst-zaken op orde had gebracht begon hij te genieten van zijn macht als onbetwist heerscher over een groot aantal Arabische stammen. Maar succes bleek reeds voor meer personen, die groot waren in de dagen van tegenspoed, het begin van hun ondergang. Zoo ging het ook met Mohammed. Hij trachtte de rijke menschen voor zich te winnen door een groot aantal bepalingen, die voor hen min of meer aantrekkelijk moesten wezen. Zoo stond hij aan de geloovigen toe om 4 vrouwen te hebben. Aangezien één vrouw reeds een kostbare kapitaalbelegging was in die dagen, toen men een bruid van haar ouders moest koopen, beteekende het bezit van vier vrouwen een buitensporige luxe, welke slechts enkelen zich konden permitteeren, die kameelen en dromedarissen en dadelboomgaarden bezaten, meer dan zelfs de gierigste man kon droomen. Een godsdienst, die in het begin bedoeld was voor de koene jagers van het woestijngebied, paste zich aldus geleidelijk aan aan de behoefte van de poenige, rijke kooplieden, die in de groote warenhuizen van de steden leefden. Deze afwijking van den oorspronkelijken opzet was zeer te betreuren en deed niet veel goed aan de zaak van het Mohammedanisme. Wat de profeet zelf betreft, hij ging voort de waarheid van Allah te verkondigen en nieuwe leefregels aan de oude toe te voegen, totdat hij vrij plotseling stierf ten gevolge van een koorts, op den 7^{den} Juni van het jaar 632.

Zijn opvolger als Khalief of leider van de Moslems was zijn schoonvader Aboe Bekr, die de eerste moeilijke jaren van den Profeet had meegemaakt. Twee jaar later stierf hij en werd opgevolgd door Omar. Deze zag kans om in minder dan tien jaren Egypte, Perzië, Phoenicië, Syrië, en Palestina te veroveren; hij maakte Damascus tot hoofdstad van het eerste Mohammedaansche wereldrijk.

Omar werd weer opgevolgd door Ali, de echtgenoot van Mohammed's dochter Fatima; maar een twist brak nu uit betreffende een of ander punt van de Mohammedaansche leer, en Ali werd vermoord. Na zijn dood maakte men het Khalifaat erfelijk en de leiders van de geloovigen, die hun loopbaan begonnen waren als het geestelijk hoofd van een godsdienstige secte, werden nu de heerschers over een uitgestrekt rijk. Zij bouwden een nieuwe stad aan de oevers van den Euphraat dichtbij de

ruïnes van Babylon en noemden haar Bagdad; en nadat zij de Arabische ruiters in cavallerie-regimenten hadden georganiseerd, begonnen zij een veldtocht om het geluk van het Mohammedaansche geloof aan alle heidenen te brengen. In het jaar 700 na Chr. stak een Mohammedaansch generaal, genaamd

DE STRIJD TUSSCHEN KRUIS EN HALVE MAAN.

Tarik, bij de oude zuilen van Hercules de zeeëngte over, en bereikte den hoogen rotsheuvel aan de Europeesche zijde die hij nu Dzjebel-al-Tarik, d. w. z. heuvel van Tarik, of wel Gibraltar, noemde.

Elf jaar later, in den slag bij Xeres de la Frontera, versloeg hij den laatsten Koning van de West-Gothen; toen trok het Mohammedaansche leger verder naar het Noorden, en ging langs

denzelfden weg als Hannibal over de Pyreneeën. Zij versloegen den Hertog van Acquitanië, die probeerde hen bij Bordeaux tegen te houden en marcheerden regelrecht op Parijs aan. Maar in het jaar 732, precies honderd jaar na den dood van hun profeet, werden zij verslagen in den slag bij Tours en Poitiers. Op dien dag redde Karel Martel (Karel met den Hamer), de aanvoerder van de Franken, Europa van de Mohammedaansche overheersching. Hij verdreef hen voor goed uit Frankrijk, maar zij wisten zich te handhaven in Spanje, waar Abd-Errahman het Khalifaat van Cordova, ook wel het Westersch Khalifaat geheeten, stichtte, dat in Europa het belangrijkste centrum van kunsten en wetenschappen werd, gedurende de Middeleeuwen.

Dit Moorsche Koninkrijk, zoo genoemd, omdat het volk uit Mauretanië in Marokko kwam, handhaafde zich gedurende zeven eeuwen. Pas na de inname van Granada, de laatste Mohammedaansche vesting, in het jaar 1492, kreeg Columbus de koninklijke vergunning om op zijn ontdekkingsreis uit te gaan. De Mohammedanen konden zich weldra met nieuwe veroveringen tevreden stellen, die zij in Azië en Afrika maakten, en heden ten dage zijn er evenveel volgelingen van Mohammed als van Christus.

29. KAREL DE GROOTE

HOE KAREL DE GROOTE, KONING DER FRANKEN, DEN TITEL KREEG VAN KEIZER EN HET OUDE IDEAAL VAN EEN WERELDRIJK TRACHTTE TE VERWEZENLIJKEN.

De slag bij Poitiers had Europa gered van de Mohammedanen, maar de binnenlandsche vijand, de hopelooze wanorde die ontstaan was toen de Romeinsche politie-officier verdwenen was, die vijand was er nog altijd. Zeker, al degenen in Noord-Europa die zich tot het Christelijk geloof bekeerden, koesterden een diep respect voor den machtigen bisschop van Rome; maar deze arme bisschop voelde zich toch alles behalve veilig wanneer hij keek naar de bergen daar ginds in de verte! Immers, ieder oogenblik moest hij erop voorbereid zijn dat wilde horden deze Alpen over zouden steken en een aanval op Rome zouden ondernemen. Het was noodzakelijk voor het geestelijke Hoofd van deze wereld om een bondgenoot te zoeken, die bereid zou zijn om met sterken arm en machtig zwaard zijne Heiligheid te beschermen en te verdedigen als gevaar dreigde.

Zoo begonnen dus de Pausen, — die niet alleen heilig maar ook zeer praktisch waren — uit te zien naar een vriend. Weldra zochten zij steun bij een veelbelovenden Germaanschen volksstam, die sinds den val van Rome Noord-West-Europa bezet hield. Deze heetten de Franken. Eén van hun eerste Koningen, Merovéus, had de Romeinen geholpen in den slag op de Katalaunische velden in het jaar 451, waar zij de Hunnen verslagen hadden. Zijn afstammelingen, de Merovingers, hadden steeds meer grond van het Romeinsche gebied afgenomen, totdat in het jaar 486 koning Clovis (het oude Fransche woord voor „Louis") zich sterk genoeg voelde om openlijk tegen de Romeinen op te treden en het laatste restant van het West-Romeinsche rijk te verslaan. Hij stichtte toen in

Gallië een Frankisch rijk, met Parijs als hoofdstad. Maar zijn opvolgers waren zwakkelingen, rois fainéants — nietsdoende koningen! — die het bestuur overlieten aan hun eersten Minister, den Major-Domus of hofmeier.

Zoo zag de toestand in het Frankische rijk er alles behalve rooskleurig uit toen Pepijn de Korte, zoon van den beroemden Karel Martel, zijn vader als hofmeier opvolgde. Hij wist eerst niet goed wat te doen. Zijn Koninklijke meester was een vroom theoloog, maar toonde niet de geringste belangstelling voor staatszaken. Pepijn vroeg nu raad aan den Paus. Deze, een practisch man, antwoordde kortweg „dat de macht in den staat behoorde aan hem die haar in handen had". Een goed verstaander heeft maar een half woord noodig! Pepijn volgde den wenk op. Hij overreedde Childerik, den laatsten Merovinger, om in een klooster te gaan en nam toen zelf den koningstitel aan, met instemming van de andere Germaansche edelen. Maar hiermede was de sluwe Pepijn nog niet tevreden. Hij wilde meer zijn dan een gewoon opperhoofd. Hij organiseerde een plechtige vertooning in het jaar 752, waarbij Bonifacius, de groote zendeling van Noord-West-Europa, hem zalfde en plechtig uitriep tot „Koning bij de gratie Gods". Het was zoo gemakkelijk om deze woorden „Dei gratia" in het kroningsceremonieel in te voegen! Maar het zou wel twaalf eeuwen kosten om ze er weer uit te krijgen!

Pepijn betoonde zich uiterst dankbaar voor deze vriendelijkheid hem door de Kerk bewezen en was tot wederdienst gaarne bereid. Zoo ondernam hij twee veldtochten naar Italië om daar den Paus tegen zijn vijanden te verdedigen. Aan de Longobarden die den Paus in het nauw brachten ontnam hij Ravenna en eenige andere steden en schonk deze aan Zijne Heiligheid. Deze voegde zijn nieuwe grondgebied bijeen tot den zoogenaamden Kerkelijken Staat, welke tot een halve eeuw geleden zijn onafhankelijkheid heeft weten te handhaven.

Na den dood van Pepijn werden de betrekkingen tusschen Rome en Aken of Nijmegen of Ingelsheim (De Frankische koningen of Karolingers hadden n.l. geen vaste residentie maar trokken van de eene plaats naar de andere met hun heele hofstoet en al hun ministers) steeds nauwer en hartelijker. Einde-

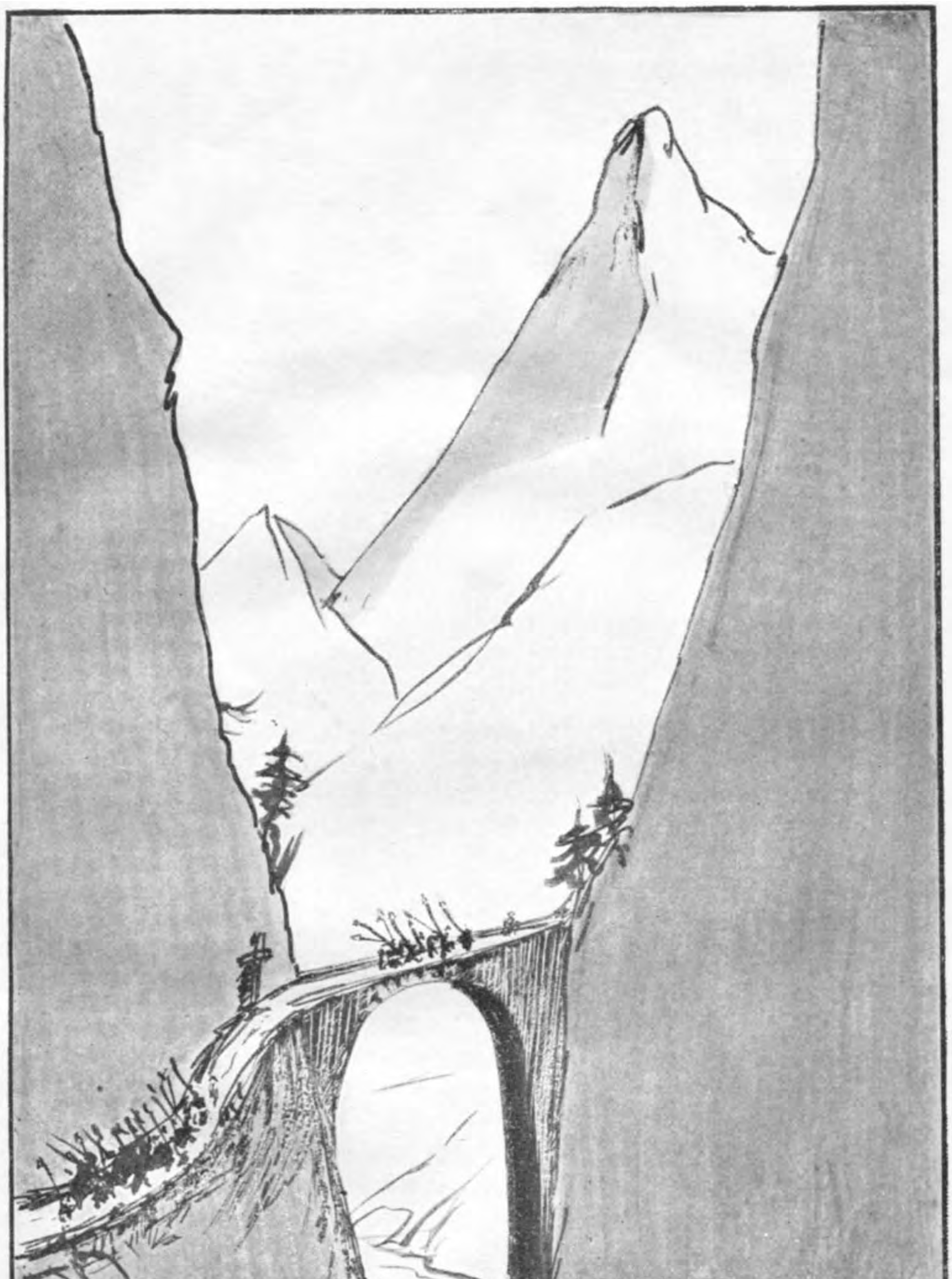

DE BERGPAS

lijk werd door Paus en Koning samen een belangrijke stap gedaan, welke op de geheele geschiedenis van Europa gedurende de volgende eeuwen een zeer bijzonder stempel heeft gedrukt.

Karel, gewoonlijk bekend als Charlemagne of Karel de Groote, volgde Pepijn op in het jaar 768. Deze krachtige heerscher versloeg in het noord-oosten de Friezen en de Saksen en bouwde overal in hun land steden en kloosters. In het zuiden streed hij tegen de Mooren, te hulp geroepen door eenige vijanden van Abd-Errahman en deed een inval in Spanje. Maar in de Pyreneeën werd hij overvallen door de wilde Basken en gedwongen terug te trekken. Het was bij deze gelegenheid dat Roland, de Markgraaf van Bretanje, toonde hoe een Frankisch edelman in die dagen zijn woord van trouw aan den Koning opvatte en gestand deed, toen hij zijn eigen leven en dat van zijn getrouwe volgelingen opofferde om den aftocht van het leger des Konings te dekken.

Gedurende de laatste tien jaren echter van de 8e eeuw was Karel de Groote genoodzaakt al zijn aandacht te wijden aan den toestand in Italië. De Paus, Leo III, was aangevallen door een troep Romeinsche bandieten, die hem voor dood op straat hadden laten liggen. Vriendelijke menschen hadden zijn wonden verbonden, en hem geholpen om te ontsnappen naar het kamp van Karel de Groote, waar hij nu om hulp kwam vragen. Een leger van Franken herstelde weldra de rust en bracht Leo III terug naar het Lateraanpaleis, dat sinds de dagen van Constantijn het pauselijk verblijf was geweest. Dit geschiedde in December van het jaar 799. Op Kerstavond van het volgend jaar was Karel de Groote in Rome en woonde daar den dienst bij in de oude Kerk van Petrus. Terwijl hij nu geknield lag, in gebed verzonken, plaatste de Paus hem onverwachts een kroon op het hoofd, riep hem uit tot Keizer van de Romeinen en begroette hem wederom met den ouden titel van „Augustus", dien men sedert een paar honderd jaren niet meer gebruikt had.

Wederom maakte Noord-Europa deel uit van een Romeinsch rijk, doch deze waardigheid lag nu in handen van een Germaansch opperhoofd, die slechts een weinig kon lezen en nooit had leeren schrijven. Maar hij kon vechten, en een tijdlang was er tenminste rust en orde in zijn rijk. Ja, de Keizer in Constanti-

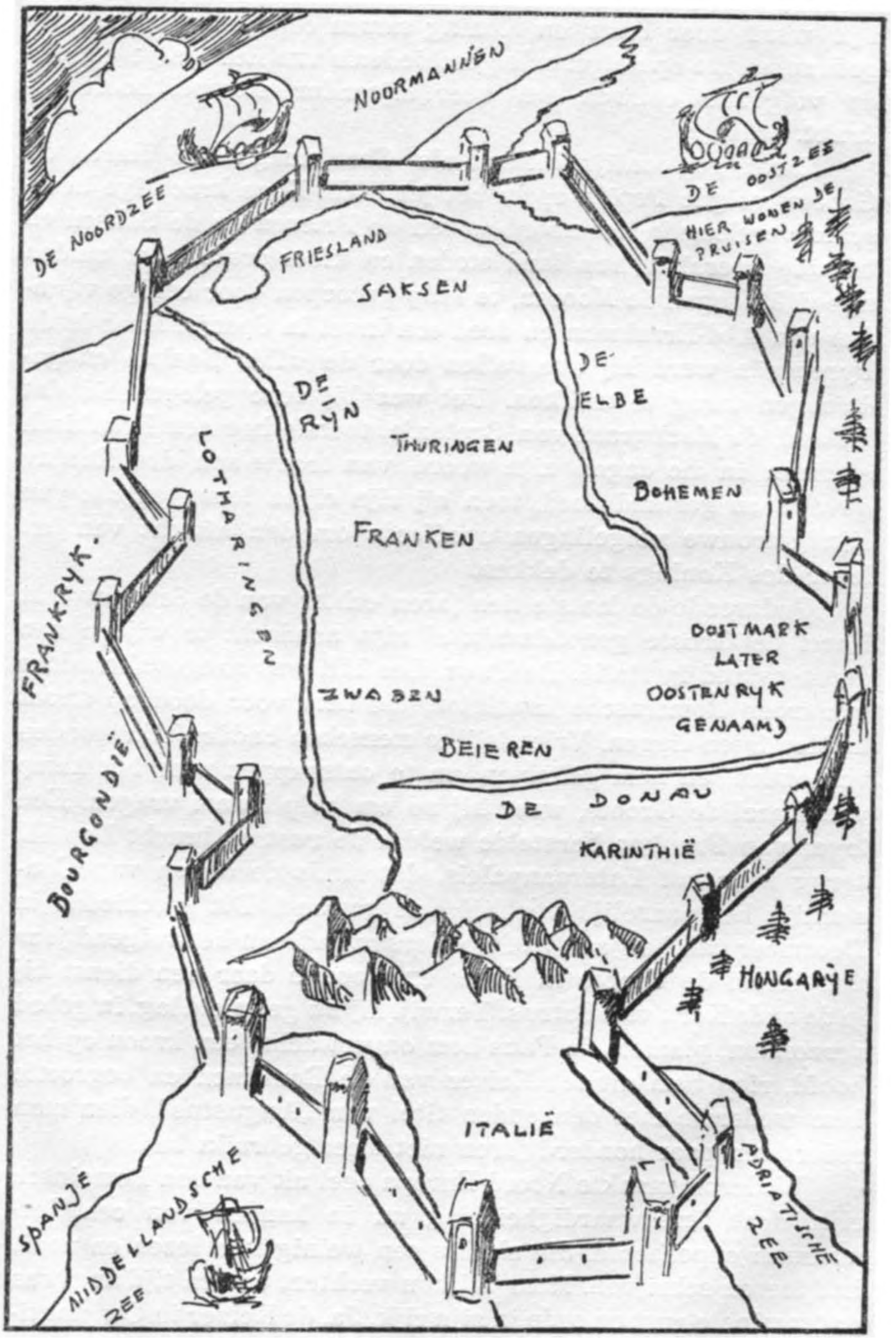

HET HEILIGE ROOMSCHE RIJK.

nopel, eigenlijk een mededinger van hem, zond zelfs een brief met gelukwenschen aan „zijn geliefden broeder".

Helaas stierf deze flinke oude man in het jaar 814. Zijn zonen en kleinzonen begonnen weer te vechten om de keizerlijke nalatenschap, en trachtten elk een zoo groot mogelijk deel van den buit te krijgen. Tweemaal werden de Carolingische landen verdeeld, bij het verdrag van Verdun in het jaar 843 en bij het verdrag van Mersen (aan de Maas) in het jaar 870. Bij dit laatste verdrag werd het geheele Frankische koninkrijk definitief verdeeld tusschen twee kleinzonen van Karel de Groote. Karel de Kale kreeg het Westelijk deel. Het omvatte de oude Romeinsche provincie Gallië, waar de taal van het volk langzamerhand geheel geromaniseerd was. De Franken leerden spoedig om deze taal te spreken en dit verklaart voor een groot gedeelte het zonderlinge feit dat een zuiver Germaansch land, zooals Frankrijk, een Latijnschen tongval heeft.

De andere kleinzoon van Karel de Groote, Lodewijk de Duitscher, kreeg het oostelijk deel, het land dat de Romeinen Germanië noemden. Deze onherbergzame streken hadden nooit deel uitgemaakt van het oude Romeinsche Keizerrijk. Augustus had geprobeerd om het in zijn macht te krijgen, maar zijn legioenen waren vernietigd in het Teutoburgerwoud in het jaar 9 en het volk was nooit onder den invloed gekomen van de hooge Romeinsche beschaving.

Het Teutoonsche woord voor „volk" is „thiot". De christelijke zendelingen noemden daarom de Germaansche taal de „lingua theotisca", of ook de „lingua teutisca", wat dus zooveel beteekent als het „volksdialect". En dit woord „teutisca" veranderde naderhand weer in „Deutsch", waar het woord „„Duitschland" dus van afstamt.

Wat nu de beroemde keizerlijke kroon betreft, deze gleed weldra van het hoofd der Carolingische opvolgers weer af en rolde terug naar de Italiaansche vlakten, waar het een stuk speelgoed werd van een aantal kleine potentaten, die met veel bloedvergieten en onderlinge twisten trachtten elkander deze kroon afhandig te maken, en die haar dan droegen met of zonder permissie van den Paus, totdat het weer de beurt was van een nog hebzuchtiger buurman. De Paus, die weer zeer in het nauw werd gebracht door zijn vijanden, zond naar het Noorden om

hulp. Dit keer deed hij geen beroep op den heerscher van het West-Frankische Koninkrijk. Zijn boodschappers staken de Alpen over en richtten zich tot Otto, een Saksischen Prins, die algemeen erkend was als het voornaamste opperhoofd van de verschillende Germaansche stammen.

Otto, die met zoovele anderen een groote voorkeur had voor de blauwe lucht en het vroolijke, mooie volk van het Italiaansche schiereiland, haastte zich om den Paus te helpen. Als dank voor zijn diensten maakte de Paus, Leo VIII, hem nu tot Keizer; en het Oostelijk deel van het oude Koninkrijk van Karel de Groote kreeg zoodoende den naam van het Heilige Romeinsche Keizerrijk van de Duitsche Natie. Dit geschiedde in 962.

Deze zonderlinge politieke schepping slaagde er vreemd genoeg in om gedurende 839 jaar te blijven voortleven. In het jaar 1801 werd zij zonder veel omhaal verwezen naar het historisch rariteitenmuseum. De brutale kerel, die aan dit oude Germaansche keizerrijk een eind maakte, was de zoon van een Corsikaanschen notaris, die in dienst van de Fransche Republiek een schitterende carrière had gemaakt en nu over Europa regeerde bij de gratie van zijn beroemde garde-regimenten. Maar hij wilde meer zijn dan dat en zond naar Rome om den Paus. De Paus kwam en moest toezien hoe Generaal Napoleon zichzelf de keizerlijke kroon op het hoofd plaatste en zich uitriep tot erfgenaam en voortzetter van de oude traditie van Karel de Groote.

De geschiedenis is gelijk aan het leven. Hoe meer de dingen veranderen, hoe meer zij hetzelfde blijven!

30. DE NOORMANNEN

WAAROM HET VOLK IN DE TIENDE EEUW DEN HEER BAD OM HEN TE VERLOSSEN VAN DE PLAAG DER NOORMANNEN.

In de derde en de vierde eeuw na Christus waren verschillende Germaansche volksstammen in Centraal Europa door de grenswachten van het Keizerrijk heengebroken om het gebied

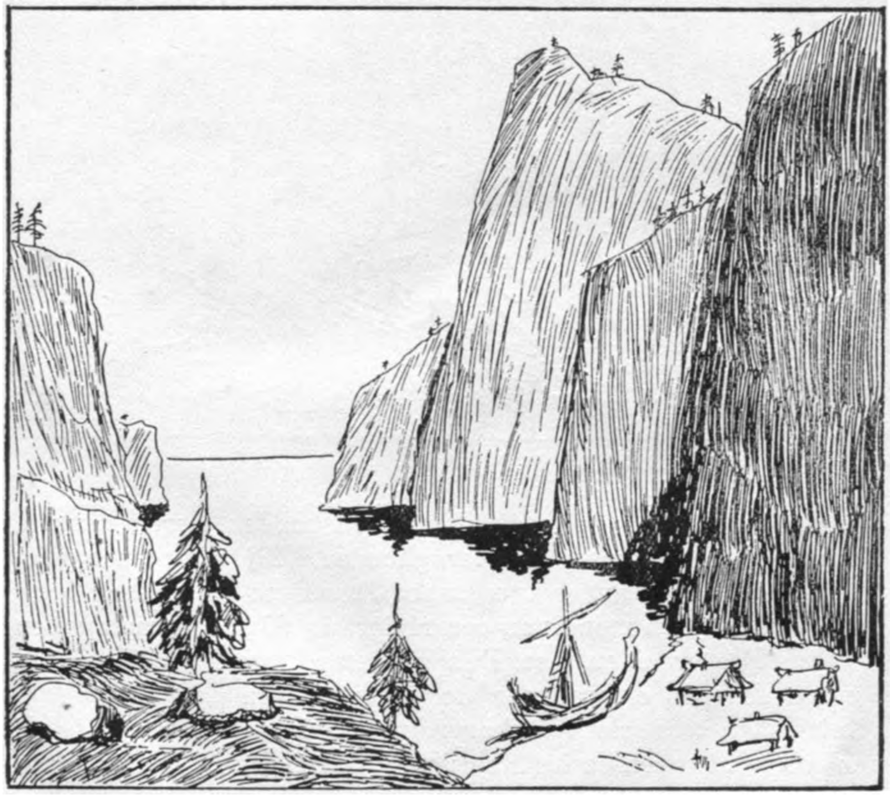

DE WOONPLAATS DER NOORMANNEN.

van Rome te plunderen en zich daar aan de Romeinsche vleeschpotten te goed te doen. Maar in de 8e eeuw was het de beurt van deze Germanen om nu zelf te worden geplunderd. Dat vonden zij heelemaal niet plezierig, ook al waren hun vijanden eigenlijk hun neven n.l. de Noormannen, die in Denemarken, Zweden en Noorwegen woonden.

Wat deze koene zeevaarders ertoe bracht om zeeroof te gaan plegen, weten wij niet, maar toen zij eenmaal de voordeelen

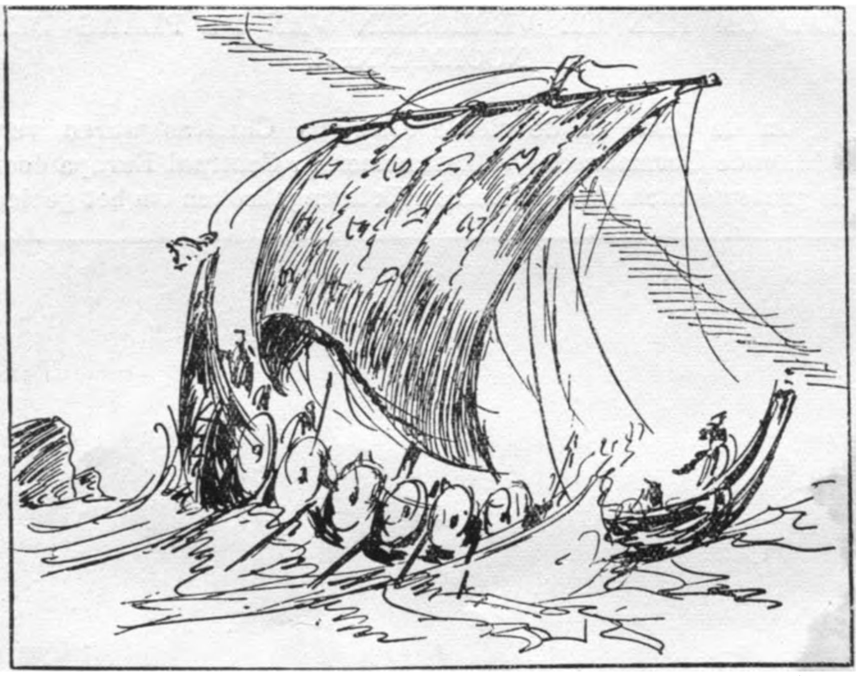

DE NOORMANNEN OP WEG NAAR RUSLAND.

en genoegens van het vrijbuitersleven hadden leeren kennen, kon niets er hen meer van terughouden. Zij verschenen plotseling in een of ander vreedzaam Frankisch of Friesch dorp, gelegen aan den mond van een rivier, doodden alle mannen en namen alle vrouwen mee. Dan zeilden zij weer terug in hun snelle schepen en wanneer de soldaten van den Koning of Keizer ten tooneele verschenen, waren de roovers reeds goed en wel verdwenen en herinnerden nog slechts eenige smeulende ruïnes aan hun bezoek.

DE NOORMANNEN KOMEN!

Gedurende de dagen van wanorde die volgden op den dood van Karel de Groote, ontwikkelden de Noormannen een groote activiteit. Hun vloten ondernamen strooptochten naar elk land en hun zeevaarders stichtten kleine onafhankelijke koninkrijken langs de kust van Holland, Frankrijk, Engeland en Duitschland. Ja, zelfs vonden zij hun weg tot in Italië. De Noormannen waren zeer intelligent. Zij leerden spoedig de taal

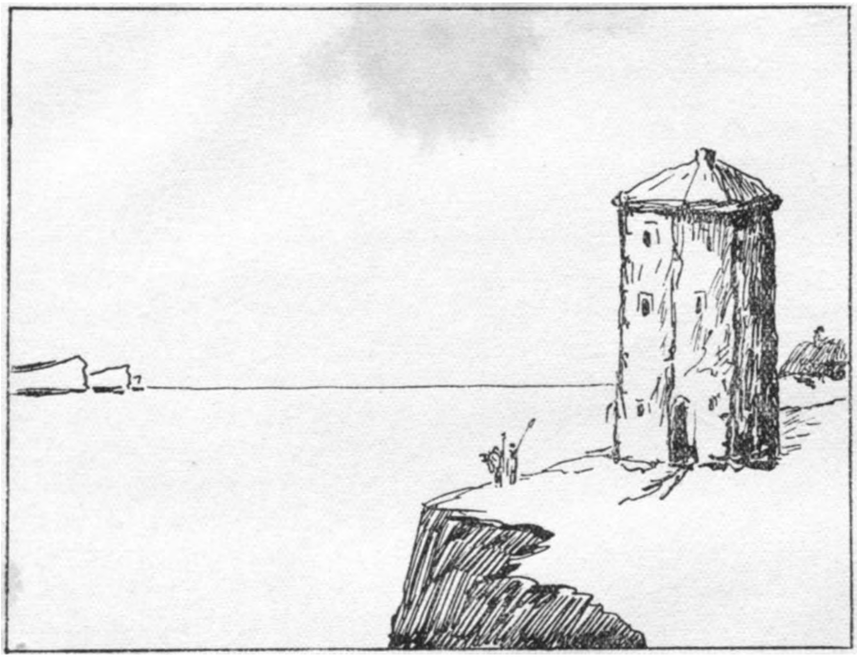

DE NOORMANNEN ZIEN DE OVERZIJDE VAN HET KANAAL.

van hun onderdanen spreken en gaven de onbeschaafde manieren van de eerste Vikings (of zeekoningen) op, die van uiterlijk zeer schilderachtig waren geweest, maar ook heel vies en wreed waren.

In het begin van de tiende eeuw deed een Viking, genaamd Rollo, herhaaldelijk een aanval op de kust van Frankrijk. De Koning van Frankrijk, die te zwak was om deze Noorsche zeeroovers te verdrijven, trachtte hen om te koopen en zoo goede vriendjes met hen te worden. Hij bood hun de heele provincie

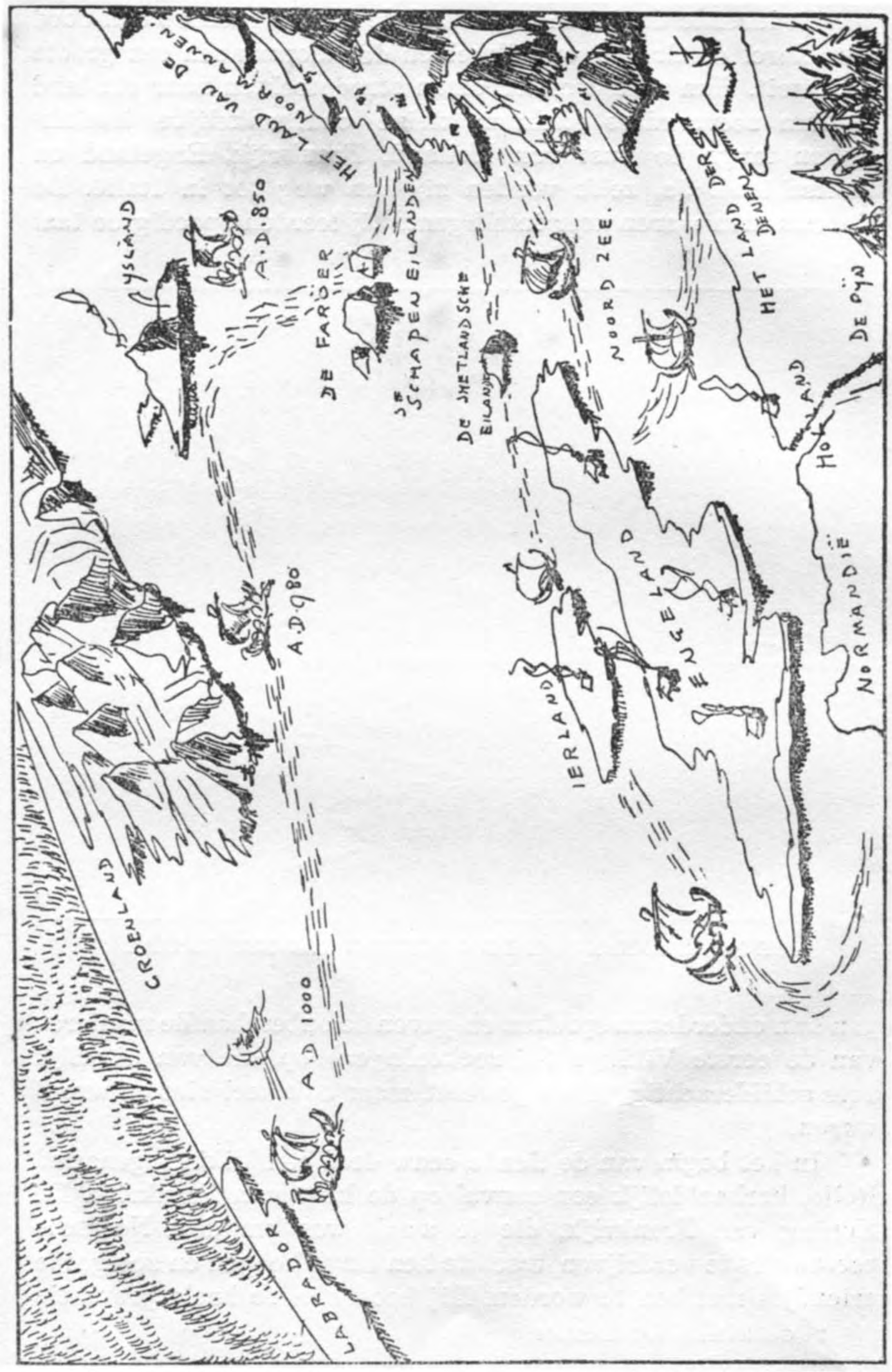

DE TOCHTEN DER NOORMANNEN.

Normandië aan, als zij maar wilden beloven de rest van zijn land verder niet lastig te vallen. Rollo ging op dit voorstel in en werd aldus „Hertog van Normandië".

Maar de zucht om op verovering uit te gaan zat te sterk in het bloed van zijn kinderen. Aan den overkant van het kanaal, slechts een paar uur verwijderd van het Europeesche vasteland, konden zij de witte rotsen en de groene velden van Engeland zien. Het arme Engeland had al heel wat moeilijke jaren achter den rug. Gedurende meer dan 200 jaren was het een Romeinsche provincie geweest. Toen de Romeinen verdwenen waren was het veroverd door de Angelen en de Saksen, twee Germaansche volksstammen uit Sleeswijk. Vervolgens hadden de Denen het grootste gedeelte van het land in bezit genomen en Kanoet, Koning van Denemarken, Zweden en Noorwegen, had omstreeks 1000 zijn macht ook over dit land uitgestrekt. Deze Denen waren echter weer verdreven en thans, in het begin van de elfde eeuw, zat er weer een Angel-Saksisch vorst, Edward genaamd, op den troon. Maar men verwachtte dat Edward niet lang zou leven en hij had geen kinderen. De omstandigheden waren dus gunstig voor de hebzuchtige hertogen van Normandië.

In 1066 stierf Edward. Aanstonds stak toen Willem de Veroveraar het Kanaal over, versloeg en doodde Harald, gunsteling en opvolger van Edward, in den slag bij Hastings en riep zichzelf uit tot Koning van Engeland.

In een vorig hoofdstuk heb ik verteld hoe in het jaar 800 een Germaansch opperhoofd Romeinsch Keizer was geworden. Thans in het jaar 1066 werd de kleinzoon van een Noorschen zeeroover officieel erkend als Koning van Engeland.

Waarom lezen wij toch allerlei sprookjes en sagen, wanneer de gewone verhalen uit de geschiedenis zelf reeds zoo interessant en onderhoudend zijn?

31. HET LEENSTELSEL

HOE CENTRAAL EUROPA, AANGEVALLEN VAN DRIE KANTEN, EEN VERSTERKT KAMP WERD EN WAAROM EUROPA TE GRONDE ZOU ZIJN GEGAAN ZONDER BEROEPSSOLDATEN EN STAATSAMBTENAREN, DIE ONAFSCHEIDELIJK VERBONDEN WAREN AAN HET LEENSTELSEL.

In het jaar 1000 toen het volk er zóó verbazend ellendig aan toe was dat het de voorspelling van het naderend einde van de wereld hartelijk welkom heette, en overal naar de kloosters drong, opdat de dag des oordeels hen bezig zou vinden met allerlei vrome plichten, was de toestand in Europa als volgt.

Op een onbekend tijdstip hadden de Germaansche stammen hun oude woonplaats in Azië verlaten en waren westwaarts getrokken naar Europa. Door den druk van hun groote overmacht waren zij doorgedrongen tot in het Romeinsche rijk. Zij hadden het groote westersche rijk verwoest. Maar het oostelijk deel, dat bezijden den grooten weg lag waarlangs de volksverhuizingen trokken, was erin geslaagd om te blijven voortbestaan, en handhaafde nog zwakjes de tradities van de oude Romeinsche glorie.

Gedurende de jaren van wanorde die volgden, de echte „donkere tijden" van de geschiedenis, de zesde en zevende eeuw na Christus, waren de Germaansche stammen er toe overgegaan om den Christelijken godsdienst aan te nemen. Zij hadden den Bisschop van Rome erkend als Paus en geestelijk hoofd van de wereld. In de negende eeuw had het organiseerend talent van Karel de Groote het Romeinsche Keizerrijk tot nieuwen bloei gebracht. Hij had het grootste gedeelte van West-Europa tot één staat vereenigd. Gedurende de 10de eeuw was dit rijk echter weer uit elkaar gespat. Het westelijk deel was een apart

koninkrijk geworden, Frankrijk. Het oostelijk deel stond thans bekend onder den naam van „Het Heilige Roomsche Rijk van de Duitsche Natie" en de heerschers over deze statenfederatie beweerden dat zij de rechtstreeksche erfgenamen waren van Caesar en Augustus.

Ongelukkig voor hen strekte de macht van de Koningen van Frankrijk zich echter niet veel verder uit dan de gracht van hun residentie, terwijl de Heilige Roomsche Keizer openlijk getrotseerd werd door zijn machtige onderdanen wanneer zij daar maar lust in hadden of er voordeel in zagen.

Wat de ellende van het volk nog grooter maakte was het feit dat de driehoek van West-Europa (zie de kaart op bldz. 134) steeds blootgesteld was aan aanvallen van drie zijden. Aan den Zuidkant leefden de altijd gevaarlijke Mohammedanen. De Westkust werd voortdurend geplunderd door de Noormannen. De Oostgrens (weerloos en zonder natuurlijke verdedigingslinie, behalve het korte eind van de Karpathen) was overgeleverd aan de genade van de wilde horden der Hunnen, Hongaren, Slaven en Tartaren.

De „vrede van Rome" was iets uit het grijze verleden, een droom uit den goeden ouden tijd, die voor altijd voorbij was! Het was een tijd van „vechten of doodgaan" — „pompen of verzuipen", zooals ons zeevarend volk later zou zeggen. Zooals te begrijpen valt gaf het volk er de voorkeur aan om te vechten. Gedwongen door de omstandigheden werd Europa een versterkte legerplaats, waar altijd vraag was naar krachtige aanvoerders. Koning en Keizer — zij leefden ver weg ergens in het binnenland. De grensbewoners (en een groot gedeelte van Europa in het jaar 1000 was „grensgebied") moesten zich zelf maar zien te helpen. Gaarne gehoorzaamden zij aan de vertegenwoordigers van den Koning, die gezonden werden om de verafgelegen districten te besturen, als deze hen dan ook maar beschermden tegen hun vijanden!

Weldra was midden-Europa bedekt met een groot aantal kleine vorstendommen, elk geregeerd door een graaf, of een hertog of een baron of bisschop, naar gelang van zaken, en elk georganiseerd tot een slagvaardig geheel. Deze graven en baronnen en hertogen hadden een eed van trouw afgelegd aan den koning die het „feudum" of „leen" (vandaar ons woord feu-

dale- of leenstelsel) aan hen had gegeven in ruil voor trouwe diensten en een zeker bedrag aan jaarlijksche schatting. Maar het reizen ging moeilijk en langzaam in die dagen en de verkeersmiddelen lieten veel te wenschen over. De koninklijke of keizerlijke bestuurders genoten dus een groote mate van zelfstandigheid, en binnen de grenzen van hun eigen gebied, eigenden velen zich persoonlijk de meeste rechten toe die in waarheid slechts aan den koning toekwamen. Maar wij zouden ons toch vergissen als wij nu meenden dat het volk van de 11[de] eeuw veel bezwaar had tegen dezen vorm van bestuur. Zij ondersteunden het feudale stelsel omdat het heel praktisch en ook heel noodig was. Hun heer en meester leefde gewoonlijk in een groot steenen huis, gebouwd op een steile rots of omringd door diepe grachten, maar altijd binnen den gezichtskring van hun onderdanen. In tijden van gevaar vonden zij een veilige schuilplaats achter de muren van deze kleine vesting. Daarom probeerden zij zoo dicht mogelijk bij dit kasteel te gaan wonen en aldus is het begrijpelijk dat vele Europeesche steden oorspronkelijk kleine nederzettingen waren rondom een feudale vesting.

Maar de ridder van de eerste Middeleeuwen was nog veel meer dan een beroepssoldaat, hij was ook de staatsambtenaar van die dagen. Hij was de rechter in zijn kleine gemeenschap en stond aan het hoofd van de politie. Hij ving de struikroovers op en beschermde de vele rondtrekkende marskramers. Hij zorgde voor de dijken, zoodat de weilanden niet konden onderloopen, (juist zooals de eerste edelen hadden gedaan in het Nijldal, 4000 jaar vroeger). Hij moedigde de Troubadours aan, die van plaats tot plaats trokken en de roemrijke heldengedichten ten gehoore brachten waarin de oude heroën bezongen werden, die gevochten hadden in de groote oorlogen uit den tijd der volksverhuizingen. Voorts beschermde hij de kerken en de kloosters in zijn gebied; en ofschoon hij zelf lezen noch schrijven kon (men vond het onmanlijk om zich met dergelijke dingen op te houden) had hij toch een aantal priesters in dienst die zijn administratie voerden, en aanteekening hielden van de huwelijken, geboorte- en sterfgevallen die plaats vonden binnen de grenzen van zijn gebied.

In de vijftiende eeuw voelden de koningen zich weer sterk

genoeg om de macht te gaan uitoefenen die hun toekwam, omdat zij „gezalfd waren door God". Toen verloren geleidelijk de feudale ridders hun vroegere onafhankelijkheid. Zij zonken terug tot den graad van landedelen; hun taak was niet langer onontbeerlijk, weldra werden zij eerder een last. Maar Europa zou toch te gronde zijn gegaan zonder het leenstelsel in die vroegere „donkere tijden". Er waren natuurlijk vele slechte ridders onder, zooals er ook vele slechte menschen heden ten dage zijn; maar in het algemeen genomen waren deze vechtbaronnen van de twaalfde en de dertiende eeuw toch ook hardwerkende ambtenaren, die zeer nuttige diensten bewezen aan de gemeenschap en vooruitgang op allerlei gebied bevorderden. Gedurende dit tijdperk brandde de fakkel van kunst en wetenschap, die de wereld verlicht had ten tijde van de Egyptenaren, de Grieken en de Romeinen, nog slechts heel zwakjes; zonder de ridders en hun goede vrienden, de monniken, zou de beschaving in die jaren geheel ten onder zijn gegaan en het menschelijk geslacht zou weer van voren af aan bij de holbewoners hebben moeten beginnen.

32. RIDDERLIJKHEID

RIDDERLIJKHEID

Het is heel natuurlijk dat de beroepssoldaten van de Middeleeuwen trachtten een soort organisatie tot stand te brengen om elkaar onderling te helpen en te beschermen. Uit deze behoefte aan een nauwere aaneensluiting ontstond de Ridderschap.

Wij weten heel weinig omtrent het eerste begin van deze ridderschap, maar naarmate het systeem zich verder ontwikkelde gaf het aan de wereld iets waar zij verbazend veel behoefte aan had, namelijk een vaste gedragslijn en zedelijke norm, waardoor de barbaarsche gewoonten van die dagen werden verzacht en het leven dragelijker werd dan het geweest was gedurende de 500 jaren van de „donkere tijden". Het was geen gemakkelijke taak om die ruwe grensbewoners, die onafhankelijke ridders, te beschaven, die hun tijd meestal doorbrachten met te vechten tegen Mohammedanen of Hunnen of Noormannen. Vaak maakten zij zich schuldig aan de laagste gemeenheden, en na eerst met duren eed te hebben gezworen dat zij genade zouden verleenen, vermoordden zij nog dienzelfden avond al hun krijgsgevangenen. Maar vooruitgang is altijd het resultaat geweest van moeizamen en volhardenden arbeid en ten slotte werden zelfs de meest gewetenlooze ridders gedwongen om te gehoorzamen aan de wetten van hun groep en de moraal van hun stand over te nemen of anders de gevolgen zelf te dragen.

Deze wetten liepen zeer uiteen in de verschillende deelen van Europa; maar allen stelden toch „dienen", „plichtsbetrachting" en „trouw" voorop. De Middeleeuwen beschouwden het dienen als iets edels en moois. Het was heelemaal geen schande om een dienaar te zijn, als je maar een *goed* dienstknecht was

en je werk naar behooren verrichtte. En wat trouw aangaat, in een tijd toen het leven afhing van het getrouw vervullen ook van onaangename plichten was dit de voornaamste deugd van een krijgsman.

Van een jongen ridder werd dus gevraagd een eed van trouw als dienaar van God en als dienaar van den Koning. Voorts moest hij beloven edelmoedig te zijn tegen hen die behoeftiger waren dan hij zelve. Hij gaf zijn woord van eer dat hij nederig zou zijn in zijn gedragingen en dat hij nimmer prat zou gaan op hetgeen hij zelf bereikte, dat hij een vriend zou zijn van allen, die in leed en droefenis zaten (uitgezonderd de Mohammedanen, die hij, zoo verwachtte men, op het eerste gezicht zou dooden).

Om deze beloften heen, in wezen gelijk aan de Tien Geboden, maar deze dan uitgedrukt in woorden welke voor het volk van de Middeleeuwen begrijpelijk waren, ontwikkelde zich nu een heel samengesteld systeem van allerlei manieren en gedragingen. De ridders trachtten hun leven te modelleeren naar het voorbeeld van de helden van Arthur's Ronde Tafel en het Hof van Karel de Groote, waarvan de Troubadours hun verteld hadden en waarvan ge kunt lezen in vele spannende boeken. Zij hoopten zich even dapper te betoonen als Lancelot en even trouw als Roland. Zij gedroegen zich met groote waardigheid, en spraken voorzichtige en weloverwogen woorden, opdat iedereen hen zou erkennen als echte ridders, hoe eenvoudig ook de snit van hun jas of de omvang van hun beurs mocht zijn.

Op deze wijze werd de ridderschap een school voor goede manieren, welke toch de olie zijn van de sociale machine. Ridderlijkheid ging langzamerhand hetzelfde beteekenen als hoffelijkheid en het kasteel van den Leenheer toonde aan de rest van de wereld wat voor kleeren men moest dragen, hoe men moest eten en drinken, hoe men een dame ten dans moest vragen en de 1001 kleine dingen uit het dagelijksch leven, die ons helpen om dit leven interessant en aangenaam te maken.

Gelijk alle menschelijke instellingen was ook de ridderschap gedoemd om ten onder te gaan, zoodra zij haar tijd had overleefd.

De kruistochten, waarvan ik U in één van de volgende hoofdstukken zal vertellen, werden gevolgd door een groote op-

leving van den handel. Overal ontstonden steden. De bewoners van die steden werden heel rijk, huurden goede schoolmeesters en stonden weldra op gelijken voet met de ridders. De uitvinding van het buskruit ontnam aan den zwaar gewapenden Kavalier zijn vroeger voordeel, en het gebruik van huurtroepen maakte het onmogelijk om een gevecht te voeren op de aardige en interessante wijze van een schaaktournooi. De ridder werd overbodig. Weldra werd hij een belachelijke figuur, met zijn toewijding aan oude idealen die niet langer eenig praktisch nut hadden. Men zegt dat de edele Don Quichotte de la Mancha de laatste der echte ridders is geweest. Na zijn dood werden zijn zwaard en zijn wapenrusting verkocht om zijn schulden te betalen.

Op de een of andere manier schijnt dit zwaard toch in handen te zijn gekomen van een aantal mannen. Washington droeg het bij zich gedurende de hopelooze dagen van „Valley Forge", en men vertelt dat het de eenige verdediging was van Gordon, toen hij weigerde om de manschappen die aan zijn zorg waren toevertrouwd in den steek te laten, en rustig in de belegerde vesting van Khartoum bleef om daar een wissen dood tegemoet te gaan.

Ook in onze dagen schijnt dit oude ideaal van de ridderschap weer tot nieuw leven te komen in de harten van vele jongeren. Als dat werkelijk zoo mocht zijn dan gaan wij een heerlijken tijd tegemoet.

33. PAUS TEGENOVER KEIZER

DE VREEMDSOORTIGE TWEELEDIGE TROUW VAN HET VOLK IN DE MIDDELEEUWEN, EN HOE DIT AANLEIDING GAF TOT EINDELOOZE TWISTEN TUSSCHEN DEN PAUS VAN ROME EN DEN KEIZER VAN HET HEILIGE ROOMSCHE RIJK.

Het is heel moeilijk om personen uit vroeger tijden te begrijpen en zich te verplaatsen in hun gedachtengang. Onze eigen grootvader, dien wij misschien vaak hebben gezien, is een mysterieus wezen die in een geheel andere wereld van ideeën leeft, vaak ook andere kleeren draagt en andere manieren heeft. Wij zijn nu bezig aan het verhaal van sommige van onze Grootvaders, die 25 generaties vroeger leefden en ik ben bang dat ge de beteekenis van wat ik nu ga neerschrijven niet zult begrijpen zonder het hoofdstuk een keer of tien over te lezen.

Het leven van den gewonen burger in de Middeleeuwen was heel eenvoudig en onbelangrijk. Hij was een vrij man, kon gaan waarheen hij wilde en verliet zelden zijn nabuurschap. Er bestonden geen gedrukte boeken en slechts enkele manuscripten. Hier en daar onderwees een kleine troep werkzame monniken de kunst van lezen, schrijven en ook een beetje rekenen, maar Natuurkennis, Geschiedenis en Aardrijkskunde, al die wijsheid lag nog begraven onder de ruïnes van Griekenland en Rome.

Alles wat het volk wist van het verleden hadden zij vernomen door te luisteren naar oude verhalen en legenden. Deze informatie, die van vader op zoon overgaat, is vaak in onderdeelen niet geheel juist, maar zij bewaart toch in hoofdzaak de feiten van de geschiedenis met een bewonderenswaardige nauwkeurigheid. Na meer dan 2000 jaren maken de moeders in Indië hun stoute kinderen nog aan het schrikken door te zeggen dat „Iskander hen zal komen halen". Die Iskander is niemand

anders dan Alexander de Groote, welke Indië bezocht in het jaar 330 vóór de geboorte van Christus, maar wiens geschiedenis door al die eeuwen heen is blijven voortleven.

Het volk van de eerste Middeleeuwen zag nooit een tekstboek van de Romeinsche Geschiedenis. Zij wisten totaal niets af van vele dingen welke iedere schooljongen van dezen dag op zijn duimpje kent. Maar het Romeinsche rijk, dat voor ons slechts een naam is, was voor hen een zeer reëel iets. Zij *voelden* het. Zij erkenden willig den Paus als hun geestelijk hoofd omdat hij in Rome leefde en de idee van de Romeinsche oppermacht vertegenwoordigde. En zij waren zeer dankbaar toen Karel de Groote, en later Otto de Groote, de gedachte aan een wereldrijk weer naar voren bracht en het Heilige Roomsche Keizerrijk stichtte opdat de wereld er weer zoo uit mocht zien als vroeger.

Het feit echter dat er twee verschillende erfgenamen waren voor de traditie van Rome, plaatste de getrouwe burgers van de Middeleeuwen voor een moeilijk probleem. Zeker, theoretisch zat het politieke systeem van die dagen heel mooi in elkaar en leek alles heel eenvoudig. Terwijl de wereldlijke leidsman (de keizer) waakte over het lichamelijke heil zijner onderdanen, zorgde de geestelijke leider (de Paus) voor hun zieleheil. In de praktijk echter werkte dit systeem heel slecht. De Keizer trachtte zich telkens weer te mengen in de aangelegenheden van de Kerk, en de Paus betaalde hem met gelijke munt terug en vertelde aan den Keizer hoe hij zijn rijk moest besturen. Dan zeiden zij tegen elkaar dat elk zich met zijn eigen zaken moest bemoeien. Dit geschiedde niet altijd in even hoffelijke bewoordingen en het onvermijdelijke einde was dan altijd: oorlog.

Wat moest het volk nu onder deze omstandigheden doen? Een goed Christen was gehoorzaamheid verschuldigd zoowel aan den Paus als aan den Keizer. Maar Paus en Keizer waren vijanden. Aan welke zijde moest een getrouw onderdaan, die tevens een goed Christen wilde zijn, zich nu scharen?

Het was altijd moeilijk daarop een goed antwoord te geven. Wanneer de Keizer toevallig een krachtig persoon was, die bovendien genoeg geld tot zijn beschikking had om een leger op de been te brengen, dan was hij spoedig geneigd om over de

Alpen te trekken en naar Rome te marcheeren om daar den Paus in zijn eigen paleis te belegeren en Zijne Heiligheid zoo noodig te dwingen om zich te schikken naar de Keizerlijke bevelen of anders de gevolgen te ondervinden.

Meermalen echter was de Paus de sterkste. Dan werd de Keizer of de Koning met al zijn onderdanen in den ban gedaan. Dit beteekende dat alle kerken gesloten werden, dat niemand kon worden gedoopt, dat aan geen stervende absolutie kon worden verleend — kortom dat ongeveer de helft van de openbare diensten van dien tijd staakten.

Maar daar bleef het niet bij. In zoo'n geval werd iedereen ontslagen van zijn eed van trouw aan den vorst, ja zij werden zelfs aangespoord om tegen hem op te staan. Indien zij echter dezen raad van den Paus, die ver weg woonde, opvolgden en dan gevangen werden genomen, dan wachtte hun zonder pardon de strop, en dat was ook allesbehalve pleizierig.

Inderdaad, deze arme menschen zaten vaak leelijk in de knel en dat was vooral zoo gedurende de tweede helft van de 11ᵉ eeuw, toen Keizer Hendrik IV en Paus Gregorius VII tot twee keer toe met elkaar overhoop lagen en zonder veel resultaat elkaar beoorloogden. Het eenige gevolg was dat de rust en vrede in Europa gedurende bijna 50 jaren geheel verstoord was.

In het midden van de 11ᵉ eeuw was er een sterke beweging ontstaan om de Kerk te hervormen. De verkiezing van de Pausen geschiedde op een uiterst willekeurige wijze. Het was natuurlijk voor de Heilige Roomsche Keizers van veel belang dat een priester die hun goed gezind was tot de Heilige Stoel verkozen werd. Meermalen trokken zij daartoe persoonlijk naar Rome ten tijde eener verkiezing en gebruikten dan al hun invloed ten gunste van een hunner vrienden.

In het jaar 1059 kwam hierin verandering. Volgens een besluit van Paus Nikolaas II werden de voornaamste priesters en bisschoppen in en bij Rome bijeengevoegd tot een zoogenaamd college van Kardinalen, en deze vergadering van vooraanstaande geestelijken (het woord Kardinaal beteekent „voornaamste") kreeg de uitsluitende bevoegdheid om den Paus te kiezen.

In het jaar 1073 nu koos dit college van kardinalen een

priester genaamd Hildebrand, iemand van zeer eenvoudige afkomst, geboortig uit Toskane, tot Paus. Hij noemde zich Gregorius VII. Weldra legde hij een meer dan alledaagsche energie aan den dag. Zijn geloof in de goddelijke macht van het heilige ambt dat hij bekleedde was gegrondvest op een rotsvaste overtuiging en een onwankelbaren moed.

Volgens de opvatting van Gregorius was de Paus niet alleen het absolute hoofd van de Christelijke kerk, maar ook de hoogste autoriteit in alle wereldlijke aangelegenheden. De Paus, die eenvoudige Duitsche prinsen tot de waardigheid van Keizer had verheven, kon hen natuurlijk naar eigen willekeur ook weer afzetten. Hij kon zijn veto uitspreken over elke wet, tot stand gebracht door een hertog of koning of keizer; maar een ieder zou zich wel driemaal bedenken aleer hij het waagde te tornen aan een pauselijk decreet; de straf zou zijn daad op den voet volgen en meedoogenloos zijn!

Gregorius zond nu afgezanten naar alle Europeesche hoven om de machtigen van Europa op de hoogte te brengen van zijn nieuwe besluiten en hen te verzoeken daar goede nota van te willen nemen. Willem de Veroveraar bakte zoete broodjes, maar Hendrik IV, die van af zijn prille jeugd niet anders had gedaan dan vechten met zijn onderdanen, was in het geheel niet van plan zich te schikken naar den wil van den Paus. Hij riep een vergadering van Duitsche bisschoppen bijeen, beschuldigde Gregorius van elken denkbaren misdaad en liet hem toen door het Concilie van Worms afzetten.

De paus antwoordde met excommunicatie en eischte van de Duitsche vorsten dat zij zich zouden ontslaan van zoo'n onwaardigen heerscher. De Duitsche vorsten wilden niets liever dan Hendrik IV uit den weg ruimen. Zij vroegen dus aan den Paus om naar Augsburg te komen en zijn hulp te verleenen bij de verkiezing van een nieuwen Keizer

Gregorius verliet terstond Rome en trok noordwaarts. Hendrik IV bezat gezond verstand genoeg om in te zien dat de toestand voor hem critiek werd. Hij moest tegen elken prijs vrede sluiten met den Paus, en wel onmiddellijk. In den barren winter trok hij de Alpen over en haastte zich naar Canossa waar de Paus zich eenigen tijd ophield. Drie lange dagen, van 25—28 Januari van het jaar 1077, wachtte Hendrik,

gekleed als een boetvaardig pelgrim (maar met een dikke trui onder zijn monnikspij) buiten de poort van het kasteel van Canossa. Toen mocht hij eindelijk binnenkomen en ontving vergiffenis voor zijn wandaden. Maar het berouw was niet van langen duur. Nauwelijks was Hendrik teruggekeerd in Duitschland of hij trad weer op dezelfde wijze als vroeger tegen den Paus op. Ten tweeden male verklaarde een vergadering van Duitsche bisschoppen den Paus van zijn waardigheid vervallen. Wederom werd hij in den ban gedaan. Maar toen Hendrik nu wederom de Alpen overtrok, stond hij aan het hoofd van een groot leger. Hij sloeg het beleg voor Rome en dwong Gregorius om zich terug te trekken naar Salerno, waar hij in ballingschap stierf. Dit eerste gewelddadige conflict leidde dus niet tot een beslissing. Zoodra Hendrik IV in Duitschland terug was werd de strijd tusschen Paus en Keizer voortgezet.

HENDRIK IV TE CANOSSA.

Het geslacht van de Hohenstaufen, dat kort daarna de Keizerlijke kroon in bezit kreeg, gedroeg zich al even onafhankelijk als zijn voorganger. Gregorius had verklaard dat de Pausen boven de Koningen stonden, omdat zij (de Pausen) op den dag des oordeels verantwoordelijk zouden zijn voor alle schapen van hun kudde en in de oogen van God ook de Koning tot deze kudde behoorde.

Frederik van Hohenstaufen, meer algemeen bekend als Barbarossa, verklaarde hiertegenover dat de Keizerlijke macht aan zijn voorgangers verleend was door God zelf en aangezien het

Keizerrijk ook Italië en Rome omvatte, ondernam hij een veldtocht met het doel om deze verloren provincie weer bij het Noordelijk gebied te voegen. Maar Barbarossa verdronk bij toeval in Klein-Azië gedurende den tweeden kruistocht; zijn kleinzoon, Frederik II, een schitterend edelman, die in zijn jeugd kennis had gemaakt met de beschaving van de Mohammedanen in Sicilië, zette den oorlog echter voort. De Paus klaagde hem aan wegens afval. Ongetwijfeld voelde Frederik een diepen, ernstigen afkeer tegen de ruwe Christenwereld in het Noorden en tegen de intrigeerende Italiaansche priesters. Maar hij hield zijn mond, trok uit op een kruistocht, ontnam Jeruzalem aan de ongeloovigen en werd toen gekroond als Koning van de Heilige Stad. Maar zelfs deze daad kon de Pausen niet met hem verzoenen. Zij zetten Frederik af en gaven zijn Italiaansche bezittingen aan Karel van Anjou, den broeder van Koning Lodewijk van Frankrijk, die beroemd is geworden onder den naam van de Heilige Lodewijk. Dit gaf weer aanleiding tot nieuwe oorlogen. Koenraad V, de zoon van Koenraad IV, de laatste van de Hohenstaufen, probeerde het Koninkrijk terug te krijgen, maar hij werd verslagen en onthoofd in Napels. Veertien jaar later echter, in 1282, werden alle Franschen, die zich in Sicilië door en door gehaat hadden gemaakt, vermoord in de zoogenaamde „Siciliaansche Vesper". En zoo ging het steeds door.

De strijd tusschen de Pausen en de Keizers kwam nooit tot een einde, maar na verloop van tijd leerden de twee vijanden toch elkaar wat meer met rust te laten.

In het jaar 1273 werd Rudolf van Habsburg tot Keizer gekozen. Hij nam zich niet eens de moeite om naar Rome te gaan en daar gekroond te worden. De Pausen maakten daar geen aanmerking op. Van hun kant mengden zij zich niet meer in de Duitsche zaken. Dit beteekende eindelijk vrede. Maar twee heele eeuwen, die men nuttig had kunnen gebruiken voor onderlinge organisatie en vooruitgang, waren verbruikt in nutteloozen oorlog.

Het was een ongunstige wind, die over de landen blies en die aan niemand eenig goed bracht. De kleine steden van Italië waren erin geslaagd door een voorzichtige politiek van evenwicht zoeken om hun macht en hun onafhankelijkheid te vergrooten ten koste zoowel van Keizer als Paus. Toen de wedren

naar het Heilige Land begon waren zij in staat om het verkeersprobleem van de duizende pelgrims, die over wilden steken, tot een goede oplossing te brengen en op het einde van de kruistochten hadden zij zich zoo krachtig verschanst achter verdedigingswerken van steen en goud, dat zij den Paus en den Keizer met algeheele onverschilligheid konden behandelen.

Kerk en Staat bevochten elkander bitter; onderwijl liep de derde partij, de Middeleeuwsche stad, weg met den buit.

34. DE KRUISTOCHTEN

MAAR AL DEZE TWISTEN EN ONEENIGHEDEN NAMEN EEN EINDE, TOEN DE TURKEN HET HEILIGE LAND VEROVERDEN EN DEN HANDEL TUSSCHEN OOST EN WEST ERNSTIG BELEMMERDEN. EUROPA BEGON NU KRUISTOCHTEN TE ONDERNEMEN.

Gedurende drie eeuwen was er vrede geweest tusschen de Christenen en de Mohammedanen, uitgezonderd in Spanje en in het Oost-Romeinsche Rijk, de twee staten, die den toegang naar Europa verdedigden. De Mohammedanen hadden onderwijl in de 7e eeuw Syrië veroverd, en waren aldus in het bezit gekomen van het Heilige Land. Zij beschouwden Jezus echter wel als een grooten Profeet, ofschoon niet op één lijn te stellen met Mohammed. En zij lieten dus de pelgrims met rust, de menschen, die wilden bidden in de kerk, welke de Heilige Helena, de Moeder van Keizer Constantijn, gebouwd had op de plaats van het Heilige Graf. Maar in het begin van de 11e eeuw werd een Carthaagsche stam uit de wilde steppen van Azië, Saljoeks, of Turken geheeten, meester in den Mohammedaanschen Staat in West-Azië en toen nam deze periode van verdraagzaamheid een einde. De Turken ontnamen geheel Klein-Azië aan de Keizers van het Oost-Romeinsche Rijk en zij maakten een einde aan den handel tusschen Oost en West.

Keizer Alexis, die slechts zelden iets merkte van de Christenen die in het Westen zijn buurlieden waren, vroeg hun nu om hulp en wees met nadruk op het gevaar dat geheel Europa bedreigde, indien de Turken Constantinopel in zouden nemen.

De Italiaansche steden, die kolonies hadden gesticht langs de kust van Klein-Azië en Palestina en deze nu in gevaar zagen, wisten vreeselijke staaltjes te vertellen van de wreed-

heden der Turken en het lijden der Christenen. Geheel Europa geraakte in rep en roer.

Paus Urbanus II, een Franschman uit Reims, die zijn opvoeding had ontvangen in hetzelfde beroemde klooster te Cluny als Gregorius VII, begreep dat er iets gedaan moest worden. De algemeene toestand in Europa was verre van rooskleurig. De primitieve manier van het land te bebouwen — nog onveranderd sedert den tijd der Romeinen—veroorzaakte voortdurend gebrek aan voedsel. Er heerschte werkeloosheid en hongersnood en dit alles veroorzaakte natuurlijk ontevredenheid en opstand. West-Azië had in vroeger dagen millioenen menschen gevoed. Waarom dus geen immigratie in dat gebied te bevorderen?

Op het concilie te Clermont in Frankrijk in het jaar 1095 verhief zich dus de Paus en verhaalde van de vreeselijke rampen die de ongeloovigen over het Heilige Land hadden gebracht, gaf een geestdriftige beschrijving van dat land, sedert de dagen van Mozes „overvloeiende van melk en honig", en wekte ten slotte rijk en am op om huis en haard te verlaten en Palestina te bevrijden van de Turksche overheersching. Een golf van godsdienstwaanzin sloeg over het vasteland van Europa. Het gezond verstand had afgedaan. De menschen wierpen hamer en bijtel neer, verlieten hun werkplaats en namen den kortsten weg naar het Oosten om daar de Turken te dooden. Kinderen verlieten de ouderlijke woning „om naar Palestina te gaan" en die verschrikkelijke Turken zachter te stemmen door hun kinderlijke, vrome geestdrift. Meer dan 90% van al deze enthousiasten heeft het Heilige Land niet eens aanschouwd. Zij hadden geen geld en moesten wel bedelen of stelen om te kunnen leven. Weldra leverden zij een gevaar op voor de veiligheid van de heirwegen en werden ter dood gebracht door de woedende bevolking van het platteland.

De eerste kruisvaarders, een ordelooze troep bestaande uit oprechte Christenen, veroordeelde misdadigers, straatarme edelen en ontsnapte gevangenen, trokken Oostwaarts onder leiding van den half-krankzinnigen Peter van Amiens en Walter-zonder-Cent. Zij begonnen hun veldtocht tegen de ongeloovigen met een massamoord op alle Joden die zij op hun weg ontmoetten. Zoo kwamen zij ongeveer tot in Hongarije en werden toen alle gedood.

Door schade en schande wordt men wijs! De Kerk deed haar voordeel met deze eerste ondervinding. Enthousiasme alleen was dus niet genoeg om het Heilige Land te heroveren. Organisatie en leiding was evenzeer noodig als goede wil en moed. Een heel jaar gebruikte men nu om een leger van 200.000 man te oefenen en uit te rusten. Godfried van Bouillon, Hertog Robert van Normandië, Hertog Robert van Vlaanderen en vele andere edelen, allen ervaren krijgslieden, werden met de leiding belast.

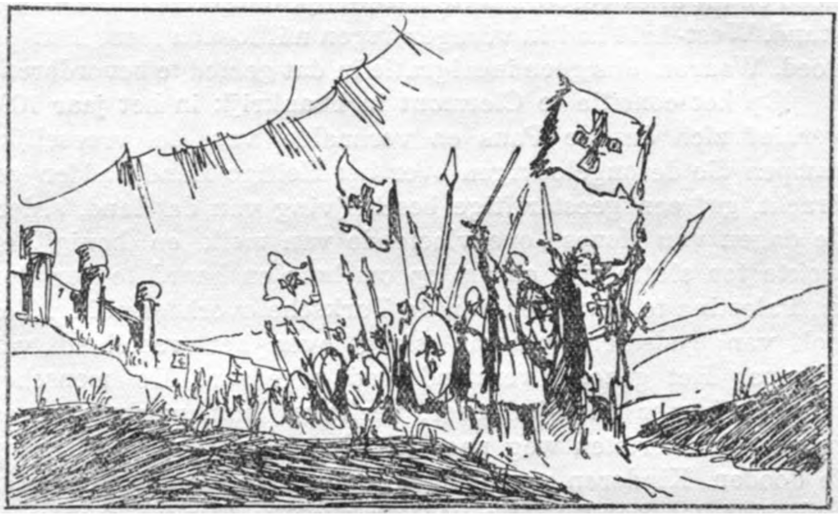

DE EERSTE KRUISTOCHT.

In het jaar 1096 trok dit tweede kruisleger uit op zijn verren tocht. In Constantinopel werd eer bewezen en een eed van trouw afgelegd aan den Keizer Alexis — wij kunnen ook daaruit wederom zien hoe'n taai leven oude tradities hebben en hoe hoog in aanzien een Romeinsch Keizer, zelfs als hij arm en machteloos was, nog steeds stond. Toen stak het leger over naar Klein-Azië, doodde alle Muzelmannen die in hun handen vielen, bestormde Jeruzalem, sabelde de Mohammedaansche bevolking zonder pardon neer, en marcheerde toen naar het Heilige Graf om daar lof en dank te brengen onder tranen van vroomheid en dankbaarheid. Weldra echter kregen de Turken nieuwe hulptroepen en voelden zij zich weer sterk. Zij heroverden

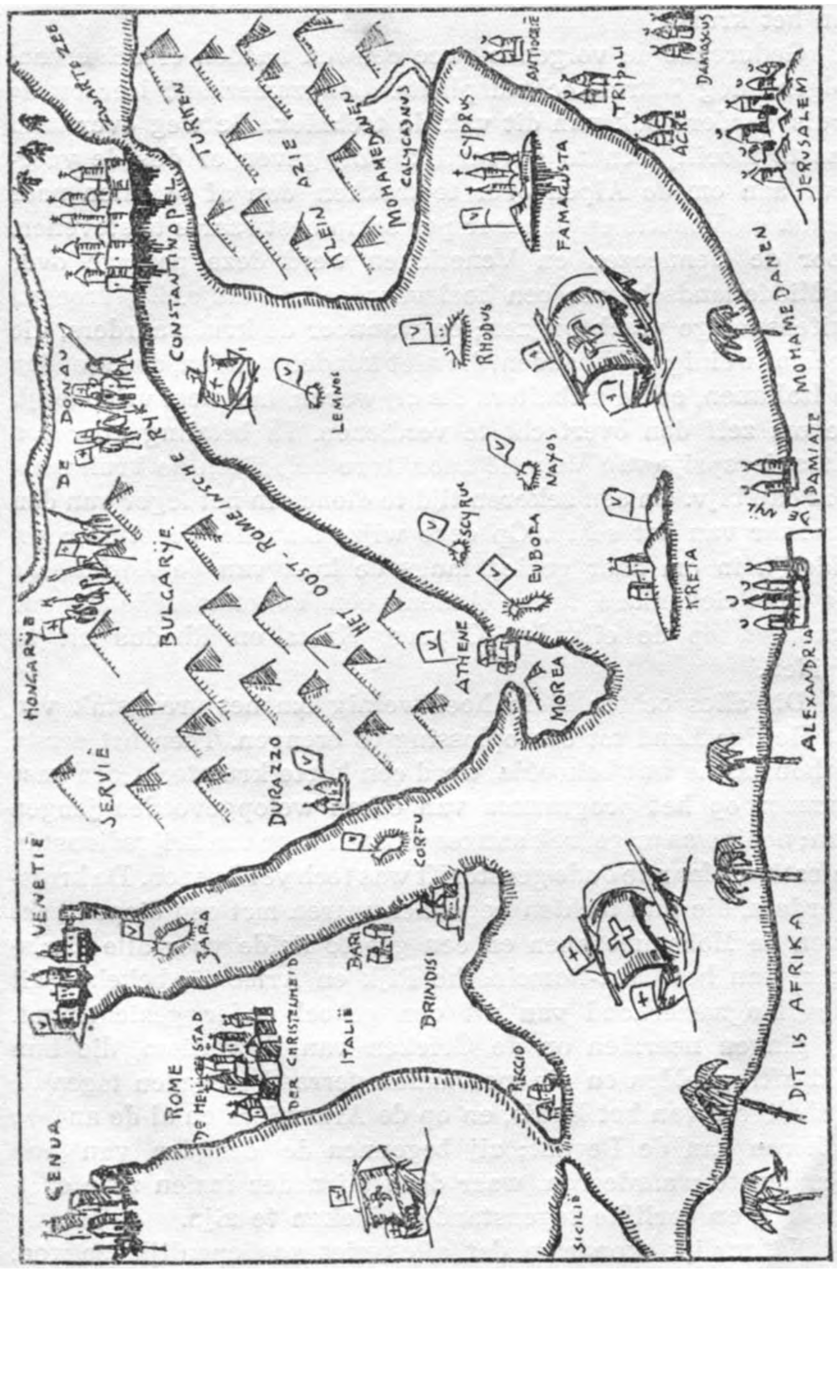

DE WERELD DER KRUISVAARDERS.

Jeruzalem en doodden nu op hun beurt de trouwe volgelingen van het kruis.

Gedurende de volgende twee eeuwen hadden er achtereenvolgens nog 7 kruistochten plaats. Langzamerhand leerden de kruisvaarders ook van dit vak de techniek. De weg over land was te moeilijk en te gevaarlijk. Zij gaven er dus de voorkeur aan om de Alpen over te trekken, dan af te dalen naar Genua en Venetië en vandaar per schip oostwaarts te stevenen. Voor de Genueezen en Venetianen werd deze passage over de Middellandsche zee een heel voordeelig zaakje. Zij vroegen buitensporige vrachtprijzen; en wanneer de kruisvaarders, die meestal weinig geld hadden, dit niet konden betalen, dan stonden de Italianen, echte uitbuiters als zij waren, hun heel vriendelijk toe om zelf den overtocht te verdienen. In betaling voor een passagiersprijs van Venetië naar Acre beloofden de kruisvaarders dan bijv. om een zekeren tijd te dienen in het leger van den eigenaar van het schip. Op deze wijze slaagde Venetië er geleidelijk in om haar gebied langs de kust van de Adriatische zee in Griekenland, waar Athene een Venetiaansche kolonie werd, en op de eilanden Cyprus, Kreta en Rhodus uit te breiden.

Dit alles echter hielp heel weinig om het vraagstuk van het Heilige Land tot een oplossing te brengen. Toen het eerste enthousiasme wat bekoelde, werd een korte kruistocht een vast nummer op het programma van elken welopgevoeden jongen man; nooit was er gebrek aan candidaten voor den krijgsdienst in Palestina. Maar de oude geestdrift was toch verdwenen. De kruisvaarders, die hun tochten begonnen waren met een diepen haat tegen de Mohammedanen en een groote liefde voor alle Christenen van het Oost-Romeinsche Rijk en Armenië, bekeken dit alles langzamerhand van uit een geheel ander gezichtspunt. Zij gingen neerzien op de Grieken van Byzantium, die hun geld aftroggelden en die meermalen verraad pleegden tegen de verdedigers van het Kruis, en op de Armeniërs en al de andere volkeren van de Levant; zij begonnen de deugden van hun vijanden te waardeeren, waar deze bij nader inzien zeer edelmoedige en eerlijke tegenstanders bleken te zijn.

Natuurlijk kon men dat alles niet zoo openlijk zeggen, maar wanneer de kruisvaarder weer thuiskwam dan had hij

vaak de manieren overgenomen van zijn heidensche tegenstanders en daarbij vergeleken was de gemiddelde edelman uit het Westen toch eigenlijk niet veel meer dan een lompe boer. Hij bracht ook heel veel nieuwe voedingsstoffen mee bijv. perziken en spinazie, die hij in zijn tuin plantte en ten eigen bate ging verbouwen. Hij gaf de barbaarsche gewoonten op om een zware wapenrusting te dragen en verscheen in lange slepende gewaden van zijde of katoen, zooals de gebruikelijke dracht was van de volgelingen van den Profeet. Zoo oefenden de kruistochten, oorsponkelijk straf-expedities tegen de Heidenen, in de praktijk een sterken opvoedenden en beschavenden invloed uit op duizenden jonge Europeanen.

HET GRAF VAN DEN KRUISVAARDER.

Vanuit een militair en politiek gezichtspunt bezien waren de kruistochten een mislukking. Jeruzalem en vele andere steden werden ingenomen, maar gingen ook weer verloren. Een dozijn kleine koninkrijken ontstond in Syrië en Palestina en Klein-Azië, maar zij werden heroverd door de Turken en na het jaar 1244, toen Jeruzalem voor goed onder Turksch bestuur kwam, was de status quo van het Heilige Land weer precies dezelfde als vóór 1095. In dit opzicht had men dus niets bereikt.

Maar Europa had inmiddels een algeheele verandering ondergaan. Het volk van het Westen had enkele stralen opgevangen van het licht en den zonneschijn en de schoonheid van het Oosten. Hun sombere kasteelen voldeden hun niet langer. Zij wilden een breeder uitkijk hebben. Noch de Kerk noch de Staat kon hun dat geven.

Zij vonden het ten slotte in de steden.

35. DE MIDDELEEUWSCHE STAD

WAAROM HET VOLK IN DE MIDDELEEUWEN ZEIDE DAT „STADSLUCHT GELIJK IS AAN VRIJE LUCHT".

Het eerste gedeelte van de Middeleeuwen was een tijd geweest van pioniersarbeid en van nieuwe vestiging. Een nieuw volk, dat ontgroeid was aan het leven in de wilde bosschen en bergen en moerassen die de Noord-Oostkust van het Romeinsche Rijk beschermden, had zijn weg gevonden naar de vlakten van West-Europa en had het grootste gedeelte van het land in bezit genomen. Zij waren rusteloos, zooals alle pioniers vanaf de oudste tijden geweest zijn. Zij wilden verder trekken. Zij hakten de bosschen neer en zij hakten elkander neer met gelijke energie. Slechts enkelen van hen wilden in de steden leven. Hun voornaamste wensch was om „vrij" te zijn. Zij hielden er boven alles van om op de heuvelen hun longen te vullen met de vrije lucht, terwijl zij hun kudden voortdreven op de uitgestrekte vlakte waar de wind overheen gierde. Als de oude woonplaats hun niet langer beviel pakten zij hun boeltje bij elkaar en trokken verder, nieuwe avonturen tegemoet.

De zwakkeren stierven; alleen de stoere vechters en de dappere vrouwen, die haar mannen volgden in de wildernis, bleven in leven. Op deze wijze ontstond er een geslacht van krachtige menschen. Zij gaven weinig om allerlei gemakken. Zij hadden geen tijd om viool te spelen of mooie gedichten te schrijven. Ook gaven zij niets om geleerde twistgesprekken. De priester, de „geleerde man" van het dorp (en vóór het midden van de 13de eeuw werd een leek die kon schrijven en lezen als een soort wonderkind beschouwd), deed uitspraak in al die kleine moeilijkheden van het dagelijksch leven, die niet van rechtstreeksche practische beteekenis waren. Ondertusschen nam de Duitsche graaf en de Fransche baron en de Noorsche

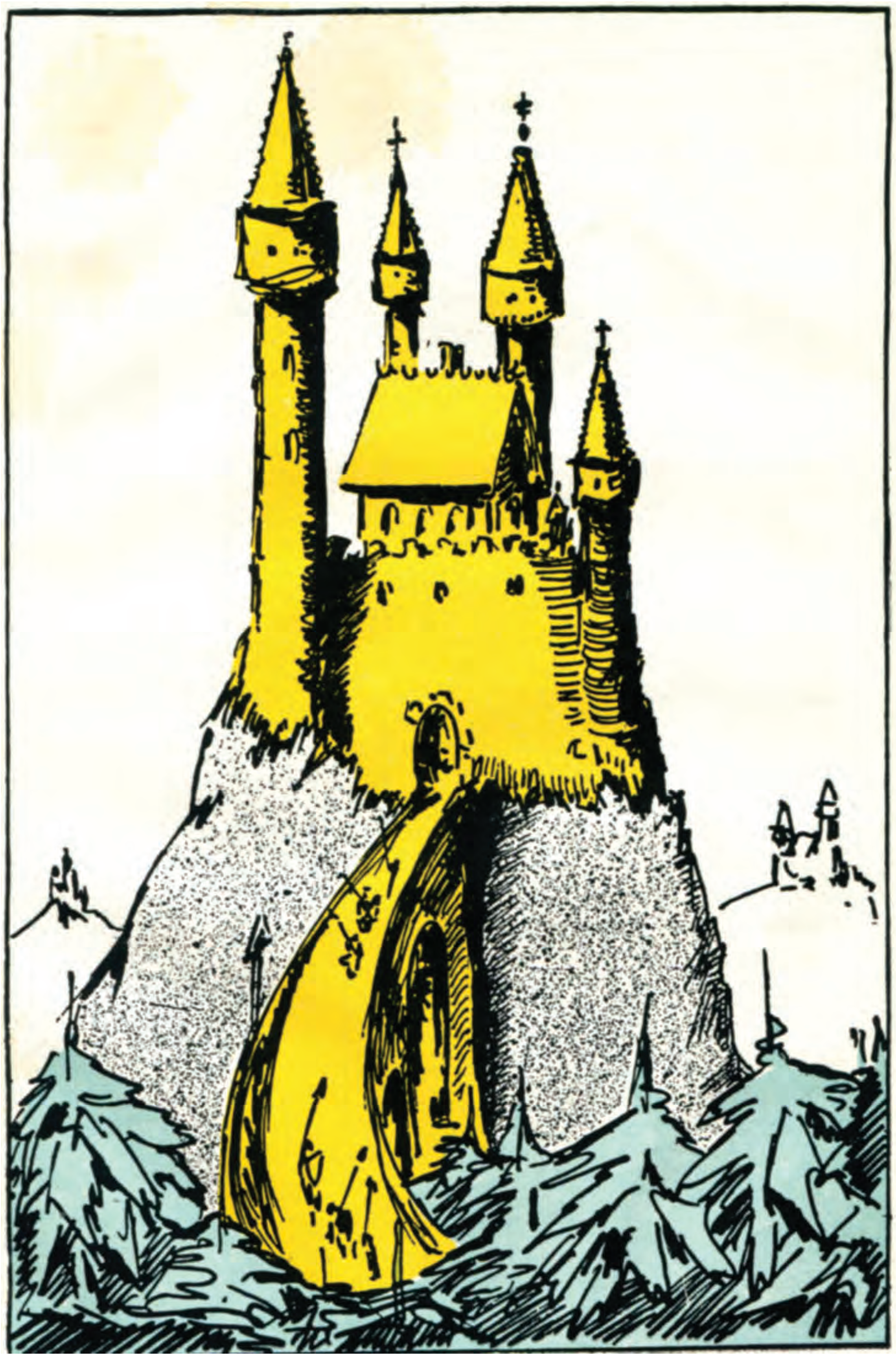

HET KASTEEL.

hertog (of hoe hun namen en titels dan ook geweest mogen zijn) bezit van zijn aandeel in het grondgebied dat vroeger tot het groote Romeinsche Rijk had behoord, en op de puinhoopen van oude glorie bouwden zij een eigen nieuwe wereld op, die zij verbazend mooi vonden en voor volmaakt hielden.

Zij behartigden hun eigen belangen en die van de landerijen om hun kasteel gelegen zoo goed zij maar konden. Zij waren trouwe zonen van de Kerk, en gedroegen zich over 't algemeen zeer behoorlijk. Hun trouw aan den Koning of Keizer was wel van dien aard dat zij op goeden voet bleven met die veraf wonende, maar toch altijd gevaarlijke, potentaten. Om kort te gaan, zij trachtten goed te doen en hun naburen niet te schaden, zonder daarbij echter ooit zichzelf te kort te doen.

Het was geen ideale wereld waarin zij leefden. Het grootste gedeelte van de bevolking bestond uit „hoorigen" of lijfeigenen, boerenknechts, die evengoed deel van het land uitmaakten waarop zij arbeidden als de koeien en schapen wier stallen zij deelden. Hun lot was niet bepaald gelukkig, maar toch ook niet bepaald ongelukkig. Doch daaraan viel toch niets te veranderen, zij moesten zich wel schikken. Onze Lieve Heer, die in de Middeleeuwen de wereld bestuurde, had toch ongetwijfeld alles ten beste geregeld. Indien Hij in zijn wijsheid had bepaald dat er dienstknechten en vrijen zouden zijn, ridders en onderhoorigen, dan was het niet de taak van de trouwe zonen der kerk om deze wijsheid in twijfel te trekken. De lijfeigenen beklaagden zich dus niet. Wanneer zij al te veel in het nauw gedreven werden stierven zij, net als het vee dat geen behoorlijke voeding en stalling kreeg; dan namen de edelen haastig eenige maatregelen om dezen toestand te verbeteren. Maar indien de vooruitgang van de wereld alleen afhankelijk was geweest van deze hoorigen en hun meesters dan zouden onze levensomstandigheden nog precies zoo zijn als in de 12ᵉ eeuw, en zou er sindsdien niets veranderd zijn. Wij zouden net als de menschen van dien tijd „abracadabra" zeggen wanneer wij iemand van zijn hoofdpijn af wilden helpen, en met diepe minachting, ja haat, neerzien op den tandendokter die aanbood onze kiespijn weg te nemen met zijn „wetenschap"; deze wetenschap was immers van Mohammedaansche of heidensche oorsprong en dus zoowel misdadig als nutteloos.

Wanneer ge ouder wordt zult ge wel merken dat er vele menschen zijn die niet gelooven in „vooruitgang"; zij meenen door allerlei verschrikkelijke daden van onze eigen tijdgenooten te kunnen bewijzen dat „de wereld heelemaal niet verandert". Maar ik hoop dat ge naar zulke praatjes niet al te veel zult luisteren. Kijk, onze voorouders hadden duizende jaren noodig om te leeren loopen op hun achterbeenen. Weer moesten er vele eeuwen voorbijgaan aleer uit het dierlijke geknor en gegrom een verstaanbare taal ontstond. Het schrijven — de kunst waardoor wij onze gedachten kunnen vastleggen en bewaren ten bate van toekomstige geslachten en zonder welke geen vooruitgang mogelijk is — werd pas 4000 jaar geleden uitgevonden. Het idee om de natuurkrachten om te zetten in gehoorzame dienaren van den mensch was nog geheel nieuw in de dagen van onze eigen grootouders. Ik vind dus dat wij alles samengenomen met een zeer behoorlijke snelheid vooruitgaan. Misschien hebben wij een beetje te veel aandacht geschonken aan de gewone materiëele gemakken van het leven. Dat zal in den loop van den tijd vanzelf wel veranderen en dan zullen wij de problemen aanvatten die niet te maken hebben met gezondheid en loon en plombeeren, en allerlei machines.

Maar weest toch vooral niet al te sentimenteel wanneer ge spreekt over „die goede oude tijd". Veel menschen, die alleen op de mooie kerken en de groote kunstwerken van de Middeleeuwen letten, worden buitengewoon welsprekend wanneer zij onze eigen smakelooze beschaving, zoo vol haast en lawaai en stank van motorfietsen, gaan vergelijken met de steden van een duizend jaar geleden. Maar deze middeleeuwsche kerken waren bijna zonder uitzondering omringd door vreeselijke krotten, waarbij vergeleken onze tegenwoordige huurhuizen weelderige paleizen zijn. Zeker, de edele Lancelot en de even edele Parcival, de jonge held die uitging om de Heilige Graal te zoeken, zij hadden geen last van den stank van gasoline. Maar zij snoven weer andere, ook allesbehalve aangename geuren op, die de gedachte aan den mesthoop opwekken, stank van rottenden afval dat men maar gewoon op de straat wierp, liefelijke geuren uit de varkensstallen die het paleis van den Bisschop omringden, stank van ongewasschen menschen die hun kleeren en hoeden nog geërfd hadden van hun grootvader,

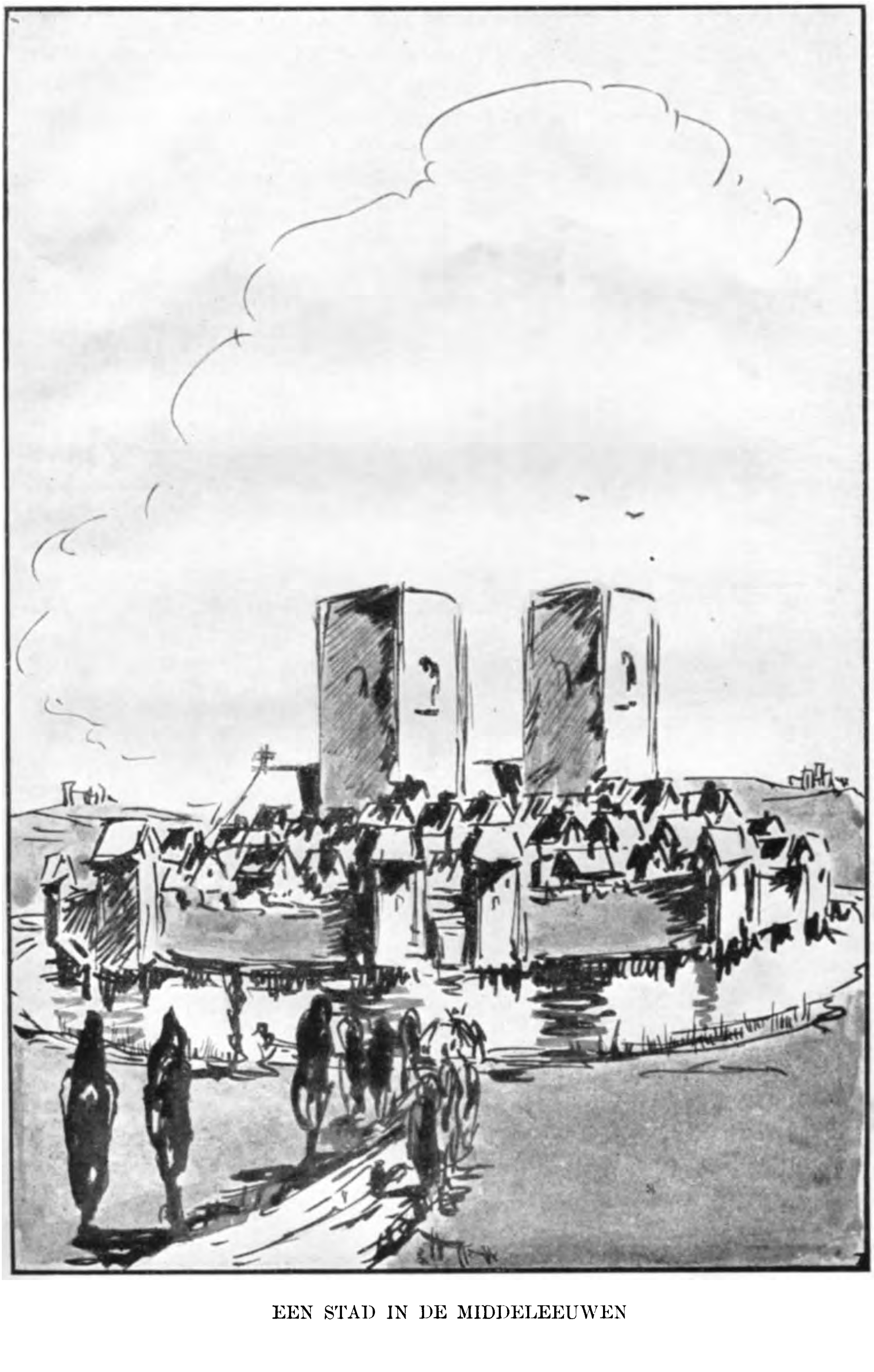

EEN STAD IN DE MIDDELEEUWEN

en die nooit kennis gemaakt hadden met zeep. Ik wil geen al te onsmakelijk beeld van dezen tijd ophangen, maar als wij in de oude kronieken lezen dat de Koning van Frankrijk, toen hij uit de ramen van zijn paleis keek, eens flauw viel van den stank, veroorzaakt door de varkens die rondzwierven door de straten van Parijs; als een oud manuscript ons enkele bijzonderheden weet mede te deelen van een epidemie, een pest- of pokkenziekte, dan beginnen wij te begrijpen dat vooruitgang toch iets meer is dan een groot woord door moderne menschen alleen maar gebruikt om te adverteeren.

Welnu, de vooruitgang van de laatste 600 jaar zou niet mogelijk zijn geweest zonder het bestaan van steden. Ik zal daarom dit hoofdstuk over de Middeleeuwsche stad wat uitvoeriger moeten maken dan de meeste vorigen; het onderwerp is te belangrijk om het te beperken tot twee of drie bladzijden, alleen maar gewijd aan politieke gebeurtenissen.

De oude wereld van Egypte, Babylon en Assyrië was een wereld geweest van steden. Griekenland was het land geworden van de stad-staten. De geschiedenis van Phoenicië is de geschiedenis van twee steden, Tyrus en Sidon geheeten. Het groote Romeinsche Rijk was het achterland van één enkele stad. Schrijven, kunst, wetenschap, astronomie, bouwkunst, litteratuur, het theater — de lijst is zonder einde — zij allen hebben hun oorsprong gevonden in een stad.

Gedurende bijna 4000 jaren was de houten bijenkorf, die wij een stad noemen, de werkplaats van de wereld. Toen kwamen de groote volksverhuizingen. Het Romeinsche Rijk ging ten onder, de steden werden platgebrand en Europa werd wederom een land van weiden en van kleine landbouwdorpjes. Gedurende de „donkere tijden" was het terrein van de beschaving braak blijven liggen.

Maar de kruistochten hadden den bodem gereed gemaakt voor een nieuwen oogst. De tijd daarvoor was nu gekomen, maar de vruchten werden geplukt door de burgers van de vrije steden.

Ik heb hierboven verteld van de kasteelen en de kloosters met hun zware steenen muren — het tehuis van de ridders en van de monniken, die zorgden voor de lichamen van de menschen en voor hun zielen. Wij hebben gezien hoe enkele kunste-

naars, bakkers en slagers, en ook af en toe een kaarsenmaker, dicht bij het kasteel gingen wonen om te voorzien in de behoeften van den landeigenaar en om bescherming achter de hooge wallen te vinden in tijden van gevaar. Soms stond de leenheer aan deze menschen toe om hun erf te omringen met een kleine omheining, maar zij waren toch voor hun levensonderhoud geheel afhankelijk van den goeden wil van den machtigen heer die op het kasteel woonde. Wanneer hij rondliep, knielde iedereen neer en kuste zijn handen.

Toen kwamen de kruistochten, waardoor de toestand geheel veranderde. De volksverhuizingen hadden vroeger de volkeren uit het Noord-Oosten gedreven naar het Westen; de kruistochten deden daarop duizende menschen trekken van het Westen naar de meer beschaafde streken in het Zuid-Oosten. Deze ontdekten dat de wereld niet begrensd was door de vier muren van hun eigen kleine nederzetting. Zij begonnen de waarde te begrijpen van betere kleeding, meer gemak thuis, nieuwe schotels, allemaal producten van het geheimzinnige Oosten. Na teruggekeerd te zijn in hun vroegere woonplaats stonden zij er op ook daar al deze artikelen te kunnen gebruiken. De marskramer, met zijn pak op den rug, tijdens de donkere Middeleeuwen de eenige koopman, voegde deze goederen toe aan zijn vroegere koopwaar, kocht een wagen, huurde een paar oud-gedienden die de kruistochten hadden meegemaakt, om hem te beschermen tegen de vele misdadigers die ten gevolge van de groote internationale oorlogen overal op hem loerden, en trok er op uit om zaken te doen op een meer moderne en grooter schaal. Zijn vak was niet gemakkelijk. Telkens wanneer hij het domein van den een of anderen heer betrad, moest hij tol en belastingen betalen; maar de handel was toch heel voordeelig en de marskramer zette dus zijn tocht maar voort.

Weldra ontdekten eenige bijzonder energieke kooplieden dat de goederen, die zij altijd uit verafgelegen landen hadden geïmporteerd, ook wel thuis konden worden gemaakt. Zij veranderden nu een deel van hun woning in een werkplaats; in plaats van kooplieden werden zij liever fabrikanten. Zij verkochten hun producten niet alleen aan den graaf op het kasteel en den abt van het klooster, maar zij exporteerden ze ook naar de steden in den omtrek. De graaf en de abt betaalden ervoor

met de producten van hun boerderijen, eieren, wijn en honig, welke men in die dagen gewoonlijk gebruikte voor suiker. Maar de burgers van de meer afgelegen steden waren wel genoodzaakt om met geld te betalen, en de fabrikant en de koopman

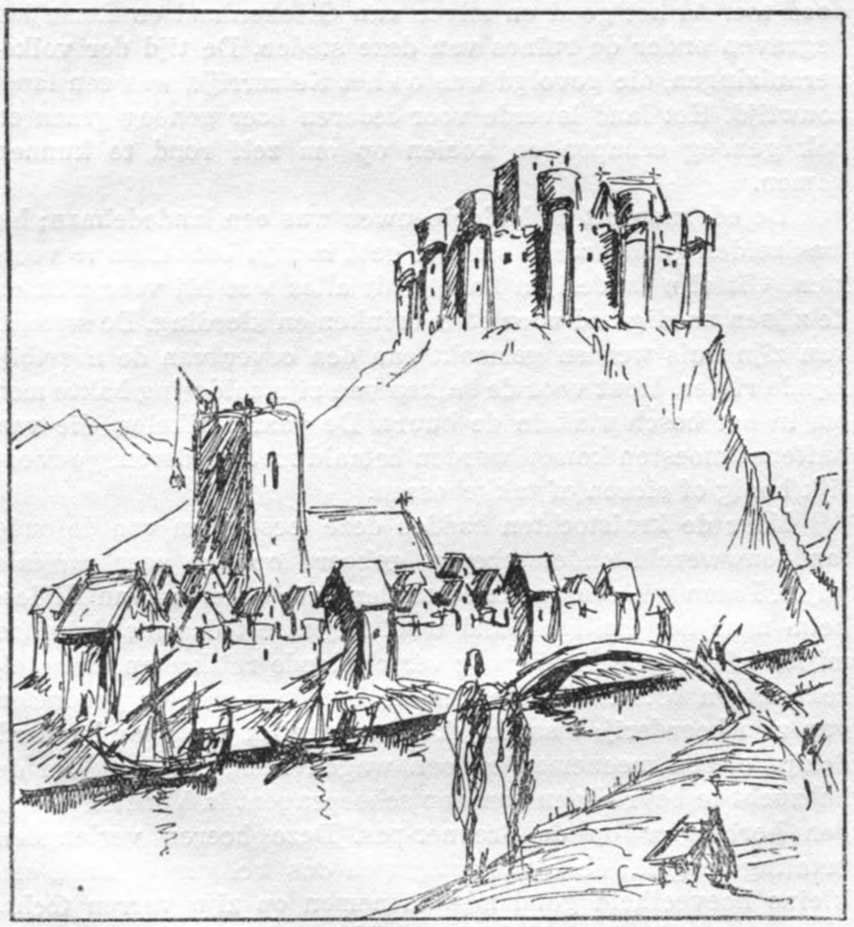

KASTEEL EN STAD.

kregen daardoor kleine stukken goud in bezit, waardoor hun maatschappelijke positie totaal veranderde.

Een wereld zonder geld kunnen wij ons moeilijk voorstellen. In een moderne stad is het vrijwel onmogelijk om zonder geld te leven. Den geheelen dag dragen wij een aantal kleine

ronde metaalstukjes bij ons; anders komen wij er niet; wij hebben een koperstuk noodig voor de tram, een zilverstuk om te eten, eenige centen voor het avondblad. Maar vele menschen uit de eerste Middeleeuwen hadden nooit van hun leven een enkel stuk gemunt geld gezien, van hun geboorte af tot aan hun dood toe. Al het goud en zilver van Griekenland en Rome lag begraven onder de ruïnes van deze steden. De tijd der volksverhuizingen, die gevolgd was op het Keizerrijk, was een landbouwtijd. Het land leverde voor iederen boer genoeg graan en ook genoeg schapen en koeien op om zelf rond te kunnen komen.

De edelman uit de Middeleeuwen was een landedelman; hij was zelden genoodzaakt om met geld in zijn behoeften te voorzien. Uit zijn landerijen haalde hij alles wat hij voor zich en de zijnen noodig had voor eten, drinken en kleeding. De steenen van zijn huis werden gemaakt aan den oever van de naastbijzijnde rivier. Hout voor de balken van zijn zoldering hakte men om in het bosch vlak in de buurt. De paar artikelen, die van buitenaf moesten komen werden betaald met goederen, gewoonlijk honig of eieren of takkebossen.

Maar de kruistochten hadden deze toestanden van de oude landbouwwereld ondersteboven gekeerd op een zeer radicale wijze. Laten wij eens veronderstellen dat de Hertog van Hildesheim naar het Heilige Land trok. Hij moest daartoe duizende mijlen afleggen en onderweg verschillende reiskosten en hotelrekeningen betalen. Thuis kon hij dat doen met de producten van zijn boerderij; maar hij kon onmogelijk een paar honderd dozijn eieren meenemen en een wagenvracht hammen, om de hebzucht te bevredigen van den scheepsagent in Venetië of van den herbergier op de Brenner-pas. Deze heeren verlangden betaling in geld; de Hertog zag zich dus wel genoodzaakt een kleine hoeveelheid goud mee te nemen op zijn verren tocht. Maar waar dit goud te krijgen? Hij kon het leenen van de Lombarden, de afstammelingen van de oude Longobarden, die beroeps-geldvoorschieters geworden waren en nu geregeld te vinden waren achter hun wisseltafels (gewoonlijk bekend als „banco" of „bank"). Deze waren bereid aan Zijn Edelachtbare een paar honderd gouden dukaten te leenen tegen een hypotheek op zijn landerijen, opdat zij hun geld terug zouden

kunnen krijgen indien de edelman onder de handen der Turken den dood mocht vinden.

Dat zag er eerst heel onschuldig uit, maar bleek voor den schuldenaar lang niet ongevaarlijk. Het einde was altijd dat de Lombarden in het bezit kwamen van de landerijen en dat de edelman failliet ging. Er zat dan voor hem niets anders op dan als soldaat in loondienst te gaan bij een machtiger en voorzichtiger buurman.

Zijn Edelachtbare kon ook naar dat deel van de stad gaan waar de Joden gedwongen waren te leven. Daar kon hij eveneens geld leenen, maar tegen een rente van 50 of 60%. Ook dat was een gevaarlijk zaakje. Maar wat er tegen te doen? Men vertelde wel dat sommige menschen in de kleine nederzetting, die om het kasteel heen lag, geld bezaten; zij hadden den jongen graaf van zijn geboorte af gekend. Zijn vader en hun eigen vaders waren goede vrienden geweest. Misschien wilden zij wel helpen! Zij zouden geen onredelijke eischen stellen. Het viel allicht te vragen. De secretaris van den graaf, een monnik, die kon schrijven en die de kasboeken op het kasteel bijhield, zond een briefje aan den koopman dien hij het beste kende en vroeg hem een klein bedrag ter leen. Eenige inwoners van het stadje kwamen bij elkaar in den winkel van den goudsmid, die de avondmaalsbekers voor de kerken in den omtrek maakte, en bespraken samen deze aangelegenheid. Men kon toch moeilijk weigeren. Ook had het geen zin om rente te vragen. In de eerste plaats hadden de meeste menschen er godsdienstige bezwaren tegen om rente te vragen, en in de tweede plaats zou het toch alleen maar terugbetaald worden in landbouw-producten en daar hadden ze immers meer dan genoeg van.

„Maar", opperde de kleermaker, die zijn dagen rustig doorbracht zittende op zijn tafel en die wat philosofisch was aangelegd, „als wij eens de een of andere gunst vroegen in ruil voor ons geld. Wij houden allen veel van visschen, maar zijn Edelachtbare vindt niet goed dat wij in zijn vijver visschen. Als wij hem nu eens honderd ducaten gaven en hij verklaarde daarvoor schriftelijk dat wij net zooveel in den vijver mogen visschen als wij maar willen. Dan krijgt hij het geld dat hij noodig heeft en wij krijgen de visch, zoodat iedereen tevreden kan zijn."

Op den dag waarop de graaf dit voorstel aannam (het leek immers zoo eenvoudig om op deze voorwaarden zijn honderd goudstukken te krijgen) teekende hij het doodvonnis van zijn eigen macht. Zijn klerk maakte de verklaring op. De graaf zette zijn kruisje er onder (want een handteekening schrijven kon hij niet) en vertrok naar het Oosten. Twee jaar later kwam hij terug, een gebroken man. De bewoners van de stad waren aan het visschen in den vijver van het kasteel. Het gezicht van deze zwijgzame rij hengelaars hinderde hem geweldig. Hij stuurde zijn stalmeester uit om de heele bende weg te jagen. Zij gingen heen, maar 's-avonds kwam een deputatie van de kooplieden op het kasteel. Zij waren heel beleefd. Zij wenschten den Heer geluk met zijn behouden terugkomst. Het speet hen zeer dat al die hengelaars hem geërgerd hadden, maar zooals hij zich misschien nog wel zou herinneren had hij zelf daartoe vergunning gegeven; en de kleermaker haalde bij deze woorden heel plechtig de oorkonde te voorschijn die de goudsmid in zijn brandkast had bewaard sedert het vertrek van den graaf naar het Heilige Land.

De graaf kon zijn ergernis nauwelijks verkroppen. Maar hij had wederom zeer dringend behoefte aan eenig geld. In Italië had hij een paar stukken geteekend, die nu in het bezit waren van Salvestro dei Medici, den bekenden bankier. Deze documenten bevatten een clausule van afbetaling en over twee maanden was de fatale termijn. Het totaal bedrag beliep driehonderd vijftig ponden Vlaamsch goud. Onder deze omstandigheden kon de edelman de woede, die zijn hart en zijn trotsch gemoed vervulde, niet wel toonen. Hij moest een vriendelijk gezicht zetten en vroeg om nog een klein bedrag te leen. De kooplieden gingen naar huis om deze zaak te bespreken. Na drie dagen kwamen zij terug en antwoordden toestemmend. Zij zeiden dat zij veel te blij waren om hun heer te kunnen helpen in zijn moeilijkheden, maar in ruil voor die 350 gouden ponden zou hij hun toch zeker wel een tweede geschreven verklaring willen geven — een nieuw privilege — dat zij, de bewoners van het stadje, een eigen raad mochten instellen, gekozen door al de kooplieden en vrije burgers, welke raad het recht zou krijgen om de belangen der gemeente te behartigen en dienaangaande beslissingen te nemen zonder inmenging van het kasteel.

Zijn Edelachtbare was verschrikkelijk boos. Maar alweer — hij had geld noodig. Hij antwoordde „ja", en teekende de verklaring. De volgende week had hij al berouw. Hij riep zijn soldaten bijeen, trok naar het huis van den goudsmid en eischte daar de documenten terug die zijn brutale onderdanen hem hadden afgetroggeld onder den drang der omstandigheden. Hij nam ze met geweld weg en verbrandde ze. De stedelingen stonden erbij zonder een woord te zeggen. Maar toen de graaf een volgend maal wederom geld noodig had voor den bruidsschat van zijn dochter kon hij geen cent loskrijgen. Na dat voorval bij den goudsmid was zijn crediet geschokt. Hij moest zoete broodjes bakken en eerst genoegdoening geven. En voordat de trotsche graaf de eerste uitbetaling kreeg van het verlangde geld hadden de stadbewoners al hun oude voorrechten teruggekregen en bovendien een spiksplinternieuw, waarbij hun werd toegestaan om een „stadhuis" te bouwen met een sterken toren ernaast. Daarin zouden dan alle oorkonden en privileges bewaard kunnen worden, beveiligd tegen brand en inbraak, hetgeen eigenlijk beteekende beveiligd tegen elke gewelddaad van den bezitter van het kasteel en zijn gewapende volgelingen.

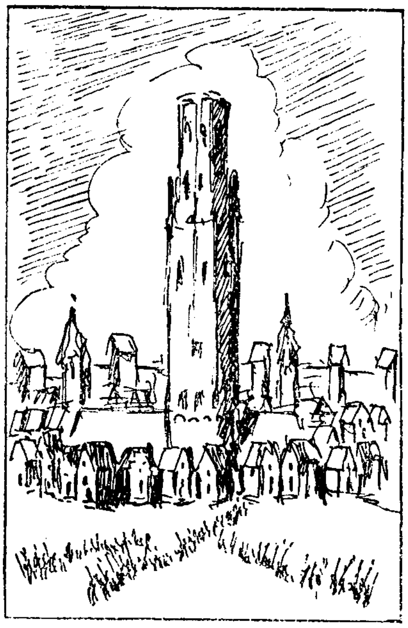

DE KLOKKENTOREN.

Ziedaar wat er, over het algemeen, geschiedde gedurende de eeuwen die op de kruistochten volgden. Het was een langzaam proces, deze geleidelijke machtsverschuiving van het kasteel naar de stad. Soms werd erbij gevochten. Enkele kleermakers en goudsmeden werden gedood en enkele kasteelen platgebrand. Maar zulke gebeurtenissen vormden toch een uitzondering. Bijna ongemerkt werden de steden rijker en machtiger en de feodale heeren armer en zwakker. Om zich nog te kunnen

handhaven zagen zij zich telkens weer genoodzaakt aan de burgers allerlei rechten en privileges te geven in ruil voor geld. De steden namen snel toe in omvang. Zij boden een veilig toevluchtsoord aan weggeloopen lijfeigenen, die hun vrijheid herkregen wanneer zij een aantal jaren binnen de stadsmuren hadden gewoond. Ook trokken de steden allerlei energieke personen uit de omliggende landsdistricten tot zich. Zij waren trotsch op hun groeiende beteekenis en om hun macht duidelijk te toonen stichtten zij kerken en publieke gebouwen. Deze verrezen om het oude marktplein, waar gedurende de voorafgaande eeuwen de handel in eieren, honig, schapen en zout had plaatsgevonden. Aan hun kinderen wilden zij een betere levenskans geven dan zij zelf hadden gehad. Zij huurden dus monniken, die naar de stad kwamen om onderwijs te geven. Wanneer zij hoorden van een man die mooi kon schilderen op planken hout, dan boden zij zoo iemand levensonderhoud aan indien hij wilde komen om de muren van hun kerkgebouwen en van hun stadhuis te versieren met tafreelen uit de Heilige Schrift.

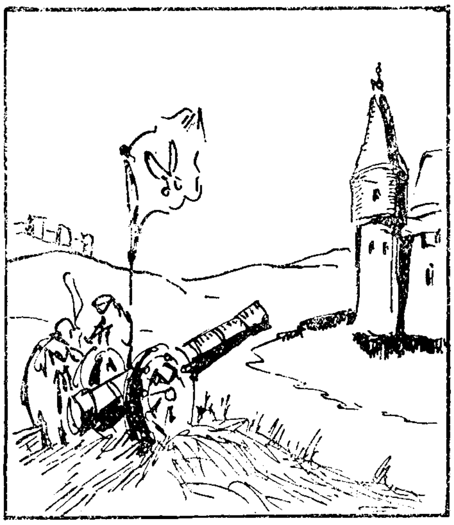
HET BUSKRUIT.

Ondertusschen zag de graaf vanuit de sombere en tochtige vertrekken van zijn kasteel al deze opkomende praal en pracht aan, en dacht met spijt terug aan den dag waarop hij voor het eerst iets van zijn souvereine rechten had prijsgegeven. Maar hij was machteloos. De stadbewoners met hun welgevulde buidels lachten hem openlijk uit. Zij waren vrije burgers, die zich vast voorgenomen hadden om te behouden wat zij eindelijk verkregen hadden in het zweet huns aanschijns en na een hardnekkigen strijd van drie eeuwen.

36. ZELFBESTUUR IN DE MIDDELEEUWEN

HOE DE BEVOLKING VAN DE STEDEN HAAR RECHT HANDHAAFDE OM DOOR DEN KONING TE WORDEN GEHOORD IN STAATSAANGELEGENHEDEN.

Zoolang de volkeren nog „Nomaden” waren, rondzwervende stammen van schaapherders, waren alle menschen gelijk en ieder was verantwoordelijk geweest voor de welvaart en veiligheid van de geheele gemeenschap.

Maar nadat zij zich hadden gevestigd en sommigen rijk waren geworden, anderen daarentegen arm, kwam de leiding natuurlijk in handen van die personen, die niet gedwongen waren om te werken voor hun bestaan en die dus vrijen tijd hadden om zich te wijden aan de politiek.

Ik heb vroeger verteld hoe dit ook geschied was in Egypte en Mesopotamië, Griekenland en Rome. Hetzelfde vond plaats bij de Germaansche bevolking van West-Europa, zoodra de rust en de orde hersteld was. De West-Europeesche wereld werd eerst geregeerd door een Keizer, die gekozen werd door 7 of 8 voorname Koningen van het groote „Roomsche Keizerrijk van de Duitsche natie”. Hij bezat in schijn een heel groote, maar in werkelijkheid een heel kleine macht. Het rijk werd bestuurd door een aantal koningen, die op zeer wankele tronen zaten. De dagelijksche leiding was eigenlijk in handen van een duizendtal kleine feodale vorsten. Hun onderdanen waren boeren of lijfeigenen. Er waren slechts enkele steden en een middenstand bestond er niet. Maar gedurende de 13ᵉ eeuw (na een afwezigheid van bijna 1000 jaar) verscheen wederom een middenstand, de stand van de kooplieden, op het schouwtooneel der geschiedenis. En in het voorafgaande hoofdstuk hebben wij gezien hoe, naarmate de macht van dien stand toenam, de macht van de bewoners van het kasteel verminderde.

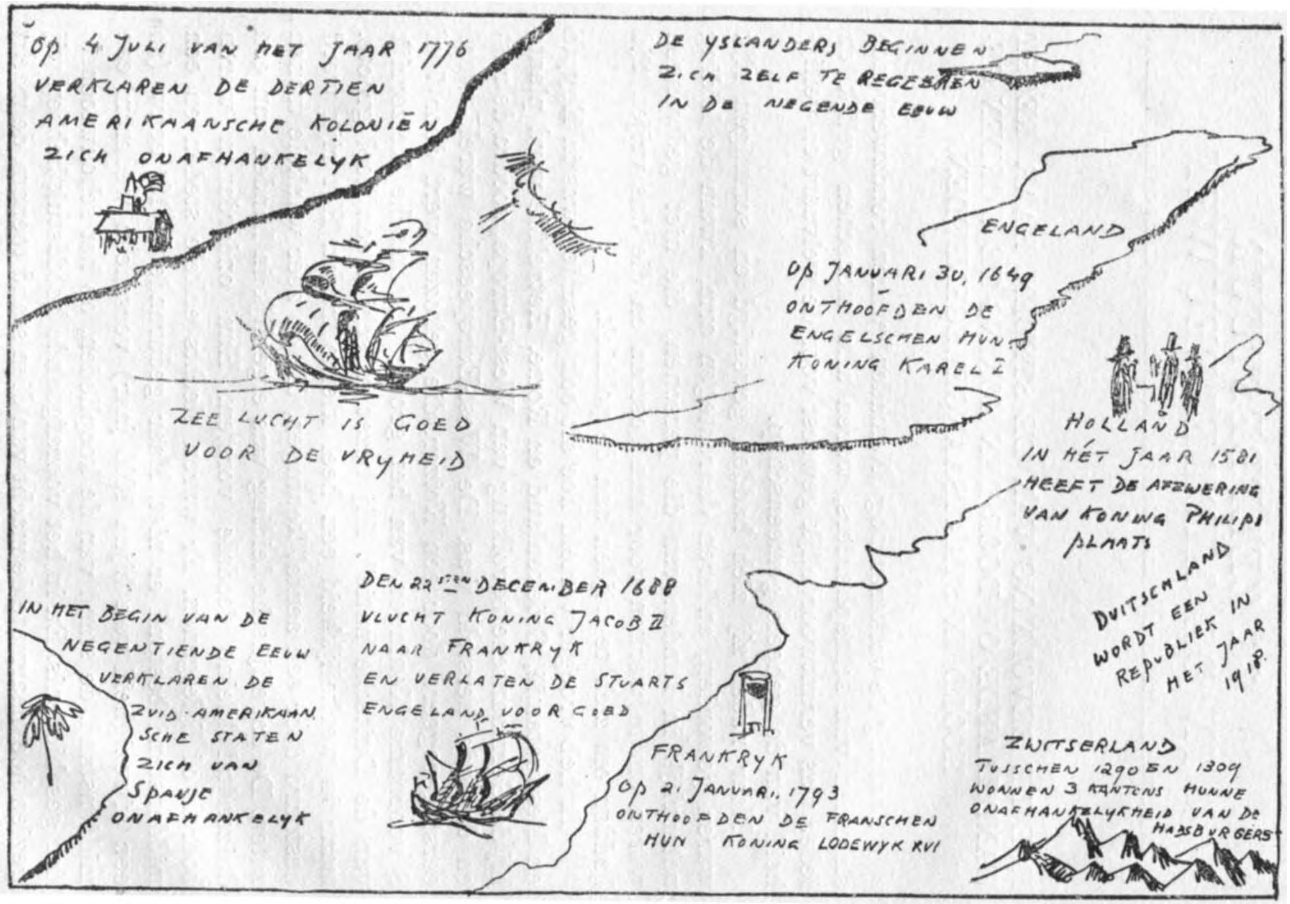

DE UITBREIDING VAN DE GEDACHTE DER VOLKSSOUVEREINITEIT.

Tot dusver had de koning bij het bestuur van zijn landen alleen aandacht gewijd aan de wenschen van de edelen en de bisschoppen; maar de nieuwe wereld van handel en nijverheid, die ontstond na de kruistochten, dwong hem wel om het bestaan van den middenstand te erkennen, wilde hij zijn schatkist niet voortdurend leeg zien. Indien deze Majesteiten hun geheime wenschen hadden kunnen volgen zouden zij nog liever hun koeien en hun varkens hebben geraadpleegd dan de burgers van de steden, maar zij konden zich niet tegen den gang van zaken verzetten. Zij slikten deze bittere pil dus maar in, omdat zij verguld was, maar makkelijk ging het niet!

In Engeland was gedurende de afwezigheid van Richard Leeuwenhart (die naar het Heilige Land was getrokken, maar die het grootste gedeelte van zijn kruistocht doorbracht in een Oostenrijksche gevangenis) het bestuur gelegd in handen van Jan, een broeder van Richard, die verre zijn mindere was in alle krijgszaken, maar geenszins zijn mindere als slecht bestuurder. Dat blijkt ook al uit zijn bijnaam, dien hij in de geschiedenis kreeg: „Jan-zonder-Land." Jan begon zijn loopbaan als regent door Normandië en het grootste gedeelte van de Fransche bezittingen te verliezen. Daarna slaagde hij erin om in twist te geraken met Paus Innocentius III, den beroemden vijand van de Hohenstaufen. De Paus deed hem in den ban, zooals Gregorius VII Hendrik IV twee eeuwen vroeger in den ban gedaan had. In het jaar 1213 werd Jan daarop genoodzaakt om een smadelijken vrede te sluiten, juist zooals Hendrik IV in het jaar 1077.

Niet afgeschrokken door dit slechte succes ging Jan door om de koninklijke macht te misbruiken, totdat zijn ontevreden onderdanen hun gezalfden heerscher in de gevangenis zetten en hem dwongen om te beloven dat hij zich rustig zou houden en nooit meer inbreuk zou doen op de oude rechten van zijn onderdanen. Dit alles gebeurde op een klein eiland in de Theems bij het dorpje Runnymede op den 15^{en} Juni van het jaar 1215. Het document dat Jan-zonder-Land daar moest teekenen heette de groote Charter, de Magna Charta. Het omvatte heel weinig nieuwe bepalingen, het herhaalde alleen in korte, duidelijke zinnen, de oude plichten van den Koning, en somde de privileges van zijn onderdanen op. Heel weinig aandacht

werd hierin geschonken aan de rechten (indien zij er al eenige hadden!) van de groote meerderheid van het volk, de boeren, maar het kende een aantal voorrechten en waarborgen toe aan de opkomende klasse van de kooplieden. Deze oorkonde was van groot belang omdat het de macht van den koning met meer preciesheid omschreef dan nog ooit geschied was. Maar toch was het nog geheel en al een Middeleeuwsch document. Het sprak heelemaal niet van de gewone menschelijke wezens, tenzij zij toevallig het eigendom van een vazal waren, die beveiligd moest worden tegen de koninklijke tyrannie, juist zooals de bosschen en de koeien van den baron beschermd werden tegen overdreven ijver van de koninklijke houtvesters.

Enkele jaren later echter klinkt een geheel andere toon tot ons uit de raadsvergaderingen van Zijne Majesteit.

Jan-zonder-Land, een door en door slecht en onbekwaam vorst, had eerst plechtig beloofd om de Magna Charta te gehoorzamen en had vervolgens de vele bepalingen één voor één verbroken. Gelukkig stierf hij spoedig en werd opgevolgd door zijn zoon Hendrik III. Deze werd gedwongen om de Magna Charta opnieuw te erkennen. Daar echter zijn Oom Richard Leeuwenhart, de kruisridder, aan het land een hoop geld had gekost, was de koning genoodzaakt om eenige leeningen te sluiten opdat hij de schulden aan de Joodsche geldschieters zou kunnen afbetalen. De grootgrondbezitters en de bisschoppen, die als raadslieden van den Koning optraden, konden hem het benoodigde goud en zilver niet verschaffen. De koning gaf toen order dat enkele vertegenwoordigers van de steden opgeroepen zouden worden om de vergaderingen van den grooten raad bij te wonen. Zij verschenen daar voor het eerst in het jaar 1265. De bedoeling was dat zij alleen als financieele deskundigen zouden optreden, geen deel zouden nemen aan de algemeene besprekingen over staatszaken, maar slechts advies zouden geven wanneer de belastingen ter sprake kwamen.

Langzamerhand evenwel werden deze vertegenwoordigers van de „gewone menschen", de „commons", ook geraadpleegd bij allerlei andere vraagstukken, en de vergadering van edelen, bisschoppen en stedelijke afgevaardigden ontwikkelde zich tot een echt „parlement", een plaats „où l'on parlait", hetgeen dus zooveel beteekent als een plaats waar alle belangrijke aange-

legenheden eerst rustig besproken worden aleer men tot een besluit komt.

De instelling echter van zoo'n algemeen college van advies met een bepaalde uitvoerende macht bekleed, was niet een speciale Engelsche uitvinding, zooals men veelal schijnt te denken,

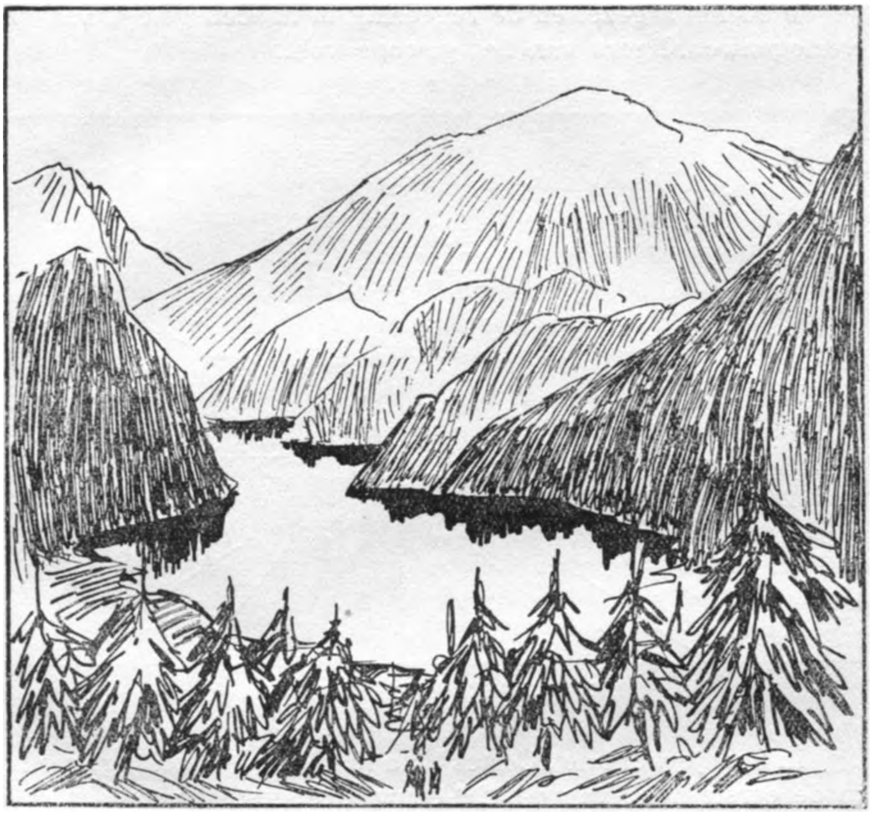

DE HAARDSTEE DER ZWITSERSCHE VRIJHEID.

en een regeering van een „koning met zijn parlement" treffen wij niet alleen aan in het Britsche eilandenrijk. Wij vinden iets dergelijks in verschillende deelen van Europa. In sommige landen, bijv. in Frankrijk, nam de macht van den Koning na de Middeleeuwen zoo snel toe dat de invloed van het parlement weldra nihil was. In het jaar 1302 waren afgevaardigden van de steden toegelaten in de bijeenkomst van het Fransche Parle-

ment, maar vijf eeuwen moesten voorbijgaan aleer dit parlement zich krachtig genoeg voelde om de rechten van de middenklasse, van den zoogenaamden derden stand, de Tiers Etat, te kunnen handhaven, en de macht van den koning te breken. Toen hebben zij echter den verloren tijd snel ingehaald; gedurende de Fransche Revolutie hebben zij den koning, de geestelijkheid en de edelen afgezet en de regeering in handen gelegd van de vertegenwoordigers van het gewone volk.

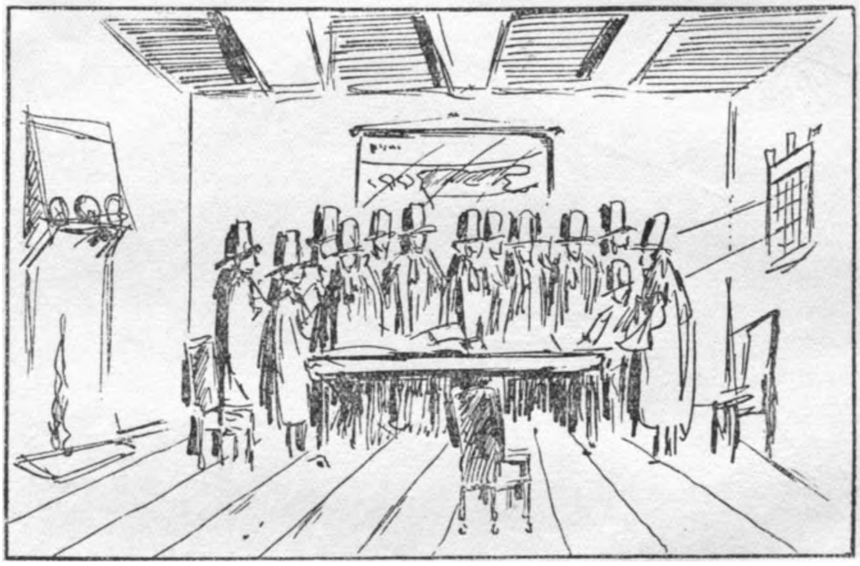

HET AFZWEREN VAN PHILIPS II.

In Spanje werd de „Cortes" (de raad van den koning) reeds in de eerste helft van de 12de eeuw opengesteld voor den gewonen burger. In het Duitsche rijk hadden een aantal van de voornaamste steden den rang van „keizerlijke" steden verkregen. Dit beteekende dat hun afgevaardigden gehoord moesten worden in den rijksdag.

In Zweden woonden vertegenwoordigers van het volk de zitting van den landdag bij toen deze voor het eerst bijeenkwam in het jaar 1359. In Denemarken werd de Daneholf, de oude nationale vergadering, in 1314 weer ingesteld, en ofschoon de edelen meermalen kans zagen om weer zelfstandig het heft

in handen te krijgen, werden de afgevaardigden van de steden toch nimmer geheel van hun rechten beroofd.

Vooral in de Scandinavische landen is de geschiedenis van het vertegenwoordigende stelsel interessant. In IJsland begon de „Althing", de vergadering van vrije grondbezitters, die het bestuur over het eiland in handen hadden, reeds in de 9e eeuw geregeld bijeenkomsten te houden en gedurende meer dan duizend jaar bleef deze toestand onveranderd. In Zwitserland verdedigden de vrije burgers van de verschillende kantons met veel succes hun rechten tegen de aanslagen van enkele machtige leenheeren.

Ten slotte: in de lage landen bij de zee, in Holland, werden de vergaderingen van de verschillende hertogen en graven reeds in de 13e eeuw bijgewoond door afgevaardigden van den derden stand.

In de 16e eeuw stonden een aantal van deze kleine provincies op tegen hun wettigen koning, zwoeren hem af in een plechtige bijeenkomst van de „Staten Generaal", verboden aan de geestelijkheid om aan de besprekingen deel te nemen, braken de macht van de edelen en namen zelf het volledige uitvoerend bewind in handen over de nieuwe republiek van de Zeven Vereenigde Nederlanden. Gedurende twee eeuwen regeerden de afgevaardigden van de steden over het land, zonder koning, zonder bisschoppen en zonder edelen. De stad was oppermachtig en de burgers zelf waren de regenten van het rijk geworden.

37. DE WERELD IN DE MIDDELEEUWEN

WAT HET VOLK IN DE MIDDELEEUWEN ZOO AL DACHT VAN DE WERELD WAARIN MEN LEEFDE.

Jaartallen zijn een nuttige uitvinding. Wij zouden ze onmogelijk kunnen missen, maar als wij niet erg op onze hoede zijn dan kunnen ze ons leelijk voor den gek houden. Zij maken zoo licht de geschiedenis al te precies. Bij voorbeeld, wanneer ik mij op het standpunt plaats van iemand uit de Middeleeuwen, dan bedoel ik geenszins dat op den 31sten December van het jaar 476 opeens iedereen in Europa zeide: „Wel, wel, het Romeinsche Keizerrijk heeft dus opgehouden te bestaan, hoe verbazend interessant!"

Aan het Frankische Hof van Karel de Groote zou men menschen hebben kunnen ontmoeten die Romeinen waren in hun gewoonten, hun manieren en hun levenswijze. Aan den anderen kant zult ge wanneer ge ouder geworden zijt wel eens bemerken dat er menschen zijn, ook in onzen tijd, die nog niet uitgekomen zijn boven het stadium van de holbewoners. De tijden en de eeuwen grijpen in elkaar, en de ideeën en opvattingen van opeenvolgende geslachten spelen krijgertje met elkaar. Maar het is toch wel mogelijk eens de meeningen te bestudeeren van een aantal typische personen uit de Middeleeuwen en zoodoende te trachten zich voor te stellen wat gewone menschen van die tijden dachten van het leven en de vele problemen die daarmede samenhingen.

Allereerst dit: wij moeten geen oogenblik vergeten dat de menschen in de Middeleeuwen zich nimmer beschouwden als vrije burgers, die konden doen en laten wat zij wilden en hun eigen levensloop konden afbakenen overeenkomstig geschiktheid, neiging en aanleg. Integendeel, ieder beschouwde zich als deel van het groote geheel, waartoe de keizers behoorden zoo-

wel als de lijfeigenen, pausen en heidenen, krijgshelden en zwakkelingen, rijk en arm, eerlijke menschen evengoed als bedelaars en dieven. Deze goddelijke regeling werd zonder meer aanvaard, daarover werden geen discussies gevoerd. Men was, wat men nu eenmaal was. In dit opzicht verschilden zij dus hemelsbreed van de moderne menschen, die niets als onvermijdelijk aannemen en voortdurend er op uit zijn om hun financieele en sociale positie te verbeteren.

Voorts beteekende voor de menschen van de 13ᵉ eeuw de wereld van het hiernamaals — een Hemel vol ongekende zaligheden en een hel vol zwavel en knersing der tanden — iets meer dan een woord zonder inhoud, of een vage theoretische frase. Het hiernamaals was een reëel feit, en burger zoowel als edelman besteedden een groot deel van hun tijd aan de voorbereiding hiervoor. Wij menschen van den modernen tijd filosofeeren over een kalmen dood na een welbesteed leven met de rustige kalmte van de oude Grieken en Romeinen. Als wij zestig of zeventig jaar hard gewerkt hebben en getracht hebben iets goeds van ons leven te maken, dan leggen wij het hoofd ter ruste met een gevoel dat alles wel goed zal zijn.

Maar gedurende de Middeleeuwen was de Koning der Verschrikkingen, met zijn grijnzend doodshoofd en zijn rammelend gebeente 's menschen dagelijksche metgezel. Hij deed zijn slachtoffers angstig uit hun slaap opschrikken, door de vreeselijke tonen van zijn krassende viool — hij zat naast hen aan het eten, hij stond grijnslachend achter de boomen en struiken wanneer zij met een meisje uit wandelen gingen. Als wij niets anders gehoord hadden in onze prille jeugd dan lange verhalen die iemand de haren te berge doen rijzen over kerkhoven en doodkisten en vreeselijke ziekten, in plaats van te kunnen luisteren naar de sprookjes van Andersen en Grimm, dan zouden wij ons geheele leven doorbrengen in één angst voor ons laatste levensuur en den gruwelijken oordeelsdag. Dit nu was het geval met de kleine kinderen in de Middeleeuwen. Zij leefden in een wereld van duivels en spoken, waarin slechts af en toe een vriendelijke engel verscheen. Somtijds vervulde deze angst voor de toekomst hun ziel met nederigheid en ootmoed; meestal echter werkte het omgekeerd en maakte het hen wreed en sentimenteel. Eerst vermoordden zij b.v. in koelen bloede al de

vrouwen en kinderen in een veroverde stad om terstond daarop heel vroom naar een heilige plek te trekken en daar hun handen, nog druipende van het bloed der onschuldige slachtoffers, saam te vouwen en te bidden dat een genadige hemel hun hunne zonden mocht vergeven. Ja, zij deden zelfs meer dan bidden, zij stortten bittere tranen en bekenden dat zij de ellendigste van alle zondaren waren. Maar den volgenden dag sabelden zij weer een heel leger Sarracenen neer zonder een sprankje medelijden in hun hart.

Zeker, de kruisvaarders waren ridders en gedroegen zich dienovereenkomstig wel eenigszins anders dan de gewone menschen. Maar wat het bovenstaande betreft, was er toch niet veel onderscheid tusschen heer en knecht. Beiden leken veel op schichtige paarden, die angstig opzij springen voor een schaduw of een stukje papier; wel zijn zij tot trouwen dienst in staat, doch het gebeurt maar al te licht dat zij aan den haal gaan en vreeselijk onheil stichten wanneer hun koortsachtige verbeelding een geest meent te zien.

Willen wij een billijk oordeel vellen over deze goede menschen dan dienen wij niet te vergeten onder welke ontzettend nadeelige omstandigheden zij leefden. Eigenlijk waren het barbaren, ook al deden zij zich voor als beschaafde menschen. Karel de Groote en Otto de Groote heetten „Romeinsch Keizer", maar zij leken evenveel op een echten Romeinschen Keizer (zooals Augustus en Marcus Aurelius) als „Koning" Wumba Wumba uit de Opper-Kongo op de zeer ontwikkelde heerschers van Zweden of Denemarken. Zij waren wilden, die op de puinhoopen van een roemrijke oude beschaving leefden, maar die geen enkel profijt meer hadden van die beschaving welke door hun grootvaders en overgrootvaders was verwoest. Zij wisten niets. Zij waren totaal onbekend met al die feiten welke een jongen van twaalf jaar tegenwoordig op zijn duimpje kent. Uit een enkel boek haalden zij al hun wijsheid. Dat was de Bijbel. Maar de gedeelten uit den Bijbel, die een grooten invloed ten goede hebben gehad op de ontwikkeling van het menschelijk geslacht, zijn die hoofdstukken uit het Nieuwe Testament welke ons de groote zedelijke lessen leeren van naastenliefde en barmhartigheid. Als handboek voor sterrekunde, plant- en dierkunde, meetkunde en al die andere weten-

DE WERELD IN DE MIDDELEEUWEN.

schappen is dit eerbiedwaardige boek niet geheel betrouwbaar. In de 12e eeuw werd een tweede boek toegevoegd aan de bibliotheek van de Middeleeuwen, de groote encyclopedie van nuttige en bruikbare kennis die door Aristoteles, een Grieksch wijsgeer uit de 4e eeuw vóór Christus, was samengesteld. Waarom de Christelijke kerk er geen bezwaar tegen had om zulk een groote eer te bewijzen aan dezen beroemden leermeester van Alexander de Groote, terwijl zij alle andere Grieksche Philosofen wegens hun heidensche leerstellingen veroordeelde, is mij werkelijk niet geheel duidelijk. Maar een feit is het dat in die dagen, naast den Bijbel, Aristoteles erkend werd als de eenige betrouwbare leermeester, wiens werken men rustig een oprecht Christen in handen kon geven.

Deze werken hadden Europa wel langs een grooten omweg bereikt. Eerst waren zij van Griekenland naar Alexandrië gekomen. Daar waren zij vertaald uit het Grieksch in de Arabische taal door de Mohammedanen, die Egypte hadden veroverd in de 7e eeuw. Zij waren door de legers van de Muzelmannen meegenomen naar Spanje en de philosofie van den grooten Stagiriet (Aristoteles was geboortig uit Stagira in Macedonië) werd geregeld onderwezen aan de Moorsche Universiteit te Cordova. De Arabische tekst werd later weer vertaald in het Latijn door de Christelijke studenten, die de Pyreneeën waren overgetrokken om een vrijere opvoeding te krijgen; en deze vertaling van de beroemde boeken, die dus veel rondgezworven hadden, werd eindelijk onderwezen in de verschillende scholen in Noord-West-Europa. Niet alles ervan was even duidelijk maar daarom was het niet minder interessant.

Met behulp van den Bijbel en van Aristoteles gingen de meest vooraanstaande mannen van de Middeleeuwen nu aan het werk om alle dingen tusschen hemel en aarde, in hun verhouding tot den geopenbaarden wil van God, te verklaren. Deze eminente mannen, de z. g. „scholiasten" of schoolmannen, waren werkelijk buitengewoon knap, maar zij hadden hun kennis uitsluitend uit boeken gehaald en nooit door eigen waarneming verkregen. Wanneer zij een lezing wilden houden over de steur of over de rups, dan lazen zij het oude en het nieuwe testament en Aristoteles door en vertelden aan hun studenten alles wat in deze goede boeken te vinden was over het onderwerp „rups"

en „steur". Zij gingen niet naar de naastbijzijnde rivier om een steur te vangen. Nooit verlieten zij hun boekerijen om ergens op het veld een paar rupsen te zoeken en deze dieren te bekijken en te bestudeeren in hun eigen omgeving. Zelfs zulke beroemde scholiasten als Albertus Magnus en Thomas Aquinas, vroegen zich nimmer af of steuren in het land van Palestina en rupsen in Macedonië niet misschien veel verschilden van de steuren en rupsen in West-Europa.

Wanneer toevallig een buitengewoon eigenaardig persoon zooals Roger Bacon in den raad van de geleerden verscheen en zelf begon te experimenteeren met vergrootglazen en grappige kleine teloscopen, en inderdaad de steur en de rups in de collegezaal bracht, om zoodoende te bewijzen dat zij er heel anders uitzagen dan de dieren die wij in het Oude Testament en bij Aristoteles beschreven vinden, dan schudden de schoolmannen hun waardige hoofden. Bacon ging veel te ver! Wanneer hij durfde veronderstellen dat één uur van eigen waarneming meer waard was dan tien jaren met Aristoteles doorgebracht, en dat de werken van dezen beroemden Griek evengoed onvertaald hadden kunnen blijven, al hadden zij nog zooveel goeds gedaan, dan gingen de scholiasten naar de politie en zeiden: „deze man is een gevaar voor de veiligheid van den staat. Verbeeldt U, hij wil dat wij Grieksch bestudeeren opdat wij Aristoteles in het origineel kunnen lezen! Doch waarom zouden wij niet tevreden zijn met onze Latijnsch-Arabische vertaling, die voor alle geloovigen gedurende honderde jaren voldoende is geweest; waarom wil hij precies weten hoe visschen en insecten er van binnen uitzien? Waarschijnlijk is hij een goddelooze toovenaar, die de geheele orde van dingen door zijn zwarte kunst ondersteboven wil keeren." En zoo goed bepleitten zij hun zaak, dat de angstige bewakers van den vrede aan Roger Bacon verboden om in de eerstkomende 10 jaren ook maar één woord te schrijven. Toen hij zijn studies weer hervatte, had hij een les geleerd. Hij schreef zijn boeken in een vreemd geheimschrift, waardoor het voor zijn tijdgenooten onmogelijk werd ze te lezen — een handig middeltje dat meer en meer gebruikelijk werd toen de Kerk steeds wanhopiger pogingen in het werk ging stellen om het volk te verhinderen allerlei vragen te doen, die immers slechts tot twijfel en ongeloof konden leiden.

Dit werd echter niet gedaan door een goddelooze begeerte om het volk onkundig te houden. De gedachte die de menschen ertoe bracht om tegen de afvalligen op te treden was in den grond van de zaak heel goed bedoeld. Zij geloofden stellig, neen, zij waren ervan overtuigd, dat dit leven slechts een voorbereiding was voor een reëeler bestaan hiernamaals. Zij waren er zeker van dat al te veel kennis het volk slechts onrustig maakte, hun gedachten vervulde met gevaarlijke meeningen, twijfel opwekte en zoo de geloovigen verloren zou doen gaan. Een scholiast uit de Middeleeuwen die één van zijn discipelen zag afdwalen van de geopenbaarde waarheid van den Bijbel en Aristoteles, omdat hij de dingen zelf wilde gaan bestudeeren, voelde zich even onbehagelijk als een liefhebbende moeder die ziet hoe haar kleine baby een brandende kachel nadert. Zij weet dat hij zijn vingertjes daaraan zal branden als zij hem deze laat aanraken; zij tracht hem terug te houden, als het moet met geweld. Haar drijfveer is natuurlijk enkel liefde en als het kind maar naar haar luisteren wil, zal zij zoo vriendelijk voor hem zijn als maar mogelijk is. Maar hoofdzaak is nu allereerst dat hij van de kachel afblijft. Evenzoo deze zieleherders uit de Middeleeuwen: terwijl zij in geloofskwesties onvermurwbaar waren, zwoegden zij daarbij dag en nacht om de schapen hunner kudde op alle mogelijke wijze te dienen en voort te helpen. Waar zij maar konden stonden zij voor hen gereed, en de maatschappij van die dagen draagt de duidelijke sporen van den grooten invloed die er van duizende vrome mannen en vrouwen uitging, welke het leven van hun medemenschen zoo dragelijk mogelijk trachtten te maken.

Een lijfeigene bleef een lijfeigene en zijn positie veranderde nimmer, zeker; maar de algoede God van de Middeleeuwen, die toestond dat deze lijfeigene zijn leven lang slaaf bleef, had toch ook aan dezen nederigen mensch een onsterfelijke ziel gegeven, en daarom had hij recht op bescherming, opdat hij zou kunnen leven en sterven als een goed Christen. Wanneer hij te oud of te zwak werd om te werken dan was de heer in wiens dienst hij gearbeid had zedelijk verplicht om verder voor hem te blijven zorgen. Zoo werd de lijfeigene, wiens leven zeer eentonig en triest was, toch nooit gekweld door angst voor den dag van morgen. Hij wist dat hij „binnen" was — dat hij

nimmer als werkelooze op straat gezet kon worden, dat hij altijd een dak boven zijn hoofd zou hebben (misschien wel met een lek erin, maar dan toch altijd een dak) en dat hij steeds iets te eten zou hebben.

Dit gevoel van „bestaanszekerheid" en „veiligheid" vinden wij terug in alle klassen van de maatschappij. In de steden vormden de kooplieden en de kunstenaars gilden, welke aan ieder lid een vast inkomen verzekerden. Dit stelsel moedigde de eergierigen niet aan om hun beste beentje voor te zetten en beter te doen dan hun buurman. Maar al te vaak boden de gilden steun en bescherming aan de „lanterfanters", die „de kantjes eraf liepen". Maar zij hadden toch ten gevolge dat alle arbeiders zich heel veilig en zeker voelden, iets wat in onze dagen van algemeene concurrentie ver te zoeken is. De Middeleeuwen kenden maar al te goed het gevaar dat wij moderne menschen noemen het ontstaan van „trusts" of „hoeken", wanneer een enkele rijke man de geheele beschikbare voorraad graan of zeep of haring opkoopt, zoodat hij de verbruikers kan laten betalen wat hij zelf wil. Voorbeelden van prijsopdrijving die daarvan het gevolg zijn, hebben wij in de oorlogsjaren maar al te veel gezien. In de Middeleeuwen zorgden de autoriteiten er dus voor dat zulke trusts niet konden ontstaan; den groothandel werkten zij tegen en zij bepaalden den prijs waartegen de kooplieden hun goederen op de markt mochten brengen.

In de Middeleeuwen moest men niets hebben van concurrentie. Waarom tegen elkaar te concurreeren en de wereld te vullen met een troep haastige menschen, die elkaar weg trachtten te dringen volgens de ellebogenmethode — wanneer de oordeelsdag toch spoedig op handen was, waarop rijkdom en schatten niets waard zouden zijn en de goede lijfeigene de gouden hemelpoort zou binnengaan, terwijl de slechte ridder naar de hel zou afdalen om daar boete te doen?

Kortom, van het volk in de middeleeuwen werd verwacht dat zij een deel van hun vrijheid om te denken en te doen wat zij wilden, vrijwillig prijs zouden geven om in ruil daarvoor des te beter beveiligd te zijn tegen lichamelijke zoowel als geestelijke armoede.

En op heel enkele uitzonderingen na had niemand daartegen bezwaar. Alle menschen waren er vast van overtuigd dat

zij toch maar vreemdelingen en gasten op deze planeet waren — dat dit leven slechts doel had als voorbereiding voor een veel mooier en belangrijker leven hiernamaals. Met opzet keerden zij deze wereld, die vol was van lijden en onrecht en zonde, den rug toe. Zij trokken de gordijnen dicht opdat de stralen van de zon hun aandacht niet af zouden leiden van het hoofdstuk in de Openbaring, waarin verhaald wordt van het hemelsche licht dat hun geluk in alle eeuwigheid zou beschijnen. Zij trachtten hun oogen te sluiten voor alle genoegens van deze wereld waarin zij leefden, opdat zij volop zouden kunnen genieten van de vreugden die hun in de nabije toekomst wachtten. Zij aanvaardden het leven als een noodzakelijk kwaad en verwelkomden den dood als de dageraad van glorierijker tijden.

De Grieken en de Romeinen hadden zich nooit druk gemaakt over het hiernamaals, maar hadden liever getracht hun paradijs reeds hier op aarde een plaatsje te geven. Zij waren erin geslaagd om het leven alleraangenaamst te maken voor al hun medemenschen voor zoover zij niet toevallig slaven waren. In de Middeleeuwen verviel men in het andere uiterste. Toen bouwden de menschen hun paradijs ver weg achter de hooge wolken en zij veranderden deze wereld voor rijk en arm, voor knappen en dommen, voor hoog en laag in een tranendal. Het werd tijd dat de slinger weer terugzwaaide in tegenovergestelde richting, zooals ik in het volgende hoofdstuk zal verhalen.

38. HANDEL IN DE MIDDELEEUWEN

HOE DE KRUISTOCHTEN VAN DE MIDDELLANDSCHE ZEE WEDEROM EEN DRUK HANDELSCENTRUM MAAKTEN EN HOE DE STEDEN VAN HET APENNIJNSCHE SCHIEREILAND GROOTE DISTRIBUTIEKANTOREN WERDEN VOOR DE VOLKEREN VAN AZIE EN AFRIKA.

Er waren drie zeer begrijpelijke redenen waarom de Italiaansche steden de eerste waren, die een belangrijke plaats gingen innemen op het einde van de Middeleeuwen. Het Italiaansche schiereiland was door Rome reeds zeer vroeg toegankelijk gemaakt. Er waren meer wegen en meer steden en meer scholen te vinden dan ergens anders in Europa. De barbaren hadden weliswaar Italië even lustig neergebrand als alle andere plaatsen waar zij kwamen; maar aangezien er hier zooveel meer geweest was om te verwoesten was er ook nog heel wat blijven bestaan.

In de tweede plaats leefde de Paus in Italië, en als Hoofd van de groote politieke machine waartoe alle landen behoorden en alle slaven, gebouwen, bosschen en rivieren, en ook alle gerechtshoven, ontving hij voortdurend van alle kanten een massa geld. De Pauselijke autoriteiten moesten, even goed als de schippers en reeders van Venetië en Genua, betaald worden met goud en zilver. De koeien en de eieren en de paarden en al de andere landbouw-producten van het Noorden en het Westen moesten dus eerst worden omgewisseld in kasgeld, voordat de schuld betaald kon worden aan het veraf gelegen Rome. Daardoor werd Italië eigenlijk het eenige land waar naar verhouding overvloed was aan goud en zilver.

Ten slotte: gedurende de kruistochten waren het de Italiaansche havensteden vanwaar de kruisvaarders zich inscheepten naar 't Oosten en daarvan hebben de reeders in hooge

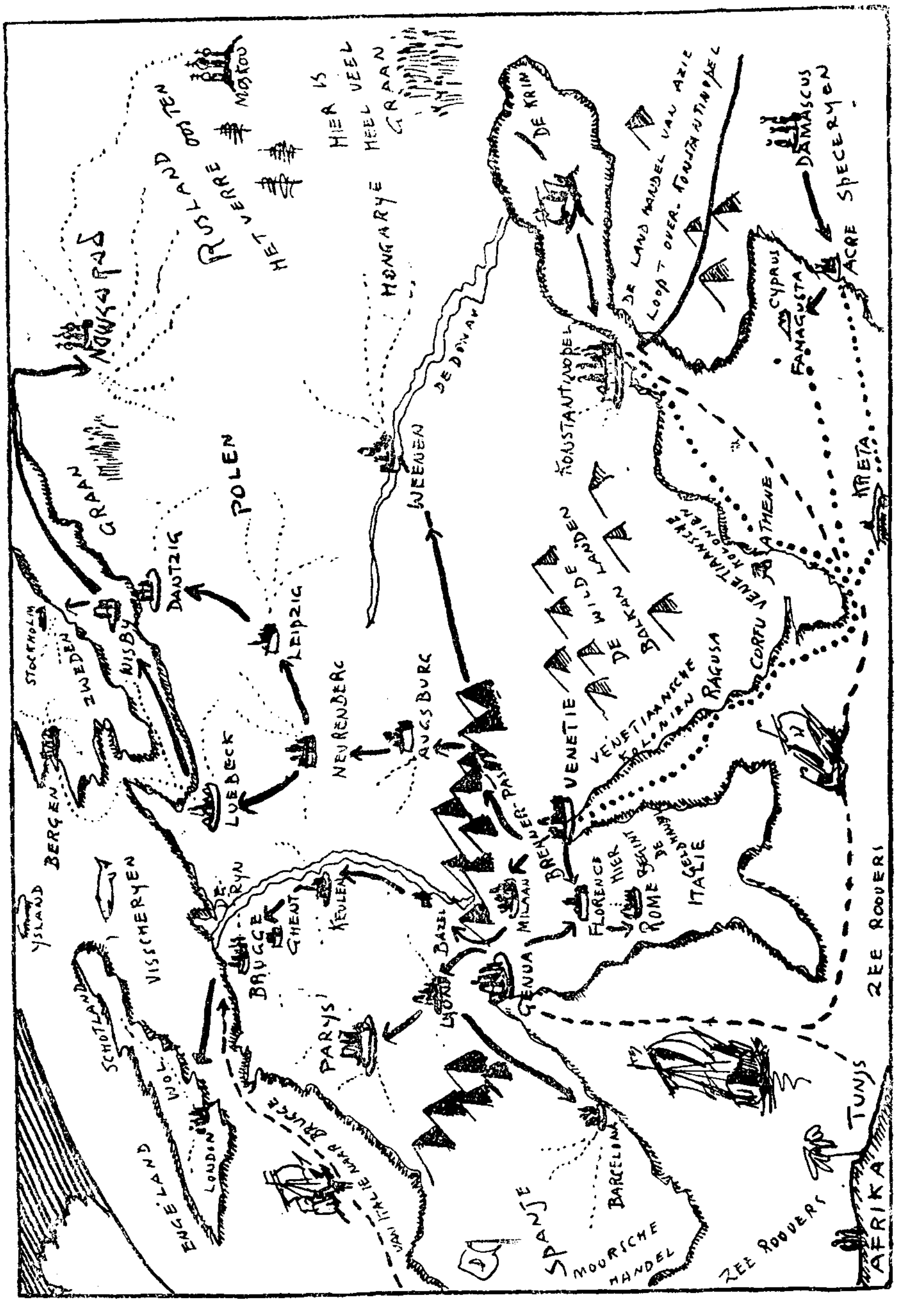

DE HANDEL IN DE MIDDELEEUWEN.

mate weten te profiteeren. Maar ook toen de kruistochten geëindigd waren bleven deze zelfde Italiaansche steden groote distributiekantoren voor de goederen uit het Oosten, die de volkeren van Europa hadden leeren kennen en waardeeren gedurende den tijd dien zij in het nabije Oosten hadden doorgebracht, en die zij nu niet meer konden missen.

Van deze steden was er geen enkele zoo beroemd als Venetië. Venetië was een Republiek, gebouwd op een modderbank. Daarheen waren gedurende de invallen van de barbaren in de vierde eeuw vele menschen vanaf het vasteland gevlucht. Van alle kanten door zee omringd hadden zij zich toegelegd op het winnen van zout. Zout was gedurende de Middeleeuwen een schaarsch artikel en de prijs ervan was dus hoog. Gedurende een paar honderd jaar had Venetië een monopolie genoten van deze onmisbare koopwaar (ik zeg „onmisbaar", omdat de menschen, evengoed als bijv. ook de schapen, ziek worden wanneer zij niet een zekere hoeveelheid zout in hun eten krijgen). Deze Venetianen hadden nu door dit monopolie de macht van hun stad gedurig vergroot. Soms hadden zij het zelfs gewaagd om den Paus te weerstaan! De stad was rijk geworden en zij waren schepen gaan bouwen waarmede zij handel konden drijven op den Orient. Gedurende de kruistochten waren deze schepen geregeld gebruikt om passagiers naar het Heilige Land te brengen, en wanneer deze passagiers hun overtocht niet in geld konden betalen, dan werden zij genoodzaakt om de Venetianen te helpen, die steeds bezig waren hun gebied uit te breiden, door kolonies te stichten aan de Aegeïsche zee, in Klein-Azië en in Egypte.

Tegen het einde van de 14e eeuw was de bevolking gegroeid tot 200.000 man, waardoor Venetië de grootste stad van de Middeleeuwen geworden was. Het volk echter kon geen invloed uitoefenen op het gouvernement. Dit was in handen van een klein aantal families van rijke kooplieden. Deze kozen een Senaat en een „Doge" (of Hertog), maar in waarheid werd de stad geregeerd door de leden van den beroemden „Raad van Tien", die zich wist te handhaven met behulp van een hechte organisatie van geheime politie en beroepsmoordenaars, die toezicht hielden op alle burgers en heel rustig iedereen uit den weg ruimden, die gevaarlijk bleek voor de veiligheid van het on-

beschaamde en gewetenlooze „Comité van publieke veiligheid".

Een ander uiterste van stadsbestuur, een democratie van zeer rumoerigen aard, was te vinden in Florence. Langs deze stad liepen de groote heirwegen van Noord-Europa naar Rome, waarover zij dus de contrôle had en waarop zij ongehinderd tol kon heffen. Zij gebruikte het geld dat zij als gevolg van deze zeer fortuinlijke economische positie binnenkreeg om allerlei waren te gaan fabriceeren. De bewoners van Florence trachtten het voorbeeld van Athene na te volgen. Edelen, priesters en gildeleden, iedereen nam deel aan de besprekingen der stadsaangelegenheden. Dit leidde tot een groote burgerlijke omwenteling. De bevolking immers was daardoor altijd verdeeld in politieke partijen. Deze partijen bevochten elkander nu met de uiterste bitterheid; zij verbanden hun vijanden, met verbeurdverklaring van hun goederen, zoo gauw zij zelf een overwinning hadden behaald in den raad. Na vele eeuwen van zoo'n stadsbestuur van georganiseerde benden gebeurde het onvermijdelijke. Een machtige familie maakte zich meester van het gezag en regeerde nu over de stad zoowel als over het geheele omliggende land, op dezelfde wijze als vroeger de Grieksche tyrannen. Dit geslacht heette de Medici. De eerste Medici waren dokters geweest. Medicus is het Latijnsche woord voor dokter, vandaar hun naam; maar later waren zij van beroep veranderd en bankiers geworden. Hun kantoren en hun banken-van-leening waren te vinden in bijna alle belangrijke handelssteden. Zelfs tot op dezen dag kan men in Amerika voor de banken van leening nog drie gouden ballen zien uithangen, welke vroeger deel uitmaakten van het wapenschild van het machtige huis van de Medici, die heerschers waren geworden over Florence, die hun dochters uithuwelijkten aan de Koningen van Frankrijk en die begraven werden in graftomben, een Romeinsch Keizer niet onwaardig.

Vervolgens noem ik Genua, de groote mededinger van Venetië, waar de kooplieden zich speciaal toelegden op den handel met Tunis en Afrika en de groote graandepôts aan de Zwarte Zee. Dan waren er nog wel tweehonderd andere belangrijke steden, sommigen groot, anderen klein. Elke stad vormde op zichzelf een volmaakte commercieele eenheid, en vocht tegen

zijn mededingers met den onuitwischbaren haat van jaloersche buren, die elkaar het licht in de oogen niet gunnen.

Wanneer de producten uit het Oosten en uit Afrika naar deze groote distributiekantoren waren gebracht dan moesten zij vandaar verdeeld worden over het Westen en het Noorden.

Genua bracht de goederen over water naar Marseille, waar zij overgeladen werden in schepen die ze verder vervoerden naar de steden aan de Rhône, welke op haar beurt weer

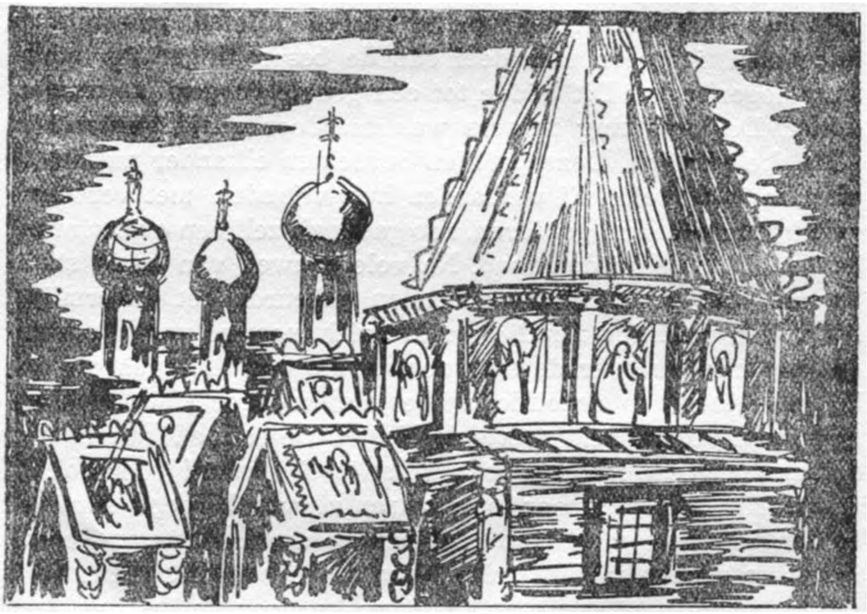

GROOT-NOVGOROD.

dienst deden als marktplaatsen voor het Noorden en Westen van Frankrijk.

Venetië gebruikte de landroute naar Noord-Europa. Deze oude weg leidde over den Brenner pas, de poort waardoor reeds eeuwen geleden de barbaren hun invallen in Italië hadden gedaan. Langs Innsbrück werden de koopwaren gebracht naar Bazel; vandaar verscheepte men ze langs den Rijn naar de Noordzee en naar Engeland. Of ook werden zij vervoerd naar Augsburg waar de familie van de Fugger's (die zoowel bankiers waren als fabrikanten, en die een grooten rijkdom verzameld

hadden door hun werklieden te „villen", en woekerrente te eischen), voor de verdere distributie zorg droeg; zoo kwamen de goederen naar Neurenberg, Leipzig, de steden aan de Baltische zee en ook naar Wisby (op het eiland Gothland), vanwaar men weer voorzag in de behoeften van de Noordelijke Baltische landen en vanwaar een directe handel plaats vond met de republiek van Novgorod, het oude handelscentrum van Rusland, dat verwoest werd door Iwan den Verschrikkelijke in het midden van de zestiende eeuw.

De kleine steden op de kust van Noord-West-Europa hadden elk eveneens een heel interessante geschiedenis. In de Middeleeuwen at men een massa visch; er waren n.l. veel vastendagen en dan was het niet geoorloofd om vleesch te eten. Voor degenen die verweg van de kust en van de rivieren woonden, beteekende dit een dieet van eieren of heelemaal geen eten, want visch kon men niet vervoeren. Maar in het midden van de 13[e] eeuw ontdekte een Hollandsche visschersman een manier om haring te kaken, zoodat zij lang goed bleef en ook naar ver afgelegen plaatsen kon worden verhandeld. De haringvisscherij van de Noordzee werd nu een bron van groote inkomsten; maar op zekeren tijd gedurende de 13[e] eeuw verhuisde deze kleine visch, om redenen die zij ons nimmer bekend heeft gemaakt, van de Noordzee naar de Baltische zee. En toen begonnen de steden van deze binnenzee uit die visscherij veel geld te halen. Iedereen zeilde naar de Baltische zee om haring te vangen; maar aangezien de haring alleen gevangen kon worden gedurende enkele maanden van het jaar (de rest van den tijd brengt zij door in diep water, waar zij groote families van kleine haringen teelt) lagen de schepen gedurende al die andere maanden werkeloos in de haven, tenzij zij ander werk konden doen. Men gebruikte ze nu om het graan van Noord- en Centraal Rusland naar Zuid- en West-Europa te vervoeren. Op den terugweg brachten zij specerijen en zijde en Oostersche tapijten mede uit Venetië en Genua naar Brugge, Hamburg en Bremen.

Dit was het eenvoudige begin van een zeer belangrijke organisatie van internationalen handel. De vertakkingen ervan strekten zich uit van de fabriekssteden Brugge en Gent (waar de almachtige gilden geregelde veldslagen leverden tegen de Koningen van Frankrijk en Engeland en een arbeidstyrannie

instelden, die ten slotte tot algeheelen ondergang, zoowel van den werkgever als van den werknemer leidde), tot aan de republiek van Groot-Novgorod. Dit was een machtige stad in Noord-Rusland, die zeer bloeide, totdat Tsaar Iwan, die een groot wan-

EEN HANSA-SCHIP.

trouwen had tegen alle kooplieden, de stad innam, 60.000 inwoners in minder dan een maand tijds ter dood liet brengen en de overgeblevenen tot den bedelstaf bracht.

Om zichzelf te kunnen beschermen tegen de zeeroovers, en tegen de buitengewoon hooge tolgelden en de lastige wets-

bepalingen, richtten de kooplieden van het Noorden nu een defensief verbond op, dat de „Hansa” genoemd werd. Deze Hansa, die haar hoofdkwartier in Lübeck had, was een vrijwillige vereeniging van meer dan 100 steden. Deze vereeniging hield er een eigen oorlogsvloot op na, die patrouillediensten deed op zee, en de Koningen van Denemarken en Engeland bevocht en versloeg wanneer zij trachtten zich te mengen in de rechten en de privileges van de machtige kooplieden van de Hansa.

Ik wilde wel dat ik meer plaats had om U eenige van de wonderlijke verhalen te vertellen van dezen vreemden handel, die plaats vond over de hooge bergen en de diepe zeeën, te midden van zulke hevige gevaren, dat elke reis op zichzelf een glorierijk avontuur werd. Daarover zou ik verschillende deelen vol kunnen schrijven, maar dat gaat natuurlijk hier niet. Bovendien, ik hoop dat ik U genoeg verteld heb over de Middeleeuwen om U althans zoo nieuwsgierig te maken dat ge zelf eenige van de spannende boeken, die hierover geschreven zijn, ter hand zult nemen.

De Middeleeuwen waren dus, zooals ik getracht heb uiteen te zetten, een periode van slechts langzamen vooruitgang. De personen, die de macht in handen hadden, meenden dat vooruitgang hoogst ongewenscht was, een uitvinding van den duivel en daarom tegengegaan moest worden; en aangezien zij zaten op de zetels der machtigen viel het hun niet moeilijk hun wil door te zetten tegenover de gewillige slaven en de ongeletterde edelen. Hier en daar trachtten enkele dappere mannen een uitstapje te doen naar de verboden streken van de wetenschap, maar dat liep voor hen meestal slecht af en zij mochten blij zijn wanneer zij er met hun leven en een gevangenisstraf van 20 jaar afkwamen!

In de twaalfde en dertiende eeuw sloeg deze golf van internationalen handel over West-Europa, zooals de Nijl de vallei van het oude Egypte bedekte. Zij liet een vruchtbare laag van welvaart achter. Welvaart beteekende vrije tijd, en deze vrije tijd gaf zoowel aan mannen als aan vrouwen een kans om manuscripten te koopen en belang te gaan stellen in litteratuur en kunst en muziek.

Toen werd de wereld wederom gevuld met die goddelijke

nieuwsgierigheid die reeds vroeger den mensch opgeheven had, boven die andere zoogdieren uit, die nog verre neven van ons zijn, maar die geestelijk doof en blind gebleven zijn. De steden, omtrent wier groei en ontwikkeling ik U in het laatste hoofdstuk verteld heb, boden een veilige schuilplaats aan de brave pioniers die het waagden de oude platgetreden paden te verlaten en nieuwe wegen te zoeken.

Deze personen gingen nu aan het werk; zij openden de vensters van de kloosters en van de studeercellen. Een stroom van zonlicht kwam in de stoffige vertrekken en liet duidelijk de spinnewebben zien, die daar gedurende een lange periode van halve duisternis ontstaan waren.

Zij hielden nu eerst in huis groote schoonmaak. Toen kreg de tuin een beurt.

Vervolgens trokken zij naar het open veld, buiten de zware, oude stadsmuren en zeiden juichend: „dit is toch een heerlijke wereld, wij zijn blij dat wij hierin mogen leven."

Op dat oogenblik namen de Middeleeuwen een einde en begon een nieuwe periode in de wereldgeschiedenis.

39. DE RENAISSANCE

HOE HET VOLK WEER GELUKKIG EN BLIJDE DURFDE TE ZIJN ALLEEN REEDS OMDAT HET MOCHT LEVEN. MEN TRACHTTE DE OVERBLIJFSELEN VAN DE OUDE BESCHAVING VAN GRIEKENLAND EN ROME, WAAR HET LEVEN IMMERS ZOOVEEL AANGENAMER GEWEEST WAS, VAN ALGEHEELEN ONDERGANG TE REDDEN EN MEN WAS ZOO TROTSCH OP HETGEEN IN DIT OPZICHT BEREIKT WERD, DAT MEN GING SPREKEN VAN EEN RENAISSANCE OF WEDERGEBOORTE VAN DE BESCHAVING.

De Renaissance was geenszins een politieke of religieuse beweging. Het was een nieuwe levensvisie.

De mannen van de Renaissance bleven trouwe zonen van de Moederkerk. Zij waren als voorheen onderdanen van koningen, keizers, en hertogen en murmureerden daartegen niet.

Maar zij hadden een anderen kijk op het leven gekregen. Zij begonnen andere kleeren te dragen — een andere taal te spreken — een andere leefwijze thuis te volgen.

Zij concentreerden niet langer al hun gedachten op de zaligheden die hun hiernamaals wachtten. Zij trachtten hier op aarde hun paradijs te vestigen; en, om de waarheid te zeggen, zij slaagden daarin wonderwel.

Reeds eenige malen heb ik gewaarschuwd tegen het gevaar van geschiedenisjaartallen. Men neemt ze zoo licht al te precies. De Middeleeuwen stellen wij ons dan bijv. voor als een periode van duisternis en onkunde. „Tik", zegt de klok — en de Renaissance begint, in dit of dat jaar dus, en opeens worden alle steden en paleizen beschenen door het heldere zonlicht van een gretige intellectueele nieuwsgierigheid.

In waarheid echter is het uiterst moeilijk, zulke scherpe

grenslijnen te trekken. De 13e eeuw behoort ongetwijfeld nog geheel en al tot de Middeleeuwen. Alle historieschrijvers zijn het daarover eens. Maar was het daarom enkel een tijd van duisternis en stilstand? Allerminst! De volkeren waren klaar wakker. Groote staten werden gesticht. Geweldige handelscentra ontstonden aan alle kanten. Hoog boven de tinnen van het kasteel en het steile dak van het stadhuis verhieven zich

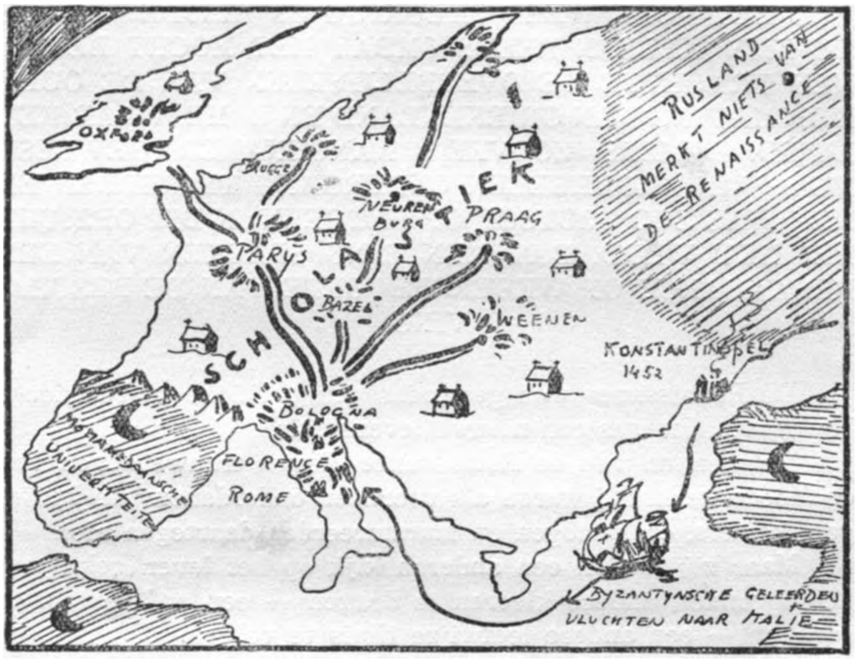

DE STRIJD TUSSCHEN SCHOLASTIEK EN RENAISSANCE.

de slanke torens van de pas gebouwde Gothische Kathedraal. Aan alle kanten was beweging. De trotsche, hoogmoedige heeren, die troonden in het stadhuis en die zich pas onlangs bewust waren geworden van hun groote macht (door hun nieuw verworven rijkdommen!) voerden een bedekten en soms ook openlijken strijd tegen de feodale leenheeren om meer macht. De leden van het gilde, die eerst kort te voren tot de zoo belangrijke ontdekking waren gekomen dat „het getal telt" en dat „eendracht macht maakt", vochten weer tegen die trotsche en hoogmoedige raadsheeren van het stadhuis. De koning en zijn

sluwe ministers trachtten in dit troebele water te visschen en deden menigmaal een aardige vangst, die zij dan lustig kookten en verorberden voor de oogen van de verbaasde en teleurgestelde raadsheeren en gildebroeders.

Nog levendiger en interessanter werd dit tooneel doordat gedurende de lange avonduren, wanneer de slecht verlichte straten verdere openbare besprekingen over politiek en economie onmogelijk maakten, troubadours en minstreels hun zangen voordroegen en verhaalden van strijd en overwinning, heldenmoed en durf, trouw en ridderlijkheid tegenover alle schoone vrouwen. Intusschen stroomden de jongeren, ongeduldig geworden omdat de vooruitgang zoo langzaam opschoot, in dichte drommen naar de universiteiten. Over dit laatste moet ik toch nog iets meer vertellen.

In de Middeleeuwen was men „internationaal georiënteerd". Dat klinkt misschien wat geleerd, maar ik zal het terstond nader verklaren. Wij moderne menschen zijn „nationaal georiënteerd". Wij denken in de eerste plaats nationaal. Wij zijn Nederlanders of Franschen of Engelschen of Italianen, wij spreken dus Nederlandsch of Fransch of Engelsch of Italiaansch en wij gaan naar Nederlandsche, Fransche, Engelsche, Italiaansche universiteiten — tenzij wij ons willen bekwamen in één speciale tak van wetenschap, die alleen in een ander land goed wordt onderwezen. Dan leeren wij eerst die vreemde taal en gaan dan bijv. naar München, of naar Madrid of naar Parijs. Maar in de 13ᵉ en 14ᵉ eeuw spraken de menschen niet over zichzelf als over Hollanders of Engelschen of Franschen of Italianen. Zij zeiden wel: „Ik ben een inwoner van Utrecht of van Bordeaux of van Genua". Maar zij behoorden allen tot één en dezelfde Kerk, en vormden zoo een groote broederschap, die hen allen bijeen bond. Daar alle welopgevoede menschen Latijn konden spreken bezaten zij een internationale taal, waardoor er geen domme taaldammen waren zooals die nu bestaan tusschen de verschillende landen van Europa, — iets wat vooral zoo in het nadeel is van de kleine naties. Laat mij dit even met een voorbeeld toelichten. Nemen wij bijv. Erasmus, die zoo krachtig wist op te wekken tot verdraagzaamheid en scherts. Deze was geboren in een klein Hollandsch dorpje in de 16ᵉ eeuw. Hij schreef zijn boeken in het Latijn en de geheele wereld kon deze

toen dus lezen. Indien hij echter heden ten dage geleefd had, zou hij natuurlijk in het Nederlandsch hebben geschreven. Dan zouden alleen 5 of 6 millioen menschen in staat zijn geweest om van zijn boeken te genieten. Om begrepen te worden door de rest van Europa en van Amerika zouden zijn uitgevers gedwongen zijn geweest om al deze boeken in twintig verschillende talen te vertalen. Dat zou natuurlijk een massa geld kosten en waarschijnlijk zou zijn uitgever nooit deze moeite of dit risico op zich hebben willen nemen.

Zeshonderd jaar geleden echter was zooiets niet noodig. Het grootste gedeelte van het volk was nog geheel onwetend en kon noch lezen noch schrijven; maar zij, die de moeilijke kunst geleerd hadden om de ganzepen te hanteeren, behoorden tot een internationale republiek van geleerden, die verspreid was over het geheele vasteland van Europa, die geen grenzen kende en met geen beperkingen van taal of nationaliteit rekening behoefde te houden. De universiteiten waren de bolwerken van deze republiek. Zij lagen niet langs de grens, zooals onze moderne vestingen. Men vond ze overal waar een leermeester slechts enkele leerlingen om zich heen wist te verzamelen. Ook in dit opzicht verschilden de Middeleeuwen en de Renaissance zeer veel van onzen tegenwoordigen tijd. Wanneer men heden ten dage een nieuwe universiteit wil stichten dan geschiedt dit bijna steeds als volgt. De staat, of een groep personen (in Amerika ook wel eens één enkele schatrijke man, die aan de gemeen-

HET LABORATORIUM IN DE MIDDELEEUWEN.

schap waarin hij leeft een mooi geschenk wil aanbieden) zorgt allereerst voor een groote som gelds, dat als stamkapitaal kan dienen. Dit geld wordt dan gebruikt om gebouwen en laboratoria op te richten, en soms (vooral in het buitenland) verblijven, waar de studenten kunnen wonen. Dan wordt een bestuur of College van Curatoren benoemd, dat vervolgens professoren aanstelt; de colleges kunnen dan beginnen, examens worden afgenomen en de universiteit loopt.

Maar in de Middeleeuwen ging dat alles heel anders in zijn werk. Een wijs man zeide tot zichzelf: „Ik heb een groote waarheid ontdekt. Ik wil mijn kennis aan anderen meedeelen". Hij begon dan zijn wijsheid te prediken waär en wanneer hij maar eenige menschen om zich heen kon verzamelen, die naar hem wilden luisteren — zooals een modern straatprediker heden ten dage. Als hij zijn publiek wist te pakken, bleven de menschen staan en de menigte groeide aan. Als hij vervelend was haalden zij hun schouders op en liepen door. Langzamerhand begonnen sommige jongelieden meer geregeld te komen om te luisteren naar de wijze woorden van dezen grooten leermeester. Zij brachten schriften mede, een klein fleschje inkt en een ganzepen en schreven op wat hun het meest belangrijk toescheen. Op een zekeren dag regende het. De leeraar en zijn leerlingen trokken nu naar een leegstaanden kelder of naar de kamer van den „professor". De geleerde ging daar in zijn stoel zitten en de jongelui op den grond. Dat was dan het begin van de Universiteit, de „universitas". Gedurende de Middeleeuwen was dit dus een corporatie van professoren en studenten. De „leeraar", dat was geheel en al de hoofdzaak, daar draaide eigenlijk alles om; het gebouw waarin hij onderwees was totaal bijzaak.

Laat mij ter illustratie van het bovenstaande nog iets vertellen dat in de negende eeuw geschiedde. In de stad Salerno bij Napels waren een aantal zeer bekwame doktoren. Zij trokken veel menschen tot zich, die vol verlangen waren om de geneeskunde te leeren. En gedurende bijna duizend jaar, tot 1817 toe, kon men aldus spreken van een Universiteit in Salerno, waar de oude wijsheid van Hippocrates, den grooten Griekschen dokter, die in de 5e eeuw vóór Christus in het oude Hellas de geneeskunde beoefend had, werd onderwezen.

Vervolgens noem ik nog Abelard, een jonge priester uit Bretagne, die in het begin van de twaalfde eeuw colleges in de theologie en logica gaf te Parijs. Duizende jongemannen stroomden naar de Fransche stad om hem te hooren. Andere priesters, die het niet met hem eens waren, traden naast hem op om ook hunne zienswijze uiteen te zetten. De straten van Parijs weerklonken van 't rumoer van vele Engelschen, Duitschers en Italianen, en studenten uit Zweden en Hongarije. En rondom de oude Kathedraal, die op een klein eiland in de Seine gebouwd was, groeide langzamerhand de later zoo beroemde universiteit van Parijs.

In Bologna, een stad in Italië, had een monnik, Gratianus, een praktisch handboek samengesteld voor al degenen, die precies op de hoogte wilden komen van de verschillende kerkelijke bepalingen. Jonge priesters en vele leeken kwamen toen vanuit geheel Europa om Gratianus zijn ideeën uiteen te hooren zetten. Om zichzelf te beschermen tegen de landheeren en tegen de herbergiers en de pensionhoudsters in de stad vormden zij een corporatie (of „Universiteit"), en ziedaar het begin van de universiteit van Bologna.

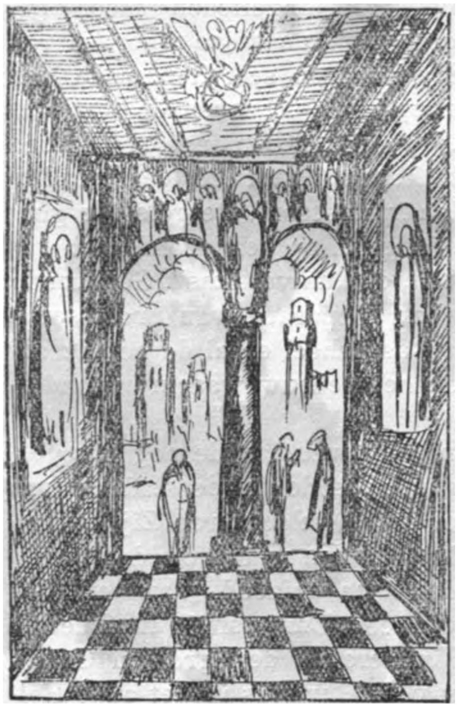

DE RENAISSANCE.

Kort daarna ontstond er een twist in de universiteit van Parijs. Wij weten niet precies wat de reden ervan was, maar een aantal ontevreden leermeesters staken, te zamen met hun leerlingen, het Kanaal over en vonden een vriendelijk tehuis in een klein stadje aàn den oever vàn de Theems, Oxford geheeten. Daaraan dankt de beroemde universiteit van Oxford haar ontstaan. Op dezelfde wijze vond er in 1222 een afschei-

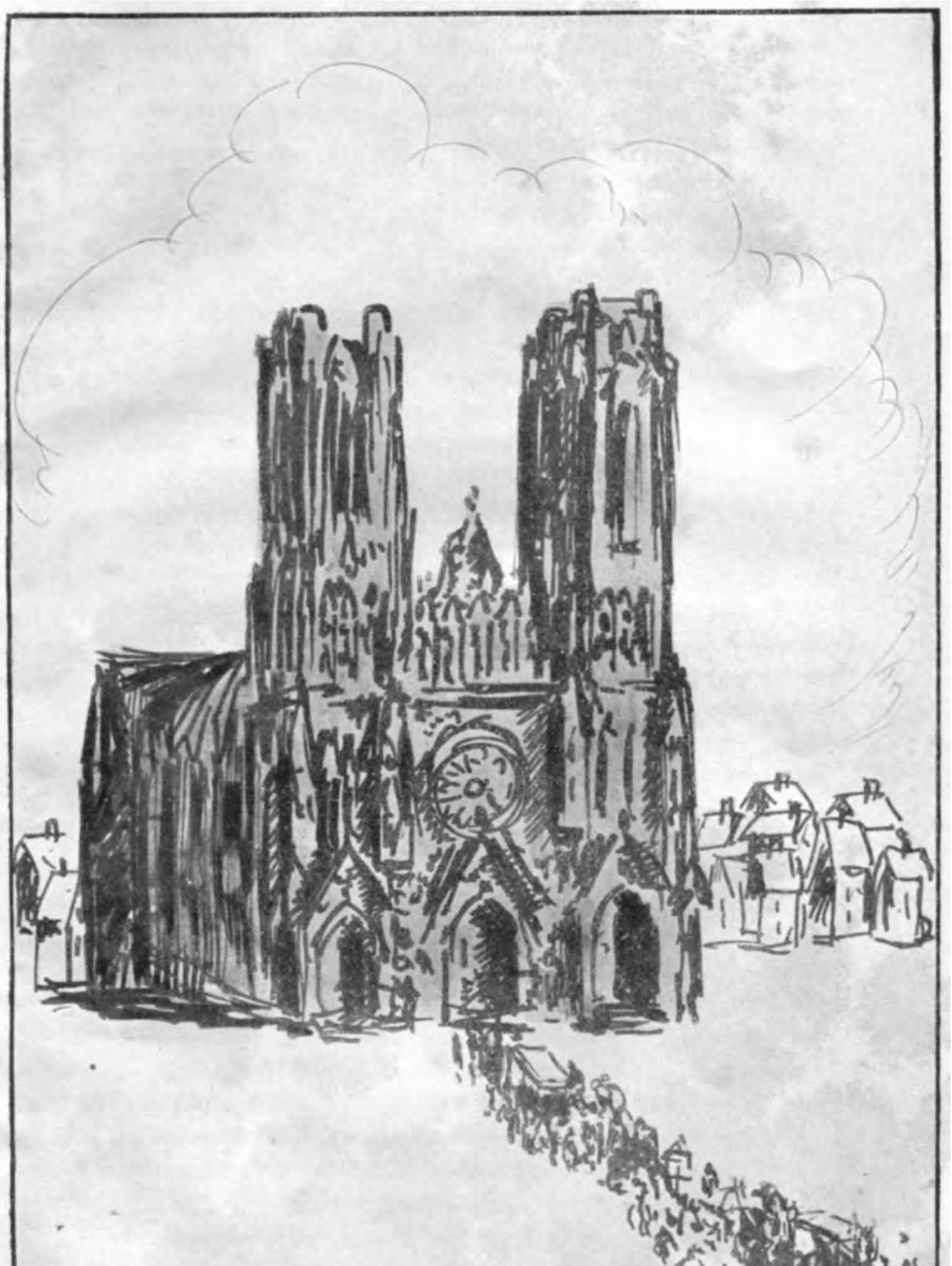

DE KATHEDRAAL

ding plaats van de Universiteit van Bologna. De ontevreden leermeesters, alweer gevolgd door hun leerlingen, verhuisden naar Padua, en deze trotsche stad kon in het vervolg prat gaan op een eigen Universiteit. En zoo ging het van Valladolid in Spanje naar Cracow in het veraf gelegen Polen, en van Poitiers in Frankrijk naar Rostock in Duitschland.

Ongetwijfeld zou veel van hetgeen door deze professoren werd geleerd in onze ooren allerwonderlijkst klinken, gewend als wij zijn om voordrachten aan te hooren over logarithmen en geometrische theorema's en andere diepzinnige problemen. Maar het punt waarop ik voornamelijk de aandacht wilde vestigen is dit: de Middeleeuwen, en in het bijzonder de 15e eeuw, waren geenszins een tijd waarin de wereld geheel en al stilstond. Onder de jongeren vinden wij veel leven, veel enthousiasme. Er was een rusteloos, zij het ook nog aarzelend, zoeken en stellen van vragen. En het resultaat van al deze onrust was de Renaissance.

Maar juist voordat het gordijn viel na de laatste scène van de Middeleeuwsche wereld, verscheen nog een eenzame figuur op het tooneel, van wien gij toch iets meer moet weten dan alleen zijn naam. Deze man heette Dante. Hij was de zoon van een Florentijnsch rechtsgeleerde, behoorde tot de familie van de Alighieri en was geboren in het jaar 1265. Hij groeide op in de stad van zijn voorouders terwijl Giotti tafreelen uit het leven van den Heiligen Franciscus van Assisi schilderde op de muren van de kerk van het Heilige Kruis. Meermalen echter zagen zijn verschrikte oogen, wanneer hij naar school ging, plassen bloed op straat, die tot hem spraken van eindelooze en vreeselijke burgertwisten tusschen de Welfen en de Ghibellijnen, de volgelingen van den Paus en de aanhangers van den keizer.

Toen hij ouder was geworden werd hij een Welf, omdat zijn vader dat ook geweest was, juist zooals vele jonge Hollanders maar Vrijheidsbonder of Sociaal-Democraat worden alleen omdat hun vader dat toevallig ook geweest is. Maar na eenige jaren zag Dante in dat, tenzij Italië vereenigd werd onder één enkel hoofd, het dreigde ten prooi te vallen aan den ongelukkigen naijver tusschen een duizendtal kleine steden. Toen werd hij Ghibellijn.

Hij hoopte op hulp van den overkant van de Alpen. Zijn groote wensch was dat er een machtig keizer zou komen opdagen om eenheid en orde te herstellen. Doch helaas, hij hoopte tevergeefs. De Ghibellijnen werden uit Florence verdreven in het jaar 1302. Van dien dag af, tot aan zijn dood te midden van de sombere ruïnen van Ravenna in het jaar 1321, wandelde Dante dakloos van stad tot stad rond, het genadebrood etende dat medelijdende rijke heeren hem gaven, wier namen weggezonken zouden zijn in vergetelheid, ware het niet voor dit enkele feit dat zij vriendelijk waren geweest jegens dezen dichter in de dagen van zijn tegenspoed. Gedurende deze jaren van ballingschap voelde Dante den drang in zich opkomen om een rechtvaardiging op te stellen van zijn woorden en daden in den tijd toen hij een politiek leider geweest was in zijn eigen stad, en toen hij zijn dagen had gesleten al wandelende langs de oevers van den Arno, opdat hij een glimp mocht opvangen van Beatrice de Portinari, zijn geliefde, die gestorven was als de echtgenoote van een anderen man, een twaalftal jaren voor de Ghibellijnsche revolutie.

DANTE.

Met al zijn eerzucht was zijn loopbaan toch op een mislukking uitgeloopen. Voor een corrupte rechtbank was hij ten slotte aangeklaagd wegens het ontvreemden van gelden uit de staatsschatkist en hij was veroordeeld om levend verbrand te worden indien hij zich ooit weer binnen de grenzen van het stadsgebied van Florence vertoonde. Om zijn eigen geweten te zuiveren, ook

tegenover zijn tijdgenooten, ontwierp Dante nu een schets van een denkbeeldige wereld; tot in de kleinste bijzonderheden vertelt hij ons daarin nauwkeurig de omstandigheden, die geleid hadden tot zijn nederlaag en schildert hij de hopelooze toestanden van hebzucht, list en haat, welke het liefelijke en schoone Italië veranderd hadden in een slagveld voor de meedoogenlooze huurtroepen van gewetenlooze en zelfzuchtige tyrannen.

Hij vertelt ons hoe hij op Donderdag vóór Paschen van het jaar 1300 verdwaald was geraakt in een dicht bosch en hoe hij toen zijn weg versperd vond door een luipaard, een leeuw en een wolf. Hij waande zich reeds verloren, toen een witte figuur tusschen de boomen verscheen. Het was Vergilius, de Romeinsche dichter en filosoof, die als een Barmhartige Samaritaan uitgezonden was door de Heilige Maagd en door Beatrice, die vanuit den hoogen hemel een waakzaam oog hield op haar oprechten minnaar. Vergilius voert Dante dan mee door het Purgatorium (het louterende Vagevuur) en door de Hel. Dieper en dieper dalen zij af totdat zij den ondersten afgrond bereikt hebben van de hel, waar Lucifer zelf staat, bevroren, te midden van eeuwig ijs, omringd door de vreeselijkste zondaars, verraders en leugenaars en allen, die in hun leven roem en succes behaald hebben door leugen en bedrog. Maar voordat de twee wandelaars deze vreeselijke plek bereikt hebben heeft Dante ook hen ontmoet, die op de een of andere wijze een rol in de geschiedenis van zijn geliefde stad gespeeld hadden. Keizers en Pausen, stoutmoedige edelen en hebzuchtige geldschrapers, allen heeft hij daar gezien, gedoemd tot eeuwige straf of den dag afwachtende van hun bevrijding, waarop zij het Purgatorium zullen mogen verlaten om den hemel binnen te gaan.

Het is een allermerkwaardigst verhaal dat Dante ons hier doet. Het is een handboek over alles en nog wat dat het volk van de 13e eeuw deed, dacht en vreesde, en waarvoor het bad. Hier doorheen beweegt zich de figuur van den eenzamen Florentijnschen balling, steeds gevolgd door de schaduw van zijn eigen wanhoop.

En zie — wanneer de poorten van den dood zich sluiten achter dezen droeven dichter van de Middeleeuwen, dan gaan de poorten des levens wijd open voor het kind, dat een der eerste mannen van de Renaissance zou worden. Het was Fran-

cisca Petrarca, de zoon van een notaris in de kleine stad Arezzo.

Francisca's vader behoorde tot dezelfde politieke partij als Dante. Ook hij was verbannen en aldus geschiedde 't dat Petrarca geboren werd ver weg van Florence. Op den leeftijd van 15 jaar werd hij naar Montpellier in Frankrijk gezonden om evenals zijn vader een welonderlegd rechtsgeleerde te worden. Maar daarin had de jongeman heelemaal geen zin. Hij haatte alles wat met de wetten in verband stond. Hij wilde een geleerde worden en een dichter. En omdat hij vast besloten was om een geleerde en een dichter te worden, werd hij het ook, zooals het steeds gaat met menschen die een sterken wil hebben. Hij ondernam verre reizen, copieerde handschriften in Vlaanderen en in de kloosters langs den Rijn, in Parijs, Luik, en ten slotte ook in Rome. Toen ging hij rustig wonen in een eenzaam dorpje verweg in het woeste gebergte bij Vaucluse in het Zuiden van Frankrijk. Daar studeerde hij en schreef hij vele werken en weldra werd hij door zijn gedichten en door zijn groote geleerdheid zoo beroemd, dat zoowel de universiteit van Parijs als de koning van Napels hem uitnoodigden om tot hen te komen en voor de studenten voordrachten te houden. Op weg daarheen kwam hij ook in Rome. Het volk daar had reeds gehoord hoe beroemd hij zich gemaakt had door halfvergeten Romeinsche schrijvers weer uit te geven. Zij besloten, hem te huldigen en op het oude forum van de keizerlijke stad werd Petrarca als dichter met een laurierkrans gekroond.

Van dat oogenblik af aan werd zijn loopbaan een aaneenschakeling van eer en waardeering. Hij schreef over al die dingen, die het volk zoo gaarne wilde hooren. Zij hadden meer dan genoeg van theologische disputen. De arme Dante kon wandelen door de hel zooveel als hij wilde. Petrarca schreef over de liefde, de natuur en de zon, en had het nooit over de sombere dingen die gedurende de voorafgaande generaties alleen opgang schenen te maken. Wanneer Petrarca in een stad kwam, stroomde al het volk uit om hem te hooren en ontving hem als een overwinnaar. Wanneer hij toevallig zijn jongen vriend Boccaccio, den genoeglijken verteller, meebracht, zooveel te beter. Beide waren menschen van hun tijd, vol gezonde nieuwsgierigheid, vol goeden wil om alles althans één keer te

lezen. Zij groeven in het verleden en deden opsporingen in stoffige boekerijen, om misschien nog het een of andere onbekende handschrift van Vergilius, Ovidius, Lucretius of een der andere Latijnsche dichters te vinden. Zij waren goede Christenen, natuurlijk, iedereen was dat. Maar men hoefde toch niet rond te loopen met een uitgestreken gezicht en een boetekleed aan, enkel omdat men op den een of anderen dag dood zou gaan. Het leven was immers heerlijk en de bedoeling van het leven was dat wij gelukkig zouden zijn. Vraagt ge een bewijs hiervoor? Wel, niets is gemakkelijker. Neem een spade ter hand en graaf in den grond. Wat vindt ge daar? Prachtige oude standbeelden, prachtige oude vazen, ruïnes van oude gebouwen. Al deze dingen waren gemaakt door het volk van het grootste keizerrijk dat ooit had bestaan. Zij hadden gedurende meer dan duizend jaar over de geheele wereld geregeerd, zij waren sterk en rijk geweest en ook mooi van uiterlijk. Kijk maar eens naar de buste van Keizer Augustus! Zeker, zij waren geen Christenen, en zij zouden dus nooit in den Hemel kunnen komen. Op zijn best zouden zij hun verdere dagen in het purgatorium kunnen doorbrengen, waar Dante juist een bezoek had gebracht! Maar wat kon ons dat schelen? Om in een wereld te hebben geleefd zooals die van Rome, was voor een sterfelijk mensch reeds een hemel op zichzelf. In elk geval, wij leven maar één keer. Daarom laat ons genieten en vroolijk zijn, alleen reeds vanwege de vreugde van ons bestaan!

Dit was in het kort de geest welke begon door te dringen in de nauwe en bochtige straatjes van de vele Italiaansche steden.

Ge weet wel wat wij verstaan onder een fietsmanie of een automobiel-rage. Iemand vindt een fiets uit. De menschen, die gedurende duizend jaren zich alleen langzaam en met veel moeite van plaats tot plaats konden bewegen, worden nu opeens half gek bij de gedachte dat ze met zoo'n eenvoudig rollend ding over heuvels en dalen zullen kunnen snellen. Dan maakt de een of andere knappe mecanicien de eerste automobiel. Het is dus niet langer noodig om te trappen en te trappen en te trappen. Je gaat maar rustig zitten en je laat een paar druppels benzine al het werk voor je doen. Dan wil natuurlijk iedereen een automobiel hebben. Iedereen spreekt over Fords en Indians

en over een carburator en benzine en banden. Ontdekkingsreizigers dringen door tot in het hart van onbekende streken om nieuwe voorraden petroleum te vinden. Bosschen verrijzen in Sumatra en in de Kongo om ons te voorzien van rubber. Rubber en petroleum worden zooveel waard dat de volkeren elkaar gaan beoorlogen om het bezit van landstreken waar dit te vinden is. De heele wereld is bevangen door een auto-manie en kleine kinderen zeggen reeds „auto", voordat ze nog de woorden „Papa" of „Mama" kunnen uitspreken.

Welnu, in de veertiende eeuw maakte zich net zoo'n rage van het Italiaansche volk meester, door de ontdekking der oude schoonheden van de reeds lang begraven wereld van Rome. Weldra sloeg het enthousiasme over op de andere volkeren van West-Europa. Een onbekend manuscript te hebben gevonden, dat was genoeg om aan de burgers een feestdag te geven. De man die een grammaire schreef werd even populair als tegenwoordig iemand die een nieuwe vliegmachine uitvindt. De geleerde, die zijn tijd en zijn kracht besteedde aan de studie van den „homo" of van de menschheid (in plaats van zijn tijd te verdoen met vruchtelooze theologische onderzoekingen) werd met grooter eer en dieper eerbied behandeld, dan ooit te beurt was gevallen aan een held die al de eilanden van de Kanibalen veroverd had!

Te midden van al deze geestelijke opleving en omwenteling, had er een gebeurtenis plaats, die de studie van de oude filosophen en schrijvers in hooge mate ten goede kwam. De Turken hernieuwden hun aanvallen op Europa. Constantinopel, de hoofdstad van wat er nog over was van het oude Romeinsche Keizerrijk, werd ernstig bedreigd. In het jaar 1393 zond de Keizer, Manuel Paleologus, een afgezant met name Emanuel Chrysoloras naar West-Europa om den wanhopigen toestand waarin het oude Byzantium verkeerde uiteen te zetten en om hulp te vragen. Deze hulp bleef uit. De Romeinsch-Katholieke wereld voelde er veel meer voor om deze Grieksch-Katholieke wereld maar rustig te gronde te laten gaan; dan kregen deze goddelooze afvalligen immers slechts hun welverdiende straf.

Maar, hoe onverschillig West-Europa ook mocht zijn wat het lot van Byzantium aangaat, zij toonden wel groote belang-

stelling voor de oude Grieken, wier kolonisten de stad aan de Bosporus tien eeuwen na den Trojaanschen oorlog hadden gesticht! Zij wilden Grieksch leeren om Aristoteles en Homerus en Plato te kunnen lezen; dat meenden zij ernstig; maar zij hadden helaas geen boeken en geen grammaires en geen leermeesters. De magistraten hoorden toen van de komst van Chrysoloras. Al de bewoners van de stad waren bevangen door een rage om Grieksch te leeren. Welnu, zou hij hun misschien niet eenig onderricht in die taal willen geven? Dat kon men hem licht vragen. En zoo geschiedde het dat de eerste professor in het Grieksch alpha, beta, gamma begon te leeren aan honderden belangstellende jonge studenten, die bedelend hun weg vonden naar de stad aan den Arno, en die daar leefden in stallen en op tochtige zolders om het werkwoord παιδεύω maar te leeren vervoegen en in geestelijk contact te kunnen komen met Sophocles en Homerus.

De oude leeraren aan de universiteiten, die hun ouderwetsche theologie en hun verouderde logica onderwezen, die de verborgen geheimen van het Oude Testament trachtten te ontsluieren en de wonderlijke wetenschap van hun Grieksch-Arabisch-Spaansch-Latijnsche editie van Aristoteles bestudeerden, zagen dit alles met verachting en afschuw aan. Vervolgens werden zij boos. Dit ging toch veel te ver! Daar moesten zij een stokje voor steken! De jongelieden verlieten de collegezalen van de bestaande universiteiten om te gaan luisteren naar den een of anderen nieuwlichter, zoo'n „humanist", die allerlei dolle theorieën over een „wedergeboren beschaving" kwam verkondingen!

Zij gingen daarom naar de autoriteiten, en dienden hun beklag in. Maar met onwillige honden is het moeilijk hazen vangen, en naar dingen die hun niet bijster interesseeren luisteren de menschen maar half. Die ouderwetsche geleerden voelden dat zij aan het kortste eind trokken. Af en toe behaalden zij een kleine overwinning en slaagden zij erin hun mededingers op zij te schuiven met behulp van een aantal kleinzielige fanatieken, die het niet kunnen velen dat andere menschen een geluk genieten waar hun eigen ziel vreemd aan blijft. In Florence bijv., het middelpunt van de groote wedergeboorte, bevochten de aanhangers van de oude en de nieuwe maatschap-

pelijke orde elkaar met groote bitterheid. Een Dominicaner monnik, met norsch gelaat en felle haat in zijn ziel tegen al het schoone, was de aanvoerder van de Middeleeuwsche achterhoede. Onversaagd trad hij op als kampioen van de zaak, die hij meende te moeten dienen. Dag aan dag klonk zijn donderende stem door de groote hallen van de Santa Maria del Fiore, wanneer hij alle afvalligen waarschuwde voor den komenden toorn Gods. „Bekeert U!" zoo riep hij uit, „keert terug van Uwe goddelooze wegen, wendt U af van die onheilige vreugden." Hij begon stemmen te hooren en vlammende zwaarden te zien, die door den hemel flikkerden. Hij sprak tot de kleine kinderen, opdat zij niet zouden vervallen in de dwalingen die hun vaderen ten verderve geleid hadden. Hij organiseerde kleine troepen van padvinders, die zich wijdden aan den dienst van den almachtigen God, wiens profeet hij beweerde te zijn. In een oogenblik van groote opgewondenheid beloofde het verschrikte volk om boete te doen voor zijn goddelooze hang naar schoonheid en pleizier. Zij brachten al hun boeken en beelden en schilderijen naar de markt en vierden een wilde „kermis der ijdelheid" met heilige zangen en zeer onheilige dansen, terwijl Savonarola met zijn toorts de opgestapelde schatten in brand stak.

Maar toen de smeulende stapel uitgebrand was, werd het volk er zich opeens van bewust wat het prijsgegeven had. Deze fanatieke dweper had hen ertoe gebracht datgene moedwillig te vernielen, waaraan zij in den laatsten tijd bovenal waarde waren gaan hechten. Zij keerden zich nu tegen hem en Savonarola werd in de gevangenis geworpen, en vervolgens op de pijnbank gebracht; maar hij weigerde berouw te toonen voor ook maar één enkele van zijn daden. Hij was een oprecht man en had eerlijk getracht een heilig leven te leiden. Hij was er zich volkomen van bewust geweest wat hij deed toen hij had getracht al degenen, die weigerden om zijn zienswijze te deelen, te gronde te richten. Het was zijn taak geweest om het kwaad uit te roeien, waar en in welken vorm hij het vond. De liefde voor heidensche boeken en heidensche schoonheid was in de oogen van dezen trouwen zoon der Kerk een absoluut kwaad. Maar hij stond alleen, hij streed voor de rechten van een tijd, die voor goed voorbij was.. De Paus in Rome stak geen vinger uit

om hem te redden. Integendeel, deze hechtte zijn goedkeuring aan de handelwijze van zijn getrouwe Florentijnen, toen zij Savonarola naar het schavot sleepten, hem ophingen en zijn lichaam verbrandden, te midden van de vreugdekreten van het volk.

Dit was een droevig einde, maar het was onvermijdelijk. Savonarola zou een groot man geweest zijn in de elfde eeuw. In de vijftiende eeuw kon hij nog slechts de kampioen zijn van een verloren zaak. Ten kwade of ten goede, hoe dan ook, de Middeleeuwen waren tot een einde gekomen, toen de Paus zelf humanist werd, en toen het Vaticaan een der voornaamste musea werd van Romeinsche en Grieksche antiquiteiten.

40. EEN TIJDPERK VAN VRIJE LEVENSUITING

HET VOLK GEVOELDE LEVENDIG BEHOEFTE OM UITING TE GEVEN AAN ZIJN NIEUWE LEVENSVREUGDE EN LEVENSGELUK. ZIJ DEDEN DAT IN DICHTKUNST, BEELDHOUWKUNST, BOUWKUNST, SCHILDERKUNST, EN OOK IN BOEKEN DIE ZIJ DRUKTEN.

In het jaar 1471 stierf een vrome oude man, die van zijn 91 levensjaren er 72 doorgebracht had achter de beschermende muren van het klooster op den Agnietenberg bij de goede oude stad Zwolle, een Hollandsche Hansastad aan de IJselrivier. Hij was algemeen bekend als broeder Thomas, en omdat hij geboren was in het dorpje Kempen werd hij Thomas-à-Kempis genoemd. Op 12-jarigen leeftijd was hij naar Deventer gezonden waar Gerrit de Groote, een schitterend geleerde, die gestudeerd had aan de Universiteiten van Parijs, Keulen en Praag, en die groote beroemdheid had verworven als rondtrekkend prediker, een soort genootschap had gesticht van de „Broeders des Gemeenen Levens". Deze broeders waren gewone leeken, die de eenvoudige leefwijze trachtten na te volgen van de eerste apostelen van Christus, terwijl zij intusschen hun geregelde bezigheid hadden als timmerlieden, schilders en metselaars. Zij richtten een uitnemende school op, opdat de jongens van arme ouders, die dat verdienden, onderwezen zouden kunnen worden in de wijsheid van de kerkvaders. Op deze school had Thomas geleerd de Latijnsche werkwoorden te vervoegen en manuscripten over te schrijven. Toen had hij de kloostergelofte afgelegd, had zijn pakje boeken op den rug genomen, was naar Zwolle gegaan, en had met een zucht van verlichting de celdeur achter zich dichtgetrokken en zich zoo voor goed afgesloten van deze roezemoezige wereld, die voor hem geenerlei aantrekkingskracht bezat.

Thomas leefde in een tijd van veel onrust, oorlogen en geruchten van oorlogen. In Centraal Europa, in Bohemen, waren de trouwe volgelingen van Johannes Huss (een vriend van John Wycliffe, den Engelschen kerkhervormer) bezig om met een vreeselijken oorlog den dood van hun geliefden leider te wreken, die verbrand was op het schavot op bevel van denzelfden gemeenteraad van Constance, die hem eerst een veilig geleide had verzekerd, indien hij beloofde naar Zwitserland te komen en zijn leeringen uiteen te zetten voor den Paus, den Keizer, drie en twintig kardinalen, drie en dertig aartsbisschoppen en bisschoppen, honderd en vijftig priesters en meer dan honderd prinsen en hertogen, die allen bijeen waren gekomen om de kerk te hervormen.

JOHANNES HUSS.

In het Westen was Frankrijk reeds honderd jaar aan het vechten om de Engelschen te verdrijven uit haar gebied; zij was juist onlangs behoed voor algeheelen ondergang doordat op het critieke oogenblik Jeanne d'Arc reddend opgetreden was. Nauwelijks was deze strijd tot een einde gekomen of Frankrijk en Bourgondië vlogen elkaar naar de keel en begonnen een gevecht op leven en dood om de opperheerschappij in West-Europa.

In het Zuiden riep de Paus te Rome alle vervloekingen van den hemel af over den tegen-Paus, die zijn residentie had opgeslagen in Avignon in het Zuiden van Frankrijk, en die hem met gelijke munt terugbetaalde. En in het verre Oosten waren de Turken bezig de laatste overblijfselen van het Romeinsche Keizerrijk te verwoesten, terwijl de Russen een laatsten kruistocht begonnen waren om de dwingelandij van hun Tartaarsche overheerschers van zich af te schudden.

Van al dit krijgsrumoer drong echter niets door tot broeder Thomas in zijn stille cel. Hij had zijn manuscripten en zijn eigen gedachten en was daarmee tevreden. Hij gaf uiting aan zijn groote liefde tot God in een klein boekje. Dit noemde hij de „Imitatio Christi" of de „Navolging van Christus". Het is later vertaald in meer talen dan eenig ander boek, uitgezonderd de Bijbel. Het wordt thans door minstens evenveel menschen gelezen als de Heilige Schrift, en heeft de levens van ontelbare millioenen ten goede beïnvloed. Het was het werk van een man,

DE GOEDE BROEDER THOMAS.

wiens hoogste levensideaal uitgedrukt lag in deze korte wensch, dat hij rustig zijn levensdagen zou mogen doorbrengen, „zittende in een hoekske met een boekske".

De goede broeder Thomas vertegenwoordigde zuiver en oprecht de idealen van de Middeleeuwen. Terwijl de Renaissance reeds aan alle kanten overwinnend kwam opdagen, terwijl de humanisten luidkeels de komst van nieuwe tijden verkondigden, maakten de Middeleeuwen zich op voor een laatste uiting van kracht. De kloosters werden hervormd, de monniken gaven hun verkeerde gewoonten van rijkdom en van ontucht op. Eenvoudige, openhartige en eerlijke menschen trachtten

door het voorbeeld van een toegewijde en onberispelijke leefwijze het volk terug te brengen tot de wegen van rechtvaardigheid en nederige overgave aan den wil van God. Maar het hielp alles niets meer. De nieuwe wereld liep over deze goede menschen heen. De dagen van rustige meditatie waren voorbij, de groote tijd van vrije levensuiting was begonnen.

Laat mij hier even een enkele opmerking mogen inlasschen. Het spijt mij dat ik zoo vaak groote woorden moet gebruiken. Ik wilde wel dat ik deze geschiedenis kon vertellen enkel in woorden van één lettergreep. Maar dat is onmogelijk. Men kan niet een leerboek schrijven over meetkunde zonder het telkens weer te hebben over gelijk- en gelijkvormigheid, een parallelopipedum, enz. Daar is niets aan te doen. Al deze woorden moet men nu eenmaal leeren, anders is het onmogelijk wiskunde te bestudeeren. Bij de geschiedenis (zooals trouwens in het geheele leven) zult ge ook de beteekenis van tallooze vreemde woorden van Latijnschen en Griekschen oorsprong moeten leeren. Laten wij daar dan maar liever terstond mee beginnen.

Wanneer ik dus zeg dat de Renaissance een tijd was van vrije levensuiting, van „expressie", dan bedoel ik daar dit mee: het volk was er niet langer mee tevreden om alleen maar luisterend neer te zitten en af te wachten wat de keizer en de paus vertelden dat zij moesten doen en denken. Zij wilden zelf als acteurs optreden op het schouwtooneel van het leven. Zij stonden erop om uiting te geven aan hun eigen persoonlijke gedachten. Wanneer iemand toevallig veel belang stelde in staatsinrichting, zooals de Florentijnsche geschiedschrijver Niccolo Macchiavelli, dan uitte hij zijn ideeën daarover in zijn boeken, waarin men dus zijn opvattingen kon lezen over een succesvollen staat en een succesvol vorst. Wanneer hij aan den anderen kant meer voelde voor schilderen, dan bracht hij deze voorliefde tot uiting in de prachtige lijnen en mooie kleuren van schilderijen, zooals die kunstwerken, waardoor de namen van Giotti, Fra Angelico, Raphaël en duizend anderen overal bekend zijn geworden waar maar menschen wonen, die iets voelen voor waarachtige en blijvende schoonheid.

Indien deze voorliefde voor kleuren en lijnen toevallig gepaard ging met een belangstelling in werktuigkunde en in waterbouwkunde, dan was het resultaat een Leonardo da Vinci,

die niet alleen schilderijen maakte, maar ook allerlei proeven deed met ballonnen en kleine vliegmachines, en die voorts de moerassen van de Lombardische vlakte trachtte droog te leggen; en die aldus aan zijn vreugde over, en zijn belangstelling in alle dingen tusschen hemel en aarde uiting gaf in proza, in schilderkunst, in beeldhouwkunst en in kundig verzonnen machines. Wanneer een man van zoo'n ongeloofelijke kracht als Michel Angelo het penseel en het palet te zacht vond voor zijn

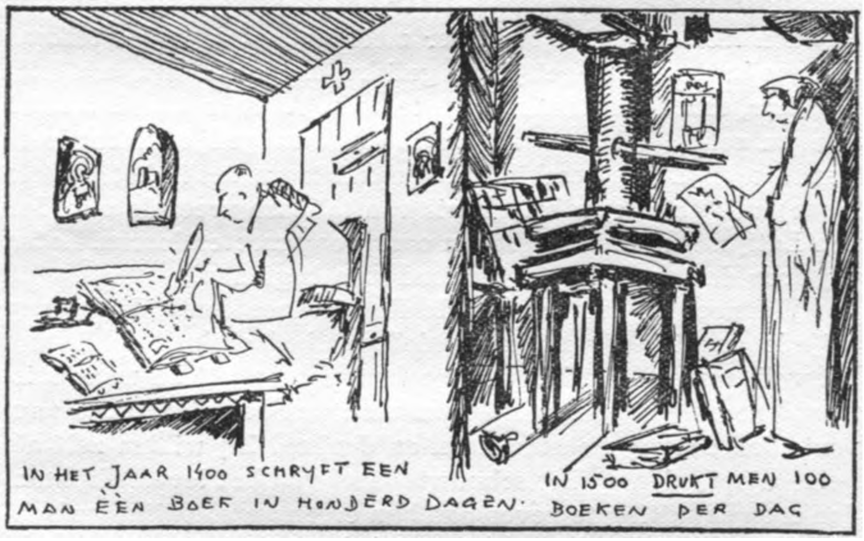

MANUSCRIPT EN BOEK.

sterke handen, dan ging hij aan 't beeldhouwen of aan 't bouwen; hij hakte de meest pakkende beelden uit zware blokken marmer, of teekende plattegronden voor de kerk van St. Pieter, de meest concrete uiting van de glorie der triomfeerende Kerk. Zoo ging het steeds verder in deze richting.

Geheel Italië, en spoedig ook geheel Europa, was vol mannen en vrouwen wier leven en streven er alleen op gericht was om hun kleine deel toe te mogen voegen aan de opgestapelde schatten van kennis en schoonheid en wijsheid. In Duitschland, in de stad Mainz had Johan zum Ganzefleisch, meer bekend als Johan Gutenberg, zoo juist een nieuwe methode uitgevonden om boeken over te schrijven. Hij had de oude houtsneden

nauwkeurig bestudeerd en vervolgens een volmaakt systeem gemaakt, waardoor aparte letters van zacht lood zoo geplaatst konden worden dat zij geheele woorden en bladzijden vormden. 't Is waar, hij verloor al zijn geld in een rechtszaak, die te maken had met de oorspronkelijke uitvinding van het drukken; en hij stierf in armoede. Maar deze uiting van zijn toch ongetwijfeld zeer vernuftigen geest leefde na hem voort.

Weldra werd de geheele wereld nu door Aldus in Venetië, Etienne in Parijs, Plantijn in Antwerpen en Froben in Bazel, overstroomd met zorgvuldig uitgegeven edities van de klassieke schrijvers, gedrukt in de mooie Gothische letters van den Gutenberg-bijbel, of in het Italiaansche type of ook in Grieksche of Hebreeuwsche letters.

Toen werd de geheele wereld het aandachtige gehoor van iedereen die wat te zeggen had. De dagen, toen kennis een monopolie was geweest van slechts enkele uitverkorenen, waren voor goed voorbij, en het laatste excuus voor onkunde werd uit deze wereld weggenomen toen Elsevier in Haarlem zijn goedkoope en populaire edities begon uit te geven. Toen konden Aristoteles en Plato, Vergilius, Horatius en Plinius en al die andere oude schrijvers, philosofen en geleerden ieders trouwe metgezel worden, in ruil voor slechts luttel geld. Ten opzichte van het gedrukte woord had het humanisme alle menschen vrij en gelijk gemaakt.

41. DE GROOTE ONTDEKKINGEN

DOOR ALLE ONTWIKKELING EN VERNIEUWING WAREN NU DE BANDEN VAN DE MIDDELEEUWEN, DIE OVERAL BEPERKING OPLEGDEN, GEHEEL VERBROKEN. MEN ZOCHT NIEUWE ARBEIDSVELDEN. DE OUDE EUROPEESCHE WERELD WAS TE KLEIN GEWORDEN VOOR AL HUN VERREIKENDE IDEALEN. DE TIJD DER GROOTE ONTDEKKINGSREIZEN WAS AANGEBROKEN.

De kruistochten waren voor de menschen een goede les geweest in de kunst van reizen. Maar slechts weinigen hadden het toch ooit gewaagd zich te begeven buiten den platgetreden weg, die leidde van Venetië naar Jaffe. In de dertiende eeuw ondernamen de gebroeders Polo, kooplieden uit Venetië, het om door de groote Mongoolsche woestijn te trekken en na een avontuurlijken tocht over bergen zoo hoog als de maan, hadden zij eindelijk hun weg gevonden tot in het rijk van den grooten Khan van Cathay, den machtigen keizer van China. De zoon van één hunner, Marco Polo, had een boek geschreven over deze avonturen, die een periode bestreken van meer dan twintig jaren. De verbaasde wereld las daarin vol verwondering de beschrijvingen der gouden torens van het vreemde eiland van Zipangu (de Italiaansche naam voor Japan). Velen wilden toen ook oostwaarts trekken om daar het goudland te vinden en rijk te worden, maar het uitstapje was toch te ver en te gevaarlijk en daarom bleven zij voorloopig maar liever thuis.

Zeker, er was altijd gelegenheid om een zeereis te maken, maar de zee was heel onpopulair in de Middeleeuwen, en daar waren vele goede redenen voor. In de eerste plaats waren de schepen heel klein. De vaartuigen waarmee Magelhaes zijn beroemden tocht om de wereld maakte, die vele jaren duurde, waren niet veel grooter dan een moderne veerboot. Deze kon-

den twintig tot vijftig man meevoeren, die in vuile donkere kwartieren leefden, te laag om er rechtop in te kunnen staan; en de zeelui waren genoodzaakt voortdurend slecht gekookt voedsel te eten, daar het keukendepartement niet al te luxueus was ingericht, en er menigmaal geen vuur kon worden aangestoken als het weer maar een beetje ruw was. In de Middeleeuwsche wereld wist men hoe men haring in moest zouten en visch moest drogen; maar ingemaakte etenswaren bestonden niet, en versche groenten kwamen nooit voor op de spijskaart. zoodra men de kust verlaten had. Water voerde men mee in kleine tonnen; weldra werd dit muf en smaakte dan naar rottend hout of ijzerroest en de heele ton werd vol met glibberig, aangroeiend wier. Daar het volk in de Middeleeuwen niets afwist van microben (Roger Bacon, de geleerde monnik uit de dertiende eeuw, schijnt een vermoeden te hebben gehad van hun bestaan, maar hij hield deze ontdekking wijselijk voor zich) dronken zij vaak verontreinigd water en dan was het gevolg dat de geheele bemanning aan typhus stierf. Het is dan ook te begrijpen dat het sterftecijfer aan boord van de schepen dezer eerste zeevaarders ontzettend hoog was. Van de tweehonderd zeelui die in het jaar 1519 Sevilla verlieten, om Magelhaes te begeleiden op zijn beroemde reis om de wereld, keerden er slechts achttien terug. Nog in de zeventiende eeuw, toen er toch al veel handelsverkeer was tusschen West-Europa en Indië, was een sterftecijfer van 40 procent op een reis van Amsterdam naar Batavia en terug niets ongewoons. Het meerendeel dezer slachtoffers stierf aan scheurbuik, een kwaal, die ontstaat door gebrek aan versche groente; zij tast het tandvleesch aan en vergiftigt het bloed, zoodat de patient sterft van uitputting. Onder deze omstandigheden is het te begrijpen dat de zee nu niet juist de beste elementen uit de bevolking aantrok. Beroemde ontdek-

MARCO POLO.

kingsreizigers, zooals Magelhaes, Columbus en Vasco di Gama, ondernamen hun tocht aan het hoofd van een bemanning die bijna geheel bestond uit ontslagen gevangenen, toekomstige moordenaars en beroeps-zakkenrollers.

Deze zeelui verdienen toch ongetwijfeld onze groote bewondering voor den moed en de volharding waarmee zij hun bijna hopelooze taak volbrachten, trots velerlei moeilijkheden waarvan men zich in onzen tijd van gemak geen idee meer kan maken. Hun schepen waren lek, de tuigage was omslachtig. Sinds het midden van de dertiende eeuw bezaten zij een soort van kompas dat door de kruistochten vanuit China over Arabië in Europa bekend was geworden; maar zij hadden slechte en onbetrouwbare kaarten. Zij zetten maar koers, vertrouwende op God en op hun goed geluk. Als het geluk hun mee was keerden zij na één, twee of drie jaren terug. In het andere geval bleef hun gebeente ergens liggen bleeken op een eenzame baai. Zij waren echte pioniers; zij dobbelden met het geluk. Het leven was voor hen een glorierijk avontuur, en alle lijden, alle honger en alle pijn waren vergeten, wanneer hun oogen wazig de kustlijn zagen van een nieuw land of de rustige wateren van een oceaan, die onbekend was geweest sinds alle eeuwen.

Wederom komt de wensch in mij op om dit boek een duizend pagina's langer te maken. Het onderwerp van deze eerste ontdekkingsreizigers is zoo betooverend dat men er niet over uitgepraat raakt. Maar, zal de geschiedenis een goed denkbeeld geven van vroegere tijden, dan moet zij, evenals de etsen van Rembrandt, een krachtig licht werpen op eenige voorname oorzaken, die den meesten invloed hebben gehad op den ontwikkelingsgang der menschheid, en al het overige eenigszins in half duister laten of slechts met enkele lijnen aangeven. In dit hoofdstuk wil ik dan ook slechts een korte opsomming geven van de voornaamste ontdekkingen.

Vergeten wij in de eerste plaats niet dat gedurende de geheele veertiende en vijftiende eeuw de zeevaarders eigenlijk slechts één ding trachtten te bereiken: zij wilden een gemakkelijken en veiligen weg vinden naar het rijk van Cathay (China) en naar het eiland Zipangu (Japan) en naar die geheimzinnige eilanden, waar de specerijen groeiden, die men in de Middel-

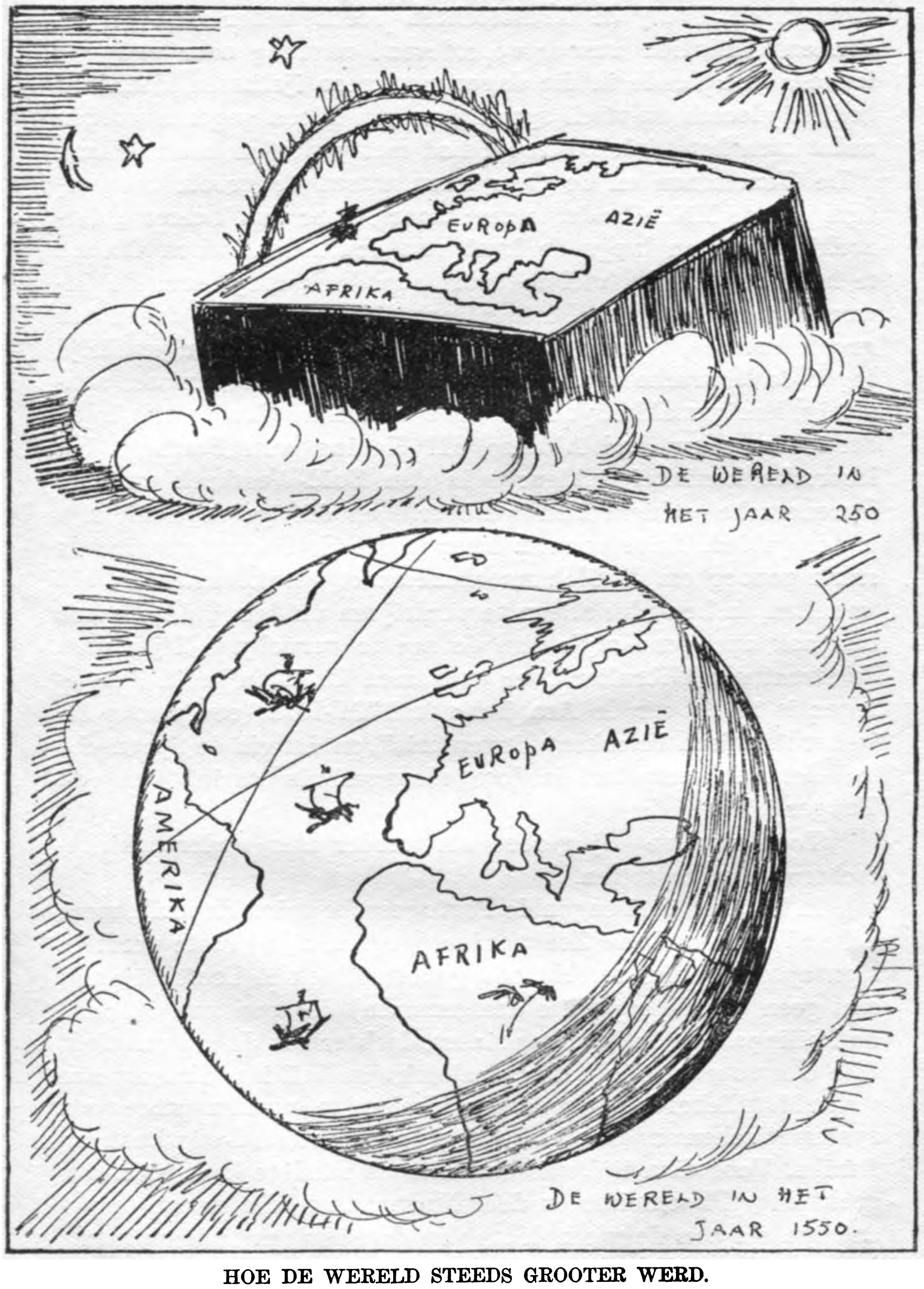

HOE DE WERELD STEEDS GROOTER WERD.

eeuwen dank zij de kruistochten reeds nader had leeren kennen. Sindsdien was er voortdurend navraag naar geweest; immers men kende in die dagen nog geen ijskasten, daardoor bedierf vleesch en visch spoedig en kon alleen gegeten worden nadat men het flink bestrooid had met peper en nootmuskaat.

De Venetianen en de Genueezen waren de groote zeevaarders van de Middellandsche zee; maar de eer van 't eerst onderzoekingstochten langs de kust van den Atlantischen Oceaan te hebben gemaakt. viel te beurt aan de Portugeezen. De bewoners van Spanje en Portugal ontwikkelden in die dagen een groote energie, welke gevoed was door hun eeuwenlangen strijd tegen de Moorsche overheerschers. Deze energie, eenmaal aanwezig, kon gemakkelijk in nieuwe banen worden geleid. In de dertiende eeuw had Alfonso III Koning van Portugal het Moorsche koninkrijk Algarbe in den Zuid-Westhoek van het Pyreneesche schiereiland veroverd, en dit gevoegd bij zijn ander gebied. Twee eeuwen later waren de Portugeezen reeds sterk genoeg om de Mohammedanen met gelijke munt betaald te zetten en hen niet alleen te verdrijven uit hun gebied, maar hen ook aan gene zijde van de zee te vervolgen. Zij staken de straat van Gibraltar over en namen Ceuta in bezit, dat gelegen is tegenover de Arabische stad Ta'-Rifa (een woord dat in het Arabisch beteekent „inventaris", en dat via de Spaansche taal later in onze taal is doorgedrongen als „tarief") en ook Tanger.

Toen stonden zij gereed om verder hun onderzoekingstochten voort te zetten.

In het jaar 1415 begon de Portugeesche prins Hendrik, meer bekend als Henrik de Zeevaarder (wegens zijn groote verdiensten op dat gebied terecht zoo genoemd, ook al heeft hij zelf aan geen enkele expeditie deelgenomen) de zoon van Johan I en Philippa, een Engelsche prinses, dochter van Johan van Gent (die o.a. voorkomt in het tooneelstuk van William Shakespeare getiteld: Richard II) voorbereidselen te maken voor een systematischen onderzoekingstocht langs de noord-westkust van Afrika. Voor dien tijd was de heete en zandige kust reeds bezocht door Phoeniciërs en door Noormannen, die er aan terugdachten als aan de woonplaats van den harigen „wilden man", iemand, dien wij thans „gorilla" noemen! Prins Hendrik en zijn

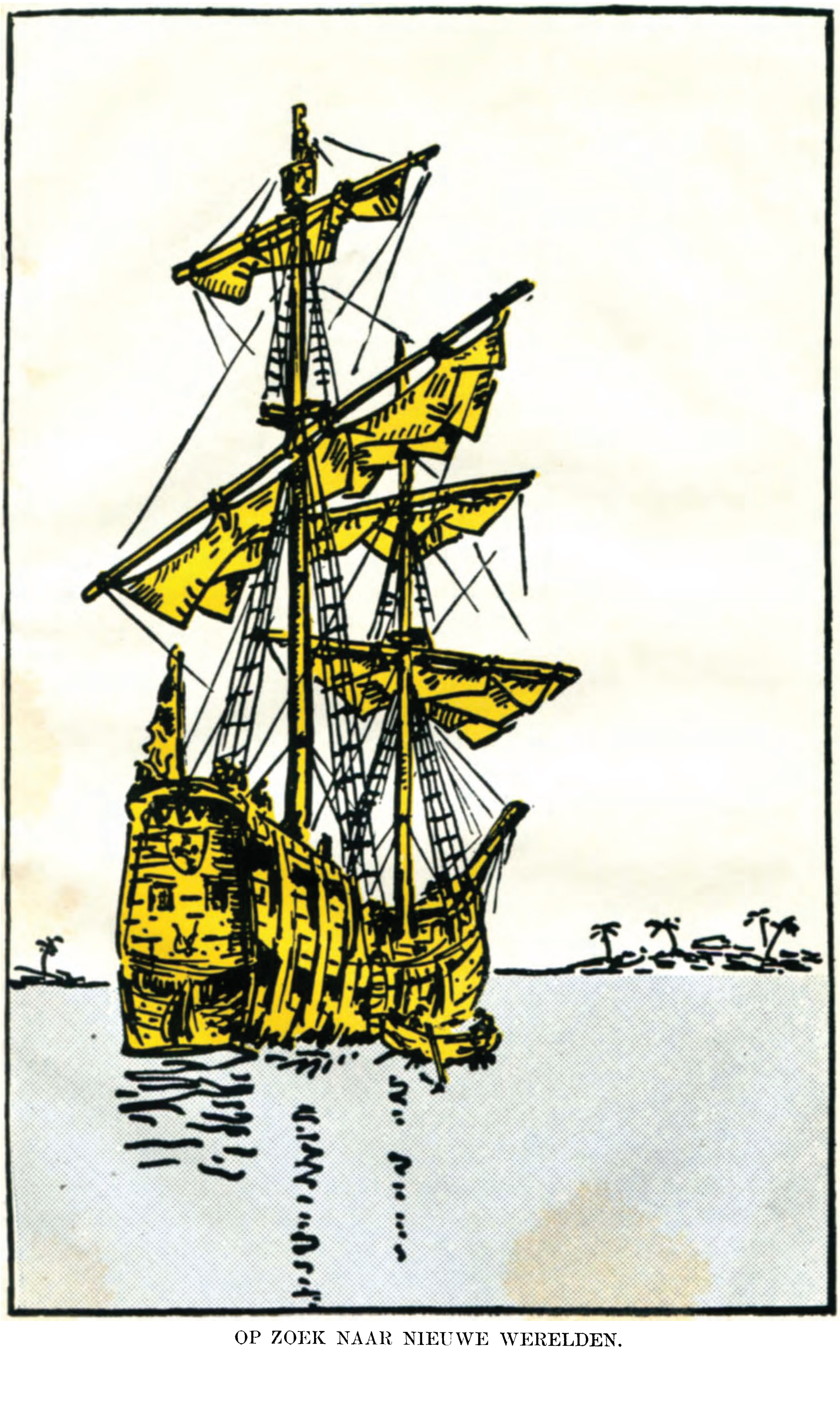

OP ZOEK NAAR NIEUWE WERELDEN.

kapiteins ontdekten nu één voor één de Canarische eilanden, ontdekten opnieuw het eiland Madeira (immers dit was een eeuw vroeger reeds door een Genueesch schip bezocht), brachten vervolgens de Azoren wier ligging aan de Portugeezen en Spanjaarden slechts vaag bekend was geweest, nauwkeurig in kaart, en vingen een glimp op van den mond der Senegalrivier, dien zij voor de Westelijke uitmonding van den Nijl hielden. Ten slotte, omstreeks het midden van de vijftiende eeuw, bereikten zij kaap Verde, of de Groene Kaap, en de Kaap-Verdische eilanden die bijna halverwege tusschen Afrika en Brazilië liggen.

Hendrik beperkte zijn onderzoekingstochten echter niet tot de wateren van den Oceaan. Hij was Groot-Meester van de Orde van Christus. Dit was een Portugeesche voortzetting van de oude Orde der Tempeliers uit den tijd der kruistochten. Deze orde was door Paus Clemens V opgeheven in het jaar 1312, op verzoek van den Koning van Frankrijk, Philips de Schoone, die dezen maatregel nog wat had aangedikt door de Fransche Tempeliers op het schavot te verbranden en al hun bezittingen in beslag te nemen. Prins Hendrik gebruikte nu de inkomsten van zijn orde om verschillende expedities uit te rusten die het achterland van de Sahara en de kust van Guinea onderzochten.

In vele opzichten was hij evenwel nog een echt kind van de Middeleeuwen. Hij besteedde heel wat tijd en geld aan het opsporen van een zekere „Priester Jan", een geheimzinnig Christenvorst, van wien men vertelde dat hij Keizer was van een groot rijk „ergens in het oosten gelegen". Het verhaal van dezen vreemden heerscher kwam voor het eerst naar Europa in het midden van de 12e eeuw. Gedurende driehonderd jaren had men nu al geprobeerd om „Priester Jan" en zijn afstammelingen te vinden. Hendrik zocht dapper mee, maar zonder succes. Ruim vijf en twintig jaar na zijn dood werd het raadsel opgelost.

In het jaar 1486 bereikte Bartholomeus Diaz, op zoek zijnde naar dat gebied van „Priester Jan", de zuidelijkste punt van Afrika. Eerst noemde hij die „Stormkaap", van wege de hevige winden die hem verhinderd hadden om zijn tocht verder oostwaarts voort te zetten; maar de Koning van Portugal, Johan II, die zeer wel het groote belang van deze ontdekking inzag

voor het vinden van de zee-route naar Indië veranderde den naam in „Kaap de Goede Hoop".

Een jaar later ondernam Pedro de Covilham, goed voorzien van aanbevelingsbrieven van het huis de Medici, een soort-

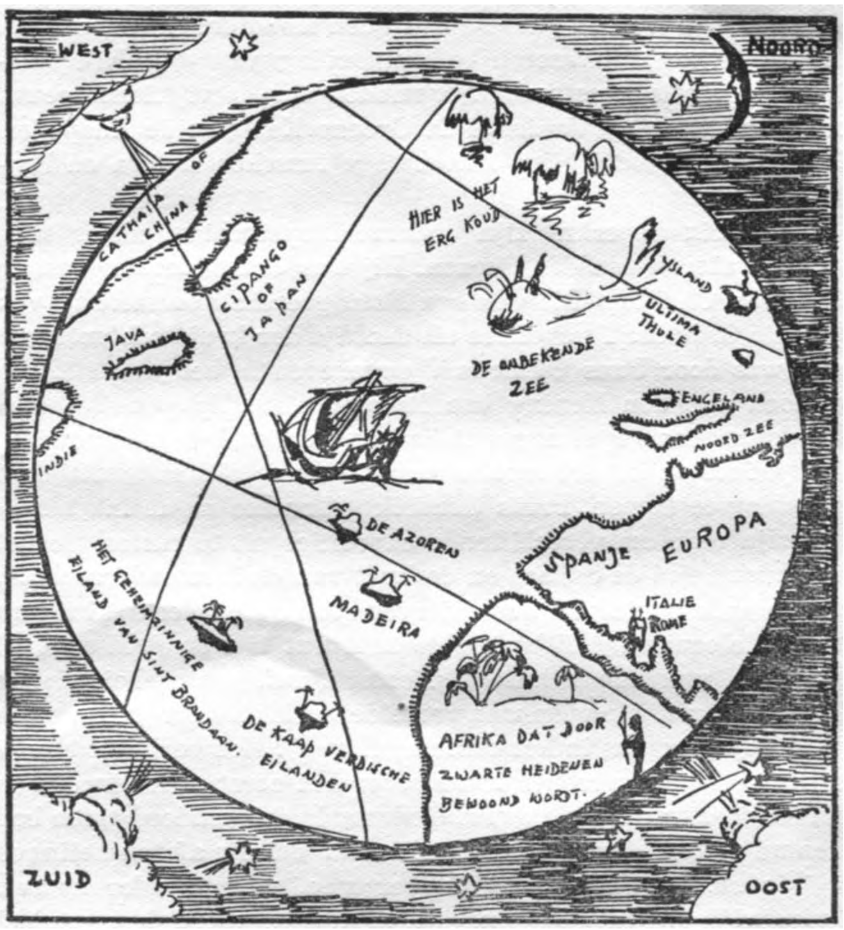

DE WERELD VAN COLUMBUS.

gelijken tocht over land. Hij stak de Middellandsche zee over, liet Egypte achter zich en trok zuidwaarts, totdat hij in Aden kwam. Vandaar nam hij zijn weg over de wateren van de Perzische golf, welke sinds de dagen van Alexander de Groote door weinig blanken was bezocht, en bereikte zoo Goa en Calicut op

de kust van Indië, waar hij veel hoorde over het Maan-eiland — Madagascar — dat naar men veronderstelde ongeveer halverwege tusschen Afrika en Indië lag. Toen keerde hij terug, bracht nog een bezoek aan Mecca en Medina, stak de Roode Zee weer over en ontdekte in het jaar 1490 het rijk van Priester Jan, die niemand anders bleek te zijn dan de zwarte Negus (of Koning) van Abyssinië, wiens voorouders reeds in de 4e eeuw tot het Christendom waren bekeerd, zevenhonderd jaar voordat de Christelijke zendelingen doorgedrongen waren tot Scandinavië!

Al deze reizen hadden bij de Portugeesche aardrijkskundigen de overtuiging gevestigd dat de reis naar Indië langs de oostelijke zee-route wel niet tot de onmogelijkheden behoorde, maar toch ongetwijfeld lang niet gemakkelijk was. Toen ontstond er een groot debat. Sommigen wilden de ontdekkingstochten ten oosten van Kaap de Goede Hoop voortzetten. Anderen evenwel voelden er meer voor om westwaarts over den Atlantischen Oceaan te zeilen; dan zou men ongetwijfeld, zoo meenden zij, het rijk van Cathay bereiken.

Laten wij hier, om misverstand te vermijden, even duidelijk uitspreken dat de meest verstandige menschen er destijds al lang van overtuigd waren dat deze aarde heelemaal niet zoo plat als een pannekoek is, maar bolvormig. Het aardrijkskundige stelsel der Ptolemaeërs, bedacht en netjes beschreven door Claudius Ptolemaeus, de groote Egyptische aardrijkskundige, die in de 2de eeuw van onze jaartelling had geleefd, — een systeem dat voldoende was geweest voor de eenvoudige behoeften van de menschen in de Middeleeuwen, — was door de geleerden van de Renaissance reeds lang voor onhoudbaar verklaard. Zij hadden de leer aanvaard van den Poolschen geleerde Nicolaus Copernicus, die door nauwkeurige studie tot de slotsom was gekomen dat de aarde één der vele ronde planeten was die om de zon draaien — een ontdekking, die hij gedurende 36 jaar niet waagde wereldkundig te maken (zijn werk werd pas gedrukt in 1543, het jaar van zijn dood) uit angst voor de Heilige Inquisitie, een pauselijke rechtbank ingesteld in de 13e eeuw toen de kettersche leeringen der Albigenzen en der Waldenzen in Frankrijk en Italië (heele milde ketterijen van uiterst toegewijde en vrome lieden, die niet geloofden in particulier bezit en die er de voorkeur aan gaven om net als

Christus zelf in armoede te leven) voor een oogenblik de absolute macht van de bisschoppen van Rome in gevaar hadden gebracht. Maar het geloof in den bolvorm van de aarde was reeds zeer verbreid onder de zeevaartkundigen en, zooals ik hierboven opmerkte, zij bespraken nu de respectieve voor- en nadeelen van de oostelijke en de westelijke route naar Indië.

Onder de voorstanders van de westelijke route bevond zich ook een Genueesch zeevaarder, Christoforo Columbo. Hij was de zoon van een wolfabrikant. Het schijnt dat hij eerst gestudeerd had aan de Universiteit van Pavia, waar hij zich speciaal had toegelegd op mathematiek en geometrie. Toen ging hij evenals zijn vader, in den handel, maar kort daarop vinden wij hem in Chios in het oostelijk gedeelte van de Middellandsche zee op een handelsreis. Daarna hooren wij van tochten naar Engeland; of hij echter naar het noorden ging als koopman om wol te halen dan wel enkel als kapitein van een schip, weten wij niet zeker. In Februari van het jaar 1477 bezocht Columbus, als wij zijn eigen woorden mogen gelooven, IJsland; maar het is zeer waarschijnlijk dat hij niet verder kwam dan de Faroë-eilanden, die in Februari inderdaad koud genoeg zijn om bij vergissing voor IJsland te worden gehouden door iemand, die in die streken niet goed bekend is. Hier ontmoette Columbus de afstammelingen van de dappere Noormannen, die zich in de tiende eeuw gevestigd hadden in Groenland en die ook reeds Amerika hadden bezocht in de 11e eeuw, toen het schip van Leif door de stormen op de kust van „Wijnland", (waarschijnlijk gelijk aan het huidige Labrador) geworpen was.

Wat er geworden was van deze verre westelijke nederzetting wist niemand. Een kolonie, die ginder in 1003 gesticht was door een bloedverwant van Leif, was drie jaar later opgeheven van wege de vijandelijke houding, aangenomen door de Eskimo's. Wat Groenland betreft, men had sinds het jaar 1440 niets meer vernomen van de kolonisten die zich daar gevestigd hadden. Het is zeer waarschijnlijk dat deze Groenlanders alle door den „Zwarten Dood" omgekomen waren, een vreeselijke pest, die juist toen de halve bevolking van Noorwegen wegvaagde. Hoe dit ook zij, de traditie dat er een vasteland was in het verre Westen leefde nog onder het volk

van de Faroë-eilanden en IJsland; en Columbus heeft daar zeker van gehoord. Hij verzamelde verdere informaties onder

DE GROOTE ONTDEKKINGSREIZEN: WESTELIJK HALFROND.

de visschers op de noordelijke Schotsche eilanden en ging toen terug naar Portugal, waar hij huwde met de dochter van een van de kapiteins, die gediend had onder Prins Hendrik de Zeevaarder.

Van dat oogenblik af aan, in het jaar 1478, wijdde hij zijn heele leven aan het zoeken van de westelijke route naar Indië.

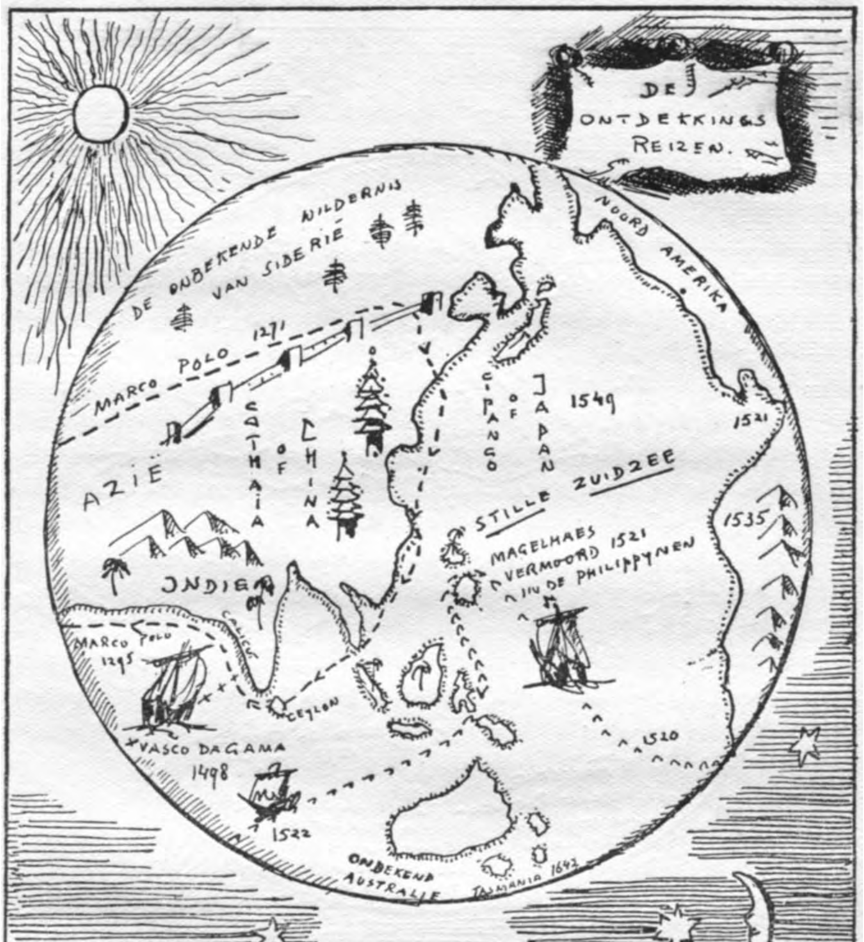

DE GROOTE ONTDEKKINGSREIZEN: OOSTELIJK HALFROND.

Hij zond zijn plannen naar het hof van Portugal en Spanje. De Portugeezen, die er zeker van waren dat zij het monopolie bezaten van de oostelijke route, wilden niet naar zijn plannen luisteren. In Spanje waren Ferdinand van Arragon en Isabella

van Castille, door wier huwelijk in 1469 Spanje tot één koninkrijk vereenigd was, juist druk bezig de Mooren uit hun laatste vesting Granada te verdrijven. Zij hadden geen geld voor riskante ondernemingen, maar moesten alle dubbeltjes voor hun soldaten gebruiken.

Weinig menschen hebben zoo wanhopig moeten vechten om hun ideeën te verwezenlijken als deze brave Italiaan. Maar het verhaal van Columbus is te welbekend om het hier uitvoerig te herhalen. De Mooren moesten Granada op den 2den Januari van het jaar 1492 prijsgeven. In de maand April van hetzelfde jaar teekende Columbus een contract met den Koning en de Koningin van Spanje. Op Vrijdag den 3den Augustus verliet hij Palos met drie kleine schepen (waarvan er nog wel twee open waren, alleen het derde had een dek) en een bemanning van 88 koppen. Het meerendeel van deze bestond uit misdadigers aan wie vrijstelling van hun straf verleend was als zij met deze expeditie wilden meegaan. Om twee uur 's-ochtends op Vrijdag den 12den October ondekte Columbus land. Den 14en Januari van het jaar 1493 riep Columbus een laatste vaarwel toe aan de 44 man van de kleine bezetting, die hij ginder achterliet (geen van dezen heeft men ooit levend teruggezien) en wendde den steven weer huiswaarts. Tegen het midden van Februari bereikte hij de Azoren, waar de Portugeezen dreigden hem in boeien te slaan; maar hij ontsnapte gelukkig en op den 15en Maart 1493 bereikte de admiraal Palos weer, vergezeld van een aantal „Indianen" (want hij was er vast van overtuigd dat hij eenige voor de kust liggende eilanden van Indië ontdekt had en noemde de inboorlingen daarom roode Indianen). Hij haastte zich naar het hof te Barcelona om aan zijn patroon te vertellen dat zijn tocht met succes was bekroond geworden en dat de weg naar het goud en het zilver van Cathay en Zipangu ter beschikking van hun Allerheiligste Majesteiten was.

Helaas, Columbus heeft nooit precies de waarheid geweten. Tegen het einde van zijn leven, op zijn vierde reis, toen hij het vasteland van Zuid-Amerika betrad, kreeg hij misschien eenig vermoeden dat het met zijn ontdekking toch niet geheel en al in orde was. Maar hij stierf nog in het vaste geloof dat er geen vasteland was tusschen Europa en Azië en dat hij de directe route westwaarts naar China gevonden had.

Ondertusschen waren de Portugeezen, die vastgehouden hadden aan de Oostelijke route, fortuinlijker geweest. In het jaar 1498 was Vasco di Gama erin geslaagd om de kust van Malabar te bereiken en weer veilig naar Lissabon terug te keeren met een voordeelige lading specerijen; in het jaar 1502 herhaalde hij zijn bezoek. Doch westwaarts bleven de onderzoekingstochten bij voorduring zeer teleurstellend. In 1497 en 1498 probeerden Jan en Sebastiaan Cabot om een doorgang te vinden naar Japan, maar zij hadden niets anders gevonden dan de met sneeuw bedekte kusten en rotsen van New-Foundland, het land dat vijf eeuwen geleden het eerst bezocht was door de Noormannen. Amerigo Vespucci, een Florentijn, die een der voornaamste loodsen van Spanje werd, naar wien het nieuw ontdekte vasteland later ook genoemd is, had de kust van Brazilië onderzocht, maar hij had geen enkel spoor gevonden van Indië.

In het jaar 1515, 9 jaren na den dood van Columbus, begon de waarheid ten slotte door te dringen tot de aardrijkskundigen van Europa. Vasco Nunez de Balboa was de landengte van Panama overgestoken, had de beroemde bergtop in Darien, de Sierra Quaregua, beklommen en had vandaar op den 25sten September van genoemd jaar zijn blik kunnen vestigen op een groote uitgestrektheid water, waaruit hij wel de conclusie moest trekken dat hier een nieuwe oceaan lag.

Ten slotte zeilde in het jaar 1519 een vloot van vijf kleine Spaansche schepen onder commando van Ferdinand Magelhaes westwaarts. Magelhaes was een Portugees, maar diep gekrenkt door een grievende behandeling die hij ondervonden had, bood hij zijn diensten aan de Spanjaarden aan. De oostelijke route was geheel in handen der Portugeezen en deze duldden geen mededinging. Hij wilde nu westwaarts een route naar de specerij-eilanden zoeken, overtuigd dat deze er moest zijn. Magelhaes stak den Atlantischen Oceaan over tusschen Afrika en Brazilië en zeilde zuidwaarts. Hij bereikte eindelijk een nauw kanaal tusschen de zuidelijkste landpunt van Patagonië, „het land van de menschen met de groote voeten", en Vuurland, waarschijnlijk zoo genoemd van wege de vuren, welke de schepelingen op een nacht konden waarnemen, het eenige teeken van bestaan van inboorlingen. Gedurende bijna

5 weken waren de schepen van Magelhaes overgeleverd aan vreeselijke stormvlagen, die door de zeeëngte zwiepten. Een opstand brak onder het scheepvolk uit. Magelhaes onderdrukte dien met ontzettende wreedheid en zond twee van zijn mannen naar de kust, waar zij achtergelaten werden om rustig over hun zonden na te denken. Eindelijk bedaarde de storm, het kanaal verbreedde zich en opeens zag Magelhaes een nieuwe oceaan voor zich liggen. Het water was rustig en effen. Zij

MAGELHAES.

noemden het dus de Stille Oceaan, de „Mare Pacifico". Hij zette nu verder koers in westelijke richting en zeilde 98 dagen door zonder eenig land te zien. Het scheepvolk kwam bijna om van honger en dorst en at de ratten op, die zij in de schepen vonden; en toen ook deze alle verbruikt waren, kauwden zij op stukjes zeil om hun knagenden honger te stillen. Den 16den Maart van het jaar 1521 zag hij eindelijk land. Magelhaes noemde dit het land van de Ladronen wat zooveel beteekent als roovers, omdat de inboorlingen alles wegstalen wat zij maar in handen konden krijgen. Toen wendde hij den steven verder westwaarts naar de specerij-eilanden!

Eindelijk zag hij weer land, een groep eenzame eilanden. Magelhaes noemde die de Philippijnen, naar Philippus, zoon van zijn meester Karel V, Philips II, dien wij uit de geschiedenis wel kennen. Eerst werd Magelhaes goed ontvangen, maar toen hij de kanonnen van zijn schepen gebruikte om de bevolking tot het Christendom te bekeeren werd hij door de inboorlingen gedood, te zamen met een aantal van zijn kapiteins en matrozen. De overlevenden verbrandden één der drie schepen en vervolgden hun weg. Zij bereikten eindelijk de Molukken, de beroemde Specerij-eilanden, zagen in de verte Borneo liggen, en landden op Timor. Daar moest één van de schepen achterblijven, aangezien het te lek was om nog verder te gaan. De „Vittoria" onder Sebastiaan del Cano stak den Indischen Oceaan over, miste juist de noordkust van Australië (die pas ontdekt werd in de eerste helft van de 17e eeuw toen de schepen van de Oost-Indische Compagnie dit vlakke en ongastvrije land bezochten) en keerde eindelijk na veel moeite en gevaren in Spanje terug.

Dit was wel de meest merkwaardige van alle ontdekkingsreizen. Zij had drie jaar geduurd. Een mooi resultaat was ten slotte bereikt, maar ten koste van veel menschenlevens en veel geld. Evenwel was hierdoor eens voor altijd vastgesteld dat de aarde bolvormig was, en dat de nieuwe landen, ontdekt door Columbus, niet bij Indië hoorden maar een afzonderlijk vasteland vormden. Van dien tijd af wijdden Spanje en Portugal al hun krachten aan de ontwikkeling van den Indischen en den Amerikaanschen handel. Om een gewapend conflict tusschen de twee mededingers te voorkomen, verdeelde Paus Alexander VI (de eenige volbloed Heiden, die ooit op den Heiligen Stoel zat) heel vriendelijk de wereld in twee gelijke deelen, door een grenslijn, die langs den 50^{en} lengtegraad westelijk van Greenwich liep, de zoogenaamde verdeeling van Tordesillas, van het jaar 1594. De Portugeezen mochten kolonies stichten ten oosten van deze lijn, de Spanjaarden moesten aan den westkant blijven. Dit verklaart het feit dat het geheele Amerikaansche vasteland, met uitzondering van Brazilië, Spaansch werd en dat geheel Indië en ook het grootste gedeelte van Afrika in Portugeesch bezit kwam, totdat de Engelsche en Hollandsche kolonisten,

die niet veel gaven om pauselijke beslissingen, hun deze bezittingen ontnamen in de 17e en 18e eeuw.

Toen het nieuws van Columbus' ontdekking de Rialto van Venetië bereikte (het groote beurscentrum van de Middeleeuwen) ontstond er een geweldige paniek. De aandeelen zakten veertig tot vijftig procent. Na een korten tijd, toen bij nader inzien bleek dat Columbus er toch niet in geslaagd was om den weg naar Cathay te vinden, herstelden de Venetiaansche kooplieden zich eenigszins van hun schrik.

Maar de tochten van Vasco di Gama en Magelhaes hadden toch praktisch bewezen dat het mogelijk was langs de oostelijke zeeroute Indië te bereiken. Toen kregen de heerschers van Genua en Venetië, de twee groote handelscentra uit de Middeleeuwen en de Renaissance, spijt dat zij geweigerd hadden te luisteren naar Columbus. Maar het was te laat. De Middellandsche zee werd een binnenzee. De handel over land naar Indië en naar China slonk ineen en had weldra weinig meer te beteekenen. De oude dagen van Italiaansche glorie waren voorbij. De Atlantische Oceaan werd nu het middelpunt van den handel en daardoor ook van de beschaving. En zoo is het sindsdien steeds gebleven.

Het is wel merkwaardig om op te merken hoe wonderlijk de beschaving voortgang heeft gemaakt sinds haar eerste begin, vijftig eeuwen geleden, toen de bewoners van het Nijldal hun geschiedenis begonnen op te schrijven. Van het dal van den Nijl ging de beschaving naar Mesopotamië, het land van de twee rivieren. Toen kwam de beurt aan Creta, vervolgens aan Griekenland en Rome. Een binnenzee werd het centrum van handel en in de steden langs de Middellandsche zee vonden kunsten en wetenschappen, wijsbegeerte en geleerdheid een gastvrij onthaal. In de zestiende eeuw bewoog zij zich weer verder westwaarts en verschafte toen aan de landen die grenzen aan den Atlantischen Oceaan de heerschappij over de aarde.

Er zijn menschen die zeggen dat de wereldoorlog en de zelfmoord van de groote Europeesche volkeren de beteekenis van den Atlantischen Oceaan belangrijk hebben verminderd. Zij verwachten dat de beschaving nu over zal steken naar het Amerikaansche vasteland en een nieuw tehuis zal vinden aan den Stillen Oceaan. Maar ik betwijfel dit.

De tocht westwaarts ging vergezeld van een gestadige toename van den omvang der schepen en een vermeerdering van de kennis der zeevaarders. De kleine vaartuigen van den Nijl en den Eufraat met hun platte bodems, maakten plaats voor de grootere zeilschepen van de Phoeniciërs, de Aegeeërs, de Grieken, de Carthagers en de Romeinen. Deze werden op hun beurt weer verdrongen door de zeeschepen met razeilen van de Portugeezen en de Spanjaarden, en deze laatsten werden van den Oceaan verdreven door de vol opgetuigde handelsschepen van de Engelschen en de Hollanders.

In onzen tijd echter hangt de beschaving niet langer af van de schepen. Het luchtverkeer is in opkomst en zal steeds meer de plaats in gaan nemen van het zeilschip en de stoomboot. Waar het volgende centrum van beschaving zal ontstaan zal in de eerste plaats afhangen van de verdere ontwikkeling van dit luchtverkeer. Wat de zee betreft, de kleine visschen, die eenmaal in den oertijd hun diepe woonplaats deelden met de eerste voorvaders van het menschelijk geslacht, zullen weder ongestoord bezit ervan kunnen nemen.

42. BUDDHA EN CONFUCIUS

OVER BUDDHA EN CONFUCIUS.

De ontdekkingen van de Portugeezen en de Spanjaarden hadden de Christenen uit West-Europa in nauwer aanraking gebracht met de volkeren van Indië en China. Zij wisten natuurlijk wel dat het Christendom niet de eenige godsdienst van deze aarde was; er waren immers ook Mohammedanen en heidensche volkeren in Noord-Afrika, die boomen en steenen aanbaden. Maar in Indië en in China vonden de Christelijke overwinnaars wederom millioenen menschen, die nooit gehoord hadden van Christus en die ook niet van hem wenschten te hooren omdat zij hun eigen godsdienst hadden, die reeds duizende jaren oud was en dien zij voor veel beter hielden dan den godsdienst van het westen. Aangezien wij hier de geschiedenis van de geheele menschheid geven en niet uitsluitend de geschiedenis van de volkeren van Europa en van ons westelijk halfrond, moeten wij iets meer vertellen van twee menschen, wier leeringen en wier voorbeeld nog steeds de daden en de gedachten van de meerderheid onzer medebewoners hier op aarde beïnvloeden.

In Indië werd Buddha erkend als een groot godsdienstleeraar. Zijn geschiedenis is verbazend interessant. Hij werd geboren in de zesde eeuw vóór Christus in de schaduw van het groote Himalaja-geberg, waar 400 jaar vroeger Zarathustra (of Zoroaster) de eerste groote leider van het Arabische ras (de naam, welke de oostersche tak van het Indo-Europeesche ras aan zichzelf had gegeven) zijn volk geleerd had om het leven te beschouwen als een voortdurenden strijd tusschen Ahriman en Ormuzd, de goden van goed en kwaad. Buddha's vader was Suddhodana, een machtig heerscher van den volksstam der Sakiyas. Zijn moeder, Maha Maya, was de dochter

van een naburig koning. Zij was uitgehuwlijkt, toen zij nog een klein meisje was; maar vele manen waren reeds opgekomen en weer verdwenen achter de rij der heuvelen, en nog steeds had haar man geen erfgenaam gekregen, die na zijn dood over de landen zou regeeren. Eindelijk, toen zij vijftig jaar oud was, kwam ook haar dag en zij trok uit om temidden van haar eigen volk te zijn, wanneer haar kind zijn intrede in deze wereld zou doen.

Het was een lange tocht naar het land van de Koliyans waar Maha Maya haar jeugdjaren had doorgebracht. Eens rustte zij een nacht onder de koele boomen van den tuin van Lumbini. Daar werd haar zoon geboren. Hij kreeg den naam van Siddhartha, maar wij kennen hem beter als Buddha, wat zooveel beteekent, als „de Verlichte".

Na verloop van tijd groeide Siddhartha op als een schoone jonge prins, en toen hij negentien jaar oud geworden was huwde hij zijn nicht Yasodhara. Gedurende de volgende tien jaren leefde hij verwijderd van alle kommer en ellende dezer wereld, veilig geborgen achter de beschuttende muren van het Koninklijk Paleis, den dag afwachtende waarop hij zijn vader zou opvolgen als koning van de Sakiyas.

Maar eens op een dag, toen hij dertig jaar oud was, gebeurde het dat hij buiten het paleis reed, en daar een man zag, die oud was en opgeteerd door hard zwoegen, wiens zwakke ledematen nauwelijks meer den last des levens konden dragen. Siddhartha wees hem aan zijn koetsier Channa, doch Channa antwoordde dat er een massa van zulke arme menschen in deze wereld waren, en dat één meer of minder niet veel verschil maakte. De jonge prins werd zeer treurig doch antwoordde niets en ging terug naar zijn vrouw en zijn vader en zijn moeder en probeerde daar weer gelukkig te leven. Eenigen tijd later verliet hij het paleis weer eens. Gezeten in zijn rijtuig kwam hij een man tegen, die aan een verschrikkelijke ziekte leed. Siddhartha vroeg aan Channa wat de reden was van het lijden van dezen man. De koetsier antwoordde hem dat er vele zieke menschen in deze wereld waren, dat men daaraan niet veel kon doen en dat het ook niet heel veel verschil maakte. De jonge prins werd wederom zeer treurig toen hij dit hoorde, maar alweer keerde hij naar de zijnen terug.

Enkele weken gingen voorbij. Op een avond liet Siddhartha zijn rijtuig voorkomen om naar de rivier te gaan en te baden. Plotseling schrokken zijn paarden bij 't zien van een dooden man, wiens lijk lag te verrotten in een greppel aan den kant van den weg. De jonge prins, die nog nooit zulke dingen had mogen zien, schrok verbazend, maar Channa zeide hem dat hij op dergelijke kleinigheden toch niet al te veel acht moest slaan, de wereld was vol doode menschen, het was de wet des

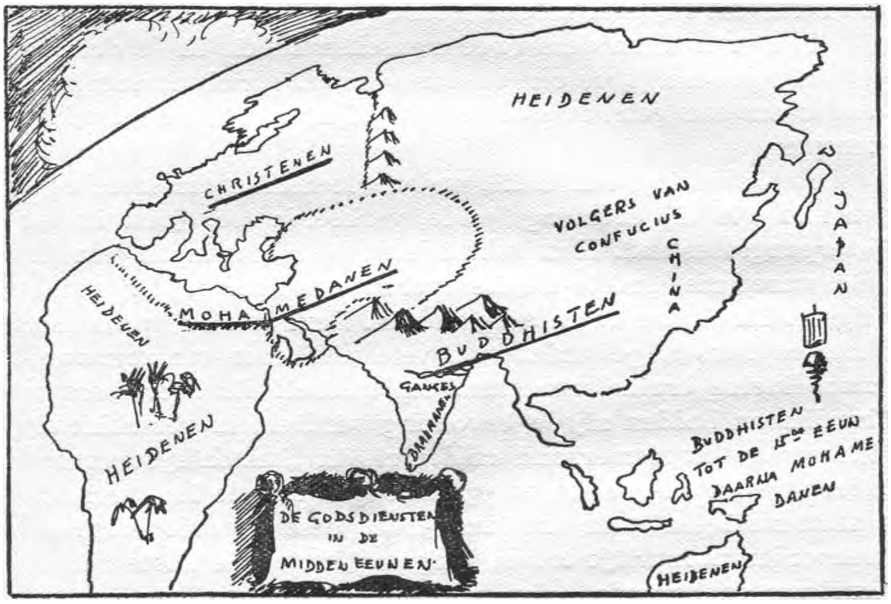

DE DRIE GROOTE GODSDIENSTEN.

levens dat alles tot een eind moest komen; niets was eeuwigdurend. Het graf wachtte ons allen eenmaal; daar was toch geen ontkomen aan.

Toen Siddhartha dien avond thuis was teruggekeerd, werd hij met muziek ontvangen. Terwijl hij weg was geweest had zijn vrouw een zoon ter wereld gebracht. Iedereen was vol vreugde omdat er nu weer een erfgenaam voor den troon was, en men vierde luide feest met trommels en fluiten. Siddhartha echter kon hun vreugde niet deelen. Het gordijn des levens was voor hem opzij getrokken en hij had de donkere zijde van

's menschen bestaan leeren kennen. De aanblik van dood en lijden volgde hem overal als een benauwende droom.

Dien nacht scheen de maan zeer helder. Siddhartha ontwaakte en begon over vele dingen na te denken. Hij voelde dat hij nooit meer gelukkig zou kunnen zijn, zoolang hij geen oplossing voor het raadsel van ons levensbestaan had gevonden. Hij besloot dit te gaan zoeken ver weg van al degenen, die hij lief had. Zachtjes ging hij naar de kamer waar Yasodhara met haar baby sliep. Toen riep hij zijn getrouwen Channa en zeide dat hij hem volgen moest.

Samen trokken deze twee menschen nu uit in de duisternis van den nacht, de een om rust voor zijn ziel te vinden, de ander om een getrouwe dienaar te zijn voor zijn geliefden meester.

De bevolking van Indië, onder wie Siddhartha zich begaf en met wie hij jarenlang leefde, verkeerde toen juist in een overgangstoestand. Hun voorvaders, de inboorlingen van Indië, waren met groote moeite overwonnen door de krijgszuchtige Ariërs, onze verre achterneven. Deze Ariërs waren toen heer en meester geworden over vele millioenen van zeer volgzame kleine bruine menschen. Om zichzelf als heerschers te handhaven hadden zij de bevolking verdeeld in verschillende klassen en langzamerhand hadden zij dit „kasten"systeem met zeer strenge afscheidingen opgedrongen aan de inwoners. De afstammelingen van de Indo-Europeesche overheerschers behoorden natuurlijk tot de hoogste „kaste", de kaste van de krijgers en den adel; dan kwam de kaste van de priesters; op hen volgden weer de boeren en de handelslieden; de oude inwoners echter, de zoogenaamde Paria's, vormden de laagste kaste van verachte en ellendige slaven; zij konden geen hoop koesteren daar ooit bovenuit te komen.

Zelfs de godsdienst van het volk hing samen met dit kastensysteem. De oude Indo-Europeanen hadden gedurende al de eeuwen van hun omzwervingen vele wonderlijke avonturen beleefd. Deze waren bijeenverzameld in een boek genaamd de Veda. De taal van dit boek heette Sanskriet en was verwant aan de verschillende talen van het Europeesche vasteland, Grieksch, Latijn, Russisch, Duitsch, en nog een paar dozijn andere. De drie hoogste kasten nu mochten deze heilige boeken

BUDDHA TREKT DE BERGEN IN.

lezen; aan den Paria echter, het verachte lid van de onderste kaste, was het absoluut verboden iets van deze dingen te weten te komen. Wee den mensch van de kaste der edelen of der priesters, die aan een Paria iets zou leeren uit het Heilige Boek!

Het grootste gedeelte van de bevolking in Indië leefde dus in groote ellende. Aangezien deze planeet hun heel weinig vreugde bood, moesten zij bevrijding uit dit tranendal wel van elders verwachten. Zij trachtten nu althans eenige troost te putten uit het nadenken over het geluk van het hiernamaals.

Brahma, de Al-schepper, die door het Indische volk beschouwd werd als de opperste beheerscher van leven en dood, werd aangebeden als het hoogste ideaal van volmaaktheid. Om gelijk Brahma te worden, om alle begeerten naar rijkdom en macht te verliezen, was het meest verheven doeleinde van het aardsche bestaan! Heilige gedachten vond men veel belangrijker dan heilige daden, en vele menschen trokken de woestijn in, leefden daar van de bladeren der boomen en hongerden hun lichaam uit, opdat zij hun ziel maar mochten voeden door zich geheel te verdiepen in de majesteit van Brahma, den Alwijze, den Goede en den Genadige.

Siddhartha, die meermalen deze eenzame pelgrims had gadegeslagen die waarheid gingen zoeken ver weg van alle rumoer der steden en dorpen, besloot hun voorbeeld na te volgen. Hij knipte zijn haar af, nam al zijn parelen en juweelen en zond deze terug naar zijn familie met een afscheidsgroet, welke de altijd trouwe Channa overbracht. Zonder een enkele volgeling begaf de jonge prins zich nu in de eenzaamheid.

Weldra verspreidde zich het gerucht van zijn heiligen levenswandel onder de bergbewoners. Vijf jonge mannen kwamen tot hem en vroegen hem of zij naar zijn wijze woorden mochten luisteren. Hij stemde er in toe om hun meester te worden, als zij hem wilden volgen. Gaarne voldeden zij daaraan. Hij nam hen mee naar de heuvelen en onderwees hen allen zes jaren lang temidden van de eenzame toppen van het Vindhya-gebergte. Maar aan het einde van dezen studietijd voelde hij dat hij nog altijd ver af was van volmaaktheid. De wereld die hij verlaten had bood hem nog steeds velerlei ver-

leiding. Hij vroeg nu zijn leerlingen om hem alleen te laten en toen vastte hij gedurende 49 dagen en nachten, zittende op de wortels van een ouden boom. Eindelijk kreeg hij zijn belooning. In de schemering van den vijftigsten avond openbaarde Brahma zich aan zijn getrouwen dienstknecht. Van dat oogenblik af aan werd Siddhartha „Buddha" genoemd en werd hij vereerd als de Verlichte, die gekomen was om de menschen te redden van hun ongelukkig aardsch bestaan.

De laatste 45 jaar van zijn leven bracht Buddha door in de vallei van de Gangesrivier, zijn eenvoudige leer van onderwerping en ootmoed verkondigende aan alle menschen. In het jaar 488 vóór onze jaartelling stierf hij, hoogbejaard en vereerd en aangebeden door millioenen menschen. Hij had zijn leeringen niet slechts ten bate van een enkele klasse verkondigd, zelfs de allerlaagste Paria kon zich zijn discipel noemen.

Dit beviel echter niet aan de edelen en de priesters en de kooplieden, die hun best deden om een geloof den kop in te drukken, dat de gelijkheid van alle levende wezens verkondigde, en aan iedereen de hoop bood op een tweede bestaan (een reïncarnatie) onder gelukkiger omstandigheden. Zoodra zij daar kans toe zagen moedigden zij het volk van Indië aan om terug te keeren tot de oude leeringen van Brahma, tot het vasten en de folteringen van het zondige lichaam. Maar het Buddhisme kon niet meer worden uitgeroeid. Langzamerhand trokken de volgelingen van den Verlichte ook naar andere streken door de valleien van het Himalaja-gebergte, en kwamen tot in China; zij staken de Gele Zee over en predikten de wijsheid van hun meester aan het volk van Japan. Daarbij bleven zij steeds getrouw aan den wil van hun grooten Meester, die hun verboden had om geweld te gebruiken. Heden ten dage erkennen meer menschen dan ooit te voren Buddha als hun leeraar en hun aantal overtreft verre dat van de gezamenlijke volgelingen van Christus en Mohammed.

Wat nu Confucius aangaat, de oude wijze man van de Chineezen, zijn geschiedenis is heel eenvoudig. Hij werd geboren in het jaar 550 vóór Christus. Zijn leven verliep rustig en waardig zonder schokkende gebeurtenissen. China had in dien tijd geen sterk centraal gouvernement en de Chineezen waren overgeleverd aan de willekeur van bandieten en roof-

ridders, die van stad tot stad rondtrokken, overal plunderden, stalen en moordden, en zoodoende de drukbevolkte vlakten van Noord- en Centraal-China veranderden in een woestenij van uitgehongerde en wegstervende menschen.

Confucius, die zijn volk innig liefhad, wilde trachten hen te redden. Hij had niet heel veel geloof in het gebruik van geweld. Hij was een vreedzaam man. Hij behoorde niet tot degenen, die meenen dat zij de menschen beter kunnen maken door hun een aantal wetten te geven. Hij wist dat de eenige mogelijke redding zou bestaan in een verandering van de gezindheid des harten. De schijnbaar hopelooze taak die hij op zich nam bestond dus hierin dat hij het karakter van millioenen medemenschen, die de uitgestrekte vlakten van Oost-Azië bewoonden, wilde verbeteren.

De Chineezen hadden nooit veel gegeven om godsdienst, zooals wij dat woord opvatten. Zij geloofden in duivels en spoken, zooals de meeste primitieve volkeren; maar zij hadden geen profeten en erkenden geen geopenbaarde waarheid. Confucius is zoowat de eenige groote geestelijke leider, die geen visioenen heeft gezien, die zichzelf niet opwierp als de gezant van een Goddelijke Macht, die niet vroeger of later beweerd heeft dat hij een inspiratie ontvangen had uit den hemel. Hij was alleen maar een zeer gevoelig en vriendelijk man, die gaarne eenzame wandelingen maakte, en daarbij melankolieke wijsjes speelde op zijn getrouwe metgezel, de fluit. Hij vroeg niet om erkenning, hij eischte niet dat men hem zou volgen of ook aanbidden. Hij herinnert ons aan de oude Grieksche philosofen, in het bijzonder aan de Stoïcijnen, menschen die rechtvaardigheid in woorden, daden en gedachten boven alles stelden, zonder bijgedachte aan belooning, alleen voor eigen zielevrede, die het gevolg is van een goed geweten.

Confucius was een uiterst verdraagzaam man. Hij trok uit om Lao-Tse, den anderen grooten Chineeschen leidsman, den stichter van het philosofische systeem genaamd Taoism (niet veel meer dan een oude Chineesche omzetting van den Gulden Levensregel) te bezoeken.

Confucius droeg niemand een kwaad hart toe; hij onderwees de deugd van volmaakte zelfbeheersching. Een man die werkelijk wat waard is laat zich volgens de leeringen van Con-

fucius nimmer tot drift verleiden, verdraagt geduldig wat het lot hem ook brengt, met de berusting van een wijs man, die begrijpt dat alles wat ons overkomt op de een of andere manier voor ons bestwil bedoeld is.

In het begin had hij slechts enkele volgelingen; langzamerhand nam hun aantal toe, en nog vóór zijn dood in het jaar 478 vóór Christus kwamen verschillende koningen en prinsen in China er voor uit dat zij discipelen van Confucius waren. Toen Christus geboren werd in Bethlehem was de philosofie van Confucius een onvervreemdbaar bestanddeel geworden van het gemeenschappelijk geestelijk bezit der meeste Chineezen. Sindsdien heeft het hun leven voortdurend in groote mate beïnvloed. Niet echter in zijn zuiveren oorspronkelijken vorm. De meeste godsdiensten veranderen in den loop der tijden. Christus preekte nederigheid en ootmoed en een zich onthouden van wereldlijke eerzucht; maar vijftien eeuwen na Golgotha besteedde het hoofd van de Christelijke Kerk millioenen aan de stichting van een grootsch gebouw, dat weinig verwantschap meer vertoonde met de eenzame stal van Bethlehem.

Lao Tse onderwees als eenvoudig man slechts den Gulden Levensregel, en nog geen drie eeuwen later had de onwetende groote massa van hem een echte wreede godheid gemaakt en hadden zij zijn voorschriften begraven onder een groote puinhoop van bijgeloof, waardoor het leven van den gewonen Chinees één lange aaneenschakeling van angst, wanhoop en ellende werd.

Confucius had zijn studenten laten zien welke schoonheid er gelegen is in den waarachtigen eerbied tegenover Vader en Moeder. Weldra stelden zij meer belang in de herinnering aan hun afgestorven ouders dan in het geluk van hun kinderen en hun kleinkinderen. Opzettelijk keerden zij zich af van de toekomst en trachtten door te dringen in de diepe duisternis van het verleden. De aanbidding der voorvaders werd de spil van hun godsdienstig denken. Liever dan een kerkhof te verontrusten, gelegen op de zonnige en vruchtbare zijde van den berg, plantten zij hun rijst en hun koren op de barre rotsen aan den anderen kant, waar met geen mogelijkheid iets kon groeien. Zij gaven er de voorkeur aan honger en hongersnood

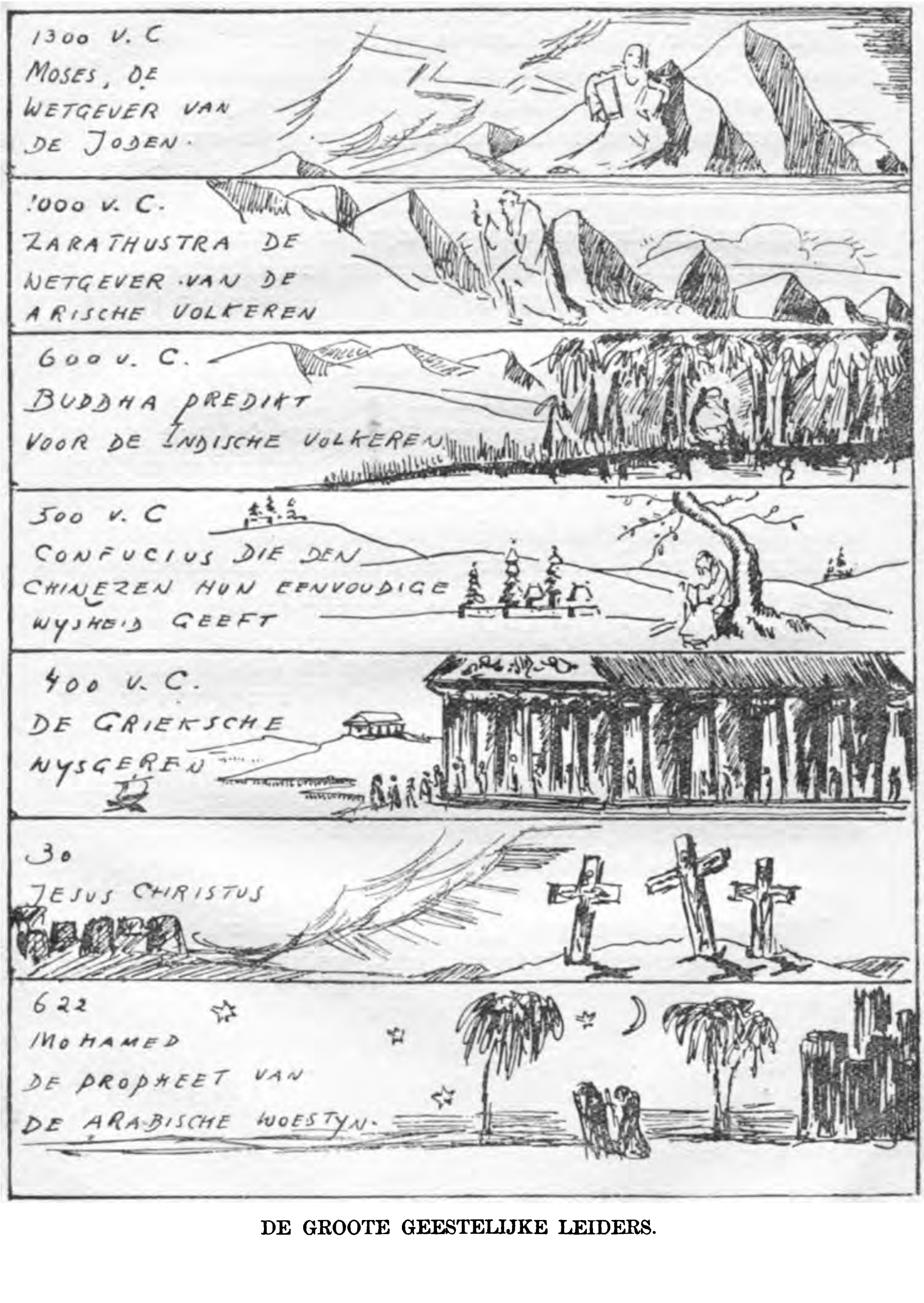

DE GROOTE GEESTELIJKE LEIDERS.

te trotseeren, veeleer dan de graven hunner voorouders te ontwijden.

Terzelfder tijd behielden de wijze woorden van Confucius toch hun houvast op de steeds toenemende millioenenbevolking van Oost-azië. Het Confucionisme met zijn diepzinnige spreuken en zijn zuivere waarneming voegde een stukje algemeen menschelijke philosofie toe aan de ziel van iederen Chinees, en beïnvloedde zijn geheele leven, hetzij hij een eenvoudige putjesschepper was, die zijn onmisbare taak dag aan dag verrichtte, dan wel de beheerscher van uitgestrekte landstreken, die woonde achter de hooge muren van een afgelegen paleis.

In de zestiende eeuw kwam de enthousiaste maar nogal onbeschaafde christelijke wereld van het Westen van aangezicht tot aangezicht te staan tegenover de oude geloofswaarheden van het Oosten. De eerste Spanjaarden en Portugeezen aanschouwden vol verbazing de vreedzame beelden van Buddha en de verheven schilderijen van Confucius, en begrepen in de verste verte niet wat zij met deze eerbiedwaardige profeten en hun ver-weg starenden glimlach moesten doen. Zij kwamen tot de wel wat gemakkelijke slotsom dat deze vreemde godheden doodgewone duivels waren en dus iets heidensch en kettersch voorstelden, en dat de echte zonen van de Kerk hun geenerlei eerbied mochten betoonen. Overal waar de geest van Buddha en Confucius in botsing scheen te komen met den handel in specerijen en zijde, daar bestreden de Europeanen dezen misdadigen invloed met kanonnen en geweren. Deze manier van doen had ongetwijfeld eenige groote nadeelen. Want het gevolg ervan is geweest dat wij hier nu nog te worstelen hebben met een zeer begrijpelijken onwil en achterdocht, die ook voor de naastbijzijnde toekomst weinig goeds voorspelt.

43. DE KERKHERVORMING

DE VOORUITGANG VAN DE MENSCHEN KAN MEN HET BEST VERGELIJKEN MET EEN REUSACHTIGEN SLINGER, DIE STEEDS VOORUIT EN DAN WEER ACHTERUIT ZWAAIT. OP DE GODSDIENSTIGE ONVERSCHILLIGHEID EN HET ARTISTIEKE EN LITTERAIRE ENTHUSIASME VAN DE RENAISSANCE VOLGDEN WEER DE ARTISTIEKE EN LITTERAIRE ONVERSCHILLIGHEID EN HET RELIGIEUSE ENTHUSIASME VAN DE KERKHERVORMING.

Natuurlijk hebt ge allen wel eens gehoord van de Kerkhervorming. De meesten onzer zullen bij dit woord allicht denken aan een strijd tusschen licht en duisternis. De groote kerkhervormers, dat zijn de aanvoerders van de partij der nieuwlichters. Het was een groote strijd om geestelijke vrijheid die door hen werd gevoerd. De eene helft van de menschheid onderdrukte, de andere helft werd onderdrukt en trachtte zich te ontworstelen aan deze slavernij. Ondanks pijnbank en inquisitie slaagden zij daarin en zoo staan zij voor ons als groote helden. Maar wanneer geschiedenis iets meer zal beteekenen dan een serie mooie toespraken aan het adres van onze glorierijke voorouders, wanneer wij (om de woorden van den grooten Duitschen historicus Ranke te gebruiken) trachten te ontdekken „wat er nu eigenlijk precies gebeurd is", dan komt heel veel van de vroegere gebeurtenissen toch in een gansch ander licht te staan.

Weinig dingen in het menschelijk leven zijn òf geheel goed òf geheel slecht. Weinig dingen zijn òf zwart òf wit. Alles heeft zijn voor en zijn tegen. Het is de taak van een eerlijk kroniekschrijver om een zoo getrouw mogelijk verslag te geven zoowel van de goede als van de slechte zijden van

iedere historische gebeurtenis, om overal het licht op te laten vallen. Het is heel moeilijk om dit oprecht te doen, daar wij allen onze persoonlijke voorkeur hebben, onze sympathieën en antipathieën. Maar wij moeten toch trachten om zoo eerlijk mogelijk tegenover de verschillende feiten te gaan staan en wij moeten ons door vooroordeelen niet al te veel laten beïnvloeden.

Laat ik mezelf eens als voorbeeld mogen nemen. Ik groeide op in een kleine protestantsche stad, in een geheel protestantsch land. Ik kwam nooit met Katholieken in aanraking, totdat ik ongeveer twaalf jaar oud was. Toen ik hen voor het eerst ontmoette, voelde ik mij heelemaal niet op mijn gemak met hen. Ik kende op mijn duimpje de geschiedenis van vele duizenden, die verbrand en opgehangen en gepijnigd waren door de Spaansche Inquisitie, toen de Hertog van Alva de Hollanders probeerde te genezen van hun Luthersche en Calvinistische dwalingen. Dat alles stond mij duidelijk voor den geest. Het was mij alsof het slechts enkele dagen geleden geschied was, misschien zou het eerstdaags wel weer gebeuren, misschien kwam er nog eens een Bartholomeusnacht en zou ook ik vermoord worden in mijn bedje en zou mijn lijk uit het raam gegooid worden, juist zooals geschied was met den edelen admiraal de Coligny!

Pas veel later kwam ik gedurende eenige jaren in een Katholieke streek te wonen. Ik merkte toen dat de menschen veel aangenamer en veel verdraagzamer waren dan ik gedacht had en even verstandig waren als mijn vroegere landslieden. Tot mijn verbazing begon ik te ontdekken dat er een Katholieke kant aan de Reformatie was, evengoed als een Protestantsche.

Zeker, al die brave burgers, die in de zestiende en de zeventiende eeuw leefden, en die de heele kerkhervorming in levenden lijve meemaakten, zagen die dingen in een geheel ander licht. Zij hadden het natuurlijk altijd bij het rechte eind en hun vijanden bij het verkeerde. Het was een kwestie van ophangen of opgehangen worden, en beide partijen gaven dan maar de voorkeur aan het eerste. Dit was ten slotte heel menschelijk, en wij kunnen hun daar moeilijk een verwijt van maken.

Wanneer wij nu eens rondzien in de wereld, zooals deze er in het jaar 1500 uitzag (een gemakkelijke datum om te

onthouden, het is ook het jaar waarin Karel V geboren werd), dan krijgen wij het volgende te zien. De wanorde van het leenstelsel uit de Middeleeuwen had plaatsgemaakt voor de orde van een aantal goed georganiseerde en gecentraliseerde koninkrijken. De machtigste van al deze vorsten was de groote Karel, toen nog een baby in de wieg. Hij was de kleinzoon van Ferdinand en Isabella en van Maximiliaan van Habsburg, de laatste der Middeleeuwsche ridders en zijn vrouw Maria, de dochter van Karel de Kale, den eerzuchtigen Bourgondischen Hertog, die een succesvollen oorlog met Frankrijk gevoerd had en toen gedood was door de onafhankelijke boeren van Zwitserland. De kleine Karel was daardoor erfgenaam geworden van het grootste gedeelte der landen die destijds op de kaart konden worden aangewezen, het geheele gebied van zijn grootouders, ooms, neven en tantes in Duitschland, Oostenrijk, Holland, België, Italië en Spanje, te zamen met al hun koloniën in Azië, Afrika en Amerika. Door een eigenaardige ironie van het noodlot was hij geboren in Gent, in het kasteel van de Hertogen van Vlaanderen, dat de Duitschers gedurende de bezetting van Belgie in den laatsten oorlog als gevangenis gebruikten; en ofschoon hij eenmaal Koning van Spanje en Keizer van Duitschland zou worden, kreeg hij een vrij eenvoudige Vlaamsche opvoeding. Daar zijn vader dood was (vergiftigd zooals sommigen zeiden, maar dit heeft men nimmer kunnen bewijzen) en zijn moeder krankzinnig geworden was (zij reisde rond door haar domeinen met een doodkist, het lijk bevattende van haar overleden echtgenoot) werd het kind overgelaten aan de strenge opvoeding van zijn tante Margaretha. Schoon voorbestemd om eenmaal te heerschen over Duitschers, Italianen, Spanjaarden en nog een honderd andere vreemde rassen, groeide Karel toch op als een gewone Vlaming, wel een getrouw zoon van de Katholieke Kerk, maar daarbij toch geenszins neigende tot godsdienstige onverdraagzaamheid. Hij was nogal lui, zoowel in zijn jeugd als later toen hij volwassen was. Helaas had het lot hem veroordeeld om de wereld te regeeren juist in een tijd, toen deze ondersteboven gekeerd was door godsdienstige beroeringen. Voortdurend moest hij heen en weer rennen van Madrid naar Insbrück en van Brugge naar Weenen. Hij hield van

vrede en rust, en altijd had hij oorlog. Toen hij 55 jaar oud was, draaide hij deze rumoerige wereld den rug toe; hij had meer dan genoeg van zooveel haat en zooveel domheid. Drie jaar later stierf hij, uitgeput en vol wanhoop.

Doch genoeg over Keizer Karel. Hoe stond het nu met de Kerk, de tweede groote macht in de wereld? De Kerk was geheel veranderd sedert de eerste dagen van de Middeleeuwen, toen zij er op uit getrokken was om de heidenwereld te veroveren en hun de voordeelen van een vroom en een rechtvaardig leven duidelijk te maken. In de eerste plaats was de Kerk rijk geworden. De Paus was niet langer de herder van een kleine kudde eenvoudige Christenen. Hij leefde in een groot paleis, omringd door beroemde kunstenaars, componisten, dichters en schrijvers. Zijn kerkgebouwen en zijn kapellen waren versierd met prachtige schilderijen van Heiligen, die er meer uitzagen als Grieksche Goden dan eigenlijk wel gewenscht was. Hij verdeelde zijn tijd onevenredig tusschen staatsaangelegenheden en kunst. De staatszaken namen ongeveer 10% van zijn tijd in beslag. De overige 90% gebruikte hij voor een daadwerkelijke belangstelling in Romeinsche beelden, nieuwontdekte Grieksche vazen, plannen voor een mooi zomerpaleis, de generale repetitie van een nieuw stuk. De aartsbisschoppen en kardinalen volgden het voorbeeld van den Paus. De bisschoppen trachtten de aartsbisschoppen weer na te volgen. De dorpsgeestelijken echter bleven meestal trouw hun plichten vervullen. Zij hielden zich afzijdig van deze zondige wereld en haar heidensche voorliefde voor schoonheid en genoegen. Zij bleven verre van de kloosters, waar de monniken hun oude beloften van eenvoud en armoede geheel schenen te hebben vergeten, en een leventje leidden van vroolijken Frans, zoo openlijk als zij maar durfden zonder een al te groot publiek schandaal te maken.

En dan ten slotte nog het gewone volk. Deze menschen waren er veel beter aan toe dan ooit het geval was geweest. Zij hadden meer welvaart, leefden in veel betere huizen, hun kinderen gingen naar betere scholen, hun steden zagen er mooier uit dan vroeger, en door de vuurwapenen voelden zij zich eindelijk opgewassen tegen hun oude vijanden, de roofridders, die gedurende vele eeuwen zulke zware belastingen

van hun handel geheven hadden. Doch genoeg over de voornaamste groepen die betrokken waren bij de Kerkhervorming.

Als wij nu eens toezien welke veranderingen de Renaissance te weeg gebracht had in Europa, dan zullen wij beter begrijpen hoe de opbloei van kunst en wetenschappen noodzakelijkerwijze weer gevolgd moest worden door een opbloei van godsdienstige belangstelling. De Renaissance was begonnen in Italië. Vandaar verspreidde zij zich over Frankrijk. In Spanje slaagde zij niet zoo goed, aangezien een strijd van vijfhonderd jaren tegen de Mooren het volk heel bekrompen had gemaakt en zeer fanatiek in alle godsdienstige aangelegenheden. De kring werd wijder en wijder, maar toen eenmaalde overzijde van de Alpen bereikt was, onderging de Renaissance een verandering.

Het volk van Noord-Europa, dat in een geheel ander klimaat leefde, had daardoor een kijk op het leven gekregen, die een schrille tegenstelling vormde met de opvattingen van hun zuidelijke buren. De Italianen leefden onder den blauwen, zonnigen hemel. Voor hen was het gemakkelijk om te lachen en te zingen en gelukkig te zijn. Maar de Duitschers, de Hollanders, de Engelschen en de Zweden brachten het grootste gedeelte van den tijd binnenshuis door en hoorden dan de regen slaan tegen de blinden van hun gezellige kleine huizen. Zij lachten heelemaal niet zoo vaak en namen alles meer ernstig op. Zij waren er zich altijd van bewust dat zij een onsterfelijke ziel hadden en zij wilden zich niet vroolijk maken over zaken die zij voor heilig en gewijd hielden. Het humanistische deel van de Renaissance, de boeken, de studie van de oude schrijvers, de grammaire, en de tekstboeken, dat alles boezemde hun veel belang in. Maar de terugkeer tot de oude heidensche beschaving van Griekenland en Rome, in Italië één van de voornaamste resultaten van de Renaissance, vervulde hun hart met afschuw.

Maar de Pauselijke Stoel en het College van de Kardinalen was bijna geheel samengesteld uit Italianen. Zij hadden de kerk veranderd in een genoeglijke club, waar men discussieerde over kunst en muziek en tooneel, doch heel zelden een godsdienstig onderwerp besprak. Daardoor ontstond er een steeds scherper tegenstelling tusschen het ernstige Noorden

en het meer beschaafde, maar ook luchthartiger en onverschilliger Zuiden, en niemand scheen te merken welk een ernstig gevaar de Kerk hierdoor van binnen bedreigde.

Er waren voorts enkele redenen van ondergeschikt belang, die begrijpelijk maken, waarom de Kerkhervorming plaats vond in Duitschland, veeleer dan in Zweden of Engeland. De Duitschers koesterden een oude wrok tegen Rome. De eindelooze twisten tusschen Keizer en Paus hadden over en weer veel bitterheid veroorzaakt. In de andere Europeesche landen berustte het bestuur in handen van een krachtigen koning. Deze heerscher was menigmaal in staat geweest om zijn onderdanen met succes te beschermen tegen de hebzucht van de priesters. In Duitschland echter, waar een schimmen-keizer regeerde over een lastige troep kleine vorstjes, waren de burgers vrijwel geheel overgeleverd aan de genade en ongenade van hun bisschoppen en prelaten. Deze dignitarissen trachtten groote sommen geld te verzamelen ten behoeve van de reusachtige kerken; het bouwen van deze Kathedralen was een stokpaardje van de Pausen uit den tijd van de Renaissance. De Duitschers beseften zeer wel dat zij als melkkoetje werden gebruikt en begrijpelijkerwijze beviel hun dat niet al te best.

Daarbij komt nog een feit dat men gewoonlijk over het hoofd ziet: Duitschland was het tehuis van de drukpers. In Noord-Europa waren de boeken goedkoop en was de Bijbel niet langer een geheimzinnig handschrift dat slechts in het bezit was van, en uitgelegd kon worden door de priesters; het was huislectuur in vele families, waar vader en ook de kinderen Latijn kenden. Geheele gezinnen lazen het te zamen, hoewel dit tegen de reglementen van de Kerk inging. Zij ontdekten dat de priesters vele dingen vertelden, die in de oorspronkelijke tekst der Heilige Boeken er toch wel ietwat anders uitzagen. Daardoor ontstond twijfel. Men begon vragen te stellen, en vragen, die niet beantwoord worden, veroorzaken vaak heel wat moeite en verdriet.

De aanval begon, toen de humanisten in het Noorden hun vuur openden op de monniken. Diep in hun hart hadden zij nog te veel eerbied en respect voor den Paus om zich rechtstreeks tegen Zijn Allerheiligste Persoon te keeren. Maar de luie, onwetende monniken, die achter de beschermende muren van hun

rijke kloosters vroolijk leefden, dat was goed wild om jacht op te maken.

De leider in dezen oorlog was, merkwaardig genoeg, een getrouw zoon van de Kerk. Geert Geertszoon, of Desiderius Erasmus, zooals hij meestal genoemd wordt, was een arme jongen, geboren te Rotterdam. In zijn jeugd bezocht hij dezelfde Latijnsche school in Deventer waar ook Thomas à Kempis zijn opleiding had ontvangen. Later was hij priester geworden en had een tijdlang in een klooster geleefd. Voorts ondernam hij verre reizen en schreef met kennis van zaken over allerlei aangelegenheden. Hij begon zijn loopbaan als een

ERASMUS GAAT NAAR FRANKRIJK.

schrijver van pamfletten (heden ten dage zouden wij hem een vooraanstaand journalist hebben genoemd) en de wereld amuseerde zich verbazend met de anonyme geschriften die verschenen onder den titel: „Brieven van een Onbekende". In deze brieven werd de algemeene domheid en aanmatiging van de monniken uit de latere Middeleeuwen aan de kaak gesteld in eigenaardige Duitsch-Latijnsche rijmelarijen, die ons herinneren aan de moderne „limericks". Erasmus zelf was een ernstig en degelijk geleerde, die zoowel Latijn als Grieksch uitstekend kende. Hij gaf ons de eerste betrouwbare Latijnsche vertaling van het Nieuwe Testament, die hij liet drukken samen met een zorgvuldig herziene editie van den oorspronkelijken Griekschen tekst.

Om echter zelf openlijk als hervormer op te treden, daartoe ontbrak hem de geloofskracht en martelaarsmoed. Hij geloofde met Horatius, den Romeinschen dichter, dat het altijd het beste is om met een glimlach op het gelaat iemand de waarheid te zeggen. In het jaar 1500, tijdens zijn bezoek aan Sir Thomas Moore in Engeland, nam hij er een paar weken af en schreef een guitig klein boekje „De lof der zotheid" geheeten, waarin hij de monniken en hun goedgeloovige volgelingen aantastte met dat gevaarlijkste van alle wapenen: spot. Dit boekje werd in de 16e eeuw overal gekocht en gelezen. Het werd vertaald in bijna elke bestaande taal, met het gevolg dat men nu ook aandacht ging besteden aan de andere boeken van Erasmus, waarin hij krachtig aandrong op hervorming en verbetering van de vele mistoestanden der Kerk, en een beroep deed op zijn mede-humanisten, om hem te helpen bij zijn pogingen om een groote wedergeboorte van het Christelijk geloof tot stand te brengen.

Van deze plannen kwam evenwel niets tot uitvoering. Erasmus was te bezadigd en ook te verdraagzaam om erg in den smaak te vallen bij de echte vijanden van de Kerk. Deze wachtten op een krachtiger figuur, een doortastender leider.

LUTHER VERTAALT DEN BIJBEL.

Ten slotte verscheen deze op het schouwtooneel. Zijn naam was Martin Luther.

Luther was een Noord-Duitsche boerenzoon, begaafd met een scherp verstand, die daarbij ook een grooten persoonlijken moed bezat. Hij had gestudeerd aan de Universiteit van Erfurt. Naderhand sloot hij zich aan bij de orde van de Augustijner monniken. Vervolgens werd hij professor aan de theologische school te Wittenberg en begon daar de Heilige Schrift uit te leggen aan de onverschillige boerenjongens van saksischen huize. Hij had heel veel vrijen tijd en deze ge-

bruikte hij om den oorspronkelijken tekst van het Oude en Nieuwe Testament nauwkeurig te bestudeeren. Weldra zag hij in welk een groot verschil er bestond tusschen de woorden van Christus en al datgene wat gepredikt werd door de Pausen en de Aartsbisschoppen.

In het jaar 1511 bracht hij een officieel bezoek aan Rome. Alexander VI, een lid van de familie Borgia, die veel schatten bijeen had weten te garen ten bate van zijn zoon en zijn dochter, was gestorven. Zijn opvolger Julius II was wel een man van onbesproken levenswandel, maar hij besteedde bijna al zijn tijd aan vechten en bouwen en maakte op den ernstigen Duitschen theoloog geen erg vromen indruk. Luther keerde diep teleurgesteld naar Wittenberg terug. Maar dat was nog slechts het begin; hem stond nog veel meer te wachten.

De reusachtige kerk van St. Pieter, welke Paus Julius begonnen was te bouwen, moest, ofschoon pas half voltooid, noodzakelijkerwijze hersteld worden. Alexander VI had elke cent uit de pauselijke schatkist besteed. Leo X, die Julius II opvolgde in het jaar 1513, was vrijwel failliet. Hij nam daarop zijn toevlucht tot een oude beproefde methode om kasgeld te krijgen, n.l. de verkoop van aflaten. Een aflaat is een stuk papier, waarbij kwijtschelding wordt verleend van de tijdelijke straffen, die ook na de vergiffenis der zonden iemand nog te wachten staan, vooral een bekorting van den tijd, die men in het vagevuur moet doorbrengen. Leo X gunde nu een aflaat aan allen, die na vervulling van de gewone voorwaarden een bijdrage zouden schenken voor den bouw van de St. Pieterskerk. Op zichzelf was hier niets op aan te merken, het berustte geheel op de algemeen erkende leerstellingen van dien tijd. Aangezien de Kerk macht had om zonden te vergeven aan al degenen, die oprecht berouw toonden aleer zij stierven, had de Kerk ook het recht om door de voorbede der Heiligen den tijd te bekorten gedurende welke de ziel gereinigd moest worden in de donkere oorden van het vagevuur.

Het was alleen maar ongelukkig, dat deze aflaten verkocht moesten worden voor geld. Doch deze manier van geld beuren was te gemakkelijk om ze niet te gebruiken, en er werd immers ook wel eens een aflaat gratis geschonken aan menschen die te arm waren om ervoor te betalen.

Nu gebeurde het in het jaar 1517 dat het recht van alleenverkoop dezer aflaten in Saksen gegeven werd aan een Dominikaner monnik, genaamd Johannes Tetzel. Broeder Tetzel was een uitnemend zakenman. Hij wist van aanpakken. Eerlijk gezegd was hij echter wel een beetje te schraperig. Zijn manier van optreden verwekte bij het vrome volk van dat kleine landje groote ergernis en Luther, die een rondborstige, eerlijke kerel was, werd zoo boos, dat hij een overhaaste daad deed. Op den 31[sten] October van het jaar 1517 ging hij naar de slotkerk en sloeg daar een groot papier aan met 95 stellingen, waarin hij tegen die aflaatprediking in verzet kwam. Deze stellingen waren in het Latijn opgesteld. Het aanslaan aan de kerk beteekende dat hij ze in het openbaar tegen ieder wilde verdedigen. Aan een afscheiding van de kerk dacht hij toen nog heelemaal niet. Hij was geen oproerling; hij uitte alleen eenige bezwaren tegen de wijze waarop de aflaat-verkoop geschiedde en hij wilde dat zijn medeprofessoren wisten hoe hij daarover dacht. Maar dit was ten slotte een particuliere aangelegenheid van theologen en geestelijken en sloot geen beroep in op de groote massa van de leeken.

Ongelukkigerwijze echter toonde de geheele wereld destijds zoo'n groote belangstelling in alle godsdienstvragen, dat het geheel onmogelijk was om iets wat daarmee samenhing aan te vallen zonder terstond in wijden kring de aandacht te trekken en veler gemoederen in onrust te brengen. Binnen twee maanden besprak geheel Europa de 95 stellingen van den Saksischen monnik. Iedereen koos partij, zelfs de meest onbeduidende theoloog maakte zijn eigen inzichten wereldkundig. De Pauselijke autoriteiten schrokken wakker. Zij bevalen den Wittenbergschen Professor om naar Rome te komen en verantwoording van zijn woorden en daden af te leggen. Luther herinnerde zich echter te rechter tijd wat er met Huss gebeurd was; hij bleef dus rustig in Duitschland en werd daarop gestraft met excommunicatie. Luther verbrandde daarop de Pauselijke bul in het bijzijn van een bewonderende menigte; van dat oogenblik af aan was de breuk tusschen hem en den Paus onherstelbaar geworden en verzoening niet meer mogelijk.

Zonder dat hij dit ooit had gewenscht zag Luther zich nu aan het hoofd geplaatst van een groote schare ontevreden

Christenen. Vurige Duitsche patriotten, zooals Ulrich von Hutten snelden toe om hem te verdedigen. De studenten van Wittenberg, Erfurt en Leipzig boden aan hem te beschermen, indien de autoriteiten zouden trachten hem gevangen te nemen. De keurvorst van Saksen stelde de opgewonden jongemannen gerust: zoolang Luther op Saksischen bodem bleef, zou geen haar van zijn hoofd gekrenkt worden.

Dit alles gebeurde in het jaar 1520. Karel V was toen 20 jaar oud. Daar hij over de halve wereld regeerde was hij wel genoodzaakt met den Paus op goeden voet te blijven. Hij riep dus een algemeene vergadering, een Rijksdag, bijeen, in de goede stad Worms aan den Rijn en beval Luther om daar te verschijnen en zijn onbegrijpelijk gedrag nader te verklaren. Luther, die wist dat hij de nationale held van de Duitschers was, ging er heen. Hij weigerde ook maar een enkel woord terug te nemen van wat hij ooit geschreven of gezegd had. Zijn geweten luisterde alleen naar het woord van God. Hij zou leven en sterven om dat geweten zuiver te houden.

De rijksdag van Worms verklaarde na zorgvuldige beraadslagingen Luther vogelvrij voor God en menschen en verbood aan alle Duitschers om hem onderdak, eten of drinken te geven, of ook een enkel woord te lezen van de boeken welke deze onbeschaamde ketter had geschreven. Maar dat alles deerde den grooten hervormer weinig. Door de groote meerderheid van de Duitschers in het Noorden werd het besluit rustig terzijde gelegd als een onrechtvaardig en onbeschaamd document. Voor alle zekerheid werd Luther door zijn vrienden een tijdlang verborgen gehouden in den Wartburg, een kasteel van den keurvorst van Saksen. Daar trotseerde hij alle pauselijke gezag door den geheelen Bijbel te vertalen in het Duitsch, opdat alle menschen het Woord van God zelf zouden kunnen lezen en leeren kennen.

De Hervorming was nu niet langer een geestelijke of godsdienstige beweging zonder meer. Al degenen, die de praal en pracht van de nieuwe kerkgebouwen waren gaan haten, gebruikten deze periode van onrust om op alles wat hun afschuw opwekte, omdat zij het niet begrepen, een aanval te doen en dat te verwoesten. Straatarme ridders trachtten hun vroegere verliezen weer in te halen door nu te gaan grasduinen in

de bezittingen van de kloosters. Ontevreden prinsen maakten gebruik van de afwezigheid van den keizer om eigen macht te vergrooten. De uitgezogen boerenbevolking liet zich op sleeptouw nemen door half-waanzinnige opruiers en gebruikte de gelegenheid die haar geboden werd zoo goed zij maar kon door een aanval op de kasteelen van haar meesters te doen en met den ijver van de oude kruisvaarders alles te plunderen en te verbranden.

Een ware chaos van wanorde en onrust maakte zich meester van het Keizerrijk. Sommige vorsten werden Protestant (zoo werden de „protesteerende" aanhangers van Luther genoemd) en zij vervolgden hun katholieke onderdanen heftig. Andere bleven Katholiek en hingen hun protestantsche onderdanen op. De Rijksdag te Spiers, in het jaar 1526 gehouden, probeerde dit moeilijke vraagstuk tot een goede oplossing te brengen door voor te schrijven, dat „de onderdanen allen van denzelfden godsdienst moesten zijn als hun vorst". Daardoor werd Duitschland een schaakbord van wel duizend kleine hertogdommen en vorstendommen die elkaar fel bestreden. De geregelde politieke ontwikkeling van het land werd door dit alles meer dan honderd jaren tegengehouden.

In Februari van het jaar 1546 stierf Luther en werd begraven in dezelfde kerk, waar hij negen en twintig jaar vroeger zijn beroemde bezwaren tegen het verkoopen van den aflaat had aangeslagen. Binnen dertig jaar was de onverschillige, levenslustige, lachende wereld van de Renaissance veranderd in de kibbelende, lasterende, debatteerende maatschappij van de Reformatie. Het universeele, geestelijke keizerrijk van de Pausen kwam plotseling tot een einde en geheel West-Europa werd nu een slagveld, waar Protestanten en Katholieken elkander naar de keel vlogen tot lof en eer van eenige theologische leerstellingen, die even onbegrijpelijk zijn voor de menschen van den tegenwoordigen tijd als de geheimzinnige inscripties van de oude Etrusken.

44. GODSDIENSTOORLOGEN

DE TIJD DER GROOTE GODSDIENSTTWISTEN.

De zestiende en de zeventiende eeuw was de tijd van de godsdiensttwisten.

Als ge eens goed uw oor te luisteren legt zult ge weldra merken dat tegenwoordig bijna iedereen spreekt over „economie", over loonen en arbeidsuren en stakingen, kortom over het huishouden van den staat. Dat is het voornaamste onderwerp waarin wij heden ten dage belangstellen.

De arme kleuters van het jaar 1550 of 1600 waren er nog veel erger aan toe. Zij hoorden nooit over iets anders praten dan over theologie. Hun hersenen werden volgepropt met „praedestinatie" en „transsubstantie" en „vrije wil", en nog een honderdtal andere onbegrijpelijke woorden, waarin zoowel Katholiek als Protestant allerlei onzekere geloofsvragen trachtte te formuleeren. Overeenkomstig de wenschen van hun ouders werden ze gedoopt tot Katholieken of Lutheranen of Calvinisten, of Zwinglianen of Anabaptisten. Zij leerden hun theologie uit de Augsburgsche Catechismus samengesteld door Luther, of uit de Christelijke leerstellingen van Calvijn, of ze dreunden de 39 geloofsartikelen op die in het Engelsche kerkboek waren afgedrukt, waarbij zij er duidelijk op werden gewezen dat deze alleen het ware geloof bevatten.

Voorts hoorden zij allerlei verhalen van den brutalen roof der kerkbezittingen, door koning Hendrik VIII, de veel-gehuwde vorst van Engeland, gepleegd, die zichzelf tot hoofd van de Engelsche Kerk opwierp en zich de oude pauselijke rechten toeëigende om bisschoppen en priesters aan te stellen. Zij kregen nachtmerries wanneer zij maar hoorden spreken over de Heilige Inquisitie met zijn donkere kerkers en pijnbanken, of wanneer zij al die vreeselijke verhalen moesten aanhooren

hoe bijv. een troep woedende Hollandsche Protestanten een paar dozijn weerlooze oude priesters te pakken had gekregen en opgehangen had, alleen maar uit plezier om menschen die een ander geloof beleden te dooden. Ongelukkigerwijze waren de twee strijdende partijen ongeveer tegen elkaar opgewassen, anders zou de strijd spoediger tot een eind zijn gekomen. Nu bleef hij gedurende acht generaties slepende en werd op het laatst zoo ingewikkeld dat ik alleen de voornaamste gebeurtenissen kan aanstippen en het aan uzelf moet overlaten om de verdere feiten op te diepen uit een van de vele geschiedenisboeken over de Kerkhervorming.

De groote actie van de Protestanten om tot hervorming te komen werd gevolgd door een evengroote actie in de kerk zelf om verbeteringen aan te brengen. Pausen die slechts amateur-humanisten waren en handelaren in Romeinsche en Grieksche antiquiteiten verdwenen van het tooneel en moesten plaats maken voor ernstige mannen, die twintig uren van den dag besteedden aan het vervullen van de heilige taak die hun op de schouders was gelegd.

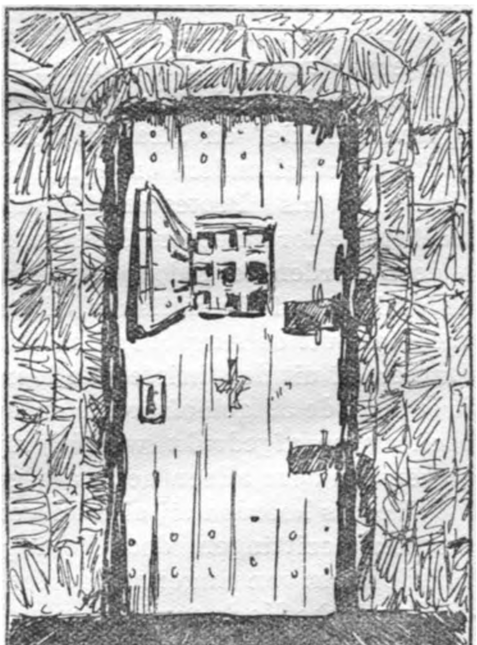

DE INQUISITIE.

Het vroolijke losbandige kloosterleven nam een einde. De monniken en nonnen werden weer gedwongen om met zonsopgang op te staan, de kerkvaders te bestudeeren en zieken en stervenden te verzorgen. De Heilige Inquisitie hield dag en nacht de wacht dat geen gevaarlijke leerstellingen zich zouden verspreiden door middel van de drukpers. Gewoonlijk vermeldt men hier ook den armen Galilei,

die opgesloten werd omdat hij wat al te voortvarend en openhartig de wonderen van het heelal had willen uitleggen met behulp van zijn kleine telescoop, en omdat hij een aantal opinies had geuit omtrent den loop der planeten, die geheel in strijd waren met de officieele gezichtspunten van de Kerk. Maar om eerlijk te zijn tegenover den Paus, de geestelijkheid en de Inquisitie, moeten wij vermelden dat ook de Protestanten vijanden waren van wetenschap en geneeskunde evengoed als de Katholieken, en dat zij met gelijke onkunde en onverdraagzaamheid optraden tegen de mannen, die alles heel precies wilden onderzoeken, en hen als uiterst gevaarlijke vijanden van de menschheid beschouwden.

Calvijn, bijvoorbeeld, de groote Fransche hervormer en (zoowel in politieken als in geestelijken zin) de tyran van Genève, verleende niet alleen zijn medewerking aan de Fransche autoriteiten toen zij probeerden om Michael Servetus op te hangen (de Spaansche theoloog en geneeskundige, die beroemd was geworden als de assistent van Vesalius, den eersten grooten anatomist); maar toen Servetus erin geslaagd was om te ontsnappen uit de gevangenis en naar Genève vluchtte, wierp Calvijn dezen eminenten man in de gevangenis en, na een langdurig proces, stond hij toe dat hij verbrand werd op het schavot vanwege zijn ketterijen, zonder eenige rekening te houden met zijn groote verdienste als geleerde.

Zoo ging het overal. Wij hebben weinig betrouwbare statistieken over dit onderwerp, maar over het algemeen kunnen wij wel zeggen dat de Protestanten van deze sport het eerst genoeg kregen, lang vóór de Katholieken, en dat de meesten van al die nobele mannen en vrouwen, die verbrand, opgehangen of onthoofd werden vanwege hun godsdienstige overtuigingen, vielen als slachtoffers van de zeer energieke, maar ook niets ontziende Kerk van Rome.

Want verdraagzaamheid (en laten wij dit vooral niet vergeten wanneer wij ouder worden) is een begrip dat pas in den allerlaatsten tijd is doorgedrongen. Ja, zelfs de menschen van onzen zoogenaamden modernen tijd hebben toch altijd nog neiging om alleen verdraagzaam te zijn wanneer het dingen betreft die ver van hen af staan. Zij zijn verdraagzaam tegen den

inboorling van Afrika, en het kan hun niet schelen of deze Buddhist of Mohammedaan is, omdat noch het Buddhisme noch het Mohammedanisme hun veel zegt. Maar wanneer zij hooren dat hun buurman aanhanger is geworden van het Protectionisme of lid is geworden van de Communistische Partij, dan houdt hun verdraagzaamheid opeens op en gebruiken zij bijna dezelfde woorden, die vroeger gebruikt werden door den vriendelijken Katholiek (of Protestant) in de zeventiende eeuw, die vernam dat zijn beste vriend, dien hij altijd groote achting had toegedragen, ten offer was gevallen aan de vreeselijke ketterijen van de Protestantsche (of Katholieke) kerk.

„Ketterij" werd tot kort geleden beschouwd als een ziekte. Wanneer wij heden ten dage merken dat iemand onhygiënisch leeft, en daardoor zichzelf en zijn kinderen blootstelt aan de gevaren van typhus of een andere gevaarlijke ziekte, die toch wel te voorkomen is, dan berichten wij dat aan den Geneeskundigen Dienst. Een ambtenaar van dien dienst grijpt dan in, met of zonder hulp van de politie, en verwijdert zoo noodig deze persoon, die een gevaar oplevert voor de veiligheid van de geheele gemeenschap. Welnu, in de zestiende en de zeventiende eeuw werd op gelijke wijze een ketter d. w. z. een man of een vrouw, die openlijk zijn twijfel uitsprak aan de fundamenteele leerstellingen waarop de Protestantsche of Katholieke godsdienst gebaseerd was, beschouwd als een nog gevaarlijker bedreiging dan een typhus-lijder. Typhus immers kan alleen het lichaam te gronde richten en zal het waarschijnlijk doen ook; maar ketterij zou volgens onze voorvaderen ongetwijfeld de onsterfelijke ziel te gronde richten. Daarom was het de taak van alle goede en getrouwe burgers om de politie te waarschuwen voor zulke vijanden van den bestaanden toestand, en zij die dit nalieten waren evengoed schuldig als in onzen tijd de man, die niet onmiddellijk telefonisch den naastbij wonenden dokter waarschuwt, wanneer hij ontdekt dat zijn buren lijden aan cholera of pokken.

Wanneer ge ouder wordt zult ge veel wetenswaardigs vernemen omtrent de preventieve geneeskunde. Met preventieve geneeskunde (of hygiëne) bedoelen wij dat onze doktoren niet wachten totdat de menschen ziek zijn om dan pas voor den dag te komen en hen weer te genezen, maar integendeel hun

patienten en de omstandigheden waaronder zij leven voortdurend waarnemen, ook wanneer zij nog volkomen gezond zijn, om zoodoende alle mogelijke oorzaken van ziekte tijdig te kunnen verwijderen, door de omgeving schoon te houden, door hun te leeren wat zij moeten eten en drinken, doen en nalaten, kortom om hun tijdig de eenvoudige beginselen van een gezonde levenswijze bij te brengen. Soms gaan zij zelfs nog verder; dan komen deze brave doktoren in de school en leeren daar de kinderen hoe zij hun tandenborstels moeten gebruiken en hoe zij moeten oppassen om geen kou te vatten.

In de zestiende eeuw nu toen men, zooals ik U liet zien, lichaamsziekte van veel minder belang achtte dan ziekten die de ziel bedreigen, had men een heel systeem van geestelijke preventieve geneeskunde in elkaar gezet. Zoodra het kind oud genoeg was om de eerste woorden te spellen kreeg hij onderwijs in de ware (de „eenig-ware") beginselen van het Geloof. Achteraf bleek dat dit ook zeer bevorderlijk is geweest voor de algemeene ontwikkeling van de volkeren van Europa. De Protestantsche landen werden bezaaid met scholen. In deze scholen werd veel waardevolle tijd besteed aan het verklaren van den Catechismus, maar behalve godsdienst leerden de kinderen er toch ook nog wel andere dingen. Het lezen moedigden zij aan en zij waren het ook die het drukkersbedrijf tot grooter bloei krachten.

De Katholieken bleven in dezen niet achter. Ook zij besteedden veel gedachten, tijd en geld aan de opvoeding. Ter rechter tijd vond de Kerk voor dit werk een waardevollen vriend en helper in de pas gestichte orde van de Societas Jesu, of wel de Jezuiten. De stichter van deze merkwaardige organisatie was een Spaansch soldaat, die na een leven vol goddelooze avonturen tot inkeer kwam en zich nu gedwongen voelde om de Kerk te dienen, juist als zoovele andere zondaren die door het Leger des Heils tot inzicht zijn gekomen van hun vroegere dwalingen en nu op hun beurt anderen, wien dat geluk nog niet te beurt viel, willen helpen en opbeuren.

De naam van dezen Spanjaard was Ignatius de Loyola. Hij was geboren in hetzelfde jaar waarin Amerika werd ontdekt. In een gevecht was hij gewond, ja voor zijn leven verminkt; toen hij in het hospitaal lag had hij in een visioen de

Heilige Maagd en Haar Zoon gezien, die hem smeekten zijn losbandig leven van vroeger op te geven. Hij besloot nu naar het Heilige Land te gaan en de taak van de Kruisvaarders tot een goed einde te brengen. Maar, een bezoek aan Jerusalem overtuigde hem van de onmogelijkheid hiervan; hij keerde dus naar het Westen terug om op de een of andere wijze mee te helpen in den strijd tegen de ketterijen der Lutheranen.

In het jaar 1534 studeerde hij aan de Sorbonne te Parijs. Samen met zeven andere studenten stichtte hij daar een Broederschap. Deze acht mannen beloofden elkander plechtig dat zij een heilig leven zouden leiden, dat zij niet zouden streven naar rijkdom maar alleen naar rechtvaardigheid, en dat zij zichzelf met lichaam en ziel in dienst der Kerk zouden stellen. Een paar jaar later was deze kleine broederschap reeds uitgegroeid tot een geregelde organisatie, die door Paus Paul III erkend werd als de Societas Jesu, de orde der Jezuiten.

Loyola was met hart en ziel militair geweest; hij geloofde vast in discipline; en absolute gehoorzaamheid aan de bevelen der hooger geplaatsten werd één van de voornaamste oorzaken van het geweldige succes dezer Jezuiten. Zij legden zich speciaal toe op opvoeding en onderwijs. Aan hun aanstaande leeraren gaven zij een zeer degelijke opleiding vóórdat zij hun toestonden ook maar voor een enkele leerling op te treden. Zij leefden samen met hun studenten en namen deel aan hun spelen. Met groote zorg gingen zij al hun gangen na, met het gevolg dat er een nieuw geslacht opgroeide van trouwe Katholieken, die hun godsdienstplichten even ernstig waarnamen als het volk in het begin van de Middeleeuwen.

De slimme Jezuiten echter besteedden niet al hun krachten aan de opvoeding van de armen. Zij gingen naar de paleizen van de machtigen en boden daar hun diensten aan als particuliere onderwijzers van de toekomstige keizers en koningen; waarom dit van zooveel belang was, zult ge zoo aanstonds wel merken, wanneer ik aan den dertigjarigen oorlog toekom. Maar vóórdat ik deze laatste vreeselijke uitbarsting van godsdienstwaanzin ga beschrijven, vragen eerst nog een aantal andere gebeurtenissen onze aandacht.

Na den dood van Karel V was zijn broeder Ferdinand koning geworden over Duitschland en Oostenrijk. Al zijn

andere bezittingen, te weten Spanje, de Nederlanden, Indië, Amerika, waren overgegaan op zijn zoon Philips. Philips was de zoon van Karel en een Portugeesche prinses, die zijn volle nicht was. De kinderen, die uit zoo'n huwelijk worden geboren hebben menigmaal iets zonderlings. De zoon van Philips, de ongelukkige Don Carlos, die later met toestemming van zijn eigen vader vermoord werd, was volslagen krankzinnig. Zoover was het met Philips nog wel niet, maar zijn ijver voor de Kerk grensde toch wel aan godsdienst-waanzin. Hij geloofde dat de hemel hem uitverkoren had om als redder van de menschheid op te treden. Iedereen die tegenstribbelde en weigerde de inzichten van Zijne Majesteit te deelen, werd daardoor automatisch een vijand van het menschelijk geslacht, en moest hoe eer hoe liever uitgeroeid worden, opdat zijn voorbeeld niet de zielen van zijn vrome medeburgers ten verderve zou voeren.

Spanje was in dezen tijd een zeer rijk land. Al het goud en zilver van de nieuwe wereld vloeide in de schatkist van Castille en Aragon. Maar Spanje leed aan een vreeselijke economische ziekte. De boeren bevolking bestond uit mannen die hard werkten, en vrouwen die nog harder werkten; maar de beter gesitueerde standen legden nog altijd een groote minachting aan den dag voor elken vorm van handenarbeid, uitgezonderd den dienst bij leger of vloot. Wat de Mooren betreft, deze waren zeer arbeidzame kunstenaars geweest, maar zij waren reeds lang geleden uit het land verdreven. Tengevolge daarvan bleef Spanje, hoewel het de rijkste schatkist van de geheele wereld moest bezitten, een arm land, doordat al het geld naar het buitenland wegvloeide in ruil voor koren en andere noodzakelijke levensmiddelen, welke de Spanjaarden zelf niet konden opbrengen.

DE ST.-BARTHOLOMEUSNACHT.

Philips, de heerscher over het machtigste volk van de zestiende eeuw, hing dus voor zijn inkomsten af van de belastingen, die opgebracht werden door de drukke handelsbijenkorf van de Nederlanden. Maar deze Vlamingen en Hollanders waren getrouwe volgelingen van Luther en Calvijn. Zij hadden hun kerken gereinigd van al de beelden en schilderijen der Heiligen, en zij hadden den Paus verwittigd dat zij hem

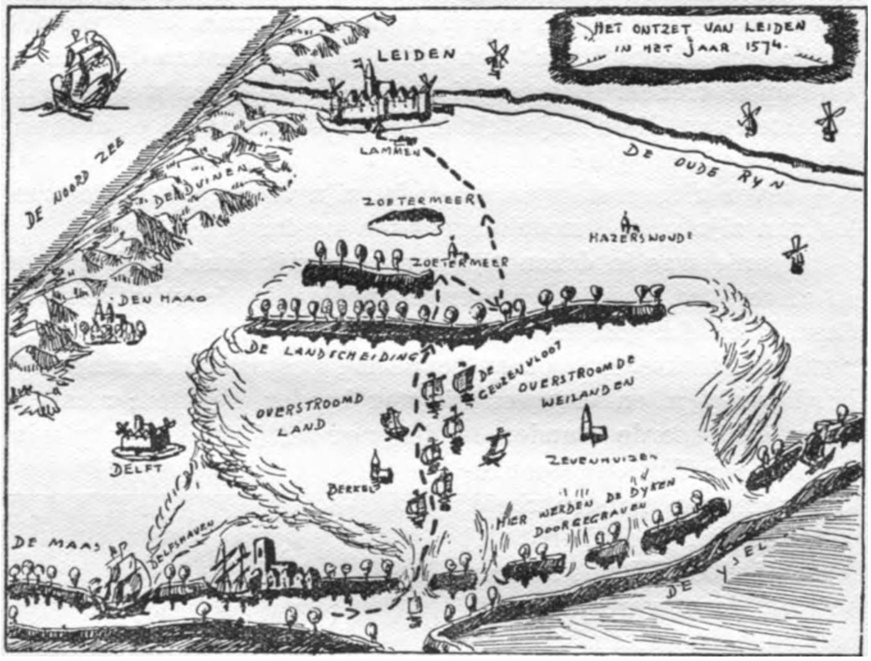

LEIDEN ONTZET!

niet langer beschouwden als hun Herder en Hoofd, maar dat zij van plan waren verder slechts te luisteren naar de stem van hun geweten en de geboden van hun nieuw vertaalden Bijbel te volgen.

Dit was voor den koning een heel moeilijk geval. Hij kon onmogelijk in de ketterijen van zijn Hollandsche onderdanen berusten, maar aan den anderen kant had hij dringend behoefte aan geld. Indien hij deze afvallige Protestanten ongemoeid liet en geen maatregelen nam om hun ziel te redden, dan schoot hij te kort in zijn plicht tegenover God, en indien hij de Inqui-

sitie naar de Nederlanden zond, en zijn onderdanen op het schavot verbrandde, dan zou hij het grootste gedeelte van zijn inkomen verliezen.

Daar hij van nature een weifelend man was, zonder sterken wil, aarzelde hij gedurende langen tijd. Eerst probeerde hij het met vriendelijkheid en gestrengheid, en beloften en dreigementen. De Hollanders bleven echter halstarrig en gingen door met hun psalmen te zingen en te luisteren naar de preeken van hun Luthersche en Calvinistische predikanten. Eindelijk zond Philips in wanhoop den man met de ijzeren vuist, den Hertog van Alva, om deze verstokte zondaren tot inkeer te brengen. Alva begon met de leiders, die niet tijdig voor zijn aankomst het land hadden verlaten, te onthoofden. In het jaar 1572, hetzelfde jaar waarin de Fransche protestantsche leiders allen gedood werden in den vreeselijken Bartholomeusnacht, deed hij een aanval op eenige Hollandsche steden en vermoordde de inwoners als afschrikwekkend voorbeeld voor de anderen. Het volgend jaar sloeg hij het beleg voor de stad Leiden, het fabriekscentrum van Holland.

Ondertusschen hadden de zeven kleine provincies van de Noordelijke Nederlanden een defensief verbond gesloten, de zoogenaamde „Unie van Utrecht". Zij hadden Willem van Oranje, een Duitsche Prins, die de particuliere secretaris van Keizer Karel V geweest was, erkend als hoofd van hun leger en als admiraal van de vloot hunner vrijbuiters, beter bekend als de „bedelaars van de zee", de „Geuzen". Prins Willem stak, om Leiden te redden, de dijken door, waardoor het geheele omliggende land overstroomde en bevrijdde toen de stad met behulp van een wonderlijk uitziende vloot van kleine schouwen

WILLEM DE ZWIJGER VERMOORD.

en platgeboomde pramen, die geroeid en geduwd en getrokken werden door de modder tot bij de muren van de stad.

Het was voor het eerst dat een leger van den onoverwinlijken Spaanschen koning een smadelijke nederlaag had geleden. Dit verwekte destijds evenveel verbazing als de Japansche overwinning bij Mukden, in den Russisch-Japanschen oorlog, in onzen tegenwoordigen tijd. De Protestantsche machten vatten nieuwen moed, en Philips moest andere middelen bedenken om zijn opstandige onderdanen tot onderwerping te brengen. Hij huurde een half waanzinnigen dweper om Willem van Oranje te vermoorden. Maar het gezicht van hun vermoorden leider bracht de Zeven Provinciën allerminst op de knieën. Integendeel, het prikkelde hen tot nog krachtiger verzet. Inmiddels waren de Staten-Generaal, een vergadering van de afgevaardigden der Zeven Provincies, reeds vóór dien moordaanslag, in het jaar 1581, in den Haag bijeen gekomen en hadden plechtig den misdadigen Koning Philips afgezworen en zelf den last van de souvereiniteit op zich genomen, die tot dusverre toevertrouwd was geweest aan den Koning bij de Gratie Gods.

Dit is een zeer belangrijke gebeurtenis in de geschiedenis van den strijd voor politieke vrijheid. Het was een daad die veel verder reikte dan de opstand van de edelen, die eindigde met de onderteekening van de Magna Charta. Deze brave burgers redeneerden als volgt: „tusschen den koning en zijn onderdanen bestaat een stilzwijgende afspraak dat beide partijen zekere diensten zullen vervullen en zekere welomschreven plichten in acht zullen nemen. Indien één van beide partijen zich niet aan deze afspraak houdt, dan heeft de andere partij het recht om de overeenkomst als geëindigd te beschouwen". De Amerikaan-

DE ARMADA KOMT.

sche onderdanen van Koning George III kwamen in het jaar 1776 tot eenzelfde conclusie. Maar voor hen lagen er drie duizend mijlen oceaan tusschen het land waar zij woonden en Engeland; doch de Staten-Generaal namen genoemde beslissing (welke een langzamen, maar zekeren dood beteekende ingeval zij overwonnen werden) binnen gehoorsafstand van de Spaansche kanonnen, en terwijl zij juist in angstige spanning de komst van een Spaansche vloot afwachtten.

Omtrent deze geheimzinnige Spaansche vloot, die komen zou om zoowel Holland als Engeland, waar de protestantsche koningin Elisabeth de Katholieke „Bloody Mary" opgevolgd was, tot onderwerping te brengen, deden allerlei geruchten sinds lang de ronde. Reeds sedert jaren spraken de zeelieden erover op de kade, wanneer zij uittuurden over het watervlak. Omstreeks 1585 nam dit verhaal vasteren vorm aan. Volgens de loodsen die Lissabon bezocht hadden, was men op alle Spaansche en Portugeesche werven druk bezig om groote oorlogsschepen te bouwen, en in de Zuidelijke Nederlanden (in België) verzamelde de Hertog van Parma een groot expeditieleger dat van Ostende naar Londen en naar Amsterdam overgezet moest worden zoo gauw de vloot aankwam.

In het jaar 1586 zette de groote Armada koers naar het Noorden. Maar de havens van de Vlaamsche kust waren geblokkeerd door een Hollandsche vloot en het Kanaal werd bewaakt door de Engelschen, terwijl de Spanjaarden, gewend als zij waren aan de kalmere zeeën van het Zuiden, niet goed wisten hoe zij in dit stormachtige en ruwe klimaat moesten manoevreeren. Wat er met de Armada gebeurde toen deze bestookt werd door de vijandelijke schepen en de Noorder stormen behoef ik niet te vertellen. Slechts enkele vaartuigen slaagden erin, door om Ierland heen te zeilen, veilig terug te keeren om thuis het vreeselijke verhaal van de nederlaag te vertellen. De anderen gingen allen te gronde en liggen op den bodem van de Noordzee.

Wie kaatst moet den bal verwachten, zegt het oude spreekwoord terecht. De Engelsche en Hollandsche Protestanten verplaatsten nu den oorlog naar het gebied van den vijand. Vóór het eind van de eeuw had Houtman met behulp van een boekje geschreven door van Linschoten (een Hollander, die in

Portugeeschen dienst was geweest) eindelijk de route naar Indië zelf ontdekt. Het gevolg daarvan was dat de groote Hollandsche Oost-Indische Compagnie opgericht werd, welke nu met veel overleg oorlog begon te voeren om zich meester te maken van alle Portugeesche en Spaansche koloniën in Azië en Afrika.

Gedurende deze eerste periode van koloniale veroveringen werd aan de Hollandsche gerechtshoven een merkwaardig proces uitgevochten. In het begin van de zeventiende eeuw

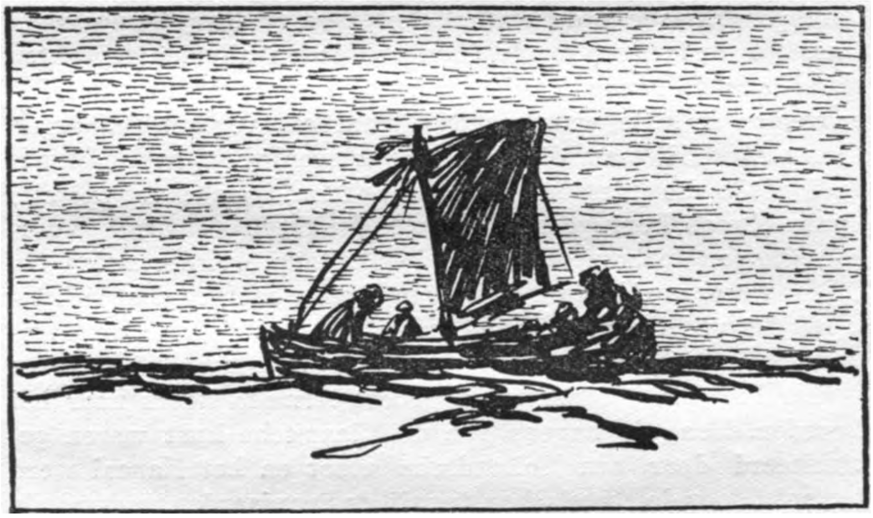

DE DOOD VAN HUDSON.

had een Hollandsch kapitein, genaamd Heemskerk, een man, die zich beroemd had gemaakt als de leider van een expeditie, welke getracht had om de Noord-Oostelijke route naar Indië te vinden en die een winter had doorgebracht op de bevroren kusten van het eiland Nova Zembla, een Portugeesch schip in de straat van Malakka veroverd. Wij herinneren ons nog dat de Paus de wereld in twee gelijke deelen had verdeeld. De eene helft had hij toegewezen aan de Spanjaarden, de andere aan de Portugeezen. Het is dus te begrijpen dat de Portugeezen al het water, dat hun Indische eilanden omringde, beschouwden als deel van hun eigen gebied en aangezien zij op dat oogenblik heelemaal niet in oorlog waren met de

Vereenigde Zeven Nederlanden, verklaarden zij dat de kapitein van een particuliere Hollandsche handelmaatschappij geen recht had hun particuliere bezitting binnen te dringen en hun schepen weg te stelen. Zij brachten de zaak voor het gerechtshof. De Directeuren van de Hollandsche Oost-Indische Compagnie droegen de verdediging van hun belangen op aan een schitterend jong rechtsgeleerde, Hugo de Groot of Grotius geheeten. Tot ieders stomme verbazing bepleitte deze nu zeer krachtig den stelregel dat de Oceaan vrij is voor iedereen die er op wil varen. Wanneer hij maar eenmaal zoover van land is als een kanonskogel kan reiken, dan behoort de zee, volgens de leer van Grotius, een vrije en open weg te zijn voor de schepen van alle natiën. Het was voor het eerst dat deze verbazingwekkende leer openlijk in de rechtszaal werd uitgesproken. De meeste andere zeevarende volken kwamen daartegen in verzet. Contra het pleidooi van Hugo Grotius voor de „Mare liberum" of „De Open Zee" schreef John Selden, een Engelschman, een beroemde verhandeling getiteld: „Mare clausum" of „De Gesloten Zee", waarin hij opkwam voor het natuurlijke recht van een vorst om de zeeën, die zijn landen omringen, te beschouwen als behoorende tot zijn grondgebied. Ik vermeld deze gebeurtenis hier omdat dit vraagstuk nog niet tot een oplossing is gebracht, en gedurende den laatsten oorlog alle mogelijke moeilijkheden en complicaties heeft veroorzaakt.

Maar laat ons terugkeeren tot den oorlog tusschen de Spanjaarden en de Hollanders en Engelschen. Voordat 20 jaren voorbij waren gegaan waren de meest waardevolle kolonies van Indië, Kaap de Goede Hoop en Ceylon, en alle bezittingen op de kust van China en Japan in Protestantsche handen gekomen. In 1621 was de West-Indische Compagnie opgericht, welke Brazilië veroverde en in Noord-Amerika een fort bouwde genaamd Nieuw-Amsterdam, aan den mond van de rivier, die Henry Hudson had ontdekt in het jaar 1609.

Deze nieuwe koloniën brachten aan Engeland en de Hollandsche Republiek zooveel welvaart en rijkdom dat zij buitenlandsche soldaten konden huren om voor hen op het land te vechten, terwijl zij zelf hun tijd besteedden aan handel en scheepvaart. Voor hen beteekende de Protestantsche opstand onaf-

hankelijkheid en voorspoed, maar in vele andere deelen van Europa beteekende het een opeenstapeling van schrik, wanhoop en ellende, waarmee vergeleken de laatste oorlog kinderspel was.

De dertig-jarige oorlog, die uitbrak in het jaar 1618 en die eindigde met het beroemde verdrag van Westfalen in 1648, was het onvermijdelijke gevolg van een eeuw van steeds toenemenden godsdiensthaat. Het was, zooals ik reeds opmerkte, een vreeselijke oorlog. Iedereen vocht tegen iedereen en de strijd kwam pas tot een einde, toen alle partijen totaal uitgeput waren en onmogelijk door konden vechten. Binnen een menschenleeftijd veranderden vele deelen van Centraal-Europa in een woestijn, waar de uitgehongerde boeren om de karkas van een dood paard vochten met de nog hongeriger wolven. Vijf zesde deel van alle Duitsche steden en dorpen was verwoest. De Paltz, in West-Duitschland, was niet minder dan 28 keer geplunderd, en een bevolking van 18 millioen menschen was geslonken tot 4 millioen!

De vijandelijkheden begonnen zoodra Ferdinand II, uit het huis Habsburg, tot keizer gekozen was. Hij had een zorgvuldige Jezuitische opvoeding genoten en was dan ook een trouwe en toegewijde zoon der Kerk. De belofte, door hem als jonge man afgelegd, dat hij alle vreemde sekten en ketterijen uit zijn grondgebied zou uitroeien, heeft Ferdinand zoo goed mogelijk gehouden. Twee dagen voor zijn verkiezing was zijn voornaamste tegenstander, Frederik, de Protestantsche Keurvorst van de Paltz en schoonzoon van James I van Engeland, koning van Bohemen geworden in lijnrechten strijd met de wenschen van Ferdinand.

Terstond marcheerden nu de legers van Habsburg naar Bohemen. De jonge koning zag tevergeefs uit naar hulp tegen dezen geweldigen vijand. De Hollandsche Republiek was wel bereid hem bij te staan, maar zij was juist zelf in een wanhopigen oorlog met de Spaansche tak van de Habsburgers gewikkeld en kon dus weinig doen. De Stuarts in Engeland waren er meer op uit om thuis hun eigen absolute macht te versterken dan om geld en menschen te wagen aan een hoogst onzekere expeditie ver weg in Bohemen. Na een strijd van eenige maanden werd de Keurvorst van de Paltz verdreven en zijn gebied

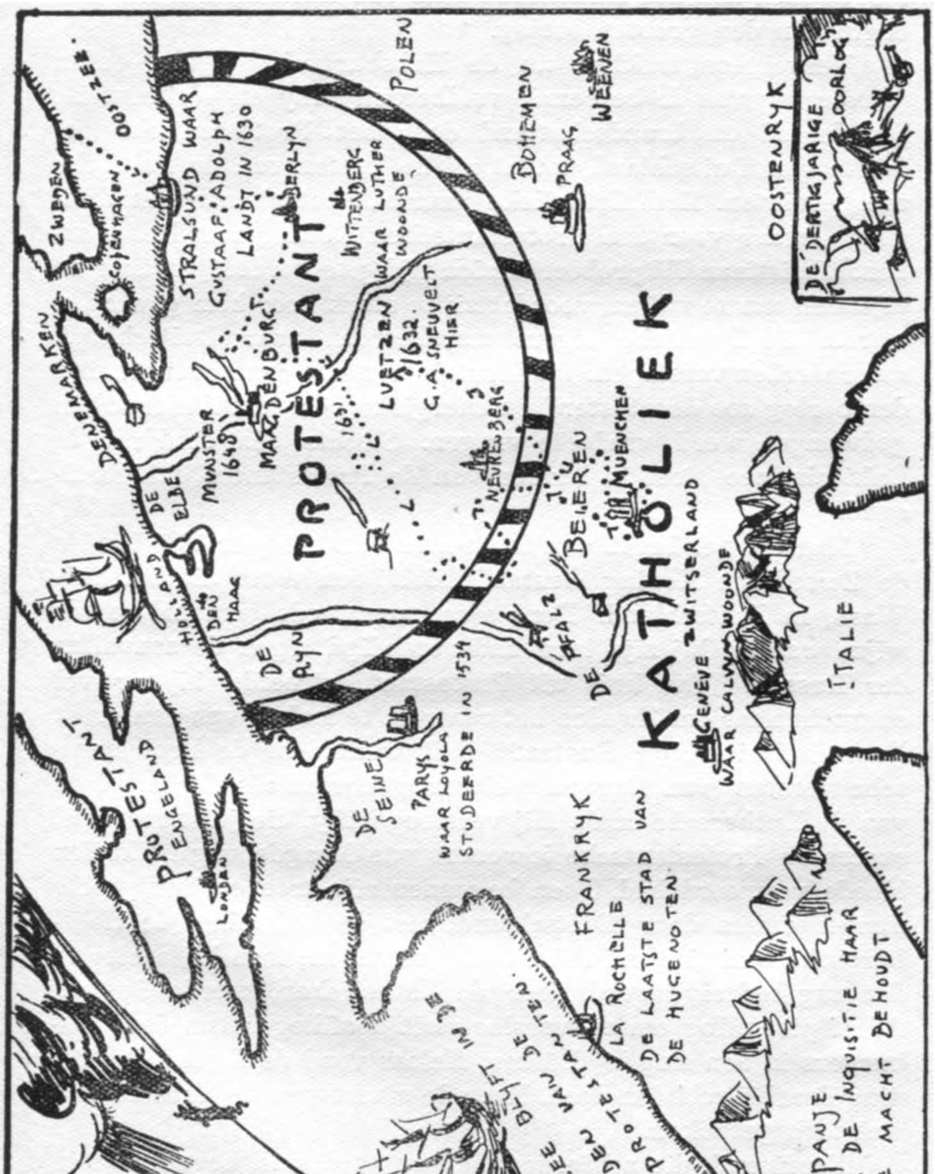

DE DERTIG-JARIGE OORLOG.

toegewezen aan het Katholieke huis van Beieren. Dit was het begin van den grooten oorlog.

Vervolgens trokken nu de Habsburgsche legers, onder aanvoering van de beroemde veldheeren Tilly en Wallenstein, plunderend en brandschattend door het Protestantsche gedeelte van Duitschland, totdat zij de kusten van de Baltische zee bereikten. Een Katholieke buurman beteekende een dreigend gevaar voor den Protestantschen Koning van Denemarken. Christiaan IV probeerde zich tijdig te verdedigen door de vijanden aan te vallen, voordat zij te sterk voor hem geworden waren. De Deensche legers marcheerden naar Duitschland, maar werden verslagen. Wallenstein zette na deze overwinning den oorlog zoo doortastend en energiek voort, dat Denemarken gedwongen werd vrede te vragen. Slechts één stad aan de Baltische zee bleef in handen van de Protestanten, n.l. Stralsund.

Maar in het begin van den zomer van het jaar 1630 landde de Zweedsche Koning Gustaaf Adolf, een vorst uit het huis Wasa, in Duitschland. Deze 4 ıs toen reeds beroemd om de wijze waarop hij zijn land hau verdedigd tegen de aanvallen der Russen. Van huis uit Protestant, streefde hij er vol eerzucht naar om Zweden het centrum te maken van een groot Noorsch Keizerrijk; Gustaaf Adolf werd door de Protestantsche vorsten van Europa welkom geheeten als de kampioen van de Luthersche zaak. Hij versloeg Tilly, die juist met veel succes de Protestantsche inwoners van Maagdeburg in koelen bloede vermoord had. Toen begonnen zijn troepen hun groote marsch dwars door Duitschland, met de bedoeling de Habsburgsche bezittingen in Italië aan te vallen; toen hij echter in den rug bedreigd werd door de Katholieken, keerde Gustaaf Adolf plotseling om en versloeg het hoofdleger van de Habsburgers in den slag bij Lützen. Helaas vond de Zweedsche koning daarbij zelf den dood. Maar de macht van de Habsburgers was toch gebroken.

Ferdinand, die achterdochtig van aard was, begon nu zijn eigen dienaren te wantrouwen. Wallenstein, de opperbevelhebber van zijn leger werd op zijn aanstoken vermoord. Toen de Katholieke Bourbons, die over Frankrijk regeerden, en die hun Habsburgsche mededingers haatten, dit vernamen,

sloten zij zich aan bij de Protestantsche Zweden. De legers van Lodewijk XIII deden een inval in het oostelijk deel van Duitschland en Turenne en Condé evenaarden weldra in roem Baner en Weimar, de Zweedsche generaals. Al de bezittingen van de Habsburgers werden uitgemoord, geplunderd en verbrand. Dit bracht grooten roem en rijkdom aan de Zweden en verwekte veel naijver bij de Denen. De Protestantsche Denen verklaarden daarop den oorlog aan de Protestantsche Zweden, die dus de bondgenooten waren van de Katholieke Franschen, wier politieke leider, Kardinaal de Richelieu, kort te voren de Hugenoten (zoo heetten de Fransche Protestanten) beroofd

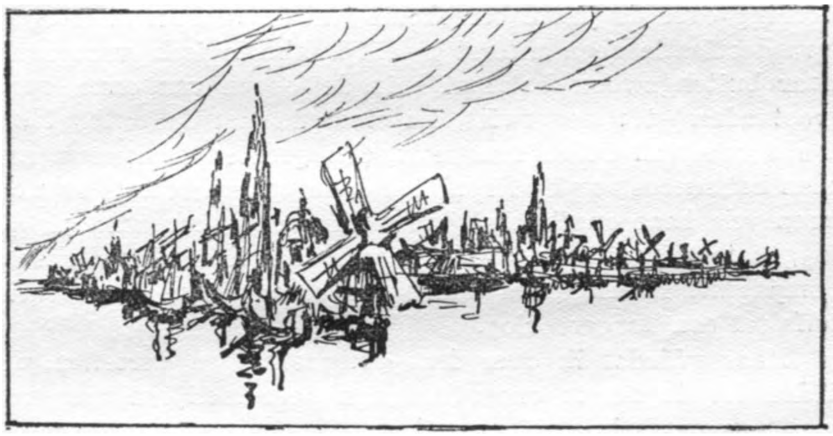

AMSTERDAM IN 1648.

had van het recht om openlijk hun godsdienst uit te oefenen, welk recht hun in 1598 uitdrukkelijk toegekend was bij het Edict van Nantes.

Het is te begrijpen dat deze oorlog, na zulke schommelingen ten slotte geen enkele definitieve beslissing bracht, toen hij eindigde met den vrede van Westfalen in 1648. De Katholieke machten bleven Katholiek en de Protestantsche machten bleven trouw aan de leerstellingen van Luther, Calvijn en Zwingli. De Zwitsersche en Hollandsche Protestanten werden erkend als onafhankelijke republieken, Frankrijk behield de steden Metz, Toul en Verdun en een deel van den Elzas, en het Heilige Roomsche Keizerrijk bleef bestaan als een soort vogel-

verschrikkersstaat, zonder menschen, zonder geld, zonder hoop en zonder moed.

Het eenige goede resultaat van den dertigjarigen oorlog was van negatieven aard. Zoowel Katholieken als Protestanten hadden er meer dan genoeg van gekregen en dachten er niet meer aan om op dezen weg door te gaan. Voor het vervolg lieten zij elkander met rust. Dit beteekende echter geenszins dat godsdienstijver en theologische haat van de aarde verdwenen waren, integendeel. De oorlogen tusschen Katholieken en Protestanten namen een einde, maar de twistgesprekken tusschen de verschillende Protestantsche sekten bleven even scherp en bitter als vroeger voortduren. In Holland leidde verschil van meening over de juiste beteekenis van de voorbeschikking of „praedestinatie (een uiterst moeilijk theologisch vraagstuk, maar buitengewoon belangrijk in de oogen van onze overgrootvaders) tot een twist, die eindigde met de onthoofding van Johan van Oldenbarneveldt, den grooten staatsman, aan wien het succes van de Republiek gedurende de eerste twintig jaren van haar onafhankelijk bestaan te danken was, en die de groote organisator was geweest van haar Oost-Indische Compagnie. In Engeland leidde een soortgelijke oneenigheid zelfs tot een burgeroorlog.

Maar vóórdat ik over deze uitbarsting ga vertellen, die leidde tot de eerste executie langs gerechtelijken weg van een Europeesch koning, moet ik eerst iets van de vroegere geschiedenis van Engeland mededeelen. In dit boek tracht ik alleen die gebeurtenissen uit het verleden op te halen, die een licht kunnen werpen op den tegenwoordigen toestand. Als ik sommige landen niet vermeld, dan zoeke men de oorzaak daarvan niet in een geheime antipathie van mijn kant. Ik wilde wel dat ik alles kon vertellen van Noorwegen en Zwitserland en Perzië en China. Maar deze landen oefenden geen grooten invloed uit op de ontwikkeling van Europa in de zestiende en zeventiende eeuw. Ik ga aan hen dus voorbij met een beleefde en diepe buiging. Met Engeland staat de zaak anders. Wat de bewoners van dit kleine land hebben gedaan gedurende de laatste vijfhonderd jaar heeft vorm en gestalte gegeven aan de geschiedenis in welhaast elke hoek van de wereld. Zonder een nauwkeurige kennis van den achtergrond van de Engel-

sche geschiedenis, kunnen wij niet begrijpen wat wij heden ten dage dagelijks in onze couranten lezen. Daarom is het noodzakelijk dat ge weet op welke wijze zich in Engeland reeds vroegtijdig een parlementaire staatsvorm ontwikkelde, terwijl de rest van het Europeesche vasteland nog geregeerd werd door absolute heerschers.

45. DE ENGELSCHE REVOLUTIE

HOE DE STRIJD TUSSCHEN HET „GODDELIJK RECHT VAN DE KONINGEN" EN HET MINDER GODDELIJKE MAAR MEER REDELIJKE „RECHT VAN HET PARLEMENT" EEN RAMPZALIG EINDE NAM VOOR KONING KAREL II.

Caesar, die het eerst doordrong tot in Noord-West Europa, was het Kanaal overgestoken in het jaar 55 vóór Christus, en had toen Engeland veroverd. Gedurende vier eeuwen was het een Romeinsche provincie geweest. Maar toen de Barbaren hun aanvallen op Rome begonnen, werden de garnizoenen van de grens teruggeroepen om het moederland te verdedigen. Zoo bleef Brittanica weerloos achter zonder staatsbestuur en zonder bescherming.

Zoodra dit bekend werd onder de hongerige Saksische stammen van Noord Duitschland, zeilden zij de Noordzee over en nestelden zich op deze welvarende eilanden. Zij stichtten een aantal onafhankelijke Angelsaksische koninkrijken (zoo genoemd naar de oorspronkelijke bewoners, de Angelen of de Engelschen, en de vreemde indringers, de Saksen. Maar deze kleine staten lagen voortdurend met elkander overhoop en geen enkele koning was krachtig genoeg om zich erkend te zien als hoofd van een vereenigd rijk. Gedurende meer dan vijf honderd jaren waren Mercia en Northumbria en Wessex en Sussex en Kent en Oost-Anglia (of hoe hun namen ook mogen zijn) blootgesteld aan de aanvallen van allerlei Scandinavische zeeroovers. Eindelijk, in de elfde eeuw, werd Engeland te zamen met Noorwegen en Noord-Duitschland ingelijfd bij een groot Deensch rijk van koning Kanoet de Groote, waardoor de laatste sporen van eigen onafhankelijk bestaan verdwenen.

In den loop der tijden werden de Denen weer verdreven,

maar nauwelijks was Engeland vrij, of het werd voor de vierde keer veroverd. De nieuwe overheerschers waren afstammelingen van weer een andere stam van Noormannen, die in het begin van de tiende eeuw Frankrijk hadden veroverd en daar het Hertogdom Normandië hadden gesticht. Willem, Hertog van Normandië, die reeds lang jaloersche blikken over het Kanaal had geworpen, stak dit eindelijk over in October van

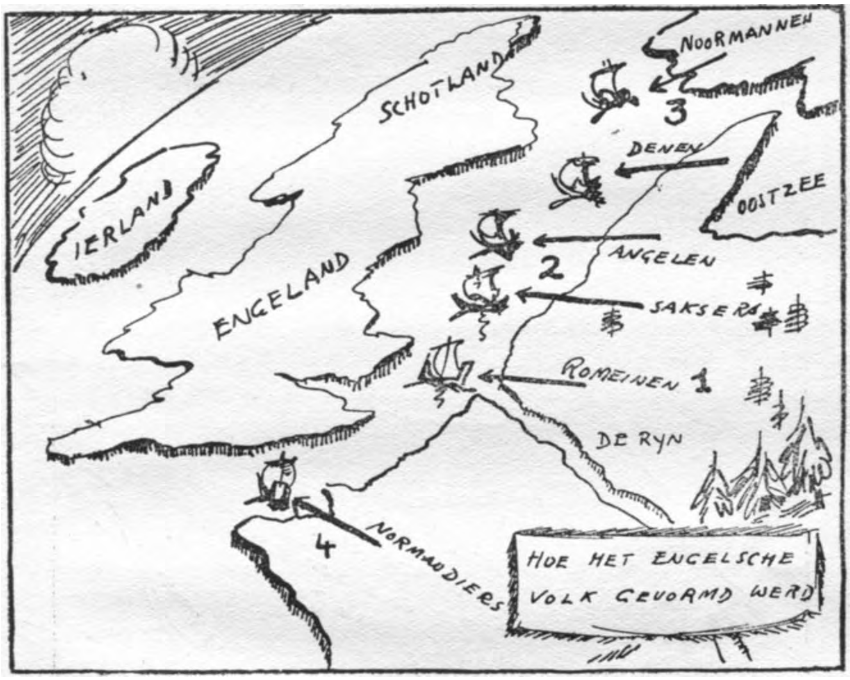

HET ENGELSCHE VOLK.

het jaar 1066. In den slag bij Hastings op den 14[den] October van datzelfde jaar versloeg hij de zwakke troepen van Harold van Wessex, den laatsten Angel-Saksischen koning, en riep zichzelf uit tot Koning van Engeland. Maar noch Willem noch zijn opvolgers uit het huis Anjou en Plantagenet beschouwden Engeland als hun eigenlijk tehuis. Voor hen was het eiland slechts een bijkomstig deel van hun uitgestrekte bezittingen op het vasteland, een soort van kolonie, bewoond door nogal achterlijke stammen, aan wie zij hun eigen taal en eigen bescha-

ving opdrongen. Langzamerhand echter kreeg de „kolonie" Engeland een voorsprong op het moederland Normandië. Terzelfder tijd deden de koningen van Frankrijk wanhopige pogingen om los te komen van hun machtige Noorsch-Engelsche naburen, die eigenlijk verbazend lastige en ongehoorzame dienaren van de Fransche kroon waren. Na honderd jaren onafgebroken strijd

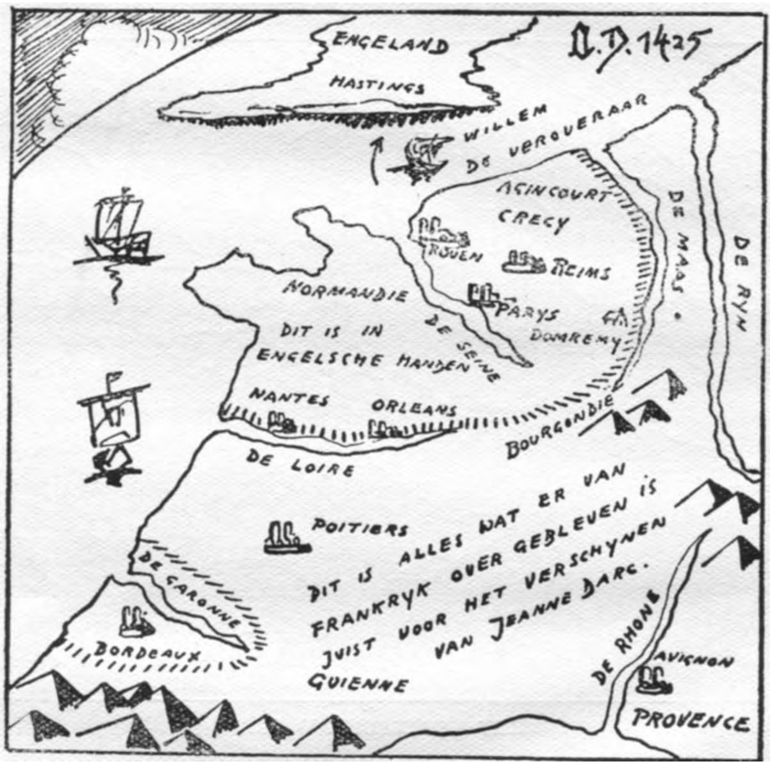

DE HONDERD-JARIGE OORLOG.

hadden de Franschen onder leiding van een jong meisje, Jeanne d'Arc, de vreemdelingen van hun grondgebied verdreven. Jeanne d'Arc zelf, die door de Bourgondiërs gevangen was genomen in den slag bij Compiègne in 1430 en vervolgens aan de Engelsche soldaten was verkocht, werd verbrand als heks. De Engelschen kregen sinds dien tijd nimmer meer vasten voet op het vasteland en hun koningen kregen dus eindelijk de

gelegenheid om al hun tijd en aandacht te wijden aan de bezittingen in Brittanië. Daar de leenheeren van dit eiland gewikkeld waren in een van die zonderlinge feodale twisten, die in de Middeleeuwen even gewoon waren als mazelen of pokken, en daar het grootste gedeelte van de oude grondeigenaren gedood was gedurende de zoogenaamde „oorlogen van de Rozen", had de koning een mooie gelegenheid om zijn macht te vergrooten. Tegen het einde van de vijftiende eeuw was Engeland dan ook een sterk gecentraliseerd rijk geworden, geregeerd door Hendrik VII uit het huis Tudor, wiens beroemde Hof van Justitie een verschrikkelijke reputatie genoot. Dit onderdrukte alle pogingen van den kant der nog overgebleven adellijken om hun invloed op het bestuur van het land terug te krijgen, met de uiterste gestrengheid.

In het jaar 1509 werd Hendrik VII opgevolgd door zijn zoon Hendrik VIII. Dit was het begin van veel vooruitgang op allerlei gebied. Het land hield op een Middeleeuwsch eiland te zijn en werd een moderne staat.

Hendrik toonde weinig of geen belangstelling voor godsdienst. Volgaarne gebruikte hij een persoonlijke ruzie met den Paus over een van zijn vele echtscheidingen, om zichzelf onafhankelijk te verklaren van Rome, en van de Kerk van Engeland de eerste zoogenaamde „Nationale Kerk" te maken, waarin de wereldlijke heerscher ook optreedt als geestelijk hoofd van zijn onderdanen. De reformatie van 1534, die zonder bloedvergieten verliep, verschafte niet alleen aan het huis Tudor den steun van de Engelsche geestelijkheid, die gedurende langen tijd blootgesteld was geweest aan hevige aanvallen van Luthersche propagandisten, maar het vermeerderde ook de koninklijke macht door de verbeurdverklaring van de vroegere bezittingen der monniken. Tevens kwam Hendrik hierdoor op goeden voet met de kooplieden en handelslieden; deze trotsche en welvarende heeren, bewoners van een eiland dat van de rest van Europa door een diep en breed kanaal was gescheiden, hadden een grooten afkeer van alles wat van buitenaf kwam, en waren er dus heelemaal niet op gesteld dat een Italiaansche bisschop over hun brave Britsche zielen heerschte.

In 1547 stierf Hendrik VIII. Troonopvolger was zijn kleine

zoon, 10 jaar oud. De voogden van dit kind, die sympathiseerden met de nieuwe Luthersche leerstellingen, deden hun best om de zaak van het Protestantisme voort te helpen, maar de kleine jongen stierf vóór hij 16 jaar oud was en werd toen opgevolgd door zijn zuster Maria, bijgenaamd „de Bloedige", die gehuwd was met Philips II van Spanje. Deze verbrandde de bisschoppen van de pas gestichte „Nationale Kerk" en volgde ook in ander opzicht het voorbeeld van haar koninklijken Spaanschen gemaal.

Gelukkig stierf zij kort daarop in het jaar 1558 en werd opgevolgd door haar halfzuster Elisabeth, de dochter van Hendrik VIII en Anna Boleyn, de tweede van zijn zes vrouwen, die hij onthoofd had toen hij genoeg van haar had. Elisabeth, die eenigen tijd in de gevangenis had doorgebracht en ten slotte alleen op het speciale verzoek van den Heiligen Roomschen Keizer vrijgelaten was, haatte begrijpelijkerwijze alles wat maar Katholiek of Spaansch was. Zij deelde de onverschilligheid van haar vader voor godsdienstige vraagstukken, maar zij had ook zijn scherpen blik geërf waar 't gold personen te doorgronden. Zij besteedde de vijf en veertig jaren van haar regeering aan de versterking van de koninklijke macht en de vermeerdering van de inkomsten en bezittingen van haar welvarende eilanden. In dit alles werd zij op uiterst deskundige wijze bijgestaan door een groep mannen, die zich om haar troon verzamelden en die de periode van Elisabeth tot zóó'n glanstijdperk maakten dat iedereen deze „gouden eeuw" tot in bijzonderheden behoort te bestudeeren in een van de vele boeken die daarover geschreven zijn.

Elisabeth echter voelde zich nog niet geheel veilig op haar troon. Zij had een mededingster, en wel een zeer gevaarlijke. In het naburige Schotland regeerde Maria Stuart, de dochter van een Fransche Hertogin en een Schotschen vader, weduwe van Koning Frans II van Spanje, en een schoondochter van Catharina de Medici (die den moord van de Bartholomeusnacht op haar geweten had); zij was moeder van een kleinen jongen, die later de eerste koning van Engeland zou worden uit het huis Stuart. Deze Maria Stuart was vurig Katholiek en als zoodanig een steun voor alle vijanden van Elisabeth. Zelf bezat zij weinig politieke bekwaamheid en de wreedaardige wijze waarop zij haar Calvinistische onderdanen strafte, veroorzaakte een opstand in Schotland en dwong haar

om een toevluchtsoord te zoeken op Engelsch grondgebied. Gedurende 18 jaren vertoefde zij daar, voortdurend complotten smedende tegen de vrouw die haar bescherming verleend had, en die zich daardoor ten laatste genoodzaakt zag om het advies op te volgen van haar vertrouwde raadslieden „om het hoofd van de Schotsche Koningin maar liever af te hakken".

Dit hoofd werd dan ook netjes „afgehakt" in het jaar 1587. Het gevolg was een oorlog met Spanje, maar de ver-

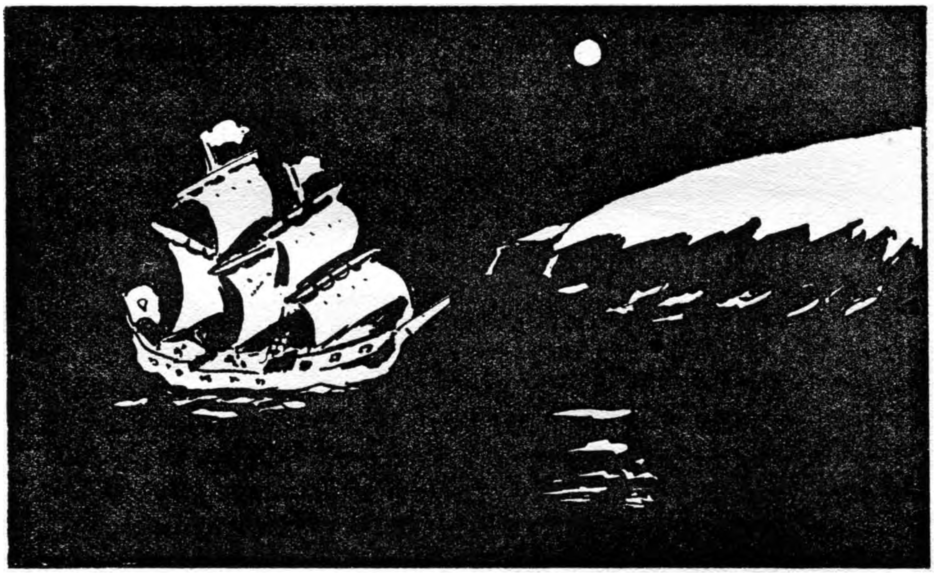

JOHN EN SEBASTIAN CABOT ZIEN DE KUST VAN NEW-FOUNDLAND.

eenigde vloot van Engeland en Holland versloeg Philips' Onoverwinlijke Armada, zooals wij hierboven reeds zagen; en de slag, waarmede de macht der twee groote anti-Katholieke staten vernietigd moest worden, kwam neer op het hoofd van Spanje zelf. Voor de Engelschen en Hollanders zelf echter was dit het begin van grooten voorspoed. Want nu eindelijk, na jarenlang geaarzeld te hebben, meenden zij dat het hun goed recht was om een aanval te doen op Indië en Amerika, en wraak te nemen voor alle ellende die hun Protestantsche broederen ondervonden hadden van de Spanjaarden. De Engelschen waren onder de eersten, die het spoor van Columbus

volgden. Britsche schepen, gecommandeerd door den Venetiaanschen koopman Giovanni Gabotto, of John Cabot, ontdekten in 1497 het vasteland van Noord-Amerika en onderzochten het verder. Labrador en New-Foundland waren van weinig belang als mogelijke plaats voor een kolonie; maar de banken voor New-Foundland boden kans op rijken winst aan de Engelsche visschersvloot. Een jaar later, in 1498, had Sebastian Cabot, de zoon van John, ook de kust van Florida geëxploreerd.

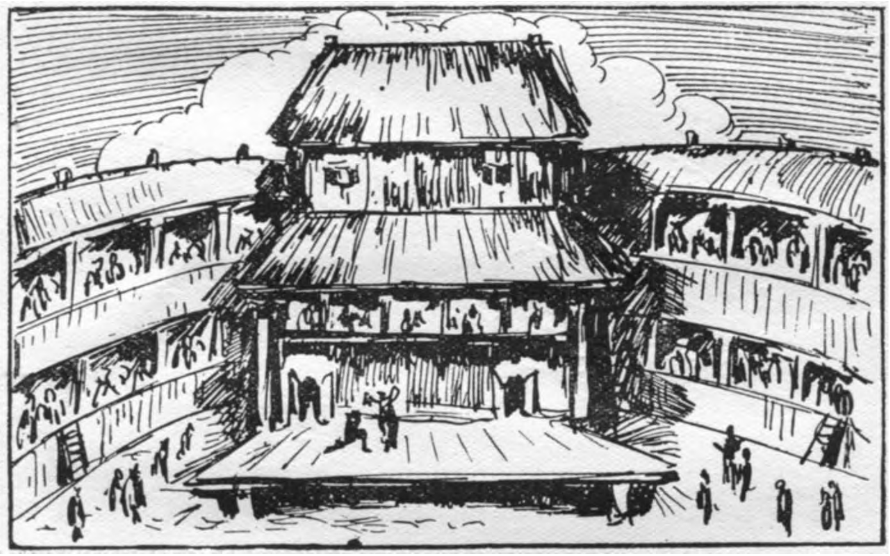

HET TOONEEL VAN SHAKESPEARE.

Toen kwamen de rumoerige regeeringsjaren van Hendrik VII en Hendrik VIII, gedurende welke er geen geld beschikbaar was voor buitenlandsche expedities. Maar onder Elisabeth, toen in het land vrede heerschte en Maria Stuart in de gevangenis zat, konden de visschers weer rustig hun havens verlaten zonder angst voor het lot der hunnen, die zij thuis achterlieten. Toen Elisabeth nog een kind was, had Willoughby het gewaagd om de Noordkaap voorbij te zeilen; een van zijn kapiteins, Richard Chancellor, die nog verder oostwaarts doordrong op zoek naar een mogelijke route naar Indië, had toen Archangel bereikt, Rusland dus, waar hij diplo-

matieke en handelsbetrekkingen aanknoopte met de geheimzinnige heerschers van dit verafgelegen Moskovitische rijk. Gedurende de eerste jaren van Elisabeth's regeering was deze tocht gevolgd door vele andere. Kooplieden en avonturiers (merchant-adventurers zooals zij zich officieel noemden), die werkten ten bate van een „Naamlooze Vennootschap" hadden de grondslagen gelegd van vele handelsvereenigingen, die in later eeuwen talrijke kolonies zouden stichten. Half zeeroover en half diplomaat, bereid om alles op het spel te zetten in een enkelen gelukkigen tocht, smokkelaars van alles wat maar geborgen kon worden in het ruim van hun schip, handelaars in menschen en koopgoederen, totaal onverschillig voor alles wat hun overkwam behalve voor hun eigen voordeel, hadden de zeelieden van Elisabeth de Engelsche vlag en de roem van hun jonge koningin ver verbreid naar de vier hoeken van de zeven zeeën. Onderwijl amuseerde William Shakespeare Hare Majesteit thuis en de knapste koppen en helderste geesten van Engeland hielpen hun koningin in haar pogingen om de feodale nalatenschap van Hendrik VIII te veranderen in een modernen, nationalen staat.

In het jaar 1603 stierf deze dame op zeventigjarigen leeftijd. Haar neef, de achterkleinzoon van haar grootvader Hendrik VII, een zoon van Maria Stuart, haar mededingster en vijandin, volgde haar op als Jacobus I. Bij de gratie Gods zag deze zich aldus aan het hoofd geplaatst van een land dat gelukkig ontsnapt was aan het lot van de meeste andere staten in Europa. Terwijl de Protestanten en Katholieken op het vasteland elkander doodden in hopelooze pogingen om de macht te breken van hun tegenstanders en aan hun eigen geloof de uitsluitende alleenheerschappij te verzekeren, heerschte er in Engeland vrede en konden hervormingen daar rustig voortgang vinden, zonder dat men in uitersten verviel, hetzij van Luther, hetzij van Loyola. Dit gaf aan het eilanden-rijk een geweldigen voorsprong in den komenden strijd om koloniaal bezit. Het verzekerde aan Engeland de leiding in internationale aangelegenheden, welke dit land sinds dien tijd steeds behouden heeft, tot op den huidigen dag. Zelfs niet het onheilvolle avontuur met de Stuarts was in staat om dezen normalen ontwikkelingsgang te stuiten.

De Stuarts, die de Tudors opvolgden, waren vreemdelingen in Engeland; zij schijnen dit niet altijd genoeg te hebben begrepen, laat staan te hebben gewaardeerd. Het Engelsche koningshuis van de Tudors kon wel een potje breken in dat land, maar de uitheemsche Stuarts keek men natuurlijk aan alle kanten op de vingers. „Old Queen Bess" had haar domeinen geregeerd vrijwel zooals zij zelf wilde; in het algemeen echter had zij een politiek gevolgd waardoor veel geld in de zakken van de eerlijke (en ook van de oneerlijke) Britsche kooplieden vloeide. Daardoor had de koningin altijd kunnen rekenen op de volmondige instemming van haar dankbare onderdanen, en kleine vrijheden, die zij zich veroorloofde ten opzichte van de voorrechten van het Parlement, had men gaarne over 't hoofd gezien met het oog op de groote voordeelen die iedereen trok van de doelbewuste en succesvolle buitenlandsche politiek van Hare Majesteit.

Koning Jacobus volgde uiterlijk dezelfde gedragslijn, maar hij miste het persoonlijke enthousiasme dat zoo typisch was geweest voor zijn groote voorgangster. De buitenlandsche handel moedigde ook hij aan en de Katholieken gunde hij geen vrijheden; maar toen Spanje aan Engeland knipoogjes begon te geven en probeerde vredelievende betrekkingen aan te knoopen, gaf Jacobus knipoogjes terug. Dat was heelemaal niet naar den zin van de meerderheid van het Engelsche volk, maar Jacobus was hun koning en dus hielden zij zich stil.

Kort daarop kwamen er andere redenen van wrijving bij. Koning Jacobus en zijn zoon Karel I, die hem opvolgde in het jaar 1625, geloofden beiden muurvast in hun „Goddelijk Recht" om hun gebied te besturen, zooals zij dat zelf het beste vonden, zonder rekening te houden met de wenschen van hun onderdanen. Deze gedachte was niet nieuw. De Pausen, die in meer dan één opzicht de opvolgers waren geweest van de Romeinsche keizers (of liever, die het Romeinsche imperialistische ideaal hoog hielden van één enkelen ongedeelden staat die de geheele bekende wereld moest omvatten) hadden zichzelf steeds beschouwd, en waren ook openlijk erkend, als de „plaatsvervangers van Christus op aarde". Niemand trok in twijfel het recht van God om de wereld te besturen, zooals Hij dat zelf het beste oordeelde. Het natuurlijke gevolg was, dat

slechts weinigen twijfel durfden uitspreken aan het Goddelijk Recht van de goddelijke „plaatsvervangers" om hetzelfde te doen en strikte gehoorzaamheid te eischen van de groote massa, omdat zij de regelrechte vertegenwoordigers waren van den Absoluten Heerscher van het Heelal en alleen verantwoording schuldig waren aan den Almachtigen God.

Toen de Luthersche Reformatie succesvol bleek, werden deze rechten, die vroeger alleen toegekend waren aan den Paus, overgenomen door vele Europeesche souvereinen, die Protestant waren geworden. Als hoofd van hun eigen nationale of dynastieke kerken stonden zij erop erkend te worden als onderkoningen van Christus, binnen de grenzen van hun eigen gebied. Het volk trok het recht van hun heerschers om tot dezen stap over te gaan, niet in twijfel. Zij aanvaardden het, juist zooals wij in onze dagen het goed recht aanvaarden van het vertegenwoordigende stelsel, dat ons de eenige redelijke en rechtvaardige vorm van staatsbestuur toeschijnt.

Het is dan ook onbillijk om te zeggen dat Luthersche of Calvinistische propaganda de oorzaak was van de geprikkelde stemming, die in Engeland waar te nemen viel ten opzichte van het voortdurend beroep van koning Jacobus op zijn „Goddelijk Recht". Er moeten andere oorzaken geweest zijn waardoor men in dat land weldra openlijk ging twijfelen aan dat Goddelijk Recht van de koningen.

De eerste positieve ontkenning van het Goddelijk Recht der vorsten werd uitgesproken in de Nederlanden, toen de Staten Generaal hun wettigen heerscher, Koning Philips II van Spanje, in het jaar 1581 afzwoeren. De koning, zoo zeiden zij, heeft het contract verbroken en is dus ontslagen, evenals elke andere ontrouwe dienstknecht. Van dat oogenblik af verspreidde zich de opvatting, dat ook een koning verantwoordelijk is jegens zijn onderdanen, onder de volkeren die de kusten van de Noordzee bewoonden. Deze verkeerden allen in een gunstige positie. Zij waren rijk. De arme volkeren in Centraal Europa, die overgeleverd waren aan de genade en ongenade van de lijfgarde hunner heerschers, konden zich de weelde niet veroorloven om te gaan discussieeren over bovengenoemd probleem, want daardoor zouden zij terstond in den diepsten kerker van het naastbijzijnde kasteel belanden. Maar

de kooplieden van Holland en Engeland, die het benoodigde kapitaal bezaten om een groot leger en een groote vloot in stand te houden, en die wisten hoe zij het almachtige wapen genaamd „crediet" moesten hanteeren, behoefden voor zooiets niet beangst te zijn. Zij waren bereid om het Goddelijk Recht van hun eigen eerlijk verdiende geld in de weegschaal te leggen tegenover het Goddelijk Recht van elken Habsburger of Bourbon of Stuart. Zij wisten dat hun guldens en shillings wel opgewassen waren tegen de onhandige feodale legers, die het eenige wapen van den koning vormden. Zij durfden dus zoo te handelen, waar anderen veroordeeld waren om in stilte te lijden, wilden zij niet de kans loopen hun leven op het schavot te eindigen.

Toen de Stuarts het volk van Engeland begonnen te hinderen met hun altijd weer herhaalde verklaring dat zij het recht hadden om te doen wat zij wilden en aan niemand eenige verantwoording schuldig waren, gebruikte de middenstand in Engeland het Parlement om een eerste verdedigingslinie tegen dit misbruik van de koninklijke macht te vormen. De koning weigerde toe te geven en zond na eenige schermutselingen het parlement zonder veel omhaal naar huis. Elf jaar lang regeerde Karel I nu alleen. Hij inde belastingen, welke het grootste gedeelte van de bevolking als onwettig beschouwde en hij bestuurde het Britsche rijk, alsof het zijn eigen particuliere grondbezit was. Hij had zeer deskundige helpers en wij moeten erkennen dat hij den moed van zijn overtuiging bezat.

Ongelukkigerwijze echter werd Karel, die gehoopt had steun te vinden bij zijn getrouwe Schotsche onderdanen, gewikkeld in een twist met de Schotsche Presbyterianen. Zeer tegen zijn zin, maar gedwongen door zijn behoefte aan kasgeld, zag Karel zich ten laatste genoodzaakt om het parlement weer bijeen te roepen. Het kwam samen in April van het jaar 1640, doch bleek weldra allerminst van zins om naar zijn pijpen te dansen. Een paar weken later werd het dus weer ontbonden. Een nieuw parlement kwam bijeen in November. Met dit parlement was echter nog minder aan te vangen dan met het vorige. De leden begrepen dat de vraag van „staatsbestuur door het Goddelijk Recht" of „staatsbestuur door het Parle-

ment" eens voor al uitgevochten moest worden. Zij deden nu eerst een zijdelingschen aanval op den Koning door zijn voornaamste raadslieden ter dood te brengen. Ook kondigden zij aan dat zij zich niet zouden laten ontbinden zonder hun eigen toestemming. Ten slotte, op den 1[sten] December van het jaar 1641, boden zij aan den koning de „Groote Remonstratie" aan waarin nauwkeurig tot in bijzonderheden was aangegeven wat de verschillende grieven waren van het volk tegen hun vorst.

Karel, die hoopte in de landsdistricten eenigen steun voor zijn politiek te krijgen, verliet Londen in Januari 1642. Beide partijen brachten nu een leger op de been en stonden gereed elkander openlijk te bestrijden: de burgeroorlog begon, waarin uitgemaakt moest worden of Engeland bestuurd zou worden door de absolute macht van de kroon, dan wel door de absolute macht van het parlement.

In dezen strijd trad weldra een krachtige godsdienstige secte, die der Independenten (ook Puriteinen geheeten, omdat zij getracht hadden hun leerstellingen te „zuiveren" van al het overtollige) sterk op den voorgrond. De regimenten van de „Godsmannen" (of „IJzeren Armen"), gecommandeerd door Olivier Cromwell, met hun ijzeren discipline en hun absoluut vertrouwen in de heiligheid van het doel dat zij voorstonden, vormden spoedig de kern van het leger der oppositie. Karel werd twee keer verslagen. Na den slag bij Naseby in 1645 vluchtte hij naar Schotland. Toen hij echter ook tegenover de eischen der Schotten halsstarrig bleef, leverden deze hem voor een groote som gelds aan de Engelschen uit.

Toen volgde een periode van allerlei intriges en een opstand van de Schotsche Presbyterianen tegen de Engelsche Puriteinen. In Augustus van het jaar 1648, na den driedaagschen slag bij Preston Pans, maakte Cromwell een einde aan dezen tweeden burgeroorlog en nam Edinburgh in. Ondertusschen hadden zijn soldaten, die meer dan genoeg hadden van al dat gepraat en gediscussieer, waarmee slechts kostbare tijd verloren ging, de zaak op hun eigen houtje doorgezet. Zij verwijderden iedereen die niet instemde met hun eigen Puriteinsche ideeën uit het Parlement. De rest, het „Rompparlement" klaagde nu op hun aanstoken den koning aan van

hoogverraad. Het huis van de Lords weigerde om als rechtbank zitting te nemen. Een buitengewone rechtbank werd toen ingesteld en deze veroordeelde den koning ter dood. Op den 30sten Januari 1649 trad Koning Karel bedaard uit het raam van Whitehall en besteeg het schavot. Op dezen gedenkwaardigen dag werd dus voor de eerste maal door het souvereine volk, dat zich liet gelden door middel van eigen gekozen vertegenwoordigers, een vorst ter dood gebracht, omdat deze zijn positie in een modernen staat niet tijdig genoeg had begrepen.

De periode die volgde op den dood van Karel wordt gewoonlijk genoemd naar Olivier Cromwell. Eerst was hij onofficieel dictator van Engeland. Ten slotte werd hij officieel tot Lord Protector benoemd, in het jaar 1653. Hij regeerde vijf jaar, welken tijd hij gebruikte om de politiek van Elisabeth krachtig voort te zetten. Spanje werd wederom de aartsvijand van Engeland en een oorlog tegen de Spanjaarden werd een nationale, ja heilige zaak.

De handel van Engeland en de belangen van de kooplieden werden door hem bovenal bevorderd. Vooral slaagde hij er op succesvolle wijze in om de positie van Engeland in het buitenland hoog te houden. Als sociaal hervormer echter faalde hij geheel en al. De wereld bestaat nu eenmaal uit een groot aantal menschen die het over de verschillende dingen nooit volkomen eens kunnen worden. Op den langen duur blijkt dit ook wel heel gelukkig. Een staatsbestuur echter dat slechts steunt op één enkel deel van de geheele gemeenschap en daarvoor slechts oog heeft kan onmogelijk lang blijven bestaan. De Puriteinen waren een bruikbare macht ten goede geweest toen zij optraden tegen de misbruiken van de koninklijke macht. Doch als absolute heerschers over Engeland werden zij onverdragelijk.

Toen Cromwell stierf in het jaar 1658 konden de Stuarts dan ook zonder veel moeite weer bezit nemen van hun oude koningsmacht. Zelfs werden zij als bevrijders verwelkomd door het volk, dat gemerkt had dat het juk van de zachtmoedige Puriteinen even moeilijk te dragen was als dat van den hardvochtigen koning Karel. Als de Stuarts nu maar niet meer wilden denken aan dat Goddelijk Recht van hun overleden en veel betreurden vader en bereid waren om de oppermacht van

het Parlement te erkennen, dan beloofde het volk gaarne om zich als getrouwe en gehoorzame onderdanen te gedragen.

Twee generaties lang trachtte men zich zoo eerlijk mogelijk aan deze nieuwe regeling te houden, maar blijkbaar hadden de Stuarts nog niet veel geleerd tijdens hun ballingschap en waren zij niet in staat om hun vorige onaangename gewoonten op te geven. Karel II, die in 1660 zijn intocht in Londen deed, was een vriendelijke maar nietswaardige persoonlijkheid. Zijn traagheid, gebrek aan plichtsbesef, zijn aangeboren neiging om steeds den makkelijksten weg te volgen, gepaard met zijn in het oog loopend succes als leugenaar, maakten dat het tusschen hem en zijn volk niet tot een open uitbarsting kwam. Maar daarmede is dan ook alles gezegd. Door de „Akte van Eenheid" in 1662 brak hij de macht van de Puriteinsche geestelijkheid, door alle predikanten die zich afgescheiden hadden van de Anglikaansche staatskerk te ontslaan en van hun inkomsten te berooven. Door de zoogenaamde „Conventicle-Act" van 1664 trachtte hij de Dissenters te verhinderen godsdienstige samenkomsten bij te wonen, door hen te dreigen met deportatie naar West-Indië. Dit ging toch al te veel lijken op de goede oude dagen van het „Goddelijke Recht"! Het volk begon weer de oude, welbekende teekenen van ongeduld te vertoonen en het Parlement vond het opeens weer moeilijk om den koning aan geld te helpen!

Aangezien hij geen geld kon krijgen van een onwillig Parlement leende Karel het in het geheim van zijn neef en buurman, Koning Lodewijk van Frankrijk, en pleegde verraad tegenover zijn Protestantsche bondgenooten voor de som van 200.000.— pond per jaar. Hij lachte in zijn vuistje die onnoozele parlementsleden uit en ging rustig zijn eigen gang. De economische onafhankelijkheid gaf plotseling aan den koning groot vertrouwen in zijn eigen kracht. Hij had vele jaren van zijn ballingschap doorgebracht bij zijn Katholieke verwanten en het was een publiek geheim dat hij veel voelde voor hun godsdienst. Misschien zou hij Engeland wel weer terug kunnen brengen tot Rome! Openlijk koos hij nog wel geen partij voor het Katholieke geloof, maar indirect stuurde hij toch aan op een versterking van deze macht. Hij passeerde een „Akte van Verdraagzaamheid", waarbij de oude wetten

tegen de Katholieken en de Dissenters werden opgeheven. Dit gebeurde juist toen zijn jongere broeder Jacobus naar men zeide Katholiek was geworden. Dit kwam de gewone burgers erg verdacht voor. Het volk begon angst te krijgen voor een of ander verschrikkelijk staatscomplot. Er kwam weer een geest van onrust over het land. Velen echter wilden het uitbreken van een burgeroorlog voorkomen. Zij verkozen dan altijd nog de onderdrukking door een koning, zelfs door een katholieken koning, en door het „Goddelijk Recht" boven hernieuwden strijd tusschen de zonen van éénzelfde volk. Anderen echter waren minder meegaande. Dit waren de veel gevreesde Dissenters, die altijd den vollen moed van hun overtuiging hadden gehad. Zij werden geleid door verschillende beroemde edelen, die vóór alles de terugkeer van de dagen der absolute koninklijke macht wilden voorkomen.

Gedurende bijna tien jaar stonden deze twee groote partijen tegenover elkaar, gereed om toe te slaan, zonder dat één van beide het echter noodeloos tot een crisis wilde laten komen. De eene partij heette de Whigs, deze bestond uit menschen van den middenstand; de grappige naam was ontstaan in 1640 toen een aantal Schotsche „Whiggamores" of voerlieden aangevoerd door presbyteriaansche geestelijken naar Edinburgh waren getrokken uit protest tegen den koning. De andere partij heette de Tories; dit was oorspronkelijk alleen een bijnaam van de Iersche koningsgezinden, maar werd nu gebruikt voor allen, die zich aan den kant van den Koning schaarden. Deze twee groepen stonden Karel toe om in vrede op zijn bed te sterven en zij lieten zonder morren den Katholieken Jacobus II zijn broer opvolgen in het jaar 1685. Maar toen deze Jacobus, na eerst het land bedreigd te hebben met de vreeselijke buitenlandsche uitvinding van een Spaansch huurleger dat aangevoerd zou worden door Katholieke Franschen, in 1688 een tweede verklaring van verdraagzaamheid uitvaardigde en beval dat deze in alle Anglikaansche kerken afgekondigd moest worden, ging hij net iets over de grenslijn die 't gezond verstand aangeeft. Zelfs populaire vorsten kunnen dit alleen onder zeer bijzondere omstandigheden ongestraft doen. Zeven bisschoppen weigerden het koninklijke bevel ten uitvoer te brengen. Zij werden aangeklaagd van oproer en voor het gerecht gebracht.

De jury echter sprak het oordeel „onschuldig" uit en oogstte daardoor groote instemming aan alle kanten.

Op dit ongelukkige oogenblik kreeg Jakobus, die voor den tweeden keer gehuwd was met Maria, een prinses uit het Katholieke huis van Modena-Este, een zoon. Dit beteekende dat de troon zou komen aan dezen Katholieken jongen eerder dan aan zijn oudere zusters Maria en Anna, die Protestant waren. De burgers kregen nog meer achterdocht. Maria van Modena, zoo mompelde men, was toch te oud om nog kinderen te krijgen. Dit moest dus een ondergeschoven jongetje zijn; een pasgeboren baby was waarschijnlijk door een of anderen Jezuïtischen priester naar het paleis gebracht, opdat Engeland een Katholieken monarch zou krijgen. Zoo kwam men van het een tot het ander. Het ging er uitzien alsof wederom een burgeroorloog zou uitbreken.

Toen schreven zeven welbekende personen, zoowel Whigs als Tories, een brief aan Willem III, stadhouder van de Hollandsche Republiek en echtgenoot van Maria, de oudste dochter van Jacobus, en vroegen hem om naar Engeland te komen en het land te bevrijden van zijn wettigen maar zeer ongewenschten souverein. Op den 5den November van het jaar 1688 landde Willem in Torbay. Daar hij van zijn schoonvader geen martelaar wilde maken, hielp hij hem om naar Frankrijk te ontsnappen. Op den 22sten Januari 1689 riep hij toen het Parlement bijeen, en den 13den Februari van datzelfde jaar werden hij en zijn vrouw Maria openlijk uitgeroepen tot gezamenlijke souvereinen van Engeland. Zoo was het land voor het Protestantisme gered.

Het Parlement, dat op zich genomen had om meer te zijn dan enkel een bureau van advies voor den koning, gebruikte de gelegenheid zoo goed mogelijk. De oude „Petition of Rights" van het jaar 1628 werd opgediept uit een verborgen hoek van de staatsarchieven. Een tweede en meer doortastende „Bill of Rights" eischte dat de souverein van Engeland zou behooren tot de Anglikaansche Kerk. Verder werd daarin bepaald dat de Koning geen recht had om wetten buiten werking te stellen of aan zekere bevoorrechte burgers wetsdispensatie te verleenen; en dat hij zonder goedkeuring van het Parlement geen belastingen mocht heffen, en geen leger op de been mocht

houden. Aldus kreeg Engeland in het jaar 1689 een groote politieke vrijheid, die in elk ander land van Europa nog geheel onbekend was.

Maar het is niet alleen door deze ingrijpende, vrijzinnige maatregelen dat de regeering van Willem III in Engeland nog steeds in dankbare herinnering wordt gehouden. Gedurende zijn regeering ontwikkelde zich voor het eerst een staatsbestuur door middel van een verantwoordelijk ministerie. Natuurlijk kon geen enkele koning in zijn eentje regeeren; hij had een aantal vertrouwde raadslieden noodig. De Tudors hielden er een raad op na, samengesteld uit vele edelen en geestelijken. Dit lichaam was echter te groot. Het werd nu beperkt tot een kleinen, particulieren kroonraad. In den loop der tijden werd het gewoonte dat deze raadslieden met den koning samen kwamen in een der kabinetten van het paleis. Zoo ontstond de naam „Kabinetsraad", en na korten tijd werd de raad alleen nog maar het „Kabinet" genoemd.

Willem had, zooals de meeste Engelsche vorsten vóór hem, zijn raadslieden gekozen uit alle partijen; maar toen de macht van het Parlement toenam, bleek het hem onmogelijk om de politiek van zijn land te leiden met behulp van Tories, terwijl de Whigs een meerderheid hadden in het Lagerhuis. Daarom werden de Tories naar huis gestuurd en de kabinetsraad uitsluitend samengesteld uit Whigs. Een paar jaar later echter, toen de Whigs hun macht in het Lagerhuis verloren hadden, was de koning wel genoodzaakt om weer onder de leidende Tories naar steun uit te zien. Tot aan zijn dood in 1702 had Willem het te druk met het bevechten van Lodewijk van Frankrijk, om zich al te veel te bemoeien met het staatsbestuur van Engeland. In de praktijk liet hij dus alle belangrijke zaken over aan zijn kabinet. Toen zijn schoonzuster Anna hem opvolgde in 1702, bleef deze toestand onveranderd. Zij stierf in 1714; helaas overleefde geen enkele van haar 17 kinderen haar!

De troon kwam toen aan George I uit het huis Hannover, zoon van Sophie, een kleindochter van Jacobus I. Deze ietwat boersche monarch, die nooit een woord Engelsch geleerd had, raakte de kluts totaal kwijt in het warnet der Engelsche politiek. Hij liet alles over aan zijn kabinetsraad. De zittingen ervan woonde hij niet eens bij; omdat hij geen enkel woord

kon verstaan verveelde hij zich daar alleen maar. Op deze manier kreeg het kabinet de handen vrij om Engeland en Schotland (waarvan het Parlement zich in 1707 bij Engeland had aangesloten), te besturen, zonder zich veel om den koning te bekommeren, die gewoon was een groot deel van zijn tijd op het vasteland door te brengen.

Gedurende de regeering van George I en George II zien wij voortdurend groote en bekende Whigs (één van hen, Sir Robert Walpole, bleef gedurende één en twintig jaar aan de regeering) als samenstellers van den kabinetsraad van den koning optreden. Deze vorzitters werden ten slotte officieel erkend als leiders, niet alleen van het regeerende kabinet, maar ook van de meerderheidspartij in het Parlement. De pogingen van George III om het bestuur weer meer in eigen hand te nemen en de dagelijksche leiding der zaken niet geheel en al aan het kabinet over te laten leden totaal schipbreuk, zoodat na hem geen vorst dat ooit weer heeft beproefd. Zoo kan men zeggen dat Engeland reeds vanaf het begin der 18e eeuw een representatief staatsbestuur met een verantwoordelijk ministerie heeft gekend.

Om geheel eerlijk te zijn moeten wij hierbij voegen dat dit staatsbestuur geenszins alle klassen der bevolking vertegenwoordigde. Nauwelijks één persoon op elk dozijn bezat stemrecht. Maar het vormde toch den grondslag voor het moderne vertegenwoordigende stelsel dat wij nu kennen. Zonder veel herrie of bloedvergieten was de macht van den koning overgegaan in handen van een steeds toenemend aantal volksvertegenwoordigers. Deze regeling bracht aan Engeland wel niet de gouden eeuw, die men er van verwacht had, maar hierdoor bleef het land toch bewaard voor bijna alle revolutionnaire woelingen, die het Europeesche vasteland in de 18e en 19e eeuw zoo herhaaldelijk hebben geteisterd.

46. HET STAATKUNDIG EVENWICHT

IN FRANKRIJK DAARENTEGEN HANDHAAFDE HET GODDELIJK RECHT DER KONINGEN ZICH NOG LANGEN TIJD MET GROOTER PRAAL EN LUISTER DAN OOIT TEVOREN, EN DE VORST WERD NOG SLECHTS IN BEDWANG GEHOUDEN DOOR DE NIEUW-UITGEVONDEN WET VAN HET „STAATKUNDIG EVENWICHT".

Wanneer wij nu den blik naar Frankrijk richten, dan vinden wij daar een toestand die wel een scherp contrast vormt met hetgeen wij in het vorige hoofdstuk over Engeland hebben verteld. Terwijl het Engelsche volk vocht voor zijn vrijheid, maakte Frankrijk een geheel andere ontwikkeling door. Een gelukkige combinatie van „de rechte man, de rechte plaats en het rechte oogenblik" is in de geschiedenis uiterst zeldzaam. Lodewijk XIV bracht de verwerkelijking van dit ideaal, althans voor zoover Frankrijk betrof; de rest van Europa zou er beter aan toe zijn geweest, indien hij nooit het levenslicht had aanschouwd!

Het rijk waarover deze jonge koning geroepen werd te heerschen was het meest bevolkte en meest welvarende land van dien tijd. Lodewijk besteeg den troon juist toen Mazarin en Richelieu, twee groote Kardinalen, het oude Fransche koninkrijk vertimmerd hadden tot den meest gecentraliseerden staat van de 17^{e} eeuw. Zelf was hij een man van buitengewone bekwaamheid. Wij menschen van de 20ste eeuw zijn nog omringd door toestanden en opvattingen, die ons dagelijks herinneren aan de glorierijke periode van den Zonnekoning. Ons sociale leven is gebaseerd op de volmaaktheid van vormen en manieren en de welverzorgde wijze van uitdrukken, die destijds een hoogtepunt bereikten aan het hof van Lodewijk. In onze internationale betrekkingen is Fransch

nog altijd de officieele diplomatieke taal, omdat deze twee eeuwen geleden, wat betreft vorm zoowel als inhoud, tot een trap van volmaaktheid kwam, welke geen andere taal tot op heden heeft weten te bereiken. Het theater van Koning Lodewijk heeft ons nog veel te zeggen, waar wij helaas al te weinig naar luisteren. Gedurende zijn regeering werd de Fransche Academie, een uitvinding van Richelieu, het middelpunt van kunsten en wetenschappen in de geheele wereld. Andere landen wisten niet beter te doen dan in haar voetspoor te treden. Deze lijst zouden wij vele bladzijden lang kunnen voortzetten. Het is geen zaak van bloot toeval dat onze moderne spijslijst in het Fransch gedrukt is en „menu" heet. De buitengewoon moeilijke kunst van smakelijk eten klaar te maken, één van de hoogste uitingen van beschaving, werd het eerst zorgvuldig beoefend aan het hof van dezen grooten monarch. De periode van Lodewijk XIV was een tijd van glans en schittering, die ons nog altijd veel kan leeren.

Ongelukkigerwijze had deze mooie medaille ook een keerzijde, die er niet zoo bemoedigend uitzag. Glorie buitenslands beteekent vaak ellende thuis, en Frankrijk maakte op dezen regel geen uitzondering. Lodewijk XIV volgde zijn vader op in het jaar 1643; hij stierf in 1715. Dit beteekent dat het bestuur over Frankrijk gedurende 72 jaar, dus gedurende twee volle menschenleeftijden, in handen was van één enkel persoon.

Wij moeten trachten ons goed te doordringen van de beteekenis dezer woorden „één enkel persoon". Lodewijk was de eerste van een lange rij koningen, die in vele landen een eigenaardige vorm van krachtdadig aristocratisch staatsbestuur inrichtten, dat wij aanduiden met den naam „verlicht despotisme". Hij hield niet van koningen die alleen maar een stuk speelgoed waren in de hand van anderen en die het leiden van den staat beschouwden als een soort uitspanning. De koningen van die verlichte eeuw werkten harder dan één van hun onderdanen. Zij stonden vroeger op en gingen later naar bed dan ieder ander en zij voelden hun „goddelijke verantwoordelijkheid" even sterk als hun „goddelijk recht", dat hun toestond om te regeeren zonder rekening te houden met de wenschen van hun onderdanen.

Natuurlijk kon de koning niet alles in persoon nagaan. Hij

moest zich wel omringen door enkele helpers en raadslieden. Een of twee generaals, een paar deskundigen op het gebied van buitenlandsche politiek, enkele knappe financiers en economen waren voor dat doel voldoende. Deze dignitarissen konden alleen handelen door en met hun souverein. Zij hadden geen individueel bestaan. Voor de groote massa van het volk vertegenwoordigde de heerscher inderdaad in zijn eigen geheiligde persoon het geheele staatsbestuur. De glorie van het gemeenschappelijk vaderland werd de glorie van één enkele dynastie. Dit was dus precies het omgekeerde van het republikeinsche ideaal, waar de burgers den staat vormen. Frankrijk werd geregeerd door en voor het huis Bourbon.

De nadeelen van dit systeem zijn zonneklaar. De koning werd langzamerheid „alles". Alle anderen werden „niets". De oude en nuttige adel werd geleidelijk gedwongen om zijn vroeger aandeel in het bestuur van de provincies prijs te geven. Een kleine koninklijke bureaucraat, met vingers vol inkt, die achter de groene ramen van een gouvernementsgebouw ergens in het verre Parijs zat, vervulde nu de taak die honderd jaar geleden behoord had tot de dagelijksche plicht van den landheer. Deze landheer zelf, die niets meer te doen had, verhuisde dus naar Parijs om zich daar aan het hof zoo goed mogelijk te amuseeren. Zijn landerijen begonnen weldra te lijden aan die gevaarlijke ziekte, bekend als „Absentee Landlordism"; de eigenaar liet ze aan hun lot over en keek er niet meer naar om. Binnen den tijd van één enkele menschengeneratie waren de werkzame en nuttige feodale bestuurders veranderd in de zeer beschaafde maar geheel nuttelooze klaploopers en genotzoekers van het Hof te Versailles.

Lodewijk was 10 jaar oud toen de vrede van Westfalen gesloten werd, waardoor het Huis Habsburg ten gevolge van den dertigjarigen oorlog zijn vooraanstaande positie in Europa verloor. Het kon niet uitblijven of iemand van zijn ambitie moest dit buitengewoon gunstige oogenblik wel aangrijpen om voor zijn eigen dynastie de eerbewijzen in de wacht sleepen, die vroeger in handen waren geweest van de Habsburgers. In het jaar 1660 huwde Lodewijk met Maria Theresia, de dochter van den Koning van Spanje. Kort daarop stierf zijn schoonvader Philips IV, één van de half krankzinnige Spaansche Habs-

burgers. Terstond liet Lodewijk aanspraken gelden op de Spaansche Nederlanden (België) als deel van den bruidsschat van zijn vrouw. Zulk een vergrooting van Frankrijks grondbezit moest op den duur noodlottig worden voor den vrede van Europa en beteekende een ernstige bedreiging van de veiligheid der Protestantsche staten. Onder leiding van Johan de Witt, raadpensionaris (zooveel als Minister van Buitenlandsche Zaken) van de Zeven Vereenigde Nederlanden, kwam nu de eerste groote

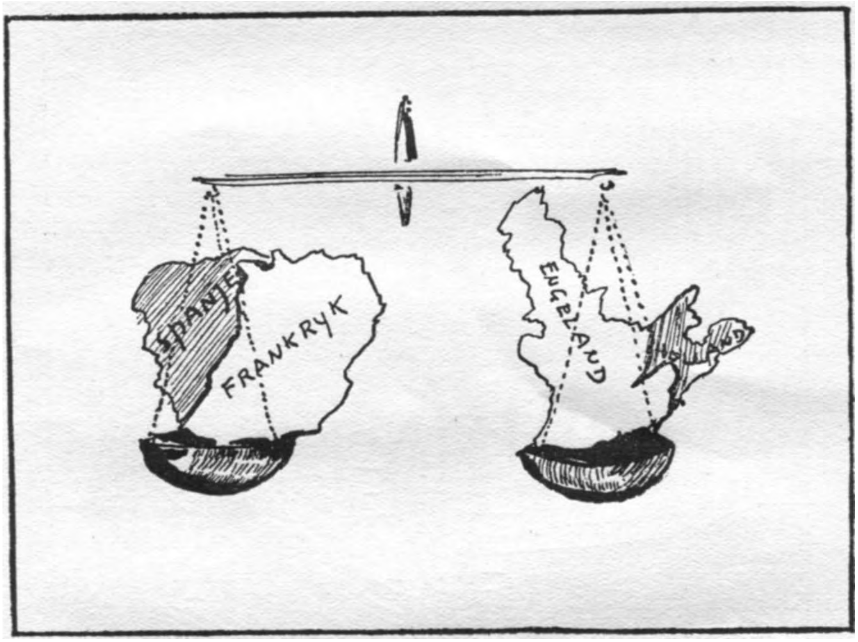

HET STAATKUNDIG EVENWICHT.

internationale Alliantie, de Triple Alliantie tusschen Zweden, Engeland en Holland, in 1664 tot stand. Dit verbond was echter niet van langen duur. Met geld en mooie beloften kocht Lodewijk zoowel Koning Karel II als den Zweedschen Staat om. Holland werd door zijn beide bondgenooten verraden en aan zijn eigen lot overgelaten In 1672 deden de Franschen toen een inval in de lage landen aan de Noordzee. Zij marcheerden recht door naar het hart van het land. Ten tweeden male werden de dijken doorgestoken en de Koninklijke Zon van Frankrijk werd aldus middenin de modder der Hollandsche moeras-

sen gezet. De vrede van Nijmegen maakte aan dezen oorlog in 1678 een einde, doch bracht geen beslissing. Hij was slechts de voorbode van een nieuwen oorlog.

Een tweede oorlog, die duurde van 1688 tot 1697 en eindigde met den vrede van Rijswijk, verschafte Lodewijk echter evenmin die positie in Europa, waarop hij gehoopt had. Zijn

JOHAN DE WITT.

„Ik hebbe geduijrende den storm naer mijn cranck vermogen allmede helpen uijtkijcken en selffs in 't allerhartst van 't weder boven gestaen."

oude vijand Johan de Witt was vermoord door het Hollandsche gepeupel, maar zijn opvolger Willem III, over wien wij in het vorige hoofdstuk hebben gesproken, had alle pogingen van Lodewijk om Frankrijk tot hoofd van Europa te maken schipbreuk doen lijden.

De groote oorlog over de Spaansche troonopvolging, de zoogenaamde Successieoorlog, die begon in 1701 onmiddellijk

na den dood van Karel II, de laatste van de Spaansche Habsburgers, en eindigde in 1713 bij de vrede van Utrecht, bracht evenmin een beslissing; maar deze oorlog ruïneerde de schatkist van Lodewijk. Op het land had de Fransche koning de overhand behouden, maar de vereenigde vloot van Engeland en Holland had al zijn hoop op een Fransche eindoverwinning den bodem ingeslagen. Voorts had de lange strijd nieuwe en fundamenteele beginselen van internationale politiek doen opkomen, waardoor het in het vervolg onmogelijk werd voor één enkele natie om over geheel Europa of ook over de geheele wereld, te regeeren.

Deze nieuwe beginselen vatten wij samen onder den naam van „staatkundig evenwicht". Het was geen voorgeschreven wet, maar drie eeuwen lang werd er even nauwgezet aan gehoorzaamd als aan de wetten van de natuur. De personen, welke deze idee het eerst onder woorden hadden gebracht, gingen van de overtuiging uit dat Europa in zijn stadium van nationalistische ontwikkeling alleen kon blijven bestaan, indien er een absoluut evenwicht tot stand kwam tusschen de vele tegenstrijdige belangen van het geheele vasteland. Men kon onmogelijk één enkele macht, of één enkele dynastie laten heerschen over de anderen. Gedurende den dertigjarigen oorlog waren de Habsburgers het slachtoffer geworden van de toepassing dezer wet. Zij echter waren onbewuste slachtoffers geweest. De geschilpunten in dezen strijd waren verward geweest en waren zoozeer vertroebeld door de godsdienstige hartstochten, dat wij geen helderen kijk kunnen krijgen op de doeleinden van dit groote conflict. Maar van dien tijd af aan kunnen wij waarnemen hoe koude economische overwegingen en berekeningen den boventoon gaan voeren in alle aangelegenheden van internationale beteekenis. Wij zien hoe een nieuw type van staatsman zich ontwikkelt, de staatsman met de persoonlijke gevoelens van de liniaal en het register. Jan de Witt was de eerste succesvolle tegenstander van deze nieuwe politieke school; Willem III was zijn eerste groote leerling en Lodewijk XIV, met al zijn roem en glorie, was de eerste die daarvan het welbewuste slachtoffer werd. Hij is niet de laatste geweest.

47. DE OPKOMST VAN RUSLAND

DE GESCHIEDENIS VAN HET GEHEIMZINNIGE MOSCOVITISCHE WERELDRIJK, DAT OP HET GROOTE POLITIEKE SCHOUWTOONEEL VAN EUROPA PLOTSELING VOOR HET VOETLICHT VERSCHEEN.

In het jaar 1492 had Columbus, zooals wij ons nog herinneren, Amerika ontdekt. In het begin van datzelfde jaar was een Tyroler, genaamd Schnups, aan het hoofd van een wetenschappelijke expeditie, die uitgerust was door den Aartsbisschop van Tyrol, er op uitgetrokken en, voorzien van waardevolle brieven van aanbeveling en een uitgebreid crediet, had hij getracht de geheimzinnige stad Moscou te bereiken. Dat was hem niet gelukt. Toen hij de grenzen van dit uitgebreide Moscovitische rijk bereikte, van welks bestaan ergens verweg in het Oosten van Europa men destijds een vaag vermoeden had, dwong men hem beleefd maar beslist rechtsomkeert te maken. Buitenlanders werden niet toegelaten! Schnups bezocht op zijn terugweg de heidensche kerken in Constantinopel om zoodoende toch iets te kunnen berichten aan zijn geestelijken heer en meester, wanneer hij terugkwam van zijn onderzoekingstochten.

Eén en zestig jaar later bereikte Richard Chancellor, toen hij een poging deed om den noord-oostelijken doortocht naar Indië te vinden, waarbij hij door tegenwinden afdreef naar de Witte Zee, den mond van de Dwina en vond daar het Moscovitische dorpje Kholmogory, een paar uren van de plek waar in 1584 de stad Archangel gesticht is. Ditmaal werden de vreemde bezoekers vriendelijk uitgenoodigd om naar Moscou te komen en zich voor te stellen aan den Groothertog. Zij kwamen, en keerden naar Engeland terug met het eerste handelstraktaat dat ooit tusschen Rusland en de Westersche wereld werd gesloten.

Andere naties volgden spoedig, en weldra kwam men meer te weten van dit geheimzinnige land.

Geografisch beschouwd is Rusland één uitgestrekte vlakte. Het Oeral-gebergte is laag en vormt geenszins een bruikbare verdedigingslinie tegen invallers. De rivieren zijn breed maar vaak ondiep. Het is dus een ideaal terrein voor Nomaden.

Terwijl het Romeinsche keizerrijk ontstond, in macht groeide en weer verdween, wandelden de Slavische stammen, die reeds lang hun oorspronkelijke woonplaatsen in Klein-Azië hadden verlaten, doelloos rond door de uitgestrekte bosschen en vlakten tusschen de Dnjestr en de Dnjepper. De Grieken waren enkele malen in aanraking gekomen met deze Slaven en sommige reizigers uit de derde en vierde eeuw maken melding van hen. Overigens echter wist men even weinig van hen als wij van de Nevada-Indianen in het jaar 1800.

Nu liep er — iets wat voor de rust en vrede van deze primitieve volkeren allerminst bevorderlijk was — een druk gebruikte handelsroute dwars door dat land heen. Dit was de groote handelsweg van Noord-Europa naar Constantinopel. Hij volgde de kust van de Baltische zee tot aan de rivier de Newa, stak dan het meer Ladoga over, liep vervolgens zuidwaarts langs de rivier de Wolchow en dan verder door het meer Ilmen en langs de smalle rivier de Lovat. Vervolgens kwam er een kort gedeelte waar de goederen over land gedragen moesten worden tot aan de rivier de Dnjepper, waarlangs dan verder de Zwarte Zee bereikt werd.

De Noormannen kenden deze route reeds eeuwen geleden. In de negende eeuw begonnen zij zich te vestigen in Noord-Europa, ter zelfder tijd dat andere Noormannen den grondslag legden voor onafhankelijke staten in Duitschland en Frankrijk. In het jaar 862 echter staken drie Noormannen, broeders, de Baltische zee over, en stichtten drie kleine dynastieën. Van deze drie broeders leefde de eene, Rurik, een aantal jaren. Hij nam het gebied van zijn broeders in bezit en zoo was er twintig jaren na de aankomst van deze eerste Noormannen een Slavische staat gesticht met Kiev als hoofdstad.

Van Kiev tot aan de Zwarte Zee is maar een kleine afstand. Weldra werd het bestaan van een georganiseerde Slavische staat bekend in Constantinopel. Zooiets beteekende een nieuw

terrein van werkzaamheid voor de ijverige zendelingen van het Christelijk geloof. Byzantijnsche monniken volgden de rivier de Dnjepper in haar loop noordwaarts en bereikten spoedig het hart van Rusland. Zij vonden daar een volk dat vreemde goden, die naar zij veronderstelden in de bosschen leefden, aanbad. Zij leerden hun nu de geschiedenis van Jezus. Zendelingen uit Rome deden hun hier geen concurrentie aan. Die goede mannen hadden het veel te druk met het opvoeden van de heidensche Germanen om zich druk te maken over de veraf wonende Slaven. Zoo kreeg Rusland zijn godsdienstige opvoeding en zijn alfabet en zijn eerste ideeën van letterkunde en bouwkunst alleen van de Byzantijnsche monniken. En aangezien het Byzantijnsche keizerrijk, een overblijfsel van het Oost-Romeinsche keizerrijk, in zeden en gewoonten zeer Orientalisch geworden was, en bijna alle Europeesche trekken verloren had, waren de gevolgen bij de Russen duidelijk merkbaar.

Van uit een politiek oogpunt beschouwd ging het met deze nieuwe staten van de groote Russische vlakte niet zoo heel erg goed. Het was de gewoonte van elken Noorman om zijn erfenis in gelijke deelen tusschen zijn zoons te verdeelen. Nauwelijks was er dus een kleine staat gesticht of deze werd weer verdeeld tusschen acht of negen erfgenamen, die op hun beurt de bezittingen weer verder verdeeld achterlieten aan een steeds toenemend aantal afstammelingen. Het onvermijdelijk gevolg was dat deze kleine concurreerende staten voortdurend met elkaar overhoop lagen. Anarchie was aan de orde van den dag. En toen een roode gloed aan den oostelijken horizon aan het volk een dreigenden inval van woeste Aziatische stammen verkondigde, waren deze kleine staten te zwak en te verdeeld om zich ook maar eenigermate te kunnen verdedigen tegen die vreeselijke vijanden.

Het was in het jaar 1224 dat de eerste groote Tartaarsche invasie plaats vond, en dat de horden van Jenghiz Khan, den veroveraar van China, Bokhara, Tashkent en Turkestan, voor het eerst in het Westen verschenen. De Slavische legers werden verslagen bij de rivier de Kalka, en Rusland was overgeleverd aan de genade en ongenade van de Mongolen. Even plotseling als zij verschenen waren, verdwenen zij echter weer. Maar dertien jaar later, in 1237, kwamen zij terug. In minder

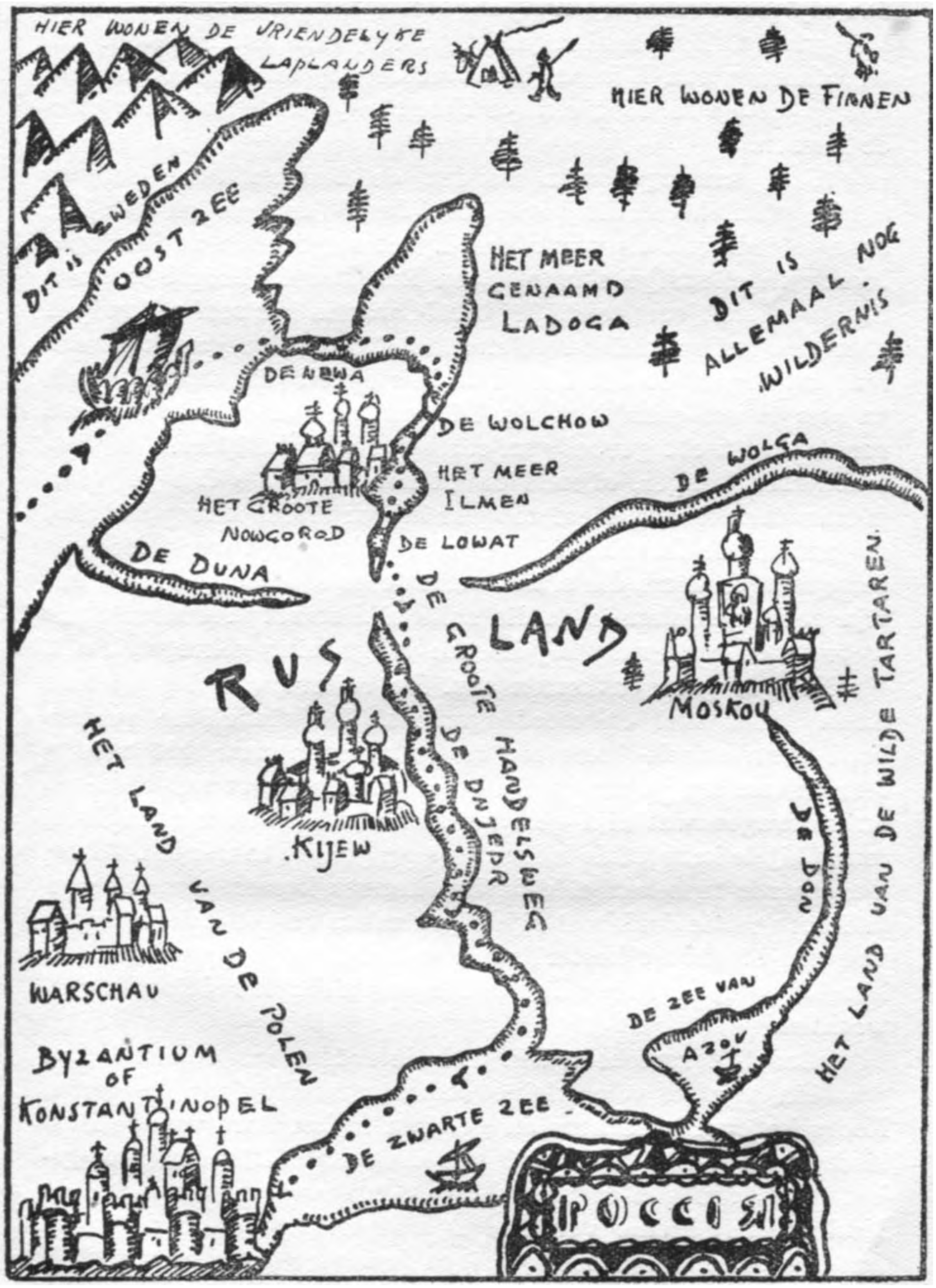

HET ONTSTAAN VAN RUSLAND.

dan vijf jaren veroverden zij elk deel van de uitgestrekte Russische vlakte. Tot aan het jaar 1380 toe, toen Dmitry Donskor, Groothertog van Moscou, hen versloeg op de vlakte van Kulikovo bleven de Tartaren (of Mongolen) heer en meester over de Russen.

Alles samengenomen hadden de Russen twee eeuwen noodig om zich van dit juk te bevrijden. Want een juk was het, even beleedigend als vernederend. Het veranderde de Slavische boeren in ellendige slaven. Geen Rus kon de hoop koesteren in leven te blijven, tenzij hij bereid was in het stof te kruipen voor een vuilen kleinen gelen man, die op zijn gemak in een tent zat ergens in het hart van de steppen van Zuid-Rusland, en hem in het gezicht spoog. Dit ontnam aan de groote massa van het volk elk gevoel van eer en onafhankelijkheid. Zij beschouwden honger, ellende en mishandeling als den gewonen stand van zaken.Dit bleef zoo jaar in jaar uit, zoodat op het eind de gemiddelde Rus, hetzij boer of edelman, zijn werk deed als een geslagen hond, die al zóó vaak de zweep gevoeld heeft dat zijn geest gebroken is, ja die zelfs zijn staart niet meer durft te bewegen zonder dat hij daartoe vergunning gekregen heeft.

Er was geen ontkomen aan. De ruiters van den Tartaar Khan waren snel en meedoogenloos. De eindelooze prairie bood geen enkele kans om te ontsnappen naar het veilige terrein van een buurman. De overwonnene moest wel berusten en verdragen wat zijn gele meester besloot hem aan te doen, tenzij hij de kans wilde loopen op slag gedood te worden. Zeker, Europa zou tusschenbeide hebben kunnen komen. Maar Europa had het veel te druk met zijn eigen zaken en het onderdrukken van één of andere ketterij, en zoo liet Europa de Russen aan hun lot over, en leerde hun alleen van zichzelf redding te verwachten.

Eindelijk verscheen dan toch de redder van Rusland. Het was één van de vele kleine staten, gesticht door de eerste Noorsche overheerschers en gelegen in het hart van de Russische vlakte. De hoofdstad van dien staat, Moscou, was gebouwd op een steilen heuvel aan den oever van de rivier de Moskwa. Dit kleine vorstendom was erin geslaagd door een handige taktiek van zich te buigen (wanneer dat onvermijdelijk was) en zich te weer te stellen (wanneer dat ongestraft geschie-

MOSCOU.

den kon) om zich gedurende het midden van de veertiende eeuw op te werken tot leider van een nieuwe nationale beweging. Wij moeten niet vergeten dat de Tartaren totaal onkundig en onbekwaam waren op het gebied van politieke organisatie. Zij konden alleen afbreken, niet opbouwen. Hun voornaamste doel was nieuwe landerijen te veroveren om daaruit de inkomsten te trekken. Om deze inkomsten te verkrijgen in den vorm van belastingen was het noodzakelijk eenige oorspronkelijke bewoners op het land te laten wonen. Vandaar dat er vele kleine steden waren, die bij de gratie van den grooten Khan bleven voortbestaan, om op te treden als belastinggaarders en de omwonenden te berooven ten bate van de Tartaarsche schatkist.

Zoo werd o.a. de staat Moscou steeds rijker ten koste van het omliggende land; en eindelijk werd hij zoo krachtig, dat hij het durfde wagen om openlijk een opstand te beginnen tegen de overheerschers, de Tartaren. Deze opstand slaagde en door zijn roem als leider in deze worsteling om vrijheid, werd Moscou vanzelf het natuurlijke middelpunt van al degenen, die nog steeds geloofden aan een betere toekomst voor het Slavische rijk. In het jaar 1453 werd Constantinopel ingenomen door de Turken. Drie jaar later, onder de regeering van Iwan III, deelde Moscou aan de westersche wereld mede dat de Slavische staat beslag legde op de wereldlijke en geestelijke erfenis van het ten onder gegane Byzantijnsche keizerrijk en alle tradities van het Romeinsche keizerrijk, die waren blijven bestaan in Constantinopel, zou voortzetten. Een menschenleeftijd later, onder Iwan de Verschrikkelijke, waren de Groothertogen van Moscou krachtig genoeg om den titel van Caesar of „Tsaar" aan de nemen en erkenning te vragen bij de mogendheden van West-Europa.

In het jaar 1598 stierf de oude Moskovitische dynastie, het geslacht van den eersten Noorman Rurik, uit. Gedurende de volgende zeven jaren regeerde een Mongoolsche halfbloed, Boris Godunow, als Tsaar over het rijk. Het was gedurende deze periode dat de toekomstige bestemming van de groote massa van het Russische volk beslist werd. Deze staat was rijk aan land, maar heel arm aan geld. Er bestond geen handel en er waren geen fabrieken. De enkele steden die men aantrof,

waren niet meer dan vuile dorpjes. Het land stond onder een streng centraal bestuur, de bevolking was samengesteld uit een groot aantal ongeletterde boeren. Dit bestuur, een eigenaardig mengsel van Slavische, Noorsche, Byzantijnsche en Mongoolsche elementen, hield uitsluitend rekening met de belangen van den staat. Om den staat te verdedigen had men een leger noodig. Om nu de gelden te verzamelen die noodig waren voor het onderhoud van dit leger had men weer staatsambtenaren noodig. Om deze ambtenaren te betalen had men land noodig. In het uitgestrekte gebied ten oosten en ten westen was hiervan meer dan genoeg aanwezig. Maar land zonder een paar arbeiders om het te bebouwen en voor het vee te zorgen, was waardeloos. Daarom werden de oude nomadische boeren één voor één van al hun voorrechten en vrijheden beroofd, totdat zij eindelijk gedurende het eerste jaar van de zestiende eeuw formeel beschouwd werden als een deel van het land waarop zij leefden. De Russische boeren verloren hun vrijheid geheel en al. Zij werden hoorigen of slaven en zij bleven hoorigen tot het jaar 1861, toen hun lot zoo verschrikkelijk werd dat zij begonnen uit te sterven.

Doch laat ons eerst de politieke geschiedenis van het land verder nagaan.

In de zeventiende eeuw was deze nieuwe staat met zijn steeds toenemend grondbezit, dat zich weldra tot ver in Siberië uitstrekte, een macht geworden waar men in Europa wel rekening mee moest gaan houden. In 1613, na den dood van Boris Godunow, hadden de Russische edelen één der hunnen tot Tsaar kozen. Dit was Michael, een lid van de Moscovitische familie Romanov, die woonde in een klein huis juist buiten het Kremlin.

Het was in het jaar 1662 dat zijn achterkleinzoon Peter geboren werd. Vanaf zijn 14e jaar stond deze troonopvolger onder regentschap van zijn halfzuster Sofia. De jongen mocht zijn tijd in vrijheid doorbrengen in één der voorsteden van Moscou, de nationale hoofdstad. Daar woonden vele vreemdelingen met wie hij geregeld in aanraking kwam. Omringd door Schotsche herbergiers, Hollandsche kooplui, Zwitsersche heelmeesters, Italiaansche barbiers, Fransche dansmeesters en Duitsche schoolmeesters, kreeg de jonge prins een eersten,

onuitwischbaren indruk van dat verafgelegen geheimzinnige Europa, waar men alles zoo anders deed dan in zijn vaderland.

Toen hij 17 jaar oud was trachtte Sofia hem opzij te schuiven en zich in het bezit van den troon te stellen. Hij maakte nu met geweld een einde aan het regentschap en nam zelf het bestuur in handen. Zijn idealen reikten veel verder dan enkel maar te heerschen over een half-barbaarsch en half-Aziatisch volk. Hij wilde aan het hoofd staan van een beschaafde natie. Om Rusland zoo één, twee, drie van een Byzantijnsch-Mongoolschen staat te veranderen in een Europeesch keizerrijk, was lang geen gemakkelijke taak. Daarvoor waren sterke handen noodig en een knap hoofd. Gelukkig bezat Peter beide. In het jaar 1698 vond de groote operatie plaats waarbij het moderne Europa ingeënt werd op het oude Rusland. De patient bleef gelukkig in leven, maar de schok is hij toch nooit geheel te boven gekomen, zooals de gebeurtenissen van de laatste jaren ons nog duidelijk toonen.

48. RUSLAND TEGEN ZWEDEN

RUSLAND EN ZWEDEN BEVOCHTEN ELKAAR IN VELE OORLOGEN OM UIT TE MAKEN WIE IN NOORD-OOST-EUROPA HET MEEST TE ZEGGEN ZOU HEBBEN.

PETER DE GROOTE TE ZAANDAM.

In het jaar 1698 ondernam Tsaar Peter zijn eersten tocht naar West-Europa. Hij reisde over Berlijn en ging naar Holland en Engeland. Als kind was hij eens bijna verdronken toen hij in een eigen gemaakte boot aan het zeilen was in den eendenvijver op het landgoed van zijn vader. Deze passie voor water bleef hem tot aan het eind van zijn leven bij. Op praktische wijze uitte deze zich in zijn wensch om zijn aan alle kanten door land ingesloten domeinen een toegang tot de open zee te geven.

Terwijl nu de onpopulaire en harde jonge heerscher ver weg was van huis, gingen de vrienden van de oude Russische toestanden in Moscou aan het werk om al zijn hervormingen te niet te doen. Een plotselinge opstand van zijn lijfgarde, de Streltsi genaamd, dwong Peter om ijlings naar huis terug te keeren. Hij benoemde zichzelf tot opperrechter; de schuldigen werden opgehangen, en tot op den laatsten man toe gedood. Zijn zuster Sofia, die het hoofd was geweest van deze samenzwering, werd thans voor goed opgesloten in een klooster, en met de heerschappij van Peter de Groote werd het nu ernst.

Een zelfde scène herhaalde zich in het jaar 1716 toen Peter op zijn tweede buitenlandsche reis was. Ditmaal kozen de reactionnairen tot hun leider Alexis, Peter's half krankzinnigen zoon. Wederom keerde de Tsaar in groote haast terug. Alexis werd in de gevangeniscel doodgemarteld en de vrienden van de ouderwetsche Byzantijnsche toestanden moesten duizende mijlen afleggen door woeste streken, naar de Siberische loodmijnen, waar zij heen verwezen werden. Hierna hadden geen verdere opstanden van de oud-Russische partij meer plaats. Tot aan zijn dood kon Peter de Groote zijn hervormingen in rust en vrede tot stand brengen.

Het is niet makkelijk om in chronologische volgorde een opsomming te geven van al deze hervormingen. De Tsaar werkte met een koortsachtige haast. Daarbij volgde hij geen vast systeem; hij vaardigde zijn decreten met zulk een snelheid uit, dat het moeilijk is om ze bij te houden. Peter scheen te voelen dat alles wat er vroeger ooit gebeurd was, totaal verkeerd was. Rusland moest geheel worden „omgewerkt" in den kortst mogelijken tijd. Toen hij stierf liet hij een goed geoefend leger achter van 200.000 man, en een vloot van 50 schepen. Door het oude staatsbestuur had hij eenvoudig een streep gehaald. De Doema, de vergadering van de edelen, werd naar huis gestuurd en in plaats daarvan had de Tsaar een modernen staatsraad samengesteld, dien hij den Senaat noemde.

Het land werd verdeeld in 8 groote gouvernementen of provincies. Wegen werden aangelegd, steden verrezen, industrieën werden op de been geholpen, waar de Tsaar dat maar noodig en wenschelijk achtte, zonder dat hij er in 't minst op lette of de noodige grondstoffen wel ter plaatse aanwezig waren. Kanalen werden gegraven, mijnen geopend in de bergen aan de oostgrens. Voorts stichtte hij in dit land van ongeletterden scholen en inrichtingen voor hooger onderwijs, benevens universiteiten, hospitalen en vakscholen. Hollandsche scheepsingenieurs, handelslieden, kunstenaars uit de geheele wereld werden aangemoedigd om naar Rusland te komen. Boekwinkels werden opgericht, maar alle boeken moesten eerst gelezen worden door de keizerlijke censoren. De taak van elke klasse der maatschappij was zorgvuldig vastgelegd in een nieuwe wet en het geheele systeem van civiele en crimineele

rechtspraak werd in een serie gedrukte werken nader uiteengezet. De oude Russische gewoonten werden bij keizerlijk decreet afgeschaft en politie-agenten, gewapend met scharen, stonden op alle landwegen te wachten en veranderden de langharige Russische Moujiks op stel en sprong in een aantrekkelijk evenbeeld van de gladgeschoren West-Europeanen.

Op het gebied van godsdienst duldde de Tsaar geen verdeeldheid; Rusland mocht nimmer de kans loopen van een strijd tusschen keizer en paus, zooals dat in Europa geschied was.

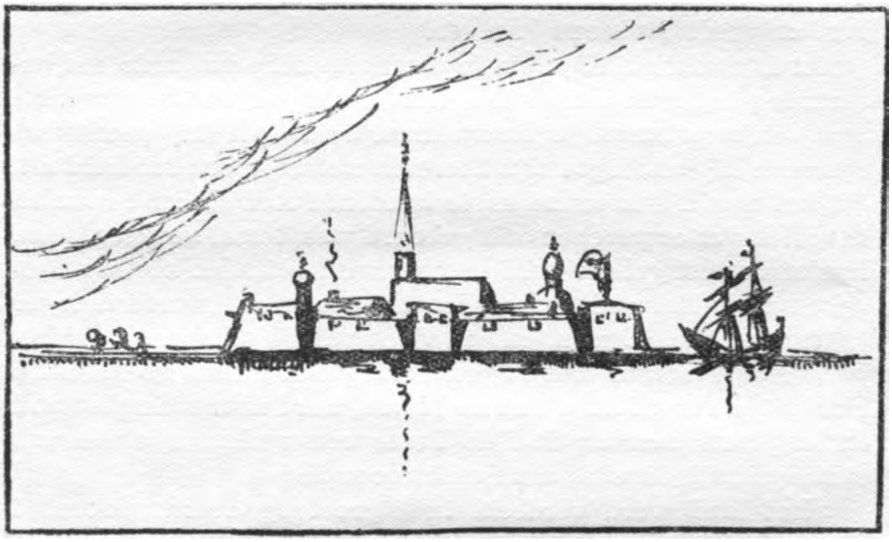

OP HET VLAKKE NEWA-STRAND BOUWDE PETER ZIJN NIEUWE HOOFDSTAD.

In het jaar 1721 verklaarde Peter de Groote zich dus hoofd van de Russische kerk. Het Patriarchaat van Moscou werd afgeschaft en de Heilige Synode verscheen op het tooneel als de hoogste autoriteit in alle aangelegenheden der staatskerk.

Aangezien echter al deze hervormingen niet met kracht doorgevoerd konden worden zoolang de oude Russische elementen nog hun verzamelpunt hadden in de stad Moscou, besloot Peter de Groote om zijn staatsbestuur te verplaatsen naar een nieuwe hoofdstad. Te midden van de ongezonde moerassen aan de Finsche golf stichtte de Tsaar zijn nieuwe stad. In 1703 begon hij dit land droog te leggen; 40.000 boeren werkten

daar jarenlang aan. De Zweden deden een aanval op Peter de Groote en probeerden zijn stad te verwoesten; ziekte en ellende bracht dood en verderf over tienduizende werklieden. Maar toch vorderde het werk geregeld, winter en zomer door, en de uit den grond gestampte stad nam in omvang toe. In het jaar 1712 werd zij officieel aangewezen als „keizerlijke residentie". Twaalf jaar later had zij reeds 75.000 inwoners! Tweemaal per jaar werd de geheele stad overstroomd door de Newa, maar de geweldige wilskracht van den Tsaar bracht dijken en kanalen tot stand en de watervloed hield op de stad te beschadigen. Toen Peter de Groote stierf in 1725 kon hij bogen op het bezit van de grootste stad in Noord-Europa.

Natuurlijk had deze plotselinge groei van zoo'n gevaarlijken mededinger veel angst en onrust veroorzaakt bij al de omwonende volkeren. Van zijn kant had Peter de Groote met veel belangstelling vanuit de verte de vele avonturen gevolgd van zijn voornaamsten Baltischen mededinger, den Koning van Zweden. In het jaar 1654 had Christina, de dochter van Gustaaf Adolf den held van den dertigjarigen oorlog, afstand gedaan van den troon, en was naar Rome gegaan om haar dagen te eindigen als een vrome Katholieke. Een protestantsche neef van Gustaaf Adolf, Karel X, volgde deze laatste koningin uit het huis Wasa op. De nieuwe dynastie had onder Karel X en Karel XI Zweden tot groote bloei en ontwikkeling gebracht. Maar in 1697 stierf Karel XI plotseling en werd opgevolgd door zijn zoon Karel XII, een jongen van 15 jaar.

Dit was het gunstige oogenblik waarop eenige noordelijke staten reeds lang hadden zitten wachten. Gedurende de groote godsdienstoorlogen van de zeventiende eeuw was Zweden gegroeid ten koste van haar buurlieden. Deze meenden dat nu de tijd gekomen was om deze rekening eens te vereffenen. Terstond brak een oorlog uit tusschen Rusland, Polen, Denemarken en Saksen aan den eenen kant, en Zweden aan den anderen kant. De ruwe en ongeoefende soldaten van Peter de Groote werden totaal verslagen door Karel in den beroemden slag bij Narwa, November 1700. Toen keerde de jeugdige Karel XII, één van de meest interessante militaire genieën van die eeuw, zich tegen zijn andere vijanden en gedurende negen jaar trok hij plunderend en moordend door de dorpen en steden

van Polen, Saksen, Denemarken en de Baltische provinciën, terwijl Peter de Groote zijn soldaten drilde en oefende in het ver afgelegen Rusland.

Als gevolg brachten deze troepen in 1709 in den slag bij Pultawa de uitgeputte legers van Zweden een geweldige nederlaag toe. Karel XII bleef ook daarna een interessante, geniale persoonlijkheid, een wonderlijke, romantische held, maar door zijn nuttelooze pogingen om wraak te nemen ruïneerde hij zijn eigen land. In het jaar 1718 werd hij bij toeval gedood of vermoord (dat weten wij niet precies) en toen de vrede gesloten werd in 1721 in de stad Nijstädt, hadden de Zweden al hun vroegere Baltische bezittingen verloren, uitgezonderd Finland. De nieuwe Russische staat, gesticht door Peter de Groote, was de leidende macht in Noord-Europa geworden. Maar reeds was een nieuwe mededinger op weg! De Pruisische staat was in opkomst.

49. DE OPKOMST VAN PRUISEN

DE MERKWAARDIGE OPKOMST VAN EEN KLEINEN STAAT, PRUISEN GEHEETEN, IN EEN WOEST DEEL VAN NOORD-DUITSCHLAND.

De geschiedenis van Pruisen is de geschiedenis van een grensland. In de negende eeuw had Karel de Groote het oude middelpunt van beschaving verplaatst van de Middellandsche zee naar de woeste streken van Noord-West-Europa. De Frankische soldaten hadden de grens van Europa verder en verder teruggedrongen naar het Oosten. Zij hadden vele landen veroverd op de heidensche Slaven en Lithauers, die leefden in de vlakte tusschen de Oostzee en de Karpathen; en de Franken administreerden deze verafgelegen districten juist zooals de Vereenigde Staten haar gebied plachten te administreeren voordat zij opgeklommen waren tot de waardigheid van een goed georganiseerden staat.

De grensstaat Brandenburg was oorspronkelijk gesticht door Karel de Groote om zijn bezittingen in 't oosten te verdedigen tegen de invallen van de wilde Saksische stammen. De Wenden, een Slavische volksstam, die in gindsche streken woonde, werden onderworpen in de tiende eeuw, en hun marktplaats Brennabor werd nu het middelpunt van, en gaf haar naam aan deze nieuwe provincie Brandenburg.

Gedurende de elfde, twaalfde, dertiende en veertiende eeuw bekleedden achtereenvolgens vele hoogstaande geslachten het ambt van keizerlijk stadhouder van dezen grensstaat. Eindelijk, in de vijftiende eeuw, verscheen het huis Hohenzollern ten tooneele, en als Keurvorsten van Brandenburg begonnen zij dit zandige en verlaten grensdistrict op te werken tot één van de meest krachtige en welvarende keizerrijken van de moderne wereld.

Deze Hohenzollern, die nu pas van het historische schouwtooneel weer verdreven zijn door de vereenigde macht van Europa en Amerika, kwamen oorspronkelijk uit Zuid-Duitschland. Zij waren van zeer eenvoudige afkomst. In de twaalfde eeuw had een zekere Frederik Hohenzollern een gelukkig huwelijk gedaan, en was aangewezen tot bewaker van het kasteel Neurenberg. Zijn afstammelingen hadden iedere kans en iedere gelegenheid gebruikt om hun macht te vergrooten en na vele eeuwen van handig aangrijpen, waren zij gekozen tot de waardigheid van keurvorst, een naam die gegeven werd aan een aantal zelfstandige vorsten die het recht hadden om de keizers van het oude Duitsche Keizerrijk te kiezen. Gedurende de kerkhervorming hadden zij de partij van het protestantisme gekozen en in het begin van de zeventiende eeuw waren zij langzamerhand één der machtigste Noord-Duitsche vorsten geworden.

Gedurende den dertigjarigen oorlog hadden Protestanten zoowel als Katholieken Brandenburg en Pruisen met gelijken ijver geplunderd, maar onder Frederik Willem I, den grooten Keurvorst, haalde men deze schade spoedig weer in, en door een wijs en voorzichtig gebruik van alle economische en intellectueele krachten van het land ontstond een staat waarin practisch geen economisch verlies meer plaatsvond. Het moderne Pruisen, de staat waarin de wenschen en aspiraties van het individu totaal ondergeschikt zijn aan de belangen van de gemeenschap, dit Pruisen dateert reeds uit den tijd van den vader van Frederik de Groote. Frederik Willem I was een hard-werkende, spaarzame Pruisische sergeant met een groote liefde voor gelagkamerverhalen en sterke Hollandsche tabak, een geweldigen afkeer van gemanierdheid en vormen (vooral wanneer zij van Franschen oorsprong waren) die zich slechts door één allesbeheerschend gevoel liet leiden n.l. zijn plichtsbesef. Streng voor zichzelf, kon hij geen zwakheid dulden in zijn onderdanen, onverschillig of zij generaals dan wel gewone soldaten waren. De verhouding tusschen hemzelf en zijn zoon Frederik was, om het op zijn zachtst uit te drukken, nooit hartelijk. De boersche manieren van zijn vader waren een aanstoot voor den fijneren geest van zijn zoon. De voorliefde van dezen zoon voor Fransche manieren, litteratuur, philosofie en muziek,

werd door den vader botweg onderdrukt als een uiting van verwijfheid. Natuurlijk moest het tusschen deze twee contrasteerende karakters ten slotte tot een breuk komen. Frederik trachtte te ontsnappen naar Engeland; hij werd echter gepakt en opgesloten, ja gedwongen om de onthoofding bij te wonen van zijn besten vriend, die getracht had hem te helpen. Daarop werd de jonge prins, als straf, gezonden naar een kleine vesting ergens in een afgelegen provincie om daar meer in bijzonderheden zijn plicht als toekomstig koning te leeren. Pas veel later bleek welk een zegen dit voor hem was. Toen Frederik op den troon kwam in 1740 wist hij precies hoe zijn land in elkaar zat, van het geboortebewijs van den zoon van een armen man af tot het kleinste detail van een ingewikkeld jaarlijksch budget toe.

Als schrijver had Frederik, vooral in zijn boek, getiteld: „Anti-Machiavelli", zijn verachting uitgesproken voor de politieke geloofsbelijdenis van den ouden Florentijnschen geschiedschrijver, die zijn vorstelijke leerlingen aangeraden had om te liegen en te bedriegen waar dat maar wenschelijk bleek voor het welzijn van hun land. In het boek van Frederik was de ideale heerscher de eerste dienaar van zijn volk, de verlichte despoot naar het voorbeeld van Lodewijk XIV. In de praktijk echter kon Frederik, terwijl hij zelf 20 uren per dag werkte, niemand naast zich verdragen als raadsman. Zijn ministers waren niet meer dan hoofdcommiezen, Pruisen was zijn particulier bezit, waar hij mee mocht doen wat hij zelf wilde, en hij stond niemand toe om tusschenbeide te komen waar het gold de belangen van den staat.

In het jaar 1740 stierf Keizer Karel VI van Oostenrijk. Hij had getracht om de positie van zijn eenige dochter Maria Theresia te beveiligen door een plechtig verdrag, zwart op wit geschreven op een groot stuk perkament. Maar nauwelijks was de oude keizer bijgezet in het graf zijner voorvaderen uit de familie Habsburg, of de legers van Frederik waren reeds op weg naar de Oostenrijksche grens om beslag te leggen op dat deel van Silezië, waarop Pruisen, evengoed als op bijna elk ander deel van Centraal-Europa, rechten meende te kunnen laten gelden, volgens één of andere heel oude en twijfelachtige bepaling. In een aantal oorlogen veroverde Frederik geheel Silezië, en ofschoon hij meermalen bijna verslagen werd, wist

hij zich ondanks alle Oostenrijksche tegenaanvallen in zijn nieuw veroverd gebied te handhaven.

Europa nam goede nota van de plotselinge verschijning van dezen nieuwen, machtigen staat. In de 18e eeuw waren de Duitschers slechts een volk dat vrijwel geheel geruïneerd was door de groote godsdienstoorlogen, en aan wien niemand veel aandacht schonk. Door een poging, even onverwacht, even doortastend als die van Peter de Groote van Rusland, wist Frederik deze geheele houding van verachting opeens te veranderen in een houding van vrees. De binnenlandsche zaken werden door hem zoo handig bestuurd dat zijn onderdanen minder reden tot beklag hadden dan welk ander volk ook. De schatkist wees jaarlijks een overschot aan in plaats van een te-kort. De pijnbank werd afgeschaft, de rechtspraak werd verbeterd. Goede wegen, goede scholen en goede universiteiten, te zamen met een nauwgezette, eerlijke administratie, deden het volk gevoelen dat, welke diensten men ook van hen verlangde, zij in ieder geval waar voor hun geld kregen.

Nadat Duitschland gedurende vele eeuwen tot slagveld gediend had voor Franschen, Oostenrijkers, Zweden, Denen en Polen, kreeg het volk in dit geheele land nu eindelijk, aangemoedigd door het voorbeeld van de Pruisen, meer zelfvertrouwen. Dit was alles het werk van dezen kleinen ouden man, met zijn scherpe neus en zijn oude uniform vol snuif, die heel grappige, maar heel onaangename dingen over zijn buurlieden wist te zeggen en die het schandalige spel der 18e-eeuwsche diplomatie speelde zonder eenig gevoel voor waarheid, wanneer hij maar iets kon winnen door leugen, en dat in spijt van zijn boek „Anti-Machiavelli". In het jaar 1786 kwam het einde. Zijn vrienden hadden hem allen verlaten; kinderen had hij nooit gehad. Hij stierf alleen, slechts verzorgd door een enkelen dienaar en door zijn getrouwe honden, die hij meer liefhad dan menschelijke wezens omdat, naar hij zeide, deze dieren nooit ondankbaar waren en steeds trouw aan hun vrienden bleven.

50. HET MERCANTIELE STELSEL

HOE DE NIEUWE DYNASTIEKE STATEN VAN EUROPA ZICHZELF TRACHTTEN TE VERRIJKEN EN WAT MEN BEDOELT MET HET MERCANTIELE STELSEL.

Wij hebben gezien hoe gedurende de zestiende en de zeventiende eeuw de staten van onze moderne wereld vorm en inhoud begonnen aan te nemen. Het begin was telkens verschillend. Sommige staten waren het resultaat van een doelbewuste poging van een enkelen koning, andere ontstonden bij toeval, weer andere hadden hun opkomst te danken aan gunstige geografische grenzen. Maar toen zij eenmaal tot stand waren gekomen trachtten zij allen hun binnenlandsche administratie te versterken en een zoo groot mogelijken invloed uit te oefenen op de buitenlandsche zaken. Natuurlijk kostte dit alles veel geld. De Middeleeuwsche staat, waar geen centraal bestuur bestond, was heelemaal niet afhankelijk van een rijke schatkist. De koning kreeg zijn inkomsten uit de kroondomeinen en zijn civiele dienst bedroop zichzelf. Maar met den modernen, gecentraliseerden staat was het een heel ander, veel ingewikkelder geval. De oude ridders verdwenen en gehuurde gouvernementsambtenaren of bureaucraten namen hun plaats in. Leger, vloot en binnenlandsch bestuur eischten millioenen en de groote vraag werd nu, waar dit geld vandaan te halen.

Goud en zilver waren in de Middeleeuwen uiterst schaarsch geweest. Zooals ik reeds opmerkte, zag de gewone burger gedurende zijn geheele leven nooit een stuk goud; alleen de bewoners van de groote steden kenden zilveren munten. Door de ontdekking van Amerika en de exploitatie van de Peruviaansche mijnen veranderde dit echter geheel. Het middelpunt van den handel werd verplaatst van de Middellandsche zee naar de kust van den Atlantischen Oceaan. De oude „handelssteden" van Italië ver-

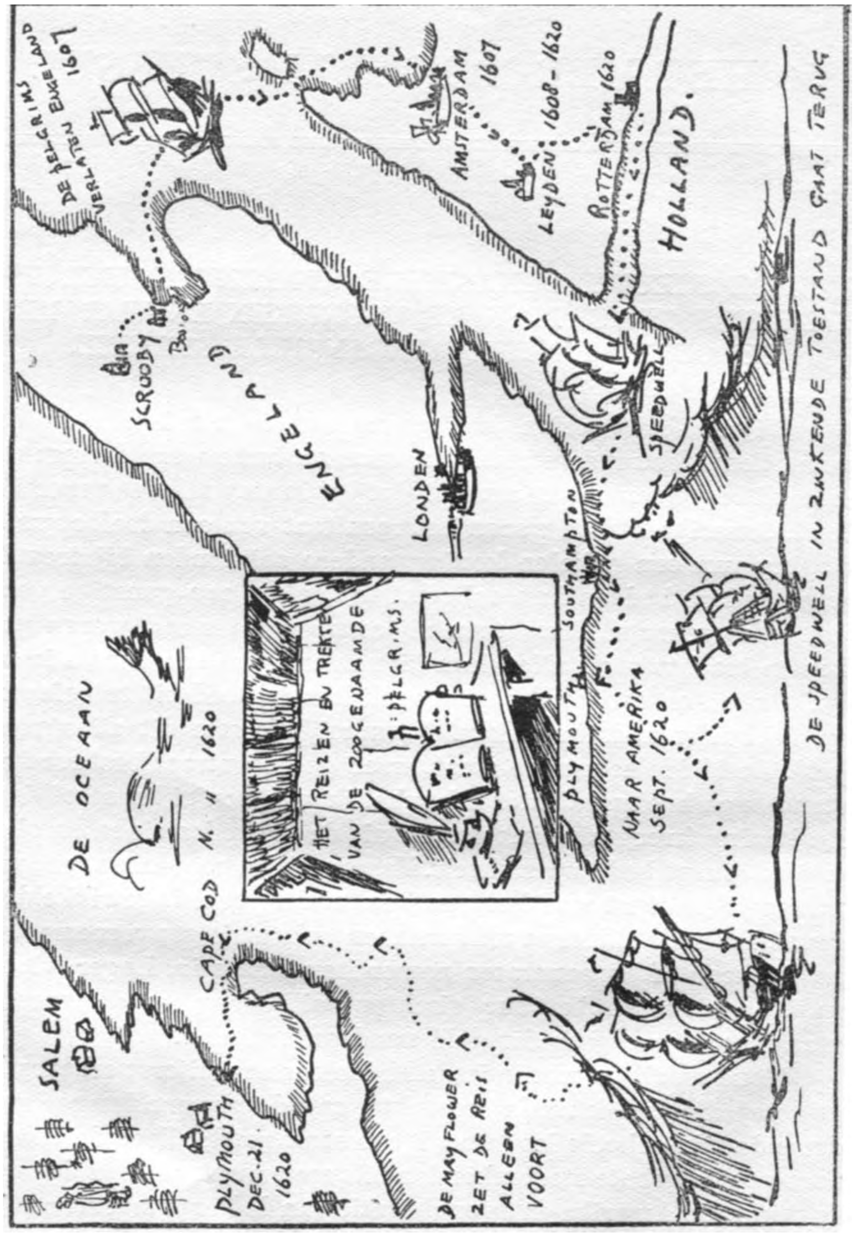

DE TOCHT DER PELGRIM-VADERS.

loren hun financieele beteekenis. Nieuwe handelsstaten namen hun plaats in en goud en zilver bleef niet langer iets zeldzaams.

Door Spanje, Portugal, Holland en Engeland vonden de edele metalen hun weg naar Europa. De zestiende eeuw kon weldra eigen schrijvers aanwijzen over staathuishoudkunde of „Economie". Deze ontwikkelden een theorie van nationale welvaart, die hun volkomen gezond en onaantastbaar toescheen, en die een uitzicht opende op de grootst mogelijke welwaart voor de verschillende landen. Zij oordeelden dat zoowel goud als zilver reëele waarde en rijkdom vertegenwoordigde. Daarom geloofden zij dat het land, dat de grootste voorraad kasgeld in zijn schatkist en bij de banken had liggen, vanzelf het rijkste land was; en aangezien geld legers beteekende, volgde daaruit dat dit rijkste land tevens het machtigste land was en in staat zou zijn de geheele wereld te beheerschen.

Dit systeem noemen wij het „Mercantiele Stelsel". Het werd aanvaard met hetzelfde berustende geloof waarmee de eerste Christenen allerlei wonderverhalen der Heiligen aanvaardden. In de praktijk kwam het Mercantiele Stelsel op het volgende neer. Om de grootst mogelijke voorraad edel metaal in een land te krijgen moest men een gunstige balans hebben van uitvoerhandel. Wanneer men in staat is meer uit te voeren naar zijn buurman dan deze omgekeerd in uw land invoert, dan zal hij U geld schuldig zijn en zal hij dus gedwongen zijn U wat van zijn goud te sturen, Daardoor wint gij, en de ander verliest. Tengevolge van deze opvatting zag het economisch program van bijna elken staat in de zeventiende eeuw er als volgt uit:

1e. Tracht zooveel mogelijk edel metaal te krijgen als ge maar kunt.

2e. Moedig den buitenlandschen handel meer dan den binnenlandschen handel aan.

3e. Steun die industrieën, die grondstoffen veranderen in afgewerkte producten welke geschikt zijn voor uitvoer.

4e. Bevorder de toename der bevolking, want ge zult werklieden noodig hebben in uw fabrieken en een landbouw-bevolking alleen is niet in staat genoeg werklieden voort te brengen.

5e. Laat de staat nauwkeurig over dit proces waken en ingrijpen waar het noodig is.

In plaats van den internationalen handel te beschouwen als een macht, die nauw verwant is aan een natuurkracht, welke altijd vanzelf de natuurwetten volgt, zonder zich te storen aan het ingrijpen der menschen, trachtte het volk van de zestiende en zeventiende eeuw den handel in bepaalde banen te leiden met behulp van officieele besluiten, koninklijke wetten en financieele hulp van staatswege.

In de zestiende eeuw aanvaardde Karel V het Mercantiele Stelsel, dat toen nog iets geheel nieuws was, en voerde het in al zijn bezittingen in. Elisabeth van Engeland vleide hem door navolging. Maar vooral Koning Lodewijk XIV was een fanatiek aanhanger van deze leerstelling en Colbert, zijn getrouwe minister van financiën, werd de profeet van het Mercantilisme, tot wien iedereen opzag om leiding.

De geheele buitenlandsche politiek van Cromwell was een praktische toepassing van het Mercantiele Stelsel. Hij beschouwde dit als het onfeilbare middel bij uitnemendheid tegen den rijken mededinger, de Republiek van Holland. Want de Hollandsche schippers, de gewone vrachtvaarders van Engelsche handelswaren, toonden voortdurend neiging tot vrijhandel. Tegen deze neigingen moest men vierkant front maken!

Het is gemakkelijk in te zien hoe zoo'n systeem vooral invloed moest hebben op het bestuur der koloniën. Een kolonie werd onder het Mercantiele Stelsel niet meer dan een reservoir van goud en zilver en specerijen, die afgetapt moesten worden ten bate van het Moederland. De voorraad Aziatische, Amerikaansche en Afrikaansche edele metalen en de grondstoffen van deze tropische gewesten werden door den staat, die zoo gelukkig was om dit grondgebied zijn eigendom te kunnen noemen, als particulier bezit beschouwd, waarop hij een monopolie, een recht van alleenhandel, kon laten gelden. Geen buitenstaander werd ooit toegelaten binnen de omheining en geen inboorling stond men toe om handel te drijven met een koopman, wiens schip een vreemde vlag voerde.

Ongetwijfeld moedigde het Mercantiele Stelsel de ontwikkeling van jonge industrieën aan in bepaalde landen, waar vroeger nooit sprake was geweest van eenige nijverheid. Het systeem had mede ten gevolge dat wegen werden aangelegd, kanalen gegraven en dat het transportwezen werd verbeterd.

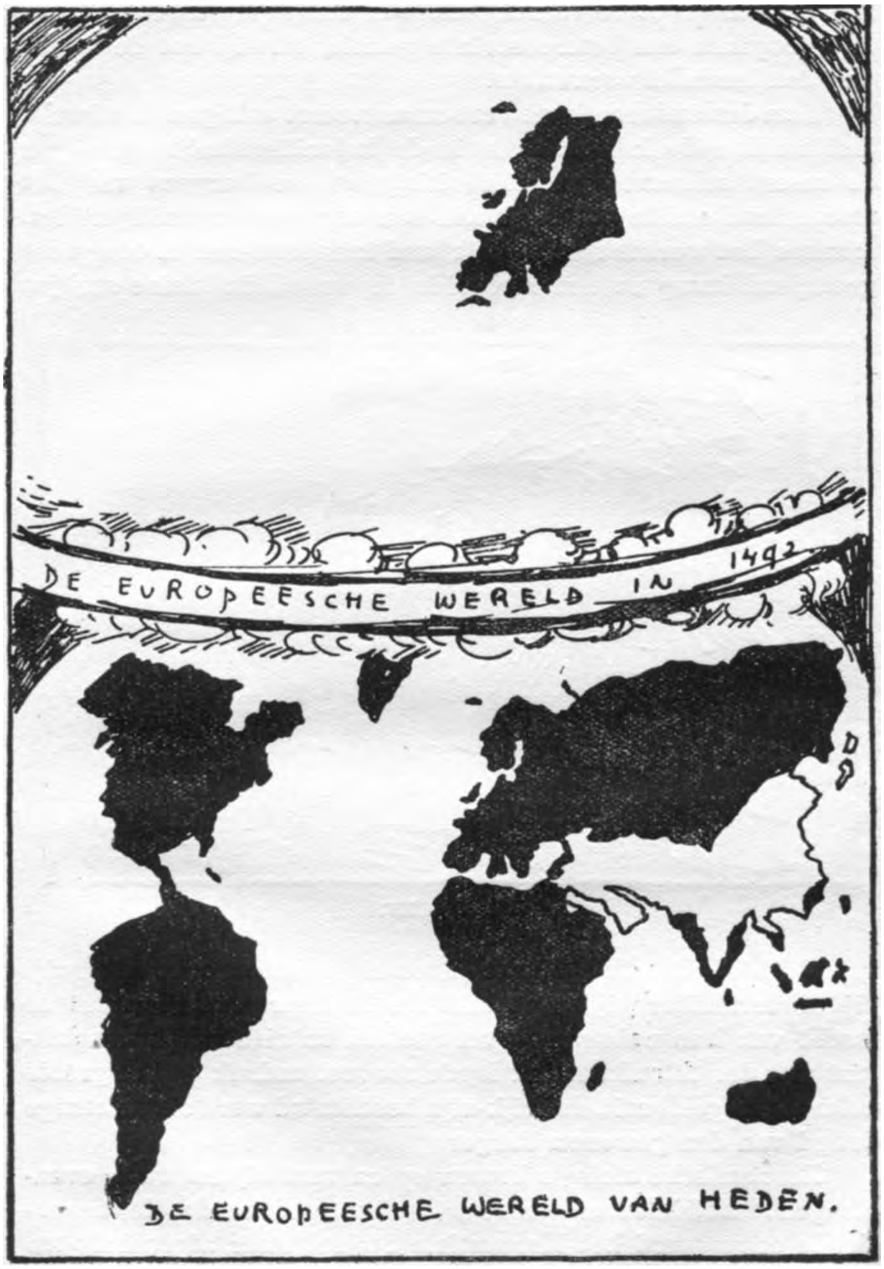

HOE EUROPA DE WERELD VEROVERDE.

Het eischte grootere vaardigheid van den werkman en gaf aan den koopman een betere sociale positie, terwijl het de macht van den landadel verzwakte.

Aan den anderen kant veroorzaakte het ook groote ellende. Het maakte de inboorlingen in de koloniën slachtoffers van de meest schaamtelooze uitbuiting, en de burgers van het moederland stelde het bloot aan een nog veel vreeselijker lot. Immers, het werkte mee om elk land te veranderen in een groot gewapend kamp en het verdeelde de wereld in kleine stukjes

ZEE-MACHT.

grondgebied, die elk uitsluitend ten eigen bate werkten, terwijl zij er terzelfder tijd met alle macht naar streefden om de macht van hun naburen te verwoesten en zich van hun schatkist meester te maken. Het legde zooveel nadruk op het groote belang van geldbezit, dat rijk-zijn beschouwd werd als de eenige deugd van den gewonen burger.

Economische stelsels komen op en verdwijnen weer, evenals geneesmiddelen en mode-artikelen; gedurende de negentiende eeuw werd het Mercantiele Stelsel weer afgeschaft ten gunste van het systeem van vrije en open competitie. Ten minste, zoo heb ik hooren zeggen.

51. DE AMERIKAANSCHE VRIJHEIDSOORLOG

IN DE 18^{E} EEUW HAD EUROPA VREEMDE BERICHTEN GEHOORD OVER GEBEURTENISSEN DIE HADDEN PLAATSGEGREPEN IN DE WILDERNIS VAN NOORD-AMERIKA. DE AFSTAMMELINGEN VAN DE MENSCHEN, DIE KONING KAREL GESTRAFT HADDEN VOOR ZIJN HALSSTARRIG VASTHOUDEN AAN ZIJN „GODDELIJKE RECHTEN", WAREN BEZIG DAAR EEN NIEUW HOOFDSTUK TOE TE VOEGEN AAN HET OUDE VERHAAL VAN DEN STRIJD VOOR ZELFREGEERING.

DE STRIJD VOOR VRIJHEID.
„DAAR KOMT PAUL JONES AAN."

Wij moeten thans, om een goed overzicht te krijgen, een paar eeuwen teruggaan en de geschiedenis weer ophalen van den grooten strijd om koloniaal bezit.

Zoodra de groote Europeesche staten tot stand waren gekomen op de basis van nationale of dynastieke belangen, d.w.z. gedurende en kort na den dertig-jarigen oorlog, zetten hun heerschers, gesteund door het kapitaal van de kooplieden en de schepen van de handelsmaatschappijen, den strijd voort om meer bezittingen te krijgen in Azië, Afrika en Amerika.

De Spanjaarden en de Portugeezen hadden zich reeds een eeuw lang genesteld in den Indischen en den Stillen Oceaan, toen Holland en Engeland op het tooneel verschenen. Dit bleek

voor deze laatsten een groot voordeel. Het eerste ruwe pionierswerk was toen gedaan; en, wat van meer belang was, de eerste zeevaarders hadden zich telkens weer zoo onpopulair, ja gehaat gemaakt bij de Aziatische, Amerikaansche en Afrikaansche inboorlingen, dat zoowel de Engelschen als de Hollanders verwelkomd werden als vrienden en bevrijders. Wij kunnen moeilijk zeggen dat deze beide laatste volkeren inderdaad uitblonken door hoogere deugden. Maar zij waren ten

DE TOCHT VAN DE MAYFLOWER.

minste boven alles kooplieden. Zij lieten nimmer godsdienstige belangen in botsing komen met het gezond verstand. Bij de eerste kennismaking met de zwakkere rassen waren alle Europeesche volkeren met stuitende brutaliteit opgetreden. De Engelschen en Hollanders echter wisten beter waar zij de grenslijn moesten trekken. Wanneer zij maar hun specerijen, hun goud en zilver, en hun belastingen kregen, dan waren zij volkomen bereid om den inboorling te laten leven zooals hij dat zelf het liefste wilde.

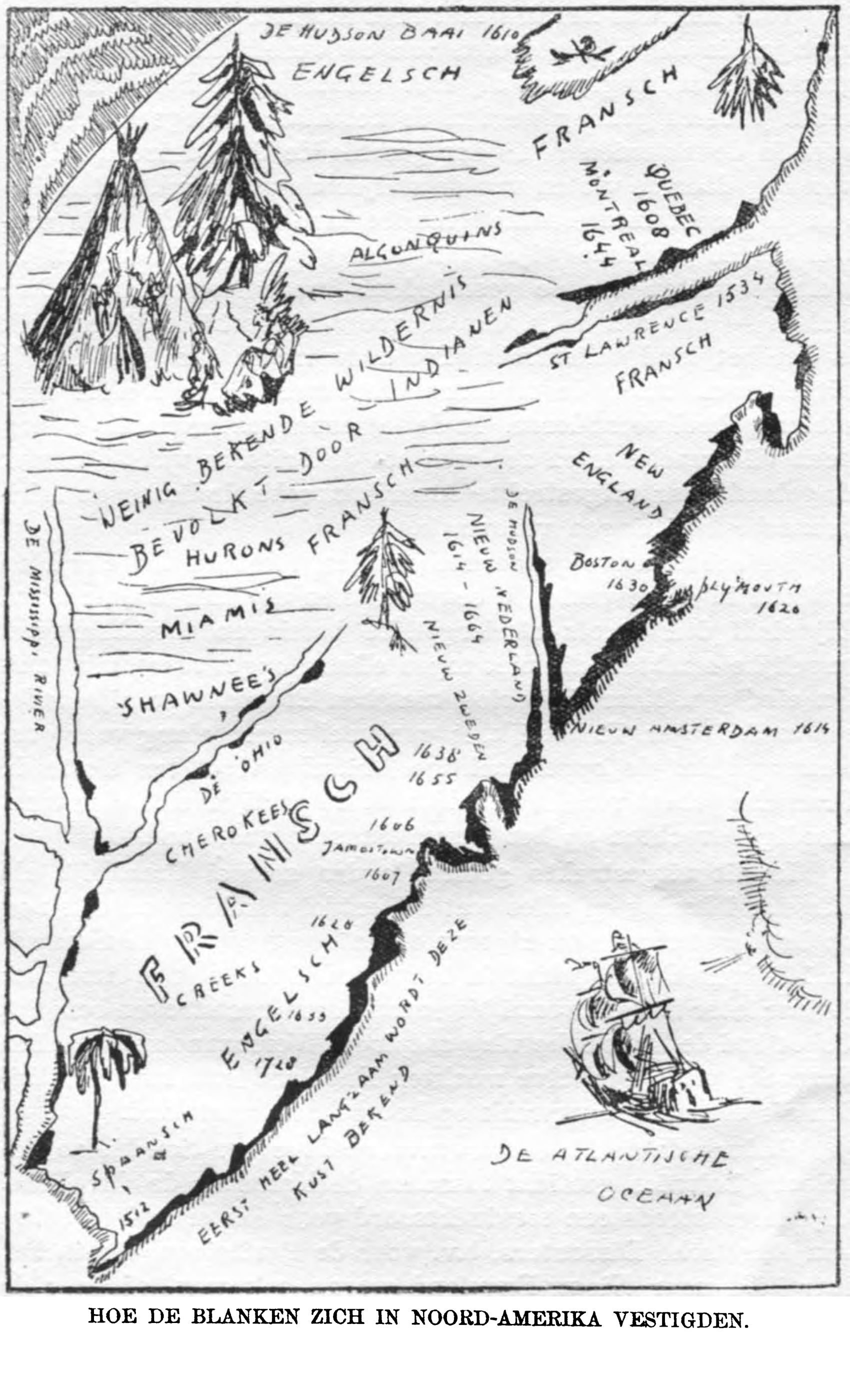

HOE DE BLANKEN ZICH IN NOORD-AMERIKA VESTIGDEN.

Voor hen was het dus niet heel moeilijk om zich stevig te vestigen in de rijkste deelen van de wereld. Maar zoodra dit geschied was, begonnen zij met elkaar te vechten om meer bezit. Vreemd genoeg werden de koloniale oorlogen nooit beslist in de koloniën zelf; dat geschiedde drie duizend mijlen ver weg door de vloten van de strijdende volkeren. Het is één van de meest interessante grondbeginselen van de oude zoowel als de moderne wijze van oorlog voeren — één van de weinige wetten van de geschiedenis, waar men staat op kan maken — dat een volk, dat de zee beheerscht, ook het volk is dat het land beheerscht. Tot dusverre is deze wet steeds uitgekomen, maar de moderne luchtvaart zal dit alles misschien geheel veranderen. In de 18e eeuw echter waren er nog geen vliegmachines en zoo was het de Britsche vloot die voor Engeland haar uitgestrekte Amerikaansche, Indische en Afrikaansche bezittingen veroverde.

De achtereenvolgende zeeoorlogen tusschen Engeland en Holland in de zeventiende eeuw kunnen wij hier laten rusten. Zij eindigden zooals al dergelijke botsingen tusschen twee ongelijke machten, die niet tegen elkaar opgewassen zijn, zullen eindigen. Maar de oorlog tusschen Engeland en zijn anderen mededinger, Frankrijk, is van veel meer belang voor ons; want voordat de oppermachtige Britsche vloot ten slotte de Fransche geheel versloeg, hadden beide partijen elkander eerst bloedig bevochten op het Amerikaansche vasteland.

In dit uitgestrekte gebied legden zoowel Frankrijk als Engeland beslag op alles wat zij ontdekt hadden, en ook nog op heel wat meer dan zij met eigen oog hadden aanschouwd. In 1497 was Cabot geland in het noordelijk deel van Amerika; 27 jaar later had Giovanni Verrazano deze kuststreken bezocht. Cabot had de Engelsche vlag ontplooid, Verrazano zeilde onder Fransche vlag. Derhalve maakten Engeland en Frankrijk beiden als eigenaar aanspraak op het geheele vasteland.

Gedurende de 17e eeuw waren er ongeveer tien kleine Engelsche kolonies gesticht tusschen de Maine en de Carolinas. Zij waren steeds een toevluchtsoord voor één of andere sekte van Engelsche Dissenters, b.v. voor de Puriteinen, die in het jaar 1620 naar Nieuw-Engeland waren gekomen, of voor de Quakers, die zich in 1681 vestigden in Pennsylvanië. Dit waren

HET TEHUIS DER VOORTREKKERS

kleine grensgemeenschappen, dicht bij de kust van den Oceaan gelegen, waar de menschen bijeen waren gaan wonen om een nieuw tehuis te stichten en veraf van elke koninklijke onderdrukking en bemoeiing onder gelukkiger omstandigheden te leven.

De Fransche kolonies, aan den anderen kant, bleven steeds particulier bezit van de kroon. Geen Hugenoten of Protestanten werden in deze kolonies toegelaten, uit angst dat zij de

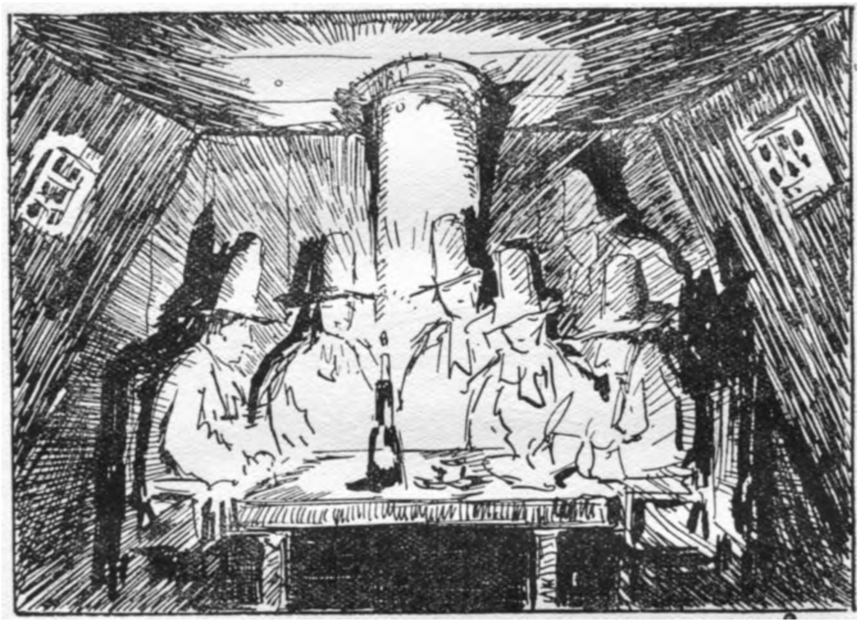

IN DE ROEF VAN DE MAYFLOWER.

Indianen zouden besmetten met hun gevaarlijke protestantsche leerstellingen en het zendingswerk van de Jezuïten zouden belemmeren. De Engelsche kolonies waren dus gesticht op een veel gezonder basis dan hun Fransche mededingers. Zij waren een uiting van de handelsenergie van den Engelschen middenstand, terwijl de Fransche nederzettingen slechts bewoond werden door menschen, die den Oceaan over waren gestoken als dienaren van den koning, en die van plan waren om bij de eerste de beste gelegenheid weer naar Parijs terug te keeren.

Vanuit een politiek oogpunt beschouwd was de positie van de Engelsche koloniën echter ook verre van bevredigend. De Franschen hadden den mond van de St. Laurens ontdekt in de 16e eeuw. Vanaf de groote meren hadden zij hun weg verder zuidwaarts gevonden, waren de Mississippi afgevaren en hadden verschillende versterkingen gebouwd langs de Golf van Mexico. Na een eeuw van ontdekkingen sloot een lijn van 60 Fransche forten de Engelsche nederzettingen langs de Atlantische kust af van het binnenland.

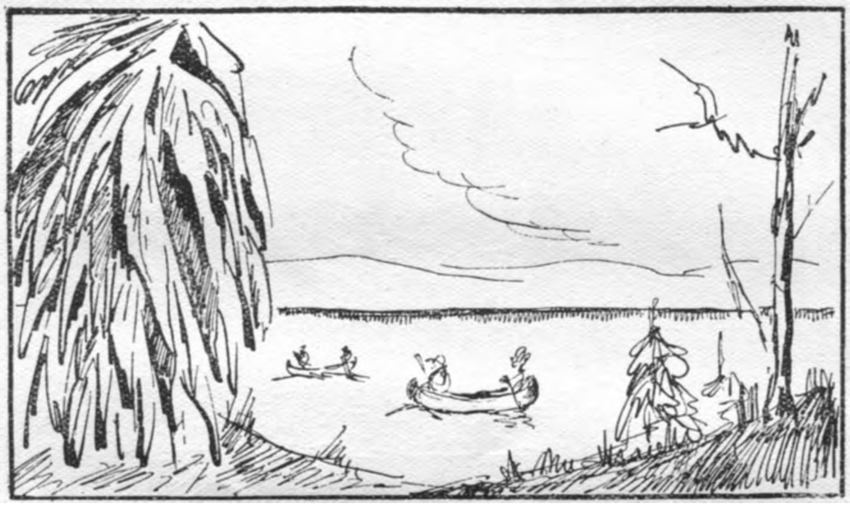

DE FRANSCHEN DRINGEN NAAR HET WESTEN DOOR.

Volgens de schenkingsakten was aan de verschillende Engelsche maatschappijen uitdrukkelijk in bezit gegeven „al het land van zee tot zee". Dat klonk op papier heel fraai, maar in de praktijk eindigde het Britsche gebied daar waar de lijn der Fransche vestingwerken begon. Door deze linie heen te breken was natuurlijk wel mogelijk, maar daarvoor had men menschen zoowel als geld noodig. Het gevolg was een serie vreeselijke grensoorlogen, waarin beide partijen hun witte naburen vermoordden met behulp van de Indiaansche stammen.

Zoolang de Stuarts over Engeland regeerden bestond er geen gevaar voor oorlog met Frankrijk. De Stuarts hadden de Bourbons noodig bij hun pogingen om een aristocratisch staats-

bestuur in stand te houden en de macht van het Parlement te breken. Maar in 1689 was de laatste Stuart van den Britschen bodem verdwenen en de Hollandsche Willem III, de groote vijand van Lodewijk XIV, volgde hem op. Van dien tijd af, tot aan het verdrag van Parijs in 1763 toe, bevochten Frankrijk en Engeland elkaar hevig om het bezit van Indië en Noord-Amerika.

Zooals ik reeds opmerkte versloeg de Engelsche vloot in deze oorlogen voortdurend de Fransche. Afgesloten van haar kolonies verloor Frankrijk het grootste gedeelte van zijn be-

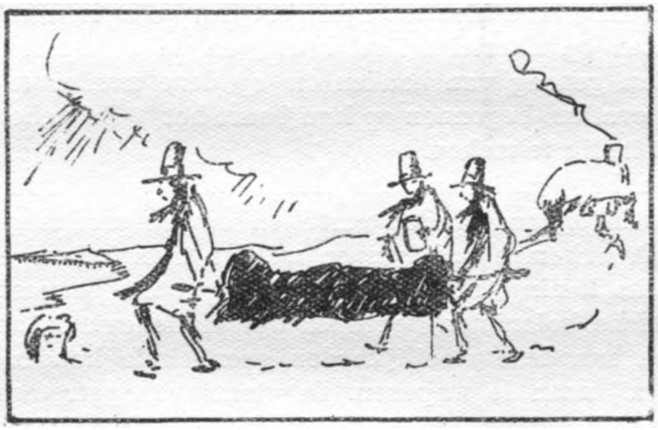

DE EERSTE WINTER IN NIEUW-ENGELAND.

zittingen en toen de vrede tot stand kwam was het geheele Noord-Amerikaansche vasteland in handen van de Britten; het resultaat der groote ontdekkingsreizen van Cartier, La Salle, Marquette en nog een paar dozijn anderen, was voor Frankrijk totaal verloren gegaan.

Slechts een klein gedeelte van dit uitgestrekte gebied was bewoond. In het noorden van Massachusetts, waar de „Pelgrimvaders" (een Puriteinsche sekte, die zeer onverdraagzaam was en daarom nergens een rustige woonplaats vond, noch in het Anglikaansche Engeland, noch in het Calvinistische Holland) geland waren in het jaar 1620, tot aan Carolinas en Virginia toe (de provincies waar men tabak verbouwde alleen om groote winsten te maken), strekte zich een strook zeer schaarsch be-

volkt land uit. Maar de menschen, die in dit nieuwe land van frissche lucht en hoogen hemel leefden, verschilden in velerlei opzicht van hun broeders in het moederland. In de wildernis hadden zij onafhankelijkheid en zelfvertrouwen geleerd. Zij waren de zonen van harde en energieke voorouders. Luie en vreesachtige menschen kwamen in die dagen niet over den Oceaan. Die bleven thuis bij Moeder's pappot. De Amerikaansche kolonisten haatten de gebondenheid, alles wat hen belemmerde om vrij adem te halen, waardoor hun leven in het oude land zoo ongelukkig was geweest. Zij waren van plan thans hun eigen heer en meester te zijn. Dit schenen de heerschende klassen van Engeland niet te begrijpen. Het gouvernement zat de kolonisten op allerlei wijze dwars, en de kolonisten, die er meer dan genoeg van hadden om op deze manier te worden lastig gevallen, begonnen op hun beurt het 't Britsche gouvernement lastig te maken.

Van het een kwam men tot het ander. Wij kunnen hier niet tot in bijzonderheden vertellen wat er precies gebeurde, en wat voorkomen had kunnen worden indien George III, de Engelsche koning, niet zoo kortzichtig ware geweest. Toen de Britsche kolonisten begrepen dat vredelievende onderhandelingen aan deze moeilijkheden geen einde konden maken, grepen zij naar de wapenen. In plaats van getrouwe onderdanen werden zij nu opstandelingen, en stelden zich dus bloot aan doodstraf, indien zij verslagen werden door de Duitsche soldaten die George huurde om voor hem te vechten, naar de leuke gewoonte van dien tijd, toen Duitsche vorsten geheele regimenten te koop aanboden voor het hoogste bod.

De oorlog tusschen Engeland en haar Amerikaansche koloniën duurde zeven jaar. Gedurende het grootste gedeelte van dien tijd scheen het eindsucces van de opstandelingen zeer twijfelachtig. Vooral in de steden waren velen trouw gebleven aan hun koning. Zij voelden het meest voor een compromis en zouden wel bereid zijn geweest nederig om vrede te vragen.

Maar de groote Washington stond pal voor het goed recht der kolonisten, volhoudend tot het doel bereikt was. Op deskundige wijze bijgestaan door een handjevol dapperen, gebruikte hij zijn vastberaden maar slecht toegeruste troepen om de legers van den koning voortdurend te verzwak-

ken. Telkens weer, wanneer een nederlaag onvermijdelijk scheen, bracht zijn strategische bekwaamheid uitredding. Vaak waren zijn manschappen slecht gevoed. Gedurende den winter hadden zij geen schoenen en jassen en waren gedwongen te leven in ongezonde kuilen. Maar het vaste vertrouwen op hun grooten leider bleef ongeschokt en zij hielden vol, totdat eindelijk het uur van de overwinning kwam.

Veel belangrijker echter dan de veldtochten van Washington of de diplomatieke overwinning van Benjamin Franklin,

GEORGE WASHINGTON.

die naar Europa was gegaan om geld los te krijgen van het Fransche gouvernement en de bankiers van Amsterdam, was een gebeurtenis, die in het begin van dezen opstand plaatsvond. De afgevaardigden van de verschillende kolonies waren bijeengekomen in Philadelphia, ter bespreking van eenige zaken van algemeen belang. Dit gebeurde in het eerste jaar van de Revolutie. De meeste groote steden aan de zeekust waren nog in handen van de Engelschen. Voortdurend kwamen versterkingen uit Engeland per schip aan. Slechts menschen, die

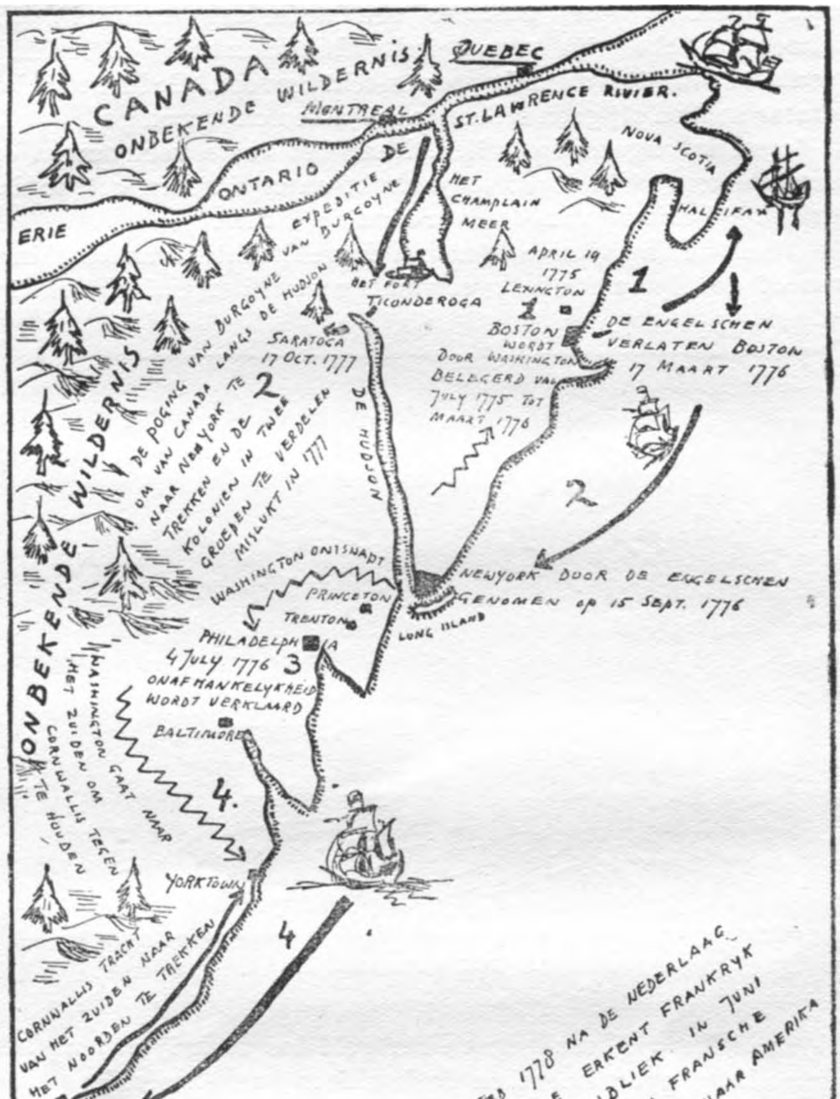

DE GROOTE AMERIKAANSCHE VRIJHEIDSOORLOG.

diep overtuigd waren van het goed recht der zaak waarvoor zij streden, konden den moed hebben om op dat oogenblik de bekende, diep ingrijpende besluiten van de maanden Juni en Juli van het jaar 1776 te nemen.

In Juni stelde Richard Henry Lee uit Virginia aan het Congres een motie voor van den volgenden inhoud: „Deze vereenigde kolonies zijn, en hebben het recht om te zijn, vrije en onafhankelijke staten; aan de Britsche kroon zijn zij geen trouw meer verschuldigd, en elke politieke band tusschen hen en den Staat van Groot Brittannië is, en behoort te zijn, totaal verbroken."

Dit voorstel werd gesteund door John Adams van Massachusetts, kwam in stemming en werd op den tweeden Juli aangenomen. Op den 4^{den} Juli volgde een officieele „Declaratie van Onafhankelijkheid", opgesteld door Thomas Jefferson, een degelijk en buitengewoon bekwaam politicus, met een scherpen kijk op staatszaken, die voorbestemd was een der meest beroemde Amerikaansche presidenten te worden.

Toen het nieuws van deze gebeurtenis Europa bereikte en gevolgd werd door de eindoverwinning van de kolonisten en het aanvaarden van de beroemde Constitutie van het jaar 1787 (de eerste moderne geschreven grondwet), wekte het overal levendige belangstelling. Het dynastieke systeem der streng gecentraliseerde staten, dat zich ontwikkeld had na de groote godsdienstoorlogen van de zeventiende eeuw, had zijn hoogtepunt bereikt. Overal had het paleis van den koning enorme afmetingen aangenomen, terwijl deze vorstelijke residenties omringd waren door snelaangroeiende stadswijken van krotten. De bewoners uit deze achterbuurten toonden teekenen van onrust. Zij waren echter volslagen hulpeloos. Maar ook de hoogere standen, de edelen en de vertegenwoordigers der gestudeerde beroepen, begonnen twijfel te koesteren aan de onomstootelijke waarde van de economische en politieke omstandigheden waaronder zij leefden. Het succes van de Amerikaansche kolonisten toonde hun dat vele dingen, die men kort geleden nog voor totaal onmogelijk gehouden had, toch zeer wel mogelijk waren.

Volgens een dichter werd het schot, waarmee de slag bij Lexington begon, over de geheele wereld gehoord. Dat is wel

een beetje overdreven. De Chineezen, Japanners en Russen (om niet te spreken van de Australiërs, die juist weer ontdekt waren door Kapitein Cook, wien zij voor deze moeite beloonden door hem te dooden) hebben het nooit vernomen. Maar het bereikte wel degelijk den overkant van den Atlantischen Oceaan. Daar belandde het in het kruitmagazijn van Europeesche misnoegens en veroorzaakte in Frankrijk een ontploffing, die het geheele vasteland van Petrograd tot Madrid aan het wankelen bracht, en de vertegenwoordigers van het oude régime en de oude diplomatie onder groote stapels democratische steenen begroef.

52. DE FRANSCHE REVOLUTIE

DE GROOTE FRANSCHE REVOLUTIE VERKONDIGT DE BEGINSELEN VAN VRIJHEID, GELIJKHEID EN BROEDERSCHAP AAN ALLE VOLKEREN VAN DEN AARDBODEM.

Voor wij gaan spreken over een revolutie is het wel zoo goed, eerst even de juiste beteekenis van dit woord aan te geven. Volgens een beroemd Russisch schrijver (en wij mogen veilig aannemen dat Russen op dit gebied buitengewoon goed thuis zijn) is de revolutie „een plotselinge omverwerping in enkele jaren van instellingen, die eeuwen noodig hebben gehad om wortel te schieten in den bodem en die nu zoo vastgeworteld en onwrikbaar schijnen, dat zelfs de meest vurige hervormers hen in hun geschriften nauwelijks durven aan te tasten. Het is de ineenstorting, het wegschrompelen in korten tijd, van alles wat tot op dien dag de kern vormde van het sociale, godsdienstige, politieke en economische leven van een natie".

Zoo'n revolutie nu greep plaats in Frankrijk in de 18ᵉ eeuw, toen de beschaving van het land oudbakken geworden was. In de dagen van Lodewijk XIV was de koning alles; hij vertegenwoordigde den staat, ja, hij was de staat. De adel, wiens leden vroeger optraden als de burgerlijke ambtenaren, had geen enkele taak meer te vervullen, en werd een sociaal ornament van het koninklijk hof.

Deze Fransche staat van de 18ᵉ eeuw kostte echter ongeloofelijke geldsommen. Dit geld moest opgebracht worden in den vorm van belastingen. Helaas waren de koningen van Frankrijk niet krachtig genoeg om den adel en de geestelijkheid te dwingen hierin ook hun deel bij te dragen. Het gevolg was dat deze belastingen alleen door de landbouwbevolking moesten worden opgebracht. Doch de boeren, die in sombere

krotten leefden, en die niet meer zooals vroeger in persoonlijke aanraking kwamen met hun landheeren, maar slachtoffers waren van schaamtelooze en incompetente rentmeesters, geraakten in steeds ellendiger omstandigheden. Hun toestand werd ondragelijk. Waarvoor zouden zij nog werken en zich afsloven? Verhoogde opbrengst van hun land beteekende alleen maar meer belasting. Zelf hadden zij er niets geen profijt van. Zij verwaarloosden dus hun land, zooveel zij maar durfden.

Een prettig beeld is het niet dat wij zoo te zien krijgen. De koning wandelt in volle praal en pracht door de uitgestrekte hallen van zijn paleizen, gewoonlijk gevolgd door hongerige baantjesjagers, die allen leven van de gelden die zij los kunnen krijgen van de boeren; deze zijn er niet beter aan toe dan de beesten van het veld. Dit is werkelijk niet overdreven. Maar er was ook nog een andere kant aan dit zoogenaamde „ancien régime", dien wij niet moeten vergeten.

Een rijke middenklasse, die in nauw verband stond met den adel door het gewone proces van een rijke bankiersdochter die met den zoon van een armen edelman trouwt, en een hof, samengesteld uit de meest onderhoudende en geestige personen van Frankrijk, hadden de kunst van een hoogen, beschaafden levensstandaard krachtig bevorderd en tot groote volmaaktheid gebracht. Daar de knappe koppen van het land zich niet mochten bezighouden met vraagstukken van staathuishoudkunde, gebruikten zij hun vrije uren om te discussieeren over abstracte ideeën.

Aangezien de mode op het gebied van opvattingen en persoonlijke gedragingen even gemakkelijk in uitersten vervalt als de mode der kleeding, is het zeer begrijpelijk dat zij, die destijds tot een door en door gekunstelde levenswijze vervallen waren, een groote belangstelling aan den dag legden voor wat zij beschouwden als een: „eenvoudige levenswijze". De koning en de koningin, de absolute en onbetwiste eigenaars van het land genaamd Frankrijk, en alle daarbij behoorende kolonies en wingewesten, gingen leven in grappige kleine buitenhuizen, gekleed als melkmeiden en staljongens, en speelden dat zij schaapherdertje waren in een gelukkige vallei van het oude Hellas. Om hen heen dansten hun hovelingen, de hofmuzikanten componeerden liefelijke menuetten, de hofbarbiers be-

dachten steeds ingewikkelder en kostbaarder kapsels, totdat uit louter verveling en gebrek aan nuttige bezigheid deze geheele gekunstelde wereld van Versailles (het groote kunstmuseum dat Lodewijk XIV gebouwd had, ver buiten zijn drukke en rustelooze hoofdstad) alleen nog maar praatte over alles wat heel ver van hun leven afstond, juist zooals de man die op het punt staat den hongerdood te sterven, over niets anders spreekt dan over voedsel.

Toen Voltaire, de oude dappere filosoof, tooneelschrijver, historieschrijver en novellist, en de groote vijand van alle godsdienstige en politieke tyrannie, zijn critiek-bommen begon te gooien naar alles wat samenhing met den „Bestaanden Toestand", applaudisseerde de geheele Fransche wereld luide, en zijn tooneelstukken werden voor stampvolle zalen opgevoerd. Toen Jean Jacques Rousseau sentimenteele dingen ging schrijven over den primitieven mensch en aan zijn tijdgenooten vermakelijke beschrijvingen gaf van het geluk der oorspronkelijke bewoners van deze planeet (van wie hij even weinig afwist als van kinderen, al was hij ook op het gebied van hun opvoeding een erkende autoriteit), las geheel Frankrijk zijn „Contrat Social", en deze maatschappij, waarin koning en staat één waren, weende bittere tranen toen men Rousseau's roepstem vernam om terug te keeren tot de gelukkige dagen van vroeger, toen het bestuur in handen lag van het volk en toen de koning niet meer was dan een dienaar van zijn volk.

Toen Montesquieu zijn „Perzische Brieven" publiceerde, waarin twee hoogstaande Perzische reizigers de geheele bestaande maatschappij van Frankrijk ondersteboven keerden en alles hekelden, van den koning af tot den laatsten van zijn zeshonderd koks toe, beleefde het boek terstond vier herdrukken en bezorgde den schrijver duizende lezers van zijn beroemde uiteenzetting over den „Geest van de Wetten", waarin de edele baron het uitnemende Engelsche systeem vergeleek met het achterlijke Fransche, en in plaats van de absolute monarchie opkwam voor een staat waarin de Uitvoerende Macht, de Wetgevende Macht en de Rechtspraak in afzonderlijke handen zouden worden gelegd en elk geheel afgescheiden van elkander zouden werken. Toen Lebreton, de Fransche boekhandelaar aankondigde dat de Heeren Diderot, d'Alembert, Turgot en een dozijn

andere bekende schrijvers van plan waren een Encyclopedie samen te stellen, waarin zouden worden opgenomen, „alle nieuwe ideeën, alle nieuwe wetenschappen, en alle nieuwe kennis", toen beantwoordde het groote publiek dezen oproep van alle kanten op zeer bevredigende wijze, en toen 22 jaar later het laatste der 28 deelen verscheen kon de politie, die wel wat laat tusschenbeide kwam, het enthousiasme niet meer onderdrukken waarmee de Fransche maatschappij deze belangrijke maar uiterst gevaarlijke bijdrage voor de gesprekken van den dag had ontvangen.

Laat mij hier een kleine waarschuwing mogen inlasschen. Wanneer gij een boek leest over de Fransche Revolutie of een tooneelstuk ziet of een film, dan zult gij licht den indruk krijgen dat de revolutie het werk was van het gepeupel uit de Parijsche achterbuurten. Niets is minder waar. Het gepeupel verscheen wel dikwijls op het revolutionnaire tooneel, maar alleen op aansporing en onder leiding van die middenklasse der beroeps-menschen, die de hongerige massa gebruikten als een krachtige hulp in den strijd tegen den koning en het hof. De grondbeginselen echter waaruit de revolutie ontstond waren bedacht door enkele knappe koppen en heldere geesten, en werden het eerst uitgesproken in de smaakvolle salons van het oude régime, om een aangename verpoozing te verschaffen aan de dames en heeren van het hof van Zijne Majesteit, die zich anders zoo gruwelijk verveelden. Deze vriendelijke, maar zorgelooze menschen bemerkten niet welk gevaarlijk spel zij speelden met dit vuurwerk van sociale kritiek; het ontging hun dat de vonken vielen door de reten van den vloer, die, evenals het geheele

DE GUILLOTINE.

verdere gebouw, oud en verrot was. Deze vonken kwamen helaas terecht in den kelder, waar allerlei eeuwenoude rommel door elkaar lag. Toen hoorde men plotseling het geroep van „brand". Maar de eigenaar van het huis, die in alles belangstelde behalve in het verzorgen van zijn eigen bezit, wist niet hoe hij het vuur moest blusschen. De vlam greep snel om zich heen en het geheele gebouw werd verwoest.

Gemakshalve kunnen wij deze Fransche Revolutie in twee deelen verdeelen. In de jaren 1789 tot 1791 probeerde men op min of meer geregelde wijze een constitutioneele monarchie tot stand te brengen. Dit mislukte, gedeeltelijk door het gebrek aan vertrouwen en de stijfhoofdige domheid van den monarch zelf, gedeeltelijk door omstandigheden die niemand in zijn hand had. Van 1792 tot 1799 bestond er een republiek en vond de eerste poging plaats om een democratisch staatsbestuur te vormen.

Maar aan de eigenlijke uitbarsting van geweld gingen vooraf vele jaren van onrust en vele eerlijk bedoelde pogingen tot hervorming, die echter geen van allen doel troffen. Toen Frankrijk een schuld had van 4000 millioen francs, de schatkist leeg was, en niets te vinden was waarop men nieuwe belastingen kon heffen, voelde zelfs de goede koning Lodewijk (die een vakkundig slotenmaker was en een goed jager, maar een heel slecht staatsman) dat er iets gedaan moest worden. Daarom riep hij Turgot aan het hof om zijn Minister van Financiën te worden. Anne Robert Jacques Turgot, Baron de l'Aulne, iemand van goed 60 jaar, een schitterende vertegenwoordiger van den snelverdwijnenden landadel, was een succesvol stadhouder geweest van een provincie; voorts was hij ongetwijfeld een amateur-staathuishoudkundige van groote bekwaamheid. Hij deed zijn uiterste best, maar kon natuurlijk geen wonderen verrichten. Aangezien het onmogelijk was om meer belastingen te persen uit de uitgemergelde boeren, bleef er niets anders over dan te trachten de noodige gelden los te krijgen van den adel en de geestelijkheid, die nog nooit een cent hadden betaald. Daardoor werd Turgot de meest gehate man aan het hof van Versailles. Verder was hij genoodzaakt de vijandschap te trotseeren van Marie Antoinette, de koningin, die zich kantte tegen iedereen die het woord „bezuiniging" in haar bijzijn ook maar durfde uit te spreken. Weldra noemde

men Turgot een „onpraktische idealist" een „theoretisch geleerde" en toen was zijn positie natuurlijk onhoudbaar geworden. In het jaar 1776 werd hij gedwongen af te treden.

Na dezen geleerden „professor" kwam er een praktische „handelsman", een harde werker, Zwitser van geboorte, Necker genaamd, die rijk geworden was door graanspeculaties en als aandeelhouder in een internationaal bankiershuis. Zijn eerzuchtige vrouw had hem ertoe gebracht een staatsbetrekking te aanvaarden, daar zij een positie hoopte te scheppen voor haar dochter, die later als echtgenoote van den Zweedschen Minister Baron de Stalles een beroemde litteraire figuur werd, in het begin van de negentiende eeuw.

Necker ging met veel opgewektheid en toewijding aan het werk, juist zooals Turgot gedaan had. In 1781 publiceerde hij een zorgvuldig overzicht van de Fransche financiën. De koning begreep echter niets van dit „Compte Rendu". Hij had juist troepen naar Amerika gezonden om de kolonisten te helpen tegen hun gemeenschappelijken vijand, de Engelschen. Deze expeditie bleek veel kostbaarder dan men vermoed had, en Necker moest daarvoor de noodige fondsen vinden. Toen hij in plaats van dit te doen weer cijfers en statistieken publiceerde en de sombere waarschuwing liet hooren over „noodzakelijke bezuiniging", waren zijn dagen geteld. In het jaar 1781 werd hij aan den dijk gezet als een onbekwaam staatsdienaar.

LODEWIJK XVI.

Na den professor en den handelsman verscheen een allerleukst soort financier ten tooneele, die aan alle menschen 100% per maand van hun geld waarborgde, indien zij slechts vertrouwen wilden stellen in zijn onfeilbaar systeem. Dit was Charles Alexandre Calonne, een voortvarend ambtenaar, die carrière gemaakt had, zoowel door zijn noeste vlijt als door zijn totaal gebrek aan eerlijkheid en gewetensbezwaren. Hij

vond het land in een toestand van zware schuld, maar hij was een scherpzinnig man, die het gaarne iedereen naar den zin wilde maken en nu ook terstond een uitweg wist te bedenken. Hij betaalde de oude schulden af door nieuwe schulden te maken. Deze methode was niet nieuw, maar ten allen tijde is het resultaat ervan rampzalig geweest. In minder dan drie jaren nam de Fransche staatsschuld met meer dan 8 millioen toe door het optreden van dezen beminlijken minister van financiën, die zich nooit druk maakte en die met een glimlach zijn naam zette onder iedere aanvraag om geld, die hem voorgelegd werd door Zijne Majesteit, of door zijn schoone koningin die de gewoonte van geld verspillen reeds in haar jeugdjaren te Weenen geleerd had.

Ten slotte gingen er zelfs in het Parlement van Parijs (het hooge Hof van Justitie, maar geen wetgevend lichaam), dat toch allerminst te kort schoot in trouw aan den Souverein, stemmen op dat er iets gedaan moest worden. Calonne wilde weer 80 millioen francs leenen. Het was een slecht oogstjaar geweest, in de landdistricten stonden vreeselijke ellende en honger voor de deur. Tenzij er iets verstandigs gedaan werd, moest Frankrijk bankroet gaan. Nog altijd was de koning zich totaal niet bewust van den ernst van den toestand. Hij meende er met lapmiddeltjes wel te kunnen komen. Zou het niet goed zijn de vertegenwoordigers van het volk eens te raadplegen? Sinds 1614 waren de Staten-Generaal niet bijeen geweest. Met een dreigende paniek voor oogen verlangde men aan alle kanten dat deze weer bijeen zouden komen. Lodewijk XVI echter, die nooit een beslissing kon nemen, weigerde tot zoo'n ingrijpenden maatregel over te gaan.

Om al dat geschreeuw wat tot bedaren te brengen riep hij nu in 1787 een vergadering van Notabelen bijeen. Dit beteekende alleen een bijeenkomst van de vertegenwoordigers der voornaamste families, die te samen moesten overleggen wat kon en moest gedaan worden, zonder inbreuk te maken op hun feodale en clericale privileges betreffende belasting-inning. Maar het was natuurlijk waanzin om te verwachten dat een bepaalde groep staatsburgers politieken en economischen zelfmoord zal plegen ten gunste van een andere groep medeburgers. De 127 Notabelen weigerden dan ook halsstarrig om één enkele

van hun oude voorrechten prijs te geven. Het gepeupel in de straat, wiens maag nu al te veel begon te jeuken, verlangde dat Necker, in wien zij allen vertrouwen hadden, weer aan het bewind zou worden geroepen. De Notabelen antwoordden „Neen", het gepeupel in de straat begon nu met steenen te smijten en ruiten in te gooien en andere onbetamelijke dingen te doen. De Notabelen vluchtten, Calonne werd afgezet.

Een nieuwe kleurlooze minister van financiën, de Kardinaal Leoménie de Brienne, werd nu aangesteld en Lodewijk, die angstig geworden was door de dreigende verwijten van zijn uitgehongerde onderdanen, stemde er eindelijk in toe om de oude Staten-Generaal „zoo spoedig dat mogelijk bleek" bijeen te roepen. Deze vage belofte bevredigde natuurlijk niemand.

De winter die nu volgde was één van de strengste sinds menschenheugenis. De oogst te velde werd verwoest door overstrooming of door harde vorst. Al de olijfboomen in de Provence stierven. Particuliere liefdadigheid trachtte eenige verlichting aan te brengen, maar kon heel weinig doen voor een bevolking van 18 millioen uitgehongerde menschen. Overal ontstonden broodoproeren; een generatie vroeger zou men deze met gewapende hand hebben onderdrukt. Maar het werk van de nieuwe filosofische school begon vruchten te dragen. De menschen gingen inzien dat een kanonskogel geen effectief geneesmiddel is voor een hongerige maag. Zelfs de soldaten, die immers uit het volk waren voortgekomen, kon men niet langer vertrouwen. Het was absoluut noodzakelijk dat de koning iets positiefs deed, wilde hij het volk weer op zijn hand krijgen. Maar wederom aarzelde hij.

Hier en daar in de provincies werden nu kleine, onafhankelijke republieken ingesteld door volgelingen van de nieuwe school. Het geroep van „geen belasting zonder vertegenwoordiging" (No taxation without representation—de wapenkreet der Amerikaansche opstandelingen een kwart eeuw geleden), werd gehoord onder de getrouwe middelklasse. Frankrijk werd bedreigd door een algemeene anarchie. Om het volk tot bedaren te brengen en de populariteit van den koning weer te verhoogen, hief het gouvernement onverwachts het (vroeger zeer strenge) toezicht op de drukpers op. Terstond sloeg een zondvloed van inkt over geheel Frankrijk. Iedereen, hoog of laag

begon te critiseeren en werd becritiseerd. Meer dan 2000 pamfletten werden gepubliceerd. Leoménie de Brienne werd overladen met scheldwoorden en moest aftreden. Necker werd haastig teruggeroepen om de algemeene onrust onder het volk zoo goed hij kon tot bedaren te brengen. Terstond ging de aandeelenmarkt 30% omhoog en als bij stilzwijgende afspraak stelde het volk den oordeelsdag nog eventjes uit. In Mei 1789 zouden de Staten-Generaal bijeenkomen en dan zou de wijsheid van het geheele volk immers wel spoedig het moeilijke probleem tot een oplossing brengen om het afgeleefde Fransche koninkrijk te herscheppen in een gezonden en gelukkigen staat.

Deze algemeen heerschende meening, dat de gemeenschappelijke wijsheid van het geheele volk wel in staat zou zijn om alle moeilijkheden uit den weg te ruimen, bleek rampzalig. Het verlamde gedurende eenige belangrijke maanden elke persoonlijke poging om verbetering tot stand te brengen. In plaats van het bestuur op dit critieke moment in eigen handen te houden, liet Necker alles maar zijn gang gaan. Het gevolg was dat er een nieuwe uitbarsting kwam van scherpe twistgesprekken over de beste manier om het oude koninkrijk te hervormen. Overal werd de macht van de politie verzwakt. Het volk uit de Parijsche voorsteden werd onder leiding van opruiers zich langzaam aan bewust van eigen kracht en begon een rol te spelen, waarmede het gedurende de volgende jaren van groote onrust, door zou gaan, toen het in handen van de eigenlijke leiders der revolutie het brute geweld vertegenwoordigde, waarmede deze leiders allerlei dingen trachtten te bereiken, die langs wettigen weg niet tot stand konden worden gebracht.

Als een kluifje voor de boeren en den middenstand besliste Necker dat deze een dubbele afvaardiging naar de Staten-Generaal mochten zenden. Over dit onderwerp schreef de Abbé Siéyès een beroemd pamflet: „Wat is de beteekenis van den Derden Stand", waarin hij tot de conclusie kwam dat de Derde Stand eigenlijk „alles" beteekende, dat hij tot nu toe „niets" te beteekenen had gehad, maar dat hij nu wenschte om althans „iets" te beteekenen. Daarmee sprak hij het gevoelen uit van de overgroote meerderheid van het volk, die de belangen van het land op het hart droegen.

Eindelijk hadden de verkiezingen plaats onder omstandigheden, zoo slecht als men zich maar denken kon. Toen zij voorbij waren pakten 308 geestelijken, 285 adellijken en 621 vertegenwoordigers van den derden stand hun koffers om naar Versailles te gaan. De derde stand was wel genoodzaakt een extra koffer mee te nemen. Deze was gevuld met lijvige rapporten, genaamd „cahiers", waarin al hun grieven en bezwaren aangeteekend waren. Het tooneel was opgezet voor de groote slotscène van het tooneelstuk „De Redding van Frankrijk".

De Staten-Generaal kwamen bijeen op 5 Mei 1789. De koning was slecht gehumeurd, de geestelijkheid en de adel hadden laten weten dat zij niet van plan waren één enkele van hun voorrechten prijs te geven. De koning beval nu dat de drie groepen vertegenwoordigers in verschillende vertrekken moesten bijeenkomen, en hun grieven afzonderlijk moesten bespreken. De derde stand weigerde om aan het koninklijk bevel te gehoorzamen. Zij legden een plechtigen eed af (in de zoogenaamde kaatsbaan), op den 20sten Juni 1789, dat de drie standen te zamen moesten vergaderen; voorts verklaarden zij niet uiteen te zullen gaan, aleer zij aan Frankrijk een grondwet hadden gegeven. Deze besluiten lieten zij aan Zijne Majesteit weten. De koning gaf toe.

Als Nationale Vergadering begon de Staten-Generaal nu den toestand van het Fransche koninkrijk te bespreken. De koning werd boos; toen aarzelde hij weer en zei dat hij nooit afstand zou doen van zijn absolute macht. Toen ging hij jagen, vergat alle staatszorgen, en toen hij terugkeerde van zijn jacht gaf hij toch weer toe. Het was altijd zijn koninklijke gewoonte geweest om iets goeds te doen op een verkeerd oogenblik en op een verkeerde manier. Wanneer het volk riep om A, dan schold de koning hen uit en gaf hun niets; pas wanneer het paleis omringd werd door een huilende bende uitgehongerde lieden, dan gaf de koning toe en schonk zijn onderdanen wat zij vroegen; maar tegen dezen tijd wenschte het volk behalve A ook B. De comedie herhaalde zich. Wanneer de koning dan zijn naam zette onder het koninklijk besluit, dat aan zijn geliefde onderdanen A en B toestond, dan dreigden zij de geheele koninklijke familie te zullen vermoorden, tenzij zij A+B+C

ontvingen. En zoo ging het verder het geheele alfabet door, tot op het schavot toe.

De koning was helaas altijd één letter ten achter en zag dat nooit in. Zelfs toen hij zijn hoofd onder de guillotine legde, voelde hij zich nog hevig verongelijkt, en beschouwde zich als iemand die allergemeenst behandeld was door datzelfde volk,

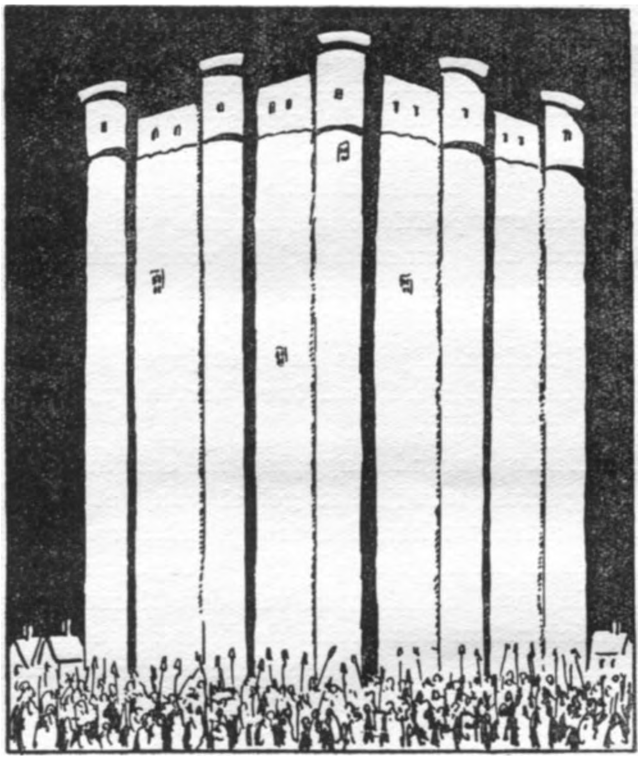

DE BASTILLE.

dat hij zoo hartelijk lief had gehad en getracht had te helpen, zooveel zijn bescheiden krachten toelieten.

Historische „indiens," zooals ik al meer heb opgemerkt, zijn van nul en geenerlei waarde. Het is heel gemakkelijk voor ons om te zeggen dat de monarchie gered had kunnen worden „indien" Lodewijk doortastender van aard was geweest en minder toegevend; maar de koning stond niet alleen.

Zelfs indien hij de ongeëvenaarde wilskracht van een Napoleon had bezeten, dan zouden toch de zaken gedurende deze moeilijke tijden maar al te licht in de war gestuurd zijn door zijn gemalin Maria Antoinette, de dochter van Maria Theresia van Oostenrijk, die al de karakteristieke deugden en ondeugden bezat van een jong meisje dat opgevoed was aan het meest aristocratische en middeleeuwsche hof van dien tijd.

Zij besliste dat er iets moest geschieden en ontwierp een tegen-revolutie. Necker werd plotseling ontslagen, de koninklijke troepen werden naar Parijs geroepen. Toen het volk dit hoorde bestormde het de oude staatsgevangenis, de Bastille, en verwoestte op den 14den Juli van het jaar 1789 dit zoo gehate symbool van aristocratische willekeur, ofschoon het al lang niet meer een politieke gevangenis was, en nog slechts gebruikt werd als gemeentecachot voor zakkenrollers en dronkaards. Tal van adellijken zagen nu den ernst van den toestand in en verlieten haastig Parijs. Maar de koning deed als gewoonlijk niets. Hij was aan het jagen op den dag dat de Bastille bestormd werd, had twee herten geschoten en was juist zeer in zijn schik.

De Nationale Vergadering ging nu aan het werk en op den 4den Augustus, terwijl het geloei van het Parijsche gepeupel van buiten tot hen doordrong, schaften zij alle heerlijke voorrechten af. Dit werd den 27sten Augustus gevolgd door de „Verklaring van de Rechten van den Mensch en van den Burger" (Déclaration des droits de l'Homme et du Citoyen), de beroemde inleiding van de eerste Fransche constitutie. Tot dusverre ging alles nog goed, maar het hof had blijkbaar zijn les nog niet geleerd. Aan alle kanten verspreidde zich 't gerucht dat de koning van plan was weer een spaak in het wiel te steken, voordat deze hervormingen konden worden tot stand gebracht; en als gevolg daarvan had er op den 5den October een tweede opstand plaats in Parijs. Deze opstand breidde zich uit tot Versailles, en het volk kwam niet tot rust voordat het den Koning teruggebracht had naar zijn paleis in Parijs. Zij vertrouwden hem niet in Versailles, zij hadden hem liever vlak bij zich waar men al zijn gangen kon gadeslaan en controle kon uitoefenen op de correspondentie met zijn familieleden in Weenen en Madrid en de andere hoven van Europa.

Onderwijl was Mirabeau (een edelman van geboorte, maar die de leider was geworden van den derden stand) in de Nationale Vergadering begonnen eenige orde te brengen in den chaos. Maar vóór hij de positie van den koning kon redden, stierf hij, op den 2^den^ April 1791. De koning, die nu angst begon te krijgen voor zijn eigen leven, trachtte op den 21sten Juni te ontsnappen. Hij werd echter herkend door zijn beeltenis op een muntstuk, aangehouden bij het dorp Varennes door leden van de Nationale Garde en naar Parijs teruggebracht.

In September 1791 werd de eerste grondwet van Frankrijk aangenomen en de leden van de Nationale Vergadering togen huiswaarts. Op den 1sten October 1791 kwam de Wetgevende Vergadering, de Législative, bijeen om het werk van de Nationale Vergadering voort te zetten. In deze nieuwe bijeenkomst van volksafgevaardigden waren zeer vele vertegenwoordigers van de uiterste revolutionnaire richting. De voortvarendsten onder hen staan bekend als de Jacobijnen, zoo genaamd naar het oude Jacobijnen-klooster, waarin zij hun politieke bijeenkomsten hielden. Deze jonge mannen, die grootendeels behoorden tot de klasse der gestudeerde beroepen, hielden opruiende redevoeringen. Toen de kranten deze redevoeringen naar Berlijn en Weenen overbrachten, besloten de koning van Pruisen en de keizer van Oostenrijk dat zij toch iets moesten doen om hun besten broeder en zuster te redden. Maar zij hadden het toen juist verbazend druk met de verdeeling van het Koninkrijk Polen, waar verschillende politieke partijen zoo'n ontzettende wanorde hadden veroorzaakt, dat het land weerloos stond tegenover ieder die zich een paar provincies wilde toeëigenen. Maar zij slaagden er toch in een leger naar Frankrijk te zenden om den koning te verlossen.

Toen maakte zich een angstige paniek meester van geheel Frankrijk. Al de opgestapelde haat van tientallen jaren honger en ellende kwam tot een vreeselijke uitbarsting. Het gepeupel van Parijs bestormde het paleis van de Tuilerieën, de getrouwe Zwitsersche lijfgarde probeerde haar meester te verdedigen, doch Lodewijk, die weer niet durfde doortasten, gaf bevel om niet te vuren, juist toen de menigte begon terug te trekken. Het volk, dronken van bloed en opwinding en

goedkoopen wijn, vermoordde de Zwitsers tot den laatsten man, drong vervolgens het paleis binnen en achtervolgde Lodewijk, die ontsnapte naar de vergaderzaal van de Wetgevende Vergadering, waar hij terstond in zijn ambt geschorst werd en als gevangene meegevoerd naar het oude kasteel van de Temple.

Inmiddels rukten de legers van Oostenrijk en Pruisen naderbij en de paniek groeide aan tot volslagen razernij; mannen en vrouwen veranderden in wilde beesten. In de eerste week van September 1792 drong het gepeupel de gevangenissen binnen en vermoordde alle gevangenen. Het gouvernement durfde niet tusschenbeide te komen. De Jacobijnen, aangevoerd door Danton, begrepen dat dit het critieke moment was van de Revolutie en succes of mislukking beteekende, en dat alleen brutale stoutmoedigheid hen kon redden. De Wetgevende Vergadering, de Législative, werd gesloten en den 21sten September 1792 kwam een nieuwe Nationale Conventie bijeen. Dit lichaam was bijna geheel samengesteld uit uiterste revolutionnairen. De koning werd openlijk aangeklaagd van hoogverraad en voor deze Conventie gebracht. Hij werd schuldig bevonden en met een kleine meerderheid (387 van de 721 stemmen) ter dood veroordeeld. Den 21sten Januari 1793 onderging hij kalm en met groote waardigheid zijn lot en liet zich naar het schavot brengen. Hij had nooit precies begrepen waar al dat lawaai en rumoer toch eigenlijk om ging en hij was te trotsch geweest om het te vragen.

Toen keerden de Jacobijnen zich tegen de meer gematigde elementen in de Conventie, de Girondijnen (aldus geheeten naar de zuidelijke Girondestreek, waar de meesten hunner vandaan kwamen). Een aparte revolutionnaire rechtbank werd ingesteld en 21 Girondijnsche leiders werden ter dood veroordeeld. De anderen pleegden zelfmoord. Het waren alle kundige en eerlijke mannen, maar te philosofisch en te gematigd om deze vreeselijke jaren te kunnen overleven.

In October 1793 werd de grondwet opgeheven door de Jacobijnen, „totdat de vrede gesloten zou zijn". De geheele macht werd nu gelegd in handen van een klein comité van Publieke Veiligheid (het Comité de Salut Public), met Danton en Robespierre aan het hoofd. De Christelijke godsdienst en

de oude tijdrekening werden afgeschaft. De „Godsdienst van de Rede", waarover Thomas Paine zoo welsprekend had geschreven gedurende den Amerikaanschen opstand, werd ingevoerd, en daarmee de Terreur, die gedurende meer dan een jaar dagelijks 70 à 80 menschen op het schavot bracht, goeden en slechten dooreen.

De aristocratische heerschappij van den koning was voor goed vernietigd. Deze werd nu gevolgd door een tyrannie van enkele personen, die zoo'n hartstochtelijke liefde hadden voor

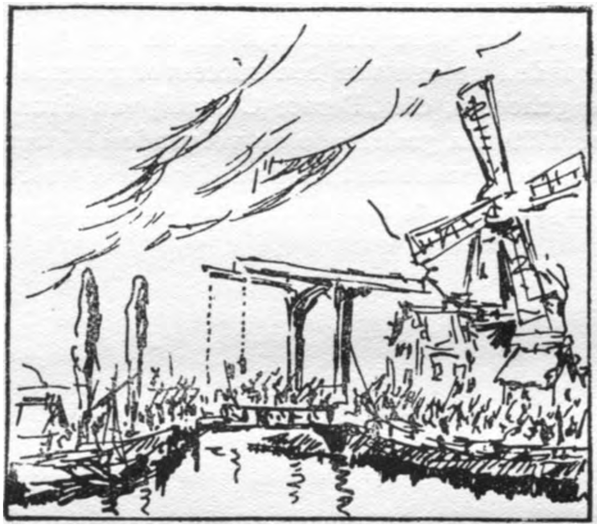

DE FRANSCHE REVOLUTIE DRINGT HOLLAND BINNEN.

democratische eer en deugd, dat zij zich gedwongen voelden om allen te dooden, die het niet met hen eens waren. Frankrijk veranderde in een slachthuis. Iedereen koesterde achterdocht tegen iedereen. Niemand voelde zich veilig. Uit louter angst keerden zich nu enkele leden van de oude Conventie, die wisten dat zij bovenaan de candidatenlijst voor het schavot stonden, tegen Robespierre, die reeds de meesten van hun vroegere collega's onthoofd had. Robespierre, de „eenige echte en ware Democraat", trachtte zichzelf te dooden, maar dat mislukte. De wond werd haastig verbonden, en nu werd hij naar de guillotine gesleept. Op den 27sten Juli 1794 (de 9^{e} Ther-

midor van het jaar 2, volgens de zonderlinge tijdrekening van de revolutie) kwam de regeering van de Terreur tot een einde en overal in Parijs danste men van vreugde.

De gevaarlijke positie van Frankrijk maakte het echter noodzakelijk dat het bestuur in handen bleef van enkele krachtige personen, totdat de vele vijanden van de revolutie verdreven zouden zijn van Fransch grondgebied. Terwijl de slecht gekleede en slecht gevoede revolutionnaire legers met den moed der wanhoop vochten aan den Rijn en in Italie, België en Egypte, en alle vijanden van de Groote Revolutie versloegen, werden er vijf Directeuren aangesteld, die gedurende vier jaar over Frankrijk regeerden. Toen werd de macht in handen gelegd van een succesvol generaal, Napoleon Bonaparte geheeten, die „Eerste Consul" van Frankrijk werd in het jaar 1799. En gedurende de volgende 15 jaren werd het oude Europeesche vasteland nu de oefenschool voor een aantal politieke experimenten, zooals de wereld nog nimmer had aanschouwd.

53. NAPOLEON

NAPOLEON.

Napoleon was geboren in het jaar 1769 als derde zoon van Carlo Maria Buonaparte, een braven notaris in het stadje Ajaccio op het eiland Corsica, en zijn vrouw Letizia Ramolino. Hij was dus geen Franschman van geboorte, maar een Italiaan, wiens vaderland (een oude Grieksche, Carthaagsche en Romeinsche kolonie in de Middellandsche zee) gedurende vele jaren hevig gestreden had om zijn onafhankelijkheid terug te winnen, eerst tegen de Genueezen en na het midden van de 18e eeuw tegen de Franschen, die heel vriendelijk aangeboden hadden om de Corsicanen te helpen in hun strijd voor vrijheid, om vervolgens het eiland ten eigen bate in bezit te nemen.

Gedurende de eerste 20 jaar van zijn leven was de jonge Napoleon Corsicaansch patriot van beroep, een Corsicaansche Sinn-Feiner zouden wij zeggen, die zijn geliefd vaderland hoopte te bevrijden van het juk van den gehaten Franschen vijand. Maar door de Fransche revolutie waren onverwachts de rechten van de Corsicanen erkend. Ongemerkt dreef Napoleon, die een goede training had ontvangen aan de militaire school te Brienne, nu in het vaarwater van zijn aangenomen vaderland en ging in Franschen dienst. Ofschoon hij nooit behoorlijk Fransch heeft leeren schrijven en het ook nooit zonder een leelijk Italiaansch accent heeft kunnen spreken, werd hij toch spoedig Franschman in merg en been. Na verloop van tijd vertegenwoordigde zijn naam alle Fransche deugden te zamen en heden ten dage beschouwt men hem als het symbool van het Gallische genie.

Napoleon was wat men noemt een snelle werker. Zijn loopbaan beslaat niet meer dan 20 jaren. In dien korten tijd voerde hij meer oorlogen, behaalde hij meer overwinningen en legde

hij meer mijlen af, veroverde hij meer vierkante kilometers en doodde hij meer menschen, bracht hij meer hervormingen tot stand, kortom bracht hij meer onrust te weeg dan vroeger ooit iemand (zelfs niet Alexander de Groote en Janghis Khan) had gekund.

Hij was klein van stuk, en gedurende de eerste jaren van zijn leven liet zijn gezondheid veel te wenschen over. Hij maakte nooit veel indruk op iemand door een innemend uiterlijk, en tot aan het eind van zijn leven gedroeg hij zich steeds heel onhandig wanneer hij genoodzaakt was om in het openbaar op te treden. Hij genoot geen enkel voordeel van afstamming of geboorte of rijkdom. Gedurende het grootste gedeelte van zijn jeugd was hij verschrikkelijk arm en meermalen kreeg hij geen maaltijd, of moest hij trachten op de een of andere wijze een paar stuivers te verdienen.

Ook had hij geen veelbelovenden litterairen aanleg. Toen hij eens meedong naar een prijs, beschikbaar gesteld door de Academie van Lyon, was zijn opstel op één na het slechtste; van de 16 deelnemers was hij nummer 15. Maar hij overwon al deze moeilijkheden door zijn absoluut en onwrikbaar geloof in zijn eigen glorierijke toekomst. Ambitie was de voornaamste drijfveer van zijn leven. De gedachte aan zichzelf, de vereering van de hoofdletter „N", waarmee hij al zijn brieven teekende en die overal aangebracht was in de ornamenten van zijn haastig opgerichte paleizen, de absolute wil om den naam Napoleon, naast den naam van God, den meest belangrijken en geëerden in de geheele wereld te maken, deze verlangens brachten Napoleon tot een hoogtepunt van roem, als geen ander man ooit heeft bereikt.

Toen hij nog een slecht-betaalde luitenant was, verdiepte de jonge Bonaparte zich bij voorkeur in de „Levensbeschrijvingen van Beroemde Mannen", welke Plutarchus, de Romeinsche geschiedschrijver, had samengesteld. Nimmer echter trachtte hij zijn eigen leven op te heffen tot dien hoogen zedelijken norm, welke de helden van den ouden tijd als ideaal nastreefden. Het schijnt wel dat Napoleon al die kiesche en zorgzame gevoelens miste, die den mensch onderscheiden van het dier. Het zal uiterst moeilijk zijn met eenige zekerheid uit te maken of hij inderdaad, behalve zichzelf, ooit iemand

werkelijk heeft liefgehad. Tegenover zijn moeder nam hij de beleefdheidsvormen in acht, maar Letizia was dan ook een hooghartige en voorname dame en zooals alle Italiaansche moeders wist zij wel hoe zij haar gespuis eerbied moest inboezemen. Gedurende eenige jaren was hij erg gesteld op Joséphine, zijn lieftallige Creoolsche vrouw, de dochter van een Franschen officier uit Martinique en de weduwe van den Vicomte de Beauharnais, die ter dood gebracht was door Robespierre toen hij een slag tegen de Pruisen verloren had. Maar de keizer liet zich van haar scheiden, toen zij hem geen zoon en erfgenaam schonk, en huwde de dochter van den Oostenrijkschen keizer, omdat hij hoopte daar politieke munt uit te kunnen slaan.

Gedurende het beleg van Toulon, toen hij grooten roem verwierf als commandant van een batterij, studeerde Napoleon ijverig in Machiavelli. Hij volgde het advies van den Florentijnschen staatsman, om nooit woord te houden wanneer het voordeelig was dit niet te doen, trouw op. Het woord dankbaarheid kwam in zijn eigen dictionnaire niet voor. Om eerlijk te zijn moeten wij erkennen dat hij deze deugd evenmin bij anderen veronderstelde. Voor menschelijk lijden was hij totaal ongevoelig. Zonder blikken of bloozen bracht hij krijgsgevangenen ter dood aan wie hij uitdrukkelijk lijfsbehoud had toegezegd (bijv. in Egypte in 1798); en hij liet aan zijn gewonde soldaten in Syrië chloroform toedienen, toen hij bemerkte dat het onmogelijk was hen te transporteeren naar zijn schepen. Hij gaf bevel dat de Hertog van Anjou ter dood veroordeeld moest worden door een partijdige rechtbank en, in strijd met alle wettelijke bepalingen, doodgeschoten moest worden, alleen maar „omdat de Bourbons een waarschuwing noodig hadden”. Hij decreteerde dat de Duitsche officieren, die gevangen genomen waren terwijl zij streden voor de vrijheid van hun vaderland, tegen den naastbijzijnden muur gefusilleerd moesten worden; en toen Andreas Hofer, de Tyroolsche held, na heftigen tegenstand in zijn handen viel, liet hij hem als een gewonen verrader executeeren.

Wanneer wij het karakter van den keizer wat nader bestudeeren, dan gaan wij iets begrijpen van die angstige Engelsche moeders, die hun kinderen naar bed joegen met de

bedreiging dat „Bonaparte, die kleine jongens en meisjes opeet, zal komen en hen mee zal nemen als zij niet gauw gehoorzaam zijn". En toch, nadat wij zooveel onaangename dingen gezegd hebben over dezen vreemden tyran, die ieder onderdeel van de legeradministratie met de grootst mogelijke zorg persoonlijk naging, maar den medischen dienst geheel verwaarloosde en die zijn uniformen ruïneerde door Eau-de-Cologne omdat hij de stank van zijn arme bezweete soldaten niet kon verdragen, nadat wij al deze onaangename dingen gezegd hebben, en er nog heel wat aan toe zouden kunnen voegen, moet ik eerlijk bekennen dat ik toch een gevoel van twijfel in mij voel opkomen.

Kijk, daar zit ik rustig en wel aan een gemakkelijke tafel vol boeken, één oog op mijn schrijfmachine en het andere op Licorice, de kat, die een groote voorliefde heeft voor carbonpapier, en daar ben ik nu aan het vertellen dat keizer Napoleon een verachtelijk iemand was. Maar wanneer ik nu toevallig uit het raam zou kijken naar het drukke gedoe op straat en wanneer dan opeens de eindelooze optocht van wagens en karren zou stilhouden en ik het geluid van zware trommels zou vernemen, en daar dan dien kleinen man op zijn schimmel in zijn oude, geheel versleten, groene uniform zou zien voorbijrijden, ik geloof, eerlijk gezegd, heusch dat ik dan mijn stapel boeken en de kat en mijn huis en alles in den steek zou laten om hem te volgen, waarheen hij mij zou willen leiden. Zoo deed mijn eigen grootvader ook, die toch werkelijk niet voor krijgsheld in de wieg gelegd was. De grootvaders van duizende andere menschen deden het. Zij ontvingen geen belooning en zij verwachtten er ook geen. Blijmoedig verloren zij armen en beenen, ja hun leven, om dezen vreemdeling te dienen, die hen duizende mijlen weg voerde ver van hun tehuis, en hen liet opmarcheeren tegen een dam van Russische, Engelsche, Spaansche, Italiaansche of Oostenrijksche kanonnen en rustig in de ruimte stond te staren terwijl zij hun vreeselijken doodsstrijd streden.

Als ge mij om een verklaring vraagt van dit vreemde verschijnsel, dan moet ik antwoorden dat ik er geen weet. Ik kan alleen maar de redenen gissen. Napoleon was de grootste acteur die er ooit geweest is, en het geheele Europeesche vasteland

was zijn tooneel. Ten allen tijde en onder alle omstandigheden wist hij precies welke houding hij moest aannemen om den meesten indruk te maken op de toeschouwers, en welke woorden hen het meest zouden pakken. Of hij in de Egyptische woestijn stond ten aanschouwe van de Sfinx en de Pyramiden, dan wel of hij zijn verkleumde mannen toesprak op de bedauwde velden van Italië, dat maakte geen verschil. Ten allen tijde was hij meester van de situatie. Altijd wist hij de menschen te boeien, te bezielen, tot ongeloofelijke prestaties op te zweepen. Zelfs op het eind, toen hij als balling leefde op een kleine rots midden in den Atlantischen Oceaan, een zieke man, afhankelijk van de genade van een vervelenden en onverdragelijken Britschen gouverneur, ook toen nog beheerschte hij het tooneel geheel en al.

Na de nederlaag bij Waterloo zag niemand den grooten keizer ooit weerom, uitgezonderd enkele getrouwe vrienden. De volkeren van Europa wisten alleen dat hij leefde op het eiland St. Helena, zij wisten dat een Engelsch garnizoen hem dag en nacht bewaakte, zij wisten dat de Engelsche vloot weer wacht hield over het garnizoen dat wacht hield over den keizer op zijn boerderij in Longwood. Maar toch hield hij voortdurend aller gedachten bezig, van vriend zoowel als van vijand. Toen ziekte en wanhoop hem eindelijk hadden weggenomen bleven zijn kleine oogen rondspoken door de geheele wereld. Zelfs heden ten dage is hij nog een even groote kracht in het leven van Frankrijk als honderd jaar geleden toen de menschen flauw vielen alleen al op het gezicht van dezen kleinen bleeken man, die zijn paarden stalde in de heilige tempels van het Russische Kremlin, die den Paus en de Machtigen der aarde behandelde alsof zij zijn lakeien waren.

Om slechts een kort overzicht van zijn leven te geven zou reeds een paar boekdeelen eischen; om iets te vertellen van zijn groote politieke hervormingen van den Franschen Staat, van zijn nieuwe wetboeken, die in de meeste Europeesche landen werden overgenomen, van zijn bedrijvigheid op elk gebied, daarvoor zou ik duizende bladzijden noodig hebben. Maar ik kan in een paar woorden uiteenzetten waarom hij zoo'n succes had in het begin van zijn optreden, en waarom hij faalde gedurende de laatste tien jaren. Van 1789 tot 1804 was

Napoleon de groote leider van de Fransche Revolutie; hij vocht toen niet slechts voor de glorie van zijn eigen naam; hij versloeg Oostenrijk, Italië, Engeland en Rusland omdat hij, hijzelf en zijn soldaten, de apostelen waren van den nieuwen Godsdienst van: Vrijheid, Gelijkheid en Broederschap; omdat zij de vijanden waren van de vorstelijke hoven, maar de vrienden van het volk.

Maar in het jaar 1804 maakte Napoleon zichzelf erfelijk Keizer der Franschen en liet Paus Pius VII uit Rome komen om hem te kronen, juist zooals Leo III in 800 dien anderen beroemden koning der Franken gekroond had, Karel de Groote, wiens voorbeeld Napoleon steeds voor oogen stond.

Eenmaal op den troon gezeten werd de revolutionnaire leider een minder gelukkige nabootsing van een Habsburgschen monarch. Hij vergat zijn geestelijke moeder, de politieke club van de Jacobijnen. Hij was niet meer de verdediger van de onderdrukten, maar werd het hoofd van al de onderdrukkers, en liet zijn soldaten gereed staan om iedereen, die zich tegen zijn keizerlijken wil durfde verzetten, zonder pardon neer te schieten. Niemand vergoot een traan toen in het jaar 1806 de droevige overblijfselen van het Heilige Roomsche keizerrijk naar de historische mesthoop werden gereden en toen het laatste restant van de aloude Romeinsche glorie vernietigd werd door den kleinzoon van een Italiaanschen boer. Maar toen de Napoleontische legers Spanje gedwongen hadden om een koning te erkennen van wien zij niets moesten hebben en de arme inwoners van Madrid, die getrouw gebleven waren aan hun vorst, hadden vermoord, toen keerde de publieke opinie zich tegen den vroegeren held van Marengo en Austerlitz en honderd andere veldslagen. Toen pas, toen Napoleon niet langer de held was van de Revolutie, maar de verpersoonlijking van alle slechte eigenschappen van het oude Régime, was het mogelijk voor Engeland om leiding te geven aan het zich snel verbreidende gevoel van haat, dat zich van alle oprechte menschen meester maakte en hen veranderde in heftige vijanden van den Franschen keizer.

De Engelschen waren reeds van het begin af aan met afschuw vervuld geweest, toen zij in hun kranten de gruwelijke bijzonderheden van de Terreur lazen. Zij hadden een eeuw

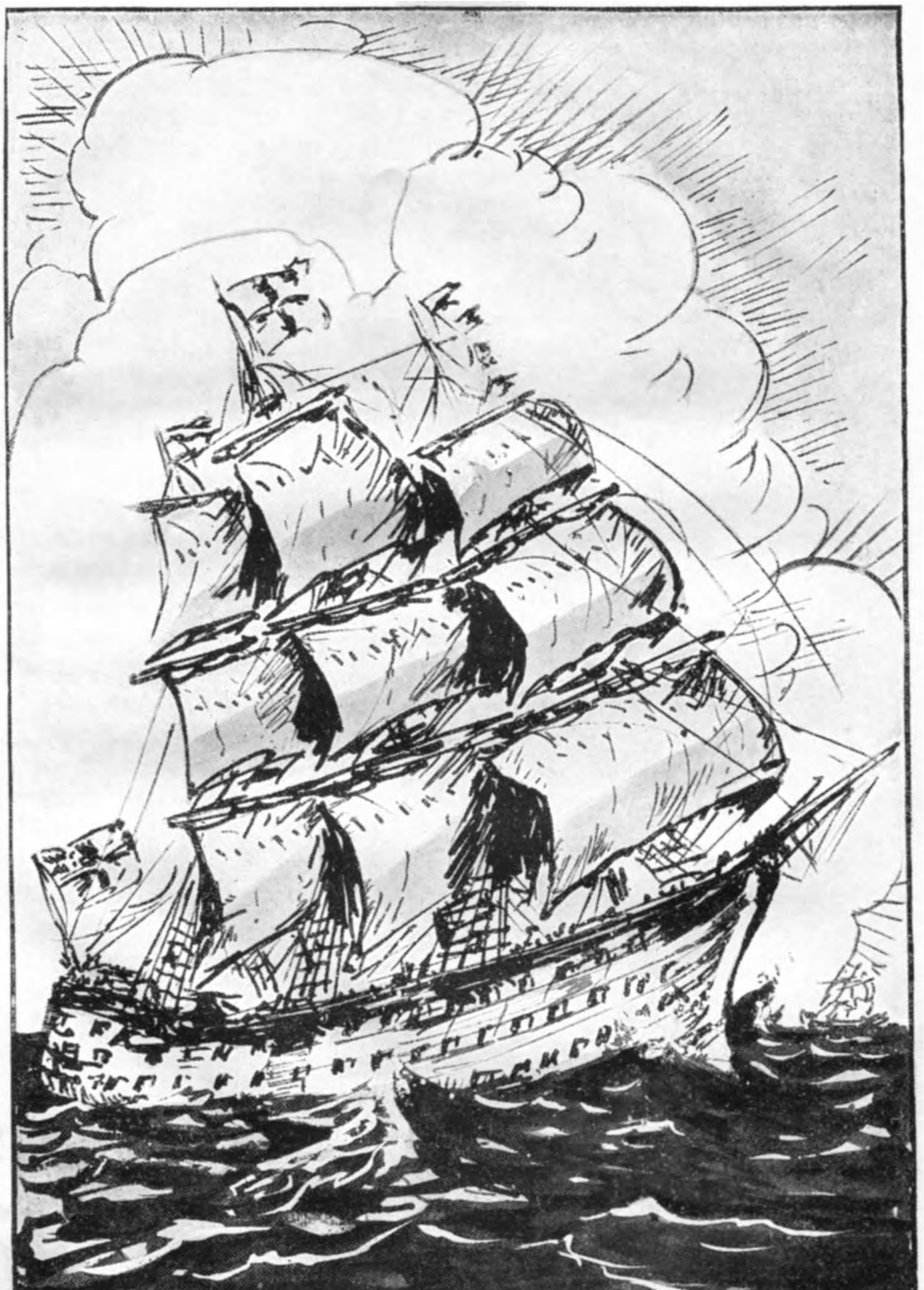

KOERS NAAR TRAFALGAR!

vroeger, gedurende de regeering van Karel I, hun eigen groote revolutie gehad. Maar dat was kinderwerk geweest vergeleken bij dezen opstand in Parijs. In de oogen van den gewonen Engelschman was elke Jacobijn een monster, die op het eerste gezicht doodgeschoten moest worden, en was Napoleon de hoofdduivel. De Britsche vloot blokkeerde Frankrijk voordurend sinds 1798. Zij was het, die Napoleons plan verijdeld had om via Egypte een inval in Indië te doen en hem tot een smadelijken terugtocht gedwongen had, nadat hij eenige overwinningen behaald had aan de oevers van den Nijl. En eindelijk in het jaar 1805 kreeg Engeland de kans, waarop het zoo lang gewacht had.

Bij kaap Trafalgar, aan de Zuid-Westkust van Spanje, versloeg Nelson de vloot van Napoleon geheel en al, zoodat van herstel geen sprake meer kon zijn. Van dat oogenblik af was de Keizer van de zee afgesloten. Ook toen nog had hij erin kunnen slagen om zichzelf erkend te zien als heerscher van het vasteland, wanneer hij maar de teekenen der tijden begrepen had en den eervollen vrede had willen aanvaarden, die de Mogendheden hem aanboden. Maar Napoleon was verblind door de glans van zijn eigen glorie. Hij kon geen gelijken erkennen, hij kon geen mededingers naast zich velen. Zijn haat keerde zich tegen Rusland, het geheimzinnige gebied der eindelooze vlakten, met zijn onuitputtelijke voorraad kanonnenvoer. Zoolang Rusland geregeerd werd door Paul I, den half-krankzinnigen zoon van Catharina de Groote, wist Napoleon wel hoe hij dat zaakje moest aanpakken. Paul gedroeg zich meer en meer op onverantwoordelijke wijze, totdat zijn onderdanen, tot het uiterste gebracht, eindelijk wel gedwongen waren hem te vermoorden, wilden zij niet allen naar de Siberische loodmijnen gezonden worden. De zoon van Paul, keizer Alexander I, deelde niet zijns vaders voorliefde voor den overweldiger, dien hij beschouwde als een vijand der menschheid, een voortdurende bedreiging van den vrede. Hij was een vroom man, en geloofde dat hij door God verkoren was om de wereld te verlossen van den Corsikaanschen vloek. Hij sloot zich dus aan bij Pruisen, Engeland en Oostenrijk, maar werd verslagen. Vijf keer probeerde hij het, maar vijf keer ging het mis. In het jaar 1812 tergde hij Napoleon weer dermate, dat de Fransche keizer in blinde woede besloot hem den vrede in

Moscou zelf te dicteeren. Toen werden van wijd en zijd, uit Spanje, Duitschland, Holland, Italië en Portugal, de manschappen opgeroepen of zij wilden of niet en noordwaarts gedreven opdat de gewonde trots van den grooten Keizer gewroken mocht worden.

Hoe het met deze expeditie afliep is bekend genoeg. Na een tocht van twee maanden bereikte Napoleon de Russische hoofdstad en sloeg zijn hoofdwartier op in het heilige Kremlin. Doch in den nacht van 15 September 1812 ontstond er in Moscou brand. De stad brandde vier dagen door. Toen de avond van den

DE TERUGTOCHT UIT RUSLAND.

vijfden dag kwam, gaf Napoleon bevel tot den aftocht. Twee weken later begon het te sneeuwen. Het leger marcheerde door modder en slijk totdat op den 26sten November de rivier de Berezina bereikt werd. Toen begonnen de Russen stoutmoediger aan te vallen. De Kozakken zwermden om de Grande Armée heen — nu niet langer een leger, maar een ongeordende bende. Half December vertoonden zich de eerste overlevenden van dezen vreeselijken terugtocht in de Duitsche steden in het Oosten.

Aan alle kanten doken nu geruchten op van een dreigenden opstand. „De tijd is gekomen", zoo zeiden de volkeren van Europa „om ons te bevrijden van dit ondragelijke juk", en zij

begonnen om te zien naar oude jachtgeweren, die ontsnapt waren aan het oog van de alom tegenwoordige Fransche spionnen. Maar eer zij wisten wat er eigenlijk geschied was stond Napoleon alweer voor hen met een nieuw leger. Hij had zijn verslagen soldaten achtergelaten en was in zijn kleine slede naar Parijs gesneld om door een laatsten oproep nieuwe troepen te krijgen en den heiligen bodem van Frankrijk te verdedigen tegen vreemde indringers.

Kinderen van 16 en 17 jaar volgden hem toen hij weer oostwaarts trok om de geallieerde mogendheden te ontmoeten. Op den 16^{den}, 18^{den} en 19^{den} October van het jaar 1813 had de vreeselijke slag bij Leipzig plaats, waar gedurende drie dagen jongens in het groen en jongens in het blauw tegen elkander vochten totdat de Elbe rood gekleurd was van het bloed. In den namiddag van den 19^{den} October brak de opeengehoopte reserve van Russische infanterie door de Fransche linies heen; Napoleon moest vluchten.

Terug ging het weer naar Parijs; hij deed afstand van den troon ten gunste van zijn kleinen zoon. Maar de geallieerde mogendheden stonden erop dat Lodewijk XVIII, broeder van den laatsten koning Lodewijk XVI nu den Franschen troon zou bestijgen, en omringd door Kozakken en Ulanen hield de suffe Bourbonsche prins zijn triomfantelijken intocht in Parijs.

Wat Napoleon betreft, hem werd het kleine eiland Elba in de Middellandsche zee als onafhankelijken staat toegewezen. Daar organiseerde hij zijn staljongens in een miniatuur legertje en leverde veldslagen op het schaakbord.

Nauwelijks echter had hij Frankrijk verlaten of het volk begon in te zien wat het verloren had. De laatste twintig jaren, hoe duur dan ook, waren toch een periode van groote glorie geweest. Parijs was de hoofdstad geweest van de geheele wereld. De dikke Bourbonsche koning, die niets geleerd en niets vergeten had gedurende de dagen van zijn ballingschap, boezemde iedereen afschuw in door zijn vadzigheid.

Den 1sten Maart 1815, toen de vertegenwoordigers der geallieerden juist klaar stonden om de kaart van Europa opnieuw in elkaar te zetten, landde Napoleon onverwachts bij Cannes. In minder dan een week had het Fransche leger de Bourbons in den steek gelaten en was zuidwaarts gesneld om

zich met wapens en al ter beschikking te stellen van den „kleinen Korporaal". Napoleon marcheerde regelrecht naar Parijs waar hij den 20sten Maart aankwam. Ditmaal was hij voorzichtiger. Hij bood vrede aan, maar de geallieerden verkozen oorlog. Geheel Europa greep naar de wapenen tegen den „Trouweloozen Corsikaan". Snel marcheerde de keizer noordwaarts, opdat hij zijn vijanden zou kunnen verslaan vóór zij in staat waren hun legers te vereenigen. Maar Napoleon was niet meer wat hij geweest was! Zijn oude krachten hadden hem begeven; hij voelde zich ziek en werd spoedig moe; hij sliep toen hij op had moeten zijn gedurende een aanval van zijn voorhoede. Bovendien miste hij ook vele oude getrouwe generaals, die gestorven waren.

In het begin van Juni trokken zijn legers België binnen. Den 16den van die maand versloeg hij de Pruisen onder Blücher, maar een ondergeschikte commandant slaagde er niet in om overeenkomstig zijn bevel het terugtrekkende leger geheel en al in de pan te hakken.

Twee dagen later, den 18den Juni, een Zondag, ontmoette Napoleon toen Wellington bij Waterloo; om 2 uur 's-middags scheen het of de slag voor de Franschen gewonnen was. Om drie uur verscheen een kleine stofwolk aan den oostelijken horizon. Napoleon meende dat dit de aankomst beteekende van zijn eigen cavalerie, die zich nu in het gevecht zou storten en de Engelschen definitief op de vlucht zou jagen. Maar een uur later wist hij beter. Vloekende en tierende dreef de oude Blücher zijn doodelijk vermoeide troepen terug naar het hart van het gevecht. Deze schok verbrak de gelederen van de Garde. Napoleon had geen verdere reserves. Hij zeide tot zijn soldaten dat ieder maar een zoo goed mogelijk heenkomen moest zoeken, en vluchtte toen zelf ook.

Ten tweeden male deed hij afstand van den troon ten gunste van zijn zoon. Juist 100 dagen na zijn ontsnapping van Elba ging hij weer naar de kust. Hij was van plan om naar Amerika te gaan. In het jaar 1803 had hij voor een appel en een ei de oude Fransche kolonie Louisiana (die groot gevaar liep veroverd te worden door de Engelschen) verkocht aan de jonge Amerikaansche Republiek. „De Amerikanen", zoo dacht hij, „zullen mij daar wel dankbaar voor zijn en zij zullen mij

zeker een klein stukje land geven en een huis waar ik mijn laatste dagen rustig kan doorbrengen." Maar de Engelsche vloot bewaakte alle Fransche havens. Ingesloten tusschen de legers van de geallieerden en de schepen van de Engelschen, had Napoleon geen keus. De Pruisen waren van plan hem zonder pardon neer te schieten. Misschien waren de Engelschen edelmoediger. Te Rochefort wachtte hij, in de hoop dat er nog

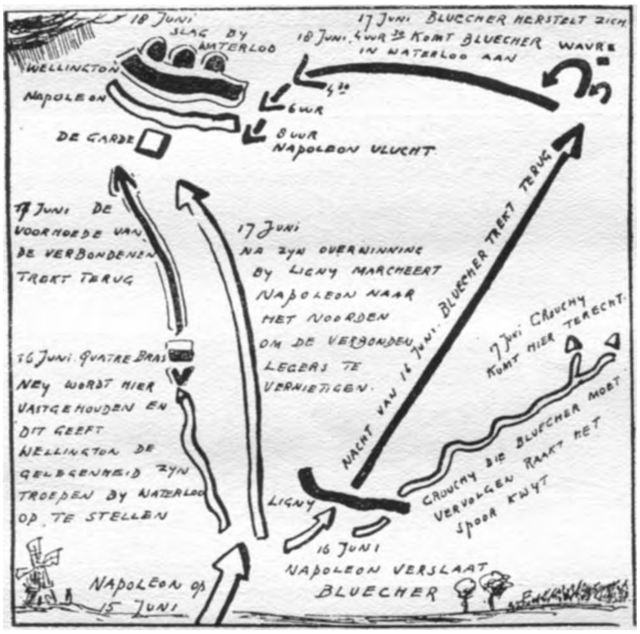

DE SLAG BIJ WATERLOO.

iets zou gebeuren. Een maand na Waterloo ontving hij bevel van het nieuwe Fransche gouvernement om het Fransche grondgebied binnen 24 uur te verlaten. Geboren tooneelspeler als hij was, schreef hij een brief aan den Prins Regent van Engeland (George IV, de koning, zat in een krankzinnigengesticht) waarbij hij Zijne Koninklijke Hoogheid mededeelde dat hij van plan was om „zichzelf over te leveren aan de genade van zijn vijanden en, zooals vroeger Themistocles gedaan had, aan den haard van zijn tegenstanders een toevluchtsoord te zoeken".

Den 15den Juli ging hij aan boord van de „Bellerophon" en gaf hij zijn zwaard over aan Admiraal Hotham. Te Ply-

mouth werd hij overgebracht op de „Northumberland" die hem naar St. Helena voerde. Daar bracht hij de laatste zeven jaren van zijn leven door. Hij probeerde zijn mémoires te schrijven, hij maakte ruzie met zijn bewakers, hij droomde van voorbije tijden. Merkwaardig genoeg keerde hij ten slotte, althans in zijn verbeelding, tot zijn oorspronkelijk punt van uitgang terug. Hij herinnerde zich de dagen toen hij de groote veldslagen van de Revolutie won. Hij trachtte zichzelf ervan te overtuigen dat hij altijd een oprecht vriend was geweest van de groote beginselen van „Vrijheid, Gelijkheid en Broederschap",

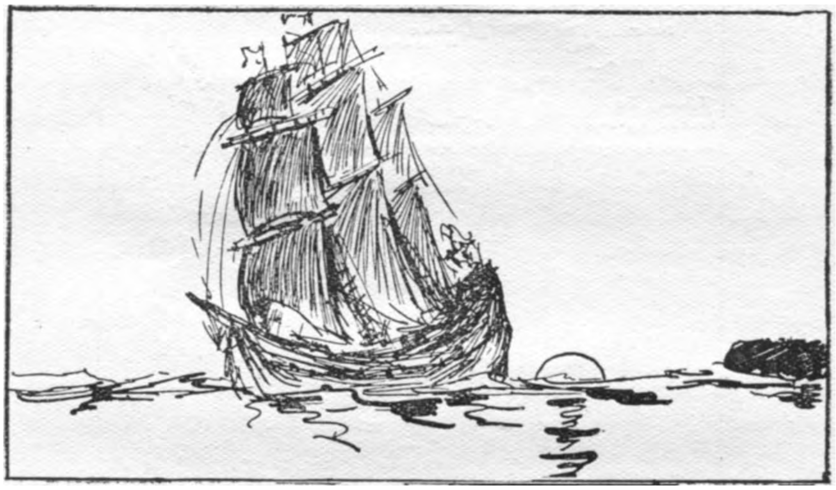

NAPOLEON GAAT IN BALLINGSCHAP.

welke de havelooze soldaten van de Conventie hadden gebracht naar de uiteinden van de aarde. Bovenal verwijlden zijn gedachten gaarne bij den tijd toen hij Opperbevelhebber en Consul was. Zelden sprak hij van den keizertijd. Soms dacht hij aan zijn zoon, den Hertog van Reichstadt, den kleinen adelaar, die in Weenen leefde, waar hij als een ongelukkige bloedverwant behandeld werd door zijn jonge Habsburgsche neven, wier vaders gesidderd hadden alleen al op het hooren van den naam van „Hem". Toen het eind kwam was hij juist bezig zijn troepen ter overwinning aan te voeren. Hij gaf Ney bevel om met de Garde aan te vallen. Toen stierf hij.

Als ge nu een verklaring wilt hebben van deze vreemde loopbaan, als ge werkelijk weten wilt hoe één man in staat was om zooveel volkeren gedurende zoovele jaren alleen door de kracht van zijn wil te beheerschen, dan moet ge niet één der vele boeken lezen die over hem verschenen zijn. De schrijvers zijn alle eenzijdig: òf zij haatten den keizer te zeer òf zij bewonderden hem te zeer. Ge zult er wel vele wetenswaardige feiten uit leeren; maar het is veel belangrijker geschiedenis „aan te voelen" dan te „weten". Ik zal jullie een beteren raad geven: lees geen boeken, maar wacht totdat ge gelegenheid krijgt door een goeden zanger het lied „De Twee Grenadiers" te hooren voordragen. De woorden zijn geschreven door Heine, den grooten Duitschen dichter, die leefde in het Napoleontische tijdperk. De muziek is gecomponeerd door Schumann, eveneens een Duitscher, die den Keizer, den vijand van zijn vaderland, zag zoo vaak deze zijn keizerlijken schoonvader kwam bezoeken. Dit lied is dus het werk van twee mannen, die alle mogelijke reden hadden om den tyran te haten.

Welnu, luister naar dat lied, dan zult ge misschien begrijpen wat duizend boekwerken onmogelijk duidelijk kunnen maken.

54. DE HEILIGE ALLIANTIE

NAUWELIJKS WAS NAPOLEON VERBANNEN NAAR ST. HELENA OF DE HEERSCHERS, DIE ZOO VAAK VERSLAGEN WAREN DOOR DEN GEHATEN CORSIKAAN, KWAMEN TE WEENEN BIJEEN EN TRACHTTEN DE VELE HERVORMINGEN, DIE DANK ZIJ DE FRANSCHE REVOLUTIE OVERAL TOT STAND WAREN GEKOMEN, WEER ONGEDAAN TE MAKEN.

De Keizerlijke Hoogheden, de Koninklijke Hoogheden, de Hertogen, de Buitengewone Gezanten en Gevolmachtigde Ministers, te zamen met de gewone Excellenties, en het heele heirleger van secretarissen, dienaren en aanhangers, wier werk, nauwelijks begonnen, zoo ruw in de war was gestuurd door den plotselingen terugkeer van den vreeselijken Corsikaan (die nu zat te smoren onder de brandende zon van St. Helena) gingen weer aan den gang. De overwinning werd gevierd zooals het hoorde, met diners, tuinfeesten en bals, waarop de nieuwe en zeer onbehoorlijke wals gedanst werd tot groot schandaal van alle deftige dames en heeren, die vol heimwee terugdachten aan de menuets van het oude Régime.

Gedurende bijna een menschenleeftijd hadden zij in afzondering geleefd. Eindelijk was het gevaar geweken. Gaarne wijdden zij breed uit over de vreeselijke verdrukkingen, die zij hadden moeten verduren. Zij verwachtten dat zij nu elke cent vergoed zouden krijgen, die zij verloren hadden onder de handen van de vreeselijke Jacobijnen, die het gewaagd hadden hun gezalfden koning te dooden, die de pruiken hadden afgeschaft en die de korte broeken van het hof van Versailles hadden vervangen door de gescheurde broeken uit de Parijsche achterbuurten.

Misschien vindt ge het wel wat gek dat ik zulke bijkom-

stigheden vermeld. Maar vergeet niet dat het heele Congres van Weenen één lange opeenvolging was van zulke dwaasheden en dat gedurende vele maanden de vraag van „korte of lange broeken" de gemoederen van de afgevaardigden veel meer bezig hield dan de toekomstige regeling en oplossing der Saksische en Spaansche moeilijkheden. Zijne Majesteit de Keizer van Pruisen ging zelfs zoover om een paar korte broeken te bestellen, opdat hij in het openbaar getuigenis zou kunnen afleggen van zijn verachting voor alles wat naar Revolutie zweemde. Een andere Duitsche potentaat, die niet overtroefd wilde worden in dezen edelen afkeer van de Revolutie, bepaalde dat alle belastingen, welke zijn onderdanen hadden betaald aan den Franschen overheerscher, door hen nog eens, voor de tweede maal, betaald moesten worden aan hun wettigen heerscher, die zijn volk van uit de verte had liefgehad terwijl zij overgeleverd waren aan de genade van den Corsikaanschen weerwolf. Zoo ging het door. Van de eene stommiteit viel men in de andere. Wij kunnen niet nalaten verbaasd uit te roepen: maar waarom in 's hemels naam lieten de volkeren zich dat alles aanleunen?" Ja, waarom? Omdat de volkeren totaal uitgeput en wanhopig waren, en het hun niets meer kon schelen wat er met hen gebeurde of hoe zij werden geregeerd, als er maar vrede was. Zij waren ziek en moe, en hadden meer dan genoeg van oorlog en revolutie en hervorming.

Dertig jaar geleden hadden zij allen gedanst om den vrijheidsboom. Prinsen hadden hun koks omarmd en Hertoginnen hadden de Carmagnole gedanst met haar lakeien, in het oprechte geloof dat de tijd van den wereldvrede, de gouden eeuw van Vrijheid, Gelijkheid en Broederschap, voor deze zondige wereld eindelijk was aangebroken. Maar in plaats van de gouden eeuw was de Revolutie over hun hoofden losgebarsten, met het gevolg dat smerige soldaten zich knus nestelden in hun salons en de zilveren en gouden schotels, oude familiestukken, meenamen als zij naar Parijs terugkeerden om aan het gouvernement rapport te doen van het enthousiasme waarmee het „bevrijde land" de grondwet had ontvangen die het Fransche volk aangeboden had aan alle goede buurlieden.

Toen zij vernomen hadden dat de laatste uitbarsting van

revolutionnaire wanorde in Parijs onderdrukt was door een jong officier, genaamd Bonaparte of Buonaparte, die zijn kanonnen gekeerd had tegen het gepeupel, slaakten zij een zucht van verlichting. Een beetje minder Vrijheid, Gelijkheid en Broederschap scheen hun eigenlijk wel zeer begeerenswaardig toe. Maar het duurde niet lang of de jonge officier genaamd Buonaparte of Bonaparte werd een van de drie Consuls van de Fransche Republiek, vervolgens Consul alleen en ten slotte Keizer. Daar hij met veel krachtiger hand regeerde dan men in den laatsten tijd gewend was geweest, kwamen zijn arme onderdanen spoedig onder zwaren druk. Medelijden kende hij niet. Hij dwong hun zonen om dienst te nemen in zijn legers, huwelijkte hun dochters uit aan zijn generaals en nam hun schilderijen en standbeelden weg om daarmee zijn eigen musea te verrijken. Hij veranderde geheel Europa in een gewapend kamp en voerde welhaast geheele volkeren ter slachtbank.

Maar nu was hij van het tooneel verdwenen en iedereen, behalve enkele beroeps-militairisten, koesterde nog slechts één wensch, n.l. om met rust gelaten te worden. Gedurende korten tijd had men hen vrijgelaten om zichzelf te regeeren, om eigen burgemeesters en wethouders en rechters te kiezen. Maar dit systeem was op een totale mislukking uitgeloopen. De nieuwe regeerders waren onervaren en extravagante persoonlijkheden. Uit louter wanhoop keerde het volk terug tot de vertegenwoordigers van het oude Régime. „Bestuur ons als 't je blieft weer", zoo zeiden zij, „net zooals ge dat vroeger deed; zeg maar wat wij aan belasting schuldig zijn, en laat ons verder alleen. Wij hebben het veel te druk met het herstellen van de schade, aangericht in de periode van vrijheid".

De personen die nu het schouwtooneel in elkaar zetten van het beroemde Congres te Weenen, deden ongetwijfeld hun best om aan dit verlangen naar rust en vrede zooveel mogelijk tegemoet te komen. De Heilige Alliantie, het voornaamste resultaat van het Congres, maakte van den politieagent den voornaamsten ambtenaar in den staat en bedreigde met een vreeselijken straf iedereen, die ook maar een enkel officieel besluit durfde te critiseeren.

Europa had vrede, maar het was de vrede van het kerkhof.

De drie voornaamste personen, die te Weenen bijeenkwamen, waren Keizer Alexander van Rusland, Metternich, die opkwam voor de belangen van het Oostenrijksche huis Habsburg en Talleyrand, de vroegere bisschop van Autun, die erin geslaagd was om de verschillende veranderingen in het Fran-

DE SCHIM DIE DE HEILIGE ALLIANTIE VERSCHRIKTE.

sche staatsbestuur te overleven, alleen maar door zijn groote sluwheid en scherp verstand en die nu naar de Oostenrijksche hoofdstad gereisd was om voor zijn land te redden, wat er nog gered kon worden van de Napoleontische ruïne. Zooals in de sprookjes ongenoode gasten op het onverwachtst ten tooneele verschijnen, zoo kwam ook deze persoon op het feestmaal te Weenen en at even genoegelijk mee alsof hij werkelijk uit-

genoodigd was. Ja, het duurde zelfs niet lang of hij zat aan het hoofdeinde van de tafel, onderhield iedereen met zijn amusante verhaaltjes en won ieders genegenheid door zijn innemende manieren.

Voordat hij 24 uur in Weenen geweest was, had hij in de gaten dat de geallieerden verdeeld waren in twee vijandige kampen. Aan den eenen kant stonden Rusland, dat Polen in bezit wenschte te krijgen, en Pruisen dat Saksen wilde annexeeren. Aan den anderen kant stonden Oostenrijk en Engeland, die dit alles trachtten te verhinderen omdat het in hun eigen belang was dat noch Pruisen noch Rusland in staat zouden zijn om over Europa te heerschen. Talleyrand speelde met groote behendigheid beide partijen tegen elkaar uit en aan zijn pogingen was het te danken dat het Fransche volk niet al te zwaar moest boeten voor de 10 jaar, waarin de keizerlijke ambtenaren geheel Europa naar willekeur hadden onderdrukt. Hij betoogde dat het Fransche volk er eigenlijk niet veel aan had kunnen doen en dat het geen keuze had gehad. Napoleon had hen gedwongen om te doen wat hij wenschte. Maar Napoleon was nu van het tooneel verdwenen en Lodewijk XVIII zat op den troon. „Geef hun een kans", zoo pleitte Talleyrand. En de geallieerden, die veel te blij waren dat zij weer een wettigen koning op den troon van het revolutionnaire land zagen, gaven heel vriendelijk toe en lieten aan de Bourbons een kans, welke deze op een zoodanige manier gebruikten, dat zij 15 jaar later weer verdreven werden.

De tweede persoon van het driemanschap te Weenen was Metternich, de Oostenrijksche Eerste Minister, de leider van de buitenlandsche politiek van het huis Habsburg. Wenzel Lothar Prins van Metternich-Winneburg, beantwoordde als persoon precies aan dezen interessanten naam. Hij was een echte „Grand Seigneur", een buitengewoon voorkomend iemand met innemende manieren, ongeloofelijk rijk en zeer handig, maar het product van een samenleving die door een diepe kloof gescheiden was van de zweetende, zwoegende menigte, die zich afsloofde in de steden en op de boerderijen. Als jongeman studeerde Metternich aan de Universiteit van Straatsburg, juist toen de Fransche Revolutie uitbrak. Straatsburg, de stad waar de Marseillaise ontstond, was een middelpunt geweest

van Jacobijnsche agitaties. Metternich vergat nooit hoe zijn gezellig, vroolijk leventje op wreede wijze verstoord was, hoe een aantal onbekwame burgers plotseling naar voren was getreden om een taak op zich te nemen waartoe zij niet in staat waren, hoe het gepeupel het begin van de nieuwe vrijheid gevierd had met een moord op geheel onschuldige personen. Nooit had hij het oprechte enthousiasme, dat aan dit alles ten grondslag lag, kunnen aanvoelen, nooit had hij opgevangen de straal van nieuwe hoop, die blonk in de oogen der vrouwen en kinderen, die brood en water brachten aan de havelooze troepen van de Conventie die door de stad marcheerden op weg naar het front, waar een glorierijke dood voor het Fransche Vaderland hen wachtte.

Al deze dingen hadden den jongen Oostenrijker slechts met weerzin vervuld. Het was immers onbeschaafd! Als er gevochten moest worden dan moest er gevochten worden door flinke jonge kerels in kranige uniformen, die over groene weiden op glimmende paarden kwamen aanstormen. Maar om een heel land te veranderen in een vies, stinkend, gewapend kamp, waar landloopers in één nacht bevorderd werden tot generaal, dat was niet alleen misdadig maar ook waanzinnig. „Zie maar wat er van al jullie prachtige ideeën overgebleven is", zoo zeide hij tot de Fransche diplomaten, die hem ontmoetten aan een klein intiem diner, aangeboden door een der ontelbare Oostenrijksche Groothertogen. „Jullie wilden Vrijheid, Gelijkheid en Broederschap, in plaats daarvan hebt ge Napoleon gekregen. Zou het niet beter geweest zijn indien ge tevreden waart geweest met den bestaanden toestand?" En dan ging hij zijn eigen systeem van „stabiliteit" uiteenzetten. Hij voelde het meest voor een terugkeer tot den normalen toestand van vroeger, tot den goeden ouden tijd van vóór den oorlog, toen iedereen gelukkig en tevreden was en niemand al die onzin uitkraamde „dat iedereen even goed en evenveel waard was als ieder ander". Dit meende hij volkomen oprecht; en daar hij een bekwaam man was, begiftigd met groote wilskracht en een geweldige overredingskracht, werd hij één der meest gevaarlijke tegenstanders van alle revolutionnaire ideeën. Hij stierf pas in het jaar 1859 en leefde dus lang genoeg om het absolute fiasco van zijn politiek nog mee te maken, toen deze omverge-

worpen was door de revolutie van het jaar 1848. Hij was toen de meest gehate man in Europa en liep meer dan eens de kans om gelyncht te worden door de woedende menigte.

Maar tot op het laatst bleef hij zelf vast overtuigd dat hij den juisten weg gekozen had. Hij was er altijd zeker van geweest dat de volkeren liever vrede wilden dan vrijheid, en hij had getracht hun te geven wat het beste voor hen was. Billij-

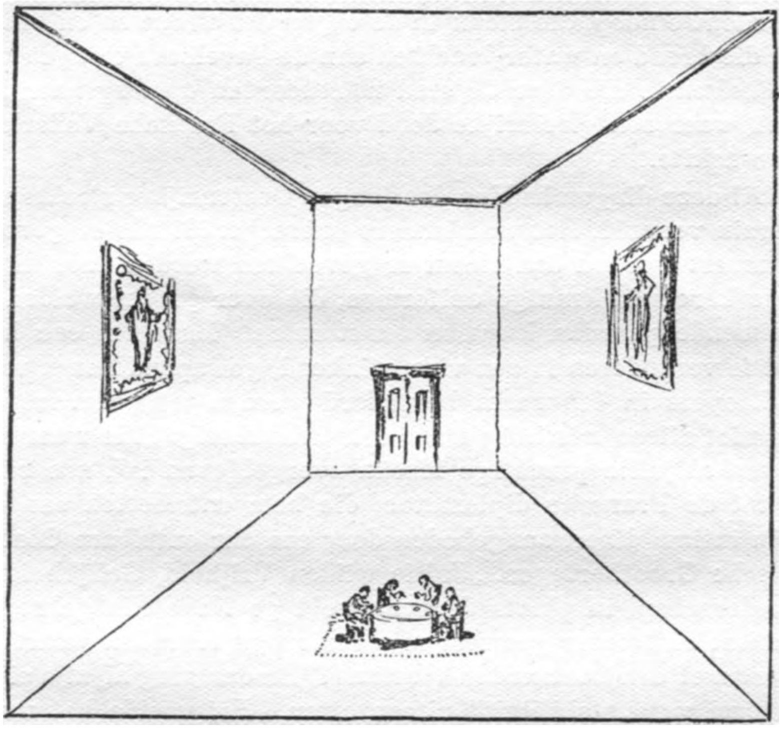

HET EIGENLIJKE CONGRES TE WEENEN.

kerwijze moet erkend worden dat zijn poging om een algemeenen vrede tot stand te brengen nogal succes had. De groote mogendheden vlogen elkaar gedurende een veertig jaar niet naar de keel, ja er heerschte vrede totdat de Krimoorlog uitbrak tusschen Rusland, Engeland, Frankrijk, Italië en Turkije in het jaar 1854. Dat beteekent een record voor het Europeesche vasteland!

De derde held van dit wals-congres was Keizer Alexander.

Hij was opgevoed aan het hof van zijn Grootmoeder, de beroemde Catharina de Groote. Onder leiding van deze scherpzinnige oude vrouw, die hem geleerd had om de glorie van Rusland te beschouwen als het allerbelangrijkste in dit leven, en van zijn particulieren leermeester, een Zwitserschen bewonderaar van Voltaire en Rousseau, die in hem een hartelijke liefde voor de geheele menschheid wist te wekken, groeide deze jongen op tot een wonderlijk mengsel van een zelfzuchtigen tyran en een sentimenteelen revolutionnair. Hij was vroeger allergemeenst behandeld, tijdens het leven van zijn waanzinnigen vader Paul I. Hij was gedwongen geweest om de vreeselijke slachting van de Napoleontische legerscharen mee te maken. Toen was het getij gekeerd. Zijn legers hadden den slag gewonnen voor de Geallieerden. Rusland was de redder van Europa geworden en de Tsaar van dit machtige volk werd toegejuicht als een halfgod, die de wereld zou verlossen van alle ellende.

Maar Alexander bezat niet zoo heel veel verstand. Hij had geen kijk op mannen en vrouwen zooals Talleyrand en Metternich. Hij begreep het vreemde spel der diplomatie niet. Voorts was hij ijdel (wie zou het onder zulke omstandigheden niet zijn?) en hij hield ervan om door de menigte te worden toegejuicht. Weldra werd hij de groote „attractie" van het Congres, terwijl Metternich, Talleyrand en Castlereagh, de zeer bekwame Britsche afgevaardigde, om de tafel zaten, een glas Tokayer dronken en te zamen beslisten wat er nu precies gebeuren zou. Zij hadden Rusland noodig en daarom waren zij heel beleefd tegen Alexander; maar hoe minder deze zich persoonlijk bemoeide met het eigenlijke werk van het Congres hoe beter. Zij moedigden zelfs zijn plannen voor een Heilige Alliantie aan, opdat hij zich daarmee zou kunnen bezighouden terwijl zij de loopende zaken afdeden.

Alexander was een zeer onderhoudende persoonlijkheid, die ervan hield om partijen te geven en veel menschen te ontmoeten. Bij zulke gelegenheden was hij gelukkig en vroolijk. Maar er was ook een geheel andere kant aan zijn karakter. Voortdurend probeerde hij iets te vergeten, wat hij nooit kon vergeten.

In den nacht van den 23sten Maart van het jaar 1801 had hij

in een kamer van het St. Michaelspaleis in Petersburg eenzaam zitten wachten op het bericht dat zijn vader afstand van den troon had gedaan. Paul had geweigerd om het document te teekenen dat de dronken officieren voor hem op de tafel hadden neergelegd; in hun woede hadden zij toen een sjerp om zijn hals geknoopt en hem gewurgd. Toen waren zij naar beneden gegaan om aan Alexander te vertellen dat hij keizer van alle Russen geworden was.

De herinnering aan dezen vreeselijken nacht kon de Tsaar, die een zeer gevoelig persoon was, nimmer kwijtraken. Hij was opgevoed in de school van de groote Fransche Philosophen, die niet geloofden in God, maar alleen in de Menschelijke Rede. Maar de Rede alleen kon den keizer in zijn kritieken toestand niet helpen. Hij begon stemmen te hooren en visioenen te zien, hij trachtte een weg te vinden om zijn geweten tot rust te brengen. Hij werd zeer vroom en begon groote belangstelling te toonen voor mystiek, die vreemde voorliefde voor geheimzinnige en onbekende dingen, die even oud was als de tempels van Thebe en Babylon.

De vreeselijke emotie van het groote revolutionnaire tijdperk had in die dagen aan het karakter van zeer velen een wonderlijken draai gegeven. De mannen en vrouwen, die deze twintig jaren van angst en vrees hadden meegemaakt, waren niet meer geheel normaal. Zij sprongen op, telkens als er aan de voordeur gebeld werd. Misschien beteekende dit immers dat hun eenige zoon op het veld van eer gesneuveld was. Al dat gescherm van de Revolutie met broederlijke liefde en vrijheid klonk als holle woorden in de ooren van deze terneergeslagen boeren. Zij klampten zich vast aan alles wat hun maar eenig houvast kon geven ten opzichte van de vreeselijke problemen van dit leven. In hun ellende en verdriet werden zij maar al te licht om den tuin geleid door een groot aantal bedriegers, die optraden als profeten met de verkondiging van een vreemde leer, die zij opgediept hadden uit duistere gedeelten van het Boek der Openbaringen.

In het jaar 1814 hoorde Alexander, die reeds een groot aantal wonderdokters geconsulteerd had, van een nieuwe zieneres, die voorspelde dat de ondergang van de wereld aanstaande was, en die de volkeren aanspoorde om zich te bekeeren

eer het te laat was. Bedoelde dame, de Barones von Krüdener, was een Russische vrouw van onzekeren leeftijd en een even onzekere reputatie, die de echtgenoote geweest was van een Russischen diplomaat in de dagen van Keizer Paul. Zij had het geld van haar echtgenoot verspild en door haar zonderlinge liefdesgeschiedenissen schande over hem gebracht. Zij had een zeer losbandig leven geleid totdat haar zenuwgestel totaal ondermijnd was en haar zinnen van streek waren geraakt. Toen was zij bekeerd door het gezicht van den plotselingen dood van een vriend. Daarna had zij haar vroolijk leventje vaarwel gezegd en had haar vroegere zonden beleden aan haar schoenmaker, een vromen Moravischen broeder, volgeling van den ouden hervormer Jan Huss, die door het Concilie van Constance in het jaar 1415 verbrand was van wege zijn ketterijen.

De volgende 10 jaren had de barones in Duitschland doorgebracht, zich speciaal toeleggende op het bekeeren van Koningen en Prinsen. Alexander, den Redder van Europa, van de dwalingen zijns weegs te overtuigen, dat was de grootste ambitie van haar leven. En daar Alexander in al zijn ellende maar al te graag luisterde naar iedereen, die hem een straal van hoop bracht, was een onderhoud spoedig geregeld. Op den avond van den 4^{den} Juli 1815 werd zij toegelaten bij den Keizer. Zij trof hem aan lezende in den Bijbel. Wij weten niet wat zij tot Alexander heeft gezegd, maar toen zij hem drie uur later verliet vond men hem badende in tranen en bekende hij dat zijn ziel eindelijk rust en vrede gevonden had. Van dien dag af was de barones de getrouwe metgezel van den keizer en zijn geestelijke raadsvrouw. Zij volgde hem naar Parijs en toen naar Weenen. En wanneer Alexander niet aan het dansen of feestvieren was, nam hij deel aan de bidstonden van deze Mevrouw von Krüdener.

Misschien vraagt gij mij waarom ik dit alles zoo tot in bijzonderheden vertel. Zijn de groote sociale veranderingen van de negentiende eeuw niet veel belangrijker dan de loopbaan van een onevenwichtige vrouw, wier geschiedenis liever in het vergeetboek moest geraken? Dat is natuurlijk wel zoo; maar er bestaan een groot aantal boeken, die met groote nauwkeurigheid en tot in alle bijzonderheden al die andere dingen verhalen Mijn bedoeling was echter dat geschiedenis iets

meer zou beteekenen dan enkel een opeenvolging van feiten. Ik wilde zoo gaarne dat ge alle historische gebeurtenissen onderzocht op een wijze waarbij men niets zonder meer voor waar aanneemt. Ge moet geen genoegen nemen met de enkele mededeeling dat „dit of dat hier of daar gebeurde". Tracht te ontdekken wat de verborgen motieven waren die schuilen achter iedere handeling; dan pas zult ge ook de wereld om u heen veel beter gaan begrijpen en zult ge meer kans krijgen om anderen te helpen, het eenige wat ten slotte in dit leven de moeite waard is en voldoening schenkt.

Kijk, wij denken bij de Heilige Alliantie al te licht alleen maar aan een stukje papier, dat geteekend werd in het jaar 1815 en dat ergens dood en vergeten in de archieven van de staten ligt. Misschien is het wel vergeten, maar het is zeer zeker niet dood. De Heilige Alliantie is bijv. rechtstreeks verantwoordelijk voor de verkondiging en verspreiding van de Monroeleer, en de Monroeleer van de Amerikanen heeft ons aller leven op de een of andere wijze beïnvloed. Dat is de reden waarom ik zoo gaarne wilde dat gij precies wist hoe dit document tot stand is gekomen en wat de eigenlijke motieven waren, die achter deze uiterlijke manifestatie van vroomheid en christelijke plichtsbetrachting liggen.

De Heilige Alliantie was het gezamenlijke werk van een ongelukkigen man, die een vreeselijken schok had gekregen in zijn jeugd en nu zijn verscheurde ziel tot rust trachtte te brengen, en van een ambitieuse vrouw, die na een weggegooid verleden haar schoonheid en aantrekkelijkheid verloren had en nu haar ijdelheid en praalzucht bevredigde door de rol te spelen van een Messias, die een nieuw en wonderlijk geloof kwam verkondigen. Ik vertel heelemaal geen geheimen wanneer ik deze bijzonderheden mededeel. Nuchter denkende menschen als Castlereagh, Metternich en Talleyrand doorzagen volkomen de beperkte kundigheden van de sentimenteele barones. Het zou voor Metternich een klein kunstje geweest zijn om haar terug te zenden naar Duitschland. Daarvoor was slechts een kort briefje noodig van dezen almachtigen commandant der keizerlijke politie.

Maar Frankrijk, Engeland en Oostenrijk waren te zeer afhankelijk van den goeden wil van Rusland. Zij konden zich

de weelde niet veroorloven om Alexander te beleedigen en zij moesten de dwaze, oude barones wel verdragen omdat er niets anders op overschoot. En terwijl zij in hun hart het geheele Heilige Verbond beschouwden als louter nonsens, niet eens het papier waard waarop het was geschreven, luisterden zij geduldig toen de keizer hun het eerste ontwerp voorlas van zijn poging om een Broederschap der Menschen tot stand te brengen op de basis van de Heilige Schrift. Want dat was het eigenlijke doel van de Heilige Alliantie. De onderteekenaars van dit document verklaarden plechtig dat zij „bij het besturen van hun eigen staten en bij de politieke betrekkingen, die zij met de andere staten onderhielden, zich alleen zouden laten leiden door de voorschriften van den Heiligen Godsdienst, te weten de voorschriften van Rechtvaardigheid, Christelijke Liefde en Vrede, die verre van alleen bedoeld te zijn voor ons persoonlijke leven ook een rechtstreekschen invloed moesten uitoefenen op de beslissingen en de besluiten der vorsten en die hen bij alles moesten leiden, zijnde dit de eenige mogelijkheid om menschelijke instellingen een duurzamen grondslag te geven en alle onvolmaaktheden daaruit weg te nemen. Voorts beloofden zij aan elkander „dat zij vereenigd zouden blijven door banden van ware en onwrikbare broederschap, dat zij elkander zouden beschouwen als landgenooten, dat zij bij alle gelegenheden en ten allen tijde elkander hulp en bijstand zouden verleenen". In dienzelfden trant volgden er nog meer mooie woorden.

Zoo werd dan de Heilige Alliantie geteekend door den Keizer van Oostenrijk, die er geen woord van begreep; voorts teekenden de Bourbons het document, omdat zij de vriendschap van Napoleon's oude vijanden noodig hadden; het werd geteekend door den Koning van Pruisen, die hoopte Alexander te winnen voor zijn plannen van een „grooter Pruisen"; en ook door alle kleine staten, die geheel afhankelijk waren van Rusland. Engeland teekende het stuk niet, omdat Castlereagh de heele zaak gewauwel vond. De Paus teekende ook niet, omdat hij beleedigd was dat een Grieksch-Orthodox en een Protestant zich bemoeiden met zijn zaken. En de Sultan van Turkije teekende niet, omdat hij er geheel buiten gelaten was en nooit van het stuk had gehoord.

De volkeren van Europa waren echter spoedig wel genoodzaakt om notitie van de zaak te nemen. Achter de holle phrasen van de Heilige Alliantie stonden de legers van de Quintuple Alliantie, die Metternich tot stand had gebracht onder de Groote Mogendheden. Deze legers stonden niet voor niets klaar. Zij moesten zorg dragen dat de vrede van Europa niet verstoord werd door de zoogenaamde liberalen, die in den grond der zaak slechts verkapte Jacobijnen waren, en in stilte hoopten op een terugkeer van de revolutie-dagen! Het enthousiasme van de vrijheids-oorlogen der jaren 1812, 1813, 1814 en 1815 begon aanmerkelijk te bekoelen. Er volgde een tijd waarin men oprecht hoopte dat nu eindelijk eens gelukkiger dagen zouden aanbreken. De soldaten, die de hitte van het gevecht hadden verdragen snakten naar rust en vrede — en dat staken zij niet onder stoelen en banken.

Maar zij wenschten toch niet een vrede zooals de Heilige Alliantie en het Congres van de Europeesche Mogendheden hun nu geschonken had. Zij riepen dat zij verraden waren. Maar zij pasten toch wel op dat dit geroep niet gehoord werd door een geheimen politie-spion! De reactie zegevierde over de geheele linie. Deze reactie ging uit van personen, die oprecht meenden dat hun methoden dienstig waren voor het heil der menschheid. Doch dat veranderde niet veel aan het resultaat. Men had er moeilijk nog slechter aan toe kunnen zijn indien hun bedoelingen minder vriendelijk waren geweest. En het veroorzaakte heel wat onnoodig lijden en vertraagde aanmerkelijk den regelmatigen voortgang der politieke ontwikkeling.

55. DE GROOTE REACTIE

ZIJ TRACHTTEN AAN DE WERELD EEN NIEUW TIJDPERK VAN ONGESTOORDEN VREDE TE VERSCHAFFEN DOOR ALLERLEI NIEUWE IDEEËN TE ONDERDRUKKEN. ZIJ MAAKTEN DEN POLITIE-SPION TOT HOOGSTEN AMBTENAAR IN DEN STAAT. WELDRA WAREN DE GEVANGENISSEN IN ALLE LANDEN VOL MET MENSCHEN DIE LUIDE VERKONDIGD HADDEN DAT ELK VOLK HET RECHT HEEFT OM ZICHZELF TE BESTUREN ZOOALS HET WIL.

Om alle schade door den Napoleontischen zondvloed aangericht weer te herstellen bleek haast een onbegonnen werk. Eeuwenoude schuttingen waren weggespoeld. De paleizen van twee dozijn dynastieën waren zoo grondig beschadigd dat zij „onbewoonbaar" moesten worden verklaard. Andere koninklijke residenties waren aanmerkelijk vergroot en uitgebreid ten koste van hun minder fortuinlijke naburen. Wonderlijke stukken en brokken van revolutionnaire leerstellingen waren achtergebleven toen de wateren eindelijk terugweken en konden niet meer worden verwijderd zonder ernstige schade toe te brengen aan de geheele gemeenschap. Evenwel — de politieke ingenieurs van het Congres deden hun uiterste best en ziehier wat zij wisten te bereiken.

Frankrijk had gedurende zóóvele jaren den vrede van de wereld wreed verstoord dat alle volkeren dat land bijna instinctmatig waren gaan vreezen. De Bourbons beloofden bij monde van Talleyrand om zoet te zijn, maar de Honderd Dagen hadden aan Europa al te duidelijk laten zien wat hun te wachten stond als Napoleon er nog eens in mocht slagen om te ontsnappen. De Republiek Holland werd dus veranderd in een Koninkrijk, en België (dat geen deel had genomen aan de Hol-

landsche worsteling voor onafhankelijkheid in de 16e eeuw en sindsdien behoord had tot de Habsburgsche domeinen, eerst onder Spaansch later onder Oostenrijksch bewind), zou voortaan deel uitmaken van dit nieuwe Koninkrijk der Nederlanden. Deze vereeniging wenschte eigenlijk niemand, noch in het Protestantsche Noorden noch in het Katholieke Zuiden. Maar vragen mochten niet worden gedaan. Het was noodig voor den vrede van Europa, en daarmede basta.

Polen had heel wat verwacht omdat een Pool, Prins Adam Czartoryski, één der meest intieme vrienden van Tsaar Alexander was en hem gedurende den oorlog en het Congres van Weenen voortdurend als vertrouwde raadsman ter zijde had gestaan. Maar van Polen werd een half-onafhankelijk deel van Rusland gemaakt, met Alexander als Koning. Deze oplossing bevredigde niemand en veroorzaakte veel bitterheid en drie revoluties.

Denemarken, dat tot op het laatst een getrouw bondgenoot van Napoleon was gebleven, werd daarvoor zeer streng gestraft. Zeven jaar vroeger was een Engelsche vloot het Kattegat ingezeild en had, zonder eenige oorlogsverklaring of waarschuwing, de stad Kopenhagen gebombardeerd en de Deensche vloot weggekaapt opdat deze geen diensten zou kunnen bewijzen aan Napoleon. Het Congres van Weenen ging nog een stap verder. Het scheurde Noorwegen (dat sinds de Unie van Calmar, in 1397, met Denemarken vereenigd was geweest) van Denemarken af en schonk dit gebied aan Karel XIV van Zweden als belooning voor zijn verraad gepleegd aan Napoleon. Ge moet namelijk weten dat deze Zweedsche koning vroeger een Fransch Generaal geweest was, genaamd Bernadotte, die naar Zweden gekomen was als adjudant van Napoleon, en daar uitgenoodigd was om den troon van dat land te bestijgen toen de laatste heerscher uit het huis Hollstein-Gottorp gestorven was zonder zoon of dochter na te laten. In 1813 had hij zich echter wijselijk bij Napoleon's vijanden aangesloten. Van 1815 tot 1844 bestuurde hij dit land (schoon hij de taal nooit leerde) op uiterst bekwame wijze. Hij was een kundig persoon en verwierf spoedig het vertrouwen zoowel van zijn Zweedsche als van zijn Noorsche onderdanen; maar hij slaagde er toch niet in van deze twee landen, die geografisch

en historisch elk een afzonderlijk gebied vormen, één geheel te maken. De tweeslachtige Scandinavische staat kon nooit een succes worden genoemd: het slot was dan ook dat Noorwegen op een zeer vredelievende en ordelijke wijze zich in 1905 afscheidde en een zelfstandig koninkrijk vormde, en dat de Zweden zoo verstandig waren om de Noren een hartelijk „vaarwel" toe te roepen en hen rustig hun gang lieten gaan.

De Italianen, die sinds de dagen van de Renaissance overgeleverd waren geweest aan de willekeur van vreemde indringers, hadden ook heel wat verwacht van Generaal Bonaparte. Keizer Napoleon echter had hen bitter teleurgesteld. In plaats van het Vereenigde Italië te stichten, waarop het volk zoo vurig had gehoopt, had hij het land verdeeld in een aantal kleine vorstendommen, hertogdommen, republieken en den Kerkelijken Staat, welke laatste het slechtst bestuurd werd en de meest ellendige streek was van het geheele schiereiland, uitgezonderd Napels. Het Congres van Weenen schafte enkele van deze Napoleontische republiekjes af en herstelde in plaats daarvan wederom vele oude vorstendommen, die gegeven werden aan verdienstelijke leden, zoowel mannelijke als vrouwelijke, van de familie Habsburg.

De arme Spanjaarden, die begonnen waren met den grooten nationalen opstand tegen Napoleon, en die hun beste zonen geofferd hadden voor hun koning, moesten zwaar boeten toen het Congres aan Zijne Majesteit toestond om naar zijn gebied terug te keeren. Dit boosaardige wezen, bekend als Ferdinand VII, had de laatste vier jaren van zijn leven doorgebracht als gevangene van Napoleon. Hij had den tijd gedood door kleeren te maken voor de beelden van zijn schutsheiligen. Nu vierde hij zijn terugkeer in Spanje door de Inquisitie en de pijnbank weer in te voeren, die beide tijdens de revolutie waren afgeschaft. Hij was een walgelijk iemand, veracht door zijn onderdanen zoowel als door zijn vier vrouwen; maar de Heilige Alliantie handhaafde hem op den troon als wettig vorst, en alle pogingen van vaderlandslievende Spanjaarden om dezen vloek kwijt te raken en van Spanje een constitutioneel koninkrijk te maken werden in bloed gesmoord.

Portugal had sinds 1807, toen de koninklijke familie gevlucht was naar de kolonies in Brazilië, geen koning gehad.

Het land was in die jaren door Wellington gebruikt als operatie-basis voor zijn legers in den guerilla-oorlog die van 1808 tot 1814 in Spanje gevoerd werd. Ook na 1815 bleef Portugal nog een soort Engelsche provincie totdat het huis Braganza op den troon terugkeerde; in Rio de Janeiro bleef inmiddels een familielid achter als Keizer van Brazilië, het eenige Amerikaansche Keizerrijk dat het meer dan een paar jaar uithield en dat pas in 1889 ophield te bestaan, toen het land een republiek werd.

In het oosten geschiedde niets om eenige verbetering aan te brengen in den vreeselijken toestand van de Slaven en de Grieken, die nog onderdanen waren van den Sultan. In 1804 was Zwarte Georg, een Servische zwijnenhoeder (de stichter van de Karageorgevich-dynastie) een opstand begonnen tegen de Turken; maar hij was verslagen door zijn vijanden en vermoord door één van zijn vermeende vrienden, een concurrent van hem, eveneens leider der Serviers, Milosh Obrenovich genaamd (die stichter werd van de Obrenovich-dynastie); en de Turken waren onbetwist heer en meester gebleven van den Balkan. De Grieken, die sinds het verlies van hun onafhankelijkheid, twee duizend jaar geleden, achtereenvolgens de onderdanen waren geweest van de Macedoniërs, de Romeinen, de Venetiërs, en de Turken, hadden gehoopt dat hun landsman Capo d'Istria, een bewoner van het eiland Corfu, die samen met Czartoryski tot de meest intieme vrienden van Alexander behoorde, in staat zou zijn iets voor hen te doen. Maar het Congres van Weenen bekommerde zich al heel weinig om de Grieken, maar stelde er veel meer belang in om alle „wettige" vorsten, Christelijke, Mohammedaansche en anderen, op hun respectieve tronen te handhaven of te herstellen. Daarom gebeurde er niets.

De laatste, maar misschien wel de ergste, misgreep van het Congres betrof Duitschland. De Kerkhervorming en de Dertigjarige Oorlog hadden niet alleen de welvaart van dat land verwoest, maar hadden het bovendien veranderd in een hopelooze politieke rommelkamer, bestaande uit een paar koninkrijken, eenige groot-hertogdommen, een groot aantal hertogdommen, en honderde markgraafschappen, vorstendommen, keurvorstendommen, baronieën, vrije steden en vrije dorpen, en dat alles

geregeerd door het wonderlijkste stel potentaten dat ooit op de planken van het wereldtooneel verschenen was. Frederik de Groote had aan dezen toestand een einde willen maken, toen hij een krachtig Pruisen schiep, maar deze staat had hem slechts weinige jaren overleefd.

Napoleon had een streep gehaald door de vraag naar onafhankelijkheid van het meerendeel dezer kleine staten, en slechts twee en vijftig, uit een totaal van over de driehonderd, waren na 1806 nog in leven gebleven. Gedurende de jaren van den vrijheidsoorlog had menig jong soldaat gedroomd van een nieuw vaderland, dat door eendracht sterk en machtig zou zijn. Maar eenheid zonder een krachtig leider is nu eenmaal niet bestaanbaar; en wie moest dan deze leider zijn?

Er waren vijf koninkrijken in de Duitsch sprekende landen. De heerschers van twee dezer, Oostenrijk en Pruisen, waren koning bij de gratie Gods. De heerschers van de drie anderen, Beieren, Saksen en Wurtemberg, waren koning bij de gratie van Napoleon; en aangezien zij getrouwe handlangers van den grooten Keizer waren geweest, was de roep van hun vaderlandsliefde bij de andere Duitschers niet al te groot.

Het Congres van Weenen richtte nu een nieuwen Duitschen bond op, een federatie van 35 monarchieën en 3 vrije steden, met den koning van Oostenrijk (in het vervolg Keizer van Oostenrijk) als voorzitter. Dit was weer zoo'n stoplapmethode, die niemand bevredigde. Zeker, een Algemeene Bondsdag werd ingesteld, waarin de eenheid tot uitdrukking moest komen. Deze Bondsdag zou te Frankfurt a/d Main bijeenkomen ter gezamenlijke bespreking van alle belangrijke aangelegenheden. Maar in dezen Bondsdag vertegenwoordigden 38 afgevaardigden de belangen van 38 verschillende staten en aangezien geen beslissing van eenige beteekenis genomen kon worden zonder eenparigheid van stemmen (een parlementaire regel, die in vroeger eeuwen den ondergang van het machtige koninkrijk Polen veroorzaakt had) werd de beroemde Duitsche federatie spoedig het mikpunt der bespotting van geheel Europa. De Bondsdag bleek in elk opzicht een onbruikbaar regeeringslichaam te wezen en van opbouwenden arbeid kon geen sprake zijn. Dit alles was wel buitengewoon vernederend en

teleurstellend voor een volk dat alles geofferd had voor een nationaal ideaal. Maar het Congres bekommerde zich niet om persoonlijke gevoelens van de „onderdanen" en het debat werd gesloten.

Of er dan niemand protesteerde? Ongetwijfeld! Zoodra het gevoel van haat tegen Napoleon wat tot bedaren was gekomen, zoodra het enthousiasme van den grooten vrijheidsoorlog bekoeld was, zoodra de volkeren tot de ontdekking kwamen van den misdaad die hier gepleegd was in den naam van „vrede en stabiliteit", begonnen zij te murmureeren. Zelfs begonnen zij te dreigen met openlijken opstand. Maar wat konden zij doen? Zij waren machteloos. Zij waren aan handen en voeten gebonden door het meest meedoogenlooze, schaamtelooze politie-systeem dat de wereld ooit gezien had.

De leden van het Weener Congres meenden eerlijk en oprecht dat „het Revolutionnaire Beginsel de oorzaak was van de misdadige usurpatie van den troon door den vroegeren Keizer Napoleon". Zij voelden dat zij geroepen waren om de aanhangers van deze zoogenaamde „Fransche Ideeën" van den aardbodem te verdelgen, juist zooals Philips II meer dan twee eeuwen vroeger slechts de stem van zijn geweten gevolgd had toen hij de Protestanten vervolgde en de Mooren ophing. In het begin van de zestiende eeuw was iedereen die niet geloofde in het Goddelijk recht van den Paus, om zijn onderdanen te besturen zooals hij dat het beste oordeelde, een „ketter" en het was de plicht van alle getrouwe burgers om hem te dooden. Evenzoo werd in het begin van de 19e eeuw op het vasteland van Europa iemand die niet geloofde in het Goddelijk Recht van zijn koning om hem te regeeren, zooals hijzelf of zijn Eerste Minister dat het beste oordeelde, beschouwd als een „ketter"; en het was de plicht van alle getrouwe burgers om hem aan te geven aan den eersten den besten politie-agent en te zorgen dat hij zijn verdiende straf kreeg.

Maar de regeerders van het jaar 1815 hadden van Napoleon ten minste geleerd hoe zij zulke zaken moesten aanpakken en zij deden hun werk dan ook veel beter dan in 1517 geschied was. Het tijdperk van 1815 tot 1860 is de groote periode van den politie-spion. Overal waren spionnen. Men vond ze evengoed in de paleizen der machtigen als in de gemeenste kroeg. Zij

loerden door het sleutelgat van het kabinet van den minister, en zij luisterden de gesprekken af van de menschen die een luchtje zaten te scheppen op de banken in het stadspark. Zij bewaakten de grenzen, zoodat niemand passeeren kon zonder een behoorlijk geviseerde pas, en zij doorsnuffelden alle pakketten opdat geen boeken met gevaarlijke „Fransche Ideeën" zouden binnendringen in het grondgebied van hun koninklijken heer. Zij zaten tusschen de studenten op de collegebanken, en wee den professor die het waagde iets te zeggen tegen den bestaanden toestand. En zij volgden stilletjes de jongens en meisjes op hun weg naar school om toe te zien dat zij zich behoorlijk gedroegen.

In velerlei opzicht ondervonden zij bij deze taak steun en medewerking van de geestelijkheid. De kerk had tijdens de revolutie vreeselijk geleden. De kerkelijke goederen waren verbeurd verklaard. Verscheidene priesters waren gedood, en de generatie, die in de leer was gegaan bij Voltaire, Rousseau en de andere Fransche philosophen, had gedanst om het altaar van de Rede, toen de Comités van Publieke Veiligheid den godsdienst hadden afgeschaft in October van het jaar 1793. De priesters waren achter de emigranten aan weggetrokken toen deze in ballingschap gingen. Nu keerden zij achter de geallieerde legers aan terug en gingen met een hart vol wraak weer aan het werk.

Zelfs de Jezuïten kwamen terug in 1814 en hervatten hun vroegere taak als opvoeders. Hun orde had in den strijd tegen de vijanden van de Kerk haast al te veel succes gehad. Zij hadden om zoo te zeggen in bijna elk deel van de wereld afdeelingen opgericht, om overal aan de inboorlingen de zegeningen van het Christendom te brengen. Weldra echter begonnen zij zich ook op ander terrein dan het zuiver geestelijke te bewegen, en gingen zij zich bemoeien met de aangelegenheden van de burgerlijke autoriteiten. Gedurende de regeering van den Markies de Pombal, den grooten Minister die in Portugal hervormingen trachtte tot stand te brengen, waren zij uit dat land verdreven en in het jaar 1773 was zelfs de geheele orde op verzoek van bijna alle Katholieke Mogendheden in Europa door Paus Clemens XIV opgeheven. Maar nu gingen zij vol moed weer aan het werk en verkondigden de beginselen van

„gehoorzaamheid" en „liefde voor de wettige dynastie" aan kinderen, wier ouders een kijkraam gehuurd hadden om volop te kunnen genieten van Maria Antoinette's laatsten gang naar het schavot, dat een einde zou maken aan al haar ellende.

Maar in de Protestantsche landen, zooals Pruisen, was de toestand geen zier beter. De groote patriottische leiders van het jaar 1812, de dichters en schrijvers, die den Heiligen Oorlog tegen den overweldiger hadden gepredikt, werden nu gebrandmerkt als gevaarlijke „demagogen". Hun woningen werden doorzocht. Hun brieven werden opengemaakt en gelezen. Zij moesten zich op geregelde tijden melden bij de politie en van hun doen en laten verslag uitbrengen. De Pruisische „dril"-meester werd in al zijn woede losgelaten op het jonge geslacht. Toen een troep studenten den driehonderd-jarigen gedenkdag van de Kerkhervorming op den ouden Wartburg vierden op luidruchtige maar overigens onschuldige wijze, kregen de Pruisische bureaucraten visioenen van een dreigende revolutie. Toen een theologisch student een spion van het Russische gouvernement, die in Duitschland aan het werk was, doodde (goed bedoeld, maar toch niet verstandig) werden de Universiteiten onder politie-toezicht geplaatst en een aantal professoren zonder eenigen vorm van proces in hechtenis genomen of afgezet.

Het spreekt vanzelf dat in Rusland dit anti-revolutionnaire optreden op de allerdomste wijze geschiedde. Alexander was zijn aanval van vroomheid weer te boven gekomen. Nu verviel hij langzamerhand tot melancholie. Hij was zich maar al te wel bewust van zijn eigen beperkte vermogens en besefte dat hij in Weenen een speelbal geweest was in handen van Metternich en Mevrouw von Krüdener. Meer en meer keerde hij het Westen den rug toe en werd hij een echte Russische heerscher, die vooral uitzag naar Constantinopel, de oude heilige stad, vanwaar de Slaven hun eerste godsdienstige opvoeding hadden ontvangen. Hoe ouder hij werd hoe harder hij werkte, maar hoe minder hij tot stand bracht. En terwijl hij in zijn studeerkamer zat, veranderden zijn ministers geheel Rusland in een militair kamp.

Het is geen prettig beeld, dat ik hier ontworpen heb. Misschien had ik de beschrijving van de groote reactie

wat korter kunnen maken. Maar het is toch van groot belang dat ge een juist idee hebt van, en goed thuis zijt in, dit tijdperk. Het was niet de eerste maal dat men probeerde het uurwerk der geschiedenis terug te zetten. Het resultaat is ten allen tijde hetzelfde geweest!

56. NATIONALE ONAFHANKELIJKHEID

DE DRANG NAAR NATIONALE ZELFSTANDIGHEID WAS EVENWEL TE STERK OM ALDUS TE WORDEN ONDERDRUKT. DE ZUID-AMERIKANEN WAREN DE EERSTEN, DIE IN OPSTAND KWAMEN TEGEN DE REACTIONNAIRE MAATREGELEN VAN HET CONGRES TE WEENEN. GRIEKENLAND, BELGIË, SPANJE EN ANDERE LANDEN VAN HET EUROPEESCHE VASTELAND VOLGDEN HUN VOORBEELD, EN IN DE 19E EEUW WEERKLONK HET RUMOER VAN VELE VRIJHEIDSOORLOGEN.

Het helpt niets om te zeggen dat „indien het Congres te Weenen dit of dat maar gedaan had in plaats van dit of dat besluit te nemen, de geschiedenis van Europa in de 19e eeuw een geheel ander verloop zou hebben gehad". Het Congres te Weenen was een bijeenkomst van personen, die zoo pas de groote revolutie hadden meegemaakt en 20 jaar van vreeselijke en bijna onafgebroken oorlogen achter den rug hadden. Zij waren bijeengekomen om aan Europa „vrede en stabiliteit" te geven, die de volkeren naar zij meenden noodig hadden en wenschten. Het waren allen wat men noemt reactionnairen. Zij meenden oprecht dat de groote massa onbekwaam was om zichzelf te besturen. Zij brachten in de kaart van Europa al die veranderingen aan, die huns inziens onmisbaar waren om een blijvend resultaat van rust en vrede te verkrijgen. Zij faalden, doch niet door eenige vooropgezette kwade bedoelingen van hun kant. Zij waren alle opgegroeid in de oude school en waren menschen, die met heimwee terugdachten aan de ongestoorde dagen van hun jeugd en niets vuriger verlangden dan een terugkeer van die gezegende tijden. Zij zagen niet in welk een sterken invloed vele revolutionnaire beginselen reeds hadden uitgeoefend op de volkeren van het Europeesche

vasteland. Dat was erg jammer, maar daar kon men hun moeilijk een verwijt van maken.

Eén der dingen, die de Fransche Revolutie geleerd had niet alleen aan Europa maar ook aan Amerika, was het onvervreembare recht van een volk op eigen „nationaliteit". Napoleon, die voor niets en niemand ontzag had, had alle nationale en patriottische gevoelens op meedoogenlooze wijze onderdrukt. De eerste generaals van de Revolutie echter hadden de nieuwe leer verkondigd dat „nationaliteit niet was een kwestie van politieke grenzen of ook van ronde schedels en platte neuzen, maar een kwestie van hart en gemoed". Terwijl zij aan de Fransche kinderen de grootheid van Frankrijk leerden, moedigden zij de Spanjaarden en Hollanders en Italianen aan om hetzelfde te doen. Weldra begonnen deze volkeren, die volkomen het geloof van Rousseau in de superieure deugden van den primitieven mensch deelden, het verleden te doorsnuffelen en vonden daar, begraven onder de ruïnes van het feudale stelsel, de beenderen van een krachtig ras waarvan zij zichzelf als zwakke afstammelingen beschouwden.

De eerste helft van de 19e eeuw was het tijdperk van de groote historische ontdekkingen. Overal waren geschiedkundigen druk bezig met de uitgifte van oude middeleeuwsche kronieken en andere archiefstukken, en in elk land was het resultaat een nieuwe trots voor het oude vaderland. Voor een groot deel berustten deze gevoelens op een onjuiste interpretatie van historische feiten. Maar in de praktische politiek gaat het niet om hetgeen waar is; alles hangt daar slechts af van datgene, wat „men" voor waar houdt. En in de meeste landen waren koningen zoowel als onderdanen diep overtuigd van de glorie en roem van hun voorouders.

Het Congres van Weenen toonde weinig neiging tot sentimentaliteit. De Excellenties verdeelden de kaart van Europa zooals dat het beste uitkwam voor het half dozijn vorstenhuizen, en plaatsten alle „nationale aspiraties" kortweg op den „Index", of lijst van verboden boekwerken, te zamen met alle andere gevaarlijke „Fransche leerstellingen".

Geschiedenis echter bekommert zich bitter weinig om congressen. Om de een of andere reden (misschien een historische wet die tot nog toe aan de opmerkzaamheid van de geleerden

is ontgaan) schijnen „naties" noodig te zijn voor een geregelde ontwikkeling van de menschelijke samenleving, en de poging om dit proces te stuiten had even weinig succes als de poging van Metternich om te verhinderen dat de volkeren zelf na gingen denken.

Merkwaardig genoeg ontstond het eerste verzet in een afgelegen deel van de wereld, in Zuid-Amerika. De Spaansche kolonies van dat vasteland hadden gedurende de groote Napoleontische oorlogen een tijdperk van betrekkelijke vrijheid en onafhankelijkheid gekend. Zij waren zelfs trouw gebleven aan hun koning, toen deze gevangen genomen was door den Franschen Keizer en zij hadden geweigerd Josef Bonaparte te erkennen, die in 1808 door zijn broeder tot koning van Spanje was benoemd.

Het eenige deel van Amerika dat de gevolgen van de revolutie in Europa wel aan den lijve had ondervonden was Haïti, het Espagnola van Columbus' eerste reis. Hier had de Fransche Conventie, in een plotselinge vlaag van menschenliefde en broederschap, opeens aan alle zwarte broeders de voordeelen toegekend, die tot nog toe alleen door hun blanke broeders genoten werden. Maar even plotseling hadden zij van dezen stap weer berouw gehad; doch de poging om de eens gegeven belofte weer ongedaan te maken leidde tot een jarenlangen, vreeselijken oorlog tusschen Generaal Leclerc, den zwager van Napoleon, en Toussaint l'Ouverture, den Negerhoofdman. In het jaar 1801 werd Toussaint uitgenoodigd om bij Leclerc te komen, ten einde de vredesvoorwaarden te bespreken. Hem werd de plechtige belofte gegeven dat hij ongehinderd zou kunnen komen en gaan. Hij vertrouwde hierop, begaf zich naar zijn blanke tegenstanders, werd op een schip geplaatst en stierf kort daarop in een Fransche gevangenis. Maar desniettegenstaande wonnen de negers toch hun onafhankelijkheid en stichtten een Republiek. En toevalligerwijze hebben zij krachtigen steun verleend aan den eersten grooten Zuid-Amerikaanschen patriot bij zijn pogingen om zijn vaderland te bevrijden van het Spaansche juk.

Simon Bolivar, geboren in 1783 te Caracas in Venezuela, was opgevoed in Spanje, had vervolgens Parijs bezocht waar hij het Revolutionnaire bestuur aan het werk had gezien, en

toen eenigen tijd geleefd in de Vereenigde Staten, om ten slotte terug te keeren naar zijn geboorteland, waar de algemeene ontevredenheid tegen Spanje, het moederland, vasten vorm begon aan te nemen. In 1811 verklaarde Venezuela zich onafhankelijk en Bolivar werd één der revolutionnaire generaals. Maar binnen twee maanden waren de opstandelingen verslagen en moest Bolivar vluchten.

Gedurende de volgende vijf jaren was hij de leider van een klaarblijkelijk verloren zaak. Hij offerde alles wat hij bezat op en zou niet in staat zijn geweest om het verzet nog verder voort te zetten en zijn laatste expeditie te beginnen, die eindelijk succes zou brengen, indien de President van Haïti hem niet geholpen had. Daarna breidde de opstand zich over geheel Zuid-Amerika uit en weldra bleek dat Spanje alleen niet in staat zou zijn om deze te onderdrukken. Het vroeg dan ook de Heilige Alliantie om hulp.

Deze stap zat Engeland geweldig dwars. De Britsche zeelieden waren de Hollanders opgevolgd als vrachtvaarders van de wereld, en zij verwachtten groote winsten indien geheel Zuid-Amerika onafhankelijk werd. Zij koesterden de stille hoop dat de Vereenigde Staten wel tusschenbeide zouden komen; maar de Senaat had daar heelemaal geen plan op en ook in de Kamer van Afgevaardigden (de Tweede Kamer van de Vereenigde Staten) gingen vele stemmen op die verklaarden dat men Spanje zijn gang moest laten gaan.

Juist op dat oogenblik had er in Engeland een wisseling van ministerie plaats. De Whigs konden naar huis gaan en de Tories kwamen aan het bewind. George Canning werd staatssecretaris. Hij liet duidelijk merken dat Engeland met haar vloot gaarne Amerika zou steunen, indien het Amerikaansche gouvernement zou protesteeren tegen het optreden van de Heilige Alliantie in zake de oproerige Spaansche kolonies. Daarop sprak President Monroe op den 2^{den} December 1823 zijn beroemde boodschap aan den Senaat uit, waarin hij verklaarde dat „Amerika elke poging van den kant van de Geallieerde Mogendheden om hun systeem ook toe te passen op eenig deel van dit Westelijk halfrond, zou beschouwen als gevaarlijk voor eigen vrede en veiligheid" en de waarschuwing liet hooren dat „het Amerikaansche gouvernement een dergelijk optreden van

den kant van de Geallieerde Mogendheden zou beschouwen als een uiting van vijandige gezindheid jegens de Vereenigde Staten". Vier weken later werd de text van deze „Monroe-leer" afgedrukt in de Engelsche dagbladen; en de leden van de Heilige Alliantie moesten nu kiezen of deelen.

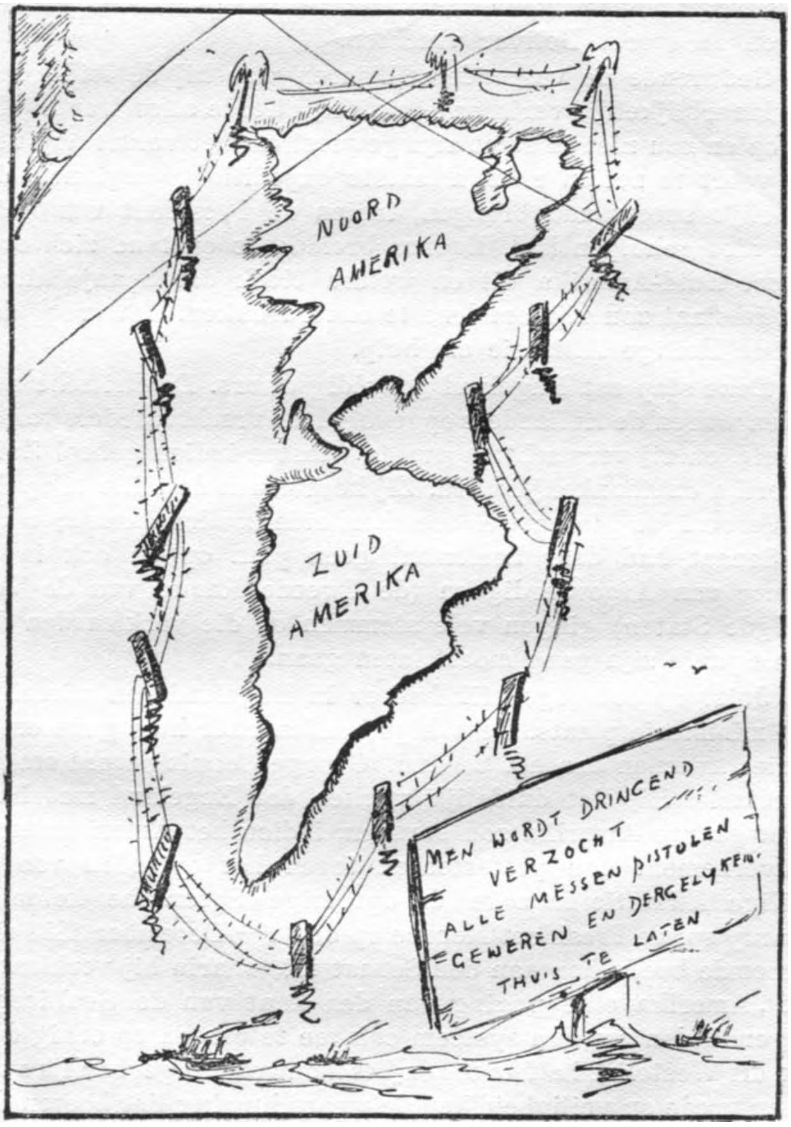

DE MONROE-LEER.

Metternich aarzelde. Persoonlijk was hij bereid om een breuk met de Vereenigde Staten te riskeeren (wier vloot en leger in verval waren geraakt sinds het einde van den Engelsch-Amerikaanschen oorlog van het jaar 1812). Maar de dreigende houding van Canning en verschillende moeilijkheden op het vasteland dwongen hem om voorzichtig te zijn en niet tot het uiterste te gaan. De expeditie vond dan ook nimmer plaats; en Zuid-Amerika en Mexico verkregen hun onafhankelijkheid.

Wat de moeilijkheden op het vasteland betreft, deze kwamen van alle kanten snel en dreigend opzetten. De Heilige Alliantie had Fransche troepen in het jaar 1820 naar Spanje gezonden, om daar als bewakers van den vrede op te treden. Oostenrijksche troepen waren voor een soortgelijk doel gebruikt in Italië, toen de Carbonari (een geheim genootschap van kolenbranders) propaganda waren gaan maken voor een Vereenigd Italië en een opstand veroorzaakt hadden tegen den ellendigen Ferdinand van Napels.

Slecht nieuws kwam ook uit Rusland, waar de dood van Alexander het teeken was geweest voor een revolutionnaire uitbarsting in St. Petersburg — een korte maar bloedige opstand, de zoogenaamde Dekabristenopstand (omdat hij plaatsgreep in December) die eindigde met het ophangen van een groot aantal oprechte vaderlanders, die met afschuw de reactie van Alexander's laatste regeeringsjaren hadden bemerkt, en nu getracht hadden Rusland een vrijzinnige constitutie te geven.

Maar er zou nog erger volgen. Metternich had getracht om zich den voortdurenden steun van de Europeesche hoven te verzekeren door een serie conferenties te Aken, Troppau, Laibach en ten slotte te Verona. De gedelegeerden van de verschillende mogendheden trokken achtereenvolgens naar deze aantrekkelijke badplaatsen, waar de Oostenrijksche eerste Minister gewoon was de zomermaanden door te brengen. Steeds weer beloofden zij hun uiterste best te zullen doen om oproer te onderdrukken, maar voor het succes konden zij natuurlijk niet instaan. De geest van het volk begon erg onpleizierig te worden en vooral in Frankrijk liet de positie van den koning weer veel te wenschen over.

De eigenlijke moeilijkheden begonnen in den Balkan, de

groote toegangspoort tot West-Europa, waardoor sinds onheugelijke tijden de invallers in dat gebied waren binnen getrokken. De eerste uitbarsting kwam in Moldavië, de oude Romeinsche provincie Dacia, die in de derde eeuw van het keizerrijk afgescheurd was. Sinds dien tijd was dat land geheel aan zijn lot overgelaten geweest, een soort Atlantis, waar de bevolking nog steeds de oude Romeinsche taal sprak, en zich nog steeds Romeinen noemden en hun land Roumania. Hier begon in het jaar 1821 een jonge Griek, Prins Alexander Ypsilanti, een opstand tegen de Turken. Hij verzekerde aan zijn volgelingen dat zij zouden kunnen rekenen op steun van Rusland. Maar de ijlboden van Metternich waren spoedig onderweg naar St. Petersburg, en de Tsaar, die geheel overtuigd werd door de Oostenrijksche argumenten voor het handhaven van „vrede en stabiliteit" weigerde te helpen. Ypsilanti zag zich genoodzaakt te vluchten naar Oostenrijk, waar hij de volgende 7 jaar in de gevangenis doorbracht.

In hetzelfde jaar 1821 begonnen ook de moeilijkheden in Griekenland. Reeds sinds 1815 was een geheim genootschap van Grieksche patriotten bezig om een opstand voor te bereiden. Onverwachts heschen zij de vlag van eigen onafhankelijkheid in Morea (de oude Peloponnesus) en verdreven de Turksche garnizoenen. De Turken beantwoordden dit op de gebruikelijke manier. Zij namen den Griekschen Patriarch van Constantinopel, die zoowel door de Grieken als door vele Russen beschouwd werd als hun Paus, gevangen, en hingen hem op Paasch-Zondag van het jaar 1821 op, met een groot aantal van zijn bisschoppen. Van hun kant vermoordden daarop de Grieken alle Mohammedanen in Tropolitza, de hoofdstad van Morea. De Turken zetten hun dat weer betaald door een aanval op het eiland Chios, waar zij 25.000 Christenen vermoordden en voorts nog 45.000 inwoners als slaven naar Azië en Egypte verkochten.

Toen deden de Grieken een beroep op de Europeesche hoven. Maar Metternich vertelde hun in zooveel woorden: „dat zij maar in hun eigen sop moesten gaar koken" (ik maak er heusch geen spelletje van, maar citeer de eigen woorden van Zijne Doorluchtige Hoogheid, die aan den Tsaar als zijn meening te kennen gaf dat men „dit vuur van opstand en oproer maar

rustig moest laten uitbranden tot buiten het terrein der beschaving") en de grenzen werden gesloten voor de vrijwilligers die den vaderlandslievenden Grieken te hulp wilden snellen. Hun zaak scheen hopeloos. Op verzoek van Turkije landde een Egyptisch leger in Morea en weldra wapperde de Turksche vlag weer van den Acropolis, de oude burcht van Athene. Het Egyptische leger ging vervolgens „op Turksche wijze" het land tot rust en vrede brengen, en Metternich volgde met belangstelling van uit de verte al deze gebeurtenissen, den dag afwachtende waarop „deze aanslag tegen den vrede van Europa" weer tot het verleden zou behooren.

Wederom was het Engeland, die hem een spaak in het wiel stak. Engeland's grootste glorie ligt niet in haar uitgestrekte koloniale bezittingen, noch in haar rijkdom of haar vloot, maar in de zelfbewuste ridderlijkheid en het gevoel voor onafhankelijkheid van haar gewone burgers. De Engelschman gehoorzaamt de wet, omdat hij weet dat eerbied voor de rechten van anderen een beschaafd gezelschap onderscheidt van een beestenhok. Daarbij vindt hij echter dat anderen niet het recht hebben om zich te bemoeien met zijn zaken, zijn vrijheid van denken en doen. Indien zijn land iets doet wat hij niet juist acht, dan staat hij op en zegt zonder omwegen hoe hij er over denkt; en het gouvernement dat hij aanvalt zal hem eerbiedigen en zal hem volledige bescherming verleenen tegen het gepeupel, dat heden ten dage — evenals ten tijde van Socrates — er een genoegen in schept om personen, die boven de middelmoot uitsteken in moed of in verstand, ten val te brengen. Nooit was er een goede zaak om voor op te komen, hoe onpopulair en hoe afgelegen ook, of een aantal Engelschen behoorden tot haar hechtste steunpilaren. De groote massa van het Engelsche volk verschilt niet veel van die in andere landen. Zij doen dat wat het eerst voor de hand ligt en hebben geen tijd voor onpractische „sportavonturen.". Maar toch koesteren zij in hun hart altijd een diepe bewondering voor hun excentrieken buurman, die alles laat liggen en er op uit trekt om te vechten tegen een of ander onbekend volk in de binnenlanden van Afrika of Azië; en wanneer hij daarbij omkomt dan geven zij hem een mooie begrafenis op staatskosten en houden hem ten voorbeeld aan hun kinderen, als een model van moed en ridderlijkheid.

Zelfs de politie-spionnen van de Heilige Alliantie stonden machteloos tegenover dezen nationalen karaktertrek! In het jaar 1824 heesch Lord Byron, een rijke jonge Engelschman, die prachtige gedichten schreef welke in geheel Europa onder tranen werden gelezen, de zeilen van zijn jacht en zette koers zuidwaarts om de Grieken te helpen. Drie maanden later verspreidde zich het nieuws door Europa dat de jonge held den dood gevonden had in Missolonghi, de laatste vesting der Grieken. Zijn eenzaam heengaan maakte een diepen indruk op iedereen. In alle landen werden vereenigingen opgericht om den Grieken steun te verleenen. Lafayette, de groote held uit den Amerikaanschen vrijheidsoorlog, pleitte krachtig voor hen in Frankrijk. De Koning van Beieren zond honderden van zijn officieren. Geld en voorraden stroomden van alle kanten toe voor de uitgehongerde bezetting van Missolonghi.

In Engeland was George Canning, die de plannen van de Heilige Alliantie in Zuid-Amerika destijds verijdeld had, thans Eerste Minister. Hij zag de kans schoon om Metternich voor de tweede keer schaakmat te zetten. De Engelsche en Russische vloot lag reeds gereed in de Middellandsche Zee. Zij waren afgezonden door gouvernementen, die in hun land het algemeene enthousiasme voor de zaak van de Grieksche patriotten niet langer durfden onderdrukken. De Fransche vloot verscheen eveneens ten tooneele, omdat Frankrijk sinds het einde van de Kruistochten steeds de rol gespeeld had van verdediger van het Christelijk geloof in de Mohammedaansche landen. Den 20sten October 1827 deden de schepen van deze drie volkeren een aanval op de Turksche vloot in de golf van Navarino en vernietigden haar geheel en al. Niet vaak is het nieuws van een overwinning met zoo'n algemeene vreugde begroet. De volkeren van West-Europa en Rusland, die zelf thuis nog geen vrijheid genoten, troostten zich door het voeren van dezen denkbeeldigen vrijheidsoorlog voor de onderdrukte Grieken. In het jaar 1829 kregen zij hun belooning. Griekenland werd toen onafhankelijk en de politiek van reactie en stabiliteit ondervond haar tweeden grooten tegenslag.

Het is natuurlijk onmogelijk voor mij om in het kort bestek van dit boek te trachten een gedetailleerd verslag te geven van den strijd voor onafhankelijkheid in alle andere

landen. De worsteling der Grieken heb ik iets uitvoeriger vermeld, omdat het de eerste succesvolle aanval was op het bolwerk der reactie dat het Congres van Weenen had opgericht om de „stabiliteit" van Europa te verzekeren. Die machtige vesting van onderdrukking was natuurlijk nog lang niet gevallen, en Metternich stond nog ongeschokt aan het hoofd van zijn troepen. Maar het einde naderde toch.

In Frankrijk hadden de Bourbons een bijna ondragelijke heerschappij van politie-autoriteiten ingesteld, die ijverig hun best deden om het werk van de Fransche Revolutie weer ongedaan te maken, met een hooghartige minachting voor de regels en wetten van een meer moderne wijze van strijden. Toen Lodewijk XVIII stierf in 1824 hadden de volkeren de zegeningen van 9 jaren „vrede" genoten, welke vredesjaren nog ellendiger waren geweest dan de 10 oorlogsjaren van het Keizerrijk. Lodewijk werd opgevolgd door zijn broeder Karel X.

Lodewijk had behoord tot die beroemde Bourbon-familie van wie zoo terecht gezegd werd dat zij nooit iets leerde en ook nooit iets vergat. De herinnering aan dien ochtend in het stadje Hamm, toen het nieuws hem bereikte van de onthoofding van zijn broer, bleef voor hem altijd een waarschuwing wat er vroeger of later kon geschieden met koningen, die de teekenen der tijden niet begrepen. Karel, aan den anderen kant, die kans had gezien om vóór zijn twintigste jaar reeds schulden te maken tot een bedrag van vijftig millioen francs, wist niets, en herinnerde zich niets, en was ook van plan om niets te leeren. Zoodra hij zijn broer was opgevolgd richtte hij een bestuur in „van priesters, door priesters en voor priesters"; en terwijl de Hertog van Wellington, die deze opmerking maakte, bezwaarlijk een heftig liberaal kan worden genoemd, regeerde Karel toch op zoo'n wijze dat hij binnenkort dezen vertrouwden vriend van wet en orde van zich vervreemdde. Toen hij een poging deed om de bladen, die zijn optreden becritiseerden, te onderdrukken, en het parlement ontbond omdat het de pers steunde, waren zijn dagen geteld.

In den nacht van 27 Juli brak er in Parijs een revolutie uit. Op den 30sten van dezelfde maand vluchtte de koning naar de kust en ging scheep naar Engeland. Aldus eindigde de beroemde „klucht der vijftien jaren" en werden de Bourbons

voor goed verdreven van den troon van Frankrijk. Zij waren voor hun taak nu eenmaal hopeloos onbekwaam. Frankrijk had thans terug kunnen keeren tot een republikeinschen vorm van staatsbestuur, maar dat kon Metternich onmogelijk toestaan, het druischte al te zeer in tegen zijn opvattingen.

De toestand was inderdaad critiek. De vonken van deze uitbarsting waren overgeslagen naar een naburig terrein en hadden een tweede kruithuis in brand gestoken, dat ook propvol zat met nationale grieven. Het nieuw-gevormde koninkrijk der Nederlanden was nooit een succes geweest. De Belgen en de Hollanders verschilden in bijna elk opzicht van elkaar en hun koning Willem I, hoewel een harde werker en een goed handelsman, miste al te zeer de noodige tact en plooibaarheid om tusschen de verschillende elementen den vrede te kunnen handhaven. Bovendien hadden de horden van priesters die neergestreken waren over Frankrijk, ook naar België terstond hun weg gevonden; en alles wat de protestantsche Willem probeerde te doen werd met luide teekenen van afkeuring begroet door talrijke groepen opgewonden burgers, die dat alles beschouwden als een nieuwen aanval op de „vrijheid van de Katholieke Kerk". Den 25sten Augustus brak te Brussel openlijk het oproer tegen de Hollandsche autoriteiten uit. Twee maanden later verklaarden de Belgen zich onafhankelijk en kozen Leopold van Coburg, een oom van koningin Victoria van Engeland, tot hun koning. Dat was een buitengewoon goede oplossing van de moeilijkheid. De twee landen, die nimmer vereenigd hadden moeten worden, gingen thans ieder hun eigen weg en leefden voortaan in pais en vree, zooals goede buurlieden betaamt.

In die dagen, toen er nog slechts enkele korte spoorwegen waren, verspreidde een bericht zich langzaam. Maar toen het succes van de Fransche en Belgische opstandelingen bekend werd in Polen, leidde dit terstond tot een scherp conflict tusschen de Polen en hun Russische overheerschers; het gevolg was een jaar van vreeselijken strijd, die eindigde met de algeheele overwinning van de Russen, die „orde en vrede stichtten langs de oevers van de Vistula" op de bekende Russische manier. Nicolaas I, die zijn broeder Alexander opgevolgd was in 1825, geloofde vast in het Goddelijk Recht van zijn familie,

en de duizende Poolsche refugées, die een onderdak hadden gevonden in West-Europa, waren welsprekende getuigen van het feit dat de beginselen van de Heilige Alliantie althans in Rusland nog levende werkelijkheid waren.

Ook in Italië gistte het korten tijd. Maria Louise, Hertogin van Parma en echtgenoote van den vroegeren Keizer Napoleon, dien zij verlaten had na den slag bij Waterloo, werd uit haar gebied verdreven; en in den Kerkelijken Staat trachtten de verbitterde inwoners een onafhankelijke republiek te stichten. Maar de legers van Oostenrijk rukten snel op naar Rome, en spoedig was alles weer als vroeger. Metternich zat weer rustig in zijn kamer op de Ball Platz, waar het Ministerie van Buitenlandsche Zaken van de Habsburgers steeds gevestigd was geweest, de politie-spionnen gingen weer aan het werk en vrede heerschte alom. Nog achttien jaren moesten voorbijgaan, aleer men een tweede, en toen meer succesvolle poging kon wagen om Europa te bevrijden van de vreeselijke erfenis van het Weener Congres.

Wederom was het Frankrijk, de revolutionnaire weerhaan van Europa, dat het teeken tot den opstand gaf. Karel X was opgevolgd door Louis Philippe, den zoon van den beroemden Hertog van Orleans, die zich aangesloten had bij de Jacobijnen, vervolgens gestemd had vóór den dood van zijn neef den koning, en een rol gespeeld had in de eerste dagen van de Revolutie onder den naam „Philippe Egalité". Eindelijk had ook zijn laatste uur geslagen toen Robespierre de geheele natie trachtte te zuiveren van alle „verraders" (met welken naam hij alle personen aanduidde, die het niet met hem eens waren), en zijn zoon was genoodzaakt geweest om te vluchten voor het revolutionnaire leger. De jonge Louis Philippe had toen wijd en zijd rondgezworven. Hij had les gegeven in Zwitserland, en had een paar jaar doorgebracht in Amerika, doordringende in het onbekende „Far West". Na den val van Napoleon was hij teruggekeerd naar Parijs. Hij bezat heel wat meer verstand dan zijn Bourbon-neven. Zijn optreden kenmerkte zich door grooten eenvoud; in het stadspark kon men hem vaak zien wandelen met een roode paraplu onder den arm en gevolgd door een heele troep kinderen, zooals een goed huisvader betaamt. Maar Frankrijk was ontgroeid

aan de voogdij van koningen; tot deze ontdekking kwam Louis pas op den 25sten Februari 1848 toen het volk de Tuilerieën bestormde, Zijne Majesteit verdreef, en de Republiek uitriep.

Toen het bericht hiervan Weenen bereikte gaf Metternich achteloos als zijn meening te kennen dat dit slechts een herhaling was van het gebeurde in 1793 en dat de Geallieerden dus maar weer naar Parijs moesten marcheeren en daar orde op de zaken stellen. Maar twee weken later was in zijn eigen Oostenrijksche hoofdstad het oproer uitgebroken, Metternich ontsnapte ternauwernood door een achterkamer van het paleis aan de handen van het gepeupel en Keizer Ferdinand was genoodzaakt aan zijn onderdanen een grondwet te geven, waarin de meeste revolutionnaire beginselen belichaamd waren, die zijn Eerste Minister gedurende de laatste 33 jaar zoo ijverig getracht had te onderdrukken.

Dit keer voelde geheel Europa den schok. Hongarije verklaarde zich onafhankelijk en begon onder Louis Kossuth openlijk oorlog te voeren tegen de Habsburgers. De ongelijke strijd duurde meer dan een jaar. Ten slotte werd de opstand onderdrukt door de legers van Tsaar Nicolaas, die over de Karpathen aanrukten en in Hongarije de autocratie weer deden zegevieren. De Habsburgers stelden toen buitengewone krijgsraden in en hingen het meerendeel van de Hongaarsche patriotten, die zij in het open veld niet hadden kunnen verslaan, op.

Wat Italië betreft, het eiland Sicilië verklaarde zich van Napels onafhankelijk en verdreef den Bourbonschen Koning. In den Pauselijken staat werd de eerste Minister Rossi vermoord en was de Paus gedwongen te vluchten. Het volgende jaar keerde hij terug aan het hoofd van een Fransch leger, dat tot aan het jaar 1870 in Rome bleef om Zijne Heiligheid te beschermen tegen zijn eigen onderdanen. Toen werd het teruggeroepen om Frankrijk te helpen verdedigen tegen de Pruisen, en werd Rome eindelijk de hoofdstad van Italië. In het noorden kwamen Milaan en Venetië in opstand tegen de Oostenrijksche overheerschers. Zij vonden steun bij Koning Albert van Sardinië; maar een sterk Oostenrijksch leger onder den ouden Radetzky marcheerde naar de Po-vlakte, versloeg de Sardiniërs bij Custozza en Novara, en dwong Albert om afstand te doen van de regeering ten gunste van zijn zoon Victor Emanuel, die

een paar jaar later de eerste koning van een Vereenigd Italië zou worden.

In Duitschland nam de onrust van het jaar 1848 den vorm aan van een groote nationale demonstratie ten gunste van politieke eenheid en een vertegenwoordigd regeeringsstelsel. In Beieren werd de koning, die zijn tijd en geld verspild had aan een Iersche dame, die optrad als Spaansche danseres (zij werd Lola Montez genoemd en vond haar laatste rustplaats op de armen-begraafplaats in New-York), verdreven door de verbitterde studenten van de Universiteit. In Pruisen was de koning genoodzaakt om met ongedekten hoofde te staan bij de lijkkisten van hen die gedoód waren in de straatgevechten, en plechtig een constitutioneele staatsregeering te beloven. En in Maart van het jaar 1849 kwam een Duitsch parlement, bestaande uit 550 afgevaardigden van alle deelen van het land, te Frankfort bijeen en stelde voor om den Pruisischen koning Frederik Willem te benoemen tot Keizer van een Vereenigd Duitschland.

Maar toen begon het getij te keeren. De onbekwame Ferdinand had afstand gedaan van de regeering ten gunste van zijn neef Frans Josef. Het goed gedisciplineerde Oostenrijksche leger was trouw gebleven aan zijn opperbevelhebber. De beul kreeg handen vol werk, en de Habsburgers kwamen, volgens de bekende gewoonte van de katten-familie, weer netjes op hun beenen terecht en herkregen in korten tijd hun oude positie als heerscher over Oost- en West-Europa. Zij speelden het politieke spel met groote handigheid en gebruikten den naijver van de andere Duitsche Staten als middel om de verheffing van den Pruisischen koning tot de waardigheid van keizer te verhinderen. Hun langdurige oefening in de kunst van zich niet te laten terneerslaan door nederlagen, had hun de groote waarde van geduld geleerd. Zij wisten hun beurt af te wachten. Hun tijd zou wel weer komen; en terwijl de liberalen, geheel ongeoefend in de praktische politiek, praatten en praatten en praatten en zich bedronken aan hun eigen gloeiende redevoeringen, verzamelden de Oostenrijkers in stilte hun krachten, stuurden het Parlement van Frankfort naar huis en herstelden de oude onmogelijke Duitsche Federatie, die het Weener Congres ter onzaliger ure aan een argelooze wereld geschonken had.

Maar onder de personen, die dit zonderlinge Parlement hadden meegemaakt, bevond zich ook een Pruisisch landjonker, Bismarck genaamd, die zijn oogen en ooren terdege de kost had gegeven. Hij had een groote minachting voor welsprekendheid. Hij wist (wat iedere man van de daad altijd geweten heeft) dat nimmer iets goeds tot stand komt door woorden. Op zijn manier was hij een oprecht vaderlander. Hij was opgevoed in de oude diplomatieke school en kon al zijn tegenstanders, wanneer het op liegen aankwam, ver achter zich laten, evengoed als wanneer het op wandelen, of drinken of paardrijden aankwam.

Bismarck was ervan overtuigd dat de losse Federatie van kleine staten omgezet moest worden in een krachtige eenheid, indien Duitschland ooit opgewassen wilde zijn tegen de andere Europeesche mogendheden. Groot gebracht en opgevoed met feudale begrippen van trouw besliste hij dat het huis Hohenzollern, waarvan hij de onderdanige en trouwe dienaar was, over dezen nieuwen staat zou heerschen, veeleer dan de onbekwame Habsburgers. Om dat doel te bereiken moest hij allereerst den Oostenrijkschen invloed uitschakelen; en hij begon dan ook de noodige maatregelen voor deze pijnlijke operatie te nemen.

Inmiddels had Italië zelf de moeilijkheid reeds opgelost en zich bevrijd van den gehaten Oostenrijkschen overheerscher. De eenheid van Italië was het werk van drie mannen, Cavour, Mazzini en Garibaldi. Van deze drie speelde Cavour, de ingenieur met bijziende oogen en stalen bril, de rol van den voorzichtigen politieken loods. Mazzini, die het grootste gedeelte van zijn leven had doorgebracht op verschillende Europeesche dakkamertjes, zich verschuilende voor de Oostenrijksche politie, was de publieke opruier, terwijl Garibaldi, met zijn bende „rood-hemden" het meest tot de algemeene verbeelding sprak.

Mazzini en Garibaldi waren beide aanhangers van een republikeinsch staatsbestuur. Cavour evenwel was monarchist; en de beide anderen, die zijn meerderheid in zake praktische politiek ten volle erkenden, aanvaardden zijn beslissing en offerden hun eigen idealen op ter wille van hun geliefd vaderland.

Cavour koesterde ten opzichte van het regeerende huis van Sardinië dezelfde gevoelens als Bismarck jegens het huis Hohenzollern. Met veel overleg en groot beleid ging hij aan het werk om den koning van Sardinië op slinksche wijze aan een positie te helpen, waardoor hij in staat zou zijn om de leiding van het geheele Italiaansche volk op zich te nemen. De onzekere politieke toestand in Europa bevorderde zijn plannen in hooge mate en aan geen land heeft Italië bij het verkrijgen van haar onafhankelijkheid meer te danken gehad dan aan haar ouden vertrouwden (en vaak gewantrouwden) buur Frankrijk.

GIUSEPPE MAZZINI.

In dat rumoerige land was de Republiek in het jaar 1852 plotseling — maar niet geheel onverwachts — tot een einde gekomen. Napoleon III, de zoon van Lodewijk Bonaparte, den vroegeren koning van Holland (een neefje dat niet in de schaduw kon staan van zijn grooten oom!), had daar het keizerrijk hersteld en zichzelf Keizer gemaakt „bij de gratie Gods en den Wil van het Volk".

Deze jonge man, die opgevoed was in Duitschland, en die het Fransch sprak met harde Germaansche keelklanken (juist zooals de eerste Napoleon de taal van zijn aangenomen vaderland met een sterk Italiaansch accent uitsprak) deed nu zijn uiterste best om de Napoleontische traditie uit te buiten tot eigen voordeel. Maar hij had vele vijanden en voelde zich niet heel zeker op zijn zelfgemaakten troon. Hij had de vriendschap weten te verwerven van koningin Victoria; maar dat was niet zoo heel moeilijk geweest, daar deze goede koningin niet al te scherpzinnig was en bovendien zeer gevoelig voor vleierij. Wat de andere Europeesche vorsten betreft, zij behandelden den Franschen keizer met beleedigende hooghartigheid, en zaten heele nachten op om nieuwe wegen te vinden waarop zij aan dezen parvenu-„Broeder" konden laten merken hoe diep zij hem verachtten.

Napoleon was genoodzaakt naar middelen uit te zien om deze stille oppositie te breken, hetzij door liefde, hetzij door vrees. Hij was er zich wel van bewust welk een betoovering het woord „glorie" nog steeds op zijn onderdanen uitoefende. Daar hij nu eenmaal gedwongen was te dobbelen om zijn troon, besloot hij hoog spel te spelen. Wie niet waagt, niet wint. Hij gebruikte een aanval van Rusland op Turkije als een verontschuldiging om den Krim-oorlog te beginnen, waarin Engeland en Frankrijk te zamen tegen den Tsaar vochten als krijgsmakkers van den Sultan. Dit bleek weldra een verbazend duur en buitengewoon onvoordeelig zaakje. Noch Frankrijk, noch Engeland, noch Turkije oogstten veel glorie.

Maar de Krim-oorlog had toch één goed gevolg. Het bood Sardinië gelegenheid om zich vrijwillig aan te sluiten bij de winnende partij en toen de vrede geteekend was kon Cavour een beroep doen op de dankbaarheid van Frankrijk en Engeland beide.

Nadat hij op deze wijze de internationale verhoudingen uitgebuit had om Sardinië erkend te krijgen als een der meer belangrijke Europeesche mogendheden, lokte de slimme Italiaan een oorlog uit tusschen Sardinië en Oostenrijk in het jaar 1859. Hij verzekerde zich van de hulp van Napoleon in ruil voor de provincie Savoye en de stad Nice, eigenlijk een Italiaansche stad. De Fransch-Italiaansche legers versloegen de Oostenrijkers bij Magenta en Solferino en de vroegere Oostenrijksche provincies en hertogdommen werden nu vereenigd tot een Italiaansch Koninkrijk. Florence werd de hoofdstad van dit nieuwe Italië, tot aan het jaar 1870, toen de Fransche troepen teruggeroepen werden uit Rome om Frankrijk te verdedigen tegen de Duitschers. Nauwelijks waren zij vertrokken of Italiaansche troepen rukten de Heilige Stad binnen en het koningshuis van Sardinië nam bezit van het oude paleis op den Quirinaal, dat lang geleden door een Paus op de ruïnes van het badhuis van Keizer Constantijn gebouwd was.

De Paus evenwel nam daar zonder meer geen genoegen mee, maar verhuisde naar de overzijde van den Tiber, waar hij zich veilig wist achter de muren van het Vaticaan, dat aan vele zijner voorgangers tot verblijf had gestrekt sinds hun terugkeer in 1377 uit de ballingschap te Avignon. Hij protesteerde

heftig tegen dezen onbeschaamden roof van zijn goederen en richtte smeekbrieven tot alle getrouwe Katholieken, van wien hij mocht verwachten dat zij met zijn verlies zouden sympathiseeren. Hun aantal was echter gering en is sindsdien geregeld afgenomen. Want, nu de Paus eenmaal bevrijd was van staatszorgen kon hij al zijn aandacht wijden aan de vele vraagstukken van geestelijken aard. Hoog verheven boven de flauwe twisten van de Europeesche diplomaten verkreeg de Pauselijke Stoel langzamerhand een nieuwe waardigheid en won zij steeds aan aanzien, wat van groote waarde bleek voor de Kerk. Zij werd een internationale macht van beteekenis bij elken socialen en godsdienstigen vooruitgang en toonde dat zij de moderne economische problemen veel beter begreep en naar waarde wist te schatten dan de meeste Protestantsche kerken.

Aldus werd ten slotte de poging van het Congres te Weenen om de Italiaansche kwestie op te lossen door van het schier-eiland een Oostenrijksche provincie te maken, voor goed verijdeld.

Het Duitsche vraagstuk evenwel bleef nog altijd onopgelost. Het bleek het moeilijkste van alle te zijn. Het mislukken van de revolutie van 1848 had ten gevolge een emigratie op groote schaal van de meer energieke en liberale elementen uit de Duitsche landen. Deze jonge mannen trokken naar de Vereenigde Staten van Noord Amerika, naar Brazilië en naar de nieuwe kolonies in Azië en Amerika. Hun werk in Duitschland werd wel overgenomen en voortgezet, maar thans door een ander slag menschen.

In den nieuwen Rijksdag, die te Frankfort bijeenkwam na de ineenstorting van het Duitsche Parlement en de mislukte poging van de liberalen om een Vereenigd Keizerrijk te stichten, was het koninkrijk Pruisen vertegenwoordigd door dienzelfden Otto von Bismarck, met wien wij zoo even reeds kennis hebben gemaakt. Bismarck was er inmiddels in geslaagd om het volle vertrouwen te winnen van den Koning van Pruisen. Meer had hij niet noodig voor zijn plannen. De meening van het Pruisische parlement of van het Pruisische volk interesseerde hem heelemaal niet. Met eigen oogen had hij den nederlaag van de liberalen aanschouwd. Hij wist maar al te goed dat hij Oostenrijk niet van zich af zou kunnen schuiven zonder een oorlog; daarom begon hij met een reorganisatie van

het Pruisische leger. De landdag, verbitterd door zijn hardhandig optreden, weigerde de noodige credieten toe te staan. Bismarck nam zich niet eens de moeite om deze zaak nader te overleggen. Hij ging voort op den eenmaal ingeslagen weg en vergrootte het leger met behulp van fondsen ter zijner beschikking gesteld door het Pruisische Hoogerhuis en den Koning. Toen ging hij uitzien naar een aangelegenheid van algemeen nationaal belang, die hij kon gebruiken om het vuur van vaderlandsliefde onder alle Duitschers krachtig aan te wakkeren en hen in het geweer te roepen.

In het noorden van Duitschland lagen de hertogdommen Sleeswijk en Holstein, die sedert de Middeleeuwen een voortdurende bron van moeilijkheden waren geweest. Beide landen waren bewoond door een zeker aantal Denen en een zeker aantal Duitschers; ofschoon zij thans geregeerd werden door den Koning van Denemarken vormden zij toch niet een integreerend deel van den Deenschen staat. Dit gaf aanleiding tot eindelooze twisten. Ik waag het niet het oude strijdpunt weer wakker te roepen, dat thans door het vredesverdrag van Versailles naar men hoopt voor goed beslecht is. Maar de Duitschers in Holstein klaagden destijds steen en been over de onbillijke behandeling, die zij van de Denen ondervonden, en de Denen in Sleeswijk kwamen krachtig op voor hun goed recht en achtten zich verongelijkt door de Duitschers; geheel Europa had er den mond vol van en Duitsche „Männerchöre" en „Turnvereine" luisterden naar dweepzieke redevoeringen over de „verloren broederen". De verschillende kanselarijen trachtten te ontdekken wat toch de bedoeling van dit alles was — toen Pruisen opeens zijn legers mobiliseerde en optrok om „de verloren provincies te redden". Aangezien Oostenrijk, het officieele hoofd van de Duitsche Federatie, onmogelijk kon toestaan dat Pruisen in zoo'n belangrijke aangelegenheid eigenmachtig optrad, werden ook de Habsburgsche troepen gemobiliseerd en de vereenigde legermachten van deze twee mogendheden trokken over de Deensche grens en namen, na dapperen tegenstand van de Denen, bezit van de twee hertogdommen. De Denen deden een beroep op Europa, maar Europa had het te druk met andere dingen en de Denen werden dus aan hun lot overgelaten.

Bismarck zette nu het tooneel op voor het tweede nummer van zijn Keizerlijk programma. Hij gebruikte de gelegenheid, hem geboden bij de verdeeling van den buit, om twist te zoeken met Oostenrijk. De Habsburgers liepen in den val. Het nieuwe Pruisische leger, een schepping van Bismarck en zijn getrouwe generaals, deed een inval in Bohemen en in minder dan zes weken tijd waren de laatste Oostenrijksche troepen verslagen bij Königgratz en Sadowa, en lag de weg naar Weenen voor de Pruisen open. Maar Bismarck wilde den boog niet al te strak spannen. Hij wist dat hij eenige vrienden in Europa noodig zou hebben. Aan de Habsburgers bood hij daarom zeer aannemelijke vredesvoorwaarden aan, indien zij slechts afstand wilden doen van hun recht om als voorzitter van de Duitsche Federatie op te treden. Tegen een aantal kleinere Duitsche staten, die de zijde van Oostenrijk gekozen hadden, trad hij minder genadig op, en annexeerde deze zonder veel omhaal bij Pruisen. Het grootste gedeelte van de noordelijke staten vormde toen een nieuwe organisatie, de zoogenaamde Noord-Duitsche Federatie, en het overwinnende Pruisen nam geheel onofficieel de leiding van het Duitsche volk op zich.

Europa stond verbaasd over de snelheid waarmede dit alles geschied was. Engeland trok er zich niet al te veel van aan, maar in Frankrijk voelde men zich minder op zijn gemak. Van Napoleon ging weinig krachtige leiding uit; de Krimoorlog was kostbaar geweest en had weinig resultaat opgeleverd.

Een tweede avontuur, ondernomen in het jaar 1863,toen een Fransch leger getracht had een Oostenrijksch Groot-Hertog, genaamd Maximiliaan, als Keizer op te dringen aan het Mexicaansche volk was allerongelukkigst afgeloopen, zoodra de Amerikaansche burgeroorlog door de Noordelijken gewonnen was.Want het gouvernement te Washington had de Franschen gedwongen om hun troepen terug te trekken, zoodat de Mexicanen de gelegenheid hadden gekregen hun land te zuiveren van vijanden en den Keizer, van wien zij niets moesten hebben, dood te schieten.

Het bleek noodzakelijk om den Napoleontischen troon een nieuw vernisje van roem en glorie te geven. Binnen enkele jaren zou de Noord-Duitsche Federatie een gevaarlijke mede-

dinger van Frankrijk worden! Napoleon kwam tot het besluit dat een oorlog met Duitschland zijn dynastie in elk opzicht ten goede zou komen. Een stok om den hond te slaan was gauw gevonden — ditmaal in Spanje.

De Spaansche troon was toevallig weer eens vacant. De ledige plaats was aangeboden aan een Katholieke tak van het huis Hohenzollern. Het Fransche gouvernement maakte echter bezwaar en de Hohenzollern hadden het aanbod heel beleefd van de hand gewezen. Maar Napoleon, die teekenen van ziekte begon te vertoonen, stond sterk onder den invloed van zijn schoone echtgenoote, Eugénie de Montijo, de dochter van een Spaansch edelman en de kleindochter van William Kirkpatrick, Amerikaansch Consul in Malaga, waar de druiven vandaan komen. Eugénie, schoon van nature met een scherp verstand begiftigd, was even slecht opgevoed als de meeste Spaansche dames in die dagen. Zij was de speelbal van haar geestelijke raadslieden en deze eerwaarde heeren koesterden al bijzonder weinig sympathie voor den Protestantschen Koning van Pruisen. „Wees moedig", zoo luidde de raad van de Keizerin aan haar echtgenoot, maar zij vergat het tweede gedeelte van dat beroemde Perzische spreekwoord er aan toe te voegen, dat ons vermaant om „moedig te zijn maar niet overmoedig". Napoleon, overtuigd van de sterkte van zijn leger, richtte een vertoog tot den Koning van Pruisen en eischte dat deze hem de plechtige verzekering zou geven „dat hij nimmer zijn toestemming zou verleenen dat een Prins uit het huis Hohenzollern ooit weer candidaat gesteld zou worden voor den troon van Spanje". Aangezien de Hohenzollerns het verzoek reeds van de hand gewezen hadden, was deze vraag eigenlijk overbodig, en Bismarck liet dit dan ook aan het Fransche gouvernement weten. Maar Napoleon was daarmede niet tevreden.

Men schreef het jaar 1870 en Koning Wilhelm deed volgens zijn gewoonte een kuur in de badplaats Ems. Daar kwam op een goeden dag de Fransche gezant naar hem toe en trachtte de discussie over bovenbedoeld punt weer te openen. De koning antwoordde heel vriendelijk dat het mooi weer was, dat de Spaansche kwestie nu gelukkig van de baan was en dat er dus niets meer over te zeggen viel. Volgens gewoonte werd een verslag van dit onderhoud getelegrafeerd naar Bismarck, die

de leiding der buitenlandsche zaken in handen had. Bismarck publiceerde dit telegram ten bate van de Pruisische en Fransche pers. Daarover heeft hij later heel wat moeten hooren. Want Bismarck had er wel voor gezorgd dat dit telegram zoo werd „uitgegeven", dat de door hem gewenschte indruk niet uitbleef. Maar hij kon er op wijzen dat een dergelijke manier van doen sinds onheugelijke tijden het goed recht was geweest van de leidende staatslieden, die immers alleen konden beoordeelen wat het landsbelang eischte. Toen het „uitgegeven" telegram gedrukt werd, beseften de brave burgers van Berlijn dat hun oude eerwaardige koning met zijn mooie witte snorbaard op gemeene wijze beleedigd was door een onbeschaamden kleinen Franschman, en de even brave burgers van Parijs werden woedend omdat hun uiterst beleefde gezant door een koninklijke Pruisische lakei zonder meer op straat gezet was.

Beide partijen trokken dus ten oorlog en in minder dan twee maanden waren Napoleon met al zijn troepen als gevangenen in handen der Duitschers. Het Tweede Keizerrijk kwam ten val en de Derde Republiek maakte zich gereed om Parijs te verdedigen tegen de Duitsche indringers. Vijf maanden lang hield Parijs stand. Tien dagen vóór de overgave van de stad was de Koning van Pruisen in het naburige Paleis van Versailles, gebouwd door dienzelfden koning Lodewijk XIV die zoo'n gevaarlijke vijand gebleken was voor de Duitschers, tot Duitsch Keizer uitgeroepen, en luid kanongebulder verkondigde aan de uitgehongerde Parijzenaars dat een nieuw Duitsch Keizerrijk de plaats had ingenomen van de oude onschuldige Federatie van Germaansche staten en staatjes.

Op deze wel wat ruwe wijze werd de Duitsche kwestie tot een oplossing gebracht. Tegen het einde van het jaar 1871, zes en vijftig jaren na die merkwaardige bijeenkomst te Weenen, was het werk van het Congres geheel en al ongedaan gemaakt. Metternich, Alexander en Talleyrand hadden getracht aan de volkeren van Europa een blijvenden vrede te verzekeren. Maar de methoden die zij daarbij gebruiken, hadden slechts geleid tot eindelooze oorlogen en revoluties, en het gevoel van algemeene broederschap, dat in de 18e eeuw opkwam, had plaats gemaakt voor een tijdperk van overdreven nationalisme, dat tot op heden voortduurt.

57. HET TIJDPERK VAN DE STOOMMACHINE

TERWIJL DE VOLKEREN VAN EUROPA STREDEN VOOR NATIONALE ZELFSTANDIGHEID, WAS DE WERELD WAARIN ZIJ LEEFDEN GEHEEL VAN AANZIEN VERANDERD DOOR EEN REEKS UITVINDINGEN, DIE DE PLOMPE OUDERWETSCHE STOOMMACHINE VAN DE 18E EEUW HERSCHAPEN HADDEN IN DEN MEEST BETROUWBAREN EN MEEST BRUIKBAREN SLAAF VAN DE MENSCHHEID.

De grootste weldoener van het menschelijk geslacht stierf meer dan een half millioen jaren geleden. Het was een harig wezen met lage wenkbrauwen en diep ingezonken oogen, zware klauwen en sterke tanden, als van een tijger. In een vergadering van moderne geleerden zou hij een raar figuur hebben gemaakt, maar zij zouden hem toch hebben geëerd als hun meester. Want hij had voor het eerst een steen gebruikt om een noot te breken en een stok om een zwaar gewicht op te tillen. Hij was de uitvinder van den hamer en den hefboom, van de eerste gereedschappen, en hij deed meer dan eenig ander menschelijk wezen, dat na hem kwam, om aan de menschen een grooten voorsprong te verschaffen boven de andere dieren met wien hij deze planeet moest deelen.

Sindsdien heeft de mensch onafgebroken getracht om het leven gemakkelijker te maken door het gebruik van een groot aantal gereedschappen. Het eerste wiel, een ronde schijf, gesneden uit een boom, veroorzaakte 100.000 jaar geleden evenveel opwinding onder de menschen als de vliegmachine enkele jaren geleden deed.

In Washington vertelt men hoe een kleine eeuw geleden een directeur van een patent-bureau voorstelde dat dit bureau nu maar moest worden afgeschaft, omdat immers alles

wat met eenige mogelijkheid uitgevonden kon worden uitgevonden was. Een soortgelijk gevoel moet zich wel hebben meester gemaakt van den prae-historischen mensch, toen het eerste zeil geheschen werd op een vlot en men dus in staat was om van plaats tot plaats te trekken zonder te roeien of te boomen of te sleepen van af den kant.

Ongetwijfeld is een van de meest interessante hoofdstukken van de geschiedenis de beschrijving van de pogingen der menschen om iemand anders of iets anders het werk voor zich te laten doen, terwijl zij zelf rustig kunnen toekijken en zich koesteren in de zon of figuurtjes teekenen op de rotsen of jonge wolven en kleine tijgers dresseeren om zich te gedragen als vreedzame huisdieren.

In oude tijden was het natuurlijk altijd mogelijk om een zwakkeren buur tot slaaf te maken en hem te dwingen de minder aangename dagelijksche bezigheden te verrichten. Eén der redenen waarom de Grieken en Romeinen, die evenveel gezond verstand bezaten als wij, er niet in slaagden belangrijker machines te ontwerpen, is gelegen in de algemeene verbreiding van de slavernij. Waarom zou een groot mathematicus zijn tijd verdoen met het onderzoeken van draden en katrollen en tandraderen en de lucht vullen met lawaai en rook, wanneer hij rustig naar de markt kon gaan en alle slaven, die hij noodig heeft, voor een beetje geld kon koopen.

En ofschoon tijdens de Middeleeuwen de slavernij afgeschaft was en slechts in een zachteren vorm van onderhoorigheid bleef voortbestaan, moedigde men toen in de gilden het gebruik van machines toch allerminst aan, omdat men van oordeel was, dat daardoor een groot aantal gildebroeders werkeloos zouden worden. Bovendien toonde men in de Middeleeuwen al heel weinig belangstelling voor het produceeren van groote voorraden goederen. Hun kleermakers, en slagers en timmerlieden zorgden dat zij konden voorzien in het dagelijksch verbruik van de kleine gemeenschappen, waarin zij leefden. Zij koesterden heelemaal niet den wensch om te wedijveren met hun naburen of om meer te produceeren dan strikt noodzakelijk was.

Gedurende de Renaissance, toen de vooroordeelen van de Kerk tegen wetenschappelijke onderzoekingen niet langer zoo strikt gehandhaafd konden blijven als vroeger het geval was

geweest, wijdden een groot aantal menschen hun leven aan wiskunde en sterrekunde, natuurkunde en scheikunde. Twee jaar vóór het begin van den dertigjarigen oorlog had John Napier, een Schot, een klein boekje uitgegeven, waarin hij de nieuwe uitvinding van logarithmen beschreef. Gedurende den oorlog zelf had Gottfried Leibniz uit Leipzig de differentiaalrekening uitgewerkt. 8 jaar vóór den vrede van Westfalen werd Newton, de groote Engelsche natuuronderzoeker, geboren. In hetzelfde jaar stierf Galileï, de Italiaansche astronoom. Onderwijl had de dertigjarige oorlog aan de welvaart van Europa een geweldigen slag toegebracht, met het gevolg dat men overal groote belangstelling aan den dag ging leggen voor „alchemie", de vreemde pseudo-wetenschap van de Middeleeuwen, waardoor men hoopte onedele metalen in goud te kunnen veranderen. Dit bleek onmogelijk, maar de alchemisten kwamen bij hun onderzoekingen toch tot allerlei nieuwe ideeën en hebben onmisbaar voorwerk geleverd voor de onderzoekingen van de chemici die hun opvolgers waren.

Het werk van al deze menschen gaf aan de wereld een stevige, wetenschappelijke basis, waarop het mogelijk was zelfs de meest ingewikkelde machines te bouwen. Een aantal praktische menschen hebben daar een goed gebruik van gemaakt. In de Middeleeuwen gebruikte men nog slechts hout voor de weinige onmisbare machines. Maar hout sleet al te gemakkelijk uit. IJzer was een veel beter materiaal. Maar ijzer was schaarsch, behalve in Engeland. In Engeland werd dus het meeste ijzer gesmolten. Voor het smelten van ijzer heeft men reusachtige vuren noodig. In het begin werden deze vuren met hout gestookt, maar langzamerhand raakten de bosschen uitgeput. Toen werd steenkool (d.w.z. versteende boomen uit den voorhistorischen tijd) gebruikt. Maar steenkool, zooals ge allen weet, moet diep uit den grond opgegraven worden, moet vervoerd worden naar de hoogovens, en de mijnen moeten drooggehouden worden van het water, dat er altijd in doordringt.

Ziedaar twee zeer belangrijke problemen, die tegelijkertijd opgelost moesten worden. Voorloopig kon men gebruik maken van paarden om de kolenwagens voort te trekken. Maar het vraagstuk van het uitpompen van het water vereischte de toe-

passing van speciale machines. Verscheidene uitvinders waren druk bezig om te trachten deze moeilijkheid op te lossen. Zij wisten allen dat stoom gebruikt zou moeten worden in hun nieuwe machine. Het idee van de stoommachine was al heel oud. Reeds Hero van Alexandrië, die leefde in de eerste eeuw vóór Christus, heeft verschillende instrumenten beschreven, die hun beweegkracht aan stoom ontleenden. Het volk van de Renaissance had zich vermaakt met het idee van krijgswagens, die door stoom werden voortgedreven. De Markies van Worcester, een tijdgenoot van Newton, vertelt ons in zijn boek over de uitvindingen van een stoommachine; eenigen tijd later in het jaar 1698 vroeg Thomas Savery, uit Londen, een patent aan voor een pompmachine. Terzelfder tijd trachtte een Hollander, Christiaan Huygens, een machine in elkaar te zetten, waarin buskruit gebruikt werd om geregelde explosies te veroorzaken, op dezelfde manier als wij benzine in onze motoren gebruiken.

Over geheel Europa hield men zich dus onledig met deze gedachte. Denis Papin, een Franschman, een vriend en assistent van Huygens, deed allerlei proefnemingen met stoommachines in verschillende landen. Hij vond een kleinen wagen uit, die voortgedreven werd door stoom, en ook een trapwiel-boot. Maar toen hij een uitstapje met deze schuit wilde maken, legden de autoriteiten er beslag op als gevolg van een klacht van de schippers-vereeniging, die vreesden dat een dergelijk ding hen zou berooven van hun bron van inkomsten. Papin stierf ten slotte in Londen in groote armoede, nadat hij al zijn geld uitgegeven had aan zijn uitvindingen. Maar tegen den tijd van zijn dood was een ander werktuigkundig enthousiast, Thomas Newcomen, reeds bezig met het ontwerpen van een nieuwe stoompomp. Vijftig jaar later werd deze machine verbeterd door James Watt, een instrumentmaker uit Glasgow, en in het jaar 1777 gaf hij aan de menschheid de eerste stoommachine die praktisch bruikbaar bleek.

Maar gedurende deze eeuwen van proefnemingen met een heet-water-machine, was de politieke wereld geheel en al veranderd. Het Britsche volk was het Hollandsche opgevolgd als vrachtvaarders van de wereld. Zij hadden nieuwe kolonies geopend. Zij namen de grondstoffen, welke in deze kolonies gevon-

den werden, mee naar Engeland en verwerkten ze daar tot afgewerkte producten, om vervolgens deze afgewerkte producten uit te voeren naar de vier hoeken van de wereld. Gedurende de zeventiende eeuw was de bevolking van Georgia en de beide Carolinas begonnen om een nieuw soort planten te kweeken, die een vreemdsoortige wollen stof opleverde, de zoogenaamde „katoenwol". Nadat deze geplukt was werd ze naar Engeland gezonden om daar door de bevolking van Lancastershire tot kleederen te worden geweven. Dit weven deden de werklieden thuis, met de hand, maar weldra werd een aantal verbeteringen aangebracht in het proces van weven. In het jaar 1730 vond John Kay de „schietspoel" uit; in 1770 kreeg James Hargreaves een patent op zijn „spin-machine". Eli Whitney, een Amerikaan, vond de égreneer-machine uit, waarin de katoen gezuiverd werd, iets wat vroeger met de hand moest geschieden, zoodat men niet meer dan een pond per dag kon verwerken. Daarna vonden Richard Arkwright en Edmund Cartwright de groote weef-machines uit, die in beweging werden gebracht door waterkracht. En ten slotte in de tweede helft van de 18ᵉ eeuw, juist toen de Staten Generaal van Frankrijk met hun beroemde bijeenkomsten begonnen, waardoor het politieke aspect van Europa geheel zou veranderen, werden de stoommachines van Watt opgesteld op zoo'n manier, dat zij de weefstoelen van Arkwright konden voortbewegen; hierdoor ontstond een economische en sociale revolutie, die de menschelijke verhoudingen in bijna elk deel van de wereld totaal heeft veranderd.

Zoodra deze vaststaande machine een succes gebleken was, wijdden de uitvinders al hun aandacht aan het vraagstuk van het voortbewegen van booten en karren met behulp van mechanische middelen. Watt zelf ontwierp plannen voor een stoomlocomotief. Vóórdat hij zijn ideeën had kunnen uitwerken werd te Pen-y-darran, in het mijn-district van Wales, in het jaar 1804 door Richard Trevithick een locomotief gemaakt, die een lading van 20 ton verplaatsen kon.

Terzelfder tijd trachtte een Amerikaansche juwelier en portretschilder, Robert Fulton genaamd, in Parijs Napoleon te overtuigen dat de Franschen met behulp van zijn onderzeeboot, de „Nautilus", en zijn „stoomboot" in staat zouden zijn om de Engelschen ter zee geheel te overvleugelen. Fulton's

idee van een stoomboot was niet nieuw. Hij had het ongetwijfeld overgenomen van John Fitch, een werktuigkundig genie uit Connecticut, wiens knap bedachte stoomboot reeds in 1787 het eerst gevaren had op de Delaware rivier. Maar Napoleon en zijn deskundige raadslieden geloofden niet al te zeer in de praktische bruikbaarheid van een zichzelf-voortbewegende boot, en ofschoon de kleine machine lustig op de Seine heen en weer tufte, liet de groote keizer deze gelegenheid om zich in het bezit te stellen van een geweldig wapen, waardoor hij misschien

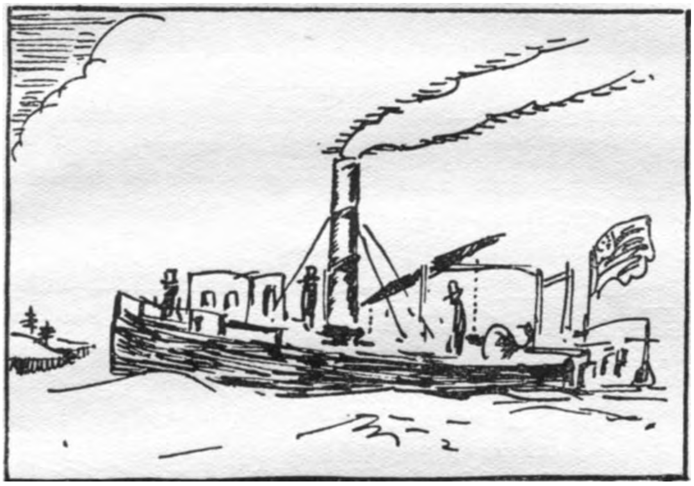

HET EERSTE STOOMSCHIP IN AMERIKA WAARMEDE IN 1790 EEN VASTE STOOMBOOTDIENST WERD INGESTELD OP DE DELAWARE.

wraak had kunnen nemen voor Trafalgar, ongebruikt voorbijgaan.

Wat Fulton betreft, hij keerde naar de Vereenigde Staten terug en daar hij een praktisch handelsman was, organiseerde hij met succes een stoombootmaatschappij, te zamen met Robert R. Livingston, één van de mede-onderteekenaars van de Onafhankelijkheidsverklaring en die, toen Fulton Parijs bezocht om te trachten zijn uitvinding aan den man te brengen, Amerikaansch gezant in Frankrijk was. De eerste stoomboot van deze nieuwe maatschappij, de „Clermont", welke een monopolie kreeg voor het bevaren van alle wateren van den staat New-York, en die uitgerust was met een machine gebouwd door

Boulton en Watt uit Birmingham in Engeland, begon een geregelden dienst tusschen New-York en Albany in het jaar 1807.

Wat John Fitch aangaat, de man die lang vóór ieder ander een stoomboot gebruikt had voor handelsdoeleinden, hij kwam op treurige wijze aan zijn einde. Met verwoeste gezondheid en totaal geruïneerd, zag hij zich beroofd van alle

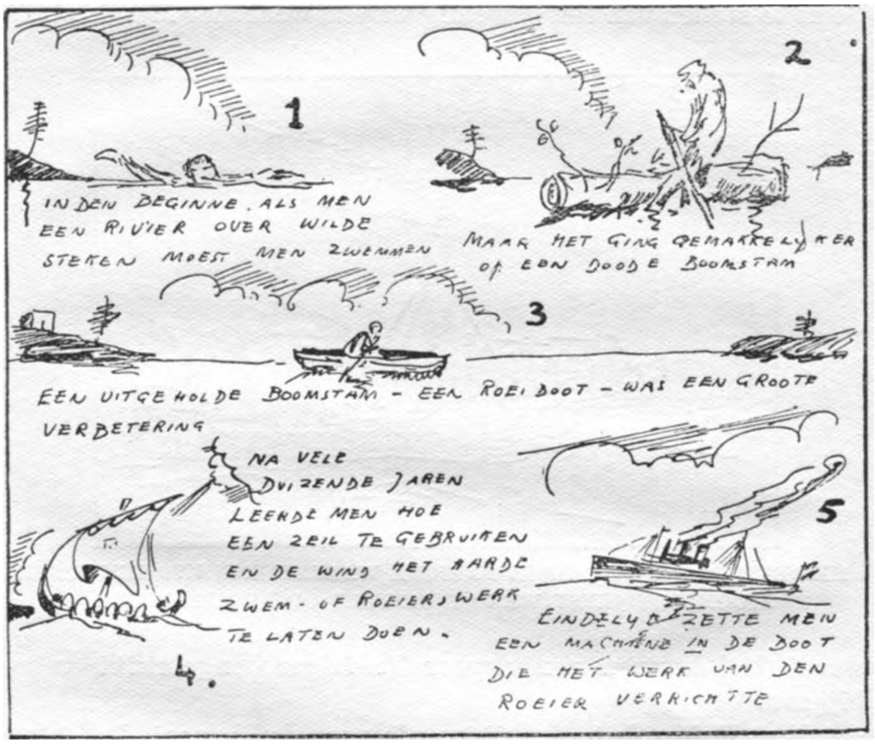

DE ONTWIKKELING VAN DE STOOMBOOT.

hulpbronnen toen zijn vijfde boot, die voortbewogen werd door middel van een schroef, te gronde was gegaan. Zijn buren lachten hem uit, juist zooals de menschen honderd jaar later zouden lachen toen de gebroeders Wright hun grappige vliegmachines construeerden. Fitch had gehoopt zijn land op gemakkelijke wijze toegang te verleenen tot de groote rivieren van het Westen; maar zijn landslieden gaven er de voorkeur aan

om platte booten te gebruiken of te voet te gaan. In het jaar 1798 maakte Fitch toen in een vlaag van wanhoop en ellende door vergif een einde aan zijn leven.

Maar twintig jaar later stak een stoomboot van 1850 ton, die 6 knoopen in een uur kon loopen (de „Mauretania" vaart

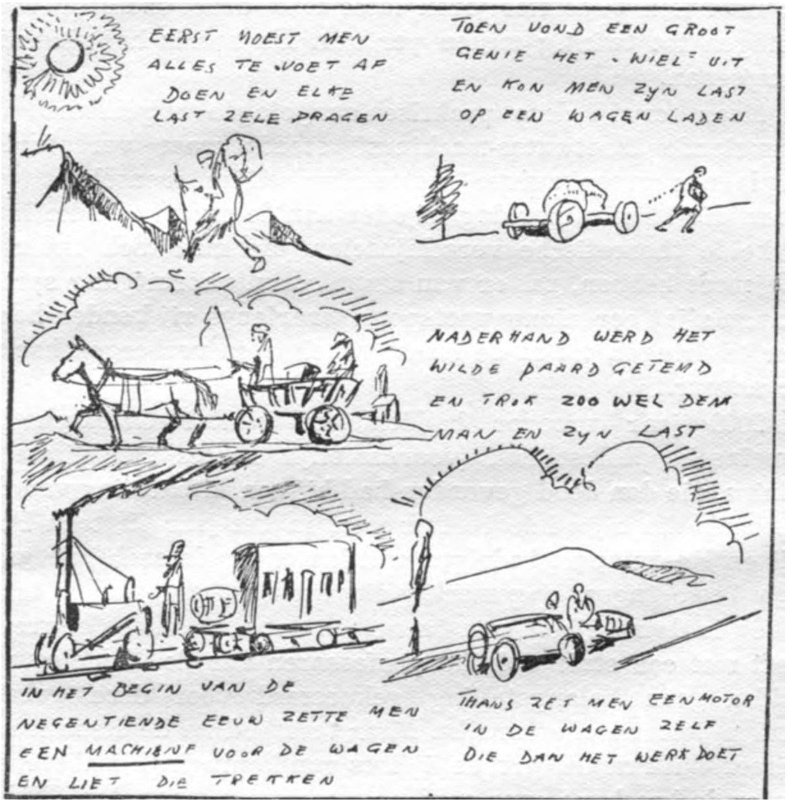

DE ONTWIKKELING VAN DE AUTOMOBIEL.

juist vier keer zoo snel), den Oceaan over van Savannah naar Liverpool in den record-tijd van 25 dagen. Toen was er een eind aan het gelach van de groote menigte en in hun enthousiasme gaven zij de eer voor deze uitvinding aan den verkeerden man.

Zes jaar later bouwde George Stephenson, een Schot, die „Locomotieven" gemaakt had om steenkool op te hijschen uit

den mijnput en naar de hoogovens en de katoenfabrieken te brengen, zijn beroemde „trek-machines", welke den prijs van steenkool ongeveer 70% deden dalen en die het mogelijk maakten om den eersten geregelden passagiersdienst tusschen Manchester en Liverpool in te stellen, waardoor men van stad tot stad vervoerd werd met de ongehoorde snelheid van 15 mijlen per uur. Een twaalftal jaren later was deze snelheid reeds gestegen tot twintig mijlen per uur. En zoo is het sindsdien doorgegaan.

Maar terwijl deze praktisch-aangelegde ingenieurs hun rammelende „heetwater-machines" steeds maar verbeterden, volgde een groep zuiver wetenschappelijke menschen (personen, die 14 uren per dag wijdden aan de studie van die ingewikkelde theoretische verschijnselen, die men toch onder de knie moet hebben, zal er van technischen vooruitgang sprake kunnen zijn) een nieuw voetspoor, waarlangs zij konden hopen door te dringen tot in de meest geheime en verborgen hoeken der natuur.

2000 jaar vroeger hadden een aantal Grieksche en Romeinsche philosophen (voornamelijk Thales van Milete en Plinius, die den dood gevonden had bij een uitbarsting van den Vesuvius die hij wilde bestudeeren, in het jaar 79, toen Pompeji en Herculanum bedolven werden onder de asch), de grappige bewegingen opgemerkt, die stukjes stroo en veertjes maken in de nabijheid van barnsteen dat men stevig gewreven heeft met een stuk wol. De professoren van de Middeleeuwen hadden geen belangstelling gekoesterd voor deze geheimzinnige „electrische" kracht. Maar terstond na de Renaissance schreef William Gilbert, de lijfarts van koningin Elisabeth, een beroemde brochure over aard en wezen van magneten. Tijdens den dertigjarigen oorlog construeerde Otto von Guericke, de burgemeester van Maagdeburg en uitvinder van de luchtpomp, de eerste electrische machine. Gedurende de volgende eeuw besteedden een groot aantal wetenschappelijke personen al hun tijd aan de studie van electriciteit. Niet minder dan drie professoren vonden de beroemde Leidsche flesch uit in het jaar 1795. Ter zelfder tijd wijdde Benjamin Franklin, het meest universeele genie van Amerika na Benjamin Thomson (die na zijn vlucht van New-Hampshire van wege zijn pro-

Engelsche sympathieën algemeen bekend werd als Count Rumford) al zijn aandacht aan dit onderwerp. Hij ontdekte dat de bliksem en de electrische vonken uitingen waren van dezelfde electrische kracht en hij zette zijn studies over dit onderwerp voort tot aan het einde van zijn druk en welbesteed leven. Toen kwam Volta met zijn beroemde „electrische zuil" waarop weer volgden Galvani en Day en de Deensche professor Hans Christian Oersted en Ampère en Arago en Faraday, allen onvermoeide onderzoekers van den waren aard der electrische kracht.

Het resultaat van al hun zoeken boden zij onbekrompen aan de geheele wereld aan en Samuel Morse (die net als Fulton zijn loopbaan begonnen was als artist) meende dat hij dezen electrischen stroom wel zou kunnen benutten om berichten van de eene plaats naar de andere over te brengen. Hij was van plan daarvoor koperdraad te gebruiken, benevens een kleine machine van eigen vinding. Iedereen echter lachte hem uit. Morse was dus genoodzaakt zijn onderzoekingen zelf te financieren, zoodat hij spoedig al zijn geld opgebruikt had, heel arm geworden was, en steeds meer uitgelachen werd. Hij vroeg toen aan het Congres om hem te helpen en een speciale handelscommissie beloofde hem te zullen steunen. Maar de leden van het Congres hadden niet de minste belangstelling voor deze aangelegenheid en Morse moest twaalf jaar geduldig wachten voordat hem een klein bedrag toegewezen werd. Toen construeerde hij een „telegraaf" tusschen Baltimore en Washington. In het jaar 1837 kon hij zijn eerste bruikbare toestel demonstreeren in een der collegezalen van de Universiteit te New-York. Ten slotte, op den 24sten Mei 1844 werd het eerste lange-afstand-bericht verzonden van Washington naar Baltimore. Heden ten dage is de geheele wereld bedekt met telegraafdraden en kunnen wij berichten sturen van Europa naar Azië in enkele seconden. Drie en twintig jaar later gebruikte Alexander Bell den electrischen stroom voor zijn telefoon; en een halve eeuw later verbeterde Marconi deze uitvinding weer aanmerkelijk door een toestel te maken waarmede men berichten wijd en zijd kon verzenden zonder al die ouderwetsche draden.

Terwijl Morse bezig was aan zijn „telegraaf", ontwierp

Michael Faraday de eerste „dynamo". Deze heele kleine machine kwam tot stand in 1831 toen Europa nog trilde op haar grondvesten als gevolg van de groote Juli-Revoluties, die de plannen van het Congres te Weenen zoo wreed in de war hadden gestuurd. De eerste dynamo groeide en groeide en heden ten dage verschaft zij ons warmte en licht (ge kent allen de kleine gloeilampjes die Edison, voortbouwende op Fransche en Engelsche onderzoekingen, in 1878 het eerst maakte) en beweegkracht voor alle mogelijke machines. Als alle voorteekenen niet bedriegen zal de electrische machine binnen korten tijd de „stoom-machine" geheel verdringen, even goed als in oude tijden de hooger-georganiseerde praehistorische wezens hun minder levenskrachtige buren verdrongen.

Wat mij persoonlijk aangaat (maar ik weet niets van machines af) zal ik daar geen traan om vergieten. Want de electrische machine, die zelfs door waterkracht in beweging kan worden gebracht, is een zindelijke en gezellige dienaar van de menschheid; maar de „heet-water-machine", dat wonder van de 18e eeuw, is een lawaaiig smerig wezen, dat de heele wereld vult met rookpluimen en stof en roet, en bovendien voortdurend gevoed moet worden met steenkool, dat diep uit den grond opgegraven moet worden ten koste van groote inspanning en levensgevaar van vele duizende menschen.

Als ik romanschrijver was en geen geschiedschrijver die zich bij de feiten moet bepalen en zijn verbeelding nooit den vrijen loop mag laten, dan zou ik den blijden dag schilderen, waarop de laatste stoommachine plechtig naar het Oudheidkundig Museum wordt gebracht om daar een plaats te krijgen naast het geraamte van den Dynosaurus en den Pteredactylus en andere uitgestorven dieren uit lang vervlogen tijden.

58. DE SOCIALE REVOLUTIE

DE NIEUWE MACHINES WAREN ZEER KOSTBAAR EN ALLEEN SCHATRIJKE MENSCHEN KONDEN ZICH DEZE AANSCHAFFEN. DE VROEGERE TIMMERMAN OF SCHOENMAKER, DIE ZIJN EIGEN MEESTER GEWEEST WAS IN DE KLEINE WERKPLAATS, ZAG ZICH NU GENOODZAAKT IN LOONDIENST TE GAAN BIJ DEN EIGENAAR VAN DE GROOTE FABRIEK. TERWIJL HIJ DAAR MEER GELD VERDIENDE DAN VROEGER HAD HIJ TOCH ZIJN ZELFSTANDIGHEID VERLOREN, WAT HEM IN HET GEHEEL NIET BEVIEL.

In vroeger dagen werd alle arbeid op de wereld verricht door den onafhankelijken werkman, die rustig in zijn eigen kleine werkplaats zat vóór in zijn huis, die zijn eigen gereedschap bezat, die zijn eigen leerjongens aan de ooren trok en het jak uitveegde en die binnen de door de gilden vastgestelde grenzen zijn zaak dreef zooals hij zelf verkoos. Zijn leefwijze was eenvoudig. Hij was genoodzaakt om lange uren te werken, maar hij was zijn eigen baas. Wanneer hij opstond en zag dat het een mooie dag was om te gaan visschen, dan ging hij visschen, en dan was er niemand die hem dat belette.

Maar door het in gebruik nemen van machines veranderde dit alles ten eenen male. Een machine is eigenlijk niets anders dan één heel groot stuk gereedschap. Een spoortrein, die ons verplaatst met de snelheid van een kilometer per minuut, is eigenlijk niets anders dan een paar heele snelle beenen; een stoomhamer, die zware stukken ijzer platslaat, is gelijk aan een vreeselijke zware vuist, gemaakt van staal.

Maar terwijl wij ons allen wel de luxe kunnen veroorloven van een paar flinke beenen en een goede sterke vuist, zijn een spoortrein en een stoomhamer en een katoenfabriek heel dure

machines, die bezwaarlijk het eigendom kunnen zijn van één enkelen man, maar gewoonlijk aangeschaft worden door een groep van personen, die elk een zekere som bijdragen en dan weer de winst verdeelen van den spoorweg of de katoenfabriek, naar verhouding van het bedrag dat zij in het gemeenschappelijk kapitaal hebben gestort.

MENSCHENKRACHT EN MACHINEKRACHT.

Het gevolg was dat, toen de machines verbeterd werden zoodat zij bruikbaar en voordeelig bleken, de bouwers van deze groote gereedschappen, de machinefabrikanten, uit begonnen te zien naar koopers, die in staat waren om deze machines aan te schaffen.

Gedurende het begin van de Middeleeuwen, toen land eigenlijk de eenige vorm van rijkdom was, waren de adellijken de eenige personen die voor rijk konden doorgaan. Maar zooals ik reeds in een vroeger hoofdstuk heb uiteengezet, bezaten zij

toch heel weinig goud en zilver; zij gebruikten het oude systeem van ruilhandel; zoo wisselden zij koeien in voor paarden, en eieren voor honig. Gedurende de kruistochten echter waren de burgers uit de steden in staat geweest om rijkdom bijeen te zamelen door den oplevenden handel tusschen Oost en West en zij waren ernstige mededingers geworden van de groote heeren en ridders.

De Fransche Revolutie had de welvaart van den adel verwoest en had de middenklasse of bourgeoisie aanmerkelijk doen toenemen. De jaren van onrust, die gevolgd waren op de groote Revolutie, hadden aan vele personen uit den middenstand gelegenheid geboden om een onevenredig deel machtig te worden van de wereldsche goederen. De domeinen van de Kerk waren verbeurd verklaard door de Fransche Conventie en waren bij opbod verkocht. Het gevolg was geweest een zwendelarij op groote schaal. Grondspeculanten hadden duizende hectaren waardevol land eenvoudig gestolen; en gedurende de Napoleontische oorlogen hadden zij hun kapitaal gebruikt om oorlogswinst te maken met graan en buskruit. Zij bezaten nu meer geld dan zij noodig hadden voor hun dagelijksche uitgaven en konden zich de luxe veroorloven om fabrieken te bouwen en mannen en vrouwen te huren die daarin de machines aan den gang moesten houden.

Het gevolg hiervan was een geweldige verandering in het leven van duizende menschen. Binnen enkele jaren zagen vele steden hun aantal inwoners verdubbeld; het oude stadscentrum, dat het eigenlijk „tehuis" geweest was van de burgers, werd omringd door smerige, op een koopje gebouwde voorsteden, waar de werklieden sliepen na hun elf-, twaalf- of dertienurigen arbeidsdag, doorgebracht in de fabrieken, en vanwaar zij weer terugkeerden naar hun werk, zoodra de fabrieksfluit hen riep.

Op het platteland wist men heel wat te vertellen van de fabuleuse geldsommen die in de steden verdiend konden worden. De boerenjongen, gewend aan het leven in de open lucht, trok dus naar de stad. Spoedig verloor hij daar zijn oude gezondheid te midden van den rook en de stof en de smerigheid van die eerste slecht geventileerde werkplaatsen, en het einde was in vele gevallen een treurig sterven in armenhuis of hospitaal.

Natuurlijk kwam deze verhuizing van de boerderij naar

de fabriek van zoovelen niet tot stand zonder veel oppositie van allerlei kant. Aangezien één machine het werk kon doen van honderd menschen, zagen de 99 anderen zich tot werkeloosheid gedoemd, wat hun absoluut niet beviel. Meermalen deden zij een aanval op de fabrieken en staken de machines in brand, maar verzekeringmaatschappijen waren reeds in de zeventiende eeuw tot stand gekomen en over het algemeen hadden de eigenaren zich behoorlijk weten te dekken tegen elk verlies.

Weldra ontwierp men nieuwe en betere machines en werd

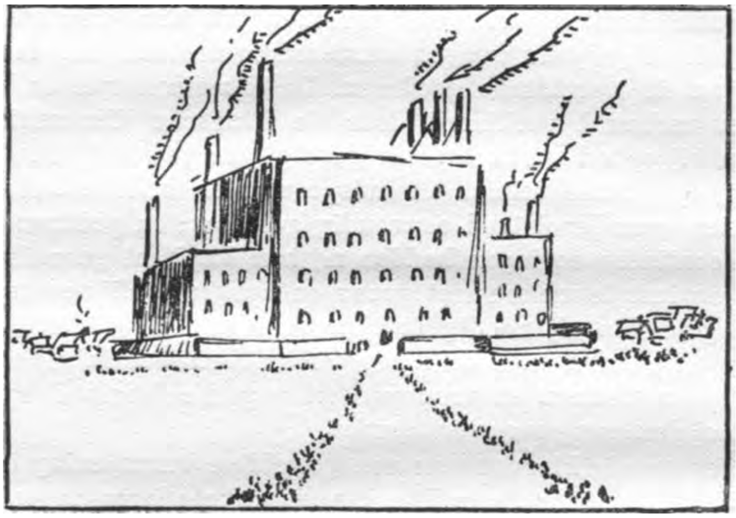

DE FABRIEK.

de fabriek omringd door een hoogen muur. Toen was het vanzelf uit met deze opstootjes. De oude gilden konden in deze nieuwe wereld van stoom en ijzer onmogelijk blijven bestaan. Zij verdwenen van het tooneel, en toen trachtten de werklieden zich te organiseeren in geregelde vakvereenigingen. Maar de fabriekseigenaren, die door hun rijkdom een geweldigen invloed konden uitoefenen op de politiek van de verschillende landen, gingen naar den wetgever en lieten wetten maken, waarbij het oprichten van zulke vereenigingen verboden werd, omdat zij in strijd waren met de „vrijheid van handelen" van den werkman.

Denk nu als 't je blieft niet dat de brave leden van het parlement die deze wetten aannamen gemeene tyrannen waren.

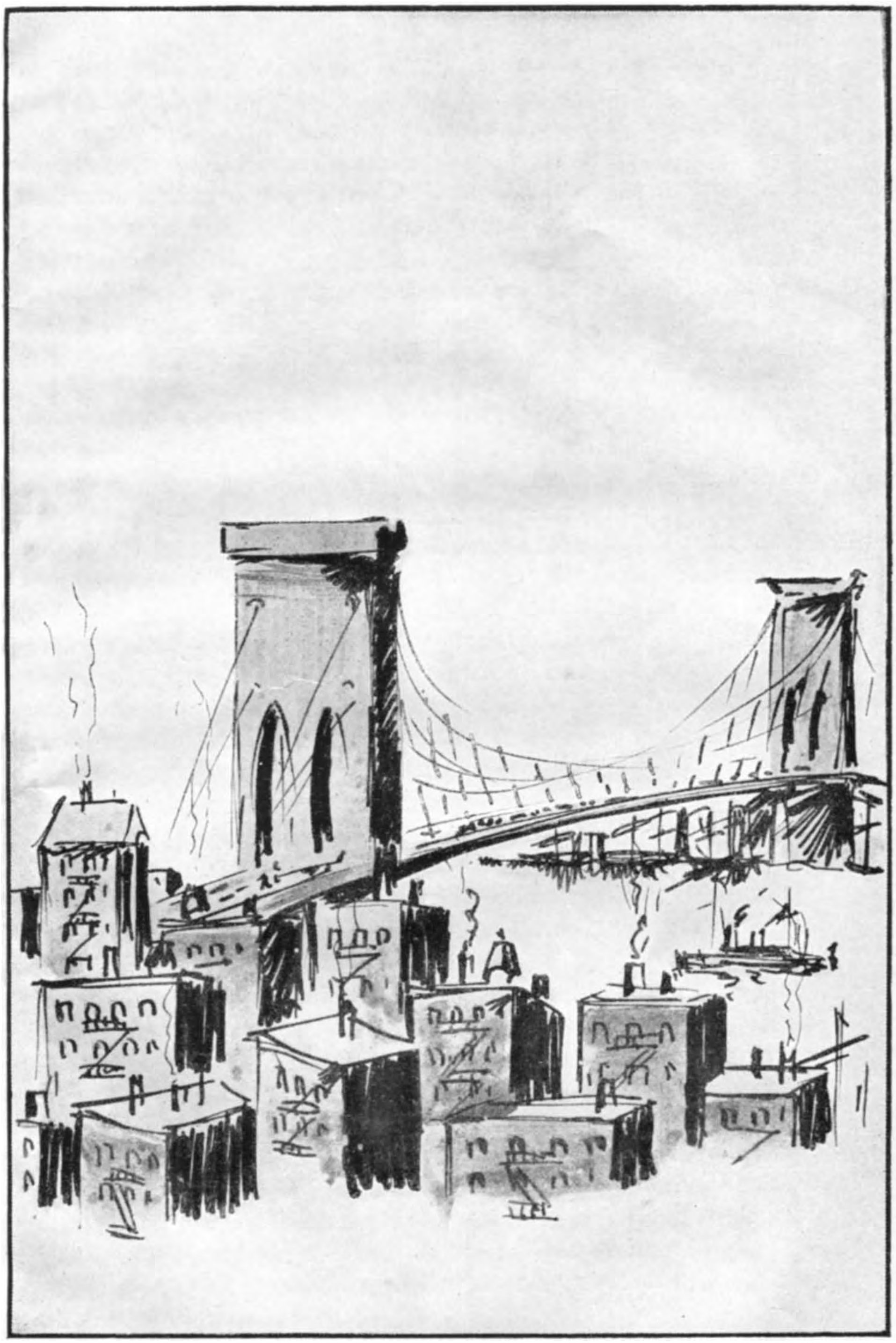

DE MODERNE STAD

Zij waren de oprechte zonen van het revolutionnaire tijdperk, waarin iedereen sprak over „vrijheid" en men meermalen zijn buurman doodde, omdat hij niet zoo'n belangstelling voor de vrijheid toonde als hij behoorde te doen. Aangezien „vrijheid" de voornaamste deugd van den mensch was, was het verkeerd dat werklieden-organisaties aan hun leden zouden voorschrijven gedurende hoeveel uren zij mochten werken, en welke loonen zij mochten eischen. De werkman moest ten allen tijde „vrij zijn om zijn diensten op de open markt te kunnen aanbieden", en de werknemer moest evenzeer „vrij" zijn om zijn zaak te drijven zooals hij dat het beste achtte. De dagen van het Mercantiele Stelsel, toen de staat het industrieele leven van de geheele gemeenschap regelde, namen een einde. Het nieuwe ideaal van „vrijheid" vereischte dat de staat alle zaken hun vrijen loop zou laten en zich geheel afzijdig zou houden.

De tweede helft van de 18e eeuw was niet alleen een tijd geweest van intellectueelen en politieken twijfel, maar de oude economische ideeën waren toen ook verdrongen door nieuwere, die beter pasten bij de eischen van den tijd. Vele jaren vóór de Fransche Revolutie had Turgot, één der Ministers van Financiën van Lodewijk XIV, die als zoodanig niet heel veel succes had gehad, de nieuwe leer van „economische vrijheid" verkondigd. Turgot leefde in een land dat ontzettend geleden had onder te veel bureaucratie, te veel bepalingen, te veel officieele personen, die trachtten te veel wetten op te dringen aan de inwoners. „Weg met al die officieele inmenging", zoo schreef hij, „laat de menschen doen wat zij willen, en alles zal vanzelf goed gaan". Weldra werd zijn beroemd advies van „laissez aller" de strijdkreet der staathuishoudkundigen van dien tijd.

Terzelfder tijd was Adam Smith in Engeland bezig aan zijn lijvig boek over „De Rijkdom der Volkeren", waarin hij eveneens een warm pleidooi leverde voor „vrijheid" en de „natuurlijke rechten van den handel". Dertig jaar later, na den val van Napoleon, toen de reactionnaire mogendheden van Europa hun overwinning vierden in Weenen, werd dezelfde vrijheid, die aan de volkeren geweigerd werd op politiek terrein, aan hen opgedrongen waar het de industrie gold.

Het algemeen gebruik van machines bleek, zooals ik reeds in het begin van dit hoofdstuk uiteenzette, een groot voordeel

te zijn voor den staat. De welvaart nam snel toe. De machines maakten het mogelijk voor één enkel land, zooals Engeland, om den zwaren last van de groote Napoleontische oorlogen te dragen. De kapitalisten (de personen die het geld verschaften waarmede men de machines kocht) behaalden reusachtige winsten. Zij werden eerzuchtig, begonnen belangstelling te toonen in politieke zaken en trachtten te wedijveren met den landadel, die nog altijd grooten invloed uitoefende op het bestuur van de meeste Europeesche staten.

In Engeland, waar de leden van het Parlement nog gekozen werden volgens een Koninklijk Besluit van het jaar 1265 en waar een groot aantal nieuw gevormde industrieele centra geen vertegenwoordiging in de Kamer hadden, brachten zij een nieuwe wet tot stand in het jaar 1832, waarbij het kiesstelsel veranderd werd en aan de klasse der fabrieksbezitters meer invloed op de wetgevende macht werd toegekend. Dit veroorzaakte evenwel een groot ongenoegen onder de duizende fabrieksarbeiders, die zelf geen enkele stem hadden in het staatsbestuur. Zij begonnen nu ook een actie op touw te zetten om stemrecht te krijgen. Zij legden hun eischen neer in een document, dat bekend werd als de „People's Charter". De besprekingen over deze Charter werden steeds heftiger; zij waren nog niet tot een eind gekomen toen de revolutie van het jaar 1848 uitbrak. Vol angst voor een nieuwe dreigende uitbarsting van Jacobinisme en geweld, plaatste het Engelsche gouvernement den Hertog van Wellington, die toen reeds tachtig jaar was, aan het hoofd van een leger en riep vrijwilligers op. Londen werd in staat van beleg verklaard en voorbereidende maatregelen werden getroffen om de komende revolutie te onderdrukken.

Maar de Chartisten-beweging doodde zichzelf doordat zij slechte leiders had, en daden van geweld grepen niet plaats. Een nieuwe klasse van rijke fabriekbezitters (ik houd niet van het woord „Bourgeoisie" dat te veel misbruikt is door de apostels van de nieuwe sociale orde) kreeg steeds meer invloed op het staatsbestuur, en door de verdere ontwikkeling van het industrieele leven in de groote steden werden voortdurend weer uitgestrekte terreinen grasland en bouwland veranderd in sombere achterbuurten, die den toegang tot elke moderne Europeesche stad bewaken.

59. EMANCIPATIE

DE ALGEMEENE TOEPASSING VAN DE STOOMMACHINE BRACHT NIET DAT TIJDPERK VAN GELUK EN WELVAART DAT MEN VROEGER VERWACHT HAD, TOEN DE DILIGENCE VERVANGEN WERD DOOR DEN SPOORWEG. VERSCHILLENDE GENEESMIDDELEN WERDEN AANBEVOLEN, MAAR GEEN ENKELE BRACHT UITREDDING.

In het jaar 1831, juist vóór de eerste Reform-Bill werd aangenomen, schreef Jeremy Bentham, de groote Engelsche rechtsgeleerde en de meest praktische politieke hervormer van dien tijd, aan een vriend: „De manier om het gemakkelijk te hebben in je leven is om het anderen gemakkelijk te maken; de manier om het anderen gemakkelijk te maken is te doen of je van hen houdt; de manier om te doen of je van hen houdt, is om werkelijk van hen te houden." Jeremy was een eerlijk man, hij zeide wat hij meende dat waar was. Zijn meeningen werden gedeeld door duizenden van zijn landslieden. Zij voelden zich verantwoordelijk voor het geluk van hun minder bevoorrechte buren en zij deden hun uiterste best om hen te helpen, en de Hemel weet hoezeer het noodig was dat er eindelijk iets gebeurde.

De idee van „economische vrijheid" (het laissez-aller-systeem van Turgot) was noodzakelijk geweest voor de oude maatschappij, waar middeleeuwsche beperkingen elke industrieele poging lam sloegen. Maar deze „vrijheid van handelen", die de hoogste wet geweest was van het land, had geleid tot vreeselijke, ontzettende toestanden. De arbeidsuren in de fabriek waren alleen beperkt door de physieke kracht van den werkman. Zoolang een vrouw kon zitten voor haar weefgetouw zonder flauw te vallen van moeheid, zoolang meende men haar te kunnen laten werken. Kinderen van 5 en 6 jaar

werden naar de spinnerijen gebracht om hen te behoeden voor de gevaren van de straat en een leven van luiheid. Een wet werd aangenomen, waarbij kinderen van de armen gedwongen werden om aan het werk te gaan, op straffe van te worden vastgeketend aan de machine; in ruil voor hun diensten kregen zij net genoeg slecht voedsel om in 't leven te blijven, en een soort van varkensstal waarin zij 's-nachts konden rusten. Vaak waren zij zóó moe, dat zij onder het werk in slaap vielen. Om hen wakker te houden ging een opzichter met een zweep rond en sloeg hen op de handen, wanneer het noodig was hen tot hun plicht terug te roepen. Natuurlijk stierven onder zulke omstandigheden duizende kleine kinderen. Dat was heel jammer, en de ondernemers, die ten slotte toch ook menschelijke wezens waren en een hart bezaten, wenschten ernstig dat zij dezen kinderarbeid konden afschaffen. Maar aangezien de menschen „vrij" waren, waren natuurlijk ook de kinderen „vrij". Bovendien, indien Mijnheer Jansen zou trachten om zijn fabriek aan den gang te houden zonder daarbij kinderen van 5 of 6 jaar te gebruiken, dan zou zijn mededinger Mijnheer Willemse een extra hoeveelheid kleine jongens in dienst hebben genomen en MijnheerJansen zou ten slotte failliet zijn gegaan. Het was dus onmogelijk voor Jansen om den kinderarbeid uit zijn fabriek te weren. Hij moest wachten tot een wet aangenomen werd, die dit voor alle werknemers verbood.

Maar aangezien het Parlement niet langer beheerscht werd door den ouden landadel, die zich zoo heftig verzet had tegen de opkomst van de fabrieks-eigenaren met hun geldzakken, en hen met open tegenzin en minachting bejegend had, maar thans onder invloed stond van de vertegenwoordigers uit de industrieele centra, en zoolang de wet aan de werklieden niet toestond om zich te vereenigen in arbeiders-vereenigingen, gebeurde er heel weinig. Natuurlijk waren de verstandige en beschaafde menschen van dien tijd niet blind voor deze vreeselijke sociale toestanden, maar zij waren totaal hulpeloos. De machine had de wereld bij verrassing veroverd; men had vele lange jaren noodig en het vereischte de inspanning van duizende hoogstaande mannen en vrouwen om de machine te maken tot wat zij behoorde te zijn: een dienaar van den mensch, en niet zijn meester.

Merkwaardig genoeg werd de eerste aanval op dit vreeselijke systeem van menschelijke uitbuiting, dat toen in alle deelen van de wereld werd toegepast, gedaan ten behoeve van de zwarte slaven in Afrika en Amerika. De slavernij was op het Amerikaansche vasteland ingevoerd door de Spanjaarden. Zij hadden getracht de Indianen als arbeiders op de velden en in de mijnen te gebruiken. Maar wanneer men een Indiaan zijn vrije leven in de natuur ontnam, dan kwijnde hij weg en stierf weldra. Om nu dit ras van uitroeiing te redden had een vriendelijke priester voorgesteld om negers te importeeren uit Afrika en deze het werk te laten doen. De neger was sterk en kon een ruwe behandeling verdragen. Bovendien zou hij, doordat hij dan in aanraking kwam met blanken, de gelegenheid krijgen om het Christendom te leeren kennen, en op deze wijze zou zijn ziel van het eeuwig verderf gered kunnen worden. Het leek dus in elk opzicht een uitstekend plan, zoowel voor den vriendelijken blanke als voor zijn onwetenden zwarten broeder. Maar sedert het in gebruik nemen van machines was er een toenemende vraag gekomen naar katoen en de negers werden dus gedwongen om harder te werken dan ooit te voren, zoodat ook zij, evenals de Indianen, begonnen te sterven onder de vreeselijke behandeling die zij ondervonden van de opzichters.

Verhalen van ongeloofelijke wreedheid drongen steeds weer naar Europa door, en in alle landen begonnen mannen en vrouwen op te komen voor de afschaffing van de slavernij. In Engeland stichtten William Wilberforce en Zachåry Macaulay (de vader van den grooten historieschrijver, wiens geschiedkundige werken gij vooral moet lezen als ge eens wilt weten hoe ongeloofelijk interessant een geschiedenisboek kan zijn) een vereeniging, die ten doel had te ijveren voor de onderdrukking van de slavernij. Eerst slaagden zij erin een wet er door te krijgen waarbij de handel in slaven verboden werd. En na het jaar 1840 was er geen enkele slaaf meer in de Britsche kolonies. De revolutie van 1848 maakte een einde aan de slavernij in de Fransche bezittingen. De Portugeezen namen een wet aan in het jaar 1858, waarbij aan alle slaven binnen de eerstvolgende twintig jaren de vrijheid werd beloofd. De Hollanders schaften de slavernij af in 1863 en in hetzelfde jaar gaf Tsaar Alexan-

der II aan zijn onderhoorigen de vrijheid terug, die hun meer dan twee eeuwen geleden ontnomen was.

In de Vereenigde Staten echter ging het niet zoo vlot maar leidde dit vraagstuk tot ernstige moeilijkheden en ten slotte tot een langdurigen oorlog. Ofschoon in de onafhankelijkheidsverklaring het grondbeginsel was neergelegd dat „alle menschen geschapen waren als vrije en gelijke wezens", was toch een uitzondering gemaakt voor die mannen en vrouwen, wier huidskleur donker was en die op de plantages in de Zuidelijke Staten werkten. Na verloop van tijd nam de afkeer van de bevolking in het Noorden tegen deze instelling van de slavernij toe, en zij maakten van hun gevoelens geen geheim. De bewoners van het Zuiden echter verklaarden, dat zij hun katoen niet konden verbouwen zonder hulp van slaven, en zoo woedde gedurende meer dan 50 jaren over deze kwestie een hevige woordenstrijd zoowel in het Congres als in den Senaat van de Vereenigde Staten van Noord-Amerika.

Het Noorden bleef op zijn stuk staan, maar ook het Zuiden wilde niet toegeven. Toen het onmogelijk bleek om tot overeenstemming te komen dreigden de Zuidelijke Staten de Unie te verlaten. Dit was een allergevaarlijkst oogenblik in de geschiedenis van de Unie. Vele dingen zouden hebben kunnen geschieden, maar zij geschiedden niet, en dit was te danken aan één groot en braaf man.

Den 6^{den} November 1860 was Abraham Lincoln, een advocaat uit Illinois, iemand die zichzelf omhoog gewerkt had, tot president gekozen als candidaat der Republikeinsche Partij, die een sterke meerderheid had in de anti-slavernij-Staten. Hij kende de nadeelen van menschelijke lijfeigenschap uit de eerste hand en zijn scherp gezond verstand deed hem helder inzien dat er in Noord-Amerika geen plaats was voor twee concurreerende Staten. Toen een aantal Zuidelijke Staten zich afscheidden en de „Confederatieve Staten van Amerika" vormden, aanvaardde Lincoln de uitdaging. In de Noordelijke Staten werden vrijwilligers opgeroepen. Honderd-duizende jonge mannen antwoordden met groot enthousiasme, en er volgden vier jaren van vreeselijken burgeroorlog. Het Zuiden, beter voorbereid en onder de schitterende leiding van Lee en Jackson, versloeg herhaaldelijk de legers van de Noordelijken. Ten

slotte echter begon de economische kracht van Nieuw-Engeland en het Westen krachtig mee te spreken. Een onbekend officier, genaamd Grant, trad op den voorgrond en werd de Karel Martel van den grooten slaven-oorlog; zonder onderbreking deed hij zijn krachtige slagen neerkomen op de afbrokkelende legermachten van de Zuidelijken. Op het einde van het jaar 1862 vaardigde President Lincoln zijn beroemde proclamatie uit, waarbij alle slaven vrij werden verklaard. In April van het jaar 1865 gaf Lee zich eindelijk bij Appomattox over met zijn laatste dappere manschappen. Een paar dagen later werd president Lincoln door een waanzinnige vermoord, maar zijn taak was volbracht. Met uitzondering van Cuba, dat nog altijd onder Spaansche heerschappij stond, was de slavernij tot een eind gekomen in elk deel van de beschaafde wereld.

Maar terwijl de zwarte man in toenemende mate van zijn vrijheid kon genieten, leefden de zoogenaamde „vrije" arbeiders van Europa onder veel slechter omstandigheden. Ja, het kwam vele schrijvers en scherpe waarnemers uit dien tijd zelfs als een wonder voor dat de groote massa der arbeiders, het zoogenaamde Proletariaat, niet uitstierf door de vreeselijke ellende waaronder zij leefden. Zij woonden in smerige huizen, gelegen in de ellendigste deelen van de achterbuurten. Zij aten slecht voedsel. Zij ontvingen juist genoeg onderricht om hen voor hun taak gereed te maken. Wanneer zij stierven of wanneer hun een ongeluk overkwam, dan werd er voor hun familie niet gezorgd. Maar de brouwers en de distilleerders, die een grooten invloed konden uitoefenen op de wetgeving, moedigden hen aan om al hun ellende te vergeten door hun groote hoeveelheden whiskey en jenever tegen lagen prijs aan te bieden.

De geweldige verbetering die plaats heeft gegrepen sinds de dertiger en veertiger jaren van de laatste eeuw is niet te danken aan de pogingen van één enkelen man. De knapste koppen van twee menschen-generaties wijdden zich aan de taak om de wereld te redden van de vreeselijke gevolgen der overhaaste invoering van machines. Zij probeerden niet om het kapitalistische systeem zonder meer te vernietigen. Dat zou ook heel dom geweest zijn, want de opeengestapelde rijkdom van andere menschen kan, wanneer daar maar op verstandige wijze gebruik van wordt gemaakt, van groot nut en

voordeel zijn voor de geheele menschheid. Maar zij trachtten de meening te bestrijden dat waarachtige gelijkheid zou kunnen bestaan tusschen een werkgever die grooten rijkdom en veel fabrieken bezit en nooit bang hoeft te zijn dat hij niet genoeg te eten zal krijgen, en een werknemer die elken arbeid die hem aangeboden wordt maar op zich moet nemen tegen elk loon dat hij kan krijgen, wil hij niet de kans loopen om zelf, met zijn vrouw en kinderen, een vreeselijken hongerdood te sterven.

Zij trachtten een aantal wetten ingevoerd te krijgen waarbij de verhouding tusschen de fabriekseigenaars en de fabrieksarbeiders nader geregeld werd. Deze hervormingspogingen slaagden langzamerhand in alle landen. Heden ten dage is de meerderheid der arbeiders behoorlijk beschermd, de werkuren zijn teruggebracht tot een gemiddelde van 8½ uur, hun kinderen worden naar school gezonden in plaats van naar de mijnen en de katoenfabrieken.

Maar er waren ook andere menschen, die met verbazing al die vreeselijke rookpluimen zagen, het gerommel vernamen van de spoorwegen, de propvolle pakhuizen aanschouwden, waarin allerlei goederen opgestapeld lagen, en die zich met verwondering afvroegen wat toch in de komende jaren het eind moest zijn van deze geweldige bedrijvigheid. Zij herinnerden zich dat het menschelijk geslacht honderd-duizende jaren geleefd had zonder concurrentie van handel of industrie. Zou het niet mogelijk zijn den bestaanden toestand te veranderen en het systeem van concurrentie, waarbij het menschelijke geluk opgeofferd werd aan winst, geheel te verbannen?

Deze gedachte — deze vage hoop op een betere toekomst — werd in verschillende landen levendig. In Engeland stichtte Robert Owen, de eigenaar van een groot aantal katoenfabrieken, een zoogenaamde „Socialistische Gemeenschap", niet zonder succes. Maar toen hij stierf kwam er een eind aan de welvaart van New-Lanark; en een poging van Louis Blanc, een Fransch journalist, om „sociale werkplaatsen" over geheel Frankrijk op te richten, liep ten slotte ook op mislukking uit. Ja, het steeds toenemend aantal socialistische schrijvers begon weldra in te zien dat kleine individueele gemeenschappen, die zich buiten het eigenlijke industrieele leven hielden, toch nooit eenig praktisch resultaat konden opleveren. Men moest allereerst de fun-

damenteele beginselen onderzoeken, waarop de geheele industrieele en kapitalistische maatschappij gebaseerd was, wilde men ooit afdoende geneesmiddelen kunnen aanbevelen.

De praktische socialisten, zooals Robert Owen, Louis Blanc en François Fournier, werden nu opgevolgd door theoretische schrijvers over het socialisme, zooals Karl Marx en Friedrich Engels. Van deze twee is Karl Marx het meest bekend. Hij was een scherpzinnige Jood, wiens familie reeds langen tijd in Duitschland had gewoond. Hij had het een en ander gehoord van de proefnemingen van Owen en Blanc en begon zich nu te interesseeren voor vraagstukken van arbeid en loon en werkeloosheid. Maar zijn liberale denkbeelden maakten hem verdacht bij de politie-autoriteiten van Duitschland, en hij werd gedwongen om uit te wijken naar Brussel en vandaar verder naar Londen, waar hij als correspondent van de New-York Tribune trachtte in zijn schamel levensonderhoud te voorzien.

Tot op dien tijd had nog niemand veel aandacht geschonken aan zijn geschriften over staathuishoudkundige onderwerpen. In het jaar 1864 organiseerde hij de eerste internationale vereeniging van arbeiders en drie jaar later publiceerde hij het eerste deel van zijn bekende verhandeling over „Het Kapitaal". Marx meende dat de geheele geschiedenis slechts een onafgebroken strijd was geweest tusschen de menschen die „bezitten" en de menschen die „niets bezitten". Het invoeren en algemeen in gebruik nemen van machines had een nieuwe klasse in de maatschappij doen ontstaan, die van de kapitalisten, welke het overschot van hun rijkdom gebruikten om gereedschappen aan te koopen, waar zij dan de arbeiders mee lieten werken om zoodoende nog meer rijkdom te verzamelen, welke dan weer gebruikt werd om meer fabrieken te bouwen, en zoo verder tot in alle eeuwigheid. Intusschen werd op deze wijze, altijd volgens Marx, de derde stand (de bourgeoisie) steeds rijker en rijker, terwijl de vierde stand (het proletariaat) steeds armer en armer werd. En hij voorspelde dat ten slotte één enkele man den rijkdom van de geheele wereld in bezit zou krijgen, terwijl alle anderen in zijn dienst zouden staan en geheel van zijn goeden wil afhankelijk zouden zijn.

Om aan een dergelijken wantoestand een einde te maken raadde Marx de arbeiders in alle landen aan, zich aaneen te

sluiten en te gaan vechten voor het verkrijgen van een aantal politieke en economische hervormingen, die hij had opgesomd in zijn Manifest van het jaar 1848, het jaar van de laatste groote Europeesche revolutie.

Deze opvattingen vonden natuurlijk al heel weinig instemming bij de verschillende staatslieden in Europa. Vele landen, in de eerste plaats Pruisen, vaardigden scherpe bepalingen uit tegen de Socialisten, en politie-agenten kregen strikte orders om elke socialistische bijeenkomst uiteen te drijven en de sprekers gevangen te nemen. Maar dergelijke maatregelen hebben bijna altijd het omgekeerde effect van wat men beoogt. Martelaren zijn van oudsher de beste propagandisten geweest voor een onpopulaire zaak. In Europa nam het aantal socialisten voortdurend toe en weldra ging men inzien dat de Socialisten heelemaal niet aanstuurden op een gewelddadige omwenteling, maar dat zij hun stijgende macht in de verschillende parlementen gebruikten om krachtig op te komen voor de belangen van de arbeidersklasse. Na verloop van tijd zag men zelfs Socialisten zitting nemen in Ministeries, en zij bleken gaarne bereid tot samenwerking met vooruitstrevende Katholieken en Protestanten, om de schade, die aangericht was door de industrieele revolutie, weer te herstellen en een billijker verdeeling tot stand te brengen van de vele voordeelen die, ten gevolge van de machines en de toenemende welvaart, aan de menschheid ten deel vielen.

60. HET TIJDPERK VAN DE WETENSCHAP

INTUSSCHEN HAD DE WERELD NOG EEN ANDERE VERANDERING ONDERGAAN, DIE VAN MEER BELANG BLEEK DAN POLITIEKE EN INDUSTRIEELE REVOLUTIE TE ZAMEN. NA EEUWEN VAN ONDERDRUKKING HAD DE WETENSCHAP ZICH TEN LAATSTE VRIJGEVOCHTEN. ZIJ TRACHTTE NU DE FUNDAMENTEELE WETTEN DIE HET HEELAL BEHEERSCHEN TE ONTDEKKEN.

DE WIJSGEER.

De Egyptenaren, de Babyloniërs, de Chaldeeën, de Grieken en de Romeinen, zij allen hadden iets bijgedragen tot de eerste vage begrippen van wetenschap en wetenschappelijk onderzoek. Maar de groote volksverhuizingen van de vierde eeuw hadden de oude beschaving van de Middellandsche zee geheel verwoest, en de Christelijke Kerk, die meer belangstelde in het leven van de ziel dan in het leven van het lichaam, had wetenschap beschouwd als een uiting van menschelijken overmoed en aanmatiging, die onbescheiden blikken wenschte te slaan in de zaken van God, in de aangelegenheden die Hem alleen aangingen. Daarom stond volgens haar de wetenschap in nauw verband met de zeven doodzonden.

De Renaissance had tot op zekere hoogte, zij het ook in zeer beperkte mate, gebroken met deze Middeleeuwsche voor-

oordeelen. De Kerkhervorming echter, die in het begin van de zestiende eeuw de Renaissance overvleugeld had, stond vijandig tegenover de idealen van deze „nieuwe beschaving"; en wederom werden de wetenschappelijke onderzoekers bedreigd met zware straffen, indien zij zouden trachten de enge grenzen van kennis, die neergelegd waren in de Heilige Schriften, te overschrijden.

Onze wereld is vol standbeelden van groote generaals, gezeten op steigerende paarden, die hun juichende soldaten ter overwinning aanvoeren. Hier en daar kondigt een bescheiden stuk marmer aan, dat daar een man van wetenschap zijn laatste rustplaats gevonden heeft. Wanneer de wereld een duizend jaar verder is, zullen wij al deze dingen waarschijnlijk heel anders doen en de kinderen van dien gelukkigen tijd zullen meer afweten dan wij van den schitterenden moed en de bijna onbegrijpelijke toewijding en plichtsbetrachting van de menschen, die de pioniers waren van de abstracte kennis, waaraan deze moderne wereld ten slotte allen vooruitgang dankt.

Velen dezer maatschappelijke pioniers leden armoede en verachting en vernedering; zij leefden op zolderkamertjes en stierven in ongezonde krotten. Zij durfden hun namen niet te laten drukken op het titelblad van hun boek. Zij waagden het niet hun bevindingen uit te geven in het land waar zij geboren waren, maar smokkelden hun manuscripten naar een of andere geheimzinnige uitgeverszaak in Amsterdam of Haarlem. Zij waren blootgesteld aan de wreede vijandschap van de Kerk, zoowel de Protestantsche als de Katholieke, en waren het onderwerp van eindelooze preeken, waarin de trouwe kerkgangers werden aangespoord tot daden van geweld tegen deze „afvalligen".

Slechts hier en daar vonden zij een veilig toevluchtsoord. In Holland, waar de geest van verdraagzaamheid het sterkst was, weigerden de autoriteiten, ofschoon ook zij deze wetenschappelijke onderzoekingen met weinig instemming begroetten, de vrijheid van gedachten te beperken. Zoo werd dit land een klein asyl voor intellectueele vrijheid, waar Fransche, Engelsche en Duitsche philosophen, wiskundigen en natuurkundigen heen konden gaan om rust te vinden en vrije lucht in te ademen.

In een vroeger hoofdstuk heb ik jullie verteld hoe Roger Bacon, het groote genie van de dertiende eeuw gedurende vele jaren verhinderd werd om een enkel woord te schrijven, wilde hij niet nieuwe moeilijkheden krijgen met de autoriteiten van de Kerk. 500 jaar later stonden de samenstellers van de groote philosophische „Encyclopedie" onder voortdurend toezicht van de Fransche politie. Weer een halve eeuw later werd Darwin, die het verhaal van de schepping van den mensch, zooals dat in den Bijbel is geopenbaard, in twijfel durfde trekken, van elken kansel aangeklaagd als een vijand van het menschelijk geslacht. En zelfs heden ten dage is de vervolging van allen, die door durven dringen in een tot dusver onbekend gebied der wetenschap, nog niet geheel tot een eind gekomen. Het is nog niet zoo heel lang geleden dat bijv. Mr. Bryan een groote menigte toesprak over de bedreiging van het Darwinisme, waarbij hij zijn hoorders waarschuwde voor de afdwalingen van dezen grooten Engelschen natuuronderzoeker.

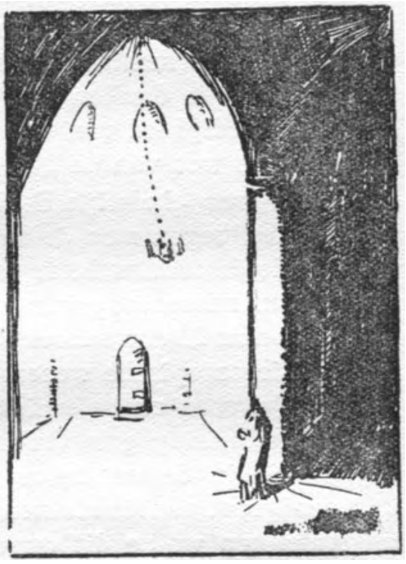

GALILEI.

Dit alles echter is slechts bijzaak. Het werk, dat gedaan moet worden, wordt ten slotte toch altijd wel gedaan en het voordeel van al deze veroveringen en uitvindingen komt ten slotte ook ten goede aan de groote massa van diezelfde volkeren, die eerst de menschen met visie als onpraktische idealisten hebben uitgelachen en gehoond.

In de zeventiende eeuw gaf men er nog de voorkeur aan om de verafgelegen hemelen te onderzoeken en de plaats van onze planeet in het zonnestelsel te bestudeeren. Maar ook toen had de kerk haar afkeuring uitgesproken over deze onbetamelijke nieuwsgierigheid. Copernicus, die het eerst bewezen had dat de zon het middelpunt vormt van het heelal, kon zijn werk

niet uitgeven vóór zijn dood. Galileï bracht het grootste gedeelte van zijn leven door onder toezicht van de kerkelijke autoriteiten, maar hij ging toch door met zijn telescoop te gebruiken en hij verschafte aan Isaac Newton een groot aantal praktische waarnemingen, waaraan deze groote Engelsche wiskundige veel te danken had bij zijn beroemde ontdekking van die eigenaardigheid van vallende voorwerpen die later bekend werd als de wet van de „Zwaartekracht".

Toen was eindelijk de belangstelling uitgeput voor de hemelen en begon men de aarde te bestudeeren. De uitvinding gedurende de laatste helft van de 17e eeuw van een praktisch bruikbaren microscoop, een klein eigenaardig instrument, door Antonius van Leeuwenhoek, bood aan de menschen gelegenheid om de microscopische wezens te onderzoeken, die verantwoordelijk zijn voor zoovele ziekten en ongesteldheden. Daardoor werd de grondslag gelegd voor de wetenschap van de „bacteriologie", die in de laatste veertig jaren de wereld bevrijd heeft van een groot aantal ziekten, door de heele kleine organismen te ontdekken welke dit ongemak veroorzaken. Ook zijn de geologen daardoor in staat gesteld om met meer zorg de verschillende gesteenten te onderzoeken en de fossielen (de versteende vóór-historische planten) die zij diep onder de oppervlakte van de aarde gevonden hadden. Deze onderzoekingen schonken hun de overtuiging dat de aarde heel wat ouder moest zijn dan vermeld stond in het boek Genesis, en in het jaar 1830 publiceerde St. George Lyell zijn „Grondslagen der Geologie", waarin het verhaal van de schepping, zooals het verteld wordt in den Bijbel, werd ontkend, en waarin hij een heel wonderlijke beschrijving gaf van den langzamen groei en geleidelijke ontwikkeling van onze planeet.

Tezelfder tijd was de Markies de Laplace bezig een nieuwe scheppingstheorie uit te werken, volgens welke de aarde een kleine vlek was in de nevelzee, waaruit ons heele planetenstelsel is ontstaan; en Bunsen en Kirchhoff onderzochten, met behulp van den spectroscoop, de chemische samenstelling van de sterren en van onze goede buur, de zon, wier eigenaardige vlekken het eerst waren opgemerkt door Galileï.

Intusschen hadden de anatomisten en physiologen, na een bitteren en meedoogenloozen strijd met de kerkelijke autori-

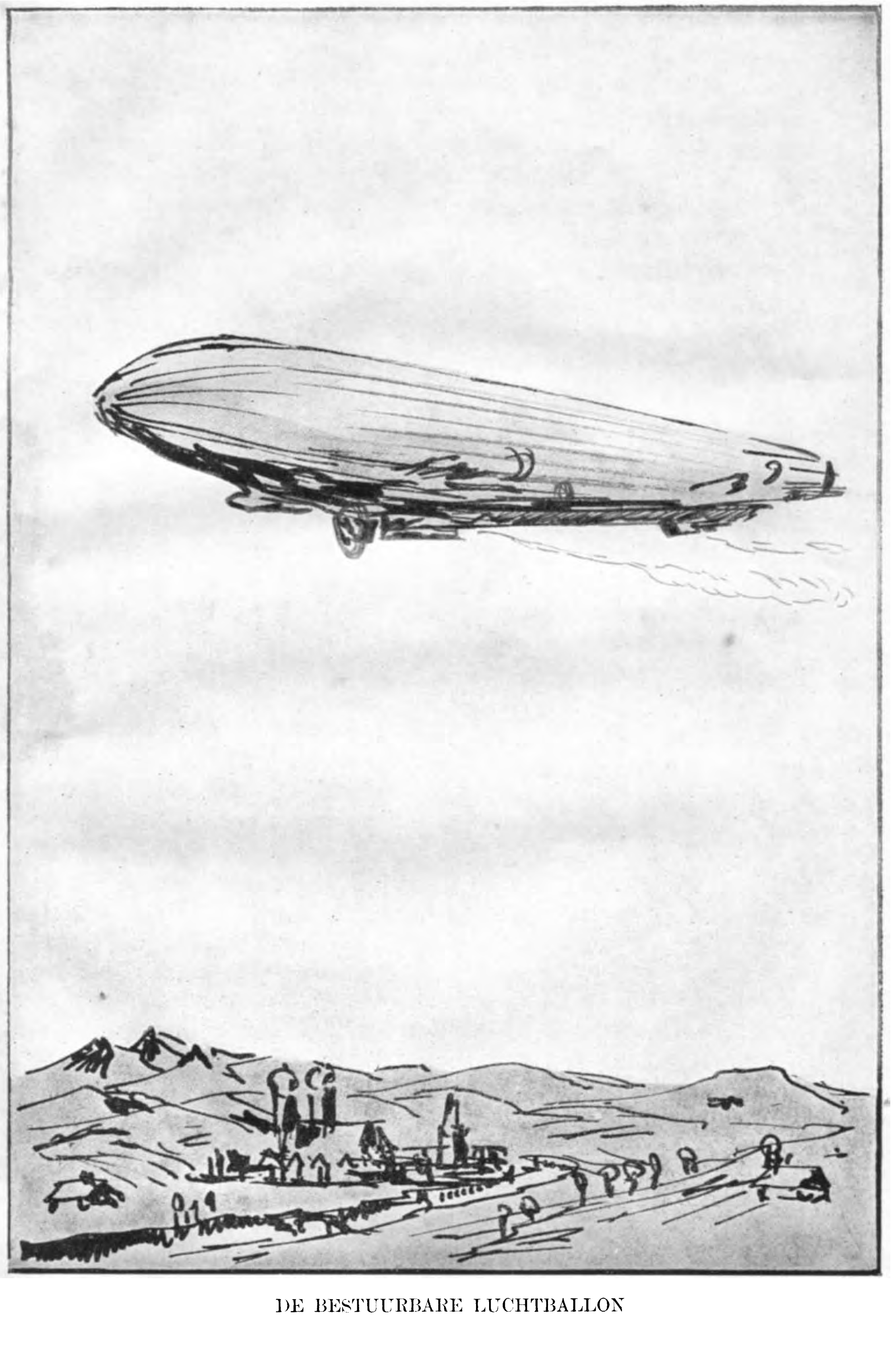

DE BESTUURBARE LUCHTBALLON

teiten in de Katholieke en Protestantsche landen, eindelijk vergunning gekregen om lichamen open te snijden, en de vele gissingen van de Middeleeuwsche kwakzalvers te vervangen door een positieve kennis van onze inwendige organen.

Binnen een enkelen menschenleeftijd, tusschen de jaren 1810 en 1840, vond er zoodoende meer vooruitgang plaats in elken tak van wetenschap dan in al de honderd-duizende jaren, die voorbij waren gegaan sinds de mensch het eerst opgezien had naar de sterren en zich met verwondering had afgevraagd, waarom zij daar waren. Het moet een vreeselijke treurige tijd geweest zijn voor allen, die opgegroeid waren onder het oude systeem, en wij kunnen zeer wel begrijpen hoe zij een gevoel van haat koesterden jegens zulke menschen als Lamarck en Darwin, die hun nu wel niet vertelden dat zij afstamden van de apen (een beschuldiging, welke onze voorvaders schijnen te hebben beschouwd als een persoonlijke beleediging) maar die toch wel de veronderstelling uitten, dat het trotsche menschelijke geslacht zich langzamerhand, in den loop van millioenen jaren, ontwikkeld had uit voorouders die hun familie-stamboom konden nagaan tot aan de kleine kwallen, die de eerste bewoners van deze planeet waren.

De deftige wereld van de zelfgenoegzame middelklasse, die den boventoon voerde in de negentiende eeuw, was gaarne bereid om gebruik te maken van gas en electriciteit en al de andere praktische toepassingen der groote wetenschappelijke ontdekkingen; maar de onderzoeker zelf, de man van de wetenschappelijke theorie, zonder wien geen vooruitgang mogelijk zou zijn geweest, bleef tot voor kort een voorwerp van wantrouwen. Eindelijk begon men de waarde van zijn diensten te erkennen en heden ten dage richten rijke menschen, die in lang vervlogen eeuwen groote sommen weggaven voor den bouw van een kathedraal, groote laboratoria op, waar zwijgende personen gevechten leveren met de verborgen vijanden der menschheid, en vaak hun leven offeren opdat komende generaties gelukkiger en gezonder zullen kunnen leven.

In vele gevallen ontdekte men dat ziekten, welke onze voorouders beschouwden als een ingrijpen van God zelf, waar men niets tegen mocht doen, slechts een gevolg waren van onze eigen onkunde en onverschilligheid. Ieder kind weet heden

ten dage dat hij geen typhus behoeft te krijgen als hij maar een beetje oppast wat voor water hij drinkt. Maar jaren en jaren van harden arbeid waren noodig voordat de doktoren de menschen konden overtuigen van dit eenvoudige feit. Weinigen van ons zijn nu nog bang voor den stoel van den tandarts. De studie van de microben die in onzen mond leven heeft het mogelijk gemaakt om onze tanden te behoeden voor bederf. Moet er al eens een tand getrokken worden, dan snuiven wij een beetje gas op en merken dan van de heele operatie niets. Toen de couranten van het jaar 1846 het bericht wereldkundig maakten van de pijnlooze operaties die in Amerika geschied waren met behulp van ether, schudden de brave burgers van Europa hun hoofden. Het scheen hun een zondig verzet tegen den wil van God, wanneer de menschen zich onttrokken aan de pijn, die nu eenmaal het deel is van alle stervelingen; en het duurde lang eer het gebruik van ether en chloroform bij operaties algemeen in zwang kwam.

Maar de strijd voor vooruitgang is thans gewonnen, de bres in de oude muur van vooroordeel werd grooter en grooter, en naarmate de tijd voorbijging werden alle oude steenen van onwetendheid weggeruimd. De ijverige kruisvaarders van nieuwe en betere sociale toestanden stormden krachtig voorwaarts. Plotseling werden zij gestuit door een nieuwen hinderpaal. Op de ruïnes van een lang verleden was een nieuwe burcht van reactie opgericht en duizende menschen moesten hun leven geven aleer ook dit laatste bolwerk verwoest was.

61. KUNST

EEN HOOFDSTUK OVER KUNST.

Wanneer een baby heelemaal gezond is, genoeg te eten heeft gehad en naar hartelust heeft kunnen slapen, dan zoemt hij een eigen wijsje om te toonen dat hij gelukkig is. Dit gezoem heeft voor volwassenen geen enkele beteekenis. Het klinkt zoo ongeveer als „humm-zumm; humm-zumm; humm-zumm". Maar voor baby zelf is het heerlijke muziek. Het is zijn eerste bijdrage aan de kunst.

Zoodra hij (of zij) een beetje ouder wordt en op kan zitten, dan begint de periode van het maken van modder-pasteien. Deze modderpasteien interesseeren de buitenwacht heelemaal niet. Er zijn ieder oogenblik duizende babys aan duizende modderpasteien bezig. Maar voor het kleine kind beteekent dit een tweede ontdekkingstocht in het heerlijke, nog onbekende gebied van de kunst. Hij is nu aan het beeldhouwen.

Op ongeveer drie- of vierjarigen leeftijd beginnen zijn handen te gehoorzamen aan zijn hersenen en dan gaat hij aan het schilderen. Zijn moeder, die zoo dol veel van hem houdt, geeft hem dan een doos met kleurkrijtjes, en elk blaadje papier is spoedig volgekrabbeld met allerlei vreemdsoortige figuren, die huizen en paarden en vreeselijke zeeslagen moeten voorstellen.

Weldra echter komt er een einde aan dezen heerlijken tijd van „scheppen". De school roept, en het grootste gedeelte van den dag is gevuld met voorgeschreven werk. De moeilijkheid van je plicht te doen komt weldra in het middelpunt van zijn leven te staan. Er is weinig tijd over voor „kunst" tusschen het leeren van de tafels van vermenigvuldiging en de verledendeelwoorden van de onregelmatige Fransche werkwoorden. En tenzij de behoefte om iets te maken, alleen maar van wege het

pleizier om te „scheppen" zonder eenig uitzicht op „belooning", in het jonge kind heel sterk aanwezig is, groeit hij op tot een jongen man, die zich heelemaal niet meer herinnert hoe hij zijn eerste vijf levensjaren voornamelijk aan de kunst had gewijd.

Volkeren verschillen niet veel van kinderen. Zoodra de grotbewoner ontkomen was aan de dreigende gevaren van de lange, huiveringwekkende ijsperiode en zijn woning op orde had gebracht, begon hij allerlei voorwerpen te maken, die hij mooi vond, ook al had hij er absoluut niets aan in den strijd tegen de wilde dieren van het woud. Hij bedekte de wanden van zijn grot met teekeningetjes van de olifanten en de herten waar hij jacht op maakte en uit een ruw stuk steen hakte hij de gestalten van die vrouwen die hij het mooist vond.

Zoodra de Egyptenaren en de Babyloniërs en de Perzen en al de andere volkeren van het Oosten zich gevestigd hadden aan de oevers van den Nijl en den Euphraat, begonnen zij prachtige paleizen te bouwen voor hun koningen, vonden schitterende stukken edelsteen uit voor hun vrouwen en legden mooie tuinen aan, die met hun veelkleurige bloemen een heerlijk lied van vreugde en blijdschap zongen.

Onze eigen voorouders, de rondtrekkende nomaden uit de verafgelegen Aziatische steppen, die een vrij en ongebonden leven leidden als krijgers en jagers, maakten prachtige liederen waarin de machtige daden van hun groote aanvoerders werden verheerlijkt, en vonden een vorm van gedichten uit, welke tot op den huidigen dag is blijven voortbestaan. Een duizend jaar later, toen zij zich gevestigd hadden op het Grieksche vasteland en hun „stadstaten" hadden gebouwd, drukten zij hun vreugde en ook hun smart uit in prachtige tempelgebouwen, in standbeelden, in comedies, in tragedies, kortom in iederen denkbaren kunstvorm.

De Romeinen, evenals hun Carthaagsche mededingers, hadden het veel te druk met het besturen van vreemde volkeren en het verdienen van geld, om zich bezig te houden met zulke „nuttelooze en onvoordeelige" waagstukken van den geest. Zij veroverden de wereld, legden wegen aan en bouwden bruggen, maar zij ontleenden hun „kunst" geheel en al aan de Grieken. Wel vonden zij eenige praktische bouwvormen uit, die onmisbaar waren voor de behoeften van die dagen. Maar hun stand-

beelden en hun geschiedwerken en hun mozaïeken en hun gedichten waren slechts Latijnsche namaak van Grieksche modellen. Zonder dat vage en moeilijk-te-omschrijven „iets" dat men „persoonlijkheid" noemt, is kunst nu eenmaal niet denkbaar en juist van dat eigenaardige soort persoonlijkheid moesten de Romeinen niets hebben. Zij bejegenden dit met wantrouwen. Het Keizerrijk had bruikbare soldaten noodig en handelslieden. Men liet het aan buitenlanders over om gedichten te schrijven of schilderijen te maken.

Toen kwamen de Donkere Tijden. De barbaar uit het Oosten trad op als de spreekwoordelijke stier in den porceleinwinkel van West-Europa. Hij kon geen gebruik maken van de dingen waar hij niets van begreep. Om het in de taal van den tegenwoordigen tijd uit te drukken, zouden wij kunnen zeggen: hij bekeek graag de omslagen van de geïllustreerde bladen met de aardige meisjes erop, maar de etsen van Rembrandt, die hij in handen kreeg, gooide hij in den vuilnisbak. Langzamerhand begon hij in te zien, dat hij daar toch niet verstandig aan deed. Toen probeerde hij de schade, die hij kort te voren zelf had aangericht, weer te herstellen. Maar de vuilnisbak was reeds verdwenen, en daarmede ook de etsen.

Inmiddels had zijn eigen kunst, die hij mede had gebracht uit het verre Oosten, zich ontwikkeld tot iets heel moois en hij trachtte nu het verlies, dat een gevolg was van zijn verzuim en onverschilligheid, weer goed te maken, door de zoogenaamde „kunst van de Middeleeuwen" die, wat Noord-Europa betreft, een product was van den Germaanschen geest en slechts weinig ontleend had aan de Grieken en Romeinen en heelemaal niets aan de oudere kunstvormen van Egypte en Assyrië, om maar geheel te zwijgen van Indië en China, landen, die voor de volkeren van dien tijd heelemaal niet bestonden. Ja, zoo weinig hadden de noordelijke stammen onder den invloed gestaan van hun zuidelijke buren, dat hun eigen bouwkundige producten heelemaal niet begrepen werden door de volkeren van Italië en door hen met volslagen minachting werden behandeld.

Ge hebt allen wel eens het woord „Gothisch" gehoord. Waarschijnlijk verbindt ge aan dat woord de gedachte aan een prachtige oude Kathedraal, die haar slanke torens hoog ten hemel verheft. Maar wat beteekent dat woord eigenlijk?

Het beteekent iets „ruws" en „barbaarsch" — iets, zooals men dat kan verwachten van een „onbeschaafden Gooth", een ruwe klant, die geen eerbied heeft voor de bestaande regels en voorschriften der klassieke kunst, en die bij 't oprichten van zijn wanstaltige gebouwen zich alleen maar laat leiden door eigen onontwikkelden smaak, zonder te letten op de verheven voorbeelden van het Forum en de Acropolis.

En toch was deze vorm van Gothische bouwkunst gedurende vele eeuwen de hoogste uiting van dat zuivere gevoel voor kunst dat wij bij de menschen van het geheele noordelijke vasteland aantreffen. Uit een vorig hoofdstuk herinnert ge U nog wel hoe de volkeren in de Middeleeuwen leefden. Tenzij zij behoorden tot de boerenbevolking en dus in kleine dorpjes huisden, waren zij burgers van een „stad", een „civitas", zooals de oude Latijnsche naam voor een „burgergemeenschap" luidde. En inderdaad waren deze brave burgers, die zich veilig voelden achter hun hooge muren en diepe stadsgrachten, echte gemeenschapsmenschen, die met en voor elkaar leefden, één voor allen en allen voor één, die vreugde en leed samen deelden, gevaren evengoed als welvaart en veiligheid gemeen hadden tengevolge van hun leefwijze die gebaseerd was op onderlinge bescherming en hulpbetoon.

In de oude Grieksche en Romeinsche steden was het marktplein, waar de tempel stond, het middelpunt van de burgergemeenschap. Gedurende de Middeleeuwen werd de Kerk, het Huis van God, zoo'n middelpunt. Wij moderne menschen, die gewoonlijk slechts eenmaal per week ter kerke gaan en dan nog maar voor enkele uren, kunnen ons moeilijk meer indenken wat een Middeleeuwsche kerk beteekende voor de gemeenschap. Daar voelde ieder lid zich geheel thuis. Toen ge nog geen week oud waart werd ge reeds mee naar de kerk genomen om daar te worden gedoopt. Als kind bezocht ge geregeld de kerk om daar de verhalen uit de Heilige Schrift te hooren vertellen. Op later leeftijd werd ge zelf ook lid van de Kerkelijke Gemeente. En als ge rijk genoeg waart zoudt ge ongetwijfeld een aparte kleine kapel, gewijd aan den een of anderen beschermheilige van Uw familie, hebben gebouwd. Wat het gebouw zelf betreft, dat was gedurende alle uren van den dag open, en vaak ook gedurende den nacht. In velerlei opzicht geleek het op een mo-

derne club, waarvan de toegang open stond voor al de inwoners van de stad. Zeer waarschijnlijk hadt ge in de kerk het eerst een blik opgevangen van het meisje dat ge later als bruid voor het hoogaltaar zoudt geleiden. En ten slotte, wanneer onze aardsche loopbaan was afgeloopen, zouden wij worden begraven onder de steenen van dit zoo welbekende gebouw, opdat al onze kinderen en kleinkinderen over ons graf zouden mogen loopen tot aan den dag des oordeels.

Daar de kerk niet alleen het Huis van God, maar ook het middelpunt van het gemeenschapsleven was moest het gebouw, om aan zijn bestemming te kunnen beantwoorden, in vele opzichten afwijken van de groote godsgebouwen, die vroeger door de menschen waren opgericht. De tempels van de Egyptenaren, de Grieken en de Romeinen dienden slechts tot woonplaats voor een locale Godheid. Preeken werden daarin, voor de beelden van Osiris, Zeus en Jupiter, niet gehouden, en het was dus niet strikt noodzakelijk dat een groote menigte zich daarbinnen zou kunnen verzamelen. Alle godsdienstige optochten en festiviteiten van de oude volkeren om de Middellandsche zee hadden plaats in de open lucht. Maar in het Noorden, waar het weer gewoonlijk slecht was, moesten alle ceremoniën plaatsvinden onder het beschuttende dak van de kerk.

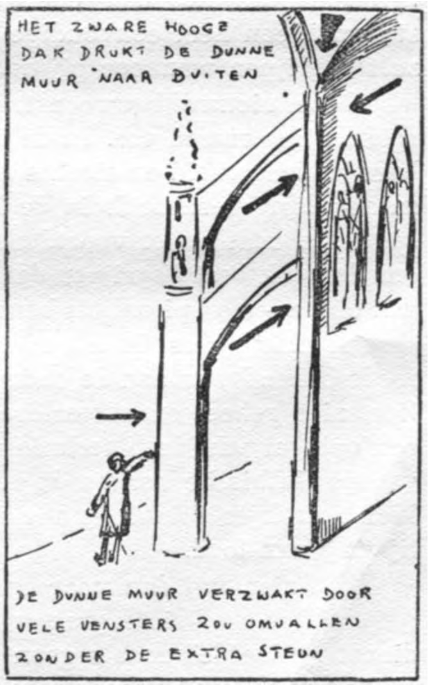

GOTHISCHE BOUWSTIJL.

Gedurende vele eeuwen worstelden de architecten met het probleem om een gebouw te construeeren dat daar groot genoeg voor was. De Romeinsche traditie had hun geleerd om zware steenen muren te bouwen met heele kleine ramen, opdat de muren niets van hun kracht zouden verliezen. Op die muren plaatsten zij dan een zwaar, steenen dak. In de 12[e] eeuw na het begin van de kruistochten,

toen de architecten van het Westen kennis hadden gemaakt met de puntbogen van de Mohammedaansche bouwers, vonden zij een nieuwen stijl uit, die hun de kans bood om een bouwwerk te maken dat in elk opzicht beantwoordde aan de behoeften van die dagen, met hun intens godsdienstig leven. En toen ontwikkelde zij dien vreemdsoortigen stijl, waaraan de Italianen den zeer verachtelijken naam gaven van „Gothischen" of „Barbaarschen" stijl. Zij bereikten hun doel door een gewelfd dak uit te vinden, dat ondersteund werd door „ribben". Wanneer zoo'n dak echter al te zwaar werd, bestond er kans dat de muren onder het gewicht zouden bezwijken, even zeker als een man, die 300 pond weegt en op een kinderstoel gaat zitten, daarvan waarschijnlijk niet veel heel zal laten. Om deze moeilijkheid te overwinnen begonnen enkele Fransche architecten de muren te versterken met zoogenaamde „beeren", hoog opgemetselde stutten, die enkel bestonden uit zware massa's steen, waartegen de muur, die het dak steunde, dan aan kon leunen. En om de veiligheid van het dak te verhoogen, ondersteunden zij de „ribben" van het dak door zoogenaamde „vliegende muurstutten", een heel eenvoudige constructie, die ge gemakkelijk zult begrijpen wanneer gij even het plaatje goed bekijkt.

Deze nieuwe bouwconstructie liet ook het gebruik van reusachtige ramen toe. In de 12e eeuw was glas nog een kostbare zeldzaamheid en slechts enkele particuliere gebouwen bezaten glasramen. Zelfs in de kasteelen der edelen vinden wij ze niet, zoodat het er voortdurend geweldig tochtte; wij kunnen ons dan ook best begrijpen dat de menschen van die dagen zoowel binnen- als buitenhuis bontjassen droegen.

Gelukkig was de kunst om gekleurd glas te maken, die reeds bekend was aan de oude volkeren van de Middellandsche Zee, niet geheel en al verloren gegaan. Er ontstond nu weer een opbloei van deze techniek, en weldra vertelden de ramen van de Gothische kerken de verhalen uit de Heilige Boeken in kleine stukjes schitterend glas, die gevat waren in een omlijsting van lood.

Zoo zien wij dan voor ons het glorierijke Huis van God, gevuld met een luistergrage menigte, die inderdaad haar godsdienst „beleefde" zooals geen ander volk vóór of na dien tijd. Niets was te goed of te kostbaar of te wonderlijk voor dit Huis

Gods, dit tehuis der menschen. De beeldhouwers, die sinds de verwoesting van het Romeinsche Keizerrijk tot werkeloosheid waren gedoemd, hervatten nu weldra hun edele kunst. Portalen en zuilen en muurstutten en kroonlijsten werden alle versierd met beeldhouwwerk, voorstellende onzen Heiland en de Heiligen. Ook borduurwerk kwam te pas, de muren werden bekleed met mooie tapijten. Juweliers boden hun hoogste kunst aan, opdat het altaar de hooge vereering, die er aan gebracht werd, waardig zou zijn. Zelfs de schilder deed zijn best. Arme man, hij was helaas gehandicapt door gebrek aan geschikt materiaal om op te werken.

En hier moet ik even een kleine uitwijding maken.

De Romeinen hadden in 't begin van onze jaartelling de vloer en de muren van hun tempels en huizen versierd met mozaïeken; dat waren schilderijen gemaakt van gekleurde stukjes glas. Maar deze kunst was buitengewoon moeilijk geweest en de schilder had daarbij geen gelegenheid om alles tot uitdrukking te brengen wat hij wenschte te zeggen, zooals alle kinderen weten die wel eens geprobeerd hebben om figuurtjes te leggen met gekleurde blokjes. De kunst van mozaïekwerk stierf dus uit gedurende de latere Middeleeuwen, behalve in Rusland, waar de Byzantijnsche mozaïekschilders een toevluchtsoord hadden gevonden na den val van Constantinopel en voortgingen om de muren van de orthodoxe kerken te versieren, tot aan de dagen van de Bolsjewieken toen er een eind kwam aan het bouwen van kerken.

Natuurlijk kon de schilder uit de Middeleeuwen wel zijn kleuren aanmengen met het water van het natte pleisterwerk, dat op de muren van de kerken aangebracht was. Deze methode om te schilderen op pleisterwerk (gewoonlijk „fresco" of „versch" schilderwerk geheeten) bleef algemeen in gebruik gedurende vele eeuwen. Heden ten dage treft men dit echter even zelden aan als de kunst om miniatuurtjes te schilderen in manuscripten. En onder de honderde kunstenaars in onze moderne steden is misschien slechts een enkele te vinden die dit materiaal op succesvolle wijze weet te benutten. Maar gedurende de Middeleeuwen kende men geen andere manier van doen en alle kunstenaars waren „fresco"-werkers, bij gebrek aan beter. Deze methode had echter eenige groote nadeelen.

Meermalen viel het pleisterwerk reeds na enkele jaren van de muren af, of bedierf de vocht het schilderwerk, juist zooals vocht het patroon van ons behangselpapier bederft. Men heeft iederen mogelijken uitweg bedacht om verlost te worden van dit pleisterwerk als achtergrond. Men trachtte kleuren te mengen met wijn en azijn, met honig en met het kleverige eiwit, maar geen enkele van deze methoden bleek afdoende. Gedurende meer dan duizend jaren werden deze experimenten voortgezet. De kunst van figuurtjes schilderen op de perkamentbladen ‚van de manuscripten waren de Middeleeuwsche kunstenaars volkomen meester, maar wanneer zij er toe overgingen om groote stukken hout of steen te beschilderen met verf die niet hield, dan liep het altijd weer op mislukking uit.

Eindelijk, gedurende de eerste helft van de 15^{e} eeuw, werd het probleem opgelost in de Zuidelijke Nederlanden door Jan en Hubert van Eyck. De beroemde Vlaamsche broeders mengden verf met speciaal geprepareerde olie en daardoor waren zij in staat om ook hout en doek en steenen of wat ook te gebruiken als achtergrond voor hun schilderijen.

Maar tegen dezen tijd was de godsdienstijver van de eerste Middeleeuwen alweer verflauwd. De rijke burgers van de steden volgden de bisschoppen op als patroons en beschermheeren der kunstenaars; en waar de kunst nu eenmaal altijd afhangt van een welvoorziene tafel, begonnen de kunstenaars thans te werken voor deze wereldsche werkgevers en maakten zij schilderijen voor koningen, voor groot-hertogen en voor rijke bankiers. Binnen korten tijd verspreidde zich deze nieuwe methode van schilderen met olieverf door geheel Europa en in elk land ontstond nu een wijze van schilderen, waarbij vanzelf de karakteristieke smaak tot uiting kwam van den persoon voor wien de portretten en landschappen werden gemaakt.

In Spanje bijv. schilderde Valesquez hofdwergen en de weversgezellen uit de koninklijke tapijtfabrieken, en alle mogelijke personen en onderwerpen die in verband stonden met den koning en zijn hof. Maar in Holland schilderden Rembrandt en Frans Hals en Vermeer het binnenhofje van een koopmanshuis en zij portretteerden zijn ouderwetsch gekleede vrouw en zijn gezonde, maar opgeblazen kinderen en de

schepen, waaraan hij zijn welvaart dankte. In Italië, waar de Paus de groote beschermheer bleef van de kunstenaars, gingen Michel Angelo en Correggio voort met het schilderen van Madonna's en Heiligen; terwijl in Engeland (waar de aristocratie heel rijk en machtig was) en in Frankrijk (waar de koningen de leiding aan den staat gaven), de kunstenaars de groote heeren uitteekenden die lid waren van het parlement, en lieftallige dames die de vriendinnen waren van Zijne Majesteit.

De groote verandering in de schilderkunst, die een gevolg was van het in verval geraken van de oude kerk en de opkomst van een nieuwe klasse in de maatschappij, teekende zich ook af in de andere kunstvormen. De uitvinding van de boekdrukkunst maakte het mogelijk voor schrijvers om roem en reputatie te winnen door boeken te schrijven voor de groote menigte. Aldus ontstond er een nieuw beroep, namelijk dat van den novellist. Maar de menschen, die geld genoeg bezaten om deze boeken te koopen, waren niet het soort menschen, dat ervan hield om thuis lange nachten op te zitten, alleen maar naar het plafond kijkende, met de handen in den schoot; zij wilden zich amuseeren. De enkele minstreels uit de Middeleeuwen konden onmogelijk voorzien in deze vraag naar vermaak. Voor het eerst weer sinds de oude Grieksche stadstaten een 2000 jaar geleden hun theaters bouwden kreeg de beroeps-tooneelspeler een kans om zijn vak uit te oefenen. In de Middeleeuwen kende men het theater alleen maar als deel van bepaalde kerkelijke feestelijkheden. De tragedies van de 13e en 14e eeuw vertolkten het lijden van onzen Heer en Heiland. Maar gedurende de zestiende eeuw kwam het wereldsche tooneel op. Zeker, aanvankelijk was het beroep van een tooneelspeler niet erg gezien. William Shakespeare, of liever de schrijver van de beroemde tooneelstukken die onder dezen naam zijn verschenen, durfde waarschijnlijk zijn stukken niet onder eigen naam uitgeven; pas na zijn dood in 1616 begon men aan tooneelschrijvers meer eerbied te betoonen en stonden tooneelspelers niet langer onder geregeld politie-toezicht.

Een tijdgenoot van William Shakespeare, Lope de Vega, een Spanjaard van ongeloofelijke werkkracht, die niet minder dan 1800 wereldlijke en 400 geestelijke stukken schreef, was

iemand van eer en aanzien, die de pauselijke goedkeuring op zijn werk kreeg. Een eeuw later achtte men in Frankrijk den schrijver Molière zelfs de vriendschap van niemand minder dan koning Lodewijk XIV waardig.

Vanaf dien tijd werd het tooneel in toenemende mate voor het volk onmisbaar; heden ten dage ontbreekt in geen enkele stad van eenige grootte een theater, en het „stille drama" dat de bioscoop ons heeft gebracht is doorgedrongen tot in het kleinste gehuchtje van de prairiën.

Een andere kunstuiting evenwel zou toch het meest populair van alle worden. Dat was de muziek. De meeste der genoemde kunstvormen vereischten een groote technische vaardigheid. Jaren en jaren van oefening zijn noodig voordat onze plompe hand in staat is de voorschriften van de hersenen uit te voeren, en wat wij in den geest aanschouwen, te reproduceeren op het doek of in marmer. Het duurt een menschenleeftijd voordat men weet hoe men een tooneelstuk moet spelen of hoe men een goeden roman moet schrijven. Eveneens is er heel wat oefening van den kant van het publiek noodig om een goed oordeel te kunnen vellen over schilderijen en romans en beeldhouwwerken. Maar bijna iedereen, tenzij hij stokdoof is, kan een wijsje volgen en bijna iedereen kan vreugde beleven van één of andere soort van muziek. De Middeleeuwen hadden een beetje muziek laten weerklinken, maar dat was bijna uitsluitend kerkmuziek. De heilige liederen waren onderworpen aan de strenge wetten van rhythme en harmonie en zij werden daardoor weldra eentonig. Bovendien konden zij ook niet gezongen worden op straat of op het marktplein.

DE MINSTREEL.

De Renaissance had dit alles veranderd. De muziek werd wederom één van de meest vertrouwde vrienden der menschen, zoowel in vreugde als in smart.

De Egyptenaren, de Babyloniërs en de oude Joden hadden veel van muziek gehouden. Zij hadden ook reeds verschillende instrumenten gecombineerd tot een soort orkest. Maar de Grieken hadden hun wenkbrauwen gefronst bij het hooren van deze uitheemsche, „barbaarsche" muziek. Zij luisterden liever naar iemand die de statige verzen van Homerus of Pindarus voordroeg. Zij stonden hem wel toe om zich te accompagneeren op de lier (het eenvoudigste snaarinstrument dat men kan bedenken). Maar dat was wel het uiterste waartoe men kon gaan, zonder gevaar te loopen algemeene afkeuring op te wekken. De Romeinen aan den anderen kant hielden bij hun diners en partijen veel van orkestmuziek en zij hadden de meeste instrumenten reeds uitgevonden welke wij, zij het ook in zeer veranderden vorm, heden ten dage gebruiken. De kerk had aanvankelijk al deze muziek verworpen, die al te veel riekte naar de heidenwereld die men juist getracht had te verwoesten. Enkele liederen, gezongen door de geheele congregatie, dat was alles wat de bisschoppen van de derde en vierde eeuw goed konden vinden. Aangezien echter de gemeente de neiging had om vreeselijk valsch te zingen zonder de begeleiding van een instrument, had de kerk langzamerhand het gebruik van een orgel toegestaan, een uitvinding uit de 2e eeuw van onze jaartelling. Zoo'n orgel was eigenlijk een combinatie van de oude fluiten van Pan en een paar blaasbalgen.

Toen volgden de groote volksverhuizingen en de laatste Romeinsche toonkunstenaars vonden òf den dood òf werden rondreizende muzikanten, die van stad tot stad trokken en dan op straat speelden om zoodoende nog een paar centen op te halen.

Maar de opleving van de wereldlijke beschaving in de steden op het eind van de Middeleeuwen deed ook opnieuw de vraag naar toonkunstenaars ontstaan. De instrumenten zooals de hoorn, die tot nog toe slechts gebruikt was als signaalinstrument bij de jacht of in het gevecht, werden veranderd totdat zij geluiden konden voortbrengen die ook in de danszaal en bij een feestgelach de ooren streelden. Een boog, bespannen met paardenhaar werd nu gebruikt om de ouderwetsche guitaar te bespelen en vóór het einde van de Middeleeuwen had dit 6-snarige instrument, het oudste van alle snaarinstru-

menten, dat wij reeds tegenkomen in Egypte en Syrië, zich ontwikkeld tot onze moderne viersnarige viool, welke Stradivarius en de andere Italiaansche vioolmakers van de 18e eeuw tot een hoogen graad van volmaaktheid hebben opgevoerd.

En ten slotte werd toen onze moderne piano uitgevonden, het meest verspreide van alle muziekinstrumenten, dat de menschen volgt tot in de wildernissen van het oerwoud en de ijsvelden van Groenland. Het orgel was het eerste instrument, waarbij men van toetsen gebruik maakte; maar de bespeler was daarbij altijd afhankelijk van de medewerking van een ander die de blaasbalgen moest bedienen, iets wat thans door electriciteit geschiedt. De toonkunstenaars keken dus uit naar een handiger en minder omslachtig instrument, waarvan zij zich konden bedienen bij de zangoefeningen van de vele kerkkoren. Gedurende de elfde eeuw ontwierp Guido, een Benedictijner monnik uit de stad Arezzo (de geboorteplaats van den dichter Petrarca), ons moderne systeem van muzieknoten, en het was in diezelfde eeuw, toen men van alle kanten zooveel belangstelling aan den dag ging leggen voor muziek, dat het eerste instrument met toetsen en snaren werd gebouwd. Waarschijnlijk klonken de tonen wel een beetje schel, zooals van onze kleine kinderpiano's die men in een speelgoedwinkel kan koopen. In de stad Weenen, waar de rondreizende muzikanten van de Middeleeuwen (die men op één lijn stelde met goochelaars en kaartspelers) het eerste aparte gilde van toonkunstenaars hadden opgericht in het jaar 1288, ontwikkelde dit kleine monochordium zich tot iets, wat wij nu kunnen herkennen als de eerste rechtstreeksche voorouder van onze moderne Steinway. Vanuit Oostenrijk vond dit „clavichordium", zooals het gewoonlijk genoemd werd (omdat het claves of toetsen had), zijn weg naar Italië. Daar werden vele verbeteringen aangebracht, zoodat het „spinet" ontstond, dat zoo genoemd werd naar zijn uitvinder Giovanni Spinetti, uit Venetië. En eindelijk gedurende de achttiende eeuw, zoo ongeveer tusschen 1709 en 1720 ontwierp Bartholomeo Cristofori een „klavier", waarop de bespeler zoowel zacht als hard kon spelen, of, zooals men in 't Italiaansch zeide, „piano" en „forte". Dit instrument, later nog weer op velerlei wijze verbeterd, werd zoo onze „pianoforte" of piano.

Toen had de wereld eindelijk een gemakkelijk hanteerbaar instrument, dat men kon leeren bespelen in enkele jaren, en waarbij men niets meer te maken had met dat lastige stemmen van de harp en de viool en dat ook veel aangenamer klonk dan de Middeleeuwsche tuba's, clarinetten, trombones en hobo's. Evenals de phonograaf bij duizende menschen van dezen tijd voor het eerst liefde voor de muziek heeft wakker geroepen, zoo heeft de eerste piano de kennis van muziek in veel ruimer kring verspreid dan vroeger het geval was geweest. Muziek werd nu een onmisbaar bestanddeel van de opvoeding van iedere beschaafde jonge man en vrouw; prinsen en rijke kooplieden hadden hun eigen orkest, de toonkunstenaar was niet langer een rondtrekkend „goochelaar" maar werd een hooggewaardeerd lid van de gemeenschap. Muziek kwam nu ook in gebruik bij de tooneelopvoeringen in de theaters en hieruit ontstond langzamerhand onze moderne opera. Oorspronkelijk konden slechts enkele rijke prinsen zich de weelde veroorloven om een eigen opera-troep te onderhouden; maar aangezien men in dit soort uitspanning steeds meer behagen schepte, gingen tal van steden hun eigen theater bouwen, waar Italiaansche, en later Duitsche, opera's opgevoerd werden, tot groote vreugde van de geheele gemeenschap, uitgezonderd alleen enkele sekten van strenge Christenen, die muziek nog altijd bejegenden met groot wantrouwen, als iets wat veel te liefelijk was om dienstig te kunnen zijn voor hun zieleheil.

Tegen het midden van de 18e eeuw stond het muzikale leven in Europa op een zeer hoog peil. Toen trad een man naar voren die ver boven alle anderen uitstak, een eenvoudige organist van de St. Thomaskerk te Leipzig, Johan Sebastian Bach geheeten. Door zijn composities voor alle mogelijke instrumenten, bevattende elke denkbare soort van wereldlijke zoowel als geestelijke muziek, van guitige liederen en dansen tot de meest gewijde hymnen en oratoria toe, legde hij den grondslag voor onze geheele moderne muziek. Toen hij stierf in het jaar 1750 werd dit alles voortgezet door Mozart, die ongeloofelijk liefelijke muziekstukken maakte, welke ons doen denken aan kantwerk, geweven uit harmonie en rhythme. Toen kwam Ludwig van Beethoven, een geweldige en tevens hoogst tragische persoonlijkheid, die ons het moderne orkest schonk,

maar zelf nimmer van zijn composities kon genieten omdat hij doof was, tengevolge van een verkoudheid die hij opgeloopen had in zijn dagen van armoede.

Beethoven beleefde de geheele periode van de groote Fransche revolutie. Vol hoop op een nieuwen glorierijken dag had hij één van zijn symphonieën opgedragen aan Napoleon. Maar hij leefde lang genoeg om daar bittere spijt van te hebben. Toen hij stierf in het jaar 1827 was Napoleon van het schouwtooneel verdwenen en ook de Fransche Revolutie behoorde tot het verleden; maar de stoommachine was gekomen en vulde de geheele wereld met een lawaai, dat heel weinig meer leek op den droom van zijn Derde Symphonie.

Inderdaad, het nieuwe tijdsgewricht van stoom en ijzer en steenkool en groote fabrieken had al heel weinig tijd en zin voor kunst en schilderwerk en beeldhouwwerk en dichtkunst en muziek. De vroegere beschermers van de kunst — de kerk en de prinsen en de kooplieden van de Middeleeuwen en de 17e en 18e eeuw — waren verdwenen. De leiders van de nieuwe industrieele wereld waren te zeer bezet en hadden ook te weinig opvoeding genoten om zich druk te maken over etsen en sonaten en kleine stukjes gesneden ivoor, om maar heelemaal te zwijgen van de menschen die al deze dingen tot stand brachten en die immers van geenerlei praktische waarde waren voor de gemeenschap waarin zij leefden. En de arbeiders in de fabrieken luisterden naar het gegons van de machines, totdat zij alle gevoel verloren hadden voor de melodieën van de fluit of de viool waarin hun boersche voorouders zooveel vreugde hadden geschept. De kunsten werden de stiefkinderen van dit nieuwe industrieele tijdperk. Kunst en leven kwamen ver van elkaar af te staan. De schilderwerken, die nog overgebleven waren stierven een langzamen dood in de musea, en muziek werd het monopolie van enkele virtuozen, die haar wegnamen uit de woonhuizen en brachten in de concertzaal.

Maar langzamerhand, heel langzamerhand keeren de kunsten weer terug en hernemen zij de plaats, die haar toekomt. De menschen gaan inzien dat Rembrandt en Beethoven en Rodin de eigenlijke profeten en geestelijke leiders zijn die zij noodig hebben, en dat een wereld zonder kunst en geluk heel veel lijkt op een kinderkamer zonder gelach.

62. KOLONIALE UITBREIDING EN OORLOG

EEN HOOFDSTUK WAARIN MEN VELE BIJZONDERHEDEN ZAL AANTREFFEN OVER DE POLITIEK VAN DE LAATSTE 50 JAREN, MAAR DAT EIGENLIJK NIETS ANDERS BEVAT DAN EEN AANTAL VERKLARINGEN EN ENKELE VERONTSCHULDIGINGEN.

Indien ik geweten had hoe moeilijk het is om een Geschiedenis van de Wereld te schrijven, dan zou ik deze taak nooit op mij genomen hebben. Zeker, iedereen die genoeg lust en ijver bezit om zich een half dozijn jaren op te sluiten te midden van stoffige stapels boeken in een of andere bibliotheek kan een dik geschiedwerk samenstellen, dat een getrouw verslag geeft van de gebeurtenissen van elk land gedurende elke eeuw. Maar dat was niet het doel van dit boek. De uitgevers wenschten een geschiedwerk dat „rhythme" bezat, een verhaal dat galoppeerde, en niet maar enkel rustig voortwandelde. En nu ik het boek bijna ten einde heb gebracht ontdek ik, dat wel verschillende hoofdstukken galoppeeren, maar dat andere langzaam voortschrijden door de doodsche zandwoestijnen van lang vervlogen eeuwen; en dat enkele deelen heelemaal geen voortgang hebben, terwijl andere weer zich schijnen te vergaloppeeren aan actie en romantiek. Dat beviel mij heelemaal niet en ik stelde dus voor dat wij het heele manuscript zouden vernietigen en weer van voren af aan zouden beginnen. Maar daar wilden de uitgevers niets van weten.

Daarna leek mij de beste oplossing van de moeilijkheid om de getypte bladzijden te brengen naar een aantal vriendelijke kennissen en hun te vragen eens door te willen lezen wat ik verteld had en mij dan eerlijk hun meening daarover te zeggen. De ervaring die ik toen opdeed was nogal ontmoedigend. Ieder had zijn eigen vooroordeelen, zijn eigen stokpaardjes, en zijn

eigen voorkeur; zij wilden allen precies weten, waarom, waar, en hoe ik ertoe gekomen was om zoo weinig aandacht te wijden aan hun lievelings-natie, hun lievelings-staatsman of ook aan hun lievelings-misdadiger. Bij sommigen kwamen in de eerste plaats Napoleon en Jenghiz Khan voor hooge onderscheiding in aanmerking. Ik legde hun uit hoe ik mijn uiterste best had gedaan om billijk te zijn tegenover Napoleon, maar dat hij in mijn oog toch veel lager stond dan zulke mannen als George Washington, Gustaaf Wasa, Augustus, Hammurabi of Lincoln, en nog een dozijn anderen, die zich in mijn boek, uit gebrek

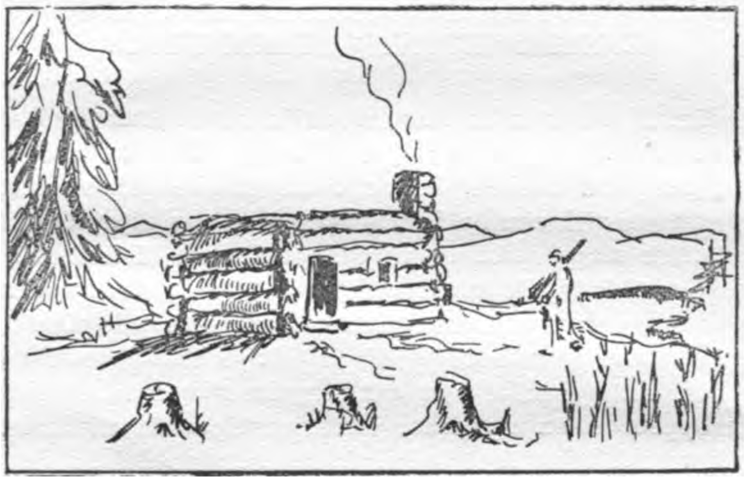

DE VOORTREKKER.

aan plaatsruimte, toch ook tevreden moesten stellen met enkele paragraphen. En wat Jenghiz Khan betreft, ik kon alleen zijn superioriteit erkennen op het gebied van massa-moord en was heelemaal niet van plan meer van hem te vertellen dan nu eenmaal noodzakelijk was.

„Dat is alles goed en wel," zeide de volgende criticus, „maar hoe denk je nu over de Puriteinen? Wij hebben onlangs in Holland en Amerika den 300-jarigen herinneringsdag gevierd van hun aankomst in Plymouth. Zij moeten toch zeker uitvoeriger behandeld worden." Mijn antwoord was dat, wanneer ik alleen een geschiedenis voor Holland of Amerika schreef, de Puriteinen ongetwijfeld recht zouden hebben op de helft

der eerste twaalf hoofdstukken; dat het echter mijn bedoeling was een overzicht te geven van de geschiedenis van de geheele menschheid en dat de gebeurtenis te Plymouth toch pas eenige eeuwen later gevolgen van groot internationaal belang bleek te hebben; dat de Vereenigde Staten gesticht waren door dertien kolonies en niet door één enkele, dat de meest vooraanstaande leiders in de eerste 20 jaar van de Amerikaansche geschiedenis gekomen waren uit Virginia, Pennsylvanië en het eiland Nevis, en niet uit de Massachusetts, en dat dus de Puriteinen tevreden moesten zijn met één aparte bladzijde en één aparte kaart.

Toen kwam de prae-historische specialist. Waarom, in naam van den grooten Tyrannosaurus, had ik toch niet meer plaatsruimte gegeven aan dat wondervolle ras van de Cro-Magnon-menschen, die zich reeds 10.000 jaar geleden opgewerkt hadden tot een hoogen trap van beschaving?

Ja, waarom niet? Wel, de reden is heel eenvoudig! Ik geloof niet zoo heel erg veel van die hooge trap van beschaving van dat eerste menschenras, zooals onze vooraanstaande anthropologen schijnen te doen. Rousseau en de philosophen in de 18e eeuw schiepen den „edelen wilde" die, naar zij meenden, gedurende het begin van ons tijdperk in een staat van volmaakt geluk leefde. Onze moderne natuuronderzoekers hebben echter dezen „edelen wilde", waarvan onze voorouders zoo heel veel hielden, allang opzij geschoven. Zij hebben hem vervangen door den „luisterrijken wilde" uit de Fransche valleien, die 35.000 jaar geleden een eind maakten aan de overheersching van de eerste dierlijke wezens, met lage wenkbrauwen en lage levenswijze, welke in het Neanderdal en andere naburige Germaansche streken woonden. Zij hebben ons de olifanten laten zien, welke de Cro-Magnon menschen op de wanden teekenden, en de beeldjes die zij uitsneden, en zij hebben hen omgeven met een waas van glorie.

Nu wil ik heelemaal niet zeggen dat zij dat alles bij het verkeerde eind hebben. Maar ik geloof toch wel dat wij veel te weinig afweten van deze geheele periode, om die eerste West-Europeesche maatschappij met eenige zekerheid (hoe gering ook) te kunnen reconstrueeren. Ik geef er de voorkeur aan bepaalde dingen weg te laten, liever dan de kans te loopen be-

paalde dingen te vertellen die niet waar zijn. Wij moeten met beide beenen stevig op den grond blijven staan.

Toen volgden nog andere critici, die mij regelrecht beschuldigden van onbillijkheid. Waarom had ik zulke landen als Ierland en Bulgarije en Siam weggelaten, terwijl ik andere landen als Holland, IJsland en Zwitserland, er wel inhaalde? Mijn antwoord was dat ik er heelemaal geen landen inhaalde. Zij drongen zich vanzelf op den voorgrond door den loop der gebeurtenissen; het was juist onmogelijk om deze eruit te laten. En, opdat ge mijn standpunt in deze goed kunt begrijpen, wil ik hier gaarne het grondbeginsel uitspreken, waardoor actieve deelname aan dit geschiedenisboek bepaald werd.

Ik had slechts één regel, waardoor ik mij liet leiden: „heeft het land of de persoon in kwestie een origineele gedachte voortgebracht of een oorspronkelijke daad verricht, zonder welke de geschiedenis van het geheele menschelijke geslacht anders zou zijn geweest?" Het antwoord op die vraag hangt niet af van persoonlijken smaak; dit is een kwestie van nuchter, bijna wiskundig oordeel. Geen menschenras heeft ooit een schilderachtiger rol in de geschiedenis gespeeld dan de Mongolen; maar geen ras, beschouwd uit het oogpunt van zedelijken of intellectueelen vooruitgang, is tevens van minder waarde voor de rest van het menschelijk geslacht.

De loopbaan van Tiglath-Pileser den Assyriër was vol van dramatische gebeurtenissen, maar wat ons persoonlijk betreft had hij evengoed nooit kunnen bestaan. Op dezelfde wijze is de geschiedenis van de Hollandsche Republiek niet zoozeer interessant omdat op een zeker oogenblik de vloot van de Ruyter ging visschen in de Theems, maar veeleer omdat deze kleine modderbank langs de kusten van de Noordzee een gastvrij onderdak bood aan allerlei vreemde menschen, die allerlei zonderlinge ideeën hadden over allerlei onpopulaire onderwerpen.

Het is ongetwijfeld waar dat Athene of Florence gedurende hun bloeitijd slechts één tiende van de bevolking van menige moderne stad telde. Maar onze tegenwoordige beschaving zou er heel anders uitzien als één van deze beide kleine stadjes uit het Middellandsche-zee-gebied niet had bestaan. En hetzelfde kunnen wij moeilijk zeggen (met behoorlijke verontschuldi-

gingen aan de brave burgers) van vele andere groote steden, die de wereld heeft gekend.

Nu ik toch eenmaal persoonlijk ben, wil ik hier nog iets anders aan toevoegen. Wanneer wij een dokter bezoeken dan vergewissen wij er ons eerst van of hij een chirurg of een gewone huisdokter of een homoeopaat of een gebedsdokter is, want wij willen weten uit wat voor oogpunt hij onze klacht zal beschouwen. Nu behooren wij toch even zorgvuldig te zijn in de keuze van onze historie-schrijvers als in de keuze van onze doktoren. Wij denken wel eens: „O, geschiedenis is geschiedenis", en laten dan verder maar alles loopen. Maar de schrijver die opgevoed is in een stijve Calvinistische omgeving ergens op een Friesch dorp, zal de verschillende menschelijke vraagstukken heel anders beschouwen dan zijn buurman, die als kind meegesleept werd om te luisteren naar de schitterende vertoogen van een vurig Anarchist. In den loop der tijden zullen beide personen misschien hun eerste opvoeding vergeten en nimmer meer hetzij de kerk hetzij de vergaderzaal bezoeken. Maar de invloed in de ontvankelijke jeugdjaren ondergaan blijft nawerken en onvermijdelijk zal dat telkens weer blijken bij alles wat zij doen en zeggen.

In het voorwoord van dit boek heb ik gezegd, dat ik geen feillooze gids zou zijn; en nu wij bijna het eind bereikt hebben, wil ik deze waarschuwing nog eens herhalen. Ik ben geboren en opgevoed in de sfeer van het ouderwetsche liberalisme, dat vele volgelingen kreeg na de ontdekkingen van Darwin en de eerste pioniers van de 19e eeuw. Als kind heb ik vele uren doorgebracht bij een oom die een groote bibliotheek had, voornamelijk bestaande uit werken geschreven door Montaigne, den grooten Franschen essayist uit de zestiende eeuw. Doordat ik geboren was in Rotterdam en opgevoed in de stad Gouda kwam ik Erasmus nog al eens op mijn levensweg tegen en door de een of andere onbekende reden kreeg deze groote verdediger der verdraagzaamheid veel invloed op mij, die van nature zeer onverdraagzaam was. Later ondekte ik Anatole France, en mijn eerste ondervindingen van de Engelsche taal deed ik op door een toevallige kennismaking met het boek van Thackeray, getiteld „Henri Esmond", een verhaal, dat meer indruk op mij maakte dan eenig ander boek van de Engelsche litteratuur.

Indien ik opgevoed was in een groote stad in Amerika zou ik misschien een groote voorliefde hebben opgevat voor de gezangen die ik in mijn jeugd heb gehoord. Maar mijn eerste herinnering aan muziek gaat terug naar den middag toen mijn moeder mij meenam om niets meer of minder te hooren dan een fuga van Bach. En de mathematische volmaaktheid van dezen grooten Protestantschen meester beïnvloedde mij zoozeer, dat ik thans de gewone gezangen in onze godsdienstoefening nauwelijks meer aan kan hooren zonder dat deze mij eenigszins pijnlijk aandoen.

Voorts: als ik in Italië geboren was en mij daar had gekoesterd in den zonneschijn aan de oevers van de Arno, dan zou ik misschien veel gehouden hebben van al die kleurrijke, zonnige schilderijen, die mij nu geheel onverschillig laten, omdat ik mijn eerste artistieke indrukken opdeed in een land waar de zon zelden helder schijnt, en dan nog met bijna wreede brutaliteit neerziet op een door de regens gedrenkt land, waar zij overal een sterk contrast van donker en licht te voorschijn roept.

Ik vermeld deze enkele feiten met opzet, opdat gij allen kunt weten welke persoonlijke neigingen en vooroordeelen hij, die dit boek heeft geschreven, bezit, en gij zoodoende zijn gezichtspunt beter zult kunnen begrijpen. Ik hoop dat ge ook zult trachten tal van andere geschiedwerken in handen te krijgen, waarin de gebeurtenissen weer vanuit een ander oogpunt bekeken worden, wat ge dan zult kunnen vergelijken met mijn ideeën. Aldus zult ge ten slotte zelf tot een billijker en juister eindoordeel kunnen komen dan anders mogelijk zou zijn geweest.

Na deze korte, maar noodzakelijke uitwijding keeren wij terug naar de geschiedenis van de laatste vijftig jaren. Vele dingen gebeurden gedurende deze periode, maar er geschiedde toch heel weinig wat van buitengewoon veel belang is geweest. De meeste groote mogendheden bleven thans niet langer alleen maar politieke agentschappen, maar werden groote handelsondernemers. Zij gingen spoorwegen bouwen, stichtten en ondersteunden stoomvaartlijnen naar alle deelen van de wereld, en verbonden hun verschillende bezittingen door telegraafdraden. In andere werelddeelen kregen zij steeds meer vasten voet, op ieder beschikbaar stukje grond in Afrika of Azië

werd beslag gelegd door een der groote staten, die elkaar het licht in de oogen haast niet gunden. Frankrijk werd een groote koloniale mogendheid wier belangensfeer zich uitstrekte over Algiers, Madagascar, Annam en Tonkin (in Oost-Azië). Duitschland maakte aanspraak op Zuid-West- en Oost-Afrika, stichtte nederzettingen in Kameroen (op de westkust van Afrika), en op vele eilanden in de Stille Zuidzee, en gebruikte den moord op een aantal zendelingen als een welkome verontschuldiging om beslag te leggen op de haven van Kiautsjou in China aan de Gele zee. Italië beproefde

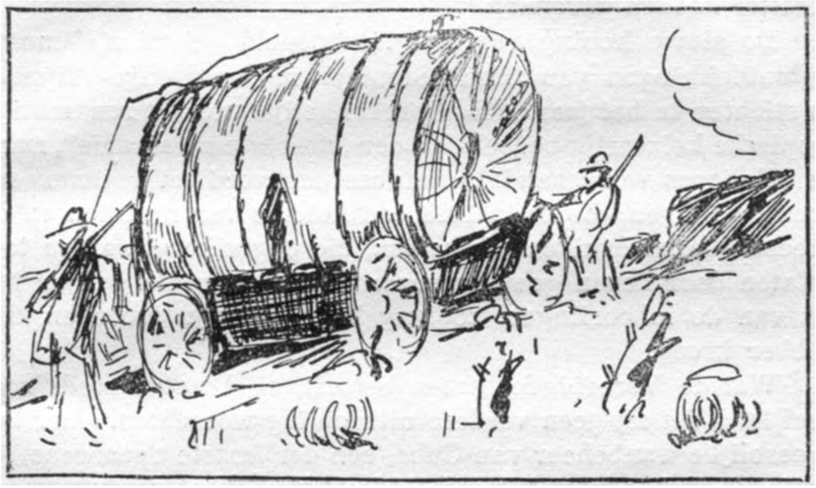

DE VEROVERING VAN HET WESTEN.

haar geluk in Abessynië, maar werd smadelijk verslagen door de soldaten van den Negus en troostte zich toen door de Turksche bezittingen in Tripolis (in Noord-Afrika) te bezetten. Rusland nam, hoewel het reeds bezit genomen had van geheel Siberië, Port-Arthur weg van China. Japan, dat China verslagen had in den oorlog van 1895, bezette nu het eiland Formosa en begon in 1905 rechten te laten gelden op het geheele keizerrijk van Korea. In het jaar 1883 nam Engeland, het grootste koloniale keizerrijk dat de wereld ooit heeft gezien, op zich om Egypte te „beschermen”. Zij volbracht deze taak op uitnemende wijze en tot groot materieel voordeel van

dit zeer verwaarloosde land, dat sinds de opening van het Suez-kanaal (in 1868) voortdurend bedreigd werd door uitheemsche overheersching. Gedurende de volgende dertig jaar vocht zij een aantal koloniale oorlogen in verschillende deelen van de wereld uit. In het jaar 1902, na drie jaar van harden strijd, veroverde zij de onafhankelijke boeren-republieken Transvaal en Oranje-Vrijstaat. Onderwijl had zij Cecil Rhodes aangemoedigd om den grondslag te leggen van een grooten Afrikaanschen staat, die zou reiken van de Kaap tot aan den mond van den Nijl, en had zij zonder veel gewetensbezwaren al die eilanden en provincies ingepikt die nog geen Europeeschen bezitter hadden gevonden.

De sluwe koning van België, Leopold geheeten, benutte de ontdekkingen van Henri Stanley om den Kongo-Vrijstaat te stichten in het jaar 1885. Oorpronkelijk was dit reusachtige tropische keizerrijk bedoeld als een „absolute monarchie", maar na vele jaren van schandalig wanbestuur werd het geannexeerd door de Belgen, die er in 1908 een kolonie van maakten en de vreeselijke misbruiken afschaften, die oogluikend werden toegelaten door dezen gewetenloozen vorst, die niets gaf om het lot van de inboorlingen, zoolang hij maar zijn ivoor en zijn rubber kreeg.

Wat de Vereenigde Staten betreft, zij bezaten reeds zooveel land dat zij geen verdere uitbreiding wenschten. Maar het vreeselijke wanbeheer van Cuba, een der laatste Spaansche bezittingen in het westelijk werelddeel, dwong het gouvernement van Washington eindelijk om in te grijpen. Na een korten onbelangrijken oorlog werden de Spanjaarden uit Cuba en Puertorico en de Philippijnen verdreven, en deze beide laatsten werden daarop kolonies van de Vereenigde Staten.

Deze economische ontwikkeling van de wereld had een volmaakt natuurlijk verloop. Het toenemend aantal fabrieken in Engeland en Frankrijk en Duitschland had in stijgende mate allerlei grondstoffen noodig, en het eveneens steeds toenemend aantal Europeesche arbeiders had voortdurend grooter hoeveelheden voedsel noodig. Overal ontstond het geroep naar meer en rijker markten, naar meer rendabele steenkolenmijnen en ijzermijnen en rubberplantages en oliebronnen, naar grooter voorraden tarwe en graan. De zuiver

politieke gebeurtenissen op het Europeesche vasteland waren van vrijwel geen beteekenis voor de menschen die plannen maakten voor stoomvaartlijnen op de Victoria Nyanza of voor spoorwegen door het binnenland van Shantung. Zij wisten dat vele Europeesche kwesties nog altijd op een oplossing wachtten, maar daar stoorden zij zich niet aan, en uit louter onverschilligheid en zorgeloosheid lieten zij aan hun nakomelingen een vreeselijke erfenis van haat en ellende na.

Gedurende tallooze eeuwen was de Zuid-Oosthoek van Europa het tooneel geweest van opstand en bloedvergieten. Gedurende de tweede helft van de vorige eeuw trachtten de volkeren van Servië, Bulgarije, Montenegro en Roemenië nogmaals om hun vrijheid terug te krijgen, wat de Turken, die op den steun konden rekenen van vele westersche mogendheden, trachtten te verhinderen. Na een periode van uiterst wreede bloedbaden in Bulgarije in het jaar 1876, verloor het Russische volk eindelijk zijn geduld. Het gouvernement zag zich genoodzaakt tusschenbeide te komen, juist toen President Mac Kinley gedwongen werd om naar Cuba te gaan en een eind te maken aan de fusillades van Generaal Weyler in Havanna. In April van het jaar 1877 staken de Russische legers den Donau over, namen de Sipka-pas stormenderhand en na de verovering van Plevna marcheerden zij zuidwaarts, totdat zij de poorten van Constantinopel bereikt hadden. Turkije riep de hulp van Engeland in — en er waren niet weinig Engelschen, die hun eigen gouvernement verloochenden toen dit de zijde van den Sultan koos. Maar Disraeli, die kort de voren Koningin Victoria tot Keizerin van Indië gemaakt had en die veel hield van schilderachtige Turken, terwijl hij een diepen haat koesterde tegen de Russen die in hun land buitengewoon wreed waren geweest voor de Joden, besloot om tusschenbeide te komen. Rusland werd in 1878 gedwongen den vrede van San Stefano te teekenen en de oplossing van de Balkan-kwestie werd overgelaten aan een Congres dat in Juni en Juli van hetzelfde jaar te Berlijn bijeenkwam.

Dit beroemde Congres werd geheel beheerscht door de persoonlijkheid van Disraeli. Zelfs Bismarck vreesde dezen schranderen ouden man, met zijn welverzorgd haar en hooghartige aanmatiging, welke slechts getemperd werd door een

zeker gefoel voor humor en een merkwaardige gave om te vleien. In Berlijn behartigde deze Engelsche eerste Minister met groote zorg de belangen van zijn Turksche vrienden. Weliswaar werden Montenegro, Servië en Roemenië erkend als onafhankelijke koninkrijken en werd het vorstendom Bulgarije half-onafhankelijk onder Prins Alexander van Battenberg, een neef van Tsaar Alexander II; maar geen enkele van deze landen kreeg de gelegenheid om eigen kracht en eigen hulpbronnen eenigermate tot ontwikkeling te brengen, doordat Engeland zoozeer bezorgd was voor het lot van den Sultan, wiens grondgebied onmisbaar was voor het Britsche keizerrijk als bolwerk tegen elk agressief optreden van Rusland.

Om de zaak nog erger te maken stond het Congres aan Oostenrijk toe om Bosnië en Herzegowina af te nemen van de Turken en deze landen te besturen als deel van de Habsburgsche bezittingen. Wij moeten erkennen dat Oostenrijk dit op uitnemende wijze deed. De verwaarloosde provincies werden evengoed verzorgd als de beste Britsche kolonie, en dat zegt heel wat. Maar zij waren bewoond door vele Serviërs. In vroeger tijden hadden zij deel uitgemaakt van het groote Servische Keizerrijk van Stephan Dushan, die in het begin van de veertiende eeuw West-Europa verdedigd had tegen de invallen van de Turken en wiens hoofdstad Uskub een middelpunt van beschaving was geweest, 150 jaar vóórdat Columbus de nieuwe landen in het verre Westen ontdekte. De Serviërs herinnerden zich hun oude glorie, zooals begrijpelijk is. Zij ergerden zich aan de aanwezigheid van de Oostenrijkers in deze twee provincies waarop zij, krachtens oude traditie, meenden alleen zelf een recht te hebben.

Het was in Sarajewo, de hoofdstad van Bosnië, dat aartshertog Ferdinand, erfgenaam van den Oostenrijkschen troon, vermoord werd op den 28sten Juni van het jaar 1914. De moordenaar was een Servisch student, die zich slechts door vaderlandslievende gevoelens had laten leiden.

Maar de schuld van deze vreeselijke daad, welke de directe, zij het ook niet de eenige, aanleiding was van den grooten wereldoorlog rust toch eigenlijk niet op dezen half-krankzinnigen Servischen jongen of ook op zijn Oostenrijksch slachtoffer. De ware schuldigen vinden wij pas wanneer wij teruggaan

naar de dagen van het beroemde Berlijnsche Congres, toen Europa het te druk had met den opbouw van haar materieele beschaving om zich veel te bekommeren om de wenschen en gevoelens van een vergeten volk ergens in een donkeren hoek van het oude Balkan-schiereiland.

63. EEN NIEUWE WERELD

DE GROOTE OORLOG, DIE IN DEN GROND DER ZAAK EEN STRIJD WAS VOOR EEN NIEUWE EN BETERE WERELD.

De Markies van Condorcet was één der edelste karakters onder de kleine groep oprechte enthousiasten, die verantwoordelijk waren voor de groote Fransche Revolutie. Het lot van armen en ongelukkigen had hij zich steeds aangetrokken. Hij was d'Alembert en Diderot behulpzaam geweest bij het samenstellen van hun beroemde Encyclopedie. Gedurende de eerste jaren van de Revolutie was hij leider geweest van de gematigde leden der Conventie.

Zijn verdraagzaamheid, zijn vriendelijkheid, zijn scherp verstand hadden evenwel wantrouwen jegens hem wakker geroepen toen de uiterste radicalen door het verraad van den koning en de hofkliek kans hadden gezien om het heft in handen te krijgen en hun tegenstanders te dooden. Condorcet werd „vogelvrij" verklaard, een uitgeworpene, die overgeleverd was aan de genade van iederen oprechten patriot. Zijn vrienden boden aan om hem te verbergen, ofschoon zij daarbij zelf ernstig gevaar liepen. Maar Condorcet weigerde deze opoffering te aanvaarden. Hij ontsnapte en trachtte zijn huis te bereiken, waar hij veilig zou zijn. Na drie nachten onder den blooten hemel te hebben doorgebracht kwam hij bebloed en met gescheurde kleeren een herberg binnen en vroeg om eenig voedsel. De achterdochtige boerenkinkels fouilleerden hem en vonden in zijn zak een boekje van Horatius, den Latijnschen dichter. Daardoor begrepen zij dat hun gevangene een man van hooge beschaving was, iemand die dus niet thuis hoorde op den openbaren weg op dagen waarin ieder welopgevoed persoon beschouwd werd als een vijand van den revolutionnairen staat.

Zij hielden Condorcet dus vast, knevelden hem en gooiden hem in het dorps-cachot. Maar den volgenden morgen, toen de soldaten kwamen om hem naar Parijs terug te sleepen en zijn hoofd af te hakken, bemerkten zij dat hij gestorven was.

Deze man, die altijd gegeven had en nimmer iets terug had ontvangen, had waarlijk reden genoeg om te wanhopen aan het menschelijk geslacht. Maar juist hij heeft enkele zinsneden opgeschreven, die heden ten dage nog even verheffend en waar zijn als 130 jaar geleden. Ik herhaal ze hier in ons aller belang.

„De natuur heeft geen grenzen gesteld aan onze verwach-

DE GROOTE OORLOG.

tingen," zoo schreef hij, „en het beeld van het menschelijk geslacht dat thans, bevrijd van oude ketenen, met vasten tred voorwaarts gaat op den weg van waarheid, deugd en geluk, is voor den wijsgeer een bron van troost voor alle dwalingen, misdaden en onrechtvaardigheden, die nog altijd deze aarde teisteren en bezoedelen."

De wereld heeft juist een foltering doorleefd, waarbij vergeleken de Fransche revolutie slechts een klein ongemak was. De schok is zoo hevig geweest dat het laatste sprankje hoop gedood is in de zielen van duizende menschen Zij zongen juist zegezangen van vooruitgang — en vier jaren van slachting volgden op hun gebeden om vrede. „Is het dan wel de moeite waard," zoo vragen zij, „om te werken en je uit te sloven ten

bate van menschen, die nog niet uitgekomen zijn boven het stadium van de eerste holbewoners?"

Daarop is maar één antwoord mogelijk.

Dit antwoord is „Ja"!

De wereldoorlog is een ontzettende ramp geweest. Maar daarmede is het laatste woord toch niet gesproken, integendeel; de komst van een nieuwen dag is daardoor pas mogelijk geworden.

Het is makkelijk genoeg om de geschiedenis te schrijven van Griekenland of Rome of van de Middeleeuwen. De tooneelspelers, die hun rol speelden op dit reeds lang verdwenen tooneel, zijn allen gestorven. Wij kunnen hen nuchter becritiseeren. De toehoorders, die hen applaudisseerden, zijn verdwenen. Onze opmerkingen kunnen niemand persoonlijk meer kwetsen.

Maar het is uiterst moeilijk om een getrouw verslag te geven van gebeurtenissen die wij zelf hebben meegemaakt. De problemen die de gedachten van onze tijdgenooten bezighouden zijn onze eigen problemen, en deze raken ons allen te nauw, roepen onze liefde of onze haat te zeer wakker om te kunnen worden beschreven met die onpartijdigheid welke onmisbaar is wanneer wij geschiedenis schrijven, en niet de trompet van de propaganda blazen. Toch zal ik trachten te vertellen, waarom ik het eens ben met den armen Condorcet, die ondanks alles bleef gelooven in een betere toekomst.

Reeds meermalen heb ik gewaarschuwd tegen den verkeerden indruk die zoo licht ontstaat door de gebruikelijke benaming der zoogenaamde historische tijdperken, waarbij de geschiedenis der menschheid in 4 deelen verdeeld wordt: de Oude Geschiedenis, de Middeleeuwen, de Renaissance en Reformatie en de Nieuwe Tijd of Moderne Geschiedenis. Vooral deze laatste term is erg gevaarlijk en misleidend. De woorden „nieuwe" en „moderne" sluiten in dat wij menschen van de 20ste eeuw het hoogtepunt der beschaving hebben bereikt. Welk een waan! Vijftig jaren geleden waren de liberalen in Engeland, die hun grooten leider Gladstone volgden, er vast van overtuigd dat het probleem van een goede volksvertegenwoordiging en een democratischen vorm van staatsbestuur eens voor al opgelost was door de groote „Reform-Bill", die aan de werk-

nemers een gelijk aandeel in het bestuur gaf als hun werkgevers. Toen Disraeli en zijn conservatieve vrienden spraken van een „gevaarlijken sprong in het duister" antwoordden zij zeer beslist: „neen"; zij waren zeker van hun zaak en vertrouwden er vast op dat in de toekomst alle klassen van de maatschappij zouden samenwerken om het bestuur van hun gemeenschappelijk vaderland tot een groot succes te maken. Sinds dien tijd zijn vele dingen gebeurd en de weinige liberalen uit dien tijd, die nog in leven zijn, beginnen in te zien dat zij het toch niet heelemaal bij het rechte eind hadden.

Er kan nu eenmaal geen afdoend antwoord gegeven worden op eenig historisch probleem.

Iedere generatie moet den goeden strijd weer opnieuw strijden of ten onder gaan, zooals die sloome dierlijke wezens uit den prae-historischen tijd ten onder zijn gegaan.

Als wij deze eeuwige waarheid goed vasthouden zullen wij een nieuwen en breeder kijk op het leven krijgen. Laten wij dan nog een stap verder gaan en trachten ons te verplaatsen in de positie van onze eigen achter-achter-kleinkinderen, die onze plaats zullen innemen in het jaar 10.000. Ook zij zullen geschiedenis leeren. Hoe zal nu hun oordeel luiden over die korte spanne tijds van 4000 jaren, waaruit wij geschreven aanteekeningen bezitten van de daden en gedachten der menschen? Zij zullen aan Napoleon denken als een tijdgenoot van Tiglath Pileser, den Assyrischen overwinnaar; misschien zullen zij hem verwarren met Jenghiz Khan en Alexander de Groote uit Macedonië. De groote oorlog, die nu juist tot een einde is gekomen, zullen zij beschouwen in het licht van dat langdurige commercieele conflict, toen Rome en Carthago elkander bevochten gedurende 128 jaren, om uit te maken, wie over de Middellandsche zee zou heerschen. De Balkan-moeilijkheden van de 19e eeuw, de strijd voor vrijheid van Servië, Griekenland, Bulgarije en Montenegro, dit alles zal hun toeschijnen slechts een voortzetting te zijn van de chaotische toestanden veroorzaakt door de groote volksverhuizingen. Zij zullen de afbeeldingen van den Kathedraal te Reims, die nog niet zoo heel lang geleden door Duitsche kanonnen verwoest werd, bekijken, zooals wij een fotografie van de Acropolis bekijken, die 250 jaar geleden vernield werd in den oorlog tusschen de Turken en de Venetianen. Zij zullen

de vrees voor den dood, die bij vele menschen nog altijd overheerscht, beschouwen als een kinderlijk bijgeloof, dat misschien begrijpelijk was in een tijd toen men nog heksen verbrandde,

HET IMPERIALISME.

iets wat zelfs tot in het jaar 1692 voorkwam. En onze hospitalen, onze laboratoria en operatie-kamers, waarop wij nu zoo trotsch zijn, zullen volgens hun oordeel slechts ietwat verbeterde werkplaatsen van alchemisten en Middeleeuwsche heelmeesters zijn.

Dit alles is heel begrijpelijk. Wij „moderne" mannen en vrouwen zijn heelemaal niet „modern". Integendeel, wij behooren nog tot de laatste afstammelingen van de grotbewoners. De grondslag voor een nieuw tijdperk is pas gisteren gelegd. Het menschelijk geslacht kreeg zijn eerste kans om werkelijk beschaafd te worden toen het den moed had om allerlei vragen te gaan stellen over verschillende dingen, en zoodoende op wetenschap en kennis een meer redelijke maatschappij van menschelijke wezens te gaan grondvesten. De groote oorlog was een geboortewee van deze nieuwe wereld.

In de toekomst zullen nog langen tijd allerlei menschen dikke boeken schrijven om te bewijzen dat deze of die persoon den grooten oorlog heeft veroorzaakt en op zijn geweten heeft. De socialisten zullen werken publiceeren waarin zij de kapitalisten beschuldigen dat zij dezen oorlog aan den gang hebben gemaakt uit hoop op commercieele winst. De kapitalisten van hun kant zullen antwoorden dat zij in den oorlog meer verloren dan gewonnen hebben, dat hun kinderen de eersten waren die in den krijg trokken en vochten en sneuvelden; zij zullen er op wijzen dat in elk land de bankiers hun uiterste best deden om het uitbreken der vijandelijkheden te voorkomen. Fransche historieschrijvers zullen het zondenregister van de Duitschers weer herhalen vanaf de dagen van Karel de Groote tot de dagen van Wilhelm von Hohenzollern; en Duitsche historieschrijvers zullen dit met gelijke munt terugbetalen en de heele reeks van Fransche misdaden opsommen vanaf de dagen van Karel de Groote tot aan de dagen van President Poincaré. En zoo zal elke partij met groote voldoening vaststellen dat de andere partij schuldig was aan het uitbreken van den oorlog. Staatslieden zullen in alle landen de pen ter hand nemen en uiteenzetten hoe zij getracht hebben de vijandelijkheden te voorkomen en hoe hun misdadige tegenstanders hen er eenvoudig toe gedwongen hebben.

Wanneer wij een eeuw verder zijn zal de geschiedschrijver zich niet erg veel meer bekommeren om deze verontschuldigingen en rechtvaardigingen, hij zal de ware, dieper liggende oorzaken begrijpen en zal inzien dat persoonlijke ambitie en persoonlijke misdadigheid en persoonlijke hebzucht heel weinig te maken hadden met de uitbarsting die eindelijk kwam. De oor-

spronkelijke fout, waaraan al deze ellende te danken is, werd al gemaakt toen onze wetenschappelijke onderzoekers een nieuwe wereld van staal en ijzer en scheikunde en electriciteit in elkaar begonnen te zetten en vergaten dat de menschelijke geest langzamer en trager is dan de spreekwoordelijke slak en sloomer dan den welbekenden luiaard, en steeds tusschen de 100 en 300 jaar ten achter is bij de kleine groep van moedige leiders.

Een Zoeloe in rokcostuum blijft toch een Zoeloe. Een hond, die geleerd heeft fiets te rijden en een pijp te rooken, blijft een hond. En een menschelijk wezen met de levensopvatting van een koopman uit de 16e eeuw blijft toch altijd, ook al rijdt hij in een luxe-auto van het jaar 1923, een menschelijk wezen met de levensopvatting van een koopman uit de 16e eeuw.

Wanneer ge dit op het eerste gezicht niet terstond begrijpt, lees het dan nog eens rustig over. Het zal dan wel spoedig duidelijk worden wat ik bedoel, en het zal de verklaring geven van vele dingen die in de laatste 10 jaren zijn geschied.

Misschien mag ik nog een ander, duidelijker voorbeeld geven. In de bioscoop worden grappen en geestige opmerkingen vaak op het doek geprojecteerd. Let nu eens op de toeschouwers, wanneer ge daar weer een kans toe krijgt. Enkele personen schijnen de woorden als het ware in te zuigen, hebben maar enkele seconden noodig om ze te lezen. Anderen zijn wat langzamer; nog weer anderen hebben twintig tot dertig seconden noodig; en ten slotte dringen de menschen, die niet gewoon zijn iets meer te lezen dan nu eenmaal strikt noodzakelijk is, pas tot de eigenlijke beteekenis door, wanneer de vluggeren onder het publiek het volgende al lang aan het ontcijferen zijn. Welnu, in het menschelijk leven gaat het net zoo, zooals ik nu kort zal aantoonen.

In een vroeger hoofdstuk heb ik uiteengezet hoe de idee van het Romeinsche Keizerrijk nog wel duizend jaar voort bleef leven na den dood van den laatsten Romeinschen keizer. Daaraan is het ontstaan van een groot aantal imitatie-keizerrijken te danken. Het gaf aan de bisschoppen van Rome de gelegenheid om zich tot hoofd van de geheele kerk op te werpen, omdat zij de idee der Romeinsche wereldheerschappij vertegenwoordigden. Het deed een aantal volkomen onschul-

dige barbaarsche opperhoofden den weg van misdaad en eindelooze oorlogen opgaan, omdat zij altijd maar onder de betoovering waren van dat magische woord „Rome". Al deze menschen, Pausen, Keizers en de gewone vechtjassen, verschilden niet heel veel van ons allen. Maar zij leefden in een wereld waarin de Romeinsche traditie een levende kracht was, iets waarom eigenlijk alles draaide en dat de gedachten zoowel van vader als van zoon en kleinzoon voortdurend beheerschte. En zoo worstelden zij verder en offerden zichzelf op voor een zaak, waarvoor heden ten dage geen dozijn recruten meer in het vuur zouden willen gaan.

In een ander hoofdstuk heb ik aangegeven, hoe de groote godsdienstoorlogen plaatsgrepen meer dan een eeuw na de eerste openlijke daad van de Reformatie. En als ge nu het hoofdstuk over den Dertigjarigen Oorlog nog eens wilt vergelijken met dat over de groote uitvindingen, dan zult ge bemerken hoe deze vreeselijke moordpartij plaatsvond in een tijd, toen de eerste onhandige stoommachines reeds stonden te puffen in de laboratoria van een aantal Fransche en Duitsche en Engelsche onderzoekers. Maar de wereld in het algemeen toonde geen belangstelling voor deze wonderlijke dingen en zette liever de groote theologische twistgesprekken voort, welke ons heden ten dage slechts doen geeuwen en ons niet meer kunnen opwinden.

Zoo gaat het altijd. Als we weer een duizend jaar verder zijn dan zal de historieschrijver met dezelfde woorden spreken over Europa op het einde van de negentiende eeuw, en hij zal kunnen nagaan hoe de menschen toen meegesleurd werden in vreeselijke nationale woelingen, terwijl de laboratoria rondom hem reeds vol waren met ernstige menschen, die niets gaven om politiek als men hen maar rustig hun gang liet gaan om de natuur te dwingen een enkele van haar millioenen geheimen aan ons te openbaren.

Thans zult ge misschien iets beter begrijpen wat ik eigenlijk bedoel. De ingenieur en de natuuronderzoeker en de chemicus overstroomden binnen een enkelen menschenleeftijd geheel Europa, Amerika en Azië met hun geweldige machines en telegrafen en vliegmachines en andere uitvindingen. Zij schiepen een nieuwe wereld, waarin tijd en ruimte niet meer

meetelden. Zij vonden telkens weer nieuwe producten uit en zij maakten deze zóó goedkoop, dat bijna iedereen ze aan kon schaffen. Dit alles heb ik hierboven reeds verteld, maar het is wel de moeite waard om het nog eens te herhalen.

Om het steeds toenemende aantal fabrieken aan den gang te houden hadden de eigenaars, die ook de beheerschers van het land geworden waren, grondstoffen en steenkolen noodig. Vooral steenkool. Inmiddels dacht de groote massa van het volk nog altijd in termen en woorden van de zestiende en zeventiende eeuw, en klemde zich vast aan de ouderwetsche opvatting van den staat als een dynastieke en politieke organisatie. Maar toen werd deze onhandige Middeleeuwsche instelling plotseling geroepen om de ingewikkelde moderne problemen van een mechanische en industrieele wereld te regelen. Zij deed haar uiterste best, overeenkomstig de regels van het spel vele eeuwen geleden vastgesteld. Verschillende staten richtten reusachtige legers op en bouwden geweldige vloten, die gebruikt werden om nieuwe bezittingen in verafgelegen landen te veroveren. Waar ook maar een klein stukje land over was, daar ontstond een Engelsche of Fransche of Duitsche of Russische nederzetting. Als de inboorlingen bezwaar maakten, werden zij gedood. In vele gevallen maakten zij geen bezwaar en mochten dan rustig voortleven als zij zich maar niet bemoeiden met de diamantmijnen of steenkolenmijnen of oliebronnen of goudmijnen of rubberplantages die daar ontstonden; zij genoten dan vele voordeelen door de vreemde bezetting.

Soms gebeurde het dat twee staten op zoek naar grondstoffen hetzelfde stuk land terzelfder tijd in bezit wilden nemen. Dan was het gevolg natuurlijk oorlog. Dit gebeurde vijftien jaar geleden, toen Rusland en Japan elkander bevochten om het bezit van een zeker gebied dat aan de Chineezen behoorde. Zulke conflicten bleven echter toch een uitzondering. Niemand wilde eigenlijk vechten. Ja, wanneer wij goed toezien dan begonnen de menschen van de 20ste eeuw de gedachte dat men elkaar met legers en oorlogsschepen en onderzeebooten te lijf moest gaan toch eigenlijk al te dwaas te vinden. Zij verbonden de idee van geweld aan een lang vervlogen tijd van onbegrensde monarchieën en intrigeerende dynastieën. Elken dag lazen zij in hun couranten van nieuwe uitvindingen van groepen

Engelsche en Amerikaansche en Duitsche natuuronderzoekers, die samenwerkten in volmaakte vriendschap, met als eenig doel voor oogen de bevordering der wetenschap. Zij leefden in een drukke wereld van handel en industrie en fabrieken en slechts enkelen bemerkten hoe de ontwikkeling van den staat (die geweldige gemeenschap van menschen, die allen zekere idealen gemeen hebben) vele honderde jaren ten achter bleef. Zij trachtten de anderen te waarschuwen, maar de anderen hadden het te druk met hun eigen zaken.

Ik heb al zooveel beelden gebruikt, dat ik mijn verontschuldiging moet aanbieden nu ik er nog een ga neerschrijven. Het Schip van Staat (die oude en vertrouwde uitdrukking, die toch altijd weer frisch en schilderachtig is) van de Egyptenaren, Grieken, Romeinen, Venetianen en kooplieden-avonturiers van de zeventiende eeuw was een stevig schip geweest, geconstrueerd van zorgvuldig uitgezocht hout en bestuurd door officieren, die bemanning en schip op hun duimpje kenden en ook zeer wel de grenzen inzagen van de kunst van varen, zooals zij die overgenomen hadden van hun voorvaders.

Toen kwam het nieuwe tijdperk van ijzer en staal en machines. Eerst werd één gedeelte, toen een ander van het oude Schip van Staat vernieuwd. Zijn afmetingen namen steeds toe, zeilen werden afgedankt omdat men stoom ging gebruiken, betere slaapplaatsen werden ingericht. Maar ook werden steeds meer menschen gedwongen om af te dalen in de stookruimte; en terwijl de arbeid daar betrekkelijk veilig was en vrij loonend, vonden zij dat toch heelemaal niet zoo prettig als hun vroegere veel gevaarlijker taak in het want. Eindelijk en bijna ongemerkt was het oude beproefde zeilschip veranderd in een modernen oceaanstoomer. Maar de kapitein en de zeelui waren dezelfde gebleven. Zij werden aangewezen en gekozen op dezelfde wijze als 100 jaar geleden. Zij leerden het zelfde systeem van navigatie dat goede diensten had bewezen aan de zeevaarders van de 15e eeuw. In hun kajuit hingen dezelfde kaarten en signaal-vlaggen die gebruikt werden in de dagen van Lodewijk XIV en Frederik de Groote. Kortom zij waren, zonder dat zij zelf daar veel aan konden doen, volkomen onberekend voor hun nieuwe taak.

De zee van internationale politiek is niet zoo heel groot.

Toen deze imperialistische en koloniale stoombooten elkander voorbij wilden varen, konden ongelukken niet uitblijven. Zij bleven ook niet uit. Gij kunt de wrakken nog zien als ge toevallig eens langs dat deel van den Oceaan komt.

De moraal van deze geschiedenis is heel eenvoudig. De wereld heeft dringend behoefte aan personen die in dezen nieuwen tijd leiding kunnen geven, die den moed hebben hun eigen visie te volgen en die duidelijk inzien dat wij slechts aan het begin staan van de reis en eerst een heel nieuw systeem van zeemanschap moeten leeren.

Zij zullen eerst vele jaren als leerling dienst moeten doen. Dan zullen zij zichzelf omhoog moeten werken, zoo noodig vechten, tegen velerlei oppositie in. Wanneer zij de brug bereiken zal muiterij van een jaloersche bemanning in vele gevallen hun dood veroorzaken. Maar eenmaal zal een man het schip veilig in de haven brengen en hij zal de groote held van alle eeuwen zijn.

SLOT

WAT WAS EN IS EN ZIJN ZAL.

„Hoe meer ik nadenk over de vele problemen van ons leven „hoe meer ik tot de overtuiging kom dat wij Humor en Me-„delijden tot onze rechters en juryleden moeten benoemen, zoo-„als de oude Egyptenaren de Godin Isis en de Godin Nephtys „aanriepen voor hun dooden."

„Humor en Medelijden zijn beide goede raadslieden. De „eerste veraangenaamt ons leven, de andere heiligt het door „haar tranen."

„De Humor, die ik aanroep is geen wreede Godin. Zij spot „niet met liefde of schoonheid. Zij is zacht en vriendelijk ge-„stemd. Haar opgewektheid ontwapent en zij leert ons te lachen „om alle schurken en snaken, die wij zonder haar misschien „zouden verachten en haten."

Met deze wijze woorden van een beroemd Franschman neem ik voorgoed afscheid.

64. EEN KORTE CHRONOLOGIE IN WOORD EN BEELD.
500.000 B. C. — A. D. 1923.

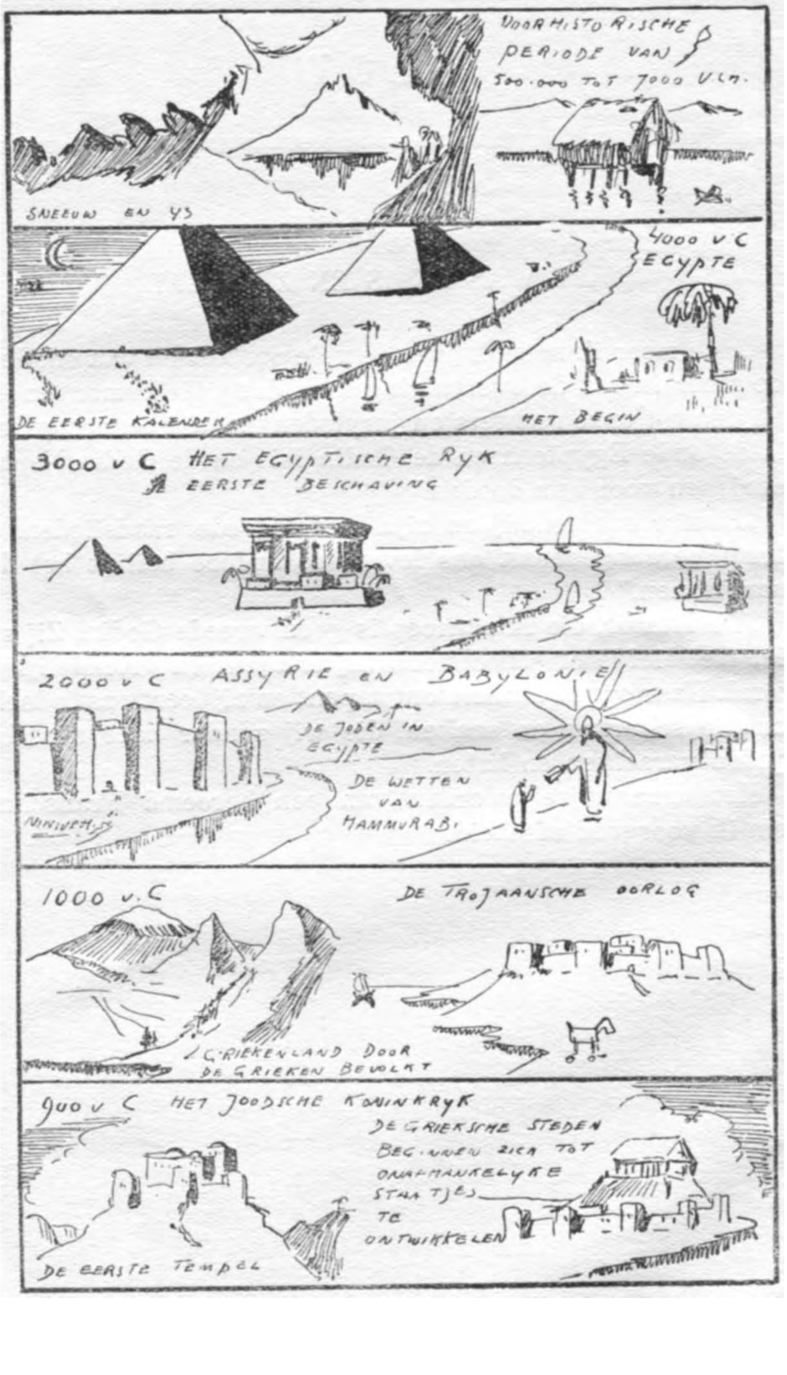

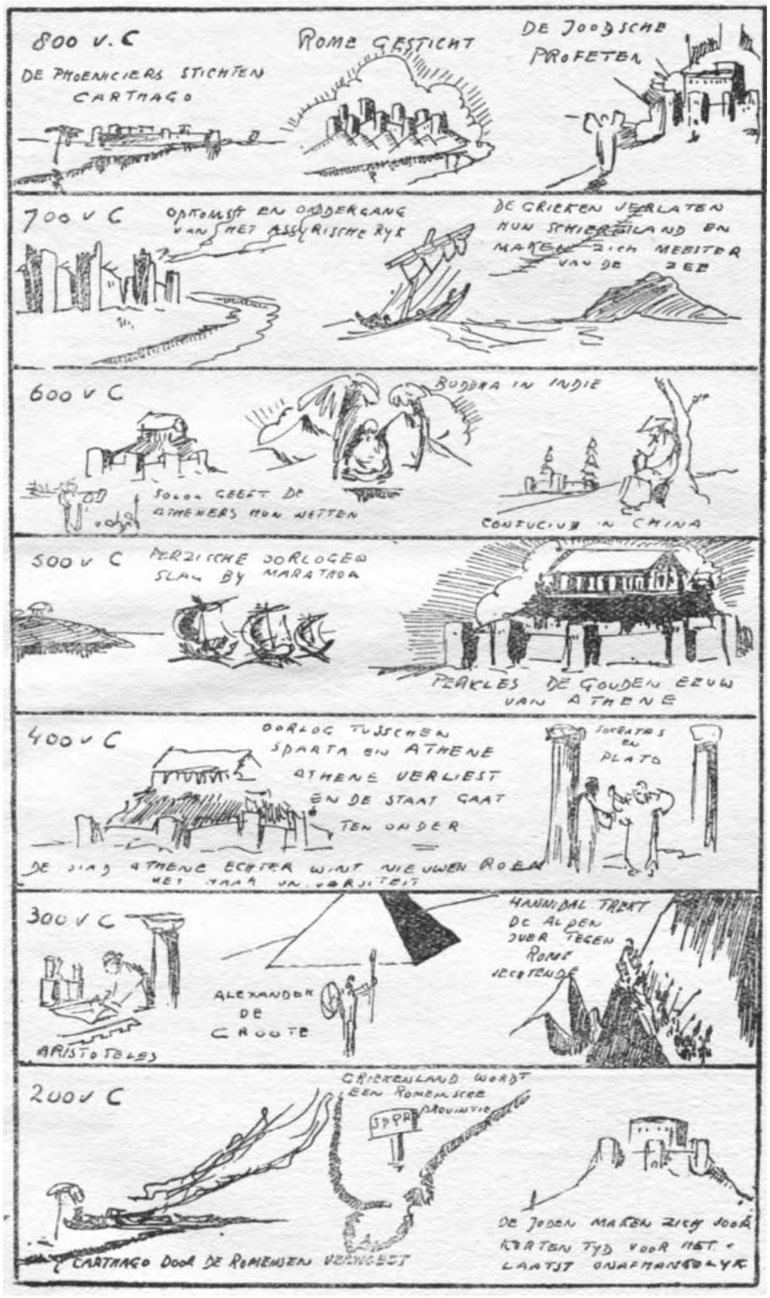
800 V. C
DE PHOENICIERS STICHTEN CARTHAGO
ROME GESTICHT
DE JOODSCHE PROFETEN
700 V C
OPKOMST EN ONDERGANG VAN HET ASSYRISCHE RYK
DE GRIEKEN VERLATEN HUN SCHIEREILAND EN MAKEN ZICH MEESTER VAN DE ZEE
600 V C
BUDDHA IN INDIE
SOLON GEEFT DE ATHENERS HUN WETTEN
CONFUCIUS IN CHINA
500 V C
PERZISCHE OORLOGEN SLAG BY MARATHON
PERIKLES DE GOUDEN EEUW VAN ATHENE
400 V C
OORLOG TUSSCHEN SPARTA EN ATHENE
ATHENE VERLIEST EN DE STAAT GAAT TEN ONDER
SOCRATES EN PLATO
DE STAD ATHENE ECHTER WINT NIEUWEN ROEM
300 V C
ARISTOTELES
ALEXANDER DE GROOTE
HANNIBAL TREKT DE ALPEN OVER TEGEN ROME
200 V C
GRIEKENLAND WORDT EEN ROMEINSCHE PROVINCIE
SPQR
CARTHAGO DOOR DE ROMEINEN VERWOEST
DE JODEN MAKEN ZICH VOOR KORTEN TYD VOOR HET LAATST ONAFHANKELYK

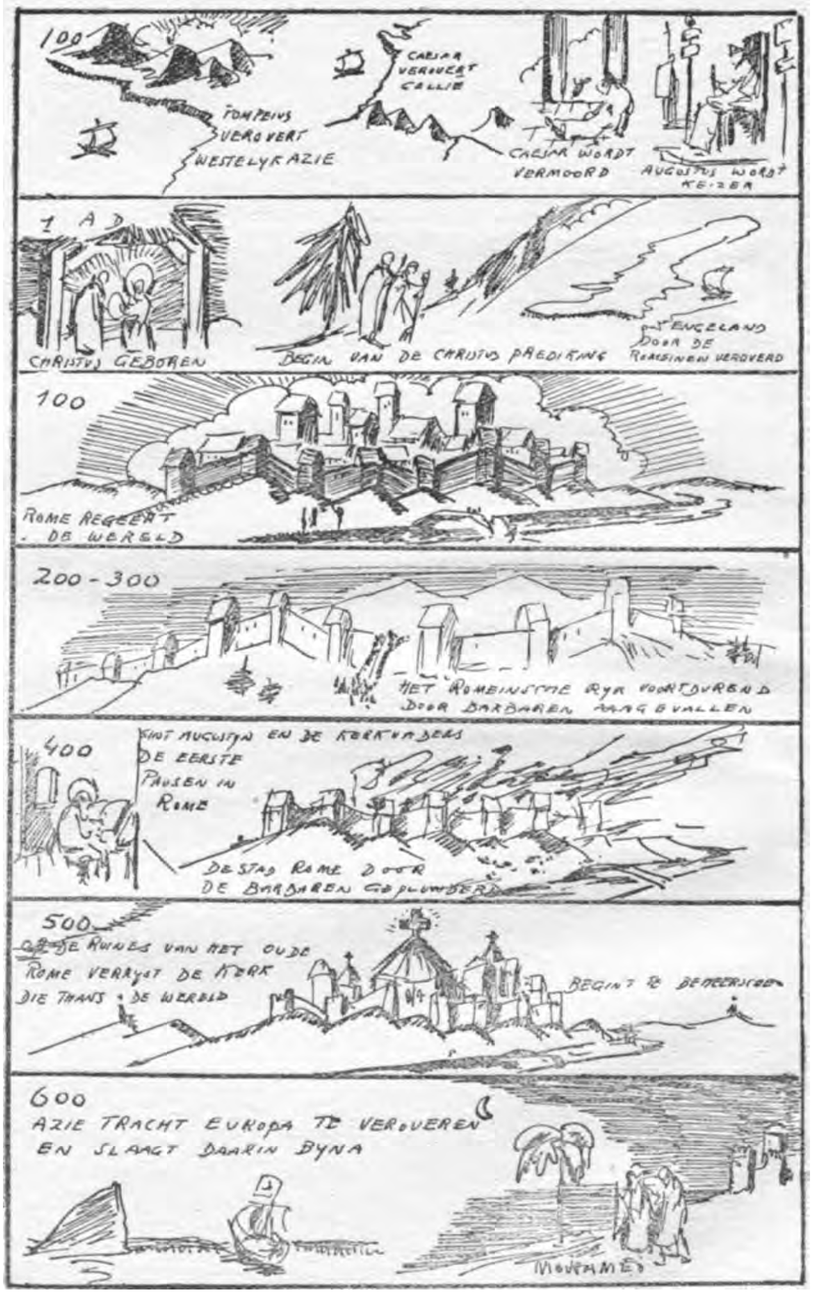
100
POMPEIUS VEROVERT WESTELYK AZIE
CAESAR VEROVERT CALLIE
CAESAR WORDT VERMOORD
AUGUSTUS WORDT KE·ZER
1 A D
CHRISTUS GEBOREN
BEGIN VAN DE CHRISTUS PREDIKING
ENGELAND DOOR DE ROMEINEN VEROVERD
100
ROME REGEERT DE WERELD
200 - 300
HET ROMEINSCHE RYK VOORTDUREND DOOR BARBAREN AANGEVALLEN
400
SINT AUGUSTYN EN DE KERKVADERS
DE EERSTE PAUSEN IN ROME
DE STAD ROME DOOR DE BARBAREN GEPLUNDERD
500
DE RUINES VAN HET OUDE ROME VERRYST DE KERK DIE THANS DE WERELD
BEGINT TE
600
AZIE TRACHT EUROPA TE VEROVEREN EN SLAAGT DAARIN BYNA
MOHAMMED

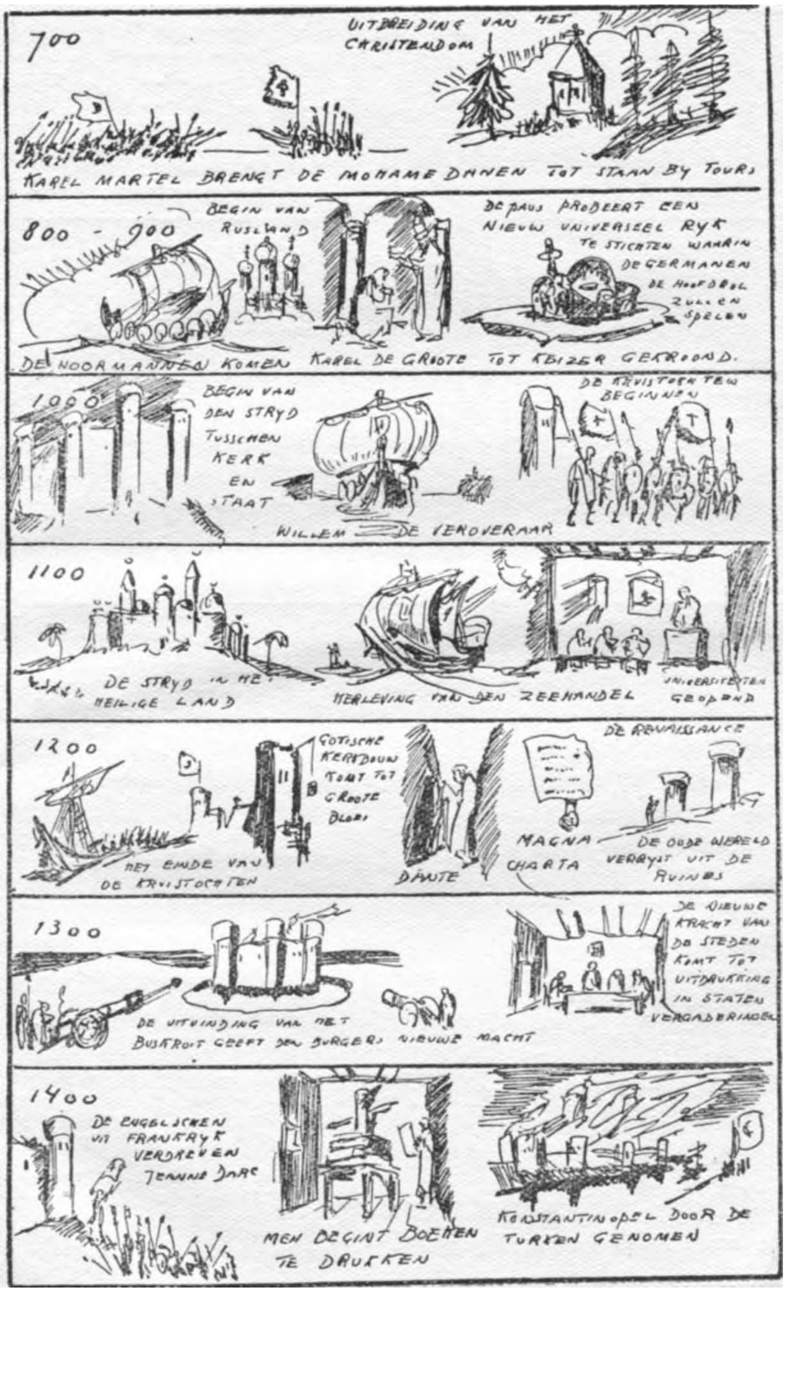
700
UITBREIDING VAN HET CHRISTENDOM
KAREL MARTEL BRENGT DE MOHAMEDANEN TOT STAAN BY TOURS
800 - 900
BEGIN VAN RUSLAND
DE PAUS PROBEERT EEN NIEUW UNIVERSEEL RYK TE STICHTEN WAARIN DE GERMANEN DE HOOFDROL ZULLEN SPELEN
DE NOORMANNEN KOMEN
KAREL DE GROOTE TOT KEIZER GEKROOND.
1000
BEGIN VAN DEN STRYD TUSSCHEN KERK EN STAAT
DE KRUISTOCHTEN BEGINNEN
WILLEM DE VEROVERAAR
1100
DE STRYD IN HET HEILIGE LAND
HERLEVING VAN DEN ZEEHANDEL
UNIVERSITEITEN GEOPEND
1200
GOTISCHE KERKBOUW KOMT TOT GROOTE BLOEI
DE RENAISSANCE
HET EINDE VAN DE KRUISTOCHTEN
DANTE
MAGNA CHARTA
DE OUDE WERELD VERRYST UIT DE RUINES
1300
DE NIEUWE KRACHT VAN DE STEDEN KOMT TOT UITDRUKKING IN STATEN VERGADERINGEN
DE UITVINDING VAN HET BUSKRUIT GEEFT DEN BURGERS NIEUWE MACHT
1400
DE ENGELSCHEN UIT FRANKRYK VERDREVEN
JEANNE DARC
MEN BEGINT BOEKEN TE DRUKKEN
KONSTANTINOPEL DOOR DE TURKEN GENOMEN

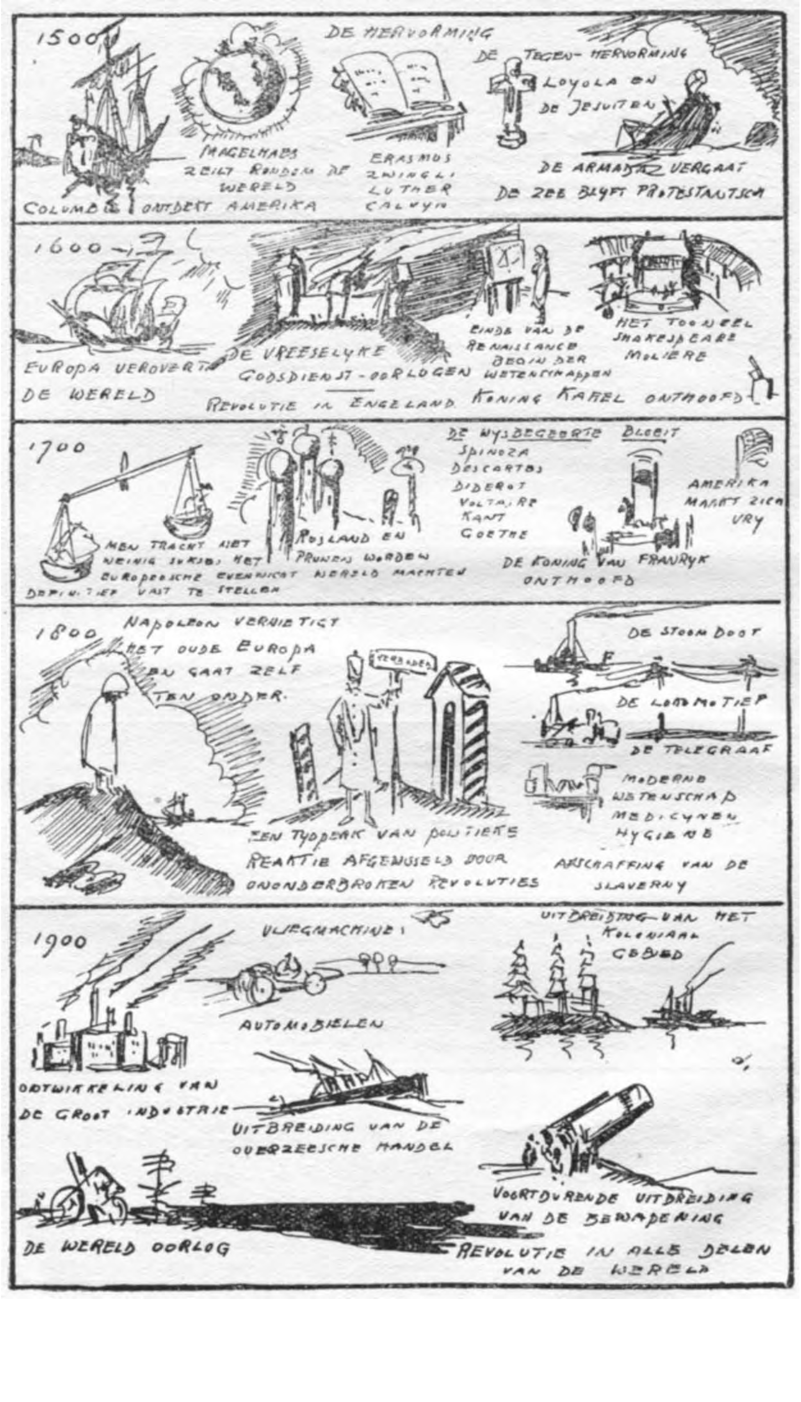
1500
DE HERVORMING
DE TEGEN-HERVORMING
LOYOLA EN
DE JESUITEN
MAGELHAES
ZEILT RONDOM DE
WERELD
COLUMBUS ONTDEKT AMERIKA
ERASMUS
ZWINGLI
LUTHER
CALVYN
DE ARMADA VERGAAT
DE ZEE BLYFT PROTESTANTSCH
1600
EUROPA VEROVERT
DE WERELD
DE VREESELYKE
GODSDIENST-OORLOGEN
EINDE VAN DE
RENAISSANCE
BEGIN DER
WETENSCHAPPEN
HET TOONEEL
SHAKESPEARE
MOLIERE
REVOLUTIE IN ENGELAND
KONING KAREL ONTHOOFD
1700
MEN TRACHT NIET
WEINIG SUKSES HET
EUROPEESCHE EVENWICHT
DEFINITIEF UIT TE STELLEN
RUSLAND EN
PRUISEN WORDEN
WERELD MACHTEN
DE WYSBEGEERTE BLOEIT
SPINOZA
DESCARTES
DIDEROT
VOLTAIRE
KANT
GOETHE
DE KONING VAN FRANKRYK
ONTHOOFD
AMERIKA
MAAKT ZICH
VRY
1800
NAPOLEON VERNIETIGT
HET OUDE EUROPA
EN GAAT ZELF
TEN ONDER.
EEN TYDPERK VAN POLITIEKE
REAKTIE AFGEWISSELD DOOR
ONONDERBROKEN REVOLUTIES
DE STOOMBOOT
DE LOCOMOTIEF
DE TELEGRAAF
MODERNE
WETENSCHAP
MEDICYNEN
HYGIENE
AFSCHAFFING VAN DE
SLAVERNY
1900
VLIEGMACHINES
AUTOMOBIELEN
UITBREIDING VAN HET
KOLONISAL
GEBIED
ONTWIKKELING VAN
DE GROOT INDUSTRIE
UITBREIDING VAN DE
OVERZEESCHE HANDEL
VOORTDURENDE UITBREIDING
VAN DE BEWAPENING
DE WERELD OORLOG
REVOLUTIE IN ALLE DEELEN
VAN DE WERELD

65. OVER DE PLAATJES

OVER DE PLAATJES.

De dagen waarin men een historisch leesboek kon schrijven zonder illustraties zijn voorbij. Platen en fotografieën van beroemde personen en even beroemde gebeurtenissen versieren de bladzijden der moderne geschiedwerken, welke door de jeugd gaarne ter hand worden genomen. In dit boek hebben de fotografieën plaatsgemaakt voor een serie eigenhandig gemaakte teekeningetjes, die veeleer ideeën weergeven dan gebeurtenissen.

Terwijl de auteur er zich niet op mag beroemen een groot kunstenaar te zijn (in zijn jeugd bezat hij een uitgesproken voorliefde voor teekenen, maar men vond het uit een oogpunt van discipline beter dat hij leerde vioolspelen) gaf hij er toch de voorkeur aan zijn eigen teekeningen en schetsen op te nemen, omdat hij precies weet wat hij wil zeggen en dit niet zoo gemakkelijk aan zijn vrienden, die het op het gebied van teekenen verder gebracht hebben dan hij, kan aanduiden. Bovendien, de plaatjes zijn allemaal geteekend voor kinderen, en hun ideeën over kunst verschillen nog al wat van die hunner ouders.

Aan alle onderwijzers en leeraren zou de schrijver nu nog dezen goeden raad willen geven: laat Uw jongens en meisjes hun eigen geschiedenis teekenen, juist zooals zij zelf willen. Gij kunt de klas natuurlijk een fotografie laten zien van een Griekschen tempel of van een Middeleeuwsch kasteel. Dan zullen alle leerlingen heel gedwee zeggen: „Ja, Mijnheer", om er dan weer alles van te vergeten. Maar probeer eens om den Griekschen tempel of het Romeinsche kasteel te plaatsen in het middelpunt, groepeer er een verhaal om heen, en zeg dan aan de jongens om nu zelf het bouwen van een tempel of het bestormen van een kasteel te gaan teekenen; wees er zeker van dat zij na

schooltijd zullen nablijven om het werkje af te maken. De meeste kinderen zijn, vóórdat zij hebben leeren teekenen naar gipsmodel, zeer wel in staat om naar eigen fantasie te teekenen; de meesten doen dat op bewonderenswaardige wijze. Het product van hun arbeid ziet er wel eens een beetje praehistorisch uit en het lijkt soms wel eens op het werk van zekere inboorlingen uit de Opper-Kongo. Maar het kind is immers ook in ander opzicht vaak prae-historisch of Opper-Kongoosch in zijn smaak, en weet deze primitieve instincten met een verbazingwekkende nauwkeurigheid tot uitdrukking te brengen.

Het voornaamste bij het geschiedenisonderwijs is dat de leerlingen een aantal feiten in hun juiste onderlinge verhouding en opeenvolging weten vast te houden. Eigen schoolervaring heeft den schrijver ervan overtuigd dat weinig kinderen zullen vergeten wat zij zelf hebben geteekend, terwijl weinig kinderen zich ooit zullen herinneren wat zij alleen maar gelezen hebben.

Met kaarten gaat het net zoo. Geef het kind een gewone kaart met streepjes en lijnen en groene zeeën, en laat hem dan dat geografisch geheel op eigen wijze weergeven. De bergen zullen dan een beetje scheef worden en de steden zullen er erg Middeleeuwsch uitzien, de omtrek zal vaak heel onvolkomen zijn, maar de algemeene indruk zal even waar zijn als die van onze gewone kaarten, die immers sinds de dagen van den goeden Gerardus Mercator ook voortdurend geheel verkeerde dingen hebben medegedeeld. En wat het belangrijkst is van alles: het kind zal zich op deze wijze verwant gaan voelen met de historische en geografische feiten, iets wat op geen enkele andere wijze verkregen kan worden.

Noch de uitgever, noch de schrijver meenen, dat met „De Geschiedenis der Menschheid" het laatste woord gezegd is over het samenstellen van een geschiedenisboek voor kinderen. Het is slechts een voorproefje. Dit boek tracht slechts het onderwerp op zoo'n wijze te behandelen, dat het gemiddelde kind plezier in geschiedenis zal krijgen en naar meer zal vragen.

Laat het kind dan, wanneer het eenmaal zoover gekomen is, naar één der vele bibliotheken gaan, die thans in elke stad en ook in de meeste dorpen te vinden zijn. Waarschijnlijk zal het daar wel een vriendelijken raadsman vinden, die het verder

wil voorthelpen op den weg waarop de schrijver het slechts de eerste schreden heeft leeren zetten.

Laat het dan zelf verder zoeken. Dan zal „geschiedenis" voor hem of haar een even groote bron van geluk en levensverrijking worden als het voor den schrijver is; zal zij jonge menschen helpen om hun eigen plaats in de maatschappij te vinden en in te nemen met een juister begrip van de wereld waarin zij leven, zoodat zij er beter in zullen slagen hun leven dienstbaar te maken aan hun medemenschen.

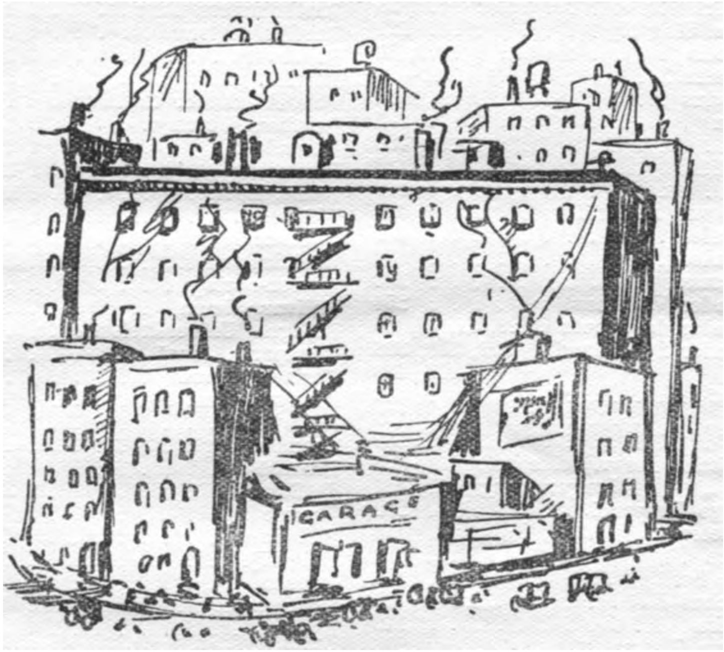

EINDE.

66. REGISTER

A

Abelard 224
Aboe Bekr 150
Achaeërs 55
Actium, Slag bij 121
Acropolis 79, 81
Aegeische Zee . . . . 48—53
Aeschylus 72
Aflaten 275
Afrika 481, 482
Akkadiërs 35
Alarik 133
Albert van Sardinië 420
Alchemie 432
Alcibiades 82
Alemannen 133
Alexander VI (Paus) 254
Alexander de Groote . 28, 37, 84, 85
Alexander I (Rusland) . 379, 389, 398
406, 413
Alfabet 43
Ali 150
Alva 287
Amerikaansche vrijheidsoorlog 345-356
„ burgeroorlog 450, 451
Amerigo Vespucci 252
Amorieten 35
Ampère 439
Anjou, hertog van 375
Antiochus III 111
Antonius 119
Aquinas, Thomas van 206
Arago 439
Aristides 78
Aristoteles 85, 205, 207, 231
Arkwright, Richard 434
Armada 289, 303
Assyriërs 28, 35
Athene 77, 81, 82
Augustus 121

B

Babyloniërs 34
Bach 473
Bacon, Roger 206, 241, 457
Bagdad 151
Balboa 252
Balkan Staten . . 402, 413, 483, 484
Barbarossa 175
Bartholomeus Diaz 245
Bastille bestormd 368
Beethoven 473
België 399, 418
Bell, Alexander Graham 439
Bentham, Jeremy 447
Bernadotte 400
Bismarck . . . . 422—429
Blanc, Louis 452
Blücher 382
Boccaccio 228
Boekdrukkunst 239, 469
Boeren-oorlog 482
Bolivar, Simon 410
Bologna, Universiteit van 224
Bonaparte, Josef 410
Boris Godunow 327
Bourgondiërs 133
Bouwkunst 465, 466
Brandenburg 335
Brazilië 401
de Brienne 364, 365
Brugge 215
Buddha . . . . 257—262
Bulgarije 483
Bunsen 458
Burgeroorlog (Amerikaansche) 450, 451
Byron 416
Byzantijnsche Keizerrijk, veroverd door de Turken 144
Byzantium 133, 324

C

Cabot 252, 304, 348
Caesar, Julius . . . . 116—119
Calonne 362, 363
Calvijn . . . . 279—281
Canning (George) 411, 416
Capo d'Istria 402
Carbonari 413
Carthago, macht van 90—92, 98—107

Cartwright 434
Castlereagh . . . . 393—396
Catalaunische velden, Slag op de 133
Catilina 117
Cavour 422
Chaldeeën 37
Champollion 19
Chancellor 322
Chartisten-beweging 446
Cheops 26
China 242, 481
Christiaan IV (Denemarken) . . 294
Chrysoloras 230
Cicero 117
Cleopatra 28, 119, 121
Clovis 153
Cnossos . . . . 51—53, 57
Colbert 342
Columbus . . . . . . 242, 248—251
Condorcet 486
Confucius . . . . 262—266
Congo 482
Congres te Berlijn 483, 484
Congres te Weenen . 388—409, 425, 429
Constantijn de Groote . . . 133, 141
Constantinopel . . . 133, 135, 144, 230
Copernicus 247, 457
Cordova, Khalifaat van 152
Correggio 469
Cortes, in Spanje 200
de Covilham, Pedro 246
Creta 51, 53
Cristofori 472
Cromwell, Oliver . . . . 309—310, 342
Cuba 482
Cyrus 45
Czartoryski, Adam 400

D

Darwin 457
Deensche Parlement 200
Dante . . . . 225—227
Danton 370
Darius 47, 76
Day 439
Declaratie van Onafhankelijkeit . 356
Dekabristenopstand 413
Dertig-jarige oorlog . . . . 292—296
Denemarken 400
Derde Stand . . . . 365—368
Diaz, Bartholomeus 245
Disraeli 483
Draco 64
Duitschland (oorsprong) 157
Duitsche keizerrijk 429
Duitschland na het Congres te Weenen . . . . 402—404
Dynamo's 440

E

Edict von Nantes 295
Edison 440
Egypte . . . . 17—28
  Veroverd door de Hyksos . . 27
  Veroverd door Alexander de Groote 28
  Veroverd door de Assyriërs . 28
  Veroverd door Rome 28
Electriciteit . . . . 438—439
Elisabeth (Engeland) . 289, 302, 305, 342
Emancipatie . . . . 447—454
Encyclopaedie (Fransche) . . 359, 457
Engeland, verovering van . . . 163
  „ geschiedenis van 298—315, 415
Engelsche Kabinet 314
Engelsche Kolonies . . . . 348—351
Engelsche Revolutie . . . . 298—315
Engels, Friedrich 453
Erasmus 221, 273, 274
Etrusken 93
Eugénie, Keizerin 428
Euripides 72
van Eyck, Jan 468

F

Fabrieken . . . . 441—444
Faraday 439, 440
Ferdinand en Isabella 250
Ferdinand II (Oostenrijk) 292
Ferdinand VII (Spanje) 402
Fitch, John 435, 436
Florence 213, 424
Fournier 453
Fra Angelico 237
Franklin, Benjamin 353, 438
Fransche Kolonien 349, 351
Fransche Parlement 199
Fransche Revolutie . . 357—372, 443
Frans Joseph 421
Fransch-Duitsche oorlog . . 428—429
Franken 133, 153
Frederik II van Hohenstaufen . 176
Frederik II van Pruisen . . 336—338
Frederik Willem I 336
Frederik Willem IV 421
Fresco-werk 467
Fugger 214
Fulton, Robert 434, 435

G

Gama, Vasco di 242, 252
Galileï 432, 457, 458
Galvani 439

Garibaldi 422
Gemeenschapsleven 464
Gent 215
Genua 213
George I 314
George II 315
George III 315, 352
Gibraltar 151
Gilbert 438
Giotto 225, 237
Girondijnen 370
Goddelijk recht van de Koningen . . . . 306—308
Godfried van Bouillon 180
Gothen 133
Gothische bouwstijl . . . . 463—466
Gracchus 114
Granada 152, 251
Grant 451
Gratianus 224
Griekenland . . 54—86, 402, 414—417
Gregorius (Paus) 144
Gregorius VII (Paus) . . . . 173—175
Grieksche steden en staten . . 58—61
„ zelfregeering . . . . 62—65
„ huiselijk leven . . . 66—70
„ slaven . . . . 67—68
„ theater . . . . . . 71—73
„ taal in de Mideleeuwen 231
„ kunst wederom ontdekt . . . . 228—231
Grieken veroveren de Aegeërs 56, 57
Groenland 248
Groot, Hugo de 291
von Guerike 438
Guido 472
Guitaar 471
Gustaaf Adolf 294
Gutenberg 239

H

Haïti 410
Hals, Frans 468
Hammurabi 35
Hannibal . . . . 100—106
Hansa-verbond 217
Hargreaves, James 434
Haringvisscherij 215
Hasdrubal 105, 106
Hastings, Slag bij 161, 299
Heemskerk 290
Hegira 148
Heilige Alliantie . 386—398, 411—413
Heilige Roomsche keizerrijk gesticht 158
Hellenen 55
Hendrik IV (Duitschland) . . 173—175
Hendrik VII (Engeland) 301
Hendrik VIII (Engeland) . . 279, 301
Hendrik de Zeevaarder 244
Hervorming . . . . 276—297
Hieroglyphen . . . . 19—21
Hittiten 36
Hofer, Andreas 375
Hohenstaufen (Familie der) . . . 175
Hohenzollern (opkomst van) . 335—336
Homerus 49
Honderd-jarige oorlog 300
Hudson 291
Hunnen 133
Huss, Johannes 235
Huygens 433
Hyksos 27, 38

I

IJslands Parlement 201
IJsperiode 13, 14
Indo-Europeanen . . . . 44—47
Inquisitie 247, 283, 284
Isis 24
Italië 401, 420, 422, 424
Iwan de Verschrikkelijke . . 216, 327

J

Jacobijnen 369, 370, 378
Jacobus I 305
Jacobus II 312
Jan-zonder-Land (Engeland) . . 197
Japan 242, 481
Jeanne d'Arc 235, 300
Jefferson, Thomas 355
Jenghiz Khan 324
Jerusalem 41
„ verwoest door Pompejus 116
„ veroverd door de Kruisvaarders 180
„ veroverd door de Turken 183
Jezuïten . . . . . . 283—284, 405
Jezus Christus . . . . 124—129
Joden . . . . 38—41
Josephine (Keizerin) 375
Justianus 143

K

Kabinetsraad 314
Karageorgevich dynastie 402
Kardinalen (College van) 173
Karel de Groote . . . 153—158, 204
„ „ „ gekroond . . . 155

Karel de Groote, zijn keizerrijk verdeeld 157
Karel V 269
Karel I (Engeland) . . . . . 306—310
Karel II (Engeland) 311, 312
Karel X (Frankrijk) 417
Karel Martel 152
Karel van Zweden 333
Katoen 434
Kay, John 434
à Kempis, Thomas 234, 236
Kerk, opkomst van de . . . 137—145
Kerkhervorming . . . . . . 267—297
Kirchhoff 458
Königgratz, Slag bij 427
Koloniale Uitbreiding . . . 480—483
Komedie 71
Kossuth 420
Krimoorlog 424
von Krüdener, Barones . 395, 396, 406
Kruistochten . . . . 178—183
„ eerste 179
„ tweede 180
Kunst . . . . 461—474

L

Lafayette 416
Lao-Tse . . . . 263—264
Laplace 458
Latijnen 95
Lee, Generaal 450, 451
Lee, Richard Henry 355
Leenstelsel . . . . 165—167
van Leeuwenhoek 458
Leibnitz 432
Leif 248
Leipzig, Slag bij 381
Leo X 275
Leonidas 78
Leopold I (België) 418
Leopold II (België) 482
Lexington, Slag bij 355
Lincoln, Abraham 450
Locomotieven 437, 438
Lodewijk XIII 295
Lodewijk XIV 316—321, 342, 357, 359
Lodewijk XVI . . . . 361—370
Lodewijk XVIII 381, 390, 417
Louis Philippe . . . . 419—420
Loyola 283
Luther, Martin . . . . 275—278
Lyell 458

M

Macaulay 449
Macchiavelli 237
Magelhaen 241, 242, 252, 253
Magenta, Slag bij 424
Magna Charta . . . . 197—198
Mammalia 7
Marathon, Slag bij . . . . . . 76—77
Marconi 439
Marco Polo 240
Maria Antoinette 361, 363, 368
Maria Theresia 318, 337
Maria Stuart 302
Maria Louise 375, 419
Maria („de Bloedige") 302
Marius . . . . 115—116
Marx, Karl 453, 454
Maximilian, Keizer van Mexico . 427
Mazzini 422
Meden 45
Medici 213
de Medici, Catharina 302
Mercantiele stelsel . . . . . 339—344
Merovingische Koningen . . 153—154
Mesopotamië . . . . 29—37
Metternich 389—398, 413, 416, 417—420
Mexico 427
Michel Angelo 238, 469
Microscoop 458
Middeleeuwen . . . . 184—218
„ ontwikkeling der steden . . . . 184—194
„ zelfbestuur . 195—201
„ handel . . . 210—218
Miltiades 77
Mirabeau 369
Mithridates 115
Mohammed . . . . 146—152
Mohammedanen veroveren Mesopotamië en Spanje 150, 151
Molière 470
Monroe Leer 411, 412
Montesquieu 359
Montez, Lola 421
Morse 439
Moscow 326, 327
„ door Napoleon in brand gestoken 380
Mozart 473
Mozes . . . . 38—41
Mummie 24
Muziek . . . . 470—474
Mycene 50

N

Napier, John 432
Napoleon 158, 372—385, 400, 401, 423
Napoleon III . . . 423, 424, 427, 428
Nationale Vergadering . . . 366—369
Navarino, Slag bij 416

Nebukadnezar 37
Necker 362, 365
Nederland, wordt een koningrijk 399
„ oorlog met Spanje 286—295
„ (opstand van België) . 418
Nelson 379
Newcomen, Thomas 433
Newton, Isaac 432, 458
Nicolaas I (Rusland) 418, 420
Nieuw-Amsterdam 291
Niniveh 35, 36
Nijldal 17, 22, 26, 27
Nijmegen, vrede van 320
Nijstädt, vrede van 334
Normandië 163
Noormannen . . . . 159—163
„ ontdekkingen der 248, 249
„ veroveren Engeland 299
„ leggen den grondslag van Rusland 323
Noord-Duitsche Federatie 427
Noorwegen 400, 401
Novgorod 214, 215

O

Obrenovitch dynastie 402
Octavianus 119
Odoacer 133
Oerstedt 439
Oldenbarneveldt, Johan van . . 296
Ontdekkingsreizen . . . . . 240—256
Ontdekking van Amerika . . 251—254
Oost-Indische Compagnie 290
Orgel 471
Osiris 24
Otto de Groote 158, 172, 204
Owen, Robert 452
Oxfort, Universiteit van 224

P

Paine, Thomas 371
Palestina 41
Papin 433
Parijs, Universiteit van 224
Parlement, Ontwikkeling van het . . . . 198—201
Paulus . . . . 124—129
Paul I (Rusland) 379, 393, 394
Paus . . . . 139—145
Paus tegenover keizer . . . 171—177
Peloponnesische oorlog . . . . 81—83
Pelgrim-vaders 351
Pepijn 154
Pericles . . . . 81—82
Perzië 45, 47, 85
Perzische oorlogen met Griekenland . . . . 74—80
Peter de Groote . . . . . . 328—333
Peter van Amiëns 179
Petrarca 228
Pharnaces 119
Pharao 27
Philips II (Spanje) 286—289, 302, 307
Philippus van Macedonië 84
Philippe Egalité 419
Philippijnen 254
Philistijnen 41
Phoeniciërs . . . . 42—43
Piano 472
Pius VII 378
Plataeae, Slag bij 80
Poitiers, Slag bij 152, 153
Polen 400
Polo, Marco 240
Pompejus . . . . 116—119
Pontius Pilatus . . . . . . 127—128
Portugeezen, tochten der 244
Portugal 401
Priester Jan 245, 247
Priesters, eerste optreden van . 24
Protestanten en Katholieken 279—297
Pruisen . . . . 335—338
Ptolemaeus, stelsel van 247
Ptolomeus 28
Punische oorlogen: 1e oorlog 100
2e „ 100—106
3e „ 106—107
Puriteinen 309, 348, 351
Pyramiden 26

Q

Quakers 348
Quintus Fabius Maximus . . 102—104

R

Raphaël 237
Ravenna (de Paus te) 133
Reichstadt, Hertog van 384
Rembrandt 468
Renaissance . . . . 219—239
Republiek der Zeven Vereenigde Nederlanden 201
Richard Leeuwenhart 197
Richelieu 295
Ridderlijkheid . . . . 168—170
Rijswijk, vrede van 320
Robespierre 370, 371
Roemenië 414
Roland 155
Rollo 161
Rome . . . . 90—136
„ verovert Carthago . . 98—107
„ verovert Griekenland . 110—111

Rome verovert Syrie 111
„ val van . . . . 130—136
Romp-Parlement 309
Romulus Augustus 133
Rosette, steen van . . . . . . 18—19
Rousseau, Jean Jacques 359
Rudolph van Habsburg 176
Rumford 439
Runnymede 197
Rurik 323
Rusland . . . . . 322—334, 379, 406

S

Sabijnen 93
Salamis, Slag bij 79
Salerno, Universiteit van 223
Savery 433
Savonarola 232
Schrijfkunst, uitvinding van de 18—21
Schilderkunst . . . . 467—468
Schliemann . . . . 48—50
Scholiasten 205
Scipio, Lucius 111
Scipio, Publius . . . . 103—106
Serajevo 484
Serviё 483
Shakespeare 305, 469
Siciliё 92, 99, 420
Sidon 42
Slavernij afgeschaft 449
Smith, Adam 445
Sociale revolutie . . . . . . 441—446
Socialisme . . . . 453—454
Soldaten-keizers 132
Solferino, Slag bij 424
Solon 64
Sophocles 72
Spanje 401
Spaansche Successie-oorlog . 320—321
Sparta 77, 81
Spijkerschrift 32
Staatkundig Evenwicht . . . 316—321
Staten-Generaal (Fransch) 363, 365, 366
Stephenson 437
Stoomboot . . . . 434—436
Stoom-machines . . . . . . 430—440
Stuarts . . . . 306—313
Sulla . . . . 115—116
Sumeriërs . . . . 32—37

T

Talleyrand . . 389—391, 393, 396, 399
Taoism 263
Ta' Rifa 244
Tartaarsche inval . . . . . 324—326
Telegraaf 439
Telephoon 439
Teutoburgerwoud, Slag in het . . 122
Theater . . . . 71—73, 469—470
Themistocles 78
Theodorik 135
Thermopylae, Slag bij 78
Thomas à Kempis 234, 236
Thomson 438
Tien Geboden 40
Tilly . . . . 294—296
Tories . . . . 312—314
Toussaint l'Ouverture 410
Trafalgar, Slag bij 379
Tragedie 71
Trevithick 434
Triple Alliantie van 1664 319
Troje . . . . 48—49
Tsaar 144, 145, 327
Turgot 361, 445
Tyrus 42

U

Universiteiten, oorsprong van 222—225
Utrecht, vrede van 320

V

Valesquez 468
Vandalen 133
Varro 104
Varrus 122
Vaticaan 424
de Vega 469
Venezuela . . . . 410—411
Venetiё . . . . 182, 212—215
Vermeer 468
Verrazano 348
Victor Emanuel 420
Vikings 161
da Vinci, Leonardo 237
Viool 472
Volta 439
Voltaire 359
Vrijheid van de zee 290, 291
Vuur, eerste gebruik van . . . 14, 16

W

Wallenstein . . . . 294—296
Washington, George 352
Waterloo, Slag bij 382, 383
Watt, James 433
Wellington, Hertog van . . 382, 417
Welfen en Ghibellijnen 225
Westfalen, vrede van . . . 292, 295
West-Indische Compagnie 291

Wetenschappelijke Vooruitgang 455—460
Whigs . . . . 312—314
Whitney 434
Willem I (Duitschland) 429
Willem de Veroveraar 163
Willem III (Engeland) 313, 314, 320, 321
Willem van Oranje (de Zwijger) 287—288
Willem I 418
Wilberforce (William) 449
de Witt, Jan . . . . 319—321
Worms, Rijksdag van 277
Wright 436
Wycliffe, John 235

X

Xerxes 47, 79

Y

Ypsilanti, Prins Alexander . . . 414

Z

Zama, Slag bij 106
Zarathustra 45
Zweden 333, 400
Zweedsche Parlement 200
Zwitsersche Vergadering 201